12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Özet Kitapçığı

ilem ilmi etüdler derneği | YALOVA ÜNİVERSİTESİ 2008 | TÜBİTAK

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

İLEM, düşünce dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Lisans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünce mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımalarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan iki kademeden müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadırlar. Bu programın yanında lisansüstü düzeydeki araştırmacıların istifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM İhtisas faaliyetleri yürütülmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine lisansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünce üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/ disipliner hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu istikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun istifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğü çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik dergiler olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan “İnsan ve Toplum” ve “Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi” yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra “İslam Ahlak Projesi”, “İslam Düşünce Atlası”, “İslamcı Dergiler Projesi” ve “İslam Siyaset Düşüncesi Katalog Projesi” gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

Sunuş

İlki 2012 yılında Konya'da olmak üzere sırasıyla Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya, Kocaeli, Konya ve Mardin'de gerçekleştirilen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin (TLÇK) on ikincisi 15-17 Kasım 2023 tarihlerinde Yalova'da gerçekleşecektir. Kongre bu yıl İlmi Etüdler Derneği (İLEM) ve Yalova Üniversitesi iş birliğiyle ve TÜBİTAK'ın destekleriyle düzenlenmektedir.

Lisansüstü çalışmalar yapan araştırmacıların, ortak dil ve yöntem geliştirmelerine imkân ve zemin sağlamak, Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmaya yönelik kuşatıcı yaklaşımları teşvik etmek amacıyla düzenlenen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, sosyal bilim çalışmalarında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çerçevede, genç akademisyenlere çok yönlü bir iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı yaratılarak, çalışmalarının zenginleştirilmesi ve akademik dolaşıma sokulması hedeflenmektedir. Ayrıca Türkiye'deki lisansüstü çalışmaların niteliğinin artırılması yönünde ortaya konan çabalara katkı sunmak kongrenin temel hedefleri arasındadır. TLÇK'ya lisansüstü çalışmalarına hâlihazırda devam eden veya yüksek lisansını ya da doktorasını son iki yıl içerisinde tamamlamış olan araştırmacılar katılmaktadır.

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, selamlama konuşmalarıyla başlayıp Yalova Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı'nın moderatörlüğünde Doç. Dr. Önder Küçükkural ve Ümit Güneş'in "Sosyal Bilimlerin Dijital Dönüşümü: Yeni Yaklaşım ve Teknikler" başlıklı açılış paneliyle devam edecektir. Kongrede Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat ve İşletme, İlahiyat, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi, Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanlarına ait toplam 109 bildiri 27 oturumda sunulacaktır.

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin gerçekleştirilmesini mümkün kılan, kongre öncesinde ve sonrasında yoğun emek ve çaba sarf eden başta genç akademisyenlere, saygıdeğer hocalarımıza, İlmi Etüdler Derneği'ne, Yalova Üniversitesi'ne ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) ve içtenlikle teşekkür ederiz.

Program Akışı

15 Kasım 2023
Kayıt ve Karşılama
09.30-10.00

Açılış Konuşmaları
10.00-10.30

Açılış Paneli
10.45-12.30

“Sosyal Bilimlerin Dijital Dönüşümü:Yeni Yaklaşım ve Teknikler”
Moderatör: Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı

Doç. Dr. Önder Küçükural
"Söylem Analizinden Argüman Analizine Sosyal Bilimlerde
Yeni Teknikler"

Doç. Dr. Ümit Güneş
"Notlardan Yayına: Metin Üretiminde Dijital Araçlar"

Kongre Oturumları
14:30-18:00

16 Kasım 2023
Kongre Oturumları
10:00-18:00

17 Kasım 2023
Kongre Oturumları
09:00-15:30

Kapanış Oturumu
16:00-17:00

1. Oturum

Mimarlık ve Şehircilik

Oturum Başkanı: Yusuf Ziya Gökçek

Salon 1

15 Kasım Çarşamba

14:30 - 16:00

Ayşe Merve Rızaoğlu, Özlem Şenyiğit Sarıkaya

Expo Organizasyonlarının Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları Açısından İncelenmesi: Expo 2023 Kahramanmaraş Örneği

Büşra Nur Sağıroğlu Gündoğdu, Sırma Turgut

Miras Alanlarında Aşırı Turizm Riskinin Değerlendirilmesine Yönelik Safranbolu Örneği Üzerinden Bir Araştırma

Evrim Solhan

Toprak Yapı Mimarisinde Tasarım Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi

Expo Organizasyonlarının Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları Açısından İncelenmesi: Expo 2023 Kahramanmaraş Örneği

Ayşe Merve Rızaoğlu [1] & Özlem Şenyiğit Sarıkaya

[1] Mimarlık Çukurova Üniversitesi

mrizaoglu@cu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Expo Organizasyonları, Çevre Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Mimari Sürdürülebilirlik, Expo 2023 Kahramanmaraş.

Çevre yönetimi; artan dünya nüfusu, doğal kaynakların düşüncesizce kullanımı ve plansız yapılaşmanın getirdiği olumsuz etkiler karşısında sergilenen çabalar bütünüdür (Yılmaz & Toptaş, 2020). Mimarlık disiplininde çevre yönetimi prensipleri, sürdürülebilir mimarlık ve kentsel planlama süreçlerinin merkezine yerleştirilmektedir. Bu prensipler, mimarların doğal çevreyi koruma ve iyileştirme sorumluluğunu üstlenmesini ve insanların sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam alanlarına erişimini sağlamayı hedeflemektedir. Sürdürülebilirlik kavramı, yaklaşık kırk yıl öncesine kadar bilinmezliğini koruyan bir kavramken, son dönemlerde doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesinin ve doğal çevrenin ciddi şekilde kirlenmesinin hız kazanmasıyla birlikte, sürdürülebilirlik kavramı güncel akademik literatürde önemli bir konuma yükselmiştir Sürdürülebilirlik; birçok disiplinde olduğu gibi mimarlık alanında da büyük önem kazanmış ve tasarım süreçlerinin merkezine yerleşmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Ömürgönülşen, Öktem & Sadioğlu, 2017). Sürdürülebilir mimarlık ve kent planlaması, çevresel etkileri minimize etmek, doğal kaynakları korumak ve toplumun refahını artırmak amacıyla tasarım sürecine sürdürülebilirlik prensiplerini dahil eden bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda sürdürülebilir mimarlık ve çevre yönetimi; insanların sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam alanlarına erişimini sağlamayı hedef olarak belirlenmektedir. Sürdürülebilir mimarlık; enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, doğal ve geri dönüştürülebilir malzeme seçimi, atık yönetimi ve geri dönüşüm gibi unsurları içermenin yanısıra sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği de desteklemektedir. Sürdürülebilir mimarlık prensiplerinin proje süreçlerine entegre edilmesiyle çevresel etkilerin minimuma düşürülmesi fırsatı elde edilmektedir. “Sürdürülebilirlik” kavramını mimari ölçek üzerinden tartışmak, tasarım alanında yeni bir sorgulama fırsatı meydana getirmektedir. Bu doğrultuda mimari ölçekte sürdürülebilirlik çevresel etkileri minimuma indirmek, mekansal kalite ve konforu artırmak amacıyla planlanan stratejiler, bileşenler ve uygulamaları içermektedir (Tatar, 2013).

Sürdürülebilirlik uygulamalarına kentsel açıdan bakıldığında kentsel sürdürülebilirlik; kentlerin çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan uzun vadede sürdürülebilir bir şekilde gelişmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilmektedir. Kentler; sürdürülebilir kentleşme, kent ve çevre yönetimi süreçlerinin doğru bir şekilde organize edilmesiyle gelecek kuşaklara bir miras olarak kalma şansını elde edebilmektedir. Kentsel sürdürülebilirlik, çeşitli kriterlerin bir araya gelmesiyle sağlanabilir. Bu kriterler, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları içeren geniş bir perspektifi kapsar. Bu bağlamda; ekolojiye saygılı bir kentsel çevre yönetimi modelinin oluşturulması, kentsel planlama ve mimarlık alanlarında uygulamalara bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşılmasıyla mümkündür. Bu durum da gerek kısa vadeli gerekse uzun vadeli mimari uygulamaların sürdürülebilirlik ve kentsel planlama ilkelerine uyumun gözetilmesiyle yakından ilişkilidir.

Kentsel çevre yönetiminin başarısı, sürdürülebilir kent uygulamalarının kent üzerinde meydana getirdiği olumlu ve olumsuz etkilerle ölçülebilir bir parametredir. Kent sınırları içerisinde yapılan her uygulama kentin ara yüzüne bir müdahale olarak görülmekte olup atılacak olan her adımın bilinçli ve sürdürülebilirlik prensiplerine uygun şekilde ilerlenmesiyle kentlerin geleceğe taşınmasında önemli bir aşama kaydedilmektedir.

Çalışma kapsamında sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi açısından incelenmesi hedeflenen Expo organizasyonları kavramsal olarak incelendiğinde; Expo organizasyonlarını farklı bakış açılarıyla tanımlayan çalışmalara ulaşılmıştır. Soğukkuyu ve Tunç (2013), Expo organizasyonlarını; geleceğe dair fikir ve projelerin sergilenmesi, kültürel ve akademik birikimlerin katılımcılarla ve ziyaretçilerle paylaşılması ile sosyokültürel gelişime evrensel ölçüde katkı sağlayan etkinliklerdir şeklinde ifade etmiştir (Soğukkuyu & Tunç, 2013). BIE (2021)'ye göre ise Expo; ilgi çekici ve bireylerin eğitimine ve farkındalık kazanmasına katkı sağlayan aktiviteler yoluyla, yeniliklerin katılımcı ve ziyaretçilerle paylaşılması, uluslararası iş birliğinin teşvik edilmesini amaçlayan büyük ölçekli uluslararası organizasyonlardan birisidir (Url-1). Expo organizasyonları aynı zamanda ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel potansiyellerini uluslararası platformda sergileme fırsatı sunan önemli etkinliklerdir. Bu nedenle, organizasyonların planlama ve tasarım sürecinde, çevresel sürdürülebilirlik, enerji verimliliği, doğal kaynakların korunması, yapı kullanım devamlılığı vb. kriterlerin göz önünde bulundurulması büyük bir önem arz etmektedir. Expo organizasyonlarında çevre yönetimi ve sürdürülebilirlik ilkelerinin uygulanması, sadece mimarlık projeleriyle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda ulaşım planlaması, altyapı sistemleri ve etkinlik yönetimi gibi alanlarda da dikkate

alınmalıdır. Toplu taşıma sistemlerinin yaygınlaştırılması, bisiklet yollarının ve yaya alanlarının geliştirilmesi, çevre dostu ulaşım modellerinin teşvik edilmesi gibi stratejiler, Expo alanlarının çevresel etkilerini minimize etmeyi ve ziyaretçilere sürdürülebilir bir ulaşım deneyimi sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Expo organizasyonlarında sürdürülebilirlik bilincinin artırılması ve ziyaretçilerin bilinçli tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi de önemlidir. Etkinliklerde çevre dostu uygulamaların yaygınlaştırılması, geri dönüşüm sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılması, atık azaltma programlarının uygulanması gibi adımlar, Expo fuarlarının çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

Çalışmada; uluslararası ölçekte etkinliklerden olan Expo organizasyonlarının kentsel ve çevresel yönetiminin sürdürülebilir bir çevre hedefiyle yönetimine rehber olması amaçlanan kriterler üzerinden Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonun incelenmesi ve analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Expo organizasyonlarının sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi sonucunda elde edilen kriterlerin gelecekte düzenlenecek olan Expo organizasyonlarının planlama ve tasarım aşamalarında dikkate alınması gereken önemli unsurlar olarak göz önünde bulundurulması çalışmanın öncelikli hedefleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmanın temel hipotezi, Expo organizasyonlarının sürdürülebilir kentleşme ve çevre yönetimi açısından önemli bir potansiyele sahip olduğudur. Çalışmada, Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonunun kentsel ve çevresel yönetiminin sürdürülebilir bir çevre hedefiyle yönetimine rehber olması amaçlanmaktadır. Bu hipotez doğrultusunda, çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak Expo organizasyonunun planlama ve tasarım süreci analiz edilecektir. Çalışmanın özgün yönleri değerlendirildiğinde; Expo organizasyonlarının sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi bağlamında incelenmesi ve Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonunun analiz edilmesidir. Bu çalışma, literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Çevre yönetimi, sürdürülebilir mimarlık ve kentsel planlama disiplinlerine katkıda bulunarak, Expo organizasyonlarının çevresel etkilerini azaltma ve sürdürülebilirlik ilkelerini uygulama konusunda farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın bağlamı, Expo organizasyonlarının sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi açısından önemini vurgulamak olarak ifade edilebilmektedir. Expo organizasyonları, ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel potansiyellerini sergilediği önemli etkinliklerdir. Bu nedenle, Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonunun sürdürülebilirlik ilkelerini uygulama potansiyeli,

sürdürülebilir kentleşme ve çevre yönetimi açısından incelenmesi literatüre katkı açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmada kullanılan temel araçlar, Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonunun belgeleri, proje planları, ekip üyeleriyle yapılan görüşme ve mülakat verileridir. Bu belgeler ve kaynaklar, Expo organizasyonlarının sürdürülebilirlik ilkelerini uygulama düzeyini ve çevre yönetimi stratejilerini değerlendirmek için kullanılacaktır. Ayrıca, kapsamlı literatür taraması yapılacak olup, benzer çalışmaların bulguları ile söz konusu çalışmanın bulguları karşılaştırılarak çeşitli perspektiflerden değerlendirme sağlanacaktır.

Özet olarak; çalışmanın Expo organizasyonlarının, ev sahibi ülkelerin prestijini ve marka değerini artırmasının ötesinde sürdürülebilir bir geleceğin inşasında örnek bir rol oynadığına dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Kent kullanıcılarına, sürdürülebilir mimari prensipleri ışığında gerçekleştirilen uygulamaların tanıtılmasıyla birlikte çevre yönetimi konusunda bilgilerin aktarılması hedeflenmektedir. Bu sayede, kullanıcılara çevre yönetimi konusunda önemli bilgiler sunulacak ve sürdürülebilirlik ilkesine dayalı uygulamaların farkındalığı artırılacaktır.

Çalışmanın bulguları ve sonuçları kısmında, Expo 2023 Kahramanmaraş organizasyonunun sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi hedeflerine ne ölçüde uyduğunu ve başarı düzeyini değerlendirecektir. Bu bulgular, Expo organizasyonlarının sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi açısından nasıl bir model olabileceğine dair önemli bilgiler sunacak ve gelecekteki Expo organizasyonları için rehberlik edecektir. Ayrıca, bu çalışma literatüre yeni bir bakış açısı getirerek sürdürülebilir mimarlık, kentsel planlama ve çevre yönetimi disiplinlerine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Ömürgönülşen, U., Öktem, M. K., & Sadioğlu, U. (2017). Sürdürülebilir Kent ve Çevre Yönetimi Üzerine Yazılar I. *Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara*.

Soğukkuyu, B. & Tunç, A. (2013). Kent Kültürüne ve Toplumsal Yapıya Bağlı Olarak Kentte Tipografinin Kullanımı (İzmir ve Milano Örnekleri). *Art-e Sanat Dergisi, 6 (12), 153-172. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduarte/issue/20732/221559*

Tatar, E. (2013). Sürdürülebilir mimarlık kapsamında çalışma mekanlarında gün işığı kullanımı için bir öneri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *17*(1), 147-162.

Yılmaz, O. K., & Toptaş, A. (2020). Sürdürülebilir Çevre Yönetiminde Ekolojik Turizmin Yeri ve Belediyelerin Bu Alandaki Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, *29*(3), 51-73.

Url-1: https://www.bie-paris.org/site/en/about-world-expos Erişim Tarihi: 12.08.2021

Miras Alanlarında Aşırı Turizm Riskinin Değerlendirilmesine Yönelik Safranbolu Örneği Üzerinden Bir Araştırma

Büşra Nur Sağıroğlu Gündoğdu [1] & Sırma Turgut

[1] Şehir ve Bölge Planlama Yıldız Teknik Üniversitesi

busrasagiroglu@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Aşırı Turizm, Miras Alanları, Yerel Sakin, Doxey, Butler.

Kültür turizmi endüstrisi dünya çapında büyümekte ve turizm ikilemi eşsiz miras alanlarında ortaya çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda miras alanları aşırı turizmin tehdidi altındadır. Aslında turizm, 1980'lere kadar simbiyotik davranışlarıyla yeşil endüstrinin bir parçası olarak kabul edilmiştir (Veiga vd. 2018). Fakat olumsuz etkilerinin fark edilmesinin ardından turist destinasyonları özellikle de miras alanları için o kadar da masum bir aktivite olmadığı anlaşılmıştır. Miras alanlarının Dünya Miras Alanı statüsü ile etiketlendirilmeleri, küresel bağlamda resmi olarak tanıtılmalarını sağlamış ve bu da miras alanının imajının turistler için daha çekici kılmıştır (McKercher ve Cros, 2006). Düzenli olarak artan turist sayısı ve hızlı turizm gelişmelerinin ardından, özellikle aşırı turizm riski miras alanlarının koruma değerleri ve Uluslararası Evrensel Değer'i için önemli bir tehdit olmaktadır. Ashworth (2015), kapsamlı bir şekilde kontrol edilmediği takdirde aşırı turizmin miras alanları için savaş veya olumsuz iklim koşulları kadar zararlı olabileceğini radikal bir şekilde iddia etmiştir. Buna ek olarak, Orbasli (2000) aşırı turizmi, olumsuz etkileri göz önüne alındığında miras alanlarının sürdürülebilirliği için gerçek bir endişe olarak belirtmiştir.

Butler (2018), aşırı turizmin tanınması için standart bir tanımlama olmadığını, ancak aşırı turizm teriminin bir alandaki büyüme, yoğunlaşma ve yönetişimle doğrudan ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Temel olarak, Aşırı turizm, turizmin olumsuz etkilerinin olumlu etkilerden daha fazla olduğunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle aşırı turizm sadece turizm sorunlarından biri değildir; ziyaret edilen alanın kaynaklarının, altyapısının veya tesislerinin aşırı kullanımıdır (Koens, Postma ve Papp, 2018). Bu nedenlerle aşırı turizm taşıma kapasitesi kavramıyla yakından ilişkilidir. Çünkü, taşıma kapasitesi temel olarak belirli bir varış noktasının sürdürülemez hale geldiği noktayı gösteren eşiklerle ilgilidir (Neuts ve Nijkamp, 2012).

Turizm etkileri doğrudan veya dolaylı olabilir. Doğrudan etkiler, turistlerin turizmle ilgili faaliyetlerinden kaynaklanırken; dolaylı etkiler, turistlerin bölgeye gelmesiyle turizmin çarpan

etkisi ile turizmle doğrudan ilişkili olmayan diğer tüm alanlarda ortaya çıkan etkilerdir (Liu ve Var, 1986). Turizm çarpan etkisi nedeniyle ziyaret edilen alanda yaşayan sakinlerin günlük hayatlarının doğrudan ve dolaylı biçimde etkilenerek değişmesine neden olur. Bu nedenle turizm geliştikçe sadece turizm sektörünü etkilemekle kalmayıp kentteki tüm sektörleri ve yerel sakinlerin yaşamlarını yönlendirir hale gelir. Böylece turizm talebine yönelik turizm arzı oluşur, bu da ulaştırma sektöründen konaklama sektörüne; yeme içme sektöründen eğlence sektörüne kadar pek çok sektörü doğrudan etkiler.

Turizmin ziyaret edilen alanlarda neden olduğu etkiler öncelikli olarak ekonomik, ardından fiziksel ve sosyo-kültürel boyutlarda incelenmektedir. Turizmin olumlu ekonomik etkilerine yönelik gelir ve yaşam standartlarına katkıda bulunduğu, istihdam olanaklarını arttırdığı, turizm sayesinde bölgede yatırımların arttığı belirtildiği görülmektedir. Olumsuz ekonomik etkiler olarak ise turizmden sadece yatırımcı ve turizm sektöründe çalışanlar faydalandığı, bu sektör çalışanlarının çoğunun başka yerlerden geldiği, turistlere yönelik işyerleri (turizm tesisleri, otel, pansiyon, hediyelik eşya satan dükkânlar, kafe ve restoranlar) giderek arttığı, bölgedeki yaşam maliyetlerinin (gıda, kira, ev fiyatları vb.) yükseldiği ve bundan dolayı yerel sakinlerin bölgedeki hizmetlerden yararlanamadığı belirtilmektedir. Literatürde turizmin ekonomik etkilerini inceleyen daha fazla sayıda çalışma olmasına rağmen, sosyo-kültürel ve fiziksel etkilerinin de incelendiği pek çok çalışma vardır. Turizmin olumlu sosyo-kültürel etkileri olarak, bölgedeki yaşam standardını arttırdığı, yeni eğlence alanları oluşturduğu, kültürel faaliyetleri teşvik ettiği ve farklı kültür ve toplumların birbirini tanımasına imkân vererek kültürel etkileşimi sağladığı belirtilmektedir. Olumsuz sosyo-kültürel etkileri olarak ise geleneksel aile yapısı ve yaşam biçiminde değişmeye neden olması, yabancılaşma, turist düşmanlığı ve yerinden edilme gibi sorunlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Turizmin fiziksel etkileri incelendiğinde, olumlu etkiler olarak bölgedeki altyapı çalışmalarını arttırdığı, kentsel koruma bağlamında ise somut kültürel miras varlıklarının değerinin anlaşılmasını mümkün kıldığı, restorasyon ve yenileme çalışmalarını teşvik ettiği, tarihi yapı stokunun yeniden kullanılmasını sağlaması gibi faydalara rastlanmaktadır. Olumsuz etkiler olarak ise trafik ve park yoğunluğunu arttırdığı, tahrip ve vandalizme neden olduğu, kirlilik ve doğal alanların tahribi, gürültü ve kirlilik oluşturduğu belirtilmektedir (Mason, 2008; Liu ve Var, 1986; Cohen, 1978 ; Ashworth ve Tunbridge, 2000).

Aşırı turizmin ortaya çıkışı, turizmin olumsuz etkilerinin olumlu etkilerinden yani maliyetinin faydasından fazla olduğu noktada başladığı kabul edildiğinden, turizm etkilerine dair alanda

yaşayan yerel sakinlerin algılarının değerlendirilmesi risk değerlendirmesi açısından yol göstericidir. Bunun için öncelikle ziyaret edilen miras alanında turizmin ne gibi etkilerinin olduğu tespit edilmelidir. Özellikle yerel sakinler tarafından algılanan etkiler, alanın hangi boyutlardaki etkilerle baş etmek durumunda olduğunu ve eşik değerleri gösterir. Turizm gelişiminin destinasyonlar üzerindeki etkileri, Butler'ın Turizm Yaşam Döngüsü Modeli (TYDM) ve Doxey'in Tahriş Endeksi (TE) yaklaşımı ile son 40 yıldır literatürde incelenmektedir. Doxey'in TE (1976) turizm geliştikçe bölge sakinlerinin turistlere karşı tutumlarındaki değişimi incelerken, Butler'ın TYDM (1980) destinasyonlardaki turizm büyümesinin etkilerinin turizm gelişiminin sonraki aşamalarını nasıl belirlediğini analiz etmektedir. Her iki yaklaşım da destinasyonların turizm gelişiminin ilerleyen aşamalarına geçtikçe, ortaya çıkan turizmin olumsuz etkileri nedeniyle bölge sakinlerinin turizm gelişiminden memnuniyetsizliğinin arttığını ve buna bağlı olarak bölge sakinlerinin turizm gelişimine olan desteğinin azaldığını belirtir. Butler (1980; 2006) turizm gelişiminin, etkilere ve mevcut altyapıya bağlı olarak altı farklı (keşif, Katılım, Geliştirme, Birleşme, Durgunluk ve Düşüş) aşamalarda gerçekleştiğini vurgular. Doxey (1975) ise turizme maruz kalınan zaman içerisinde yerel sakinleri turistlere karşı dört temel duygu (coşku, ilgisizlik, rahatsızlık ve düşmanlık) değişimini yaşadığını belirtir. Doxey'in TE daha çok turizmin etkilerinin algılanmasına dayanırken, Butler'ın TYDM hem etkileri hem de turizm istatistiklerinin değerlendirilmesini içerir. Bu nedenle, TE nitel verilere odaklanırken, TYDM nicel ve nitel verileri birlikte değerlendirmektedir. Bu yaklaşımlar, aşırı turizme neden olan turizm etkilerine karşı bölgedeki değişimleri ve bölge sakinlerinin algılarını incelemek için anlamlı bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır.

Safranbolu, otantik mimari dokusu ve geleneksel Osmanlı evlerini bütüncül şekilde barındırması gibi özellikleri sayesinde uzun yıllardır popüler bir turist destinasyonudur. Yerel ve ulusal ortak işbirliği ile koruma ve tescil çalışmalarının hız kazandığı 1980'li yılları takiben 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Alanı statüsü verilmesiyle kentin görünürlüğü küresel bağlamda artmıştır. Öyle ki giderek artan yerli ve yabancı turist sayısı alanın gündelik hayatta çeşitli sorunlara ve en belirgin olarak konaklama veya diğer turizm işletme türlerine dönüşen geleneksel yapıların sayısının giderek artması gibi mekânsal değişikliklerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, UNESCO (2005) her bir Dünya Miras Alanı için alan yönetim planı yapma ve uygulama zorunluluğu getirmiş olsa da kentte henüz yürürlükte olan bir alan yönetim planına rastlanmaması, yaşanan sorunlara karşı önlemlerin olmadığını göstermektedir. Turizm planlamasına dair de yürürlükte olan fiziki kararlar içeren

herhangi bir plana rastlanmaması, turizm endüstrisinin kontrolsüz büyüdüğüne işaret etmektedir. Günümüzde Safranbolu, sonuç olarak, Venedik, Barselona, Dubrovnik ve diğer birçok küresel tarihi turistik kentin yüzleştiği aşırı turizm riskiyle karşılaşmaktadır.

Bu araştırma, Safranbolu'nun sahip olduğu özgün dokusu ve koruma değerlerinin yitirilmemesi için aşırı turizm riskinin tespit edilmesine yönelik bir keşif niteliğinde olup, bu alanda yapılacak araştırma ve politika çalışmalarına ışık tutmaktadır. Bu araştırmada Safranbolu'daki aşırı turizm riskini analiz etmek amacıyla, nitel ve nicel yöntemler bir arada ele alınmaktadır. Turizm gelişimi, ikincil dokümanlardan elde edilen veriler ve 2000'li yıllardan itibaren kaydı tutulan istatistik veriler kullanılarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kentsel sit alanının bir parçası olarak tescilli yapıların yoğun olarak bir arada bulunduğu ve yoğun ziyaretçi akınlarının gerçekleştiği Safranbolu Tarihi Çarşı bölgesinde 350 katılımcı ile bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin ayıklanmasının ardından 300 katılımcının değerlendirilmesi uygun görülmüş ve faktör analizi, güvenirlik analizi, yüzde, frekans ve aritmetik ortalama değerleriyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları Butler'ın TYAD ve Doxey'in TE yaklaşımlarıyla değerlendirilerek aşırı turizm riskine dair çıkarımlar yapmak hedeflenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, turizm gelişimi ve yerel sakinlerin algıları Butler'ın Yaşam Döngüsü Modeli ve Doxey'in TE yaklaşımları ile değerlendirildiğinde Safranbolu'da turizmin hala gelişme aşamasında olduğu ve sakinlerin turizm etkilerine karşı aynı anda hem olumlu hem de olumsuz bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, aşırı turizm riskinin mevcut olduğunu ancak henüz ciddi bir sorun haline gelmediğine işaret etmektedir.

Kaynakça

Ashworth, G. J. ve Tunbridge, J. E., (2000). The Tourist-Historic City Retrospect and Prospect of Managing the Heritage City, Pergamon, New York.

Ashworth, G. J., (2015). "Do Tourists Destroy the Heritage They Have Come to Experience? Journal Tourism Recreation Research", 79-83.

Butler, R. W., (1980). "The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources", Canadian Geographer / Le Géographe canadien, 5-12.

Butler, R. W., (2006). “The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources”, 3-13; Derleyen: Butler R. W., (2006). The Tourism Area Life Cycle, Vol. 1 Applications and Modifications, Channel View Publications, Clevedon.

Cohen, E., (1978). “The Impact of Tourism on The Physical Environment”, Annals of Tourism Research, 215-237.

Doxey, G., (1975). “A Causation Theory of Visitor-Resident Irritants: Methodology and Research Inferences”, Travel and Tourism Research Association, 195-198.

Liu, J. C. ve Var, T., (1986). “Resident Attitudes Toward Tourism Impacts in Hawaii”, Annals of Tourism Research, 193-214.

Mason, P., (2008). Tourism Impacts, Planning and Management, Butterworth-Heinemann, Oxford.

McKercher, B. ve Cros, H. d., (2006). “Cultural Heritage and Visiting Attractions”, 211-219; Derleyen: Buhalis, D. ve Costa C., Tourism Business Frontiers, Consumers Products and Industry, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Neuts, B. ve Nijkamp, P. (2012). Tourist Crowding Perception and Acceptability in Cities: An Applied Modelling Study on Bruges.. Annals of Tourism Research. 39. 2133-2153. 10.1016/j.annals.2012.07.016.

Orbasli, A., (2000). Tourists in Historic Towns Urban Conservation and Heritage Management, First Edition, Taylor ve Francis Group, London and New York.

Veiga, C., Santos, M.C., Águas, P., ve Santos, J.A.C. (2018). Tourism as a key driver to address challenges. Worldwide Hospitality and Tourism Themes, 10(6), 662-673. http://dx.doi.org/10.1108/WHATT-08-2018-0054

UNESCO 2005. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf.

Toprak Yapı Mimarisinde Tasarım Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi

Evrim Solhan

Mimarlık Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

solhan1evrim@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Toprak Yapı Malzemesi, Geleneksel Mimari, Tasarım Değerlendirme Modeli, Modern Toprak Yapı Mimarisi, Tasarım Kriterleri.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana yapı malzemesi olarak kullanılan toprak yapı malzemesi, zaman zaman önemini kaybetse de hala dünyanın birçok bölgesinde kullanılmaya devam etmektedir. 1970 yılında ortaya çıkan enerji krizinin etkisi günümüzde hala artmaya devam ettiğinden bu süreçle birlikte toprak yapı malzemesi gibi geleneksel yapı malzemelerinin önemi daha da artmıştır. Birçok ülkede toprak yapı malzemesi ile ilgili çeşitli çalışmalar ve uygulamalar yapılarak malzemeden faydalanma olanakları geliştirilmeye devam etmektedir.

Toprak yapı malzemesinin ilk kullanıldığı zamanlardan bu yana malzemenin zayıf yönlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi adına çeşitli çalışmalar yapılmış, günümüzde de devam eden bu çalışmalar, toprak esaslı yapı malzemelerinin teknoloji ile birlikte modern yapılarda kullanılabileceğini göstermiştir. Günümüzde devam eden bu çalışmalara rağmen malzemenin zayıf özelliklerinden kaynaklı yetersiz görülmesi ve malzemeye karşı duyulan güvensizlik algısı toprak yapı malzemesinin tercih edilmemesinin en önemli nedenleridir. Malzemenin doğasından gelen sağlıklı olma durumu son zamanlarda öne çıkan çevreye duyarlı tasarım anlayışına uymaktayken, toplumun malzeme konusundaki bilgisizliği ve özellikle ülkemizdeki yasal otoritelerin malzemeye yeterli önemi vermemesi sonucunda malzemenin kullanımını kısıtlanmıştır.

Çalışma kapsamında toprak yapı malzemesinin hem günümüz ihtiyaçlarına cevap veren hem de ekolojik yapılaşma gereksinimlerini karşılayan modern, dayanıklı ve çevreye duyarlı yapılaşmaya imkân tanıdığı ortaya konulmak istenmiştir. Yapıya bağlı olarak yaşanmakta olan çevre ve insan sağlığına ilişkin problemlere istinaden, mimarlıkta ekolojik çözümlerin araştırılması amacı doğrultusunda; toprak yapı mimarisinin ekolojik mimarlık anlayışıyla olan ilişkisinin açıklanarak, bu yapıların ekolojik yapılaşma kriterlerine göre değerlendirilmesi

çalışma konusunun temelini oluşturmuştur. Malzemenin gelecekteki kullanım potansiyelini arttırmak ve tasarım süreçlerinde toprak malzeme kullanımını değerlendirmek amacıyla toprak yapı mimarisinde öncü olarak gösterilen ve toprak yapı mimarisine çeşitli konularda katkı sağlamış/sağlayan mimarlar belirlenerek bu mimarların seçilen yeni bakış açısı getiren ve toprak yapı malzemesini günümüz yapılarına entegre eden uygulama örnekleri üzerinden bir değerlendirme çalışması yapmaktır. Bu değerlendirme sonucunda ulaşılacak veriler ile toprak malzemelerin özelliklerinin tasarımın hangi aşamalarına etkide bulunduğu analiz edilerek bu malzemeyi günümüz tasarım anlayışına daha iyi uyarlamak için gerekli faktörleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, toprak yapı mimarisinde iz bırakan ve farklı kültür ve bölgelerde uygulama yapmış ve toprak yapı mimarisine yeni bakış açıları getiren, çevresel sorunlar açısından zaman ve tecrübe ile oluşan gereksinimlere çözüm üreten ve geleneksel mimari anlayışı modern yapılarla bütünleştiren mimarların mimari yaklaşımları açıklanmış, mimarların toprak yapı uygulama biçimleri üzerinden malzemeyi kullanım şekilleri incelenmiştir. Bu kapsamda, Hasan Fathy, Nader Khalili, Gernot Minke, Martin Rauch ve Anna Herringer'ın üretim süreçleri incelenerek mimarların seçilen uygulama örnekleri ele alınmıştır. Mimarların seçilen yapıları, oluşturulan bir tasarım değerlendirme modeli kapsamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak, öncelikle toprak malzemenin mimari tasarımda tarih boyunca kullanım ve dönüşüm süreci incelenmiş ve belli nedenlerle belirlenen ve toprak yapı malzemesini kullanarak uygulama yapan mimarların tasarım felsefeleri, toprak yapım tekniği ve kullandıkları üretim teknolojileri detaylı incelenmiş, tasarımlarındaki gelişmeler ve üretimlerindeki iyileştirmeler derlenmiştir. Sonrasında ulusal ve uluslararası değerlendirme sistemleri ve literatürdeki model örnekleri üzerinden ekolojik değerlendirme modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan kurgusal model gelişmeye açık kurgusal bir deneme olup toprak yapıların mimari özelliklerinin değerlendirmek ve karşılaştırmak için bir sistematik önerisi olarak düzenlenmiştir. Bu model geliştirilerek başka alanlarda da kullanılabilecek şekilde düşünülmüş, modelde ele alınan kriterler buna göre belirlenmiştir. Oluşturulan sistematikte ayrıca toprak yapı mimarisi ile ilişkili olduğu düşünülen bazı kriterler eklenmiştir. Seçilen mimarların uygulama örnekleri oluşturulan model kapsamında malzeme ve tasarım ilişkisini ölçen bu değerlendirme likert ölçeği ile puanlanmıştır. Değerlendirmenin son aşamasında ise belirlenen yapılar aldıkları puanlar doğrultusunda karşılaştırılarak toprak malzemenin ekolojik etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle, bundan sonra yapılacak çalışmalar için bilgi

birikimi oluşturularak toprak yapı mimarisini etkileyen fiziksel, ekonomik ve kültürel parametrelerin etki dereceleri örnekler üzerinden ortaya konulmuştur.

Değerlendirme modeli gelişmeye açık kurgusal bir deneme olup toprak yapıların mimari özelliklerini değerlendirmek için bir sistematik önerisi olarak düzenlenmiştir. Seçilen yapılar, çevresel, yapısal, malzeme, sosyoekonomik ve sosyokültürel kriterler bağlamında puanlama yoluyla değerlendirilerek bir karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç olarak, geliştirilen tasarım değerlendirme modeliyle hem uygulanan toprak yapıların değerlendirilmesinin yapılması hem de bu modelin toprak yapı malzemesini kullanarak tasarım yapacak mimarlara yol göstermesi hedeflenmiştir.

Kaynakça

Aghazadeh, E. (2011). *Kerpiç ve Alçı İçeren Toprak Yapı Elemanlarının Fiziksel ve Mekanik Özellikleri*. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aktaş, V. (2020). Barak Kerpiç Konut Mimarisinin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, *3*(2017), 54–67. Retrieved from http://repositorio.unan.edu.ni/2986/1/5624.pdf

Dabaieh, M. (2014). Building with Rammed Earth -A practical experience with Martin Rauch. *Lund Univercity, Department of Architecture and Built Environment*, *978-91–628*(Published), 0–28.

Durak, Ş. (2021). *Geleneksel Kırsal Konutların Ekolojik Açıdan Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi-Yalova Örneği*. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Kocaeli.

El-shorbagy, A. M. (2001). *The architecture of Hassan Fathy: between western and non-western perspectives*.

Fathy, H. (1973). *Architecture for the Poor An Experiment in Rural Egypt Phoenix Books* (p. 369). p. 369. Retrieved from https://www.academia.edu/36573014/Architecture_for_the_Poor_-_An_Experiment_in_Rural_Egypt

Fettahoğlu, E., & Yalçınkaya, Ş. (2021). Güncel Mimaride Yerel Malzemenin İzi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, *6*(2), 659–671. https://doi.org/10.26835/my.937087

Gürbüz, G. (2005). *Toprak Yapı Malzemesinin Stabilizasyonu ve Toprak Bina Yapım Teknikleri Üzerine Bir Araştırma*. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Houben, H., Guillard, H. (1994). *Earth Construction*. London: Intermediate Technology Publications.

Jaramillo, L. E. A. (2019). Kolombiya'daki Geleneksel Toprak Yapım Sistemleri ve Türkiye'deki Benzer Yapım Sistemleri ile Karşılaştırılması. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, *8*(5), 55.

Kafescioğlu, R. (2017). *Çağdaş Yapı Malzemesi Toprak ve Alker*. İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.

Laurie E. Dickson. (2004). Mud Master: An Earth House in Germany. Retrieved from https://www.motherearthliving.com/green-homes/mud-master

Lim, J. C. S. (2007). *Hand-Made School*. Retrieved from http://www.akdn.org/architecture/pdf/3392_Ban.pdf

Marco SAUER, G. C. (2020). Retrospective: Martin Rauch. Retrieved from The Architectural Review website: https://www.architectural-review.com/buildings/earth/retrospective-martin-rauch

Minke, G. (2001). Construction manual for earthquake-resistant houses built of earth. *Building Advisory Service and Information Network*, 52. Retrieved from http://cd3wd.com/cd3wd_40/GTZCRYS3/h4257e.pdf

Minke, G. (2006). *Building With Earth Design and Technolog of a Sustainable Architecture*. Birkhäuser.

Nader Khalili. (1993). United States Patent (19) 11 Patent Number: 5,730,745. *J. Wicks. Redondo Beach; Helmut J*, *221*(19), 41.

Nader Khalili. (n.d.). *Magma, Ceramic and Fused Adobe Structure Generated in Situ*.

Ultav, Z. T., & Sahil, S. (2004). Hassan Fathy Mimarlığında Tasarım İlkeleri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *J. Fac. Eng. Arch. Gazi Univ.*, *19*(4), 365–374.

Uyar, E. (2019). Mimari Akımlar, Üsluplar ve Yapı Malzemeleri Bağlamında Hasan Fethi. *Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul*, *4*(3), 1–21.

2. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Kenan Tekin

Salon 2

15 Kasım Çarşamba

14:30 - 16:00

Mert Muhammed Sönmez

De La Mettrie'nin Descartes Yorumu: Descartes Aslında Materyalist Miydi?

Afife Şeyma Taç

Gödel'in Modal Ontolojik Argümanı, Modal Çökme (Modal Collapse) ve İkincil Literatürdeki Yeni Formülasyonları Üzerine Bir Değerlendirme

Sevilay Yılmaz

Gadamer'in Dil Kuramında "Verbum Olarak Logos" Ne Anlama Gelir?

Emine Aslan

Literal Versus Figüratif: George Lakoff ve Mark Johnson'un Kavramsal Metafor Teorilerinden Hareketle Dil-Düşünce İlişkisine Bakış

De La Mettrie'nin Descartes Yorumu: Descartes Aslında Materyalist miydi?

Mert Muhammed Sönmez

Felsefe Galatasaray Üniversitesi

0mertsonmez@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Descartes, De La Mettrie, Yeniçağ, Materyalizm, Düalizm.

De La Mettrie'nin Descartes Yorumu: Descartes Aslında Materyalist miydi?

Kendini çalışma konusu olarak kendisine sunabilen özel bir alan olarak felsefe tarihi çalışmalarının ilk zorluğu düşüncenin ya da düşünce sistemlerinin tam kategorize edilmeye karşı gösterdikleri dirençlerdir. Çoğu zaman pedagojik bir kaygı güderek düşünce sistemleri ya da filozofların tutumları üst kategorilerde bir araya getirilir. Bu durum ilk başta yanıltıcıdır. Örneğin belli bir mesele özelindeki pozisyonlarını tarif etmek üzere filozofları monist/materyalist ya da düalist gibi sıfatlar kullanarak anarız. Klasik dönemde tek bir cevher olduğunu düşünenler için monist ve bu cevherin madde olduğunu kabul edenlere materyalist terimlerini yakıştırırken iki tip cevher olduğunu, bunlardan birinin yer kaplayan cevher diğerinin de düşünülen cevher olduğunu kabul edenlere de düalist terimi yakıştırırız. Gelgelelim her filozof için bu nitelemelerin çizdiği sınırlara uymayan bir taraf bulunmaktadır. Söz gelimi Spinoza'nın (1632-1677) monizmi ile Christian von Wolf'un (1679-1754) monizmi mukayese edildiğinde benzerliklerden önce farklılıklar dikkat çekecektir. Diğer taraftan öyle düşünce sistemleri vardır ki bu sistemlerin felsefe tarihine elverişli olacak şekilde nitelenmesi üzerinde ihtilaflar söz konusudur. Örneğin bazı kimseler Descartes (1596-1650) için esasen Tanrının tek cevher olduğunu söylemesinden hareketle monist olduğunu iddia edebilecekken kimileri bunun yalnızca zamanın şartlarına uymak için Tanrının sisteme dahil edildiğini öne sürecektir.

Bu çalışmada 18. yüzyılda Fransa'da yaşayan hekim ve filozof Julien Offray de La Mettrie'nin (1709-1751) düşünce sistemleri üzerine kaleme aldığı "Sistemlerin Muhtasarı" (*Abrégé des Systemes*) isimli eserinde Descartes hakkındaki bölüm konu edilecektir. Genel itibariyle De La Mettrie'nin iddiası olan Descartes'ın esasen bir materyalist olduğu fakat bunu kilise korkusundan gizlediği olgusu Descartes'ın *Traité du Monde et de la Lumière* (Dünya ve Işık Üzerine İnceleme) eserinden ve fizik anlayışından hareketle değerlendirilecektir. De La

Mettrie'nin zamansal olarak Descartes'a yakınlığı, Kartezyen düşünceye olan ilgisi ve çalışmaları dikkate alındığında bu iddialar araştırmaya değer bir meseleyi ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkçe literatürde De La Mettrie hakkında pek az çalışma bulunmaktadır. Fakat bu noktada çalışmamızın esin kaynağının A. Altınörs'ün "Yeniçağ'daki Spiritüel Cevher Anlayışına De La Mettrie'nin İtirazı" başlıklı makalesi olduğunu ifade etmek gerekir. Çalışmamızın temel sorusu "Descartes aslında De La Mettrie'nin söylediği gibi materyalist miydi?" olarak dile getirilebilir. Bu soruya verdiğimiz cevap Descartes'ın bir materyalist olmadığı, De La Mettrie'nin iddiasının arkasında Kartezyen metafiziğin zor problemlerinin kaynağı olan ikili cevher anlayışına yönelik bir çözüm önerisi getirmek istediği yönünde olacaktır.

De La Mettrie'nin Değerlendirmesi

De La Mettrie sistemler hakkındaki görüşlerini beyan ettiği *Abrégé des Systèmes* isimli eserine Descartes'ın düşünce sistemini incelemekle başlar. Beş bölümden oluşan bu değerlendirmede kullanılan üslup çoğu zaman ironi ve kara mizah yollu göndermelerden oluşmaktadır. Başlangıçta Descartes'ın sistemindeki tutarsızlıklara dikkat çeken De La Mettrie, değerlendirmesinin son kısmında Descartes hakkındaki görüşünü değiştirerek farklı bir iddia öne sürer. Beşinci bölümünde Descartes'ın düalist sistemindeki spiritüel cevhere dair fikirlerinin kaynağını şu ifadelerle açıklamaktadır.

"Bu filozofun nezdinde, spiritüel, uzamsız, ölümsüz ruh, Sorbonne'un yüz gözlü canavarlarını [les Argus] uyutmak için boş seslerdir.[1] Bizim Tanrı fikirlerimizin kökenini de ortaya koyarken maksadı yine aynıydı."

Buradan anlaşılacağı üzere De La Mettrie için Descartes kendini hatasız bir ustalıkla gizleyen materyalist bir filozoftur. Sorbonne'un yüz gözlü canavarıyla kastedilenin Kilise olduğu son derece açıktır. Bu çerçevede düşünüldüğünde Descartes, kiliseyi eylemek maksadıyla ruhtan ve spiritüel cevherden bahsetmiş ve bu söylediklerinin doğru olduğuna kendisi de inanmamıştır.

"Bundan açıkça anlaşılır ki Descartes'ın erdemli olmasının mirasını geliştirmekten çok zarara uğratacağı bir zamanda ruhtan söz etmesinin ve ruhtan belli bir tarzda söz etmesinin tek nedeni buna zorlanmasıdır."

De La Mettrie için bu durum bir tercih değil bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Descartes, kilisenin boyunduruğu altında ezilmemek için gerçek düşüncesini gizlemek zorunda kalmıştır. Ancak yine de De La Mettrie de metninin devamında bu düşünceleriyle tam olarak uyuşmayan bazı ifadeler dile getirmektedir.

"Descartes kendini beyhude sistemlere kaptırmak yerine kendi geometrisinin ipine sıkıca tutunsaydı ve kendi yöntemine bağlı kalsaydı, biz de bu mükemmel zihnin sunacağı büyük ilerlemeden mahrum kalmayacaktık."

Bu sefer Descartes'ın hayal ve hatalara kapılmasının ardında yatan sebep kilise korkusundan doğan bir zorunluluk değil fakat bizzat kendisinin ortaya koyduğu geometri anlayışına ve yöntemine tam anlamıyla uymaması olarak işaret edilmektedir. Benzer bir şekilde bir başka yerde De La Mettrie Descartes'ın sistemindeki hatanın maddeye ait olan özelliklerin ruha taşınmasını "Descartes'ın binlerce hatadan kaçınabilmesi için tek yapması gereken, maddenin ilk bakışta göze çarpan özelliklerini reddetmemek ve maddeye verdiği tanımı ruha taşımamaktı." cümlesiyle işaret etmektedir. Metnin tamamı dikkate alındığında De La Mettrie'nin de Descartes'ın gizli bir materyalist olduğuna dair fikirleri net görünmemektedir. De La Mettrie'nin sözlerindeki sisi dağıtmak için yapabileceğimiz iki şey bulunuyor. Ya Descartes'ın gizli bir materyalist olduğunu destekleyen deliller tespit edebiliriz, böylece De La Mettrie'nin gerçek düşüncesinin bu yönde olduğuna inanabiliriz. Ya da Descartes'ın materyalist olamayacağına dair deliller tespit eder ve De La Mettrie'nin satırlarının arasında kastedilen başka bir şey olduğuna dair bir iddiayı geliştirebiliriz. Burada ilk seçeneğin gerçekleşmesi için Descartes'ın eserlerinin büyük bir kısmının göz ardı edilmesi, Descartes çalışmalarının ve Kartezyen düşünce geleneğinin bulgularının tersine kanıtlar elde etmek gerektiğini dikkate alarak ikinci yolda ilerlemeye çalışalım.

Descartes'ın Materyalist Olmasının İmkansızlığı

Descartes'ın gizli bir materyalist olabileceği yönündeki argümanların dayanak noktası i. Son eserlerinden birisi olan *Traité du monde et de la lumière* kitabında monist materyalist bir yaklaşımı savunduğunu gösteren ifadeler ve De La Mettrie'nin işaret ettiği üzere ii. Descartes'ın sistemindeki bazı çözülemez sorunlar olabilir.

Takip edeceğimiz yolda Descartes'ın düşünce sisteminin esasen materyalist olmaya izin vermeyecek derecede spiritüel cevhere bağımlı olduğunu göstermek üzere bir yandan insan fetüsünün oluşumu hakkındaki incelemelerini diğer taraftan da güneş merkezli evrende yeni

dünya modelini incelemesini dikkate alacağız. İlk incelememiz insanda ruh ve beden birlikteliği hakkında yaptığı çalışmada ruhu dışarıda bırakmaya yahut bir süs olarak düşüncesine ekleme gibi bir gayretten daha fazlasını ortaya koyduğunu gösterecek. İkinci incelememizde yeni evren modeli ve evrende boşluğa yer olmaması gibi kabuller bizi Descartes'ın fizik anlayışına götürecek. Fizik hakkındaki görüşlerinden ruhun hareketli ve uzamlı bir şekilde tasavvur edildiği takdirde Descartes'ın fizik anlayışının nasıl zarara uğrayacağını göstermeye çalışacağız.

De La Mettrie'nin Maksadı

Descartes'ın materyalist olduğunu iddia ederken bir taraftan düalist olduğunu kabul edercesine eleştirilerde bulunan De La Mettrie'nin koyu bir materyalist olduğu dikkate alındığında incelediğimiz sözleriyle ne kastettiğini aydınlatmak kolaylaşır. De La Mettrie, Kartezyen felsefenin ikili cevher kabulü yüzünden takıldığı sorunların zorluğunun farkında olarak "düşünme kabiliyetinin" maddeye iltisaklı olduğu kabul edildiği takdirde bu sorunların aşılacağını öne sürmektedir. Aslında Descartes'ın gizli bir materyalist olduğunu söylerken de Descartes'ın sisteminden ruhu çıkardığımız zaman geriye kalan yöntemin, geometri ve fizik anlayışının evreni ve varlığı açıklamakta yeterli olacağını kastetmekteydi.

[1] Yalnız bu cümlenin tercümesinde A. Altınörs'ün "Yeniçağ'daki Spiritüel Cevher Anlayışına De La Mettrie'nin İtirazı" makalesindeki çevirisine bağlı kalınmıştır. Bu cümle dışındaki tercümeler bana aittir.

Kaynakça

Altınörs, S. A. "Yeniçağ'daki Spiritüel Cevher Anlayışına De La Mettrie'nin İtirazı". Kilikya Felsefe Dergisi (2020): 24-36

Descartes, René, 1964–76. Oeuvres de Descartes, 11 vols., ed. Charles Adam and Paul Tannery, new edn. Paris: Vrin/CNRS.

De La Mettrie, J. O. (1796a). Abrégé des Systèmes, in Œuvres Philosophiques De La Mettrie, tome premier, Paris: chez Charles Tutot, https://books.google.com.tr/books?id=DnxCUdXZXHcC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

De La Mettrie, J. O. (1796b). Traité de l'âme, in Œuvres Philosophiques De La Mettrie, tome premier, Paris: chez Charles Tutot

De La Mettrie, J. O. (2006). L'Homme Machine

Slowik, Edward, "Descartes' Physics", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/descartes-physics/>.

Garber, Daniel, 1992. Descartes' Metaphysical Physics. Chicago: University of Chicago Press.

Hatfield, Gary, "René Descartes", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/descartes/>.

Hatfield, Gary, 2007. "The Passions of the Soul and Descartes's Machine Psychology," Studies in History and Philosophy of Science, 38: 1–35.

Hatfield, Gary, 2013. "Descartes on Sensory Representation, Objective Reality, and Material Falsity," in Descartes' Meditations: A Critical Guide, ed. Karen Detlefsen. Cambridge: Cambridge University Press, 127–50.

Nolan, Larry (ed.), 2014. The Cambridge Descartes Lexicon. Cambridge: Cambridge University Press.

Rodis-Lewis, Geneviève. Descartes: biographie. Fransa: Calmann-Lévy, 1995.

Gödel'in Modal Ontolojik Argümanı, modal çökme (modal collapse) ve İkincil Literatürdeki Yeni Formulasyonları Üzerine Bir Değerlendirme

Afife Şeyma Taç

Ilahiyat Fakültesi Sakarya Üniversitesi

tacaseyma@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Gödel, Modal Ontolojik Argüman, Modal Çökme, Sobel, Pozitif Özellik.

2013 yılında Almanya'da bazı gazetelerde bilgisayarların Tanrı'nın varlığını kanıtladığına dair çıkan haberlerden biri, haberi "Bilim İnsanları Tanrı'nın Varlığını Bilgisayar ile Kanıtladı" ("Forscher beweisen Existenz Gottes am Computer") başlığı ile veren Die Welt gazetesindedir (Lossau, N. (2013, 17 Ekim). Bu haberde bahsedilen konu, aslında Gödel'in modal mantık kullanarak yeniden formüle ettiği ontolojik argümandır. İki matematikçi Christoph Benzmüller ve Bruno Woltzenlogel Paleo, Gödel'in modal ontolojik argümanını bazı bilgisayar programları kullanarak argümanın öncüllerinden zorunlu olarak Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaştılar (Christoph Benzmüller&Bruno Woltzenlogel Paleo, 2014). Felsefe tarihi boyunca dikkat çeken Tanrı kanıtlamalarında biri ontolojik argümanlardır. İlk olarak Anselm'in *Proslogion* kitabında formüle ettiği ontolojik argümanın bir versiyonu daha sonra Descartes tarafından *Meditasyonlar*'da kullanılmıştır. Leibniz'in de ele aldığı ve Kant tarafından eleştirilen bu argüman yirminci yüzyılda karşımıza modal mantık kullanılarak çıkar. Gödel'in formüle ettiği haliyle modal ontolojik argümanı, argümanda kullanılan sistemde ortaya çıkan *modal çökme* durumunu ve argümanı düzeltme girişimlerini ele alacağımız yazı, üç kısımdan oluşacaktır: ilk olarak modal ontolojik argümanın aksiyom ve tanımları açıklanacak, kullanılan S5 modal mantığı hakkında argümanın anlaşılması için bilgi verilecek, ikinci kısımda argümana getirilen temel eleştirilerden biri olan *modal çökme* (*modal collapse*) durumu incelenecek ve son kısımda ise ikinci literatürde bazı araştırmacıların modal çökmeden kaçınmak için argümanda yaptıkları düzenlemelerin durumu sorgulanacaktır. Uzun süre, analitik felsefede bir dirençle karşılaşmış olmasına rağmen günümüzde Batı felsefesindeki yerini oldukça sağlamlaştırmış olan modal mantığın, felsefe tarihinin en eski sorunlarından biri olan Tanrı kanıtlamasında kullanılması ve bu süreçte ortaya çıkan sorunlar akademik araştırma için ilgi çekicidir. Bunun yanında Türkçe literatürde Gödel'in modal ontolojik argümanı ve bunun üzerine devam eden tartışmalar hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tanrı'nın varlığını kanıtlamayı amaçlayan ontolojik argümanların esas özelliği, zihin dışındaki bir şeye başvurmadan *a priori* olarak Tanrı'nın varlığının zorunlu olduğunu gösterme iddialarıdır. İlk olarak Anselm'in *Proslogion* kitabında formüle ettiği ontolojik argüman şöyledir: zihnimizde "kendisinden daha yücesi düşünülemeyen bir varlık" kavramı bulunur. Eğer bu varlığın dış dünyada var olmaması söz konusu olursa o zaman hem "kendisinden daha yücesi düşünülemeyen bir varlık" hem dış dünyada var olan bir varlık düşünebiliriz. Bu ise "kendisinden daha yücesi düşünülemeyen bir varlık"tan daha yüce olacağından bu sonuç bizi çelişkiye götürür. Dolayısıyla "kendisinden daha yücesi düşünülemeyen varlık" dış dünyada da vardır. (Anselm, *Proslogion II*) Benzer şekilde Descartes da dış dünyada var olmayan "mükemmel varlık" kavramının çelişkili olduğunu düşünmektedir. (Descartes, *Meditations V*) Ontolojik argümanı ele alan Leibniz, Descartes'in argümanında bir sorun olduğunu fark etmiştir, ki bu Gödel'in argümanı için de ileride önemli olacaktır. Buna göre böyle bir varlığın öncelikle mümkün olduğunun ispatlanması gerekmektedir. Çünkü Descartes'in ontolojik argümanı, tanımında zorunluluk olan mükemmel varlığın düşünülebilir / mümkün olduğunu kabul ederek bu tanımı sağlaması bakımından var olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Fitting, 2002, 137). Gödel'in yeniden formüle ettiği argüman, öğrencisi Dana Scott tarafından ölümünden sonra araştırmacılar tarafından bilinir hale getirilmiştir. Gödel'in modal ontolojik argümanı; Descartes ve Leibniz'in ontolojik argüman formülasyonlarının takipçisidir ve bu argümanlar temelde iki kısımdan oluşur: birinci kısım Tanrı'nın varlığının mümkün ise zorunlu olduğunun ispatlanması, ikinci kısım ise bu gerektirmenin ön bileşenin yani Tanrı'nın varlığının mümkün olduğunun ispatlanmasıdır (Fitting, 2002, 138). Gödel'in kanıtının Leibniz'den farkı ise, tüm pozitif özelliklere sahip bir varlığın mümkün olmasını postulat olarak almayıp bunu düşünülebilir ve çelişkisiz olmasından çıkarmasıdır (Sobel, 2004, 115).

Gödel'in bıraktığı notlar oldukça kısa ve anlaşılması zor olduğundan kendisinden sonraki araştırmacılar bu argümanı daha anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Ben bu yazıda M. Fitting, H. Sobel ve Benzmüller&Woltzenlogel Paleo'nun çalışmalarından faydalanacağım. Benzmüller&Woltzenlogel Paleo, bilgisayar programlarında kullandıkları argümanda D. Scott'un notlarını baz alırlar. Bu notlara göre modal ontolojik argüman; beş aksiyom, üç önerme ve üç tane de tanımdan oluşmakta ve sembolik olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

Aksiyom 1. Ya bir özellik ya da onun değili pozitiftir, ancak ikisi birlikte pozitif olamazlar.

Aksiyom 2. Pozitif bir özellik tarafından gerektirilen özellik pozitiftir.

Önerme 1. Pozitif önermelerin örneklenmesi mümkündür.

Tanım 1. Tanrısal (God-like) bir varlık tüm pozitif özelliklere sahiptir.

Aksiyom 3. Tanrısal olma özelliği pozitiftir.

Önerme 2. Tanrısal varlığın var olması mümkündür.

Aksiyom 4. Pozitif özellikler zorunlu olarak pozitiftir.

Tanım 2. Bir şeyin mahiyeti, o şeyin sahip olduğu ve onun diğer tüm özelliklerini gerektiren bir özelliktir.

Önerme 2. Tanrısal olmak Tanrısal olan her varlığın mahiyetidir.

Tanım 3. Bir şeyin *zorunlu varlığı*, onun tüm mahiyetlerinin zorunlu olarak örneklenmesidir.

Aksiyom 5. Zorunlu olarak var olmak pozitif bir özelliktir.

Önerme 3. Tanrısal varlık zorunlu olarak vardır. (Benzmüller&Woltzenlogel Paleo, 2014)

Bu argüman hakkında tanımlar ve aksiyomlardan önce temel olarak iki özellikten bahsetmemiz gerekir. Burada ikinci derecede niceleme mantığı kullanılmaktadır yani sadece nesnelerin üzerine değil bu nesnelere yüklem olan özelliklerin üzerine de niceleme yapılmaktadır. Birinci aksiyomda bunu görmekteyiz: özellik ya da yüklemlerden bazıları pozitif olmakla ayrıştırılmakta ve bu özellikler üzerine niceleme yapılmaktadır. Argümanın ikinci önemli özelliği ise S5 modal mantığını kullanıyor olmasıdır. Kripke çatılarından olan S5 çatısında tüm mümkün dünyalardan birbirine erişilebilir ve bu çatıda, diğer çatılarda geçerli olmayan bazı önermeler geçerli olur. Bu argüman için önem teşkil eden önerme bir şeyin mümkün ise zorunlu olduğunun gösterilmesidir. Diğer önemli bir kavram "pozitif özellik" kavramıdır. Pozitif olma yüklemi formel argümanda *primitive* alınmakla birlikte Gödel'e göre pozitif bir özellik; hem moral ve estetik bakımdan mükemmel olmakla eşdeğerdir hem de mantıksal olarak incelendiğinde bileşenlerinden en az birinin negatif olmadığı özellikler toplamı olarak tanımlanmaktadır (Koons, 2005, 2). Argümanda geçen diğer iki tanım bireysel mahiyetler ve zorunlu varlıktır. Sonuç olarak Gödel'in kanıtı; ikinci derece niceleme mantığı, S5 çatısı, pozitif özellikler, bireysel mahiyetler ve zorunlu varlık bileşenlerini kullanarak tüm pozitif özelliklere sahip bir Tanrısal varlığın var olmasının zorunlu olduğu sonucuna geçerli bir şekilde ulaşmaktadır.

Howard Sobel (2004), bu argümanı ele alır ve argüman sonucunda modal çökmenin ortaya çıktığını gösterir, bu şu demektir: argümanın kurulduğu sistemde doğru ya da aktüel (bilfiil) olan ne varsa zorunlu olarak öyledir, ve doğru olmayan ya da aktüel olmayan her şey de zorunlu olarak öyledir yani imkansızdır. Bu durum, argümanda geçen mahiyet kavramıyla ilişkili olarak çıkar. Tanrısal varlığın mahiyeti, sahip olduğu diğer tüm özellikleri gerektiren özelliktir, ve Tanrısal varlık tüm pozitif özelliklere sahiptir, ayrıca Tanrısal varlığın tüm özellikleri zorunlu olarak örneklenir (*instantiated*). Bunlar göz önünde tutulduğunda, Tanrısal varlıktan farklı herhangi bir varlık için düşünüldüğünde Tanrısal varlık, "mahiyeti E olan Tanrısal varlıktan farklı bir varlığın (x) var olması" özelliğine sahip olacaktır. Bu özellik, Tanrısal varlığın her özelliği gibi, zorunlu olarak örneklendiğinden x de zorunlu olarak vardır. Sonuçta, sistemde zorunlu olarak Tanrısal bir varlık olduğu için, her varlık zorunlu olarak vardır. Aynı şekilde her bir doğru önerme zorunlu olarak doğrudur. Herhangi bir P doğru önermesi için, Tanrısal varlık, "P doğrusunun varlığında kendisiyle özdeş olma" özelliğine sahip olacaktır. Bu, Tanrısal varlığın her özelliği gibi, zorunlu olarak örneklenecektir. Dolayısıyla, Tanrısal varlık zorunlu olarak var olduğundan, her doğru önerme zorunlu olarak doğrudur. Bu durumda geriye sadece iki modalite kalır: zorunlu (aktüel, mümkün) ve imkansız (Sobel, 2004). Anderson, Hajek ve Fuhrmann'ın modal çökmeden kaçınmak için argümanda yaptıkları değişikler ele alınacak ve benzer şekilde güncel bir çalışmada Benzmüller'in (2022), hem "zorunlu olarak var olma" hem de "mahiyet" özelliklerinden kaçındığı ve modal çökmenin olmadığını öne sürdüğü bir versiyonu incelenecektir.

Kaynakça

Anderson, C. Anthony. (1990). "Some Emendations of Gödel's Ontological Proof." *Faith and Philosophy* 7 (3): 291–303.

Anselm's Basic Writings (1903), tr. Sidney Norton Dean, La Salle, IL: Open Court Publishing Company.

Benzmüller, Christoph. (2020). "A (Simplified) Supreme Being Necessarily Exists, says the Computer: Computationally Explored Variants of Gödel's Ontological Argument." In *Proceedings of the 17th International Conference on Principles of Knowledge Representation and Reasoning, KR 2020*, 779–89. IJCAI organization. https://doi.org/10.24963/kr.2020/80.

Benzmüller, Christoph. (2022). A Simplified Variant of Gödel's Ontological Argument.https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.06264

Benzmüller, Christoph, and Bruno Woltzenlogel Paleo. (2014). "Automating Gödel's Ontological Proof of God's Existence with Higher-Order Automated Theorem Provers." *ECAI* içinde *2014*, 263:93–98. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications. IOS Press. https://doi.org/10.3233/978-1-61499-419-0-93.

Blumenfeld, David (1995): Leibniz's ontological and cosmological arguments. In: Nicholas Jolley: The Cambridge Companion to Leibniz. Cambridge.

Descartes, (1986), *Meditations on First Philosophy, with selections from The Objection and Replies, tr. John Cottingham, with an introduction by Bernard Williams, Cambridge: Cambridge University Press.*

Fitting, Melvin. (2002). *Types, Tableaus, and Gödel's God*. Kluwer.

Fuhrmann, André (2005): Existenz und Notwendigkeit. Kurt Gödels axiomatische Theologie. In: Spohn et al. (Hg): Logik in der Philosophie. Heidelberg.

Gödel, Kurt. (1995), *Collected Works*, Volume 3, *Unpublished Essays and Lectures*, Oxford: Oxford University Press.

Hajek, Petr. (2002). "A New Small Emendation of Gödel's Ontological Proof", Source: Studia Logica: An International Journal for Symbolic Logic , Jul., 2002, Vol. 71, No. 2, 149-164.

Koons, Robert C. (2006). Sobel on Gödel's Ontological Proof. Philosophia Christi 8 (2):235-247.

Lossau, N. (2013, 17 Ekim). 'Forscher beweisen Existenz Gottes am Computer'. *Die Welt*. Erişim adresi: https://www.welt.de/wissenschaft/article120995923/Forscher-beweisen-Existenz-Gottes-am-Computer.html/

Sobel, Jordan H. (2004). *Logic and Theism: Arguments for and Against Beliefs in God*. Cambridge University Press.

Gadamer'in Dil Kuramında "Verbum Olarak Logos" Ne anlama Gelir?

Sevilay Yılmaz

Ilahiyat Fakültesi Hitit Üniversitesi

sevilayyl43@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Hans-George Gadamer, Dil, Logos, Verbum, Enkarnasyon.

Bu çalışmada Gadamer'in *Hakikat ve Yöntem* kitabındaki "Dil ve Verbum" bölümü içerisinde yer verdiği Hıristiyan teolojisinde bulunan *enkarnasyon* fikrinin kendi kitabı içerisinde ve dil felsefesi içerisinde ne gibi bir önemi haiz olduğu ele alınacaktır. Araştırmanın bağlamı dil probleminin Grek felsefesinde özellikle de Platon'un *Kratylos* diyaloğunda ve Gadamer'in Hıristiyan teolojisindeki *enkarnasyon* fikrinin dil problemine dahil edilmesi ile dil problemine farklı bir bakış açısının girmesidir. Yani Gadamer'in kitabında açtığı bu bölüm ile Hıristiyan teolojisinde kullanılan "iç söz" kavramıyla ilk dil tartışmalarında ve *Kratylos* diyaloğundaki tartışmalarda geri plana bırakılan konuşma/söz ve düşünme birlikteliğinin aydınlatılmasıdır. Aynı zamanda bu alımlama ile birlikte Grek *logos*undan farklı olarak *logos*un saf olay olmaklığı ve ruhun kendi kendisi ile olan diyaloğu değil insanın kendisiyle olan diyaloğudur şeklinde anlaşılması, Gadamer'in neden eseri içerisinde böyle bir bölüme yer verdiği ve bu bölüm içerisinde neden Hıristiyan düşüncesine yöneldiği ele alınacaktır.

Dil tartışmalarının başından beri kelime ve şeye anne karnında bulunan ikiz bebeklerden sadece birinin dünyaya gelmesi durumundaki muamele yapılmıştır. Nasıl ki dünyaya gelen ikizlerden birine dünyada bulunmayan ikizin hissiyatı, hüznü, onu hatırlatması yükleniyorsa kelimeye de dünyaya gelen ikiz gibi davranılmaktadır. Kelime de şeyin bir taşıyıcısı, hatırlatıcısı ve şeyin dünyada varlığını göstermesi şeklinde anlaşılmıştır. Bu nedenle *onoma* kelime/ sözü ifade ederken aynı zamanda ad/isim olarak da ifade edilmiştir. Çünkü ad bir şeye isim verir ve isim verdiği şeyin taşıyıcısıdır. Bu düşünceden hareketle dil probleminde tartışma adların doğruluğu/ kesinliği konusuna doğru bir yol açmıştır. Adların doğrulu hususundaki tartışmayı en iyi açıklayan ve bu tartışmaya ışık tutan Platon'un *Kratylos* metnidir. Bu metin bir müzakere/ davet, söylem/*Logos* ile başlar. Metinde adların doğruluğu, ad vermenin neye göre yapıldığı, ad ile varlık arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu konusunda iki teori bizi karşılamaktadır. Bunlardan ilki adlar doğal olarak bize verilmiştir görüşü ikincisi ise adların doğal değil insanların arasında bir uzlaşmayla meydana geldiğini söyleyen görüştür. Bu iki görüşten ilkinin savunucusu Kratylos ikinci görüşün savunucusu ise Hermogenes'tir.

Kratylos'a göre dilin kökeni doğaldır ve adlarda bir yanlışlık var ise bu insanların onu yanlış eşleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Kratylos'a göre dil, varlığı yolunu kaybetmiş bir vaziyette yansıtır. Bu karışıklığı gidermek içinde şöyle bir çözüm üretir; her şeyi tek tek karşılayan kavramlar olsa problem ortadan kalkar ama bu kadar ismim bulmak bu işin zorluğudur. İkinci görüşün savunucusu olan Hermogenes'te ise adın doğru olmasındaki ölçüt doğru olan uzlaşımla onun anlaşılmasıdır. Bu tartışmada Platon'un konumu ise adlandırmaların mükemmel yapılamayacağı noktasıdır. Çünkü adlandırmalar varolanı ifade etmeye yetmiyor ve ad ile varolan arasındaki ilişki mükemmel değil. Bu da bizi kesin bilgiye ulaşmak için yol arayışımızda Platon'un ideaların spot ışığı altında parlatır. Dil ideaların kopyasıdır ve ideanın tamamına vakıf olamamamız nedeniyle adlandırmalar eksik yapılır. Burada ad ve varlık arasındaki ilişkiye idealarla yani diyalektikle ulaşılır ve dil de hakiki diyalektçinin geride bırakması gereken şeydir. *Logos* ise ideaların saf düşüncesi olan *dianoia'*dan -ruhun kendi kendisiyle diyaloğudur- dökülen söze dönüşen akıştır. Sokrates ise adların şeyler hakkında bilgi vermediğini ve böyle bir iddialarının olmadığını dile getirmektedir. Aynı zamanda adların doğru ve yanlış olabileceğini düşüncesinden hareketle konuşma olan *logos* kullanımını önceler. Ona göre ad yani kelimenin doğruluğu ya da yanlışlığı, doğru ya da yanlış kullanılması iledir.

Dil problemi ve onunla bağlantılı olarak *logos*, kelime/söz bu bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bu noktada Gadamer Hıristiyan teolojisinde bulunan *enkarnasyon* fikriyle dil problemine yeni bir patika açar. Hıristiyan teolojisinde yaratılış Tanrı'nın sözü ile başlamıştır. Tam da bu noktada Hıristiyan teologlarının buradaki sözü Tanrı'nın oğlunu yeryüzüne göndermesi olarak yorumlamasıyla dil probleminde dönen tartışmaların unuttuğu bir şeyi açıklığa kavuşturmasının yolu belirir. Sözün *enkarnasyonla* açıklanmasında ilk bakışta göze çarpan ve insanı heyecanlandıran şey sözün vücut bulup insanların arasında dolaşması gibi gözükse de asıl ses getiren şey sözün en başından beri kelime/söz dünyada ifade ile kendisini görünür hale getirmesinde şeyin daima söz olmasında ikamet eder. Yani asıl vurucu nokta Tanrı ile en başından beri birlikte olmasıdır. Bu fark ediş ile dili anlamın idealitesine yani ilk dönem tartışmalarında dönen adın/sözün varlık ile anlam ilişkisinde anlamın o şeye yönelik doğruluğu konuları içerisinde unutulmuşluğundan çekip çıkarır ve dili tekrar felsefeye geri verir. Burada Grek felsefesinin kaçırdığı şey dil probleminin konuşma ve düşünme birlikteliği olduğudur. Aynı şekilde Platon'da da *logos* düşüncenin diyalektiğine maruz kalmak dışında pek bir işleve sahip değildir. Yani Platon'da söz ve konuşma düşünmenin aracı konumundadır ve zihin tarafından sürekli aşılmaktadır. Fakat üçlemeyle sözün süreç olmaklığı gözler önüne serilmektedir. Sözün süreç olmalığı konusunda "iç söz" ön plana çıkmaktadır. Burada "iç söz"

insanın içinde olan ve ona canlılığını katan şeydir. İşte insanın içinde olan "iç söz" olmasa konuşmayı/sözü yapamaz. Yani *logos*/söz daima insanın içindedir ve iç zihinsel söz tıpkı Baba ve Oğul'un bir arada olması gibi düşünce ile beraberdir. Öyle ki buradaki iç söz Grek *logos*unda ele alındığı gibi ruhun kendisi ile diyaloğu değildir aksine o bir olaydır. Yani söz/*logos* saf bir olaydır. Çünkü iç söz kişinin kendi kendiyle konuşmasında ulaşılan eksiksiz düşüncedir. Düşünce ise insanın zihnine bir şeyin girmesiyle başlar ve olayı yani *logosun* en iyi ifade biçimine ulaşmasını sağlayan insanın kendi kendisi ile olan konuşmasını başlatır. Burada dönen faaliyette iç söz sayesinde dile dökülen düşünceyle, söylemle kavrayışımızın nasıl kısıtlı olduğunu görürüz. O zaman burada Gadamer'in de ifade ettiği gibi rahatlıkla şunu diyebiliriz, en iyi ifadesini arayan düşünce zihne değil de zihninden içeriye girip düşünmeyi başlatana atıf yapar. O halde söz konu ile kelime arasındaki birliktir. Yani *logos* saf olaydır.

Dil tartışmalarında ki diğer bir husus ise insani dillerin çokluğu ile Tanrı sözünün tek oluşu ve insani dillerde bulunan çokluğun karmaşaya neden olmasıdır. Gadamer bu hususu Kuzalı Nicholos'ın düşüncelerinden hareketle açıklar. Kuzalı Nicholos'a göre zihnin/geist imajı ya da Platon'un dile getirdiği gibi bir kopya değildir o zihnin ta kendisidir. Şöyle ki Tanrı her şeyi sözünde dolaysız olarak ifade etmiştir ama insan zihnin eksik olması hasebiyle şeye yöneldiğinde onun tamamını kavrayamaz bu nedenle de çokluğa ihtiyaç duyar. İnsan zihninin meydana getirdiği çokluk Tanrı sözünden yani birlikten kopuşundan farklı insan zihninin sınırlı olmasının olumlu olarak ele alınması mevzu bahistir. Buradan hareketle de belirsizlik konusunun kapısı tıklatılır ve dil problemi farklı bir eşiğe gelir. Bu kapıda bulunan belirsizliği açımlayan, kompleks hale getiren insan zihnidir. Bu bağlamda tıklatılan kapı ile söylemlerin ad vermenin çoğuluna ve dolaylı olarak da sözün alanına girilmiş olur. Hıristiyan teolojisinin bu anlayışı ile ad vermenin çoğulluğu, farklılığı, ad verirken benzerlikten, farklılıktan yararlanma ve farklılıkların çoğalmasına olumlu gözlerle bakılır. Negatif ve kötüleyen gözlerin olumlu hale dönemsi ile insanın ad vermesine yer açılmış olur ve insanın ad vermesi tarihsel bir tecrübe boyutu olarak anlaşılır hale bürünür.

Sonuç olarak Gadamer bu bölüme kitabının içerisinde yer vermesinin nedeni Grek felsefesinde ve Platon'un *Kratylos* diyaloğunda *logos* ele alırken düşünme ve sözün birlikteliğinin kaçırılmış olması aynı şekilde bununla bağlantılı olarak *logosun*/sözün olay oluşu yani sözün söylem sırasında dönen olayda yattığı unutulmuştur ve *logos* yalnızca anlam yönüne sıkıştırılmasıdır. Oysaki söz/*logos* insanın ağzından döküldüğü apaçıklıkta anlam kazanır. Hıristiyan teolojisindeki *enkarnasyon* fikri dil felsefesine unuttuğu, ötelediği düşünme ve söz

birlikteliğinin yolundaki engelleri açıp o yolun varlığını felsefeye hatırlatır. Aynı zamanda adlandırma tartışmalarında insanın adlandırmasına ve adlandırmasının eksik olmasında ilahi ve insan dili ayrımıyla insan dilinin eksikliklerine rağmen olumlanması önemi haizdir. Böylelikle insanın adlandırmasına ve adlandırmasının çoğulluğunda bulunan olumsuzlamadan uzaklaşılmıştır.

Kaynakça

Hans Georg G.(2009). *Hakikat ve Yönetm II*, Çevirmen: Hüsamettin Arslan (ing.), İsmail Yavuzcan (Alm.), Paradigma Yayınları

Platon (2015). *Kratylos,* Çevirmen: Furkan Akderin, Say Yayınları.

Tarakçı,Muhammet (2011). Hıristiyanlıkta Logos Doktrini. Milel ve Nihal İnanç,Kültür ve Mitoloji araştırmaları Dergisi,8,201-224.

Babuççu Ali H. (2016). Presokratiklerden Platon'a Logos Kavramı (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Şahin Nadide. (2018). Origern (Hayatı,Eserleri ve Hıristiyan İlahiyatının Şekillenmesindeki Rolü) (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aykıt Ali D. (2010). Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskendriyeli Philo (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Aydın Mahmut (2015). *İsa Tanrı mı İnsan mı?* İz yayıncılık.

Sofistlerin Çalışma Kitabı:Dissoı Logoı. (2017) Çevirmen: Güvenç Şar, Dergah Yayınları.

Literal versus Figüratif: George Lakoff ve Mark Johnson'un Kavramsal Metafor Teorilerinden Hareketle Dil-Düşünce İlişkisine Bakış

Emine Aslan

Felsefe Istanbul 29 Mayıs Üniversitesi

emine29mayis@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kavramsal Metafor, Literal, Figüratif, George Lakoff, Mark Johnson.

Dil ve düşünce arasındaki ilişkinin doğası sorunu felsefe tarihini neredeyse bir bütün olarak kat eder. Dil, düşüncelerin kodlanması ve aktarılmasına yarayan bir araçtan mı ibaret yoksa birbirinden farklı dilleri konuşan insanların dünya algılarının farklılaştığını söyleyecek kadar düşünce üzerinde belirleyiciliğe mi sahip? George Lakoff ve Mark Johnson, 1980 yılında kaleme aldıkları *Metaphors We Live By* başlıklı eserle, günlük dilde yoğun olarak ve çoğu zaman farkında olmaksızın kullandığımız metaforların derinlikli linguistik analizini yaparak bilişsel kapasitelerimizi, düşüncelerimizin nasıl yapılanıp organize olduklarını açığa çıkarmayı hedefleyen çağdaş metafor teorisini geliştirmiş ve düşüncenin dile görece önceliğini savunmuşlardır. Çağdaş teoriye göre metafor her şeyden önce dil ya da kelime değil bir düşünce ve kavram sorunudur. Metaforlarla dilde karşılaşıyor olmamız hiç de onların gerçek kaynağının dil olduğu anlamına gelmez.Amerikalı filozof ve dilbilimci George Lakoff'un aktardığı üzere metaforlar dilde değil, bir zihinsel alanı başka bir zihinsel alanla kavramsallaştırma biçimimizde açığa çıkarlar. "TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforunda örneğin tartışma "kısmen" savaşa göre yapılaşır, anlaşılır, icra edilir ve dile getirilir." (Lakoff ve Johnson, 2022, s. 36) Tartışma anında adeta mevzideki yerimizi alır, hasmımızı alt etme gayretiyle argümanlar ileri sürer ve nihayetinde tartışmanın galibi olmayı amaçlarız. Gerçekte tartışmak elbette savaşmak anlamına gelmez ve burada olup biten tartışma ve savaş kavramlarının birbirleriyle özdeşleştirilmesi değildir, dolayısıyla metaforik kavramlar da metaforik bir tarzda yapıya kavuşurlar. Öte yandan AŞK YOLCULUKTUR kavramsal metaforu bir deneyim alanını (AŞK) bir başka deneyim alanı aracılığı ile (YOLCULUK) anlamayı içerir. (Lakoff, 1993, s. 206) G. Lakoff ve M. Johnson'un yakındıkları temel nokta şudur: Batı felsefe tarihi uzun soluklu dönemi boyunca metaforları yalnızca dile stilistik nitelikler kazandıran poetik ve retorik unsurlar olarak görmekle; düşünme, algılama veya eylemde bulunma tarzımızla olan bağlarını gizlemiştir. G. Lakoff - M. Johnson tarafından ortaya konulan çağdaş kavramsal metafor teorisine göre ise metaforlar, Aristoteles'in temelde

başı çektiği geleneksel metafor teorisinin iddia ettiğinin aksine bizi olağan-gündelik dilin dışına göndermez; metaforlar ile tam da olağan-gündelik dilde karşılaşır ve onları en sıradan günlük düşünce ve dilde buluruz. Gündelik yaşantımızın her aşamasında yalnızca gerçekliğimizi metaforlara göre tanımlamakla kalmayız, metaforlara göre eyleriz de. George Lakoff'un da aralarında yer aldığı bilişsel dilbilimin bilişsel semantik temsilcilerinin dil incelemelerindeki temel motivasyon kaynaklarının düşünce, eş deyişle kavramsal (semantik) yapıya giden en kestirme yolun dilden geçtiği yollu kanaatleri olmasına bakıldığında durum daha iyi anlaşılır. G. Lakoff - M. Johnson açısından dil, kavram dünyamıza açılan bir anahtar görevi görmektedir. Zihinde temsil olunan kavramsal yapıyı devasa bir buzdağına benzetecek olursak dil, buzdağının görünen yüzüdür. "Bilişsel semantikçilere göre dile yansıdığı haliyle gerçekliğin yapısı insan zihninin ürünüdür." (Saeed, 1997, s. 357) Dilde tezahür eden kavram sistemimizin, hatırı sayılır bir kısmı da özü itibarıyla metaforiktir.

Literal ve figüratif dil arasındaki gerilimin kökenleri oldukça eskidir. Figüratif dilin dışlanmasına yönelik ilk hamle henüz Antik Yunan'da şairleri ideal devletinden kovması ile Platon'dan gelmiştir. Aristoteles öte yandan metaforların yalnızca dili süslemek amacıyla kullanıldıklarına inanmıştır. (Ortony, 1993, s. 3) Felsefenin dolaylı, irrasyonel hatta tehlikeli ve sapkın addedilen metaforlarla değil; dolayım gerektirmeyen, anlamın ve doğruluğun aktarılabileceği yegâne alan olarak literal, rasyonel dil ile iş görmesi gerektiği düşünülerek metaforlar hem dilde hem de dil felsefesi tartışmalarında ikincil plana itilmişlerdir. (Lakoff ve Johnson, 1980) Lakoff-Johnson *Metaphors We Live By* başlıklı eserden yirmi yıl kadar sonra kaleme aldıkları *Philosophy in the Flesh*'te (1999) geleneksel düşüncenin etkilerinin sandıklarından da yıkıcı olduğunu ampirik yollarla gösterdiklerini ifade ederler. (Lakoff ve Johnson, 2002, s. 245)

Bu bağlamda çalışma, konunun tarihsel ve sistematik yönden incelenmesini içermektedir. Metafora ilişkin çağdaş yaklaşım, geleneksel metafor teorisinin eleştirisi üzerinden ilerlemektedir. Buna göre geleneksel metafor teorisinin temel varsayımları ve beraberinde getirdiği gerçeklik, dil, bilgi ve hatta ahlak anlayışı ampirik açıdan hatalı olmak durumundadır. Biz de çalışmada ilkin tarihsel bir perspektiften geleneksel ve çağdaş metafor teorilerinin temel karakteristiklerine karşılaştırmalı olarak yer verecek, akabinde insanın düşünüş biçiminin hangi anlamda metaforik olduğu sorusunu baz alarak metaforların insan düşünce ve deneyimindeki merkezî rolünü detaylandıracak ve nihayetinde kavramsal metafor teorisi yoluyla kavramlarımızın da yalnızca düşünceyle ilgili olmayıp eylemlerimizi

yönlendirdiklerini ve deneyimimizle ilgili olduklarını göstereceğiz. Bunu yaparken G. Lakoff - M. Johnson'un ayırt ettiği farklı metafor türlerinin yanı sıra metonimi, ironi gibi diğer figüratif dil kullanımlarına da çalışmada yer verecek, bu vesileyle literal ve figüratif dili son kertede nihai olarak birbirinden ayırt etmenin güçlüklerine işaret edeceğiz. Bugün kendimizi, düşünüş biçimimizi, içinde yaşadığımız dünyayı ve deneyimimizi anlamlandırmak için dile her zamankinden daha çok başvuruyoruz. 20. yy. sonlarına doğru Üretici Dilbilim'e (Generative Linguistics) yönelttiği eleştiriler ile ön plana çıkan Bilişsel Dilbilim (Cognitive Linguistics) geldiği nokta itibarıyla; dil, düşünce ve dış dünya ilişkisine ve beden sahibi varlıklar olmak bakımından dış dünya ile etkileşme tarzlarımıza dair yeni anlayışlara ve bedenlenmiş biliş, bedenlenmiş realizm gibi muhtelif kavramsallaştırmalara sahne olmuştur. Dilbilim çoğunlukla sanıldığı üzere yalnızca dilin kökeni, evrimi, ikinci ve üçüncü dillerin nasıl edinildiği gibi sorunlarla ilgilenmemekte, felsefenin de bigâne kalamayacağı şekilde bilişsel bilimlerle etkileşim içerisinde çalışmalar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışma dilbilim ve felsefe etkileşimine naçizane bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

Johnson, M., ve Lakoff, G. (1980). Conceptual metaphor in everyday language, *The Journal of Philosophy, 77*(8), 453-486. doi: 10.2307/2025464

Johnson, M., ve Lakoff, G. (2002). Why cognitive linguistics requires embodied realism. *Cognitive Linguistics, 13*(3), 245–263. doi: 10.1515/COGL.2002.016

Johnson, M., ve Lakoff, G. (2015). *Metaforlar: hayat, anlam ve dil.* (Y. D. Gökhan, Çev.) İstanbul: İthaki.

Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (s. 202-251). Cambridge: Cambridge University Press.

Ortony, A. (1993). Metaphor, language, and thought. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (s. 1-16). Cambridge: Cambridge University Press.

Saeed, John I. (1997). Semantics. Malden, Mass: Wiley-Blackwell.

3. Oturum

Hukuk

Oturum Başkanı: Ali Osman Karaoğlu

Salon 3

15 Kasım Çarşamba

14.30 - 16.00

Sümeyya Murat

İş Dünyası ve İnsan Hakları: Birleşmiş Milletler Nezdinde Bağlayıcı Andlaşma Hazırlıkları ve Bazı Soru(n)lar

Şeyma Nur Demiray

Silahlı Çatışmaların Andlaşmalara Etkisi: Özel Raportör Ian Brownlıe ve Özel Raportör Lucıus Caflısch Raporlarının Değerlendirmesi

Mehmet Fuat Yıldırım

Uluslararası Hukukta Güvenli Bölgeler

Ahmet Ayata

Anayasa Mahkemesi'nin Olağanüstü Hal Khk'lerine İlişkin Eski ve Yeni İçtihatlarının Metodolojik Bir Analizi

İş Dünyası ve İnsan Hakları: Birleşmiş Milletler Nezdinde Bağlayıcı Andlaşma Hazırlıkları ve Bazı Soru(n)lar

Sümeyya Murat

Hukuk Fakültesi Anadolu Üniversitesi

sumeyyamurat@anadolu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: İş Dünyası ve İnsan Hakları, Kurumsal İnsan Hakları İhlalleri, Kurumsal Hesap Verebilirlik, Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespiti, Çok Uluslu Şirketler.

Küreselleşmenin ve neoliberal ekonomi politikalarının da etkisiyle günümüzde birçok açıdan bir devlet kadar etkin olabilen çok uluslu şirketler, insan hakları alanında da büyük bir değişim ve dönüşüm ihtiyacını ortaya çıkarmışlardır. Faaliyetleri sınırları aşan çok uluslu şirketlerin, bu faaliyetler nedeniyle sebep oldukları insan hakları ihlalleri karşısında hukuki sorumluluklarının mevcut olabilmesi adına uluslararası toplum, bir dizi girişimde bulunmuş ve bu alanı regüle etme amacıyla yoğun bir çaba sarfetmiştir. Bu girişimlerin belki de en önemlisi Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde bir "Çok Uluslu Şirketler ve Diğer Ticari İşletmelerin İnsan Haklarına Yönelik Sorumluluklarına İlişkin Açık Uçlu Hükümetler Arası Çalışma Grubu" (Hükümetler Arası Çalışma Grubu) kurulması ve bu grup öncülüğünde bağlayıcılığı olan uluslararası bir andlaşma metni oluşturulmasının hedeflenmesidir.

Çok uluslu şirketlerin faaliyetleri nedeniyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerde ciddi ölçekli insan hakları ihlallerine neden olmalarına yönelik ilk ciddi girişim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından 2011 yılında yayınlanan "BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'dir." Bu ilkeler genel itibari ile insan haklarının korunması, ihlallerin mağdurlarına çözüm yollarının sağlanması, ticari işletmelere yükümlülükler getirilmesi ve ticari işletmelerin insan haklarına saygı göstermesinin sağlanması konularında devletler için bir dizi bağlayıcılığı olmayan kılavuz ilkelerden müteşekkildir. Ancak özellikle uğranılan zararların tazmini noktasında mağdurlara yeterli korumayı sağlayamaması nedeniyle BM nezdinde kurulan Hükümetler Arası Çalışma Grubu, 2013 yılında bu bağlamda bağlayıcı bir uluslararası andlaşmanın ihtiyacını vurgulayarak bu hususta çalışmalara başlamıştır. 2018 tarihli ilk taslak, 2019 tarihli 1. taslak ve 2020 tarihli 2. Taslağın akabinde 2021 yılında şu anda da üzerinde çalışmaların devam ettiği bir 3. taslak ortaya çıkmıştır. Böylelikle uzun yıllar boyunca şirketlerin ve ticari işletmelerin 'kurumsal sosyal sorumluluk'ları (*corporate social*

responsibility) üzerinden temellendirilen çok uluslu şirketlerin insan hakları yükümlülükleri artık dayanağını oluşturan bağlayıcı bir uluslararası andlaşma çerçevesinde tartışılabilir hale gelmiştir.

Hükümetler arası çalışma grubu tarafından hazırlanan ve şirketlerin ve ticari işletmelerin eylemleri nedeniyle uğranılan zararın tazminini ve bu kapsamdaki yükümlülüklerin belirlenmesi amacıyla hazırlanan "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ulusötesi Şirketlerin ve Diğer Ticari Teşebbüslerin Faaliyetlerini Düzenlemeye Yönelik Hukuken Bağlayıcı Belge'nin" (BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Taslak Andlaşması, Taslak Andlaşma) en yeni tarihli versiyonu 2021 tarihli versiyon olup şimdiye kadar yeni bir taslak yayınlanmadığı gibi Taslak Andlaşma da nihai halini alarak imzaya açılmamıştır.

Taslak andlaşmanın esas amaçları arasında özellikle çok uluslu ticari işletmelerin insan hakları yükümlülüğünü tanımlamak, etkili izleme ve yaptırım mekanizmaları yoluyla ticari faaliyetler bağlamında ortaya çıkabilecek insan hakları ihlallerini azaltmak ve önlemek yer almaktadır. Ayrıca andlaşma kapsamında devletler açısından da bazı yükümlülükler öngörülmüş olup andlaşmanın etkili bir şekilde icra edilebilmesi adına gerekli mekanizmaların oluşturulması, devletlerin kendi mevzuatlarını andlaşma ile uyumlu hale getirilmesi bunlardan bazılarıdır. Taslak Andlaşma 24 madde ve 3 ana bölümden oluşmakta olup ilk kısımda tanım, kapsam ve amaca ilişkin maddeler yer almaktadır. İkinci bölümde esas olarak mağdurların hakları, tazmin imkanına erişim yollarına ve devletlerin bu kapsamdaki yükümlülüklerine yer verilmiştir. Üçüncü kısım ise daha çok usule ve andlaşmanın yürürlüğüne ilişkin son hükümlerin yer aldığı bir bölüm olarak kaleme alınmıştır.

Taslak Andlaşma'nın ortaya çıkışını gerektiren problemler ve özellikle çok uluslu şirketlerin insan haklarına yönelik ciddi ihlal teşkil edecek eylemlerini her geçen gün arttırıyor oluşu, bu alanda hem devletlere hem de çok uluslu şirketlere yükümlülüklerini hatırlatacak ve bu ihlallerin mağdurlarına etkin çözüm yolları sunacak bir uluslararası andlaşmanın gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak gerek Hükümetler Arası Çalışma Grubu'nun küresel kuzey olarak adlandırılan ve gelişmiş ülke kategorisinde yer alan ABD, Avrupa Birliği Devletleri, Kanada ve Japonya gibi devletlerden gerekli desteği alamıyor oluşu gerek çok uluslu şirket fenomeninin tartışmalı uluslararası hukuk kişiliği ve bu şirketlerin küreselleşen dünya düzeninin başat aktörleri arasında yer almaları nedeniyle Taslak Andlaşma nihai halini alamamakta ve dolayısıyla yürürlüğe girememektedir.

Yukarıda ifade edilen problemlerin yanı sıra Taslak Andlaşma'nın teknik açıdan içerdiği bazı hususların henüz netleştirilememiş oluşu, önerdiği çözüm yollarının tartışmalı yönler içermesi, Taslak Andlaşma'nın yürürlüğe girdikten sonra da kendisinden beklenen etkiyi yaratıp yaratamayacağı hususunda bazı endişeleri beraberinde getirmektedir. Ayrıca Taslak Andlaşma'da yer alan ve devletlerin iç hukuklarında bu kapsamda paralel düzenlemeler yaptıkları zorunlu insan hakları durum tespiti süreci (*mandatory human rights due diligence*), kurumsal insan hakları ihlalleri (*corporate human rights violations*) kavramlarının da özellikle devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumlulukları çerçevesinde nasıl bir sonuç doğuracağı irdelenmesi gereken bir diğer husustur. Bunun yanı sıra çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin süregelen tartışmalar da Taslak Andlaşma'ya tam olarak yansıtılabilmiş değildir. Esas olarak devletlere birtakım yükümlülükler getirmesi planlanan bu Taslak Andlaşma'da çok uluslu şirketler için de bazı yükümlülükler öngörülmesi gerekliliği ve mevzuubahis tartışmalar kapsamında bu tarz bir yükümlülüğün ne şekilde düzenleneceği tartışılması gereken hususlar arasındadır. Ayrıca Türk hukukunda da kendine yeni yeni yer bulmaya başlamış bu münhasır alana ve özellikle Taslak Andlaşma'ya ilişkin detaylı bir çalışmanın henüz yayınlanmamış oluşu da bu kapsamda yapılacak bir çalışmanın önemini ve sunacağı katkıları ortaya koymaktadır.

Yukarıda ifade edilen hususlar neticesinde, bu bildiri kapsamında öncelikle Taslak Andlaşma'nın tarihçesine kısaca değinilecek, Taslak Andlaşma'da öngörülen düzenlemeler çok uluslu şirketlerin insan hakları yükümlülükleri ve devletlerin uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları çerçevesinde ele alınacaktır. Akabinde Taslak Andlaşma'nın andlaşmalar hukuku bağlamında teknik açıdan sorunlu olduğu düşünülen hususlarına değinilecektir. Son kısımda ise Avrupa Birliği, ABD ve Japonya ve Kanada gibi küresel hegemonların Taslak Andlaşma'ya ilişkin tutumlarıyla birlikte Taslak Andlaşma'ya yöneltilen eleştiriler ele alınacak, imzaya açılması ve yürürlüğe girmesi ihtimalinde Taslak Andlaşma'nın kendisinden beklenen etkileri doğurup doğuramayacağı hususu tartışılacaktır.

Kaynakça

1. Wettstein, F. 2022. *Business and Human Rights: Ethical, Legal, and Managerial Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

2. Bilchitz, D. 2021. *Fundamental Rights and the Legal Obligations of Business.* Cambridge: Cambridge University Press.

3. Marx, Van Calster, geert, & Wouters, J. 2022. *Research Handbook on Global Governance, Business and Human Rights*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham.

4. Mares, Radu. "Regulating transnational corporations at the United Nations – the negotiations of a treaty on business and human rights, The International Journal of Human Rights." *The International Journal of Human Rights* 26, no.9 (2022): 1522 – 1546.

5. Bernaz, Nadia. "Conceptualizing Corporate Accountability in International Law: Models for a Business and Human Rights Treaty." *Human Rights Review* 22, no.45 (2021): 45-64.

6. Mikullovci, Zgjim. "Overview of the Proposed Binding Treaty on Business and Human Rights." Georgetown Law Center on Transnational Business and the Law, March 9, 2023. https://www.law.georgetown.edu/transnational-business-center/blog/an-overview-of-the-proposed-legally-binding-instrument-to-regulate-in-international-human-rights-law-the-activities-of-transnational-corporations-and-other-business-enterprises/. Accessed 30 July 2023.

7. Aparac, Jelena. "Business, Human Rights, and Transitional Justice: Overcoming the Regulatory Dysfunction of International Law", *Global Bus. L. Rev.* 10 (2022): 24-57.

8. Hamm, B. "The Struggle for Legitimacy in Business and Human Rights Regulation—a Consideration of the Processes Leading to the UN Guiding Principles and an International Treaty". *Hum Rights Rev* 23, (2022): 103–125.

9. Karska, Elżbieta. "Drafting an International Legally Binding Instrument on Business and Human Rights", *International Community Law Review* 23, 5 (2021): 466-485.

10. Buscemi, Martina. 2020. *Legal sources in business and human rights: Envolving dynamics in International and European law*. Leiden: Brill Nijhoff.

Silahlı Çatışmaların Andlaşmalara Etkisi: Özel Raportör Ian Brownlıe ve Özel Raportör Lucıus Caflısch Raporlarının Değerlendirmesi

Şeyma Nur Demiray

Hukuk Fakültesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

seymademiraygop@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Anlaşmalar, Savaş, Savaş Hukuku.

Silahlı çatışmaların uluslararası andlaşmalar üzerindeki etkileri konusu, birçok yazar tarafından uluslararası hukukun muğlak ve herhangi bir çözümün henüz bulunamadığı bir alan olarak kabul edilmektedir. Buna karmaşıklığına rağmen, bu konu çözüme kavuşturlmak için, görece yeni bir tarihte, 20. yüzyılın başlarında Uluslararası Hukuk Enstitüsü (UHE) tarafından ele alınmıştır. 1912 yılında yapılan çalışmada, UHE, kural olarak, silahlı çatışmaların muharip devletler arasındaki andlaşma ilişkilerini etkilemeyeceği görüşünü benimsemiştir. Bu görüş, çalışmanın yapıldığı dönemin devlet uygulamaları dikkate alındığında kayda değer bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Konunun bu kadar gri bir alana sahip olmasının nedenlerinden biri de savaş olgusunun gerçekleşmesi durumudur. Gerçekten de modern uluslarararası hukukta kuvvet kullanımın yasak olması ile beraber devletler, içinde bulundukları silahlı çatışma eylemlerini savaş olarak nitelendirmekten kaçınmaktadırlar. Nitekim, Rusya ve Ukrayna savaşı da bunu göstermektedir.Devletlerin savaş içerisinde olduklarını kabul etmemeleri andlaşmaların uygulanması konusunda sorunlar oluşturabilmektedir.

Uluslararası andlaşmalarla ilgili uluslararası örf ve adet hukukunun kodifikasyonu olan 1969 Viyana Andlaşmalar Sözleşmesi'nin de bu konudaki sessizliği muğlaklığı artırmaktadır. Nitekim, Sözleşme'nin 73. maddesine bakıldığında savaşın andlaşmalara etkisi konusunu Sözleşme dışı bırakıldığı görülmektedir. Ne Birleşmiş Milletler (BM) Şartı ne de diğer çok taraflı andlaşmalar silahlı çatışmanın anlaşmalar üzerindeki etkisine ilişkin kurallar içermediği için konu hala belirsizliğini korumaktadır. 1969 Viyana Andlaşmalar Sözleşmesi bu konuyu kapsam dışı bıraktığı için ve uluslararası örf ve adet hukukunda da bu konuda herhangi bir kural olmadığı için sorun güncelliğini yitirmemiştir. Nitekim, buna bir nokta koymak isteyen Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), 2000 yılların başında konuyla ilgili çeşitli çalışmalar başlatmıştır. Komisyon, bu konuyu çalışma programına dahil etmesinin sebebi olarak; bir taraftan konunun kodifikasyon ve uluslararası hukukun gelişimi için ideal olması diğer taraftan oldukça fazla devlet uygulaması bulunmasına rağmen konunun belirsizlik göstermesi olarak

belirtmiştir. UHK'nın, 50. oturumunda (2000), uzun vadeli çalışma programına dahil edilmek üzere "Silahlı Çatışmaların Antlaşmalar Üzerindeki Etkileri" konusu belirlenmiştir. Olası genel yapıyı ve konuya yaklaşımı açıklayan kısa bir içerik, Komisyonun o yılki raporuna eklenmiştir. Genel Kurul, 12 Aralık 2000 tarihli 55/152 sayılı kararını kabul ederek, konuyu programa dahil edilmiştir. Komisyon, 56. oturumunda (2004) " Silahlı Çatışmaların Antlaşmalar Üzerindeki Etkileri " konusunu mevcut çalışma programına dahil etmeye ve Ian Brownlie'yi konuyla ilgili özel raportör olarak atamaya karar vermiştir. Genel Kurul, 2 Aralık 2004 tarihli 59/41 sayılı kararını kabul ederek, Komisyonun konuyu gündemine alma kararını onaylamıştır. Komisyon, 59. oturumunda (2007), özel raportörün üçüncü raporunu değerlendirmiş ve özel raportörün üçüncü raporunda tespit edilen çeşitli konularda daha fazla rehberlik sağlamak için Lucius Caflisch başkanlığında bir çalışma grubu kurmaya karar vermiştir. Daha sonra Komisyon, Çalışma Grubu'nun raporunu taslak metin olarak kabul etmiştir. Tartışmanın en can alıcı konuları, diğerlerinin yanı sıra makalelerin kapsamı olmuştur; bunlar, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların andlaşmalara etkilerinin ne olacağı sorusu, konusu kısmen veya tamamen yürürlükte kalmayı ima eden andlaşma türleri ve tek bir Taraf Devletin veya anlaşmalara taraf birkaç devletin dahil olduğu uluslararası veya iç savaş koşullarının etkileri. Uzun çalışmalar sonucunda UHK, yakın bir tarih olan 2011'deki 63. oturumunda kabul ederek Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na (BMGK) teslim ettiği Silahlı Çatışmaların Andlaşmalara Etkisi Hakkında Taslak Maddeleri işte bu boşluğu doldurmak üzere hazırlanmıştır.

Savaşın andlaşmalara etkisi genel olarak üç başlıkta incelenmeye alınmıştır: Savaşın etkilemediği andlaşmalar, savaşın sona erdirdiği andlaşmalar ve bu iki kategoriye girmeyen andlaşmalar. Taslak Metinde de bu başlıklara uygun düzenlemelerle karşılaşılmaktadır. Nitekim, bu anlayış uluslararası hukukta süre gelen savaşın andlaşmlar üzerindeki etkileri ile paralellik arz etmektedir.

Taslak Metnin son hali şekillenene kadar birçok rapor hazırlanmıştır. Çalışmamızda özellikle bu Taslak Metini hazırlaması için UHK tarafından görevlendirilen özel raportör Ian Browlie' nin ilk raporuna ve gene UHK tarafından görevlendirilen ve özel raportörün hazırladığı metin üzerindeki tartışmalar ışığında rapor hazırlanması istenen özel raportör Lucius Caflish raporları incelenmiştir. İlk rapor 2005 yılında son rapor ise 2010 yılında hazırlanmış olup, Taslak Metin 2011 yılında kabul edilmiştir. Bu süreçler kapsamında savaşın andlaşmalara etkisi konusunda bakış açısı değişikliği yaşanıp yaşanmadığı ve bunun Taslak Metne yansıtılıp yansıtılmadığı konusu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu yüzden çalışma boyunca her iki rapora

ve Taslak Metne sıkça atıfta bulunulacaktır. İnceleme sonucunda UHK' nun komisyonunun kabul ettiği son metinle karşılaştırma yapılmıştır. Son olarak ise çalışmada güncel olaylar ışığında savaşın andlaşmalara etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında savaş durumunun tespitine ve savaşın andlaşmalar üzerindeki etkisinin tarihsel çerçevesine de değinilecektir.

Kaynakça

Ackermann, Tobias, The ILC Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties: Room for Termination or Suspension of Bilateral Investment Treaties?, https://minervaextremelaw.haifa.ac.il/

Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties - Main Page (un.org),

Delbrück, Jost, "War, Effects on Treaties", Encyclopedia of Public International Law, C. 4, Ed.: R. Bernhardt (Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1982)

Gündüz, Aslan (Ed. Reşat Volkan Günel), Milletlerarası Hukuk, 9. Baskıdan Tıpkı 10. Baskı, Savaş Yayınevi, Eylül 2009

International Law Commission Secretariat, Memorandum of the United Nations Secretariat on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, UN Doc A/CN.4/550, Geneva, 2005

Meray, Seha L., Harbin Andlaşmalara Tesiri, **S**. B. O. D., Cilt 3, Sayı 3, 1948

Meray, Seha L. Uluslararası Hukuk ve Örgütler, Gözden Geçrilmiş 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiller Fakültesi Yayınları No:430, 1978

O'Donnell, Daniel. "International treaties against terrorism and the use of terrorism

during armed conflict and by armed forces." International Review of the Red Cross,

vol. 88, no. 864, December 2006

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, 1. Kitap, Turhan Kitapevi, Ankara 2021

Peng, Benny TAN Zhi, "The International Law Commission's Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties: Evaluating the Applicability of Impossibility of Performance and Fundamental Change", Asian Journal of International Law, C. 3, 2013

Sezer, Mehmet Siraç, Silahlı Çatışmaların Uluslararası Andlaşmalar Üzerindeki Etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2016

Uzun, Elif, Uluslararası Hukuk Komisyonunun 'Silahlı Çatışmaların Andlaşmalara Etkisi Hakkındaki Taslak Maddeler'i Üzerine Betimsel Bir İnceleme, Ankara Barosu Dergisi, 2017/3

Vöneky, Silja, Armed Conflict, Effect on Treaties, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2011

Uluslararası Andlaşmalar ve Belgeler

First Report on The Effects of Armed Conflicts on Treaties, by Mr. Ian Brownlie, A/CN.4/552

First report on The Effects of Armed Conflicts on Treaties, by Mr. Lucius Caflisch A/CN.4/627

ILC, "Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with Commentaries" (http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf)

Helsinki – 1985, https://www.idi-iil.org/fr/sessions/helsinki-1985/?post_type=publication

The Vienna Convention on the Law of Treaties, Viyana, 1969 (https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf)

Uluslararası Hukukta Güvenli Bölgeler

Mehmet Fuat Yıldırım

Hukuk Fakültesi Kocaeli Üniversitesi

mfuatyldrm@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Korunmuş Bölge, Tampon Bölge, Güvenli Bölge, Cenevre Sözleşmeleri, Irak, Bosna, Ruanda.

İkinci Dünya Savaşından sonra savaşın galibi olan devletlerce uluslararası barış ve güvenliği koruma iddiasıyla ortaya konan Birleşmiş Milletler olgusu önemli bir uluslararası aktör olarak varlığını sürdürmektedir. Birleşmiş Milletler olgusunun dayanağı olan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması gerekliliği *"Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler"* şeklinde ifade edilmiştir. Aynı doğrultuda devletler arasında meydana gelen ihtilafların kuvvet kullanılması yoluyla çözümlenmesinin geçmişte yaşanan savaşlarda meydana gelen yıkımlar dikkate alındığında temel sorun olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletlerin kurulma amaçlarına muhalif bir tutum olarak değerlendirilmiş olan kuvvet kullanımı ve *" Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar. "* ifadeleriyle yasaklanmıştır. Bu yasak en temelde Devletlerin eşit egemen kabul edilmesi kabulüne dayanmakla beraber ülkelerin siyasal bağımsızlık ekseninde ihtilaflarını barışçı yollarla çözmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu yasak vasıtasıyla uluslararası uyuşmazlıkların kuvvet kullanılarak çözülmeye çalışılmasının engellenmesi amaçlansa da bu genel yasağın belli istisnaları mevcuttur. Meşru müdafaa hali ve güvenlik konseyi kararı üzerine kuvvet kullanılması bu istisnalar arasında sayılabilir. Ayrıca devletlerin, ülke sınırları içerisinde çıkan iç isyanları bastırmak veya bozulan kamu düzenini tekrar sağlamak için kuvvet kullanması, kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil etmeyeceği genel olarak kabul edilmektedir. [1]

Kurulduğundan bu yana Birleşmiş Milletler bünyesinde bulunan devletlerin zaman zaman bu yasağı farklı gerekçelerle hiçe sayarak birbirlerinin egemenliğini ihlal edebildiği muhtelif

zamanlarda tecrübe edilmiştir. Bunun yanında kuvvet kullanma yasağının istisnasını teşkil eden hallerin de azımsanmayacak seviyede olduğu her geçen gün bilfiil tecrübe edilmektedir. Gerek Kuvvet kullanma yasağı ihlal edilmek suretiyle kuvvet kullanılması gerekse kuvvet kullanma yasağının istisnaları kapsamına değerlendirilebilecek uygulamalar vasıtasıyla kuvvet kullanma beraberinde çözülmesi oldukça zor birçok yeni sorunu meydana getirmektedir. Bu sorunlara örnek olarak günümüzde bir çok ülkenin birinci dereceden gündemini oluşturan mülteci akınları ve ülke içindeki kaos nedeniyle neşvünema bulan terör örgütleri gösterilebilir. Özellikle son dönemlerde ülke sınırları içinde muhalif gruplar arasında meydana gelen veya meşru hükümetlerin muhalif gruplara karşı müdahalesi esnasında uluslararası boyutlara varan bu sorunların tetiklendiği görülmektedir.

İşte kuvvet kullanılmasının doğurmuş olduğu bu sorunların etkisini azaltmak amacıyla uluslararası hukukta silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kuralların (jus in bello) varlığı kabul edilmiş ve bu kurallar savaş hukuku kavramının kapsamını oluşturmuştur. Bu doğrultuda savaş hukukunun geçmişten günümüze silahlı çatışmaların doğurduğu etkileri azaltmak amacıyla; çatışmaların sonlandırılmasına yönelik uygulamalarda bulunmayı, savaş dışı olanların korunmasını ve savaşın yaşamsal kaynaklara, imkânlara, tesislere, çevreye ve değerlere yönelik olumsuz etkilerinin önlenmesini sağlamaya çalıştığı söylenebilir. [2] Bu amaçlara ek olarak mülteci akınlarının engellenmesi amacının da devletleri günümüzde belli önlemleri almaya ittiği söylenebilir. Korunmuş bölge kavramının da alınan bu önlemlerin başında geldiği görülmektedir. Geçmişten günümüze birçok örneğinin ortaya konduğu korunmuş bölge kavramı çatışmanın taraflarından ve haklılıklarından bağımsız olarak uygulana gelen ve birden fazla uygulama örneği olan bir yöntemdir. Bir diğer deyişle uluslararası alanda silahlı çatışmalar esnasında çatışmaları en kısa sürede nihayete erdirebilmek, savaş dışı olanların zarar görmesini önleyebilmek ve yaşam standartlarının sürdürülmesi için gerekli imkân ve tesislerin korunabilmesini amacıyla çeşitli niteliklerde korunmuş bölgeler ihdas edilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle korunmuş bölge kavramı üst başlığında değerlendirilen farklı bölge çeşitleri kısaca irdelenecek ve bu doğrultuda hangi durumda hangi bölgenin kullanıldığı ve bu kullanımların efektif olup olamadığı tartışılacaktır. Bu başlık altında öncelikle Ara Bölge-Tampon Bölge kavramı genel olarak incelenerek hangi yönleriyle ayrıştığı ve önem arz ettiği genel olarak ele alınacaktır. Akabinde Askersizleştirilmiş/Silahsızlandırılmış Bölgeler (Demilitarized Zones) kısa bir başlıkta incelenerek tamamlayıcı unsur olma boyutu

tartışılacaktır. Daha sonra ise Uçuşa Yasak Bölge (No Fly Zone) kavramının genel özelliklerinden bahsedilecek son olarak ise güvenli bölgeye benzerliği ile dikkat çeken güvenli sığınak kavramının farkları tartışılacaktır. Bu aşamaya kadar güvenli bölgenin uluslararası hukukta uygulanan diğer korunmuş bölgelerden farkı incelenerek kısa bir tanımı yapılmıştı bundan sonrasında güvenli bölgelerin Cenevre Sözleşmeleri kapsamında ne ifade ettiği ve özellikle soğuk savaş sonrası dönemde kazandığı yeni niteliğin ne olduğundan tartışılmaya başlanacaktır.

Bu kapsamda öncelikle Güvenli bölgeye ilişkin mevcut tanımlama sorununa değinilecek ve kendisine ilk olarak yer bulduğumuz Cenevre sözleşmesi kısaca ele alınacaktır. Bunun yanında her ne akdar Birleşmiş Milletler sözleşmesine dayandırılamıyor olsa da Birleşmiş Milletlerin uygulamalarıyla güvenli bölge oluşturulabildiği ve bu nedenle de güvenli bölgelerin Cenevre düzenlemeleri kapsamında kurulan güvenli bölgeler ve Birleşmiş Milletler ile devlet uygulamasıyla ortaya çıkan güvenli bölgeler olmak üzere iki ayrı grupta incelenmesi gerektiği ortaya konulacaktır.[3] Bunun yanında Güvenli bölgelerin ihdas amaçlarının genel anlamda sivil halkı çatışmalardan ve insan hakkı ihlallerinden korunması amacına hizmet ediyor olsa da güncel güvenli bölge uygulamalarında bu amaçlara ek olarak çatışma bölgelerindeki insanların mülteci konumuna düşerek uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürmesine engel olma amacında etkili olup olmadığı sorusu tartışılacaktır. Bu başlıkların ardından Güvenli bölge uygulamalarının hukuksal dayanakları özellikle son dönem uygulamaları dikkate alınarak temelde üç ana başlık altında değerlendirilecektir. Bu başlıklar sırasıyla Güvenlik Konseyi kararı, meşru müdafaa, insani müdahale ve koruma sorumluluğu şeklindedir.

Soğuk savaş sonrası dönemde devletlerarası ihtilaflar ve buna dayalı olarak yaşanan kayıplar azalmış olsa da aynı devlet içinde farklı nedenlerle birçok ihtilaf ve buna bağlı kayıplar yaşanmıştır. Bazen birbirinden farklı etnik grupların çatışmasında şahit olunurken bazen hükümetin halkın bir kesimine karşı takındığı baskıcı tutumuna bazen ise bazı devletlerin politik çıkarları için destek verdiği terörist grupların ülke içinde ki faaliyetlerine şahit olunmaktadır. . Bu durum her ne kadar bir dünya savaşı kadar geniş coğrafyaya yayılmıyor olsa da uluslararası barış ve güvenliği önemli ölçüde tehdit etmektedir. Güvenli bölge kavramına ilişkin temel meseleler bu başlıklar altında ele alındıktan sonra çalışmanın bu aşamasında yakın tarihte uluslararası barış ve güvenliği önemli ölçüde tehdit eden bazı olaylarda tecrübe edilen bazı güvenli bölge uygulamalara örnek olarak irdelenecektir.

Bu kapsamda ilk olarak Irak' uygulanan Güvenli bölge uygulaması incelenecektir. Irakta iç savaş seviyesine varan karışıklıkların nasıl başladığı hangi özellikleri haiz olduğu genel çerçevede açıklanacaktır. Akabinde 2 Nisan 1991 tarihinde Türkiye Hükümeti sonrasında ise İran Hükümeti uluslararası toplumu bu Irak'ta ki durum ve mülteci akınları konusunda uyarısıyla başlayan Fransa ve Belçika'nın da dâhil olması ile bu durum Birleşmiş Milletler Genel Konseyinin merceği altına giren mezkur konuda Birleşmiş milletlerce alınan kararlar ve bunların yansımaları incelenecek ve nihayetinde Irak'ta güvenli bölge uygulamasının genel değerlendirilmesi yapılacaktır. Benzer değerlendirmeler sırasıyla Yugoslavya'nın 1991 yılında dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden ancak Sırbistan'ın bu bağımsızlığı tanımayarak saldırması üzerine bir iç savaşa gark olan Bosna ile etnik nedenlerle iç savaş yaşayan Ruanda'da gözlemlenen güvenli bölge uygulamaları hakkında yapılacaktır. Ve son olarak bu uygulamalardaki genel durum değerlendirilerek bir güvenli bölge uygulaması olarak başarılı olup olmadıkları ve başarı gösterilemeyen alanlarda bu başarısızlığın temel sebepleri üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır. Böylece tamamlanan bu çalışma ile ilerleyen tarihlerde istenmese de muhtemel olan güvenli bölge uygulamalarında nelere dikkat edilmesi gerektiği ve nasıl daha başarılı olabileceği üzerine kanaatler serdedilecektir.

[1] ALTINER, Sümeyra (2009). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı. Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara s.8

[2] VARLIK, Ali Bilgin/ BİNGÖL, Oktay(2015) "Korunmuş Bölgeler: Tampon, Güvenli, Sınırlanmış Ve Uçuşa Yasak Bölgeler" Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi Cilt:11 Sayı:44 s.104

[3] DOST, Süleyman(2019) "Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme" Terazi Hukuk Dergisi Cilt:14 Sayı:150 s.252

Kaynakça

Kitaplar

KESKİN, Funda(1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma Ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları

Makaleler

DEMİREL, Naim(2016). “Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması” FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 8 s.111-132

DOST, Süleyman(2019) "Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme” Terazi Hukuk Dergisi Cilt:14 Sayı:150 s.250-264

KAYA, İbrahim(2014) “ Tampon Bölge Ve Uluslararası Hukuk” Seta Perspektif Sayı: 73

SKALAR SARIBEYOĞLU, Meltem(2014). “Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması İçin Güvenli Bölgeler” Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:9 Sayı:123-124 s.37-64

VARLIK, Ali Bilgin/ BİNGÖL, Oktay(2015) “Korunmuş Bölgeler: Tampon, Güvenli, Sınırlanmış Ve Uçuşa Yasak Bölgeler” Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi Cilt:11 Sayı:44 s.99-127

Tezler

ALTINER, Sümeyra(2009). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı. Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

İnternet Kaynakları

https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions (Erişim Tarihi: 11.01.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ruanda_Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1 erişim tarihi(14.01.2021)

Anayasa Mahkemesi'nin Olağanüstü Hal KHK'lerine İlişkin Eski ve Yeni İçtihatlarının Metodolojik Bir Analizi

Ahmet Ayata

Uluslararası İlişkiler Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

ayatahmet@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Olağanüstü Hal, Kanun Hükmünde Kararname, İçtihat İstikrarsızlığı, Yargısal Davranış, Hukuk Metodolojisi.

1982 Anayasası'nın, Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerini düzenleyen 148. maddesinin ilk fıkrası, olağanüstü hallerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla AYM'de dava açılamayacağını düzenlemekteydi. Maddenin açık lafzına rağmen AYM, 1991 yılında geliştirdiği içtihadıyla olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerinin yargısal denetimini şekil bakımından ve dolaylı olarak da esas bakımından yapmaktaydı. Ancak mahkeme, 2016 yılında içtihat değişikliğine gitmiş; ilgili kanun hükmünde kararnamelerin denetimi konusunda yetkisi olmadığı yönünde karar almıştır. AYM bu kararıyla ilgili düzenlemelerin denetimini uygulamada kanun koyma şeklinde yapılan meclis onayı sonrasına bırakmıştır. Böylelikle birer kanun haline gelen düzenlemeler AYM tarafından denetlenebilir olmaktadır ancak bu denetim ilgili sürecin sonrasına bırakılmaktadır. Her ne kadar 148. madde 2017 yılında değişikliğe uğramış ve KHK'ler yerini yürütmenin yeni düzenleyici işlem türü olan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine bırakmış olsa da geçici madde 21/(F) hükmü uyarınca yürürlükte olan KHK'lerin geçerliliği korunmuş ve AYM'nin somut norm denetiminin süreceği belirtilmiştir. Mahkemenin OHAL KHK'lerinin denetimine ilişkin önceki içtihadından ayrılması olağanüstü hallerin hukuki rejimleri ve kalıcılaşması, yargısal aktivizm ve kendi kendini sınırlandırma tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır. Bu başlıklar, AYM'nin meşruiyetine ilişkin tartışmalar açısından da büyük önemi haizdir.

AYM'nin ve genel olarak yargının meşruiyeti tartışmaları yeni olmamakla birlikte Türkiye'de bu tartışmanın genellikle yargısal aktivizm, yargının siyasallaşması ve siyasetin yargısallaşması kavramları etrafında gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle anayasal yargı kuruluşları, yalnızca Türkiye'de değil bahsi geçen temel tartışmaların gündeme geldiği tüm ülkelerde politik yönü ağır basan kararları beğenilmediğinde kolayca yargısal aktivizmle

suçlanabilmektedir. Ancak bu düzeye indirgenerek yapılacak aktivizm eleştirileri çoğu zaman görüş açıklamaktan ileriye gidememektedir. Gerçekten de belirli bir analiz seviyesinde açıklayıcılığı yüksek olan bu kavramların çoğu zaman aceleci ve detayları göz ardı edici biçimde kullanıldığı görülmektedir. Kaldı ki anayasa yargısı tabiatı itibariyle politik hususlarda karar almak zorunda olduğuna göre aldığı kararların devletin diğer organlarını sınırlandırması kaçınılmazdır ve liberal anayasacılık çerçevesinde amaçlanan da budur. Bu sınırlandırmanın sınırlarına ilişkin yürütülecek tartışmaların ise öznelliğinin sınırlandırılmasına ihtiyaç vardır.

Yargı kararlarının objektif şekilde değerlendirilmesi ancak gerekçeleri üzerinde yapılacak metodolojik analizler vasıtasıyla mümkün olabilir. Bir yargı kararının öznel değerlendirmelere tabi tutulmasının ötesinde kabul edilebilir olup olmadığını anlamanın yolu karara ulaşırken izlenen yolun değerlendirilmesinden geçmektedir. Zira yöntem izlenerek oluşturulan gerekçeler yargısal kararlar bakımından hesap verebilirliğin ve kararın rasyonalitesinin temelini oluşturmaktadır.

İncelenen vakada görüldüğü üzere aynı kurum, aynı konuda iki farklı içtihada imza atabilmektedir. Bu durum, yargının fonksiyonuna ilişkin klasik metodolojik beklentinin geçerliliğini sorgulamamıza sebep olmaktadır. Mahkemeler, birer yargılama otomatı gibi çalışmazlar. Yargısal kararın, yasal değişkenleri olduğu gibi sosyal değişkenleri de vardır. Bu değişkenler sosyal ve yasal faktörlerin birlikte etki ettikleri hukuk metodolojisi çerçevesinde incelendiklerinde daha açıklayıcı hale gelebilirler. Dolayısıyla güncel metodolojik yaklaşımlar açısından bir yargısal kararın doğru veya yanlış olmasından ziyade içinde bulunduğu sosyal bağlam içerisinde kabul edilebilir olmasından bahsetmek gerekecektir.

İşbu çalışma, 1991 yılında E. 1990/25, K. 1991/1 ve E. 1991/6, K. 1991/20 sayılı kararlarda ortaya konan ve AYM'nin kendisini OHAL KHK'lerinin adıyla bağlı kabul etmeyip bu düzenlemelerin mahiyetini araştırdığı içtihadıyla, 2016 yılında E. 2016/166, K. 2016/159 ve E. 2016/167, K. 2016/160 sayılı kararlarda ortaya konan ve AYM'nin şekli kriteri esas alarak kendisini yetkisiz kabul ettiği kararların derinlemesine incelenmesine dayanmaktadır. Bu inceleme, alışılageldiği gibi salt bir siyasal inceleme ya da salt pozitif hukuki inceleme olmayıp hukuk metodu çerçevesinde hem sosyal hem siyasal değişkenlerin hesaba katıldığı bir inceleme olarak tasarlanmıştır. Böylelikle klasik hukuk metodolojisinin sosyal bağlamından izole olduğu varsayımına dayanan yargılama anlayışının aksine özellikle realist hukuk ekolünün katkılarıyla gelişen "sosyo-legal" hukuk çalışmalarının varsayımları dikkate alınmaktadır.

AYM, sözü edilen iki içtihadını da hukuk metodolojisi sınırları içerisinde gerekçelendirebilmekle birlikte çok farklı iki yol izlemektedir. 1991 yılındaki kararlarında "metni aşan hukuk yaratma" olarak tanımlanabilecek dinamik bir yaklaşım sergileyen mahkeme, 2016 yılında "metne sıkı bağlı" daha klasik bir yönteme başvurmuştur. İlk içtihat indirgemeci bir aktivizm tartışması yürütülecekse aktivizmle; ikinci içtihat ise kendi kendini sınırlandırmayla tanımlanabilir. Ancak bunun yerine çalışmamız yukarıda bahsedildiği şekliyle kararların doğru ya da yanlış olduğunu değil iki içtihadın da metodolojik anlamda savunulabilir olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada, belki de esas tartışılması gereken metodolojik tercihler arasındaki farklılığın altında yatan varsayımlardır. Hukuk metodolojisine ilişkin tercihlerin ve argümantasyonun ardında yatan varsayımların berraklaştırılması amacıyla çalışmada karar analizi öncesinde olağanüstü hale ilişkin kavramsal çerçeveye ve hukuki rejim tartışmalarına değinilmiştir. Zira bu varsayımlar özellikle realist hukuk ekolünün katkısıyla sosyo-legal hukuk çalışmalarında karşımıza çıkan yargısal kararların amaç odaklılığı tezi açısından da önem taşımaktadır. Bu kararlarda da görüldüğü üzere, hukuki yorum yalnızca daha evvel ortaya konmuş yasal değişkenlerin incelenmesi sonucu ortaya çıkmamakta; somut olayın özelliklerine göre belirli ölçülerde ileriye dönük ya da belirlenmiş amaca yönelik bir faaliyet olarak gerçekleşebilmektedir.

Mahkemenin eski içtihadının ileriye dönük bir tarihsellik içerisinde dinamik bir yoruma dayandığını söylemek mümkündür. Özellikle 148. madde bakımından sistematik ve amaçsal yorum unsurları eliyle metni aşan bir hukuk yaratma ortaya konmuştur. Her ne kadar liberal anayasacılık ve anayasanın bütünlüğü çerçevesinde bu içtihat savunulabilir olsa da AYM'nin bu tarihte siyasal denetimin tek başına yeterli olmadığı yönündeki tezini destekleyecek argümanlarını genişletmesi beklenebilirdi. İlgili OHAL KHK'lerinin onay prosedürü açısından geliştirilen siyasal denetimin işlevsizliği argümanının Türkiye'nin siyasi parti ve seçim sistemi açısından da tartışılarak desteklenmesi kararın kabul edilebilirliğine katkı sunabilirdi.

Güncel içtihatta ise farklı tercihler ortaya konmuştur. Mahkeme 2016 yılındaki içtihadında eski içtihadından ayrılmanın ayrıca gerekçelendirilmesi yönündeki beklentinin haklılığını teslim etmiş ve değişiklik gereksinimini "içtihadın geliştirilmesi" ihtiyacıyla açıklamıştır. Mahkeme yeni içtihadında, pozitivist yorum yaklaşımına öncelik tanımış ve bu yaklaşımın temel aracı olan lafzi unsuru yorumunun merkezine oturtmuştur. Lafzi unsuru desteklemek için anayasa koyucunun genetik yorumla elde edilen sübjektif amacını kanıt olarak sunmuştur. Böylece AYM gerekçe olarak ileri sürdüğü içtihadın geliştirilmesi ihtiyacı ile pek de uyumlu

görülmeyecek şekilde objektif yorum yaklaşımı yerine sübjektif yorum yaklaşımını tercih etmiş ve görece muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bir değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede literatürde genel kabul gören ve sübjektif yorum yaklaşımının çoğunlukla "muhafazakâr" sonuçlar amaçlandığında kullanıldığı buna karşın objektif yorum yaklaşımının dinamik sonuçlara yönelmek için daha işlevsel olduğu görüşleri de bu vakalar açısından doğru görünmektedir.

Çalışmamızda AYM'nin birbiriyle çelişen iki içtihadı arasındaki farkın mahiyetini kavramak için kamu hukukunda kullanılan metot ve ilkeler, mahkemelerin tutum ve davranışına bağlı olarak farklılaşan ve aynı zamanda içtihadı dönüştüren değişkenler olarak ele alınmıştır. Böylelikle AYM kararlarına yönelik tartışmaların yüzeysel bir aktivizm tasnifinin ötesine geçmesine katkı sunulması amaçlanmıştır. İçtihatlar arasındaki farklılık üzerinden mahkemenin yargısal davranışındaki farklılığın gözlemlenmesinin yanı sıra bu değişikliğe sebep olması muhtemel sosyo-legal değişiklikler çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle irdelenmemiştir.

Kaynakça

Barın, Taylan. 2020. "Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında: Kanunlaşan OHAL KHK'larının Yargısal Denetimi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1-31. doi: 10.33630/ausbf.594276.

Buckler, Kevin, ve Elizabeth L. Gilmore. 2017. "Originalism , Pragmatic Conservatism, and Living Document Judicial Philosophies: Explaining Variation in U.S. Supreme Court Votes in Criminal Procedure Cases for the 1994–2014 Terms of Court". *American Journal of Criminal Justice* 42(1):28-54. doi: 10.1007/s12103-016-9354-6.

Can, Osman, ve Duygu ŞİMŞEK Aktaş. 2017. "Olağanüstü Hal Dönemi Kanun Hükmünde Kararnamelerin Yargısal Denetimi Üzerine". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23(1):13-43.

Esen, Selin. 2008. *Karşılaştırmalı hukukta ve Türkiye'de olağanüstü hal rejimi*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Howard, Robert M., ve Kirk A. Randazzo, ed. 2018. *Routledge handbook of judicial behavior*. New York, NY: Routledge.

Korucu, Serdar. 2013. “Yargısal Aktivizm Teorisi”. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Müller, Friedrich. 2009. *Anayasa Hukukunun Çalışma Yöntemleri*. F. Sağlam (Ed.). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Oder, B. E. 2010. *Anayasa yargısında yorum yöntemleri: hukuksal yöntembilime dayalı karşılaştırmalı bir araştırma*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Uzun, Ertuğrul. 2020. *Hukuk Metodolojisinin Sorunları*. 4. bs. İstanbul: Nora Kitap.Yancı Özalp,

Nihan. 2018. *Türkiye’de aktivizm ve kendi kendini sınırlandırma çerçevesinde anayasa mahkemesinin yargısal yorumu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Kararlar

Anayasa Mahkemesinin 12/10/2016 Tarihli ve E: 2016/166, K: 2016/159 Sayılı Kararı (2016, Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı: 29878). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161104-4.pdf.

Anayasa Mahkemesinin 10/01/1991 Tarihli ve E: 1990/25, K: 1991/1 Sayılı Kararı (1992, Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 21162). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21162.pdf.

4. Oturum

Sosyoloji

Oturum Başkanı: Mahmut Hakkı Akın

Salon 1

15 Kasım Çarşamba

14:30 - 16:00

Numan Yıldız

Nurettin Şazi Kösemihal'in Türk Sosyolojisinde Yaptığı Öncü Çalışmalar ve Kösemihal'in Türk Sosyolojisi İçin Önemi

Atilla Özer

Toplum'un Müessis ve Muhafız İlkesi Olarak 'İhtilâf' Kavramı: Namık Kemal Üzerinden Bir Sosyal Ontolojinin İmkânı Üzerine

Zeynep Deniz

Düğün Endüstrisi: Bir Düğün Alanı Örneği

Nesibe Demir

Şule Yüksel Şenler ve Seher Vakti Dergisinin Türkiye İslami Kadın Hareketindeki Rolü

Nurettin Şazi Kösemihal'in Türk Sosyolojisinde Yaptığı Öncü Çalışmalar veya Kösemihal'in Türk Sosyolojisi İçin Önemi

Numan Yıldız

Sosyoloji Necmettin Erbakan Üniversitesi

numan1920@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Nurettin Şazi Kösemihal, Türk Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, Gurvitch Sosyolojisi, Sosyometri.

Nurettin Şazi Kösemihal Türk sosyoloji tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kösemihal'in edebiyat sosyolojisi, sosyometri, tecrübi sosyoloji ve Gurvitch sosyolojisi ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları onu Türk sosyolojisinde önemli kılmıştır. Nitekim sosyolojinin bu alt alanlarını ve Gürtvitch'i çeviri faaliyetleri ile ülkemizde ilk tanıtan ve üzerine çalışmalar yapan kişi Kösemihal olmuştur. Kanaatimizce Kösemihal'i Türk sosyolojisinde önemli kılan da bu tanıtıcı çalışmalarıdır. İşte bu çalışmada Kösemihal'in yapmış olduğu öncü çalışmalar Türk sosyolojisine katkısı bağlamında ele alınacak ve Kösemihal'in Türk sosyolojisi için önemi ortaya koyulacaktır. Bu doğrultuda Kösemihal'in edebiyat sosyolojisi, sosyometri, tecrübi sosyoloji ve Gurvitch sosyolojisi ile ilgili yaptığı çalışmalara dönemin sosyolojik eğilimlerini de göz önünde bulundurmak suretiyle yer verilecektir. Ancak çalışmanın kapsamı gereği ilk etapta özet metin gönderilecek olması sebebiyle edebiyat yalnızca sosyometri alanı ile ilgili yaptığı çalışmalara değinilecek diğer öncü çalışmalarına tam metinde yer verilecektir. Çalışmanın yöntem anlayışı ve bulgular kısmına da özet kısmında yer verilecektir.

Çalışmamızda Kösemihal'in yukarıdaki bahsi geçen alanlarda yaptığı çalışmaları doğrudan ansiklopedik bir şekilde yer vermeyeceğiz. Zira bu nitelikte bir çalışmayı hem Kösemihal'in kendi metinlerinde hem de onun üzerine yazılmış farklı metinlerde bulmak mümkündür. Bu çalışmada ise Kösemihal'in yaptığı öncü çalışmalar Türk sosyolojisinde nasıl bir etki yarattı? Türkiye'de İlk olarak Kösemihal'in tanıttığı bu alanlarda ondan sonra yapılan çalışmalarda Kösemihal'in etkisi ne oldu? Çeviri faaliyetleri ile tanıttığı sosyolojinin bu alt alanlarına farklı nitelikteki çalışmalarla katkı sundu mu? Öğrencileri ile veya sosyolojik anlamda oluşturmuş olduğu " cemaatle" öncülüğünü ve tanıtıcılığını yaptığı alanlarda kendinden sonra ardıllar bırakıp bu alanlarda akademik çalışmalar yürüttü mü? Bir başka ifadeyle akademik bilgi üretimi noktasında devamlılık sağlayabilecek bir kitle oluşturabildi mi? Kösemihal'in tanıttığı

bu alanlar Türk sosyolojisinde nasıl bir ilgiyle karşılandı? Ve neden Kösemihal hususen yukarıda adı geçen alanlarda çeviriler ve tanıtıcı nitelikte çalışmalar yapmıştır? Bu alanların tercih edilmesinde dönemin sosyolojik eğilimlerinin etkisi ne olmuştur? gibi birbiriyle irtibatlı sorulara cevap aranacak ve analitik bir metin ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızı özgün kılan ve Kösemihal üzerine yazılmış diğer metinlerden ayıran hususta bu sorulara aranacak cevaplardır. Nitekim literatüre bakıldığında Kösemihal üzerine yapılan çalışmaların doğrudan onun eserlerini veya çalışmalarını tanıtmaya yönelik çabalar olduğu görülmektedir. Bu makale ise Kösemihal'i ortaya koymuş olduğu çalışmaları merkeze alarak eleştirel bir tutumla Türk sosyolojisine katkılarını ve Türk sosyolojisindeki yerini değerlendirme çabasındadır.

Çalışmamızda nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel yöntemin araştırma tekniklerinden olan doküman incelemesi tekniği ile veri toplanmıştır. Kösemihal ile ilgili ciddi bir literatür taraması yapılmıştır. Kösemihal'in bizzat kaleme aldığı kitaplara, makalelere, bildirilere, muhtelif gazetelerde yazmış olduğu köşe yazılarına ve çevirilere ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Kösemihal üzerine yapılan lisansüstü tezler, makaleler ve editöryal kitaplar incelenmiştir.

Kösemihal'in Türk sosyolojisine katkılarından biri sosyometri alanında yaptığı çalışmalardır. Daha öncede belirtildiği üzere çalışmamızda sosyometrinin özelliklerinden, diğer yöntemlerden farkından, nasıl uygulandığından bahsedilmeyecektir. Bizim çalışmamıza konu olan husus Kösemihal'in Türkiye'de tanıttığı sosyometrinin ve diğer alanların Türk sosyolojisine katkısıdır.

Türkiye'de sosyometri 1950'li yılların sonlarına doğru Kösemihal'in Moreno'nun *"Sosyometrinin Temelleri"* adlı eserini tercüme etmesi sonucu görülmüştür. Kösemihal'in ayrıca çevirisini yaptığı bu esere yazdığı giriş yazısı sosyometrinin Türkiye'de tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kösemihal sosyometri alanının tanıtımı noktasında 1955-56 eğitim öğretim döneminde İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tecrübi sosyoloji dersi kapsamında sosyometriyi ders olarak okutmuştur (Yıldız, 2020). Yine Kösemihal sosyometri ile ilgili makale ve köşe yazıları kaleme almıştır. Kösemihal'in sosyometri alanı ile ilgili yazdığı akademik metinler şu şekildedir: "*J.l. Moreno Psikodrama Metoduyla Hasta Bir Kemancıyı Nasıl İyi Etti", "Cybernetics, Sociometry, Mıcrosocıologie", "Sosyometrinin Temelleri"* adlı esere yazdığı giriş yazısıdır. Kösemihal sosyometri alanını Türkiye'de tanıtan ilk kişi olmasına rağmen sosyometri yöntemini kullanarak uygulamaya yönelik gerçekleştirmiş

olduğu bir araştırması bulunmamaktadır. Kösemihal'in yaptığı diğer çalışmaları incelediğimizde de görülmektedir ki uygulamalı araştırması yok denecek kadar azdır. Ancak Kösemihal teorik olarak kaleme aldığı metinlerinde uygulamalı araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca onun P. Descamps'ın eserini çevirmesi, Gurvitch ile birlikte çalışması ve etkilenmesi gibi hususları dikkate aldığımızda Kösemihal'in akademik kariyerinde uygulamalı araştırmaların geniş bir şekilde yer bulması beklenirdi. Burada ortaya çıkan durumu izah edebilmek için İstanbul Sosyoloji'nin sosyoloji yapma geleneğinin Kösemihal üzerindeki tesirini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kösemihal her ne kadar Amerika'da ki sosyoloji geleneklerini takip ediyor olsa da, uygulamalı sosyolojinin önemini vurgulasa da İstanbul Sosyoloji'nin idea yönelimli kavram üretmeye yönelik teorik sosyoloji anlayışının etkisinde olduğu ve böyle bir çevrenin içerisinde olmuş olması sebebiyle uygulamalı araştırma konusunda ciddi bir çalışma yapmamış olmasının en önemli nedenlerinden biridir.[1]

Türkiye'de ilk defa Kösemihal'in çalışmalarıyla tanınan sosyometri alanı Türkiye'deki birçok sosyoloji bölümünde anabilim dalı olarak yer almasına rağmen sosyometri yöntemiyle yapılmış ciddi bir araştırmaya rastlamak pek mümkün değildir. Bu durumun nedenleri arasında alanın tanıtıcısı olarak Kösemihal'in sosyometri yöntemini kullanarak bir alan araştırması yapmamış olması gösterilebilir. Bir başka neden ise Kösemihal'in Moreno'dan çevirisini yaparak tanıttığı sosyometri yöntemi ile ilgili kapsamlı, sosyometrinin sınırlarını, kapsamını, eksikliklerini ortaya koyan eleştirel ve ikincil bir metin kaleme almamış olmasıdır. Yalnızca Moreno'dan çevrilen eserle sınırlı kalmış olmasıdır. Kösemihal her ne kadar kendisi sosyometri yöntemini kullanarak bir alan araştırması yapmasa dahi öğrencilerine lisans bitirme tezi olarak sosyometri yöntemiyle çalışmalar yaptırmıştır. Kösemihal'in öğrencileri sanayi ve eğitim alanında sosyometri yöntemini kullanarak çalışmalar yapmıştır (Uyanık, 2022). Sosyometrinin Türkiye'deki sosyolojik çalışmalarda kullanılmamış olmasının bir diğer nedeni de sosyometrinin Türkiye'de tanıtıldığı 1950'li yıllarda Türk sosyolojinde daha çok köy çalışmalarının yapılmış olmasıdır. Nitekim sosyometrinin Amerika ve Avrupa'daki çalışma sahasının başında sanayi alanı gelmektedir. Bir diğer neden ise 1950'li yıllar Türk sosyolojisinde kısır ve 1940'lı yıllardaki tasviyeler sebebiyle ürkek bir dönem olmasıdır (Kaçmazoğlu, 2018).

Nurettin Şazi Kösemihal Türk sosyolojisinde önemli bir isim olmuştur. Onu Türk sosyolojisi için önemli kılan husus tanıtıcı nitelikte olan yaptığı öncü çalışmalarıdır. Sosyometri, edebiyat

sosyolojisi ve Gurvitch sosyolojisi ile ilgili yaptığı çeviri faaliyetleri ve tanıtıcı nitelikteki yazıları ile alanı Türkiye'de tanıtan ilk kişi Kösemihal olmuştur. Bundan sebep Kösemihal Türk sosyolojisi için önemli bir isim olmuştur. Ancak Kösemihal her ne kadar bu alanları Türkiye'de tanıtsa dahi tanıtıcı nitelikteki metinlerini dışarıda tuttuğumuzda bu alanlara ciddi ve nitelikli bir katkı yaptığını söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Kösemihal'in çalışmalarına bakıldığında da görülmektedir ki onun çalışmalarının büyük çoğunluğu çeviri eserlerdir. Ve bu çeviri eserlere yazdığı giriş yazılarıdır. Buradan hareketle söylenebilir ki Kösemihal tanıtımını yaptığı alanlara nitelikli bir katkı sunamamıştır. Onun çalışmaları tanıtıcı ve oldukça yüzeysel kalmıştır. Kösemihal'i Türk sosyolojisi içerisinde değerlendirdiğimizde kendi ortaya koymuş olduğu bir kavramının, kuramının ve nitelikli bir çalışmasının olmadığını görmekteyiz. Yine Kösemihal'in belirli bir tema etrafında bir probleme odaklanarak bir metin ortaya koymamıştır. Bu yönleri ile değerlendirdiğimizde ise Kösemihal Türk sosyolojisi için bir kilometre taşı değildir. Ez cümle olarak ifade edecek olursak Kösemihal'i Türk sosyolojisi için önemli kılan onun yapmış olduğu tanıtıcı çalışmaların ötesinde bir şey değildir.

[1] Burada belirtmekte fayda vardır ki Kösemihal'in sosyoloji yaptığı dönemlerde İstanbul Sosyoloji de uygulamalı araştırmalara rastlamak mümküm olsa da çok nadirdir. Bizim yukarıda ki meramımız İstanbul Sosyolojinin Sosyoloji yapış geleneğinin Kösemihal üzerindeki tesiridir.

Kaynakça

Kaçmazoğlu, H. B. (2018). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar.* İstanbul: Doğu Kitapevi.

Kösemihal, N. Ş. (1958). "Cybernetics, Sociometry, Mıcrosocıologie. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Dergisi, 2*(13-14), 58-89.

Kösemihal, N. Ş. (1960). J. L. Moreno Psikodrama Metoduyle Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Dergisi, 2*(15), 79-98.

Uyanık, H. N. (2022). Türk Sosyoloji Tarihinde Nurettin Şazi Kösemihal'in Yeri Ve Önemi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi* . Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, N. (2021). Nurettin Şazi Kösemihal'in Hayatı, Eserleri ve Sosyolojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Karaman : Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toplum'un Müessis ve Muhafız İlkesi Olarak 'İhtilâf' Kavramı: Namık Kemal Üzerinden Bir Sosyal Ontolojinin İmkânı Üzerine

Atilla Özer

Felsefe İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

atillaozer1417@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Toplum, Sosyal Ontoloji, Namık Kemal, Usul, Maksat, İhtilaf.

Bu çalışma, Namık Kemal'in çeşitli makalelerinde merkezî rol oynayan 'fikir' 'ihtiyâr', 'hürriyet', 'ihtilâf', 'hukuk' ve 'cemiyet' kavramları etrafında şekillenecek bir sosyal ontolojinin imkanı üzerinedir. Namık Kemal, daha çok edebî ve siyasî yönüyle ele alınan, düşünce cihetinden ise ancak eklektik ve sentezci bir bağlama yerleştirilip değerlendirilen bir edip ve düşünürdür. Yazımızın eksenini belirleyen 'fikir', 'ihtiyâr', 'hürriyet', 'ihtilâf', 'hukuk', ve 'cemiyet' gibi temel kavramlar, Namık Kemal düşüncesinde şüphesiz birbiriyle sıkıca irtibatlıdır. Bu irtibatın kaynağı ise, aynı zeminden yukarı doğru yükselen ve kimi yerlerde birbiri arasında yatay geçişliliği de kendinde barındıran birer sütun olarak görebileceğimiz, fıkıh temelinde kelam, felsefe ve tasavvuf gibi İslam düşünce gelenekleridir. Bu geleneklerle irtibat kurulmadığı takdirde, bu geleneklerin ve bu geleneklerin şekillendirdiği bütün bir ilmî çerçevenin içine doğmuş mütefekkirlerin fikirlerinin menşeini tesbit etmek noktasında bazı problemli yaklaşımlar kendisini göstermekte ve eklektik veya sentezci gibi sathî yakıştırmalar yapılabilmektedir. Farklı fikir coğrafyalarındaki güncel gelişmelerden haberdar olmak için gayret sarf etmek ve bu gelişmeleri dikkate alarak fikir üretmek, her alanda olduğu gibi düşünce alanında da ve her dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir. Kanaatimizce, Namık Kemal örneğinde olduğu üzere, (eklektik veya sentezci gibi) birtakım etiketler, vaki görülen veya murad edilen bir tür kopuşun mutlaklaştırılması üzerinden düşünce dünyamızdaki sürekliliğin zayıflamasına sebep olmaktadır. Bu gibi yaklaşımlar, bugünkü fikir dünyamıza bir katkı sunmadığı gibi katkı sunabilecek fikirlerle irtibatımızı da zedelemektedir. Meselelerin halli noktasında kıymete haiz olan fikirlerin kıymetinin daim olması için söz konusu sürekliliği, tasdik veya tashih sonrası yapılacak bir tezyil ile, muhafaza etmek gerekir. Bu bakımdan düşüncede süreklilik, düşünce gelenekleriyle irtibat içerisinde yeni düşünceler ortaya koyabilmek anlamındadır. Haliyle olması gereken evvela, bugüne gelen, kıymete haiz fikirlere, kıymete haiz -ekler yapmaktır. Bu noktada mevzuu Namık Kemal üzerinden ele almamızın iki sebebi olduğunu söyleyebiliriz.

Birincisi, yukarıda zikrettiğimiz gerekçelerle sürekliliği sağlamak adına gelenekle irtibatı kurmak için bırakılan yerden devam etmenin lüzumuna inanıyor olmamızdır. Diğer taraftan, Namık Kemal'in kendi döneminin şartlarında Osmanlı toplumunun vaziyeti üzerinden tesbit ettiği meseleler küllî bir cihete sahip olmakla beraber bugün hala farklı boyutlarıyla güncelliğini korumaktadır. Mezkur küllî cihet itibariyle meselenin aynı mesele olması ve güncelliğini koruması, bir sosyal ontolojinin lüzumunu ortaya koyar. Dolayısıyla Namık Kemal'i esas almamızın ikinci sebebi ise benzer kaygılarla hareket ediyor olmamızdır.

Namık Kemal'e göre insan 'hür'dür, çünkü 'ihtiyâr/irade' sahibidir. İhtiyâr/irade ise 'kuvve-i müfekkire'den, yani insanın fikir sahibi olmasından doğar. Diğer taraftan fikrimizce insan, 'mebde-i evvel'den gelen tabiî; ve 'kuvve-i müfekkire'den, dolayısıyla insanın ihtiyâr/irade sahibi olmasından gelen manevî farklılıklara sahiptir. Bu tabiî ve manevî farklılıkların ve dolayısıyla insanın insan olarak varlığının muhafazası için bir müştereklik üzerinden toplumun tesisi zorunludur. Toplumun tesisi ve muhafazası, insanlar arası münasebetin dört türü olarak ele alabileceğimiz 'itilâf', 'ittifâk', 'ihtilâf' ve 'hilâf' kavramları üzerinden değerlendirilebilir. Mezkur kavramlar, ihtiyâr/irade sahibi insanın bir fiili gerçekleştirmesindeki iki cihet olan usul ve maksat itibariyle tasnif ve tefrik edilecektir. Namık Kemal'in ifadelerini esas aldığımızda maksatta birlik, toplumun tesisi bakımından, 'menfaat-i müştereke' anlamındadır; toplumun muhafazası noktasında usulde farklılığa imkan tanıyan şey ise 'hukuk-ı mütesaviye'dir.

Farklılıkların muhafazası, toplumun tesisi ile; toplumun tesisi, 'menfaat-ı müştereke'nin kurulması ile; toplumun muhafazası, 'hukuk-ı mütesâviye'nin sağlanması üzerinden farklılıkların ve dolayısıyla 'menfaat-ı müştereke'nin muhafazası ile mümkündür. 'Hukuk-ı mütesâviye', insanlar arasındaki tabiî veya manevî her türlü farklılığı göz önünde bulundurarak muhtelif her bir insanın, "atâyâ-yı kudretten istidâdı nisbetinde nasibini" almasını (yani muhtelif insanlar arasındaki adaleti) sağlamak anlamındadır. 'Hukuk-ı mütesâviye' üzerinden 'adalet' tesis edilemezse 'menfaat-ı müştereke'nin akamete uğraması da muhtemeldir. Dolayısıyla, 'menfaat-ı müştereke' ve 'hukuk-ı mütesâviye' arasında toplumun tesisi ve muhafazası bakımından koparılamaz bir irtibat söz konusudur. Bu itibarla yazımızda, Namık Kemal'in kavramsallaştırmaları üzerinden, farklılıkların muhafazası için toplumun tesisinin ve muhafazasının -yani toplumun kendisi için tesis edildiği farklılıkların ve toplumu tesis eden müştereklikliklerin muhafazasının- esası olarak, maksatta birliği ve usulde farklılığı ifade eden 'ihtilâf' kavramının ayırıcı hususiyetine dikkat çekilecektir.

Elbette, Namık Kemal'in bilhassa 'hukuk' başlığı altında ele aldığı meselelerin bugünkü indirgenmiş manasıyla 'hukuk'un meselelerinden ibaret olmadığı açıktır. Aksi halde, 'hukuk' ile cemiyetin/toplumun tesisi ve muhafazası arasındaki irtibatı kurmamız daha zor olurdu. Onun 'hukuk' yorumu üzerinden, cemiyetin tesisi ve muhafazası bağlamında işlediğimiz mevzuu, bugün, 'fıkıh' ve 'fıkıh usulü' ile irtibatı içerisinde değerlendirdiğimiz vakit, insanlar arasındaki rabıtanın esası olarak dil ve davranışın her bir cihetini ayrı ayrı ve birbiriyle doğrudan bağlantılı şekilde ele almak mümkündür. Söz konusu yaklaşımın sosyal teori ve sosyal bilimler itibariyle çok farklı kapılar açabileceği kanaatindeyiz.

Kaynakça

DILTHEY, Wilhelm, Hermeneutik ve Tin Bilimleri, ter. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999

GELENBEVÎZÂDE, Ahmed Tevfik Efendi, Hamidetu'l Usul, İstanbul: Cevaib Matbaası, 1295

KEMAL, Namık, "Hikmetü'l-Hukuk", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876, haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1993, s. 206-212

KEMAL, Namık, "Hukuk", Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri - Bütün Makaleleri 1, haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu - İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 52-55

KEMAL, Namık, "Hürriyet-i Efkâr", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876, haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1993, s. 203-205

KEMAL, Namık, "İmtizac-i Akvâm", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876, haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1993, s. 213-216

KINALIZÂDE, Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâ'î, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017

MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996

ÖZER, Atilla, "Tarihin Muharrik İlkesi Olarak 'İhtilâf' Kavramı", 11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 2023

TANPINAR, Ahmet Hamdi, XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007

Düğün Endüstrisi: Bir Düğün Alanı Örneği

Zeynep Deniz

Sosyoloji Ondokuz Mayıs Üniversitesi

zeynepdeniz45.zd@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Düğün, Düğün endüstrisi, Akrabalık ilişkileri, Tüketim kültürü.

Bu çalışmada, evliliğin ve akrabalık sistemlerinin değişen yapısı ve geleneksel düğünün, düğüne dayalı bir piyasa oluşması sonucu yaşadığı dönüşümler üzerinden evliliğe giden, çekirdek ailenin kurulması yolunda kişilerin düğün deneyimlerine odaklanmaktadır. Düğünün endüstriyel bir forma dönüşmesi düğünün değerlerle olan bağını koparmış, kişilerin ailesine ve akrabalarına "borcunu" ifa etmesi biçimini almıştır. Ankara' da düğün hazırlığında olan veya düğün hazırlığı sürecini geçirmiş 15 katılımcı ile yapılan yüz yüze derinlemesine mülakatlarla gerçekleştirilen çalışmada, düğünün tüketime dayalı olarak değişen formunun kişilerin düğün algısını nasıl yönlendirdiğini tespit etmek amaçlanmıştır.

Giriş

Üretime dayalı ekonomiden tüketime dayalı ekonomiye geçiş, toplumsal ilişkileri de dönüştürmüştür. Evlilik üzerinde söz söyleme hakkı gelenekten ziyade çoğunlukla ekonomiye geçmiştir. Evlilik kurumu "özgür" seçimlerle bina edildiğinde düğün törenleri de özgür seçimlerden payını almaktadır. " En özel gün" olarak kabul edilen düğün, en ve özel olan anlamlarından arındırılmış, idealize edilen düğün günü piyasa ekonomisi tarafından şekillendirilmektedir. Aile kurumunun ve aile ilişkilerinin değişen yapısını, akrabalık sistemlerini ve akrabalığın günümüzdeki geri çekilişini anlama çabası, beni toplumsallığın ekonomik, duygusal, siyasal, dinsel, göstergesel, toplumsal cinsiyete dayalı boyutlarını içeren düğün törenlerini araştırmaya götürmüştür. Düğüne sosyolojik bakmak Bauman' ın "bireyselleşmiş toplumu"nu anlama gayretidir.

Düğünün "size özel" olma yanılsaması, medyada haber dilinin tüketime dayalı örgütlenmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği yükümlülükler, satın alma ile var olma zihniyeti gibi nedenlerle üretilmektedir..

Tüketim kültürüne, aile ve evlilik kurumununa toplumsal olarak mutlak bir giriş olma özelliği taşıyan düğün ve düğün ritüellerindeki değişim üzerinden bakmak ailenin değişen yapısının

pek görülmeyen ancak mühim bir meselesini inceleyecektir. Evliliğin kamusal ilanı olan düğün, sanayi sonrası toplumlarda toplumsal değişimin hızıyla birlikte uzmanlaşmış bir piyasa kategorisine dönüştürülmüştür. Düğünün biçim ve içeriğini örgütleyen düğüne dayalı alt iş kolları ortaya çıkmıştır.

Düğün dansı kursları, ilk dansınızı "eşsiz" hale getirmek için haftalar önceden gittiğiniz bir öğrenme aktivitesidir. Dans ile ilgilenmeyen, böyle bir kültürel sermayeden yoksun çiftler, düğün gecesi için modern bir dans öğrenirler. Düğün fotoğrafçılığı, tarihi ya da doğal mekanlarda verilen talimatlarla çiftleri mutlu bir fotoğraf karesine yerleştirir. Kalabalık düğün fotoğrafları "mutlu çift" pozlarıyla yer değiştirmiştir. Düğün endüstrisi, düğün hazırlığında birincil ilişkilerde bulunulan kişilerin yerine sözleşmeye dayalı yardımcıları iş başına çağırır. Düğün planlama işi; çiçekçi, kuaför, güzellik uzmanı, düğün fotoğrafçısı, düğün müzisyeni, kuyumcu, balayı şirketleri, düğün mekanları işletmecileri, gelinlik tasarımcıları, düğün dergisi yayımcıları, yemek şirketleri, DJ' ler gibi pek çok uzmana aittir.

Orta sınıf ideal aile fantezisi, düğünlerin eğitimli, uzman kişilere hazırlatılmasında görülmektedir. Kına gecesi gibi bir gelenek ritüelinden küreselleşmenin etkisiyle, farklı kültürlerin geleneksel kıyafetleriyle –ör Türkiye' de hint konsepti kına elbiseleri son zamanlarda yaygındır- çoğul, eklektik, postmodern bir kimlik inşası meydana gelmektedir.

Düğün organizasyonları dini ve seküler formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Düğünün yapısı, sınıf, ideoloji, etnisite, din, dil unsurlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu anlamda düğünde çalınan müzikler, düğün yemekleri, davetlilerin oturma düzeni ve hiyerarşi, düğün dansları, düğün sonrası toplu aktiviteler, düğün hazırlığının yapısı, gelinlik ve kıyafet seçimleri, takılar, "etkileşim ve düğün kavgaları", düğün öncesi hazırlıklar ve düğünün nasıl geçtiği kısmının alt başlıklarını oluşturacak ve ev seçiminin nasıl gerçekleştiği ev eşyalarının seçimi ise bir diğer başlık olacaktır.

Düğün endüstrisi, tüketim, gösteri-sunum, endüstriyel, hiyerarşi, dil ve beden, düzen ve akışkanlık, dini boyut, akrabalık sistemleri, toplumsal cinsiyet, ritüel, müzik, göstergeler kavramları; Bourdieucü perspektiften bir analiz ile "beğeni yargılarının toplumsal eleştirisi", "pratiklerin ekonomisi", "sembolik mücadeleler", "sınıf beğenisi ve yaşam stilleri" "habitus ve yaşam stilleri" dikkate alınarak bulgular ağı örülecektir.

Bu çalışmada Bourdieucü perspektiften bir düğün endüstrisi sosyolojik analizi yapılacaktır. Literatür taraması sırasında yararlanılan makaleler, kitap bölümleri, gazeteler ve yapılan ön

saha çalışmasından yola çıkarak söyleyebilirim ki düğün geleneğinin günümüzdeki aldığı yeni form olan düğün endüstrisini anlamaya ihtiyaç vardır.

Araştırmanın Yöntem ve Metodolojisi

Ankara' da evlilik hazırlığında olan ya da yeni evlenmiş kadın ve erkeklerle gerçekleştirilen çalışma için pilot görüşmelerle araştırma kapsamının incelenmesi için görüşmeci grubunun oluşturulmasında nitel metodoloji içinde sıkça başvurulan kartopu örneklem (snowball sampling) biçimine başvurulmuştur. Katılımcılara uygulanan yüz yüze mülakat tekniğiyle derinlemesine sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerde katılımcının izni doğrultusunda ses kaydı alınarak tüm elde edilen bulgular analiz edilip değerlendirme aşamasında sonuca ulaşılmıştır. Araştırmada veriler yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada kesitsel zaman boyutu kullanılmıştır. On beş katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada kartopu tekniği ile görüşmecilere ulaşılmıştır.

Araştırmada, düğünün insanlar arası ilişkilerdeki yeri ve değişen önemi, kişilerin düğünü hangi motivasyonlarla organize ettikleri ve düğün kurgusunu belirleyen toplumsal saikleri tespit etmek amaçlanmaktadır.

Araştırmada özgün bulgular: Düğün algısı, evlilik-düğün ilişkisi, düğünün kültürel-ekonomisi, düğün-nikah ikileminde:düğün baskısı, düğünün çatışma boyutu olmak üzere katılımcılardan elde edilmiş olan veriler analiz edilmiştir.

Sonuç

Ailenin yapılanmasında "evlilik" sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilenmeleri teşkil etmektedir. Evlilik kurumu, toplumsal yapıdaki değişimlere ve kültüre bağlı olarak farklı toplumlarda farklı özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Düğün törenleri ise evlilik kurumunun temellerindendir. Kadim gelenekte düğün, toplumsal dayanışma ve akrabalık ilişkilerinin düzenlenmesi açısından önemli işlevlere sahiptir. Düğünün gelenek yerine moderniteden beslendiği günümüzde, düğün değişen paradigmanın bir göstergesi olmaktadır. Çekirdek aile adına çıkılan yolda düğün çekirdek ailenin kutsallığının mayalanmasıdır. Düğünün toplumsal örgütlenmesinin değişen yapısı, insan ilişkilerinin cemaat tipolojisinden cemiyet tipolojisine geçişini göstermektedir.

Düğünün endüstrileştirilmesi, tarihin belirli dönemlerinde belirli formlarda var olan düğünü, kültürel anlamlarından ve toplumsal işlevlerinden uzaklaştırarak tek tipleştirilmiş, tüketim zihniyetini yeniden üreten bir kodlamaya maruz bırakmıştır. İnsanın üretmesini, yaratmasını elinden alan tüketim toplumunda insani ilişkiler üretmek ve çoğaltmak için değil, bir sonraki sunulana geçmek için tüketmek adınadır.

Bu çalışmada insan ilişkilerinin ve akrabalık ilişkilerinin dönüşümü düğün örgütlenmesi üzerinden incelenmiştir. Düğünün algılanması, akrabalığın birincil ilişkilere dayalı yapısının yerini günümüzde daha rasyonel ilişkilere bıraktığını göstermektedir. Bireyselleşmiş gündelik yaşamda kolektif bir etkinlik olan düğün de bu bireyselleşme zihniyeti üzerinden okunmaktadır. Gelenekten ne tam vazgeçilebilmekte ne gelenek kendi özü ile korunabilmektedir.

Osmanlı' daki ve Cumhuriyetin erken döneminde çıkarılan ferman ve kanunlara bakıldığında düğün ve israfın önlenmesine dair uygulamalar ile karşılaşılmıştır. Bu durum günümüzde de değişen düğün yapısında devam etmektedir. Düğün, bir toplanma, eğlence, bütünleşme olarak algılanabileceği gibi çalışmada katılımcılardan elde edilen bulgulara göre düğün bir gelenek olma özelliğinden ziyade tüketim ve gösteriş özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Düğünün tüketime, gösteri-sunuma, endüstriye dayalı olması düğün ritüelinin toplumsal fonksiyonlarını yadsımaktadır. Bunun yanı sıra "başkaları adına yapılan" olarak görülen düğün, bir oyun alanı olmaktadır. Günümüz düğünlerinde gösterinin ve mutluluğun piyasanın her dalında pazarlanması aslında gösterinin mutluluğa izin vermediğini göstermektedir.

Düğün hazırlığındaki kişilere, düğün endüstrisinin sunduğu ürünler, uyulması gereken formlar olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden düğün, evlilik öncesi süreçte rekabet piyasasına dahil olmanın bir biçimi haline gelmektedir. Düğünün toplumsal yapıdaki yerinin önemi, evlenecek kişilere sosyal ve ekonomik koşullarından bağımsız olarak zor sorumluluklar verebilmektedir ve bu da hem evliliğe olan bakışı olumsuzlaştırmakta hem de evlilik sonrası borç sorunlarını beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi.* Ankara : Heretik Yayınları.

Erkul, P. D. (1994). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.

Gorski, P. (2013). *Bourdieu ve Tarihsel Analiz.* Ankara: Heretik Yayınları.

Keha, M. (2017). 19. Yüzyılda Düğünlerde Yapılan İsraf ve Buna Karşı Alınan Tedbirler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1283-1296.

EKLER

K1, 35 yaşında, güvenlik görevlisi, 1 yıldır evli, lise mezunu. Görüşme, katılımcının çalıştığı kurumda gerçekleştirildi.

K2, 19 yaşında, öğrenci, nişanlı. Görüşme katılımcının okulunda gerçekleştirildi.

K3, 27 yaşında, kasiyer, 2 yıldır evli. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

K4, 33 yaşında, mağaza müdürü, 8 aydır evli. Görüşme Avm' de gerçekleştirildi.

K5, 30 yaşında, öğretmen, 1 yıldır evli. Görüşme katılımcının evinde gerçekleştirildi.

K6, 22 yaşında, öğrenci, sözlü. Görüşme öğrenci yurdunda gerçekleştirildi.

K7, 27 yaşında, idari personel, yeni evli. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

K8, 23 yaşında, kantinci, nişanlı. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

K9, 27 yaşında, çalışmıyor, yeni evli. Görüşme Avm' de gerçekleştirildi.

K10, 22 yaşında, rehber öğretmeni, 6 aydır evli. Görüşme katılımcının evinde gerçekleştirildi.

K11, 25 yaşında, üniversite sekreteri, 2 yıldır evli. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

K12, 32 yaşında, devlet memuru, nişanlı. Görüşme Avm' de gerçekleştirildi.

K13, 29 yaşında, işçi, yeni evli. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

K14, 26 yaşında, öğrenci, evli. Görüşme katılımcının okulunda gerçekleştirildi.

K-15, 32 yaşında, esnaf, bekar. Görüşme katılımcının iş yerinde gerçekleştirildi.

Şule Yüksel Şenler ve Seher Vakti Dergisinin Türkiye İslami Kadın Hareketindeki Rolü

Nesibe Demir

Sosyoloji Ibn Haldun Üniversitesi

nsbdmr42@gmail.com

Anahtar Kelimeler: İslami Hareketler, Şule Yüksel Şenler, Seher Vakti Dergisi, "İdeal Gençlik", Türkiye.

Türkiye'de İslami hareketler söz konusu olduğunda genellikle erkek isimler ön plana çıkmaktadır. Kadınların bu hareket içindeki rolü ikincil olarak değerlendirilmektedir. Oysa özellikle dindar kadınların ev içi rolleriyle özdeşleştirildiği bir dönemde kadınların bu harekete katkısı çok daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Bu anlamda öncü isim Şule Yüksel Şenler'in çalışmalarının, çabalarının ve katkılarının akademik olarak yeterince çalışılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada Şenler'in Seher Vakti Dergisi'nin söylem analizi ile İslami hareket içindeki rolü, özellikle korkusuz başyazıları ve başlıkları üzerinden ortaya konulacak ve tartışılacak; ayrıca insanlara umut veren ve onları daha güçlü tutan ideal gençlik vurgusu üzerinde durulacaktır.

İslami hareketin 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, tüm dini kurumların kaldırılmasıyla ekonomik ve siyasi güçlerini kaybeden tarikat şeyhleri ve profesyonel din adamları tarafından ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Narlı 1999, 38). Yasin Aktay (2018, 20) da aynı şeyi iddia etmekte ve İslamcılığın Cumhuriyet sonrasında bir "taban hareketi"ne dönüştüğünü söylemektedir. Öte yandan Ali Bulaç'a göre 1950 sonrasında siyasete tepki olarak ve kendi düşüncelerinin gerçekleşmesi talebiyle bir İslami hareketten bahsedebiliriz (Bulaç 2018, 66). Çok partili sisteme geçiş ve Demokrat Parti iktidarının ardından gelen görece rahatlama ile birlikte sivil toplum faaliyetlerinin ve siyasi partilerin arttığını düşünürsek bu iddiayı destekler niteliktedir. Yani daha önce entelektüel vurgusu çok daha baskınken, 1950'lerden sonra çok daha politik, örgütlü ve tabandan gelen bir yapıya bürünmüştür. Burada önemli olan, eğer bir harekete İslamcı ya da İslami diyeceksek "olmalı" ya da "olmamalı" gibi birtakım kriterlere sahip olması, dolayısıyla temelini Kur'an ve Sünnet'ten almasıdır (Erkilet 2018, 688). Ayrıca kamusal alanı kendi siyasi ve toplumsal gündemine göre dönüştürme amacına sahip olmalıdır (Erkilet 2015).

Cumhuriyet sonrasında kadın bedeninin modern, laik Türk ulusunu yansıtması hedeflenmiştir (Göle 1996; Kavakçı 2010). Bu "ideal kadın" anlayışının bir sonucu olarak kadınlar İslami kıyafetleriyle başta siyaset ve iş hayatı olmak üzere birçok alanda hoş karşılanmamış ve dışlanmışlardır (Albayrak 2016). Bu durum onları bu haksızlığa karşı çıkmaya ve kendi alanlarını yaratarak harekete geçmeye yöneltmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla gelen reformlar sonrasında zaman zaman geri çekilmek, etkinliğini yitirmek ve sessizliğe gömülmek zorunda kalan dindar kadınlar; 1949 yılında çok partili sisteme geçişle gelen görece rahatlamayla birlikte kendilerini daha iyi ifade etme ve buna tepki gösterme imkânı buldular. Ayrıca 1960'larla birlikte gelen komünizm tehlikesinde de bu tepki için daha meşru bir zemin buldular (Çokoğulları ve Bozaslan 2014, 841-842). Bu anlamda Şule Yüksel Şenler, "tebliğ" misyonu ve sorumluluğu ile İslamcı kadın hareketinin ilk ve en önemli ismi olarak bilinir (Çokoğulları ve Bozaslan 2014). Aynı zamanda Türkiye'de başörtüsü hareketinin öncüsü olmuş ve "dini politik kimliğin" bir temsili olarak "Şulebaş" başörtüsü modeliyle "ilk İslami stil ikonu" ve "kentsel İslami moda"nın başlatıcısı olarak kabul edilmiştir (Altınay 2013, 107). Bu noktada Altınay'a katılmıyorum, çünkü onun niyetinin bir moda ortaya çıkarmakmış gibi gösterilmesinin adil olmadığını düşünüyorum. Bu anlamda onun öncülüğünün moda alanında değil, dindar kadının etrafına bakmadan kendi iradesiyle talebini yükseltmesine ve kamusal alanı dönüştürmek için hayatının bütün bir amacı olarak harekete geçmesine rehberlik etmesinde olduğunu iddia ediyorum. Bu yazıda öncelikle Şenler'in hayat hikâyesini kendi dilinden aktarmaya çalışacak, ardından *Seher Vakti* dergisi ile nasıl bir düşünce, tepki ve eylem ortaya koyduğunu ortaya koyup analiz edeceğim.

Seher Vakti, aylık siyasi fikir ve aksiyon gazetesi olarak 1969-1971 yılları arasında "Dindar Türk Gençliğinin Sesi" sloganıyla toplam 22 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin sahibi kardeşi Özer Şenler, başyazarı ve genel yayın yönetmeni ise Şule Yüksel Şenler'dir. O dönemde gazete olarak kabul edilse de 2013 yılında İLEM (İlmi Etüdler Merkezi) tarafından başlatılan İslamcı Dergiler (İDP) projesi ile İslamcı bir dergi olarak kabul edilmiş ve dijital olarak erişime açılmıştır. Derginin özellikle gençlere ve kadınlara yönelik bölümleri vardır ve yine dönemin toplumsal ve siyasi meseleleri de ele alınarak tartışılır. Ne yazık ki bu dergi üzerine de ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada söylem analizi yöntemiyle derginin hedefleri ve nasıl bir portre ortaya koyduğu İslami hareketler bağlamında ele alınacaktır.

Kaynakça

Aktay, Yasin. 2018. “Sunuş.” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6, edited by Yasin Aktay, 13-25. İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak, H. Şule. 2016. “A Compressed Identity: Self-Identification of Intellectual Muslim Women in Turkey.” Comparative Islamic Studies 12(1-2): 13-35.

Altinay, Rustem Ertug. 2013. “Sule Yüksel Senler: an early style icon of urban Islamic fashion in Turkey.” In Islamic Fashion and Anti-fashion: New Perspectives from Europe and North America. London: Bloomsbury: 107-123.

Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık. 2016. Cumhuriyet’in Dindar Kadınları. Profil Yay.

Bulaç, Ali. 2018. “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”. In Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6, edited by Yasin Aktay, 48-68. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çokoğullar, Emel, and Bakko Mehmet Bozaslan. 2014.“1967-1980 Arası Dönemde Cemiyetin Kurtarılması Misyonu İle Tanımlanmaya Başlanan ‘İslamcı Kadın’ Kimliği.” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69(4), 835-69

Erkilet, Alev. 2018. “1990’larda Türkiye’de Radikal İslamcılık”. In Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, 6, edited by Yasin Aktay, 682-721. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erkilet, Alev. 2015. Eleştirellikten Uyuma: Müslümanların Kamusal Alan Serüveni. Büyüyen Ay Yayınları.

Dündar, Leyla Burcu. 2020. “Transforming Society with Islamist Tales: Huzur Sokağı as a Prototype of Salvation Novels” Universal Journal of History and Culture 2.2: 194-209.

Kavakci, Merve. 2010. Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading. Springer.

Kısakürek, Necip Fazıl. 2021. Çile (Bütün Şiirleri). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Lüküslü, Demet. 2013. "Necessary conformism: An art of living for young people in Turkey." New Perspectives on Turkey 48: 79-100.

Tezcan, Demet. 2017. Şule Yüksel Şenler. İstanbul: Profil Kitap.

Türkmenoğlu, Sevgül. 2015. "Türk Romanının Din Algısında Popülist Bir Roman: Hidayet Romanları." International Journal of Languages' Education and Teaching. Germany (2015): 261-274.

5. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Fatma Kızıl

Salon 2

15 Kasım Çarşamba

16.30 - 18:00

Kenan Özdemir

Ebeveyn-i Resül Meselesine Yenilikçi Yaklaşımlar: XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âlimi Üsküdârlı Bekir B. Ali'nin Er-Risâletü'r–Rüsuliyye Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Muhteva Analizi

Ayşe Gökçen Sarı, Fatma Aydın

18. Yüzyıl Batı Afrika'sında Osman B. Fûdî'nin Bid'atlarla Mücadele ve Sünneti İhyâ Hareketi

Enes Temel

Suyūṭī'nin (Ö. 911/1505) Ṭabaḳātü'l-Müfessirīn'inin Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme

Veysel Cuşkun

Fahreddin Er-Râzî'de Çoklu Âlemlerin İmkânı

Ebeveyn-i Resül Meselesine Yenilikçi Yaklaşımlar: XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âlimi Üsküdârlı Bekir B. Ali'nin er-Risâletü'r–Rüsuliyye Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Muhteva Analizi

Kenan Özdemir

Ilahiyat Fakültesi Kocaeli Üniversitesi

Kenanozdemir1444@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ebeveyn-i Resül, Osmanlı İlimi Düşüncesi, er-Risaletü'r-Rüsuliyye, Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdâri.

Hz. Peygamber'in anne ve babasının iman bakımından dünya ve âhiretteki konumları meselesi, İslam düşünce geleneği içerisinde farklı ilim çevrelerince çeşitli bağlamlarda tartışılan ve mesele üzerine farklı görüşler serdedilen bir konu olma özelliği taşımaktadır Bu konu üzerine özellikle Osmanlı döneminde ulema tarafından müstakil risaleler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de gerek yazdığı eserleri ile gerekse de sahip olduğu düşünceleri ile Osmanlı dini düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdâridir. Üsküdâri'nin yazma eser kütüphanelerinde nüshaları bulunan *er-Risâletü'r-Rüsuliyye* adı ile bilinen risalesi bulunmaktadır. Bu risâle Osmanlı dini düşüncesinde, ebeveyn-i Resül meselesinin konumunu ve dönemin âlimlerinin konuya bakış açısını ifade etmesinin yanı sıra aynı zamanda konuya dair yenilikçi ve özgün yaklaşımlar da içeriyor olması, eserin muhteva analizini kapsayacak bir çalışmanın kaleme alınmasının gerekçesidir. Ebeveyn-i Resül meselesi, Osmanlı düşünce geleneğinde farklı bağlamlarda ele alınarak ulema tarafından işlenen popüler konular arasına girmiştir. Konu halk tabanında büyük bir ilgi görmesinin yanı sıra Kâtip Çelebi'nin ifadesi ile 17. yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler arasında savaş alanı haline gelen bir konu olma özelliği taşımıştır. Taraflardan biri olan Kadızâdeliler, konunun temel menşei olma özelliğini de taşıyan Ebu Hanife'ye nispet edilen *el fikhu'l ekber* adlı risâlede "Ebeveyn-i Resül küfür üzere ölmüştür." ifadesini zâhiri mânâda anlamlandırmış ve bunun sonucu olarak da ebeveynin küfür üzere öldüğünü, makamlarının da cehennem olduğunu savunmuşlardır. Bu düşünce ve iddialara karşın Sivâsiler, konuya daha çok tasavvufi olarak yaklaşmış ve ebeveynin cehennemlik değil cennet ehlinden olduklarını savunmuşlardır. Ebeveyn'in ehl-i necât olduklarını savunan Sivâsiler, konuyu zerre-i Muhammedi ve hakikat-i Muhammedi kavramları ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmanın merkezinde yer alan müellif Şeyh Beir b. Ali el-Üsküdâri'nin de Sivâsiler ile aynı çizgide yer aldığı anlaşılmaktadır.

Hayatına dair elimizde henüz yeterli malumatın bulunmadığı Üsküdâri, eseri olan *er-Risâletü'r-Rüsuliyye*'de de tasavvufi düşünce geleneğinden etkilenmiş olduğunu kullandığı rivâyet malzemeleri ve takındığı uslübü ile ispatlamaktadır. Eserin İstanbul'da bulunan nüshasının müellif hattı olması, Müellif hakkında birincil kaynaktan bilgi edinmemize imkân sağlamakta bunun sonucunda da eser üzerinden müellife dair bazı ipuçlarına erişmemize katkı sunmaktadır. Küçük hacimli olan bu eserde Hz. Peygamber'in anne rahmine düştüğü andan dünyaya teşrif ettiği ana varıncaya kadar meydana gelen olağanüstü olaylar geniş bir tasavvufi perspektif ile anlatılmaktadır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in tüm dedelerinin ilk peygamber Hz. Adem'e varıncaya kadar masum ve temiz oldukları, hiçbirinin zina eylemini işlemediği, şirk ve küfür eylemlerine bulaşmadıkları üzerinde durularak ebeveyn-i Resül'ün ehl-i necât olduğu eserde ispatlanmaktadır.

Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdâri tarafından kaleme alınan *er-Risâletü'r-Rüsuliyye* adlı risâleyi diğer ebeveyn-i Resül risâlelerinden farklı ve özgün kılan bazı hususlar bulunmaktadır. Bunların başında yer alan ilk konu, bu risâleye müellif tarafından verilen isimdir. Eserin adı Türkçeye tercüme edildiğinde "Peygamberler Risâlesi" olarak anlam kazanmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in anne ve babasının dünya ve âhiretteki konumlarını rivâyet merkezli olarak işleyen ve merkeze Hz. Peygamber'i alan bir eserde çoğul bir kullanıma yer verilerek peygamber ifadesi yerine peygamberler ifadesi tercih edilmesi sıradan bir kullanım olmadığını göstermektedir. Müellif eserinin merkezinde Hz. Peygamber'in anne ve babasının dini ve uhrevi konumunu işliyor olsa da konuyu yalnızca Hz. Peygamber ile sınırlandırmamakta konuyu tüm peygamberlerin anne ve babasının da cennet ehli olduklarına teşmil etmektedir. Bu yaklaşım tarzı beraberinde Hz. İbrahim'in babası Âzer'in dünya ve âhiretteki durumu meselesini de gündeme getirmektedir. Eserde bu konu üzerinde de uzunca durulmakta ve bazı rivâyet malzemeleri ile desteklenerek açıklanmaktadır. Bu da eserin, ebeveyn-i Resül literatüründe tartışılan ana konulara değindiğini göstermektedir. Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdâri tarafından kaleme alınan *er-Risâletü'r-Rüsuliyye* adlı risâle'de müellif "Edep" kavramına değinerek herhangi bir peygamberin anne ve babasına kâfir ya da cehennemlik demenin ahlaken doğru olmayacağını vurgulanmaktadır. Bu çerçevede farklı örnekler verilerek konu daha da zenginleştirilmektedir.

Bu risâleyi özgün kılan hususlardan bir diğeri de eserin tamamen tasavvufi düşünceler ve anlatımlarla bezenmiş olmasıdır. Eserde müellif, ebeveyn-i Resül'ün mü'min ve ehl-i necât olduğunu kanıtlamak için tasavvufun en temel konularından biri olan "Nur-u Muhammedi"

konusuna değinmektedir. Genel olarak Allah'ın, evreni ve mahlukâtı yaratmadan önce ilk ve ana unsur olarak Hz. Peygamber'in nurunu yarattığı ardından tüm mahlûkâtı bu ilk madde sebebi ile meydana getirdiği anlatımına dayanan bu tasavvufi kavram risâlede uzun uzadıya işlenmektedir. Bu konu ekseninde işlenilen diğer bir konu da "Zerre-i Muhammedi" kavramıdır. Bu kavram, Hz. peygamber'in Hz. Adem'e kadar uzanan soyunda ilahi bir gen aktarımının olduğunu ve bu genin tertemiz bir şekilde nesilden nesile aktarılarak büyük günah ile irtibatı olmayan dedeleri vasıtasıyla tertemiz bir şekilde Hz. Peygamber'e Allah tarafından ulaştırıldığı öğretisine dayanmaktadır. İçeriğinde hem kelâm hem felsefe hem de tasavvufi öğeler barındırması açısından eser nadide bir konuma sahiptir. Konunun birden fazla disipline ışık tutan özellikte olması ebeveyn-i Resül meselesinin disiplinler arası bir konu olduğu gerçeğine de ışık tutmaktadır.

Hiç şüphesiz ebeveyn-i Resül konusu son derece hassas bir özellik ihtiva etmektedir. Zira bu konuda söylenilen kelimelerin ve kurulan cümlelerin maksadını aşma tehlikesi bulunmaktadır. Bu tehlike de Hz. Peygamber'in muazzez ruhaniyetine zarar verme ihtimali taşımaktadır. Şüphesiz ki hiçbir mü'min Hz. Peygamber ve onun kıymetli ebeveyni hakkında bilerek incitici bir ifade kullanmak istemez. Ancak bu konuyu ihtiva eden çalışmalarda akademik ilkelerden sapmayarak, gerçekleri ilmi ve ahlaki olarak ortaya koymak temel amaç edinilmelidir. Zira objektif gerçekleri yansıtarak projeksiyon görevi ile ulemanın kaleme aldığı bu konudaki tüm görüşleri ve fikirleri yansıtmak ana hedeflerden biri olmalıdır. Konunun manevi ağırlığının farkında olarak bütünsel bir bakış açısı ile konuyu ele alıp Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdâri ve risâlesi çerçevesinde konu analiz edilme gayretinde olunmuştur. Bu çalışma beraberinde ebeveyn-i Resül meselesine dair yazılmış ancak tozlu raflarda kalmış bir eserin muhteva analizini içermesinin yanı sıra bu eserin latinize edilerek neşredilmesini ve ilim dünyasına küçük bir katkı sunmayı da amaçlamaktadır. Bununla birlikte XV. yüzyılda ilk nüveleri ortaya konulan ebeveyn-i Resül risale geleneğinin seyrinin de analiz edilmesine imkân sağlanılacak ve Şeyh Bekir b. Ali el Üsküdâri'in kaleme aldığı eseri ile XVIII. yüzyıl ebeveyn-i Resül risale geleneğinin son örneklerinden biri incelenmiş olacaktır.

Son olarak bu konu bağlamında şu hususu da bu risâleyi özgün kılan özelliklerden biri olarak belirtilmesi gerekmektedir. XVIII. Yüzyılda kaleme alınan bu risâle aynı yüzyılda kaleme alınan risâlelerden içerik ve konuyu ispatlama yöntemi ile konuya yaklaşım tarzı açısından farklılık arz etmektedir. Örneğin aynı yüzyılda yaşayan Saçaklızâde ve ona ait ebeveyn risâlesi içerik bakımından rivâyet merkezli olmaktan daha ziyade kelâmi ve akli çıkarımlarla bezenerek

ebeveynin ehl-i necat olduğunu kanıtlama amacı gütmektedir. Ancak Üsküdâri risâlesinde kendi düşünce ve fikirlerine ağırlık vermek yerine daha çok rivâyet malzemelerine ağırlık vermeyi tercih etmiştir.Bu da onun konuya yaklaşım tarzının diğer ulemadan farklı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Akçay, Mustafa. *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.

Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumuna Dair Ebu Hanife'ye Atfedilen Görüşler Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. (2009) : 1-27.

Gündoğdu, Cenğiz. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler-Kadızâdeliler Mücâdelesi" . *İlam Araştırma Dergisi* III, sy. 1 (Ocak-Haziran 1998) : 38-72

Gömbeyaz, Kadir. "Vâni Mehmet Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resül Hakkındaki Görüşleri" . *Ulusal Vâni Mehmet Efendi Sempozyumu*, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa-Bildirileri-, ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz. Bursa: Emin Yayınları, 2011:211-224

Çelebi, İlyas. "Risaleleri ve İtikadi Görüşleri ile İmam-ı Azam Ebû Hanife". *İslami Araştırmalar* 15/1-2 (Ebû Hanife Özel Sayısı) (2002): 63-73

Demir, Abdullah. "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanife'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri" .*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 169-226

Kalaycı, Mehmet. *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015

el-Üsküdâri, Şeyh Bekir b. Ali. *Risâletü'r*-rüsuliyye, Hacı Mahmut Efendi. 4426: 1b-9a. Süleymaniye Kütüphanesi

Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yay. 2010)

18. Yüzyıl Batı Afrika'sında Osman B. Fûdî'nin Bid'atlarla Mücadele ve Sünneti İhyâ Hareketi

Ayşe Gökçen Sarı [1] & Fatma Aydın [2]

[1] Ilahiyat Fakültesi Diyanet Işleri Başkanlığı

[2] Temel Islam Bilimleri Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

aysegokcen-sari@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Osman b. Fûdî, İhyâu's-sünne, Bid'at, Sokoto, Kuzey Afrika.

İnsanlık tarihinin başlangıcı Hz. Âdem (as.) ile tevhit inancının yeryüzünde hâkim kılınma mücadelesi başlamış, tahrif olan hak düzenin ihyası ise gönderilen peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla sağlanmıştır. Tevhit akidesini kıyamete kadar geçerli olacak şekilde son olarak ikmal eden ise son peygamber Hz. Muhammed(sav) ve son kitap Kur'an olmuştur. Kur'an'ın korunacağı el-Hicr, 15/9 ayetiyle Allah'ın garanti ettiği bir husus olmakla beraber dinin ikinci ana kaynağı olan sünnetin korunması ise peygamberden sonra Hz. Peygamber (sav.)'in hadislerinde peygamber vârisi olarak nitelendirilen muhakkik âlimlere verilmiştir. Hz. Peygamber(sav)'in dinin aslının bozulmaması için din adına sonradan uydurulanlardan sakındırması da bunu ifade etmektedir. Hem hadislerde hem de Kur'an ayetlerinde geçen bid'at ve bu kökten türemiş çeşitli kelimeler temel olarak sonradan icat edilenleri ifade etmektedir. Hz. Peygamber (sav.)'den gelen rivayetlerde hades, ihdâs, muhdes kelimeleriyle bid'atlara işaret edilmiş ve bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir. Ancak bid'at kelimesi konusu, tanımı ve kapsamı açısından her dönemde tartışılmış dolayısıyla bunu dar ve geniş kapsamıyla kabul edenler arasında da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Konuyla alakalı önemli olan asıl mesele bid'atların ortaya çıkış sebepleridir. Yaşanan tarih göstermiştir ki daha İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren dini daha iyi yaşama gayreti ya da dinde ifrat, insanları bid'atlar ortaya koymaya yönelten sebeplerdendir. Bunun yanında atalara ve önderlere duyulan aşırı saygı ve bağlılık yani geçmişe saygıda ifrat, İslam'a yeni giren toplumların önceki inanç ve kültürlerinden, gelenek ve göreneklerinden aktardıkları bazı yaşayış, inanış ve uygulamaları devam ettirip bunlara İslami inançlarından da bir şeyler ekleyerek zamanla bunları din olarak algılamaları ve bir de iyi veya kötü niyetle, kasıtlı veya farklı amaçlar için hadis diye uydurulmuş sözler yani hadis uydurmacılığı, bir takım bid'atlar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bid'atları inanç ve ibadetlerde Allah Resulünden sonra ortaya çıkan arttırma eksiltme

veya değişim olarak özetleyecek olursak, gerek inanç konularında, gerek ibadetlerde ve dini ahlak ve yaşayış konusunda olsun; bu durumun ortaya çıkması bid'atlar ile gerçek sünnetin ayırt edilmesini zorlaştırarak dinin aslının bozulmasına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkış sebebi ne olursa olsun genel itibariyle asıl mücadele daima dinin aslının korunması olmuştur. Bid'atlarla mücadele etmek için ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimleri farklı yöntemler kullanmakla beraber öncelikle sünnetin ihyası yani bilinip hayata geçirilmesi için ciddi çalışmalar yapmışlardır. Bununla beraber bid'at kavramıyla ilgili eserler ortaya koymak suretiyle de Müslüman toplumlarda uyanış sağlamayı hedeflemiş böylelikle bid'atlardan sakınılmasını amaçlamışlardır.

İslâm tarihinde bid'atla ilgili yazılmış birçok eser bulunmakla beraber çalışmamızın konusu XVIII. yüzyılda Batı Afrika'da İslam'ın yayılması ve güçlenmesinde en büyük etkiye sahip dini, siyasi ve tasavvufi bir lider olan; yaşadığı dönemde özellikle sünneti ihyâ ve bid'atlerden sakındırma hareketinin önderi olan Osman b. Fûdî ve onun "*İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a*" adlı eseridir. Osman b. Fûdî, bu eseriyle bulunduğu toplumda sünnete ittibanın zorunluluğunu ve bid'atların ortadan kaldırılmasının gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamış, bulunduğu toplumda İslami bilgi ve kültürün yerleşmesi için mücadele etmiştir.

1754'te Maratta'da (bugünkü Nijer'de) doğmuş olan Osman, babası Muhammed'e verilmiş olan Fûlânî dilinde "âlim, fakih" anlamına gelen Fûdî unvan ve ismi sebebiyle Osman b. Fûdî şeklinde adlandırılmıştır.

XIX. yüzyılda; Kuzey Afrika'da özellikle Nijerya'da, Hausalar ve Fûlânîler adıyla bilinen iki önemli etnik zümre bulunmaktadır. Günümüz Kuzey Nijerya'sını oluşturan Hausa'da meydana gelen direniş hareketleri bölgenin yakın tarihinde derin izler bırakmıştır. Fûlânîler ise siyah Afrika'da beyaz ırka mensup tek toplulukturlar. Osman b. Fûdi'nin de mensubu olduğu, genelde koyu dindar kişilikleriyle bilinen Fûlânîler'den göçebe hayat sürenler arasında putperestlik âdet ve töreleri devam etmektedir.

İlk Kur'an derslerini babasından alan Osman b. Fûdî, yine çoğu akrabası olan âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili okumuştur. En çok örnek aldığı hocası ve amcası Osman Bindûrî, Buhârî'nin *el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ*'ini kendisinden okuduğu Muhammed b. Râcî ve en çok etkisinde kaldığı ıslahatçı âlim Agâdesli Cibrîl b. Ömer hocaları arasında yer almaktadır. Bir yıl Agâdes'te Cibrîl b. Ömer'in yanında kalan ve bu hocası vesilesiyle tasavvufa intisap eden Osman, Gobir'e dönerek burada eğitimine devam emiştir. Bu dönemden itibaren tebliğ

faaliyetlerine girişen Osman b. Fûdî kısa süre içinde gezgin bir mürşit, güçlü bir müderris ve ateşli bir vâiz olarak şöhret kazanmıştır. 1780'de Zamfara'da devam ettiği tebliğ faaliyetleriyle taraftarlarını çoğaltan Osman, vaazlarında sünnetin ihya edilmesi ve bid'atların ortadan kaldırılması konusunu ele almış, İslâm'ın ilk dönemindeki haline dönülmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. İdarecilerden uzak durma anlayışını benimsemesine rağmen özellikle 1797-1798 yıllarında dönemin sultanının Müslümanlar ve özellikle Osman b. Fûdî ve cemaatine karşı gösterdiği saldırgan tavır sonucunda cemaatiyle birlikte Gudu'ya gitmek zorunda bırakılmıştır. Sultana yaptığı tövbe çağrısı ve siyasi suçluları serbest bırakma teklifinin reddedilmesi üzerine emîrü'l-mü'minîn ve halife unvanıyla biat alarak Sultan Yunfa'ya karşı cihat ilân etmiştir. Uzun mücadelelerin sonunda Osman b. Fûdî 1812'de Sokoto halifeliğinin kuruluşunu ilân etmiş ve İslâmî bir yönetim kurmuştur. Daha sonra aktif siyasetten genel itibariyle ayrılarak iki eyalete ayırdığı ülkesinin batısının idaresini kardeşi Abdullah'a, yeni fethedilen doğu eyaletlerinin yönetimini de Sokoto'yu başşehir yapan oğlu Muhammed Bello'ya bırakmıştır. Sifava'da ikamet etmeye başlayan Osman, bundan sonraki yıllarını ilimle, kurduğu devletin hukukî ve idarî yapısını belirleyen eserler yazmakla geçirmiştir. Oğlunun ısrarı üzerine üç yıl sonra Sokoto'ya gelen Osman b. Fûdî 1817'de vefat etmiştir. Osman b. Fûdî'nin gerçekleştirdiği cihat hareketi ve kurduğu İslâmî yönetim, onu örnek almak isteyen Batı Afrika'nın diğer bölgelerindeki âlimleri de buraya yönlendirmiştir. Kabri halen Nijerya, Nijer ve Çad Müslümanlarının önemli bir ziyaret merkezidir.

Osman b. Fûdî'nin "*İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a*" adlı eseri, kendisine atfedilen yaklaşık 150 eser içinde bir başyapıt kabul edilebilir. Onun temel görüşlerini ortaya koyduğu eserde ön plana çıkan esas düşünce ifrat ve tefritten uzak itidalli bir yolun tercih edilmesidir. Kitabın önsözünde halkın hatalarından dönmesinin küçümsenecek bir durum olmadığı, aynı zamanda kişilerin aşırı hareketlerini terk etmelerinin de kolay olmadığını dile getirmektedir. Bulunduğu toplumda tasavvufi bir önder kabul edilen müellif aynı zamanda hukukçu kimliğiyle kalem aldığı eserini öncelikle kendi taraftarları oluşturmuştur. Eserinde okuyucunun belli temel İslami bilgiye sahip olduğunu kabul ederek örneğin namaz, oruç, zekât, hac gibi konuları ele alırken fıkhi bilgilere yer vermemekte, esas olarak dini uygulamalara yansıyan gayri İslami davranışlara dikkat çekmektedir.

Otuz üç bölümden oluşan kitabın ilk iki bölümü mukaddimedir. Daha sonra sünnete ittibanın gerekliliği, akaid, fıkıh, tasavvuf başlıkları yer almaktadır. Kitap tembihat ile son bulmaktadır. Her bölümde, konu başlığıyla ilgili Hz. Peygamber (sav.)in uygulaması belirtilmekte ve hemen

hemen her konuda “Peygamber (sav.)’in sünnetine göre” ifadesi yer almakta ve metinde kullandığı hadislerin çoğu da *Sahih-i Buhari*’den alıntılanmaktadır. Eserde dikkati çeken başka bir husus da diğer bir konuya geçerken “ Şu konudaki Muhammedi sünnetin mahiyetini açıklamamız burada sona ermiştir. Bizim yaptığımız açıklamalar teferruattan ibaret değil, akıl sahiplerinin anlayacakları usulle yapılmıştır.” Dedikten sonra konuyla alakalı bid’at konusuna gelince “ Falanca konuyu ele aldığımız bu başlıktaki şeytani bid’ata gelince....” ifadelerini kullanarak konuyla alakalı bid’atlara dikkatleri çekmektedir. Bunu değerlendirirken ise erken dönem fakihlerin içtihatlarından örnekler getirmekte, bu bid’atın icma-i ümmete göre haram olan bid’at cinsinden mi yoksa mekruh kabul edilenden mi olduğunu belirtmekte; bahsedilen bid’atların ulema arasındaki meşhur görüşe göre mi yoksa cumhurun kabulüne göre mi olduğu konusunu da açıklamaktadır. Bu konuda en çok başvurduğu eser, İbnu’l-Hacc’ın *el-Medhal* isimli eseridir. Müellif, her bölümü dua bile sonlandırmaktadır.

Mezhep olarak Maliki, itikadî açıdan Eş'arî, tasavvufi olarak Kadirî bir sûfî olarak bulunduğu bölgede yaşadığı dönemde en etkili lider rolüyle dikkatlerimizi celbeden Osman b. Fûdî’nin kurduğu Sokoto Halifeliği’nin etkileri kendisinden bir asır sonrasına kadar sürmüş, bölgeyi sömürgeleştiren İngiltere ile girilen savaş sonunda (1903) devletin siyasi hâkimiyeti ona ermekle beraber sonrasında Müslümanların dini liderliği yine aynı aileden kişiler tarafından sürdürülmüştür.

Onu ve eserini tanımak, bizlere yeterince bilinmeyen Kuzey Afrika Müslüman toplumundaki bid’atlar ve sünnetin ihyası çalışmalarını tanımak açısından kaynak oluşturacaktır.

Kaynakça

[1] Gürler, K. (2003). Bid’at Kavramı Üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 3*(4), 57-78.

[2] Gözün, A. (2019). Bid ‘at Literatürünün Hikâyesi-Beş Klasik Eser Özelinde. *Artuklu Akademi, 6*(2), 253-278.

[3] Özköse, K. (2004). Sûfî Dâvetten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği. *Gelenek Yayıncılık, Đstanbul*.

[4] Hiskett, M. (2004). Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları. *Dinî araştırmalar, 7*(19), 357-366.

[5] İSMAİL HAKKI GÖKSOY, "FÛLÂNÎLER", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/fulaniler (14.06.2023).

[6] Moumouni, S. (2021). Uthman (Osman) dan Fodio (1754–1817): Life and Religious Philosophy. In *Oxford Research Encyclopedia of African History*.

[7] AHMET KAVAS, "OSMAN b. FÛDÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-b-fudi (14.06.2023).

[8] Karadaş, C. Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe/Bid'ah and Superstitions as Tools of Alienation from Religion/البدعة والخرافة كأداتين لاالغتراب عن الدين. İlahiyat Akademi, (3), 23-44.

[9] Sofuoğlu, M. (1964). Bidatler ve Korunma Yolları. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2).

[10] Çapar, O. (2020). Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi Süreç: Fas ve Libya Örneği. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, *6*(2), 685-708.

[11] ÖZKAN, S. H. (2011). XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika. *Avrasya Etüdleri*, *40*(2), 287-300.

[12] Moumouni, S. (2021). Uthman (Osman) dan Fodio (1754–1817): Life and Religious Philosophy. In *Oxford Research Encyclopedia of African History*.

[13] Last, M. (1967). The Sokoto Caliphate (Vol. 1). Humanities Press.

[14] https://www.internationalafricaninstitute.org/downloads/genealogies.pdf

[15] Merritt, N. (1994). Nana Asma'u, Her Elegies and the Possibility of "Insider Alternatives." African Languages and Cultures, 7(2), 91–99.

[16] Hodgkin, T. (2023, January 1). Usman dan Fodio. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/biography/Usman-dan-Fodio

[17] Meredith, Martin (2014). The fortunes of Africa: a 5000-year history of wealth, greed, and endeavor. Internet Archive. New York: Public Affairs. pp. 164–165.

[18] Sulaiman, I. (2009). The African Caliphate: The Life, Works & Teaching of Shaykh Usman dan Fodio (1754-1817).

[19] Sulaiman, I. (1986). A Revolution in History: The Jihad of Usman Dan Fodio. London: Mansell.

Suyūṭī'nin (ö. 911/1505) Ṭabaḳātü'l-Müfessirīn'inin Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme

Enes Temel

Ilahiyat Fakültesi Trakya Üniversitesi

enestemel86@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müfessir, Suyūṭī, Ṭabaḳāt, Ṭabaḳātü'l-müfessirīn.

Tabakat çalışmaları, erken dönem İslam tarihindeki önemli simalar hakkında malumatın kayıt altına alınması ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tarih ilminin bir şubesi olarak daha sonraları müstakil bir hüviyet kazanacak olan tabakat literatürü kendi içinde ihtiyaca binaen alt başlıklara ayrılacak ve hemen hemen İslam toplumunda önde gelen ilim dallarının her biri ile ilgili müstakil tabakat eserleri telif edilecektir. İslami ilimler söz konusu olduğunda hadisle ilgili tabakatler, ravilerin tanıtılması ile ilgili olarak en erken farkındalığın tezahürü olarak görülmektedir. Ancak fıkıhla ilgili tabakatler hadis alanındakilerden daha sonra hazırlanmış olmalarına rağmen *Ṭabaḳātü'l-fuḳahā*'nın bir üst başlık haline gelip alt başlıklarının oluşması gerekse de metin formu olarak çeşitli varyantların oluşabilmesi hadis tabakatlerine göre daha hızlı ve çeşit bakımından daha hızlı olmuştur. Sosyal hayatın her tabakasındaki insanın fıkıhla olan ilişki düzeyinin hadis ve diğer alanlara göre daha fazla olması Fıkıh formasyonunun düzeyine dair tanımlamaların ve dolayısıyla Ṭabaḳātü'l-fuḳahā'daki tasniflerin daha çabuk ve daha detaylı olgunlaşmasını sağlamıştır. Bu ve benzeri gerekçelendirmelerle bu gelişim süreci açıklanabilecek olsa da kesin olan husus şudur ki sonraki dönemlerde hadisle ilgili teknik bilgi edinimi için değil de genel bilgi edinimi için hadis tabakatlerine ciddi bir alternatif olmuştur. Hadis ve fıkıh başta olmak üzere Arap dili, Usul ve Tasavvuf gibi alanlarda tabakat formatının gelişmesine rağmen içlerinde en çok alt şube oluşturmuş olanı fıkıh tabakatleridir. Söz konusu tefsir olduğu zaman ilk örneğin ortaya çıkması için Süyūṭī'nin konuya eğilmesi gerekecekti. Bu eksikliği dile getiren Süyūṭī'nin kaleme aldığı eseri tamamlayamamış olması format itibariyle nihai anlamda ortaya konulacak metnin, müfessirler hakkında düzensiz bir bilgi derlemesi mi olacağı yoksa Fıkıh ve özellikle de Arap dili tabakatlerindeki gelişmiş formatların taklit edilmesiyle mi vücut bulacağı bilinmemektedir. *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn'*in ilk örneği ile ilgili bu müphem hususlar gerek Süyūṭī'nin metninin mevcut hali gerekse de de Dāvūdī'nin Süyūṭī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*'ini tamamlama iddiası incelenerek yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak araştırmacıları

bekleyen bir başka sorun da Süyūṭī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*'i telif ederken istifade ettiği kaynakların tespiti meselesidir ki Süyūṭī'nin elinde ne tür bir malzemenin bulunduğunu görme imkânı bulunmuş olacaktır. Buna göre kullandığı kaynakları elde ederkenki metoduna dair bir tasavvur elde edebilmek mümkün olacaktır.

Çalışmanın temel tezi, Süyūṭī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*'i telif ederken hadis ve fıkıh tabakatlerini temel metin formu olarak örnek aldığıdır. Bu tezi Süyūṭī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*'in baş tarafındaki tasnifinde kullandığı atıflarından açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada yöntem olarak Ṭabaḳātü'l-müfessirīn metninin tarihsel kaynakları ile mukabele edilmesi sonucunda bu iddianın sağlamasının yapılması amaçlanmaktadır. Bu sağlamanın metodolojisi ise Süyūṭī'nin metninin satır satır taranarak tekil biyografik malzemeye dair en eski kaynağın tespit edilmeye çalışılması ile başlanacaktır. Sonrasında aynı biyografinin Süyūṭī'nin elindeki diğer hangi tabakat kitabında bulunabileceği, diğer dönemlerde kullandığı tespit edilen kaynakların taranması ile anlaşılmaya çalışılacaktır. Böylelikle klasik tabakat literatüründeki müfessirlere dair bilginin dağılımı da bir nebze olsun anlaşılmış olacaktır. Ancak bu konudaki nihai tasavvur, Süyūṭī'nin kaynakları ile Dāvūdī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*'inin kaynaklarının mukayeseli incelenmesi ile elde edilebilecektir.

Bu mukabele esnasında odaklanılan problematikler şu şekildedir:

1. Süyūṭī hangi kaynaklardan istifade etmiştir? Tespit edilebildiği kadarıyla en eski ve en yeni kaynakları hangileridir? Eser türü itibariyle tematik dağılım neyi göstermektedir?
2. Müfessir tanımlamalarıyla ilgili, istifade ettiği kaynaklardan farklı bir tavır benimsemiş midir? Tanımlamaların müphemliği ile ilgili sorun yalnızca Süyūṭī'de mi bulunmaktadır?
3. Müfessirin sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili seçilen örnekler tematik olarak hangi türden malzemeyi ne kadar dışarıda bırakmıştır?
4. Süyūṭī'nin *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn* boyunca kendine ait değerlendirmeleri var mıdır? ve bu değerlendirmeler ne boyuttadır?
5. Süyūṭī'nin ehl-i bid'at olarak isimlendirilen Mu'tezile, Şia gibi mezheplere mensup müfessirlerden sadece *meşāhir*leri dahil ettiği bilinmektedir. Süyūṭī'nin kullandığı kaynaklarda yer alan ve Süyūṭī'nin dahil etmediği 'ehl-i bid'at' müfessirler var mıdır? ve kimlerdir?

İşte bu problematik sorular merkeze alınarak yapılacak bu çalışma, daha önceki Ṭabaḳātü'l-müfessirīn çalışmalarında genellikle değinilmeyen ve dolayısıyla *farkedilmemiş sorun* mesabesindeki hususların ortaya çıkarılmaya çalışılması itibariyle özgündür.

Sonuç olarak her ne kadar Süyūṭī kendisinden önceki kaynaklardan istifade ile bu eseri hazırlamaya çalışmış olsa da müfessirleri tanıtırken, elindeki malzemeden müfessirin sosyal ve kültürel hayattaki konumunu ifade eden örnekleri almayı ihmal etmemiştir. Bu da müfessirin, yani bir insanın kendi hayatı ele alınmaksızın tanınmayacağı ön kabulünün bir yansıması olarak gözükmektedir.

Kaynakça

Birışık, Abdulhamit. "Tabakat (Tefsir)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Celālüddīn 'Abdurraḥmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī, *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*, thk. 'Ali Muḥammed 'Umer, 1 Cilt. Ḳāhire: Mektebetü Vehbe, 1976.

Dāvūdī, Şemsüddīn Muḥammed b. 'Ali b. Aḥmed, *Ṭabaḳātü'l-müfessirīn*, 2 Cilt. Ḳāhire : Mektebetü Vehbe, 1994/1415.

Fencafīrī, Muḥammed Ṭāhir el-. *Neylü's-sā'irīn fī ṭabaḳāti'l-müfessirīn*. Fencafīr: Mektebetü'l-Yemān, 2000.

Hasan, Mohammad. *el-Ḳavā'idül-lüġaviyye el-mühimme elletī yaḥtācü ileyhā el-müfessir*. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Ḥasen Maḥmūd Selmān, Meşhūr. *Şekvā'l-Ḳurtūbī min ehli zemānihī*. Ürdün: Dāru'l-Ḳütübi'l-Eseriyye, 1988.

İbn Ḥacer el-ʿAsḳalānī, Ebü'l-Faḍl Şihābüddīn Aḥmed b. ʿAlī b. Muḥammed el-ʿAsḳalānī. *Lisānu'l-Mīzān*. thk. ʿAbdulfettāḥ Ebū Ġudde. 10 Cilt. b.y.: Dāru'l-Beşā'iri'l-İslāmiyye, 1423/2002.

Kātib Çelebi, Hacı Halife Muṣṭafā b. 'Abdullāh. *Keşfü'ẓ-ẓunūn 'an esāmi'l-kütüb ve'l-fünūn*. 3 Cilt. Beyrūṭ: Dāru İḥyāi't-Türāsi'l-'Arabī, 1941.

Kaya, Mesut. "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği - Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 13/3 (2013), 9-31.

_____. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 33-65.

Maḳdisī, Ebū Şāme, Ebu'l-Ḳāsım ʿAbdurrahman b. İsmā'īl ed-Dimeşḳī. *er-Ravḍateyn fī Aḫbāri'd-Devleteyni'n-Nūriyye ve'ṣ-Ṣalāḥiyye*. thk. İbrāhīm ez-Zeybeḳ. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1418/1997.

Nüveyhiḍ, 'Ādil, *Mu'cemü'l-müfessirīn min ṣadri'l-İslām ḥatta'l-'aṣri'l-ḥāḍır*, 2 Cilt. Beyrūṭ: Mü'essesetu Nüveyhiḍi's-Sekāfiyye, 1986/1406.

Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ṣāliḥ, Ṣubḥī eṣ-. *'Ulūmü'l-ḥadīs ve muṣṭalaḥuhū: 'arḍ ve dirāse*. Beyrūṭ: Dāru'l-'ilmi li'l-melāyin, 1. Baskı., 1959.

Suyūṭī, Ebü'l-Faḍl Celālüddīn 'Abdurraḥmān b. Ebī Bekr. *Kitābü't-teḥaddüs bi-ni'metillāh*. thk. E. M. Sartaın. 2 Cilt. Cambridge: Cambridge University, 1975.

Suyūṭī, Celālü'd-Dīn 'Abdu'r-Raḥmān b. Ebī Bekr es-. *Naẓmü'l-'iḳyān fī a'yāni'l-a'yān*. thk. Philip Hitti. Newyork: el-Maṭba'atü's-Sūriyye el-Emrīkiyye, 1927.

Suyūṭī, Ebü'l-Faḍl Celālüddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-. *el-İtḳān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. tḥk. Muṣṭafā Dīb el-Buġā, 2 Cilt. Dımaşḳ: Dāru İbn Keşīr, 1987.

Suyūṭī, Ebü'l-Faḍl Celālüddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr. *el-İtḳān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ūd. Beyrūṭ: Müessesetü'r-risāle nāşirūn, 2008.

Suyūṭī, Celālüddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-. *Buġyetü'l-vu'āt fī ṭabaḳāti'l-lüġaviyyīn ve'n-nüḥāt*. ed. Muḥammed Ebu'l-Faḍl. 2 Cilt Cilt. Maṭba'atu 'Īsā el-Ḥalebī ve şürakā'ühū, 1. Baskı., 1964.

Ṭayyār, Müsā'id Süleymān b. Nāṣır eṭ-. *Mefhūmü't-tefsīr ve't-te'vīl ve'l-istinbāṭ ve't-tedebbür ve'l-müfessir*. Riyāḍ: Dāru İbnü'l-Cevzī, 2. Baskı., 1427.

Utku, Nihal Şahin. "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013), 263-290.

Zerkeşī, Bedruddīn Muḥammed b. ʿAbdillāh. *el-Burhān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. ed. thk. Muḥammed Ebü'l-Fazl İbrāhim. 4 Cilt. Ḳāhire: Mektebetü Dāri't-Türās, 1984.

Zübeydī, Ebū Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen ez-. *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyīn*. Ḳāhire: Dāru'l-me'ārif, 1. Baskı. 1984.

Fahreddin er-Râzî'de Çoklu Âlemlerin İmkânı

Veysel Cuşkun

Ilahiyat Istanbul 29 Mayıs Üniversitesi

veysel7958@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Fahreddin Râzî, Çoklu Âlemler, Boşluk (Halâ), Mekân, Fail-i Muhtâr.

Klasik İslâm düşüncesinde âlemin varlığı ve ortaya çıkış süreciyle ilgili tartışmalar hatırı sayılır bir literatür oluşturmuştur. Bu tartışmalarda kelâmcıların fail-i muhtâr Tanrı ve boşluğu (halâ) kabul eden âlem anlayışlarıyla Meşşâî filozofların mûcib bi'z-zât (zatı gereği zorunlu kılan) Tanrı ve boşluğu imkânsız gören âlem anlayışları farklı bazı tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İçerisinde yaşadığımız âleme denk veya hacim olarak daha büyük âlemlerin bulunma imkânı da bu tartışmalardan birini oluşturmaktadır. İslâm düşüncesinin şüphesiz en önemli simalarından biri olan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) birçok eserinde bu âlem gibi başka âlemlerin olmasını mümkün görmüş, hatta *Tefsîr-i Kebîr* isimli eserinde bu âlemi oluşturan arş, kürsî, yeryüzü, gökyüzü, Güneş ve Ay gibi varlıkların, farklı âlemlerin her birinde ayrı ayrı bulunabileceğini de savunmuştur. Ancak çoklu âlemlerin imkânına yönelik her türlü tartışma beraberinde boşluk ve mekânı araştırmayı da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bir bölümü boşluk ve mekân tartışmalarına ayrılmıştır.

Çoklu evrenler veya paralel evrenler teorisi, Kuantum Fiziğiyle birlikte geçtiğimiz yüzyılda ilk kez Hugh Everett (1930-1982) tarafından ortaya atılmıştır. Ancak birden fazla âlemin imkânı Antik Yunan Filozoflarından itibaren tartışılmış, Aristoteles (MÖ 384-322) gibi filozoflar boşluğu reddeden sürekli evren anlayışlarıyla birden fazla âlemin ortaya çıkması halinde oluşacak çelişkilerden dolayı çoklu âlemleri reddetmiştir. İslâm düşüncesine de aktarılan bu tartışmada Meşşâî filozoflar Aristoteles'le benzer gerekçelerden dolayı birden fazla âlemin imkânını reddetmiş, bu konuda çeşitli deliller ortaya koymuşlardır. Boşluğu kabul eden süreksiz evren anlayışlarıyla kelâmcılar ise birden fazla âlemin imkânını kabul etmiş, bu âlem fâil-i muhtâr Tanrı için nasıl mümkünse diğer âlemlerin de aynı şekilde mümkün olduğunu savunmuşlardır. Mekân ve boşluk tartışmalarıyla paralel bir biçimde ilerleyen çoklu âlemlerin imkânı Fahreddin er-Râzî'nin çeşitli eserlerinde savunulmuştur.

İslâm Düşüncesinde Boşluk ve Mekân Tartışmaları

Tercümelerle birlikte Antik Yunan Felsefesinden İslâm düşüncesine intikal eden âlem içi-âlem dışı boşluk tartışmaları Kindî (ö.252/866 [?]) gibi ilk İslâm filozofları ve ilk dönem kelâmcıları tarafından da tartışılmış, boşluğun imkânını reddedenler ve boşluğun bulunması gerektiğini savunanlar olmak üzere iki grup meydana gelmiştir. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'yi (ö. 547/1152 [?]) hariç tutarsak ilk görüşün temsilcileri arasında Kindî, Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sina (ö. 428/1037) gibi filozoflar varken, ikinci görüşü savunanlar büyük oranda kelâmcılar olmuştur. Ahiret hayatını da kapsayacak tarzda var olan her türlü cismin bölünemeyen en küçük parçalardan (*cevher-i ferd*) oluştuğunu savunan kelâmcıların Bağdat Mu'tezile Okulu hariç tamamı âlem içi boşluğun bulunması gerektiğinde hemfikirdir. Zira boşluğu kabul edenlere göre atomların âlemde birleşip ayrılmaları, hareket ve sakinlikleri (*sükûn*) ancak boşluk kabul edildiği taktirde mümkün olacaktır. Boşluğu kabul eden Basra Mu'tezilesi ile boşluğu reddeden Bağdat Mu'tezile ekolü arasında bu konuda yoğun tartışmalar cereyan etmiş, bu tartışmalarda karşılıklı olarak orijinal yönleriyle birlikte hem deneysel hem de düşünsel birçok delil ortaya konulmuştur. Sünnî kelâm ekollerinin ise genel olarak boşluğu kabul ettiğini söylemek mümkündür. Sünnî-Eş'arî kelâm okulunun kurucusu olan Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) bu görüşü dile getirdiği takipçileri tarafından aktarılmıştır. Dolayısıyla boşluk tartışmaları ilk olarak kelâmcıların kendi arasında ortaya çıkmış, sonrasında filozoflar ile kelâmcılar arasında devam etmiştir.

Âlem dışı boşluk tartışmaları Antik Yunan dönemine dek uzanmaktadır. O dönemdeki tartışmalar daha çok evrenin ezeliliği etrafında cereyan etmiştir. Kaynaklara bakıldığında kelâmdaki boşluk tartışmalarının daha çok âlem içi boşluğun imkânında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak bizim çalışmamızın asıl odak noktasını oluşturan âlem dışı boşluk (*ekstra-kozmik*), kelâmcılar arasında "âlemin ötesine bakan kimse bir şey görebilir mi" veya "âlemin dışına elini uzatan kimsenin eli hareket eder mi" soruları etrafında tartışılmıştır. Bağdat Mu'tezilî ekolü âlemin dışına elini uzatan veya âlemin ötesine bakan bir kimsenin elini hareket ettiremeyeceğini ve âlemin ötesini göremeyeceğini, zira elini hareket ettirmesi ve görebilmesi için bir mekânın bulunması gerektiğini savunurken, Basra Mu'tezilî ekolü düşünürleri âlemin dışının görülemeyeceğini kabul etmekle birlikte elini uzatan bir kimsenin elini hareket ettirebileceğini savunmuştur. Eş'arî mezhebinin önemli isimlerinden Cüveynî (ö. 478/1085) ise her cevherin kendine has bir hayyize/mekâna sahip olduğu düşüncesinden hareketle bir kimsenin, elini âlemin dışına uzatmasını mümkün görmüştür.

Boşluğu kabul eden kelâmcıların boşluktan ne anladıkları hususunda her dönem için aynı fikirde olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Zira ilk dönem kelâmcılarına göre boşluk, kendisinde hiçbir şeyin bulunmadığı boyuttur. Boyuttan kasıtları ise Platoncu anlamda üç boyutlu bir mekân değil, mutlak yokluktan (*adem-i mahz*) ibarettir. Platon'a göre ise boşluk üç boyutlu boş mekân olup mutlak yokluğu ifade etmez. Dolayısıyla ilk dönem kelâmcılarına göre boşluk gerçekten var olan ve var olanlar için zarf işlevi gören bir şey değil, varlığı vehim tarafından olumlanan şeye denir. İlk dönem kelâmcıları mekânı da boşluk tanımlarıyla paralel bir biçimde ''cevherle birlikte ortaya çıkan mevhûm bir boyut''tan ibaret görmüştür.

Fahreddîn er-Râzî'de Çoklu Âlemlerin İmkânı

Fahreddin er-Râzî ve diğer kelâmcılara göre çoklu âlemlerin imkânı en temelde 'Allah, varlığı mümkün olan her şeye güç yetirir' önermesi üzerine kuruludur. Zira bu âlemin yaratılması fail-i muhtâr Tanrı için nasıl mümkün ise farklı âlemlerin yaratılması da aynı şekilde mümkündür. Ancak bu farklı âlemlerin imkânı en temelde boşluk ve mekânla da ilişkilidir. Bu bağlamda Fahreddin er-Râzî kimi eserlerinde ilk dönem kelâmcılarının boşluk anlayışını olumlamış, felsefî kelâm türünde yazdığı son ve hacimli eseri *el-Metâlibu'l-Âliye*'de ise boşluğun yokluk değil daha çok Platoncu tarzda mevcut bir boyut olduğunu savunmuştur (Îcî de boşluğun mutlak yokluk olmadığı görüşünü benimsemektedir). Çünkü ona göre salt yokluktan ibaret olan boşlukta cisimlerin meydana gelmesi mümkün olmayacak, -yokluk ölçülemeyeceği için- farklı uzaklıklarda bulunan cisimlerin arasındaki mesafeyi ölçmekte imkânsız hale gelecektir. Ancak her halükârda Râzî *el-Metâlib*'te çoklu âlemlerin imkânını kabul etmiştir. Dolayısıyla evrenin maddeyle dolu olduğunu düşünen Aristoteles ve İbn Sina gibi filozofların boşluk fikrine yönelttikleri eleştirileri dikkate alan Râzî'nin, ilk dönem kelâmcılarının boşluk ve mekân anlayışlarında bazı değişikliklere gittiği görülmektedir.

Râzî'nin boşluk ve mekân anlayışındaki değişimler, onun çoklu âlemlerin imkânına yönelik görüşlerinde de görülmektedir. Nitekim boşluğu reddettiği *Şerhu'l-İşârât* ve *el-Mebâhisü'l-Meşrıkiyye* gibi felsefî eserlerinde âlemin tek olduğunu benimserken, boşluğu olumladığı *Nihâyetü'l-Ukûl, el-Erbaîn* ve *Tefsîr-i Kebîr* gibi eserlerinde birden fazla âlemin bulunabileceğini açıkça kabul etmiştir (çoklu âlemlerden bahsetmese de boşluğu kabul ettiği için *el-Muhassal* ve *el-İşâre fî Usûlüd'dîn*'i de buraya eklememiz mümkündür). *El-Metâlibu'l-Âliye*'de ise boşluk ve mekân anlayışında bazı değişiklikler görülmekle birlikte çoklu âlemlerin imkânını savunmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Râzî'nin, eserlerinde farklı görüşler benimsemesi filozofların görüşlerini mutlak anlamda kabul ettiğinin değil, onun meseleleri

tahkik etme anlayışının bir sonucudur. Zira aynı durumu diğer birçok görüşünde de görmek mümkündür. Dolayısıyla çalışmamızın temel tezi Râzî'nin çoklu âlemlerin imkânını kabul ettiğidir.

İslâm düşüncesinde tartışılan bu konuya dair literatürde henüz ciddi bir çalışmanın olmaması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Klasik fizik anlayışıyla çoğunlukla boşluk ve mekân üzerinden ilerleyen ayrıca teolojik yönleri de bulunan çoklu âlemlerin imkânını, İslâm düşüncesinin en önemli simalarından biri olan Fahreddin er-Râzî bağlamında incelemek, hem güncel olarak tartışılan çoklu evrenler tartışmalarına katkı sağlaması bakımından hem de klasik dönemde çoklu âlemlerin tartışıldığı bağlamı görmek açısından literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça

Bulğen, Mehmet. *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*. 2. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

———. *Klasik İslâm Düşüncesinde Atomculuk Eleştirileri*. 3. bs. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Cürcânî, Seyyid Şerif el-. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Çeviren Ömer Türker. 2. bs. C. 2. 3 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

Dhanani, Alnoor. *Kelâmın Fizik Kuramı*. Çeviren Mehmet Bulğen. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

İbn-i Sina. *İşaretler ve Tembihler*. Çeviren M. Macit, A. Durusoy, E. Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.

Râzî, Fahreddîn. *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe el-Muhassal*. Çeviren Eşref Altaş. 2. bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

———. *el-Erbaîn fî Usûli'd-dîn*. Çeviren Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. C. 2. 2 c. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1986.

———. *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*. Yayına Hazırlayan Ekrem Demirli. C. 6. 9 c. İstanbul: Fikriyat Yayınevi, 2022.

———. *Şerhu Uyûni'l-hikme*. Thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. C. 2. 3 c. Tahran: Müessesetü's-Sâdık, 1415.

Türker, Ömer, ve Osman Demir, ed. *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. 3. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

6. Oturum

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Oturum Başkanı: İlyas Cengiz Fırat

Salon 3

15 Kasım Çarşamba

16.30 - 18:00

Ayşegül Kocamaz

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de İslamcı Siyasi Düşünce Geleneğinin Yeniden Siyasete Dönüş

Şadiye Öztekin

1945-1960 Dönemi Sivil Toplum Unsurlarının Devlet ile İlişkileri

Zeynep Çağla Erin

Fransa'da Mülteciler ve Toplumsal Tartışmalar: Güncel Olayların Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm Bağlamında Analizi

Ülkü Gül

Liberteryenizmin Bakış Açısından 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Nedenleri

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de İslamcı Siyasi Düşünce Geleneğinin Yeniden Siyasete Dönüş

Ayşegül Kocamaz

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Sakarya Üniversitesi

aysegullkocamaz@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, Çok Partili Hayata Geçiş, Demokrat Parti, Milli Görüş Hareketi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, İslamcılık.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan İslamcılık temelde İslam'ı bir bütün olarak anlamayı ve yeniden hayata, topluma hâkim kılmayı amaçlayan akılcı bir metotla Batı'nın sömürge düzeninden kurtulmak için ortaya çıkmış bir ideolojidir. İslamcılık bir ideoloji olmanın yanında bir duruş, bir tavır bir cevap denilebilir. Müslüman toplumların batı toplumlarına karşı üstünlüğünü kaybettiği ve yer yer sömürülmeye başlandığı bir devirde nasıl olurda eski gücümüze kavuşuruz sorusuna verilen cevap değil cevaplar kümesine İslamcılık denilmiştir. Toplumun sosyolojisi, coğrafi şartları gibi birçok etken birden çok cevabın olmasına yol açmıştır. Bu yüzdendir ki Mısırdan verilen, Hindistan'dan verilen ve Türkiye'den verilen cevaplar birbirinden farklıdır. Tarihte İslamcılığın sınırlarını çizmek çok da kolay olmamıştır. Farklı bölge ve zaman dilimlerinde farklı söylemlerle kendini gösterse de İslamcılığın kavram olarak adlandırılması uluslararası literatüründe hala tartışma konusudur. İdeolojinin ilk çıkış yeri olarak Hindistan ve yakın bölgesini göstersek de aslında aynı anda birçok yerde başlamış bir akımdır. Müslüman coğrafyaların Batı karşısında yer yer sömürgeleşmeye başlaması veüstünlüğünü kaybetmesi sonucu Müslümanların nasıl eski halimize geri döneriz sorusunu kendilerineyöneltmesiyle İslamcılık düşüncesi ortaya çıkmıştır. İslamcılığın ideolojisini benimseyen üç temel unsur bulunur bunlar; Bozulan toplumu ve siyasi sistemi İslam'ın en iyi yaşandığı dönem olan Hz. Muhammet ve sahabelerin yaşadıkları dönemi model alıp düzeltme çalışmaları yapmak, inancın gereğine göre hareket etmek ve milliyetçi bir bakış açısıyla tarih ve mitolojiyi yeniden kurgulamaktır. İslamcılara göre gerilemenin ve sömürgeleşmenin nedeni İslam değil aslında İslam'ı hakkı ile uygulamamaktadır. Çünkü İslamcılar 'öze dönüş' kavramına önem vermişler, İslam'ı en saf haliyle Hz. Muhammed dönemindeki haliyle yaşanmasını hurafeve sonradan eklemelerden arındırılması gerektiğini savunmuşlardır. İdeolojinin kurucu isimleri olarak itirazlar olmakla birlikte Cemaleddin Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh'u kabul edebiliriz. Afgani Müslüman devletlerin

sömürgeden ve yabancı istilalarından kurtulması gerektiğini savunan bir aktivisttir. Bunun için ülke ülke gezmiş ve insanlara bunu anlatmaya çalışmıştır. İslam'ın akıl ile sentezlenmesini aynı zamanda felsefe ve modern ilimlerin de okunması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı'da ortaya çıkışına değinmemiz gerekirse farklı düşünceler olmakla birlikte genel kanıya göre II. Meşrutiyet sonrasına dayanır. Daha geriye gidecek olursak Genç Osmanlıların İttihat-ı İslam fikri bu ideolojinin ilk yapı taşlarını oluşturur. Fakat Başlı başına bir politika olarak gelişimi II. Abdülhamid dönemi olmuştur. 1870 yılından itibaren İttihat-i İslam adı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun baskın siyasi düşünce yapısı olmuş, II. Meşrutiyet sonrası 1908'de Sırat-i Müstakim dergisinin yayın hayatına girmesiyle fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. İslamcılar II. Meşrutiyetten sonra İslamcılar fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkânı bulmuşlar ama İttihat-ı İslam düşüncesinin oturduğu zemin ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Batıcılığı revize edip kabul eden Cumhuriyet başta İslamcılık olmak üzere Osmanlı ve geleneğine dayanan her şeyi tasfiye etme girişiminde olmuştur. Kurtuluş savaşından sonra gelişen ortam sonucunda Müslüman liderlerden ayıklamalar yapılmış Osmanlıdan bu yana devam eden modernleşme politikalarınıdaha kararlı uygulamaya başlamışlardır. Yani ideoloji olarak doğuşunun ardından yeni bir devlet düzeniile İslamcılık rafa kalkmıştır. Sadece halkın kendi içinde yaşamaya çalıştığı,kimi aydınlar için de entellektüel çabadan öteye geçememiş bir ideoloji olmuştur.Ardından gelişen çok partili hayata geçiş süreci ile uzun yıllar baskı sonucu ortaya çıkamayan İslamcı düşünce geleneği tek partili dönemden sonra kendini Demokrat Parti ile sahneye taşımıştır. Menderes'in Türkçe ezan uygulamasına son vermesi,ilkokul müfredatların din dersinin konulması, vatandaşlardan hacca gitmek isteyenlere döviz tahsis edilmesi, radyo yayınlarından Kur'an okunması ve radyolarda dini yayın yapılması yasağı da kalkmıştır. Bu saydığımız uygulamaların hepsi Demokrat Parti'nin ilk dönem iktidarında uygulama alanı bulmuştur. Bakıldığı zaman ilk döneminde büyük rahatsızlık uyandıran birçok kişinin kanayan yarası haline gelen dini kısıtlamaların birçoğunu kaldırmıştır.Ardından Adalet Parti ile geleneğin devamını sağlamıştır.Her ne kadar Demokrat Parti'nin devamı olmadıklarını iddia etseler de eski DP'li kişileri parti bünyesinde barındırarak muhafazakâr bir siyaset izlemiştir. Fakat durum ve şartlar bu geleneğin devamını taşıyan tüm partileri bir şekilde ekarte etmiş benzer ideolojideki partileri kapatmıştır.

Necmettin Erbakan yeni bir örnek, doktrin olarak Adil Düzen tezini ortaya koymuştur. Siyasal ıslahatçı İslam'ı yani Millî Görüş Hareketini yeniden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkarmış, İslamcı düşünce geleneği bu hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Nizam ve Milli Selamet

Partilerinde yeniden hayat bulmuştur. 1969 seçimlerinde Müstakiller Hareketi olarak meclise girecek isimler Necmettin Erbakan dışına çok çıkmamış katılım az olmuştur. Daha sonraları partisiz aday olma, mecliste grup kurma çabaları ve bağımsız aday olarak seçime katılma gibi girişimler istenilen sonucu vermeyince bir parti tüzel kişiliğe ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.. İlk hareket alınan nokta İslam'da önemli bir yeri olan 'şura' yani danışma, istişare durumunun gerçekleşmesi bir icazet alınmasıdır. Bunun için Süleyman Arif Emre ve Hasan Aksay'ın da olduğu bir grup dönemin Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zahit Koku'nun yanına gitmiş ziyarette bulunmuş ve parti kurma isteklerinden bahsedilmiş icazet almak istediklerini ifade etmişlerdir. Kotku'nun parti için olur vermesi Nakşibendi Tarikatı'nı partinin önemli bir dinamiği yapmıştır. Kotku'nun parti kurulması ile ilgili bu sözleri ifade etmiştir; "Sultan Abdülhamit Han'ın tahtan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın. Şimdiye kadar geç bile kalınmıştır" (Emre, 1990:185) Kotku'nun sözlerinden yola çıkarak 20 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi ve Nakşibendi tarikatı arasında bir bağ oluşmuş ve bu Milli Nizam Partisi'nin siyasi kimliğini etkilemiştir.

Kuruluş beyannamesinde, Milli Nizam Partisi'nin halkın kendi özünde bulunan fazilet ve ahlakından doğduğunu, Allah'ın da yardımıyla Türk milletinin büyük başarılar elde edeceğini geçmişte Batıya karşı kazanılmış zaferlerin de ardında ilahi bir güç olduğunu ifade etmiş, ilim ve fen konusunda olduğu gibi ahlaki noktada da Batıdan üstün olduğumuza değinmiştir. Modernleşme olgusuna karşılık gösterilen ideolojik tutumun neticesi olarak Tanzimat'tan bugüne gayri milli hareketlerin, maddi ve manevi gerilemeye sebep olduğu belirtilerek İmparatorluğun kısa sürede çökmesi ile karşı karşıya kalındığı ifade edilmiştir. (Sarıbay, 2010:577-578)İslamcı bir söylemin egemen olduğu MNP'sinin program ve vaatlerinde maddi bir kalkınmanın yanında manevi kalkınmaya önem vermiş faize karşı çıkmış ağır sanayi yatırımlarının artması gerektiğini ifade etmiş Avrupa Birliğine girilmesine sıcak bakmamıştır.

Partinin ömrü çok uzun sürmemiş, laikliğe karşı çalışmalar yürüttüğü maksadıyla Başsavcılık tarafından 5 Mart 1971'de, dava açılmıştır. 20 Mayıs 1971'de "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu" nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Aynı kadro yine benzer bir tüzük ve programla 11 Ekim 1972'de, Milli Selamet Partisini (MSP)kurmuşlardır. MSP programında MNP kıyasla daha ılımlı bir dil tercih

etmiş, dış politika konusunda daha temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Yapılan 1973 seçimlerinde Milli Selamet Partisi 1,265771 kayıtlı seçmenden %11,8 oy almış ve 48 milletvekili çıkarmıştır.1974 'te yapılan seçimlerde ise CHP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. İslami esasları referans alan ve siyasi çizgisni bu kadar net ifade eden bir parti ilk defa iktidarda yer almıştır. Daha sonra 12 Eylül 1980 darbesiyle Milli Nizam Partisi kapatılmış siyasi hayatına son verilmiştir. Milli Selamet Partisi İlk defa bu kadar net İslami bir söyleme sahip partinin iktidarda olması açısından önemli yer tutmuştur.

Kaynakça

ATEŞ,Yakup,(2017),Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş (1923-1938),Sosyal Bilimler

BORA,Tanıl,(2017) ,Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler,İletişim Yayınları,İstanbul.

Çaha, Ö. & Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi . Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 19 (3) , 788-806 .

ÇAHA,Ömer ve Bican Şahin (2015),Dünyada Ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler,Orion Yayınları,Ankara.

Kıvrak, E. (2020). Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme . Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD) , 6 (12) , 133-153 .

SARIÇOBAN,Gülay,(2005),Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950,Yüksek Lisans Tezi,Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

TUNA,Işıl,(2012),Necmettin Erbakan'ın Siyasi Hayatının Türk Siyasi Tarihindeki Yeri Ve Önemi,Yüksek Lisan Tezi,Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKÖNE,Mümtazer,(1994),İslamcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları

Mümtaz'er Türköne (tanıtan : Ömer Ali . "Doğum İle Ölüm Arasında İslamcılık". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 / 7 (Haziran 2013):

Eser, . Y. (2013). TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜ İÇİNDE DİNİN ROLÜ ÜZERİNE BİR AÇIKLAMA ÇABASI: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE MİLLİ NİZAM PARTİSİ . Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 18 (3) , 201- 224

Kırkpınar, L. (2018). DEMOKRAT PARTİ (DP) VE DİN-SİYASET İLİŞKİSİ (1946- 1960) . Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , 18 (36) , 349-359.

1945-1960 Dönemi Sivil Toplum Unsurlarının Devlet ile İlişkileri

Şadiye Öztekin

Sivil Toplum Örgütlerinin Yönetimi Istanbul Medeniyet Üniversitesi

oztekinsadiye157@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Tek Parti Dönemi, 1945-1960 Dönemi, Demokrasi, Sivil Toplum Unsurları.

1945-1960 Dönemi Sivil Toplum Unsurlarının Devlet ile İlişkileri

Sivil toplum, toplumun genel olarak faydası ve iyiliğine yönelik etik tarafı olan bir yapıdır, kamu için bir alan oluşturabilir ve devletten bağımsız ayrı bir konumdadır. Sivil toplum, bir genel tanımlama ile, gönüllü, kendi kendine var olabilen, hukuksal anlamda bir düzene dayalı ve bu düzenin sınırları içerisinde yer alan, konum olarak devletten özerk olan , toplumsal olarak örgütlenmiş bir alan olarak tanımlanabilir. Türkiye tarihinde sivil toplum alanından söz edilirken tarihçesi 1980 sonrası dönem ve 1996 Habitat Konferansı itibari ile ele alınmaktadır. Ancak gerekli incelemeler yapıldığında sivil toplumun ülkemiz tarihinde çok partili hayata geçiş ile beraber gün yüzüne çıktığı söylenebilir. Sivil toplum ve devlet arasında bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Bu ilişki bazı durumlarda sivil toplumun devletin yanında olduğu ve destekleyici rol üstlendiği bir konumdayken bazı durumlarda devletin karşısında bir konumda olabilmektedir. Çok partili hayata geçiş ile beraber oluşan özgürlükçü ortam ve vatandaşa sağlanan güven duygusu önem arz etmektedir. Yeni oluşan bu siyasi düzenin sosyal hayat üzerinde oluşturduğu değişimler ve değişimlerin sonuçları önem arz etmektedir. Araştırmada, çok partili hayata geçiş sonrası sivil toplum alanının varlığı araştırılacaktır. Bu araştırma sonrası var olan sivil toplum unsurlarının konumu ve devletle olan ilişki yapısı incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, çok partili hayata geçişin yaşandığı 1945 döneminden 1960 askeri darbesine kadar olan süreçte oluşan sivil toplumun unsurlarının var olup olmadığının incelenmesi ve bu unsurların devlet ile olan ilişkilerini incelenerek açıklanmasıdır.

Yöntem

Araştırma konusu ele alınırken inceleme türü araştırması olarak ele alınacaktır. İnceleme türü araştırmasını seçerken hedeflenen olgulara hakim olmak ve gelecekte yapılabilecek araştırmalar için problem alanları oluşturması hedeflenmiştir. Araştırmayı amacına göre ele alırken temel araştırmalar şeklinde ele alınacaktır. Araştırma yapılırken nitel araştırma yöntemleri ve desenlerinden faydalanılacaktır. Araştırmada nitel araştırma veri toplaması yapılırken doküman incelemesi yapılarak nitel verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Araştırma deseni olarak nitel araştırma deseni olan kültür analizi ve eylem araştırması türlerinden faydalanması hedeflenmektedir. Türkiye'nin 1945-1960 yılları arasında sivil toplum alanı için oluşturduğu yasal metinlerin tespitinin yapılması ve yeni alternatiflerin oluşturulması için olgusal veriler alan yazını taraması ile elde edilecektir. Bu araştırmanın sonuçlarının analiz edilmesi ve yorumlanmasında dokümanları analiz etme yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemde hedeflenen araştırılan sonuçlar hakkında yazılı kaynak ve belge incelemesi yapmaktır.

Özgün Yönleri

Araştırmada yapılar arasında var olan ilişkinin tespitinin ve analizinin yapılabilmesi için belgelerin ve literatürün incelenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmada sivil toplum alanının aslında tam anlamı ile demokrasi için adımların atıldığı 1945 yılından itibaren ülkemiz gündemine girmiş olabileceğinin ispatının sağlanması hedeflenmektedir. Bu nedenle 1945-1960 yılları arasında yürürlüğe konulmuş yasaların, bu dönemde faaliyette olan sivil toplum kuruluşu benzeri kuruşların yapıların ve vatandaşın devlet ile ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma gerekli verilerin toplanması ve analiz edilmesi ile ülkemiz sivil toplum tarihine farklı bir perspektiften bakılabilmesini sağlayacaktır. Bu araştırma ile sivil toplum alanında çalışan araştırmacılara yeni literatür kazandırılması hedeflenmektedir. Bu araştırma ile 1945- 1960 yılları arasında çok partili hayata geçiş ile beraber yapılan değişikler sonucu oluşum göstermeye başlayan sivil toplum alanı ve bu dönemde oluşan sivil toplum unsurlarının devlet ile olan ilişkiler ağının incelenmesi ve analizi gerçekleştirilecektir. Alan yazını alanında çok partili dönemin sivil toplum unsurlarının analizi ve unsurların devlet ile olan ilişkilerinin analizini sunan bu nitelikte bir çalışma olmaması çalışmayı özgün kılmaktadır. Ayrıca alan yazınında gelecekteki araştırmacılara kaynak olması hedeflenmektedir.

Sonuç

Literatür ve belgeler incelendiğinde 1945 yılında Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile sivil toplumun önünde yer alan engellerin ortadan kalktığı ve sivil toplum alanının varlığının belirginleştiğini göstermektedir. Özellikle sivil toplumun oluşmasında özgürlük alanlarının genişletilmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir. 1945 sonrası dönemde üniversitelere özerklik tanınması, basın haklarının güvence altında tutulması, cemiyetlerin oluşturulmasına izin verilmesi ve tek dereceli seçim sistemini uygulanmaya konulması Türkiye tarihinde sivil toplumun canlanması için önemli adımlardandır. Sivil toplum alanının tarihimizde bu dönemde görünürlük kazandığı söylenebilir. Bu dönem itibari ile sivil toplum niteliği taşıyan unsurların devlete bağımlı bir şekilde yapılanıp faaliyet göstermesi yerine devletten bağımsız daha özerk bir şekilde yapılandıkları ve faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Bu araştırmanın amacında da belirtildiği üzere, çok partili hayata geçişin sivil toplum üzerine olan etkileri, sivil toplum unsurlarının devlet ile olan ilişkilerinin tespiti ve analizinin yapılması ile araştırmacılara ve ilgililere bilgi sağlaması yönünde bir sonuç elde edilmesi planlanmaktadır.

Kaynakça

Akçeşme, F. (2013). Sivil Toplum Ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Yeri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2(4),*202-218

Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9(31),*260-283.

Çaha, Ö.(2016). *Sivil Toplum Ve Devlet.* Ankara: Orion.

Doğan, İ. (2015). *Sivil Toplum Anlayışı Ve Siyasal Sistemler*. Ankara: Astana.

Ehrenberg, J. (2022). *Sivil Toplum.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Keane, J. (1993). *Sivil Toplum ve Devlet Avrupa da Yeni Yaklaşımlar,* İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Özkiraz, A. ve Arslanel, N. (2015). Türkiye'de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 10 (1),*21-42.

Uluç, V. (2013). Türkiye'de Sivil Toplum Ve Demokrasi İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1),*399-418.

Fransa'da Mülteciler ve Toplumsal Tartışmalar: Güncel Olayların Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm Bağlamında Analizi

Zeynep Çağla Erin

Uluslararası İlişkiler Yalova Üniversitesi

zeynepcagla.erin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Postkolonyalizm, Sığınmacı, Fransa, Avrupa Birliği, Göç.

Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar son olaylarla birlikte büyük bir öneme sahip olmuştur. Avrupa Birliği'nin mülteci krizini yönetme konusundaki zorlukları, Fransa gibi ülkelerde ciddi sonuçlara yol açmıştır. Bu makale, Fransa'daki mülteci krizi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal tartışmaları eleştirel ırkçılık ve postkolonyalizm bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel tez, mülteci krizinin Fransa'da nasıl bir toplumsal ve siyasi iklim yarattığı ve bunun eleştirel ırkçılık ve postkolonyalizmle nasıl ilişkilendirildiği konularında derinlemesine bir inceleme yapmaktır. Makalenin amacı, Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunu ele alarak, Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri çerçevesinde bir analiz sunmaktır. Makale, Avrupa Birliği'nin göçmen krizini etkin bir şekilde yönetememesinin etkilerini, Fransa'da Cezayirli bir çocuğun öldürülmesinden sonra başlayan isyanları ve Fransa-Cezayir'in tarihi geçmişini inceler. Bu analiz, mültecilerin deneyimlerini, toplumsal tepkileri ve ırkçı yapının etkilerini anlamak için bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın önemi, Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunda bir eleştirel perspektif sunarak, ırkçılığın ve postkolonyal etkilerin rolünü vurgulamaktadır. Bu çalışma, mülteci krizi ve toplumsal olayların daha geniş bir anlayışını sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, göçmenlerin sosyal dışlanma, ayrımcılık ve güvensizlik deneyimlerine odaklanarak, toplumsal entegrasyonun zorluklarını ve göçmen politikalarının etkilerini incelemektedir. Mülteci krizi ve toplumsal olaylar konusundaki akademik literatüre yeni bir katkı sağlamak ve bu konuda daha derinlemesine bir anlayış geliştirmektir. Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri çerçevesinde yapılan analiz, Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusundaki politika yapıcılar, araştırmacılar ve toplum üyeleri için önemli bilgiler sunabilir. Ayrıca, ırkçılığın ve postkolonyal etkilerin göçmenlik deneyimlerine ve toplumsal dinamiklere nasıl yansıdığını anlamak, daha adil ve kapsayıcı bir toplumun inşası için gereken adımları atma çabalarına katkıda bulunabilir. Makalede Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunu ele alırken, Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorilerinin

analitik çerçevesini kullanmaktadır. Eleştirel Irkçılık teorisi, sosyal bilimlerde ırkçılığın analizini yapmak için geliştirilen bir yaklaşımdır. Bu teori, ırkçılığın sadece bireysel önyargılardan değil, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıların ürünü olduğunu vurgular. Eleştirel Irkçılık teorisi, göçmenlik deneyimleri, toplumsal dışlanma ve ırkçı söylem ve politikaların etkileri gibi konuları ele alarak, ırkçılığın toplumsal düzeyde nasıl işlediğini ve sürdürüldüğünü anlamayı amaçlar.

Öte yandan, Postkolonyalizm teorisi, sömürgeciliğin geçmiş ve günümüz toplumlar üzerindeki etkilerini inceleyen bir yaklaşımdır. Bu teori, sömürge geçmişinin, kimlik oluşumu, güç ilişkileri, dil ve kültür gibi alanlarda hala devam eden etkilerini vurgular. Postkolonyalizm teorisi, sömürgecilik sonrası dünya düzenini eleştirir ve küresel güç dinamiklerini, ırksal hiyerarşileri ve kültürel hegemonyayı analiz eder. Bu bağlamda, Postkolonyalizm teorisi, Fransa'nın tarihi geçmişi ve Cezayir ile olan ilişkiler gibi konuları ele alarak, Fransa'daki toplumsal tartışmaları ve göçmenlik deneyimlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri, Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunu anlamak için analitik bir çerçeve sunacaktır. Bu teorilerin kullanılması, ırkçılığın ve sömürgecilik kalıntılarının göçmenlerin deneyimlerini, toplumsal olayları ve ırksal ilişkileri nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Mülteci krizleri ve göçmenlik konuları, günümüz dünyasının en önemli uluslararası ilişkiler meselelerinden biridir. Bu krizler, ülkelerin sınırlarında güvenlik, siyasi istikrar ve toplumsal bütünlük gibi bir dizi zorluk yaratmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler, mültecilerin ve göçmenlerin yoğun olarak tercih ettiği ülkelerdir. Fransa, tarih boyunca çeşitli göç dalgalarına ev sahipliği yapmış ve göçmenlik konusunda karmaşık bir deneyim yaşamıştır. Son yıllarda, Avrupa'daki mülteci krizi ve göç akışı, Fransa'da toplumsal tartışmalara ve gerilimlere neden olmuştur. Avrupa Birliği'nin göçmen krizini etkin bir şekilde yönetememesi, Fransa'nın da dahil olduğu ülkelerde toplumsal ve siyasi gerginliklere yol açmıştır. Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunu Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri çerçevesinde analiz etmektir. Eleştirel Irkçılık teorisi, mültecilerin ve göçmenlerin deneyimlerini, ırksal ve etnik kimliklerin inşasını ve uluslararası ilişkilerdeki güç dinamiklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Ayrıca, Fransa'da göçmen krizine yönelik toplumsal tepkilerde rol oynayan ırkçı söylem ve pratikleri de incelemeyi hedeflemektedir. Postkolonyalizm teorisi ise, Fransa'nın sömürge geçmişi ve özellikle Cezayir ile olan tarihi ilişkilerini ele alır. Bu teori, sömürgecilik kalıntılarının bugünkü toplumsal dinamiklere nasıl

yansıdığını vurgular. Bu bağlamda, makalede Fransa-Cezayir tarihi ve ilişkilerinin mülteci krizi ve toplumsal tartışmalara olan etkileri de değerlendirilecektir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde, Avrupa Birliği'nin göçmen krizi ve etkilerini incelenecektir. Ardından, Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri kapsamında mültecilerin deneyimlerini, toplumsal tepkileri ve ırkçı yapının etkilerini ele alınacaktır. Ayrıca, Fransa-Cezayir tarihi ve Cezayirli bir gencin ölümünden sonra başlayan isyanlar da analiz edilecektir. Makalenin sonunda, eleştirel bir perspektiften Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmaları değerlendirerek, gelecekteki araştırma alanlarına dair önerilerde yapılacaktır. Bu çalışma, mülteci krizi ve toplumsal olaylar konusundaki literatüre yeni bir katkı sunmayı hedeflerken, aynı zamanda göçmenlerin deneyimlerini, toplumsal dinamikleri ve ırkçı yapılanmaların etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sağlamayı amaçlamaktadır. Eleştirel Irkçılık ve Postkolonyalizm teorileri, Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmalar konusunda daha derinlemesine bir analiz sunarak, daha adil ve kapsayıcı bir toplumun inşası için gereken adımları atma çabalarına katkıda bulunabilmektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, mevcut literatürün analizi yapılarak mülteciler, toplumsal tartışmalar, ırkçılık ve postkolonyalizm konularında yapılan araştırmalar gözden geçirilmiştir. Daha sonra, uluslararası organizasyonların bulguları, anketleri ve medya araştırmaları gibi veri kaynakları kullanılarak mülteci kriziyle ilgili toplumsal tepkiler ve siyasi tartışmalar incelenmiştir. Bu yöntemle, mülteci krizinin nedenleri, etkileri ve toplumdaki yankıları daha iyi anlaşılmıştır. Ayrıca, ırkçı söylemlerin ve postkolonyalizmin bu tartışmalar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Nitel verilerin analizi, bu konuların derinlemesine anlaşılması ve tartışmaların bağlamının netleştirilmesi açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Fransa, mülteci krizine yanıt olarak çeşitli siyasi ve toplumsal tepkilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu tepkiler arasında, ırkçı söylemler, aşırı sağcı politikalar, toplumsal bölünmeler ve güvenlik endişeleri bulunmaktadır. Fransa'nın tarihsel olarak benimsediği postkolonyalizm ve Cezayir tartışmalara etki etmiştir. Mülteci krizinin toplumsal ve siyasi iklimde yarattığı gerilim, ülkenin postkolonyal geçmişiyle bağlantılı olarak incelenmiştir. Fransa'daki toplumsal tartışmalarda eleştirel ırkçılık önemli bir rol oynamıştır. Mültecilere yönelik ırkçı söylemler, toplumda ayrışmalara, İslamofobi'nin artmasına ve karşıtlıklara neden olmuştur. Özellikle aşırı sağcı partiler ve gruplar, mültecilere yönelik nefret söylemlerini ve ayrımcı politikaları teşvik etmiştir. Bu durum, Fransa'daki toplumun ırkçı bir atmosferde bölünmesine yol açmıştır. Postkolonyalizm, Fransa'nın eski sömürgeleriyle olan ilişkilerinin ve etkilerinin anlaşılmasında önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Mülteci krizi, Fransa'nın geçmişteki sömürgecilik politikaları ve kültürel etkileriyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, postkolonyalizm, mültecilere yönelik tartışmaları daha geniş bir tarihsel ve sosyal perspektif içinde değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu makale, güncel olaylar çerçevesinde literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Fransa'daki mülteci krizi ve toplumsal tartışmalar, günümüzde hala devam etmektedir ve bu çalışma, eleştirel ırkçılık ve postkolonyalizm perspektiflerini bir araya getirerek yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Makale, mülteci krizine yönelik toplumsal tepkilerin temelinde yatan ırkçılığı ve Fransa'nın tarihsel olarak benimsediği postkolonyalizmle olan ilişkisini analiz etmektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin mülteci krizini yönetme konusundaki zorluklarına odaklanarak, politika yapıcılar ve araştırmacılar için önemli bir değerlendirme sunmaktadır. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin mültecilerle ilgili politikalarının etkinliği ve etkileri konusunda derinlemesine bir anlayış sağlamakta ve bu konuda yapılması gereken iyileştirmeleri tartışmaktadır. Fransa'da mülteciler ve toplumsal tartışmaların eleştirel bir şekilde analizi yapılmıştır. Çalışma, mülteci krizinin sosyal, politik ve tarihsel bağlamlarını incelerken, Avrupa Birliği'nin bu süreci yönetememesinin sonuçlarını vurgulamaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, M. (2018). Avrupa Birliği'nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi. *Journal of International Relations and Diplomacy Cilt,* 48–74.

Akman T. (2021). Eleştirel Irk Teorisi: Irk ve Hukuk Arasında Kurulan İlişkiye Genel Bir Bakış. *7. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumu,* 294–309.

Aras İ., & Sağıroğlu A. (2018). Avrupa Aşırı Sağında Göçmen Karşıtlığı: Fransa ve Macaristan Örnekleri. *Mukaddime, 9*(3), 59–78. https://doi.org/10.19059/mukaddime.472830

Bell, S., Freeman, A., Delgado, R., & Matsuda, M. (1995). *Critical Race Theory* (K. Crenshaw, N. Gotanda, G. Peller, & K. Thomas, Eds.; 1st ed.). The New Press.

Benedicto A., & Brunet, P. (2018). *Fear and securitization in the European Union*. www.centredelas.orginfo@centredelas.org

Betts, A., & Collier, P. (2017). *Transforming a Broken Refugee System* (1st ed.). Penguin .

Birsel H. (2013). Emperyal Fransa'nın Osmanlı-Cezayir Stratejik Düzleminde Bir Kültür ve Kimlik Asimilasyonu Örneği. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *29*(29), 43–56. http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/

Carrera, S., Blockmans, S., Gros, D., & Guild, E. (2015). The EU's Response to the Refugee Crisis Taking Stock and Setting Policy Priorities. In *CEPS Essay* (Vol. 20, Issue 16). http://ssrn.com/abstract=2715460https://ssrn.com/abstract=2715460Electroniccopyavailableat:http://ssrn.com/abstract=2715460

Delgado R, & Stefancic J. (2001). *Critical Race Theory* (1st ed.). New York University Press.

Geddes, A. (2018). The Politics of European Union Migration Governance. *Journal of Common Market Studies*, *56*, 120–130. https://doi.org/10.1111/jcms.12763

Koussens, D., Imbert, P., Samers, M., & Melusel, R. (2020). *Multicultural Perspectives on Political, Cultural and Artistic Representations of Immigration* (Mielusel R & Pruteanu S, Eds.; 1st ed.). Palgrave Macmillan.

Ladson-Billings G. (1998). Just what is critical race theory and what's it doing a nice field like education? *Qualitative Studies in Education*, *11*(1), 7–24.

Lavenex, S. (2018). 'Failing Forward' Towards Which Europe? Organized Hypocrisy in the Common European Asylum System. *Journal of Common Market Studies*, *56*(5), 1195–1212. https://doi.org/10.1111/jcms.12739

Lazarus N. (2011). *The Postcolonial Unconscious* (1st ed.). Cambridge University Press.

Luedtke A., Adam I., Caponio T., & Weinar A. (2019). *The Routledge Handbook of the Politics of Migration* (Weinar A., Bonjour S., & Zhyznomirska L., Eds.; 1st ed.). Routledge.

Okyay A, Lavenex S, Krizic I, & Aydın-Düzgit S. (2020). External Differentiation in Migration: Boosting or Hollowing Out the Common EU Policy? In *EU Integration and Differentiation for Effectiveness and Accountability*.

Peers S., Guild E., Toth J., & Tessenyi G. (2006). *European Union Immigration and Asylum Law* (Peers S. & Rogers N., Eds.; 12th ed.). Martinus Nijhoff Publishers.

The World Bank. (2023). *2023 World Development Report Migrants, Refugees, and Societies*.

Liberteryenizmin Bakış Açısından 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Nedenleri

Ülkü Gül

Felsefe Atatürk Üniversitesi

ulku25gul25@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Darbe, Liberteryenizm, Özgürlük, Devlet, Sıkı yönetim.

27 Mayıs 1960 Darbesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk darbedir. Emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmeyip bir grup subayın hareketi ile başlamış bir darbe olma özelliğini göstermektedir. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra vadettiği düzeni sağlayamamış, ülkede iç karışıklıklar, ekonomik sıkıntıların önüne geçememiştir. Demokrat Parti halkın beklentisini gerçekleştirememiştir. Ülkede ortaya çıkan kaos ortamını önleyebilmek için Menderes ve hükümeti halkın özgürlüğüne kısıtlama getirmiş, üniversitelerde karışıklıklar meydana gelmiş ve bu karışıklıklara devlet meşru gücünü kullanarak müdahalelerde bulunmuştur. Liberteryenizm özgürlüğün siyaset içinde önemli bir değer olduğuna inanan siyaset felsefesine ait bir kavramdır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden önceki dönemi ele aldığımızda liberteryenizmin savunduğu öğreti ile taban tabana zıt bir tavır ile karşılaşmaktayız. Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 gününe giden süreçte hükümetin bireylere karşı takındığı tavrı ve bireylerin buna karşı göstermiş olduğu tepkileri liberteryenizm açısından inceleyeceğiz. Litaratürde araştırma yaptığımızda 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin nedenleri ve liberteryenizm konusu ile ilgili çok fazla makale, kitap ve tez çalışması olmasına rağmen bu iki konuyu birleştirip 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin liberteryenizmin bakış açısından incelendiği hiçbir çalışma olmadığı için bu çalışmanın litaratüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. 27 Mayıs Askeri darbesi tarih, siyaset vb. gibi birçok alan tarafından incelenmiştir. Ancak 27 Mayıs Darbesi'nin felsefe özellikle de siyaset felsefesi açısından incelenmesi yapılmamıştır. Bu yönden baktığımızda Liberteryenizmin Bakış Açısından 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin nedenleri adlı bu çalışmamız alanında özgün bir çalışma niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada bulunan veriler değerlendirilirken tarafsız bir şekilde bilgiler toplanmış, bu bilgiler yine aynı tarafsızlık ile okuyucuya sunulmak istenmiştir. Çalışmamızı yaparken dönemin gazetelerinden yararlanılmış, basının gücünden ve sesinden de faydalanılmıştır.

Liberteryenizm

Liberteryenizm açısından bireysel özgürlük vazgeçilemez bir değerdir. Liberteryenler için asıl olan bireyin özgürlüğüdür, bu açıdan sosyal, politik ve ekonomik hayatın ana aktörü de birey olmalıdır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da liberteryenler için devlet, bireysel özgürlük önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. (Ataş, 2022)

Liberteryen düşünürler arasında yer alan Rothbard'a göre tarihi süreci incelediğimizde devlet diye adlandırılan yapı her zaman insanın sahip olduğu ve elinden alınmaması gereken kişisel dokunulmazlığı ve mülk edinme hakkını elinden aldığını görmekteyiz. Bu duruma engel olabilmek için Rothbard'a göre devlet reddedilmeli ve yerine devletin kısıtlamasının yer almadığı, serbest piyasalar geçirilmelidir.

Devlet ve siyasal erk bireyden daha üstün ve bireye öncelikli değildir. Devlet vb. sistemler bireyi öncelemediği için bireyin haklarını koruma altına almayı garanti edemez. Bu gibi sistemler neyin doğru neyin yanlış olduğuna kendisi karar vererek bireyin tercihini arka plana itmektedir. Bu tür sistemler bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dahi kendileri karar vermektedir. Rand'a göre "haklar, bir bireyin eylemlerine rehberlik eden ilkelerden, o kişinin diğer bireylerle olan ilişkilerine rehberlik eden ilkelere mantıksal bir geçişi sağlayan ahlaki bir kavram olmalarının yanı sıra, bireysel ahlakı toplumsal bir bağlamda muhafaza eden ve koruyan bir kavram olma özelliğini de taşırlar. Ayrıca, haklar, bir insanın ahlaki ilkeleriyle bir toplumun hukuki kuralları yani etik ve siyaset arasında bir bağ olma özelliğine de sahiptirler. Hem ahlaki bir kavram ve hem de etik ile siyaset arasında bir bağ olma özelliğini taşıyan birey hakları, toplumu ahlaki kurallara tabi kılmanın araçlarıdır. (İspir, 2007)

DP Dönemi Öğrenci Olayları

Cumhuriyet ilanından sonra kurulan Darülfünun Talebe Birliği 1924'te İstanbul'da tramvay Şirketini protesto için, 1928'de Türkçe konuşma ve yerli malı kullanmayı teşvik için, 1933'de Yataklı Vagonlar şirketi müdürünün Türkçe konuşan bir memura hakaret etmesini protesto için ve 1934 yılında Sofya'daki Türk mezarlığının Bulgarlar tarafından tahrip edilmesini protesto için gösteri ve mitingler düzenlediler. 1937 yılında aynı öğrenci birliği tarafından Hatay meselesi ile ilgili Ankara ve İstanbul'da mitingler düzenlendi. 1946'da Sovyetlerin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi üzerine üniversite öğrencileri Ankara'da bir araya geldiler. Ankara yükseköğrenim gençliği 1947'de sol görüşlü öğretim üyelerinin Dil Tarih Coğrafya

Fakültesi'nden çıkarılması için gösteri düzenledi ve üniversite senatosundan bu yönde isteklerde bulundu. Bu eylemin doğrudan üniversiteye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Senatosu, öğrenci derneklerini fakülte dışına çıkarma kararı aldığından, öğrenci dernekleri fakülte ve üniversite yönetimine katılmak için senatoya ve dekanlıklara başvurdu. Yine aynı yıl gençlik Ankara, İzmir ve İstanbul'da komünizm aleyhine gösteriler düzenledi. (Topçu, 2020)

Üniversitelerin sayısı artınca öğrenci örgütlenmelerini temsil eden teşkilatlar da ortaya çıktı. 1944'te İstanbul Üniversitesi içinde ve Mihri Bellinin liderliğinde "İlerici Gençler Birliği" adıyla bir öğrenci birliği kuruldu. Ancak kısa bir süre sonra gizli emellerle siyasal çalışmalar yaptıkları gerekçesiyle birlik üyesi gençlerin büyük bir kısmı tutuklandı ve İlerici Gençlik Birliği de son buldu. (Topçu, 2020) Bu durum ilk kez öğrenciler arasında siyasi bölünmüşlüğe örnek teşkil etmektedir. Bu cepheleşmeye paralel olarak 1949 yılında İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin öncülüğüyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu kuruldu. 1951 yılında ise Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı; Türk Kadınlar Birliği, Kızılay Gençlik Kolu, Anadolu Oymağı ve Milliyetçiler Derneğinin bir araya gelmesiyle kuruldu. "Milli Gençlik Komitesi" adıyla oluşturulan bu kuruluşa 20 Haziran 1952'de Türk Devrim Ocakları ve Türkiye Tekstil İşçileri Federasyonu da dâhil oldu. Bu şekilde daha aktif bir yapıya sahip olan öğrenci teşkilatlanmalarının, çok partili hayata geçiş sürecinde sayıları giderek artarken, aynı doğrultuda öğrenci hareketleri de büyük bir ivme kazandı. (Topçu, 2020)

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Uygulamaları

İstanbul'da sıkıyönetim 28 Nisan 1960 tarihinde, saat 15.15'ten itibaren ilan edildi. Sıkıyönetim komutanlığına Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek atandı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı aynı gün 1 numaralı tebliğini radyodan yayınladı. Tebliğde sekiz madde yer almakta olaylara ilişkin birtakım önlemler almak amaçlanmaktaydı. "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 1 numaralı tebliğidir: 1- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 86. Maddesi gereğince Sıkıyönetim kararı verilerek, Başvekalet tarafından Sıkıyönetim Kanunu'nun 1. Maddesi gereğince 28 Nisan 1960 günü saat 15.15"ten itibaren Sıkıyönetim ilan olunmuştur. 2- Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek İstanbul Sıkıyönetim komutanıdır. 3- 28 Nisan 1960 günü İstanbul ve Ankara'da vuku bulan hadiselerin neşri ve fotoğraflarının basılması yasak edilmiştir. 5- Gece saat 21'den sabah saat 05'e kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. 6- Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, gazino ve

emsali umuma açık yerler ikinci bir emre kadar kapatılmıştır. 7- Her türlü cemiyetlerin umumi heyet ve idare heyeti toplantıları Sıkıyönetim Komutanının iznine bağlıdır. 8- Vatandaşlarımızın itidal ile hareketlerini ve Sıkıyönetim Komutanlığının tebliğlerine riayetlerini ve Sıkıyönetim Komutanına yardımcı olmalarını rica ederim." (Topçu, 2020) Bu tebliği üslup bakımından değerlendirdiğimizde sonraki günlerde yayınlanacak olan tebliğlere göre oldukça naziktir. Bu tebliğde İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edilirken, halkın ortak kullanım alanları kapatılmış ve izinsiz toplantılar yasaklanmıştır. Ayrıca olaylarla ilgili haber yapılması ve fotoğraf yayınlanması yasaklandı. (Topçu, 2020).

Sonuç

Liberteryenizm siyasi bir felsefedir. Liberteryenizm devlet ya da siyasal erkin bireyden daha üstün ve önemli değildir. Eğer yöneten erk bireyden daha üstün olduğu görüşünü savunuyorsa bu durumda bireyin haklarını da savunması mümkün değildir. Çünkü kendisini bireyden üstün ve öncelikli gören erk şartlar elverdiğinde bireyin haklarını elinden alıp onu sınırlandırmak isteyecektir. Bu durumda bireyin haklarının korunmasını despot bir devlet erkine teslim etmek bireyin haklarının elinden alınacağına rıza göstermektir. Bireyin tercihini arka plana atıp kendi çıkarları doğrultusunda bireye sınırlandırma getirmesi demek bireyi yok saymak demektir. Bu durumda onun için birey zamanı geldiğinde yok edilecek bir statüye sahiptir. Liberteryenizme göre devlet bireylerin kendi aralarında kuracakları ilişkiye müdahale etme yetkisini elinde bulundurmamalı. Devlet birey karşısında sınırlandırılmalı, devletin gücü birey karşısında en askeri düzeye indirilmelidir. Liberteryenizm bireyin özel yaşam alanına, eylemlerine ve tercihlerine devlet tarafından karışılmasına karşı çıkan bir siyaset felsefesi ekolüdür. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin sebeplerine baktığımız zaman devlet bireylerin özel yaşamlarına karışmış protesto haklarını ellerinden almış, rektörün izni olmadan girilmemesi gereken üniversiteye girmiş ve orada öğrencilere müdahale etmiş, akademisyenlerin düşünce özgürlüklerini kısıtlamış, devleti ekonomik yönden çıkmaza sokup bireylerin özgürce erişim imkanlarına ket vurmuştur.

Kaynakça

Aktan, C. C. (2019). Devlet Felsefesi:Eleştirel Düşünceler. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi.

Ataş, U. (2022). Sağduyusal Etik Sezgiler Temelinde Politik Liberteryenizmin Savunusu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 1.

Atilla Yayla, A. T. (2018). Liberteryen Teoride Özgürlüğün ve Siyasetin Sınırları. Liberal Düşünce Dergisi, 49.

Başgil, A. F. (2021). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri. İstanbul: Kubbealtı.

İspir, N. (2007). Ayn Rand'ın Siyaset Felsefesinde Bireysel Hakların Mutlaklığı Sorunu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 512,513.

Topçu, S. A. (2020). 27 Mayıs Askeri Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-157.

Yetenek, E. (2015). 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin Tarih Eğitimine Etkisi. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

7. Oturum

Hukuk

Oturum Başkanı: Necip Taha Gür

Salon 1

16 Kasım Perşembe

10:00 - 11.30

İrem Nur Üstünay

4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun 20. Yılına İlişkin Değerlendirmeler

Merve Acar

Tahkim Hukuku ve Uygulamasında Çapraz Sorgu

Betül Ortaç

Deprem Felaketinin Özel Öğrenci Yurt Sözleşmelerinin İfasına Etkisi

Ece Hilal Akpınar, Setenay Yağmur

Kıymetli Evrakın Ziyaı ve İptali

Mehmet Emin Ünal

Yargıtay İçtihatları Doğrultusunda Bir Haberin Taşıması Gerekli Hukuki Kriterler ve Basın Özgürlüğü

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun 20. Yılına İlişkin Değerlendirmeler

İrem Nur Üstüntay

Hukuk Fakültesi Miskolc Üniversitesi Deak Ferenc Doktor Okulu

iremnustuntay@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Yabancı, Yatırım, Uluslararası Yatırım.

Doğrudan yabancı yatırımlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından ekonominin temel bileşenlerindendir. Zaman içinde küresel boyutta sosyo-politik ve ekonomik değişimler göz önüne alındığında ülkelerin yabancı sermaye çekme yarışına girdiği görülmektedir. Bu yolla gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin düzenlemelerinde pek çok ortak değişim gözlenmektedir. Gelişmiş ülkeler yabancı yatırımcılar için gelişmiş bir teknoloji vaadederken gelişmekte olan ülkelerin ise bu yarışta yabancı sermayeye ucuz iş gücü vaadettiği görülmektedir. İşbu noktada gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında amansız bir mücadeleye girmiş, vaadettiği ucuz iş gücünün yanında vergisel muafiyetler, yeri geldiğinde yerli yatırımcıyı dahi dezavantajlı konuma düşürebilecek imtiyazlar tanıdığı düzenlemelere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın öncelikli amacı doğrudan yabancı yatırımların iç hukukta nasıl düzenlediğinin analizini ortaya koymaktadır. Bu analizin ekseninde ise 4875 sayılı Kanun ile getirilen yenilikler mevcuttur. Bu kanun çerçevesinde iki temel değişiklik yapılmıştır: Bunlardan ilki, yatırım özgürlüğü ile doğrudan ilgili olan doğrudan yabancı yatırımlar açısından izin ve yetki sisteminin kaldırılarak bildirim sisteminin benimsenmesidir. İkinci olarak ise, doğrudan yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım kavramları genişletilmiş ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmiştir. Yürürlükteki kanun açısından, yabancı yatırımcılara önceki mevzuata kıyasla daha avantajlı hak ve imkanlar sağlanması, yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar arasındaki farkın en aza indirilmesi ve yabancı yatırımcıların izlemesi gereken bürokratik prosedürün azaltılması suretiyle, nihai olarak yabancı yatırımcıların Türkiye'de yatırım yapmalarının teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu noktada işbu araştırma kapsamında öncelikle 4875 sayılı Kanun ile mevzuata getirilen yenilikler değerlendirilecek olup bu değişikliklerin 20 yılda uygulamada ne gibi yollarla pratiğe dönüştürüldüğüne ilişkin genel bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir. Kanuna ilişkin bu değerlendirme yapılırken başlangıç noktası hukuk teorisi olarak belirlenmiş olup bunun

yanında kanunun ekonomik, sosyolojik ve politik açıdan etkilerine de kısaca değinilmek suretiyle disiplinler arası bir çalışma ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yapılan araştırmalar kapsamında öncelikle doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerin yapıldığı kanun ve yönetmelikler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda hukukta doktrinsel araştırma yöntemi kullanılmış, ilk elden kanun metinlerinin ve meclis tutanaklarının kapsamlı incelemesi yapılmıştır. Akabinde konuyla ilgili yazılmış monografiler, tezler ve araştırma makaleleri incelenmiş, ikincil kaynak araştırmaları yapılmıştır. Yürürlükteki 4875 sayılı Kanun'un 20 yıllık geçmişi ele alındığında ise kanunun uygulamadaki etkileri disiplinler arası araştırmalar kapsamında değerlendirilmiştir.

Yazar işbu çalışmada hukuk teorisinden yola çıkarak kapsamını ekonomik ve sosyolojik analizlere de yer verme hedefiyle perspektifini disiplinler arası bir çalışmaya evirmeyi hedeflemektedir. 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nunda yapılan köklü değişikliklerin yürürlüğe girmesinin 20. Yılı olması vesilesiyle ilgili kanunun getirdiği değişikliklerin uygulamadaki karşılıklarının altını çizecek olan bu çalışma literatürdeki açığı kapatmayı hedeflemektedir.

Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım düzenlemelerinin geçmişten günümüze olan değişimi dikkate alındığında, kanun koyucunun on yıllardır devletin ekonomik çıkarları ile yerli yatırımcıların korunması arasında bir denge aradığı dikkat çekmektedir. Kanun koyucu, bir yandan yabancı sermayenin çeşitli sektörlerde Türkiye pazarına girmesini teşvik ederek hem sanayinin gelişmesini hem de dövizin dolaşıma girmesini sağlamaya çalışmaktadır. Öte yandan kanun koyucu, yabancı yatırımcılara kolaylık sağlamak ile yerli yatırımcılar için haksız bir avans yaratmamak arasındaki dengeyi bulmakta zorlanmışlardır. Gelişmekte olan bir ülkenin yerli yatırımcıların hak ve özgürlüklerinin de güvence altına alması gerekir. Son olarak, 1990'ların başında çıkarılan kararnameler ve 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile Türkiye pazarında yabancı yatırımlarda büyük bir artış sağlanmış ve yatırımlar sanayi iş kolundan hizmet iş koluna doğru kaymıştır.

Günümüzde yürürlükte olan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanun'a göre doğrudan yabancı yatırım ilkeleri yatırım serbestisi, milli muamele, doğrudan yabancı yatırımın kamulaştırma ve devletleştirmeye karşı korunması, transfer serbestisi, uyuşmazlıkların çözümü için tahkim ve diğer uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına başvurma serbestisi ve gayri nakdi sermayenin değerinin belirlenmesi olarak özetlenebilir. Gayrimenkul edinme özgürlüğü, 2008

yılında Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla kaldırılana kadar doğrudan yabancı yatırım ilkelerinin bir parçasıydı. Bu nedenle, o tarihten bu yana gayrimenkul edinimi 2644 sayılı Tapu Kanunu'na tabidir.

Kanunda yapılan önemli bir değişiklik ile yabancı yatırımcı kavramının kapsamı genişletilmiş ve artık yalnızca yabancı ülke vatandaşları değil yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşlarının da yabancı yatırımcı olarak sayılmaya başlamıştır. İşbu düzenlemenin amacı da kanunun getirdiği diğer düzenlemeler gibi yabancı sermayenin ülkeye girişini teşvik etmek amacıyla yapılmış olup işbu çalışma kapsamında uygulamada kanun koyucunun bu amacının 20 yıllık periyotta ne derecede gerçekleştirdiği analiz edilmiştir.

Kanun ile yapılan bir başka büyük değişiklik ise yatırım sisteminde izin ve yetki sisteminin terk edilip bildirim sisteminin benimsenmesi olarak işaret edilebilir. Bu değişim ile hedeflenen yabancı yatırımcının uğraşmak zorunda olduğu bürokratik süreçlerin kısaltılması yoluyla ülkeye girecek doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmek olduğu açıktır. Bu çalışma kapsamında bu düzenlemenin uygulamana ne denli etki yaptığı hukuki, sosyal ve ekonomik açılardan değerlendirilmiştir.

Kaynakça

ÇELIKEL, A.; GELGEL ÖZTEKIN, G. (2017): Yabancılar Hukuku, Beta, 23.bs., İstanbul.

ÇELIKEL, A. (2003): Yabancı Yatırımların Teşviki Amacıyla Yapılan Yeni Yasal Düzenlemeler. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 161-177.

EKŞİ, N. (2012): Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz İktisabı. Beta Yayınları, 2012-07, İstanbul.

ERÇAKAR, M E. (2005): Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

GENÇ, T. (2021): Türk Hukukunda Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Rejimi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

YILMAZ, L. (2006): 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:5 Sayı:10 Güz 2006/2*. 173-190.

Tahkim Hukuku Ve Uygulamasında Çapraz Sorgu

Merve Acar

Hukuk Fakültesi İbn Haldun Üniversitesi

merve.acar.lw@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Tahkim Hukuku, Tahkim Yargılamasında Deliller, Tahkim Yargılamasında Çapraz Sorgu, Tanık Delilline İlişkin Ulusal ve Uluslararası Mevzuatın Değerlendirilmesi, Uygulamada Çapraz Sorgu.

Dünyanın hızlı küreselleşmesiyle artan milletlerarası uyuşmazlıkların çözümlenmesi için çeşitli hukuki yollar uygulanmaktadır. En eski ve öncelikli olanı devlet yargılamasının yapıldığı mahkemelerdir. Fakat tarihi süreç içerisinde mahkemelerde yapılan yargılamalarda bir takım sorunlar oluşmaya başlamıştır. Bunların en başında hakemin ilgili devletin usul kurallarına bağlı olması, tarafların farklı uluslardan olması, hakemin her seçilen esasa ilişkin hukukun diline hakim olmaması ve yargılanmanın yavaş olması gibi bir dizi sorun tarafların alternatif yargı yolları aramasına neden olmuştur. Alternatif olarak tercih edilen uyuşmazlık çözüm yöntemlerin başında tahkim gelmektedir. Tahkim yargılamasının temelinde irade özerkliği prensibi olduğu için kendisine özgü yapısı ve işleyiş şekliyle devlet yargılamasından daha avantajlıdır. Tahkimi devlet yargılamasından daha avantajlı yapan husus tarafların irade özerkliği ilkesinin izin verdiği ölçüde yargılamaya ilişkin tüm aşamalardaki usul ve esasa ilişkin hukuku serbestçe seçebilecekleri bir uyuşmazlık yöntemi olmasıdır.

Taraflar, uyuşmazlığın tahkim yargılaması ile çözülmesine karar verdikten sonra somut olaya ilişkin haklılıklarını ispat etmek için üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biride deliller olacaktır. Deliller, tahkim yargılamasında uyuşmazlığa konu edilen somut olayın ispatına ilişkin hususların tamamıdır. Bu hususlar delillerin toplanması, sunulması ve delil türleri olarak uygulanacak hukuka göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple tahkim yargılamasında tüm hususlarda olduğu gibi delillerin toplanması, sunulması ve delil türlerine ilişkin hususlar da tarafların seçtikleri hukuk ve tahkim kurallarına göre belirlenecektir. Milli ve milletlerarası tahkim kurallarında delillere ilişkin düzenlemeler farklılık arz etse bile detaylı bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Bunun yerine taraflarca seçilecek hukuk sisteminin uygulanacağı esnek bir düzenlemelere yer verilmiştir. Tahkim yargılamalarında tarafların iradesi esas alındığı için hakemler tahkim yargılaması sırasında öncelikle taraflarca seçilen

tahkim kurallarını uygulayacaklardır. Taraflarca seçilen düzenlemede hüküm bulunmadığı hallerde, emredici olmayan milli ve milletlerarası hukuk kurallarına göre karar verilecektir.

Milli ve Milletlerarası düzenlemeler incelendiğinde, tahkim yargılamasında delillerin toplanması, sunulması ve delil türlerine ilişkin hususlarda, tanık deliline ilişkin detaylı bir düzenleme yapılmadığı görülecektir. Bu hususdaki tahkim yargılamasındaki temel mevzuatlar olan Ulusal Tahkim Kanunları, Tahkim Merkezlerinin Usul Kuralları ve ülkelerin kendi iç usul kurallarındaki boşluğu doldurmak için Uluslararası Barolar Birliği Tarafından hazırlanan Milletlerarası Tahkimde Delil İkamesi Hakkında IBA Kuralları ve Prag Kurallarıyla ortak bir düzenleme oluşturulmak istenmiştir.

Uluslararası Barolar Birliği Tarafından hazırlanan Milletlerarası Tahkimde Delil İkamesi Hakkında IBA Kuralları düzenlemesiyle delillere ilişkin belge ibrazı, çapraz sorgu, uzman görüşü ve benzer konularda detay bir düzenleme oluşturulmuştur. IBA 'nın delil ikamesi düzenlemesine paralel olarak Kıta Avrupası Hukuk sisteminde ise "Prag Kuralları" olarak anılan Uluslararası Tahkimde Yargılamanın Etkin Şekilde Yürütülmesine İlişkin Kurallar düzenlemesi yer alır. Bu kurallar yasal hükümler değillerdir. Bu nedenle taraflarca seçilen ulusal yasaları veya tahkim kurallarını geçersiz kılmaz. Tarafların seçimiyle bağlayıcı hale gelir. Bu düzenlemelerle taraflarca seçilen tahkim kurallarındaki eksikliklerin giderilmesi amaçlanır. Her ne kadar bağlayıcı olmasa da milletlerarası tahkimde geniş kabul görmektedir.

Tahkim yargılamasında milli yargılamanın aksine hakemlerin delilleri serbest değerlendireceği kabul edildiği için tanık delilleri en az yazılı deliller kadar büyük öneme sahiptir. Hakemler, uyuşmazlığa ilişkin kararını belgeler üzerinden verebileceği gibi, duruşmalarda tanık deliline başvurabilir. Bu sebeple hem yazılı delillerin hem de sözlü savunmanın bir arada olduğu karma tahkim yöntemi büyük öneme sahiptir. Burada özellikle tanık beyanlarının dinlenmesi ve doğruluğunun teyit edilmesi açısından çapraz sorgulama yapılmaktadır. Çapraz sorgulama, uyuşmazlığa ilişkin önemli olayların aydınlatılmasında kullanılan bir tanık sorgulama işlemidir. Tahkim yargılamasında tanık dinlenmesi ve dinlenen tanığın çapraz sorgu tabi tutulması hakemlerce verilecek kararı önemi ölçüde etkilediği için çalışmamızda tahkimde tanık delillin ne olduğu, kimlerin tanık olabileceği, tanıklığa ilişkin önemli hususlar ve duruşmada tanık beyanlarının en etkin şekilde nasıl kullanılacağına ilişkin hususlar değerlendirilecektir.

Çalışmamızda temelde bu farklarının tahkim yargılaması bakımından ulusal ve uluslararası mevzuatta nasıl ele alındığını, uygulamada ise tanık beyanlarının hazırlanması ve duruşma esnasında sorgulamanın nasıl yapılacağı ele alındıktan sonra hem mevzuatlarda hem de uygulamadaki boşluklara atıf yapılarak; avukatlara, hakemlere ve kanun koyucuya dair çözüm önerileri ile araştırmamızı sonlandırmayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamızın temel konusu tahkim hukuku ve uygulamada tanık delilinin ilişkin çapraz sorgu olduğu için çalışmanın ilk kısmında delil kavramı ve delillere uygulanacak olan irade özerkliği prensibi ele alınmıştır. Devamında ulusal ve uluslararası yasal mevzuatlar, tahkim merkezleri, IBA Kuralları ve başta İngiltere, Almanya, İsviçre, ABD gibi ülkelerin tahkim kanunlarındaki tanık delilline ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır. Tüm bu mevzuatlar ışında çalışmanın sonunda tanık delilli nasıl sunulur, duruşmada dinlenmesi istenen tanığın nasıl hazırlanması gerektiği ve duruşma esnasında tanıkların sorgulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar anlatılmış ve mevzuattaki ve uygulamadaki boşluklara ilişkin tavsiyeler verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümde, tahkim yargılamasında delillere ilişkin temel kavramlar olan delil tanımı, türleri ve delil anlaşması; devamında irade özerkliğinin sınırları ve irade özerkliğini sınırlandıran yargılama ilkeleri incelenecektir.

İkinci bölümde ise tahkim yargılamasında tanık delili özelinde Ulusal ve Uluslararası Düzenlemelerde ve tahkim merkezlerinin kendi iç tahkim mevzuatlarındaki tanık delilline ilişkin yapılan yasal düzenlemelere değinilecektir. Bölümün son kısmında Ulusal ve Uluslararası Düzenlemelerdeki boşlukları doldurmak ve yeknesaklık sağlamak adına düzenlenen IBA Kuralındaki tanık delilline ilişkin düzenleme incelenecektir.

Üçüncü bölümde karşılaştırmalı hukukta tanık deliliğine ilişkin Alman, İsveçre, İsveç, Amerikan ve Fransa'nın ulusal tahkim kanunlarındaki delil ve tanık delilline ilişkin düzenlemelere değinilecektir.

Son bölümde ise, tahkim yargılamasında tanıkların çapraz sorguna ilişkin tanık beyanı, içeriği, tanığın duruşmaya hazırlanması, tanık sorgulamanın temelleri ve tanık deliline başvurmanın avantaj ve dezavantajlarını ile uygulamadaki çapraz sorgu esnasında yaşanan sorunları ve çözüm önerileri ele alınarak çalışma sonlandırılacaktır.

Araştırmamıza konu olan "tahkim hukuku ve uygulamada çapraz sorgu" Türk literatüründe bu konu özelinde hazırlanan ilk eser olacağı için hem uygulayıcılar hem de mevzuatta ilişkin literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyim. Çapraz sorgu, hem duruşma öncesinde hem de duruşma esnasında ciddi bir hazırlık yapılarak, icra edilmesi gereken bir husus olduğu için uygulayıcılara bir rehber niteliği taşıması amaçlanmıştır.

Çalışmamız izlenecek anlatım tahkim yargılamasında tanık delilline ilişkin ulusal, uluslararası ve kurumsal tahkim kurallarının getirdikleri düzenlemelerin incelenerek, çapraz sorgunun milletlerarası tahkim uygulamasındaki tanık beyanlarının hazırlanması, sorgulanın temelleri, tanık delilline başvurmanın avantajları ve dezavantajları ilişkin hususlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Kaynakça

Akıncı, Ziya:Milletlerarası Tahkim, 6 Bası,Vedat Yayıncılık, İstanbul,2021

Aygül Musa, Milletlerarası Ticari Tahkimde Tahkim Usulüne Uygulanacak Hukuk ve Deliller, 2. Bası, On iki Levha Yayınları, İstanbul,2014

Cremades ,Bernardo / Caırns, David: Cross- Examination and International Arbitration , Between East and West: Essays in Honour of Ulf Franke, New York ,2010

Dımolıtsa, Antonias :Giving Evidence : Some Reflections on Oral Evidence vs Documentry Evidence and on the Obligations and Right of the Witness, Levy, Laurent: Arbitration and Oral Evidence, Paris 2005

Eren, Fikret: Borçlar Hukuk Genel Hükümler, Bası 17, Yetkin Yayıncılık, Ankara,2014

Hacıbekiroğlu, Ekin; Milletlerarası Tahkim Hukukunda Deliller, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,2011

Harbst, *"Uluslararası Tahkimde Tanıkların İncelenmesi ve Hazırlanması için Bir Avukatın Kılavuzu",* Wolters Kluwer ,2015

Hobér; Kaj I/ Sussman ,Howard S. : Cross Examination in International Arbitration, OUP Oxford ,2014

Kalpsüz, Turgut: Türkiye'de Milletlerararsı Tahkim , 2. Bası, Ankara,2010

Kaufmann-Kohler, Gabrielle: “Soft Law in International Arbitration: Codification and Normativity”, Journal of International Dispute Settlement, Vol.I, No.2, 2010

Levy, Laurent :Testimonies in the Contemporary Practice:Witness Statement and Cross-Examination, Arbitral Procedure at the Dawn of the New Millennium, Reports The İnternational colloquim of the CEPANI October 15, 2004, Brussel M. A. Fernandez-Ballesteos, David Arias, 2010,

McAllister, Bruce A./Bloom, Amy: “Evidence in Arbitration”, Journal of Maritime Law&Commerce, Vol.34, No.1, 2013

O’Malley ,Nathan D.: Rules of Evidence in İnternational Arbitraion, An Annotated Guide, London 2012

Oetıker, Christan: Witness Before the International Arbitral Tribunal, ASA Bulletin, Vol.25, Issue 2

Özsunay, Ergun: Uluslararası Tahkimde Delillerin Sunulması, Milletlerarası Tahkim Semineri, 2006

Pekcanıtez, Hakan /Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet: Usul Medeni Hukuku,15. Bası,On iki Levha Yayıncılık,İstanbul,2017

Pietrowski, Robert: Evidence in International Arbitration, Arbitration International, Vol.22, I.3, Kluwer Law International, 2006

Schlaepfer, Anne Veronique: Witness Statements, Arbitration and Oral Evidence, Paris, 2005

Schneıder, Michael E. : Witness in İnternational Arbitration, Presentation of Material From Arbitration Practice, ASA Bulletin, Vo 11, Issue 2, 1993

Yeşilırmak, Ali / Esin, İsmail: 1958 New York Sözleşmesi'nin Yorumlanmasına İlişkin ICCA Rehberi: Hakimler için El Kitabı, Lahey, 2015

Yeşilırmak, Ali: The Turkish International Arbitration Law of 2001, Journal of International Arbitration, Vol. 19, I. 2, Klurwer Law İnternational

Yeşilırmak, Ali: Türkiye'de Ticari Hayatın ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi İçin Uyuşmazlıkların Etkin Çözümünde Doğrudan Görüşme, Arabuluculuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2011

Zuberbühler ,Tobias / Hofmann ,Dieter / Oeitiker,Christian / Rohner ,Thomas : IBA Rules of Evidence, Zurich,2012

Deprem Felaketinin Özel Öğrenci Yurt Sözleşmelerinin İfasına Etkisi

Betül Ortaç

Yerel Yönetimler Bingöl Üniversitesi

ortaccbetul@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Deprem Felaketi, Aşırı İfa Güçlüğü, İmkansızlık, Online Eğitim, Özel Yurt Sözleşmeleri.

Deprem Felaketinin Özel Öğrenci Yurt Sözleşmelerinin İfasına Etkisi

Özel yurtlar özel sektörde önemli bir paya sahiptir. Özellikle son zamanlarda ülkemizde artan üniversite sayısı ile paralel olarak özel yurtların sayısında da ciddi bir artış görülmüştür. Bu doğrultuda zaman içinde öğrenciler ve özel yurt yönetimi arasında ihtilaflar artmış, bu ihtilaflar Covid-19 salgının ülkemizde görülmeye başlaması ile iyice belirginleşmiştir. Devamında ise 06.02.2023 tarihinde meydana gelen ve ülkemizin neredeyse üç bölgesinde büyük yıkıma sebebiyet veren deprem felaketi sebebi ile tekrar gündeme gelmiştir. Öyle ki Yükseköğretim Kurumu, ülkemizde altı öğrenciden birinin depremden etkilendiği bildirilmiştir[1]. Bunun yanı sıra deprem bölgesindeki birçok özel yurt yıkılmıştır .Deprem bölgesinde bulunmayan özel yurtlar, her ne kadar fiili olarak direkt depremden etkilenmeseler bile birçok öğrencinin kendisi veya yakınlarının direkt depremden etkilenmeleri sebebi ile depremden sonra boş kalmıştır. Ayrıca kendisi deprem bölgesinde olmamasına rağmen ailesinin depremden zarar görmesi sebebi ile yurttan ayrılıp ailesinin yanına ulaşmaya çalışan birçok öğrenci tekrar özel yurtlara dönmemiştir. Yaşanan büyük felaketin ardından 17.02.2023 tarihinde YÖK,2022-2023 Akademik Yılı Bahar Döneminde eğitim ve öğretimin uzaktan eğitim şeklinde devam etmesine karar vermiştir[2]. Sonrasında 03.04.2023 tarihi itibari ile uzaktan eğitim ile öğrencilerin dilerlerse devam şartı aranmadan yüz yüze derse katılabilecekleri hibrit bir modele geçilmesi kararı alınmıştır.

Özel yurt sözleşmelerinin esaslı unsurlarının kanunda düzenlenmemiş olması sebebi ile bu sözleşmeler isimsiz sözleşmeler grubuna girmektedir [3]. İsimsiz sözleşmelerden olması bu noktada ihtilafların çözümünün hangi hükümler çerçevesinde yapılacağı problemi gündeme getirmiştir. Nitekim özel yurt yönetimleri öğrencilerden veya ailelerinden ifa talep ederken,

öğrenciler ise yurttan faydalanmadığı gerekçesi ile ifadan kaçınmışlardır. Bu ihtilaflar zamanla yargı makamlarına taşınmış ve bu ihtilaflara çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Özel yurt sözleşmelerinin tarafları arasında bir tüketici ilişkisi mevcut olup öğrenciler tüketici iken yurt yönetimi sağlayıcı konumundadır. Özel yurt sözleşmelerinin TKHK'de özel olarak düzenlenmemiş olması sebebi ile özel yurt sözleşmelerine TKHK'nin tüketiciyi koruyan genel hükümlerinin yanında kanunda düzenlenmiş olan isimli sözleşmelerin asli edim ve yan edim yükümlülüklerinin uygun düştüğü ölçüde uygulanması gereklidir[4]. Yine TKHK m.83 gereği hüküm bulunmayan hallerde genel hükümlerin, isimsiz sözleşmelere uygulanacağı düzenlenmiştir. Böylelikle özel yurt sözleşmelerinden çıkan ihtilafların çözümünde TKHK'de hüküm bulunmayan hallerde uygun düştüğü ölçüde TBK hükümleri uygulanabilecektir.

Özel yurt sözleşmeleri taraflardan birinin edimi diğer tarafın ediminin sebep ve karşılığını oluşturması sebebi ile tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerdendir. Yurt yönetiminin borçlandığı edim öğreniciye barınma imkânı sunmak iken öğrencinin borçlandığı edim ise bu hizmet karşılığında kararlaştıran bedeli ödemektir[5].

Yurt yönetiminin asli edimi bir yeri bir süre boyunca devamlı ve aralıksız bir şekilde kullandırmak olması sebebi ile asli edimi ifa süresi bakımından sürekli borç ilişkisi olarak değerlendirilir. O halde özel yurt sözleşmeleri sürekli borç ilişkisi içeren sözleşmeler çerçevesinde ele alınmıştır [6].

Sözleşmeden doğan borç ilişkilerinde asıl olan tarafların sözleşmeye uygun bir şekilde asıl ve yan edimleri yerine getirmesidir. Bazı durumlarda taraflardan biri sözleşmede kararlaştırılan edim yükümlülüğünün ihlal edebilmektedir. Bu durum borcun hiç ifa edilmemesi, geç ifa edilmesi, temerrüt veya gereği gibi ifa edilmemesi şeklinde olabilir.

Özel yurt sözleşmelerinin deprem ile ilişkisi değerlendirildiğinde ifa engelleri her durum için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Nitekim bazı durumlarda öğrenci ve yurt arasındaki ilişki ifa engeli bakımından farklılık göstermiştir. İlk olarak deprem bölgesinde bulunup yıkılan veya ağır hasar alan ve kullanılmaz halde bulunan özel yurtların durumuna bakıldığında deprem felaketinin önceden tahmin edilemeyeceği hususu sebebi ile taraflar açısından bir öngörülemezlik halinin mevcut olduğu üzerinde durulmuştur. Bu noktada mücbir sebep hükümleri üzerinde durulmuş ve deprem felaketinin zorlayıcı ve zorunlu bir olay olduğu ,borçlunun faaliyet ve işletmesinin dışında meydana geldiği ve kaçınılmaz olarak borcun ihlaline neden olabileceği belirtilmiştir [7]. Deprem olgusu ve binanın yıkılması arasında bir

illiyet bağının varlığı kabul edilmiştir. Bu sebeple binanın yıkımı sadece depreme bağlı olarak gerçekleşmişse TBK m.136'da düzenlenmiş olan kusursuz imkansızlık hükümleri üzerinde durulmuştur.

İkinci olarak ele alınan durumlardan biri de deprem dolayısıyla eğitimin online hale gelmesi bu nedenle öğrencilerin memleketlerine dönmesi halidir. Her ne kadar YÖK ikinci bir duyuru ile hibrit eğitimden bahsetse bile öğrencilerin birçoğu okullara tekrar dönüş sağlamayıp uzaktan eğitimi tercih etmişlerdir. Bu durumda öğrenciler yurtta kalmadığı aylara ilişkin ücret ödemek istemezken, özel yurtlar öğrencilerden veya ailelerinden sözleşme ile kararlaştırılan bedeli talep etmişlerdir. Öğrencilerin online eğitim kararından sonra memleketine dönmesi sebebi ile yurtta kalma konusunda herhangi bir yararı kalmamıştır. Bu noktada işlemin temelden çöküp çökmediği hususu üzerinde durulmuştur. Öğretideki tartışmalara değinilmiş olup işlemin temelden çökmesi hususu değerlendirilirken sözleşmenin ifası için taraflardan biri veya her ikisi için beklenmeyecek bir durumun meydana gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. İfanın beklenemezliği hususunda somut olayın tüm özellikleri ve yasal veya sözleşmesel tüm risk dağılımları çerçevesinde değerlendirme yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun sonucunda TBK m.138 çerçevesinde aşırı ifa güçlüğü hükümleri çerçevesinde değerlendirilmiştir [8]. Nitekim öğrenciler eğitimin ikinci yarısında deprem felaketi sebebi ile online eğitime döneceklerini bilebilecek durumda olsalardı en başından sözleşme ilişkisi içine girmeyebilirlerdi. Yurt yönetimi açısından bakıldığında ise ciddi bir ticari kazanç kaybının yanında yıllık olarak toptan ürün alımının söz konusu olduğu durumlarda zarar etmeleri kaçınılmaz bir hal teşkil etmiştir. Her ne kadar iki taraf açısından da borcun ifası imkansızlaşmamış olsa bile dürüstlük kuralı çerçevesinde durum ayrıca somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Nitekim ailesini veya yakınlarını depremde kaybeden veya depremi bizzat yaşamış olan öğrencilerin sadece eğitimin online hale gelmesi sebebi ile değil yaşadığı travmalar sebebi ile de eğitim gördüğü şehre dönmeme kararı almış olma ihtimalleri mevcuttur.

TBK m.138'in uygulanması halinde diğer incelenmesi gerekli hususlardan biri de amacın boşa çıkması halidir. Amacın boşa çıkması hali; her ne kadar edim ifa edilebilir olsa da edimin ifası bakımından alacaklının menfaati kalmamasıdır. Sonradan meydana gelen ve tarafların öngörmediği değişikler her ne kadar objektif olarak amaca engel değilse bile subjektif olarak engel teşkil etmektedir[9]. Amacın boşa çıktığı hallerde aşırı ifa güçlüğü hükümlerini

düzenleyen TBK m.138'in ya da TBK m.32'de düzenlenmiş olan esaslı hata hükümlerinden hangisinin uygulanıp uygulanmayacağı hususu irdelenmiştir.

Sonuç olarak bakıldığında deprem sebebi ile özel yurt yönetimleri ve öğrenciler arasında çıkan ihtilafların somut olayın özelliklerine göre ayrıca irdelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Zira özel yurt sözleşmelerinin hem kanunda düzenlenmemiş olması hem de öğretide ayrıntılı olarak ele alınmaması sebebi ile ihtilafların çözümü için öncellikle bu sözleşmelerin hukuki niteliklerinin tespitinin yapılması gerektiği devamında meydana çıkan temel uyuşmazlıklar ele alınmaya çalışılmış olup hukuki olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

[1]"YÖK Başkanı Özvar 2023-2023 Eğitim Öğretim Bahar Dönemine İlişkin Alınan Yeni Kararları Açıkladı." Erişim 14 Temmuz ,2023, https://www.yok.gov.tr/.

[2][2]"YÖK Başkanı Özvar 2023-2023 Eğitim Öğretim Bahar Dönemine İlişkin Alınan Yeni Kararları Açıkladı".

[3]Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*(Ankara: Yetkin Basımevi, 2019),219., Erden Kuntalp, *Karışık Muhtevalı Akit (Karma Sözleşme),* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, ,2013),3.

[4]Hasan Ozanoğlu, " Yargıtay Uygulamasında TKHK'nın Uygulanma Alanı Bakımından İsimsiz Sözleşmeler", *Ankara Barosu Dergisi*.3(2000): s.a. 53-69.

[5] Betül Ortaç, "Özel Öğrenci Yurt Sözleşmeleri ve Olağanüstü Koşulların Sözleşmeye Etkileri",(Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi,2022), 16.

[6] Kemal Oğuzman ve Turgut Öz , *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020), 13., Ortaç, , "Özel Öğrenci Yurt Sözleşmeleri ve Olağanüstü Koşulların Sözleşmeye Etkileri",17.,.

[7] Fikret Eren, *Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1975), 175., Barış Özçelik, " Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sebeplerle Borcun İfa Edilmemesi ve Mücbir Sebep Kayıtları" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009)42-43., Haluk Tandoğan, *Mes'uliyet Hukuku*, (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010),464-465., Hale Şahin," Mücbir Sebep Nedeniyle Borcun İfa Edilememesi"(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2009)56-57.

[8] Başak Baysal, *Sözleşmenin Uyarlanması*,(İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2019), 288.

[9] Baysal, *Sözleşmenin Uyarlanması*, 244., Hayri Pakdil, "Türk Borçlar Kanunu Madde 138 Çerçevesinde Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması"(Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi,2020),65

Kaynakça

Baysal, Başak. Sözleşmenin Uyarlanması. İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2019.

Eren, Fikret. Borçlar Hukuku Genel Hükümler. Ankara: Yetkin Basımevi, 2019.

Eren, Fikret. Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1975.

Kuntalp , Erden. Karışık Muhtevalı Akit (Karma Sözleşme).Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2013.

Oğuzman, Kemal ve Turgut Öz .Borçlar Hukuku Genel Hükümler .İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020.

Ortaç, Betül. "Özel Öğrenci Yurt Sözleşmeleri ve Olağanüstü Koşulların Sözleşmeye Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi,2022.

Ozanoğlu, Hasan ." Yargıtay Uygulamasında TKHK'nın Uygulanma Alanı Bakımından İsimsiz Sözleşmeler", Ankara Barosu Dergisi 3,(2000): 53-69.

ÖZÇELİK, Barış. "Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sebeplerle Borcun İfa Edilmemesi ve Mücbir Sebep Kayıtları". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Pakdil, Hayri. "Türk Borçlar Kanunu Madde 138 Çerçevesinde Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması". Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi,2020.

Şahin, Hale. "Mücbir Sebep Nedeniyle Borcun İfa Edilememesi". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2009.

Tandoğan, Haluk. Mes'uliyet Hukuku. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010.

Yükseköğretim Kurumu. "YÖK Başkanı Özvar 2023-2023 Eğitim Öğretim Bahar Dönemine İlişkin Alınan Yeni Kararları Açıkladı.". Erişim 14 Temmuz, 2023. https://www.yok.gov.tr/.

Kıymetli Evrakın Ziyaı ve İptali*

Ece Hilal Akpınar [1,*] & Setenay Yağmur [2]

[1] Hukuk Fakültesi Atatürk Üniversitesi

[2] Hukuk Fakültesi Istanbul Gedik Üniversitesi

ecehilal_05@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Kıymetli Evrak, Zayi Olma, Nispi Anlamda Ziya, Mutlak Anlamda Ziya, İptal Kararı.

Kıymetli evrakın zayi olması ve bunun neticesinde iptali TTK m. 661 vd. düzenlenen ve uygulamada sıkça karşılaşılan bir durumdur. Çalışmamızda ilk olarak kıymetli evrakın ziyaı kavramı anlatılmıştır. Ardından ise, senedin zayi olması halinde başvurulabilecek hukuki yollara değinilmiştir. Bu bağlamda literatür ve yargı kararları taranmıştır.

Kıymetli evrak hukukuna hâkim olan ilkelerden biri hak senet birlikteliğidir. Buna göre, kıymetli evrakın içerdiği hak senet olmaksızın ileri sürülemez. Hak senet birlikteliğinin istisnası ise kıymetli evrakın zayi olmasıdır. TTK'da kıymetli evrakın zayi olmasıyla alakalı bir tanımlama yapılmamıştır. Ancak gerek TTK'da gerekse TMK'da kıymetli evrakın zayi olmasıyla alakalı hükümlere yer verilmiştir. Buna karşın *"ziya"* kavramı TTK m.651'in gerekçesinde detaylı olarak açıklanmıştır. İlgili hükmün gerekçesine göre "*Madde aynen 6762 sayılı Kanunun 563 üncü maddesinden alınmış olup, doğrudan kaynak İsv. BK m. 563'dür. Maddede (ve Tasarının diğer maddelerinde yer alan) "zayi" ve "ziya" kelimeleri yerine Öztürkçe bir kelime konulmamıştır. Bunun sebebi, her iki kelimenin tüm anlamlarını içerecek uygun bir karşılığının bulunamamasıdır. "Zayi" ve "ziya" kelimelerine sözlükler esas itibarıyla "yitmiş, mahvolmuş" anlamlarını vermektedir. Yargıtay ise yiten (kaybolan), yırtılan, okunamayacak kadar tahrip olan, elden herhangi bir şekilde çıkan (meselâ, kuyuya düşen, çıkarılamayan, rüzgârda uçan) senetleri "zayi" olmuş senet olarak kabul ediyor. Bu kelime yerine "yiten" kelimesinin kullanılması halinde, kavramın dar yorumlanabileceğinden, "yiten, elden çıkan, harap olan" şeklinde birden çok kelimenin bir arada kullanılmasının da kanun diline uymayabileceğinden endişe edilmiştir. "Zayi" bir kelime değil, anlambilim yönünden anlam yüklü bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Medenî Kanunda da bu tür kelimelerin aynen korundukları saptanmıştır."*

Senedin ibrazının objektif anlamda imkânsız olması durumuna mutlak anlamda ziya denir. Örneğin senedin yanması, yırtılması gibi hallerde senedin zilyetliğinin kazanılması, herhangi bir kimse için mümkün değildir. Burada objektif bir imkânsızlık söz konusudur (Bakırcı, 2021: 82 aynı yönde bkz. Cebeci, 2014: 24; Göç Gürbüz, 2017: 56) . Borçlunun bulunamaması nedeniyle senedin ibraz edilememesi veya hak sahibinin senedi koyduğu yeri sakatlığı sebebiyle bulamaması durumunda sübjektif imkânsızlık hali mevcuttur. Bu durumlarda senedin zayi olduğundan bahsedemeyiz (Göç Gürbüz, 2017: 56; Öztan, 2021: 54). İbrazın yalnızca hak sahibi açısından imkânsız olmasına da nispi anlamda ziya denir. Nispi anlamda ziya senedin yalnızca hamili tarafından ibraz edilememesidir.

Gündelik hayatta en çok karşılaşılan hallerden olan senedin çalınması ya da kaybolması gibi durumlarda sendin nispi anlamda zayi olduğu kabul edilir. Kıymetli evrakın kaybedilmesi halinde senet, hamilin iradesi dışında kaybolmalıdır. Ayrıca senedin kısa süreli kaybolması kıymetli evrakın zayi olduğu anlamına gelmez. Senedin sürekli olarak kaybolması durumunda kıymetli evrakın zayi olduğu kabul edilir (Bakırcı, 2021: 82). Önemli diğer bir husus da senedin hasar görmüş olmasıdır. Örnek verecek olursak, senedin karalanmış olması veya üzerine bir şey döküldüğü için yazıların okunamaması durumunda, hamilin senet üzerindeki zilyetliği devam etmektedir. Ancak, senet borçluya ibraz edildiğinde borçlu senetteki hasar yüzünden borcu ifa etmekten kaçınabilir (Göç Gürbüz, 2017: 57). Bu durumda senedin iptal edilip edilemeyeceği doktrinde tartışmalıdır. Bizim de katıldığımız görüşe göre, senet kullanılamaz hale gelmiş ve senedin içeriği anlaşılmıyorsa, hamil iptal talebinde bulunabilmelidir. Ancak senet yıprandığı halde asli unsurlarının anlaşıldığı durumlarda senedin iptal edilmesine gerek yoktur. Zira bu durum senedin dolanım yeteneğini azaltacağından ticari hayatı sekteye uğratabilir. Bu hallerde masrafı keşidecinin sağlaması koşuluyla yeni bir senet düzenlemesi talep edilebilmelidir. Kıymetli evrakın nispi anlamda zayi olması durumunda hamil mahkemeden ödeme yasağı verilmesini talep edebilir. Kıymetli evrakın mutlak olarak zayi olması halinde hamilin mahkemeden ödeme yasağı talep etme hakkı yoktur. Zira senet kimsenin elinde olmadığı için ibraz edilemez. Burada objektif ibraz imkânsızlığı mevcuttur (Bakırcı, 2021: 85-86; Turan, 2020: 39). Mutlak anlamda zayi olan senet için ödeme yasağı talep edilirse hâkim bu talebi resen reddeder (Bakırcı, 2021: 86). Mahkemenin verdiği ödeme yasağı kararı önleyici tedbir kararıdır. Önleyici tedbir niteliğinde olan bu karar doktrinde tartışmalı olmasına karşın çoğunluğun (Bakırcı, 2021: 89 aynı yönde bkz. Göç Gürbüz, 2017: 62; Gültekin, 2020: 74; Karakaya, 2014: 31; Kendigelen ve Kırca, 2021: 63; Özbay, 2012: 412 vd.) ve Yargıtay'ın görüşüne göre "ihtiyati tedbir" mahiyetindedir. Yargıtay bir kararında,

ödeme yasağının senedin ziya sebebiyle iptali talebinde talep istenebileceği gibi, dava açılmadan önce ihtiyati tedbir olarak talep edilebileceğine karar vermiştir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 1985/3596, K: 1985/3300; aktaran: Bakırcı, 2021: 89).

Kıymetli evrakın zayi olmasında ise hamil, ödeme yasağı kararıyla birlikte senedin kimin elinde olduğu biliyorsa istirdat davası açması, bilmiyorsa iptal talebinde bulunması gerekir. Doktrinde ve uygulamada her ne kadar "iptal davası" tabiri kullanılsa da kanaatimizce "iptal kararı" ifadesi daha doğrudur. Zira iptal kararı bir çekişmesiz yargı işidir. Davalarda davalı ve davacı olmak üzere iki taraf vardır ve davaya konu olan bir husumet söz konusudur. Lakin çekişmesiz yargı işlerinde bir husumet söz konusu değildir. İptal kararında senedin iptal edileceği ilan edilecektir. İlan aşamasında senet hakkındaki bilgiler ilan edilecek ve senedi elinde bulunduran kişinin senedi getirmesi aksi takdirde senedin iptal edileceği bildirilecektir. Senedi elinde bulunduran kişi tespit edilir ya da bu kişi senedi mahkemeye ibraz ederse mahkeme iptal kararı vermez. İptal talebinin görüldüğü mahkeme senedi elinde bulunduran kişiye karşı istirdat davası açması için iptal isteyene süre verecektir. Bu sürenin verilmesi için senedi elinde bulunduran kişinin kesin olarak bilinmesi gerekir. Bu süre içinde istirdat davası açıldığı takdirde ödeme yasağı davanın sonucuna kadar devam eder. Eğer bu süre zarfında istirdat davası açılmazsa ödeme yasağı kararı kalkar (Bakırcı, 2021: 155). İstirdat davası açılabilmesi için senedin nispi anlamda zayi olması gerekir çünkü mutlak zayi durumunda senet kimsenin elinde olmadığı için istirdat davası açmakta hukuki bir yarar yoktur. Senet üzerindeki zilyetliğin geçici olarak kaybolması ya da hamilin senedi rızası ile terk etmiş olması durumunda da istirdat davası açılamaz. İstirdat davası sonucunda senet iptal edilmez. İstirdat davası maddi anlamda kesin hüküm teşkil ettiği için mutlak hak sahibi ortaya çıkmış olur (Bakırcı, 2021: 156).

Senedi ele geçiren kişiyi bilmiyorsa ya da senet esaslı unsurları anlaşılmayacak derecede tahrip olmuşsa iptal talebinde bulunur. Mahkeme iptal kararı verdiğinde senetteki hakkın sahibinin iptal talebinde senedi zayi ettiğini bildiren kişi olduğu ispatlanır ve senet iptal edilir. Kıymetli evrakta senetle hak iç içedir. Kural olarak borçlu senedi ibraz etmeyen hamile ödeme yapmak zorunda değildir. Bu ilkenin istisnası iptal kararında ortaya çıkmaktadır (Bakırcı, 2019: 106). Bu halde iptal kararıyla beraber, senedin vadesi gelmişse hak sahibi, hakkını senet olmadan talep edebilir. Eğer senedin vadesi henüz gelmemişse hak sahibi masrafları kendisi karşılamak üzere yeni bir senet düzenlenmesini talep edebilir. İptal talebinde bulunulmasıyla birlikte senedin hak sahibini teşhis fonksiyonu ortadan kalkmakta ve iptal talebinde bulunan tarafın

senedin hak sahibi olduğu karine olarak kabul edilmektedir. Fakat iptal kararı maddi anlamda kesin hüküm oluşturmaz. Yani senedin sonradan ortaya çıkan gerçek hamili iptal kararının iptalini isteyebilir (Bakırcı, 2021: 106). Yetkili hamilin iptal talebinde bulunabilmesinin şartları şu şekilde sayılabilir:

- Senet zayi olmalıdır.
- Senette yer alan hak devam etmelidir.
- Senedin zilyetliğini yeniden kazanmak imkânsız olmalıdır.
- İptali isteyen kişi hak sahibi olmalıdır.
- Zayi olan senet kanunen iptali mümkün olan senetlerden olmalıdır.

*Bu bildiri özeti yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Kaynakça

Bakırcı, Halil Ahmet. *Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptali*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Cebeci, Emine. "*Çekin Ziyaı ve İptali",* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Göç Gürbüz, Diğdem. *Öğreti, Uygulama ve Yargıtay Kararları Işığında Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptali*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, 2017.

Gültekin, Özkan. *Yeni TTK, TBK, HMK ve Çek Kanununa Göre Öğretide ve Uygulamada Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptali*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.

Karakaya, Umur. *Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptali*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Kendigelen Abuzer ve Kırca İsmail. *Kıymetli Evrak Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Özbay, İbrahim. *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.

Öztan, Fırat. *Kıymetli Evrak Hukuku*. Ankara: Yetkin Basımevi, 2021.

Turan, Ramazan. *Kambiyo Senetlerinin Zayi Olması ve Hak Sahibinin Başvurabileceği Hukuki Yollar*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.

Yargıtay İçtihatları Doğrultusunda Bir Haberin Taşıması Gerekli Hukuki Kriterler ve Basın Özgürlüğü

Mehmet Emin Ünal

Hukuk Fakültesi Serbest

av.mehmetemin.unal@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Haber Verme Hakkı İfade Hürriyeti Hukuka Uygunluk Nedeni Basın Özgürlüğü.

Haber verme hakkı toplumu ilgilendiren bir meselenin yayımlanması kamuoyuyla paylaşılması şeklinde ortaya konulabilir. Bu hak mevzuatımızda bir hukuka uygunluk nedeni olarak tanımlansa da haber verme hakkının kullanılması halinde kimi zaman kişilik hakkına dahil değerlerin örneğin isim, resim, onur ve haysiyet vb devredilemez ve vazgeçilemez değerlerin ihlal edilebildiği çeşitli vesilelerle yargısal makamların önüne bir uyuşmazlık olarak gelebilmektedir. Hukuk düzeninin çatışan iki hak karşısında hangi hakka üstünlük tanıyacağı, bu iki hak arasında dengenin nasıl sağlanacağı hususu kimi zaman tartışmalara sebebiyet verebilmektedir. Bu tip uyuşmazlıklarda çatışan iki hak arasındaki hak somut olay göz önünde bulundurularak değerlendirilmeli iki haktan birinin diğerine tercih edilmesindense iki hak arasında evrensel ilkeleler baz alınarak denge sağlanmalıdır. Bu çalışmada basın ve yayın mecralarında yayımlanan haberler dolayısıyla kişilik haklarının ihlal edilmesi bir hukuka uygunluk nedeni olarak karşımıza çıkan haber verme hakkı ve ifade hürriyeti baz alınarak değerlendirilecektir.

Bu çalışmada genel anlamda haber verme hakkının sınırlarına değinilecek ifade hürriyetinin tanımı ortaya konulmak suretiyle yayımlanan kimi haberlerin bu nitelikleri haiz olup olmadığı irdelenecektir.

Anayasamızın 2. Maddesinde ifade edildiği üzere "Türkiye Cumhuriyeti devleti demokratik laik sosyal bir hukuk devletidir." Hiç şüphesiz demokratik niteliği haiz bir hukuk devletinde basının özgürlüğünün önem ve değeri yadsınamayacak derecede büyüktür. Zira vatandaşların kanaatlerinin dış dünyaya yansımasının önemli araçlarından biri de basındır. Özgürlükçü insan haklarına dayanan demokratik devletlerde halkın devlet yönetimine katılımının amacına uygun

şekilde sağlanması ancak özgür bir basınla sağlanabilir. Demokratik toplumlarda basının en önemli işlevi kamu yararını ilgilendiren konularda haber ve bilgi vermek açıklamalar yapmak, eleştiri ve değer yargıları sunmak suretiyle toplumu aydınlatmak bunun yanı sıra belli başlı hususlar hakkında kamuoyu oluşturmaktır. Demokratik devletlerde basın adeta vatandaşın sözcüsü gibi görülmektedir. Basın yerine getirdiği bu önemli işlev sebebi ile birçok uluslararası hukuki metinde ve iç hukukumuzu etkileyen anayasa ve yasalarımızda koruma altına alınmıştır. Bunun yanı sıra mezkur hukuki metinler kişilik hakkına dahil değerleri de koruma altına almaktadır. Basın demokratik bir toplumun vazgeçilmez şartı zorunlu unsuru; kişilik hakkına dahil değerlerin korunması da devletin varlık sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu iki değer arasındaki denge sarsıcı bir etkiye sebebiyet vermeden korunmalıdır.

Öğretide kişilik hakkının ortak bir tanımı bulunmamakla birlikte kişilik hakkına dahil değerler örnekseme yoluyla ortaya konulmuş bu yolla kişilik hakkı tanımlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu değerler yaşam sağlık özgürlükler onur ve saygınlık özel yaşam isim resim gibi değerlerdir. Bu değerlere yönelen saldırılar kişilik hakkına dahil değerlerin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Kişilik hakkına dahil değerler; mutlak, doğuştan gelen, devredilemez ve vazgeçilemez bir niteliği haizdir. İşte tüm bu nitelikleri haiz olan kişilik hakkına dahil değerlerin gerek anayasamızca gerek kanunlarımızca teminat altına alınan basın tarafından ihlali gündeme gelebilmektedir. Kişilik hakkına dahil değerlerin basın yoluyla ihlal edilmesi sözleşmeye aykırılık olarak karşımıza çıkabileceği gibi haksız fiil olarak da ortaya çıkabilmektedir. Basında çıkan bir haber dolayısıyla kişinin ruh sağlığının bozulması, basın yayın kuruluşlarının isim, resim onur şeref ve haysiyet gibi kişilik hakkına dahil değerlerin haksız ve hukuka aykırı bir biçimde kullanarak bir zarar meydana getirmesi ihtimal dahilindedir. Yargıtayın yerleşik içtihatlarına göre bir haberin herhangi bir hak ihlaline sebebiyet vermemesi için şu ölçütleri taşıması gerektiği ifade edilmiştir; Haber gerçek olmalıdır, ifade ile öz birbiri ile uyumlu olmalı, haberin yayımlanmasında kamu yararı bulunmalıdır.

Yargıtayımızın önüne gelen uyuşmazlıklarda incelediği uyuşmazlıklarda gerçeklik güncellik ifade ile öz arasındaki ve kamu yararı esaslarını ince bir titizlikle somut olaya uyguladığı görülmektedir.

Anayasa Mahkemesi ise anayasal haklar zaviyesinden meseleyi değerlendirirken Öğretide kişilik hakkının ortak bir tanımı bulunmamakla birlikte kişilik hakkına dahil değerler örnekseme yoluyla ortaya konulmuş bu yolla kişilik hakkı tanımlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu değerler yaşam sağlık özgürlükler onur ve saygınlık özel yaşam isim resim gibi değerlerdir. Bu değerlere yönelen saldırılar kişilik hakkına dahil değerlerin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Kişilik hakkına dahil değerler; mutlak, doğuştan gelen, devredilemez ve vazgeçilemez bir niteliği haizdir. İşte tüm bu nitelikleri haiz olan kişilik hakkına dahil değerlerin gerek anayasamızca gerek kanunlarımızca teminat altına alınan basın tarafından ihlali gündeme gelebilmektedir. Kişilik hakkına dahil değerlerin basın yoluyla ihlal edilmesi sözleşmeye aykırılık olarak karşımıza çıkabileceği gibi haksız fiil olarak da ortaya çıkabilmektedir. Basında çıkan bir haber dolayısıyla kişinin ruh sağlığının bozulması, basın yayın kuruluşlarının isim, resim onur şeref ve haysiyet gibi kişilik hakkına dahil değerlerin haksız ve hukuka aykırı bir biçimde kullanarak bir zarar meydana getirmesi ihtimal dahilindedir. Yargıtayın yerleşik içtihatlarına göre bir haberin herhangi bir hak ihlaline sebebiyet vermemesi için şu ölçütleri taşıması gerektiği ifade edilmiştir; haber gerçek olmalı, haber güncel olmalı, ifade ile öz birbiri ile uyumlu olmalıdır.

Anayasa Mahkemesi ise anayasal haklar penceresinden değerlendirirken meseleyi şu saptamaları yapmaktadır;

İfade özgürlüğü temel bir hak olmakla birlikte hiç şüphesiz mutlak değildir, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerin sınırlama rejimine tabidir.

i. Genel İlkeler

83. Anayasa'nın "*Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*" kenar başlıklı 26. Maddesinin ilgili kısmı şöyledir:

> *"Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar…*
>
> *Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının*

yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

i. Genel İlkeler

83. Anayasa'nın "*Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*" kenar başlıklı 26. Maddesinin ilgili kısmı şöyledir:

"Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar…

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Devletler bu hakkı toplumun meşru çıkarlarını korumak için kısıtlayabilir. Bireyin ve toplumun sağlığı da bu çıkarlardan biridir. Bununla birlikte sağlıkla ilgili bilgilerin sansürlenmesi veya toplumun sağlık alanındaki tartışmalarına ve inisiyatiflerine katılımını -söz gelimi yanlış olduklarından bahisle- engelleyecek kategorik müdahaleler ifade özgürlüğünün ihlaline neden olacaktır. denilmek suretiyle genel olarak ifade hürriyetinin sınırlarını çizmiştir.

Kaynakça

Ankara 2009. Akipek Jale/Akıntürk Turgut, Türk Medeni Hukuku Birinci Cilt Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku, Altıncı Bası, Beta Yayınları. Bayındır Sinan/Apiş Özge, Bir Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Haber Verme Hakkının Yazılı Basın Yoluyla İşlenen Hakaret Suçları Açısından Değerlendirilmesi, http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-91-655. Çetin Erol, Basın Hukuku, 4. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2008. Çetin Erol, Son Değişikliklerle Açıklamalı-İçtihatlı Basın Hukuku Yazılı Basın Radyo –Televizyon İnternet, Güncellenmiş 5. Bası, Bilge Yayınevi, Ankara 2014. Çolak Nusret İlker, Kitle İletişim Hukuku, 12. Levha Yayınları, İstanbul 2010. Dönmezer Sulhi, Basın Hukuku, Tamamlanmış 3. Bası, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1968. Dural Mustafa/Öğüz Tufan, Kişiler Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 8. Bası, Filiz Kitapevi, İstanbul 2006. İçel Kayıhan/Ünver Yener, Kitle Haberleşme Hukuku, Yenilenmiş Yedinci Bası, Beta Yayınları, İstanbul

2007. Hatemi Hüseyin/Kalkan Oğuztürk Burcu, Kişiler Hukuku (Gerçek kişiler-Tüzel Kişiler), Vedat Kitapçılık, İstanbul 2013. Keçelioğlu Elvan, Kusurluluğu Ortadan Kaldıran Sebeplerle Hukuka Uygunluk Sebepleri Arasındaki Ayrımın TCK'nın Uygulanması Bakımından Pratik Sonuçları, http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-87-612. Kılıçoğlu Ahmet, Şeref, Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılardan Hukuksal Sorumluluk, Yeniden Gözden Geçirilmiş, Genişletilmiş 4. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2013. Kılıçoğlu Ahmet, Basın Özgürlüğünün Suistimali, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 1993/3-4. Özel Sibel, Uluslararası Alanda Medya ve İnternette Kişilik Hakkının Korunması, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004. Serozan Rona, Medeni Hukuk Genel Bölüm/Kişiler Hukuku, 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2013, s. 454. Tüfek Ömer Faruk, Basın Yoluyla Kişilik haklarının İhlali ve Bu İhlale Karşı Özel Hukuk Ceza Hukuku ve İ.H.A.S. Koruması, 2. Tıpkı Bası, Adalet Yayınları, Ankara 2007. Zevkliler Aydın,/Acarbey M. Beşir,/Gökyayla Emre, Medeni Hukuk, Seçkin Yayınevi, Ankara 1999. http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/ http://hudoc.echr.coe.int Sinerji Mevzuat ve İçtihat Program.

AYM Bireysel Başvuru Kararları

8. Oturum

Eğitim

Oturum Başkanı: Yusuf Alpaydın

Salon 2

16 Kasım Perşembe

10:00 - 11.30

Zeynep Kayar Arvasi, Zeynep Kaya

4-6 Yaş Çocukların Din Eğitiminde Ailelerin Kullandıkları Kaynaklar Üzerine Nitel Bir Araştırma

Lütfi Avcı

Kutadgu Bilig'in Eğitsel Değeriyle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme

Margıl Güler Karamanlar

Okul Yöneticisi ve Rehber Öğretmen İşbirliğinin Okulun İşleyişine Katkıları

İsmail Karamanlar

Öğretmenlik Meslek Kanunu Sonrası Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Lisansüstü Öğrenim Görme Eğilimlerine İlişkin Paydaş Görüşleri

4-6 Yaş Çocukların Din Eğitiminde Ailelerin Kullandıkları Kaynaklar Üzerine Nitel Bir Araştırma

Zeynep Kayar Arvasi [1,*] & Zeynep Kaya [2]

[1] Islami Ilimler Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

[2] Ilahiyat Fakültesi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

zynpkyr.16@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Okul Öncesi Eğitim, Din eğitimi, Din Eğitimi Kaynakları, Aile.

Eğitim, doğumla başlayıp hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu sürecin en önemli safhalarından biri, şüphesiz ahlaki gelişimin oluşmaya başladığı okul öncesi dönemdir. Okul öncesi dönemde ailede verilen eğitim çocuğun karakterini şekillendirmede etkin rol oynamaktadır. Çocuk sosyal hayatını etkileyen ahlak, din ve değer ögelerini barındıran davranışlarla ilk olarak ailede karşılaşmaktadır. (Cihandide, 2014)

Din eğitimi; bireyin bulunduğu toplumla uyumlu hale gelmesi, sosyalleşmesi ve doğru bir din anlayışına sahip olabilmesi için önemlidir. (Aydın, 2008) Genel olarak eğitimde, özelde ise din eğitiminde bireysel özelliklerin yanı sıra sosyal çevrenin etkili olduğu bilinmektedir. Dini gelişim çocukluk döneminden itibaren başlamakta, doğuştan gelen inanma duygusu çevresel faktörlerle ve eğitim yolu ile şekillenmektedir. (Tetik, 2020) Çocuğun ilk sosyal çevresi ailesidir. Aile, aynı zamanda çocuğun temel ihtiyaçlarını karşıladığı ve eğitiminin ilk başladığı kurumdur. Bu nedenle ailenin eğitim sürecinde kullandığı yöntem ve kaynaklar eğitimin istendik yönde ilerleyebilmesi için önem arz etmektedir. (Siyez, 2007) Teknolojinin gelişmesiyle bireylerin bilgi edinme kaynakları farklılaşmış; bu durum, ailelerin eğitimde kullandıkları metotlar ve kaynakların çeşitlenmesine yol açmıştır. Ailelerin kullandıkları kaynaklar ise çocuğun din eğitimini etkilemektedir. (Bilecik, 2017) Çalışmanın konusunu; 4-6 yaş aralığında çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarının din eğitimindeki kaynak kullanımları oluşturmaktadır. Bu çerçevede ebeveynlerin çocuklarının din eğitimi almalarının gerekliliği konusundaki görüşleri, din eğitimi süreçlerinde en çok hangi kaynağı tercih ettikleri ve kaynak seçiminde yaşadıkları zorluklar, ebeveynleri kaynak seçiminde yönlendiren etmenlerin ne olduğu, 4-6 yaş din eğitiminde kullanılabilecek kaynakları yeterli görüp görmedikleri de araştırma kapsamına dâhil edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; 4-6 yaş aralığında çocuklarına din eğitimi veren ebeveynlerin, bu eğitim sürecinde hangi kaynaklardan istifade ettiklerini ve kullanılan kaynakların hangi türler üzerinde yoğunlaştığını tespit etmektir. Çalışmada 25 katılımcıya nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Çalışmada katılımcılar; İstanbul, Konya, Gaziantep, Düzce Yozgat ve Şanlıurfa'da yaşayıp 4-6 yaş aralığında çocuğu olan ebeveynlerdir. Katılımcıların farklı şehirlerden seçilmesinin sebebi; verilerin çeşitliliğini artırarak objektif sonuçlar elde edebilme gayretidir. Katılımcıların yaşları, sosyo-ekonomik durumları, eğitim seviyeleri farklılık göstermektedir. Görüşmeden elde edilen veriler ebeveynlerin çocuklarına din eğitimi verirken kullandıkları kaynakları, en çok kullanılan kaynağın türünü ve bu kaynağın sağladığı yarara yönelik ebeveynlerin görüşlerini tespit etme gayretiyle, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir.

Literatürde okul öncesi dönemde verilen din eğitimine dair nicel ve nitel yöntemlerle hazırlanmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Fakat ailelerin kaynak tercihlerine, bu tercihlere etki eden faktörlerin çeşitliliğine dair bir araştırma tespit edilememiştir. Bu nedenle çalışma literatürdeki bu boşluğa katkı sağlamayı hedeflemektedir. Okul öncesi din eğitimine dair yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, ailelerin kullandıkları kaynaklar araştırılarak ailelerin en çok hangi araçlarla –dijital ve basılı yayınlar vb.- din eğitimi verdikleri tespit edilecek ve bu araçların güncelliği, yeterliliği üzerine değerlendirmelerde bulunulacak, bu kaynaklara yönelik yeni öneriler sunulmaya çalışılacaktır.

Araştırma verileri, okul öncesi dönem din eğitimi ile ilgilenen araştırmacı, eğitimci, ebeveynlerin kullandıkları kaynakların özelliklerinden hareketle, kaynak konusunda yönelimin seyrini görmek ve yeni kaynaklar üretme konusunda yararlı olacaktır. Ayrıca bu çalışma, okul öncesi din eğitiminde kullanılan kaynaklara dair çalışmalar yapacak araştırmacılar için genel nitelikte bilgiler sunması bakımından faydalı olma gayreti taşımaktadır. 4-6 yaş grubu çocukların din eğitiminde kullanılabilecek materyal üretme gayretinde olan eğitimci, yayıncı vb. kişiler için ise yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında 4-6 yaş çocuklarının gelişim özeliklerine, 4-6 yaş din eğitimine dair genel bilgilere, din eğitimi sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlara ve din eğitiminde kullanılabilecek kaynaklara yer verilmiştir. Bulgular kısmında ise katılımcılardan görüşme esnasında elde edilen veriler aktarılmış ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler, 4-6 yaş aralığında çocuğu olan katılımcıların din eğitimini gerekli gördüğünü ortaya koymaktadır. Ebeveynlerin din eğitimini gerekli görme nedenleri: dinin hayatı anlamlandırmada önemli rolü,

din ve ahlak eğitiminin paralel görülmesi, dinin hayatın tüm alanlarını etkilediği, bu nedenle çocuğun toplumla uyumlu hale gelmesi için din eğitimi alması gerektiği, ailenin inandığı değerlerin çocuk tarafından da benimsenmesinin istenmesi, ebeveynlerin ahiret inancından doğan, öldükten sonra arkalarından dua eden bir nesil bırakma arzusu olarak sıralanabilir.

Araştırma sonucunda, ebeveynlerin en fazla dijital kaynakları ve din eğitimi kurumlarını tercih ettiği tespit edilmiştir. Ebeveynlerin yöntem ve kaynak seçimine; çocuğun cinsiyeti, kardeşler arasındaki doğum sıralaması, ebeveynin kendi çocukluğunda aldığı din eğitiminde kullanılan yöntemlere dair izlenimleri ve ebeveynlerin eğitim seviyeleri gibi faktörler etki etmektedir. Ebeveynler 4-6 yaş din eğitiminde kullanılabilecek kaynakları yetersiz görmektedirler. Katılımcılar, var olan dijital kaynakların da nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi gerektiğini düşünmekte, kaynak çeşitliliğini artıracak materyal önerileri sunmaktadırlar. Katılımcıların büyük kısmının çocuk gelişim alanının özel bir alan olduğu ve pedagojik formasyon gerektirdiği, yalnızca din eğitimi alarak çocuk yetiştirilemeyeceğini düşündükleri saptanmıştır. Bu bağlamda kendilerinin aldıkları din eğitimini çocuk yetiştirmede yetersiz görmektedirler.

Ebeveynler kendi din eğitimlerinde ailelerinin kullandıkları yöntemlerin bir kısmının aynen kullanılabilir olduğunu, bir kısmının ise geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ebeveynlerin kendi din eğitimi süreçlerinde ödül-ceza yönteminin şiddetin ayarlanamaması ve seviyeye göre konu seçiminin yapılamamasından doğan olumsuz izleri hatırladığı ve bu yöntemleri çocuklarına uygulamaktan kaçındıkları tespit edilmiştir. 4-6 yaş aralığındaki çocuğun kardeşler arasındaki sıralaması da din eğitiminde kullanılan yöntemleri etkilemektedir.

Çocukların din eğitimine ağırlıklı olan ebeveynin anneler olduğu saptanmıştır. Bu duruma neden olan etmenlerin başında araştırmaya katılan annelerin çalışma durumları gelmektedir. Ev hanımı olan anneler çocuklarla daha fazla vakit geçirmekte, din eğitimleri ile babalara oranla daha fazla ilgilenmektedirler. Diğer bir neden ise babaların, çocukları ile annelerinin daha iyi iletişim kurduğunu düşünmeleri ve bu sebeple çocuğun eğitiminde anneyi etkin görmeleridir. Anne ve babanın birlikte çalıştığı ailelerde ise çocuğun din eğitiminde genellikle ebeveynler eşit ağırlıkta etkin olmaktadır. Babaların çocuğun din eğitiminde daha baskın olduğu ailelerde ise neden olarak babanın otoritesinin çocuk üzerinde daha etkin olması gösterilmektedir.

Ebeveynlerin 4-6 yaş din eğitiminde genellikle din eğitimi veren kurumları tercih ettiği tespit edilmiştir. Bunların sebepleri arasında çocuğun okul ortamında sistemli bir eğitim alması, ebeveynlerin çocuğun okulda daha çok bilgi öğreneceği düşüncesi, çocuğun sosyalleşme ihtiyacı, evde kaliteli zaman geçirememesi endişesi ve temel dini bilgileri okul öncesi dönemde öğrenilmesi gerektiğine dair düşünce yer almaktadır. Ebeveynler din eğitim kurumlarından en çok Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 4-6 yaş Kur'an kurslarını tercih etmektedirler. Bu kurslarda din eğitimi ve okul öncesi eğitimin birlikte veriliyor olması, devlete bağlı bir kurum olmasından dolayı duyulan güven ve ekonomik olarak özel kurumlardan daha uygun olması bu kurumların tercih edilme sebeplerinden birkaç tanesidir. Din eğitimi veren özel kurumları tercih edenler ise genellikle bu kurumların fiziki şartları ve öğrenci sayısının az olmasından dolayı öğreticinin çocuk ile daha fazla ilgileneceği düşüncesini sebep olarak göstermektedirler. Ayrıca özel kurumların programlarında yabancı dil, müzik gibi farklı alanlara yönelik derslerin bulunması da bu kurumların tercih edilme oranını artırmaktadır. Çocuğunu din eğitimi kurumuna göndermeyen katılımcılar farklı kaynaklar kullanarak ve kendileri rol model olarak çocuklarının din eğitimi sürecini yönetmektedirler.

Ebeveynler çocuklarına din eğitimi verirken farklı kaynaklara ihtiyaç duymakta ve basılı-görsel, dijital kaynakları kullanmaktadırlar. Bu kaynaklardan en fazla tercih edilen dijital kaynaklardır. Dijital kaynaklar çocuklar için daha ilgi çekici görülmektedir. Dijital kaynaklardan en fazla tercih edilen YouTube da yer alan dini içerikli animasyonlar, şarkılar ve çizgi filmlerdir. Bu kaynaklarda dini bilgilerin öyküleyici anlatımla, zaman zamanda ritim ile veriliyor olması çocukta öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca dijital kaynakların kolay ulaşılabilir olması da bu kaynakların tercih edilme sebeplerindendir. Dijital yayınlardan en fazla tercih edilen Diyanet TV de yer alan çizgi filmlerdir. Bunun dışında değerler eğitimi için TRT çocuk da tercih edilmektedir. Ebeveynlerin birçoğu tercih ettikleri dijital kaynağın doğruluğuyla ilgili bilgi sahibi değildir. Ebeveynler genellikle çocuklar için dijital kaynak tercih ederken tanınmış kanallara yönelmektedirler.

Ebeveynlerin çoğu 4-6 yaş din eğitiminde kullanılacak kaynakları yetersiz bulmakta ve geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Kaynakça

Aydın, M. (2008). *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Özeri Cihandide, Z. (2014) *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.

Siyez, D. (2007). Fiziksel Gelişim", *Eğitim Psikolojisi,* ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2.Baskı,2007), 47-81.

Bilecik, S. (2017). Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi . Değerler Eğitimi Dergisi, 15 (33), 7-38. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/37195/430367

Tetik, H. (2020). Anne Baba Tutumları ve Ailede Çocuğun Dini Gelişimi. Universal Journal of Theology 5 / 2 (Aralık 2020), 135-171. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ujte/issue/58173/806978#article_cite

Gümrükçüoğlu, S. (2017). Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü . KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 39-60 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/kademkad/issue/48232/61062

Kutadgu Bilig'in Eğitsel Değeriyle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme

Lütfi Avcı
Türkçe Öğretmenliği Kafkas Üniversitesi
65lutfi.avci@gmail.com

Değer, "bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi ögelerin bütünüdür." (sozluk.gov.tr) Nitekim değer, kültür ve kültürel ögeler birbirinden ayrı düşünülemez. Değerlerin/kültürlerin aktarımında sözsel ifadeler büyük bir araç görevi görüyorken aynı görevi hiç şüphesiz yazılı (birincil ve ikincil) kaynaklar da görmektedir. İnsanların hayatlarında önemli bir yere sahip olan "değer", "ölçüt", psikolojik değer, "sosyal değer" gibi kavramların aslında bir "ahlaki inanç" olduğu görülmektedir. Sosyologlar arasında tanımlanması açısından büyük tartışmalara yol açan değerlerin, toplumsal açıdan edindiği yerden yola çıkacak olunursa "bireylere hayatlarında yol gösteren hem toplumların ayırt edilmesini hem de toplumun/toplumların kaynaşmasını "sağlayan pekiştirici ve kuşatıcı" ilkeler ve inançlar olduğu anlaşılmaktadır." (Yazıcı, 2014:210,211)

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alındığında kültürel çakışmaların baş gösterdiği, bireylerin yol bulmada güçlük çekip toplumların birbirinden ayrışmadığı dönemlerde değer aktarımına ihtiyaç duyulacaktır ve duyulmuştur. "Türk tarihinin her kırılma anında varlığını hissettiren din, eski Türk tarih medeniyetinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur." (Sarıoğlu, 2023:90) Böyle bir durumda sürekli yeni kültüre ve değerlere ayak uydurmaya çalışırken yeni kültür ve değerlerle çakışmayan eski kültür ve değerler de korunmaya ve sonraki nesillere aktarılmaya çalışılır. İslamiyet'in kabulü gibi büyük bir kültürel değişime ayak uydurmak da hiç kolay olmamış ve Yusuf Has Hacib "içinde yaşadığı toplumun aksayan yönlerini" (Yavuz, 2009: 165) ortaya çıkardığı, toplumun eski ve yeni değerlerinin birbiriyle uyum içinde götürmesini sağlayacağı Kutadgu Bilig eserini kaleme almıştır.

Yusuf Has Hacib, XI. yüzyılın başlarında Balasagun'da dünyaya gelmiştir. "Yusuf, İslami dönem Türk edebiyat, sanat ve bilim hayatının bilinen Türkçe eser sahibi ilk aydını, ilk sosyoloğu, ilk siyaset kuramcısıdır." (Eker, 2006: 193,194) Kutadgu Bilig eserinden de yola çıkacak olunursa Yusuf Has Hacib'in iyi bir eğitim aldığı ortaya çıkacaktır. Yazdığı eser ile Has Hacib'lik alan Yusuf, XI. yüzyılın sonlarında vefat etmiştir ve ardından şimdilik sadece bir kitap bıraktığı bilinmektedir.

Kutadgu Bilig, XI. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınmıştır. "Didaktik, mesnevi tarzında bir siyasetnamedir." (Eker, 2006: 194) Ancak, "eser mevzuu bakımından İranlıların Siyâsetnâme'leri tarzında" kaleme alınmıştır. Hacib, "İranlıların Siyâsetnâme'lerinden" farklı olarak sade mecaz ve istiareler içeren bir dil kullanarak dört ana karakter üzerinden devlet yönetiminden sofra adabına değin birçok değeri ve kültürel faktörü okuruna kurgulaştırarak aktarmıştır. (Öz, 2011: 20)

Kültür karmaşasının ortadan kalkıp eski Türk kültürünün İslam'a uygun kısmı ve İslam kültürünün en doğal haliyle devlet erkanından sivil halka kadar benimsenmesi ve sonraki nesillere aktarılması Kutadgu Bilig eseriyle sağlanmıştır. Günümüze üç farklı nüsha halinde ulamış olan bu kitap, halen eğitsel değer aktarımına ve öğretimine devam etmektedir. Günümüzde yeni bir din benimsenmesinden ötürü yaşanan bir kültür çakışması olmasa da teknoloji çağı diye hitap edilebilecek bu çağda en büyük kültürel çakışmayı hiç şüphesiz teknoloji yaratmaktadır.

Kültür ve değerlerin kaybedilmeye başladığı bu dönemde MEB bu sorunun çözümünün okullarda verilecek eğitimle aşılacağını fark etmiş ve bu sorunla mücadeleye başlamıştır. 2005 Türkçe Öğretim Programında kazandırılmaya çalışılmış "kök değerler" şu şekilde belirtilmiştir: "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik." (meb.gov.tr) Yukarıda belirtildiği üzere bundan yaklaşık 1000 yıl önce bu değerler bir edebi metinle aktarılmış ve başarılı bir aktarım sağlamıştır.

Kutadgu Bilig üzerine bugüne kadar TRDizin ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında yayınlanmış birçok çalışma vardır. Birçok farklı başlıkla yapılan çalışmalarda birbirine benzer veya farklı değerler, benzer veya farklı araştırma yöntemi ve analiz çeşitleri farklı yıllarda kaleme alınmıştır. Belirtilen internet sayfalarında yayınlanmış çalışmalar arasından "Eğitsel Değer" üzerine yapılan literatür taramasında birtakım (31) çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmalarda rastlanılan eğitsel değerler, çalışma isimleri etik haklar gereği gizli kalacak şekilde yeniden isimlendirilerek, açıklanmıştır. Bahsi geçen çalışmalar incelendiğinde içlerinden 3 çalışmanın uygulama, 28 çalışmanın ise teorik düzeyde olduğu görülmüştür. Yapılan yayın taramalarından yola çıkılarak bu çalışmanın dikkate aldığı zaman ve internet sayfaları açısından Kutadgu Bilig'in eğitsel değerleri üzerine yapılan çalışmaların incelendiği ilk çalışma olduğu ve alana katkı saylayacağı düşünülmektedir.

"Kutadgu Bilig'in Eğitsel Değeri Üzerine Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme" adlı bu çalışma ile Kutadgu Bilig eserinde geçen eğitsel değerlerin tespit edildiği çalışmalarda yer alan eğitsel değerlerin tespit edilip tek bir çalışmada hepsine yer verilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaca dönük olarak "Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili yapılan çalışmaların özellikleri nelerdir?" Bu kapsamda aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili çalışmalar teorik mi uygulamalı mı?

II. Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili çalışmalarda kullanılan yöntemler nelerdir?

III. Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemleri nelerdir?

IV. Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili çalışmalar hangi yıllarda yürütülmüştür?

V. Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili çalışmalarda hangi eğitsel değerler tespit edilmiştir?

Çalışmada kullanılan yöntem ve araçlar aşağıda verilen şekilde sıralanabilir:

Araştırma deseni

Kutadgu Bilig'in eğitsel değerleri konusuna yönelik yapılan çalışmaların toplanıp analiz edilmesi için nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma; "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir." (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39)

Araştırma yöntemi

Kutadgu Bilig'in eğitsel değerleri konusuna yönelik yapılmış çalışmaların değerlendirildiği bu çalışma doküman incelemesine dayalı bir çalışmadır. Doküman incelemesi: "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar." (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187)

İncelenen dokümanlar

Çalışmada TRDizin ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanları taranarak Kutadgu Bilig'in eğitsel değeri açısından ele alındığı 2002 – Temmuz 2023 tarihleri arasında yayınlanmış olan 31 araştırma tespit edilmiş ve bu çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulmuştur.

Veri analiz yöntemi

İncelenmek için toplanan araştırmalar nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi, "birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır." (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 227)

Yapılan araştırmanın bulgular kısmına gelindiğinde elde edilen bulgular yukarıda belirtilen beş başlık altında toplanmıştır. Bulgular genel olarak incelendiğinde

I. Soru için genel olarak "Teorik" çalışma yürütüldüğü,

II. Soru için genel olarak "Nitel Araştırma" yürütüldüğü,

III. Soru için bir puan farkla genel olarak "Doküman Analizi" yapıldığı,

IV. Soru için genel olarak "2019 ve 2021" yıllarında çalışma yürütüldüğü,

V.Soru için genel olarak Kutadgu Bilig'de bulunan "Kök Değerler" üzerinde durulduğu görülmüştür.

2002 – Temmuz 2023 tarihleri arasında TRDizin ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında Kutadgu Bilig'in eğitsel değeriyle ilgili yayınlanmış 31 çalışma (21 makale, 8 yüksek lisans tezi, 2 doktora tezi) yapılmıştır. Bu çalışmalardan yola çıkarak 1000 yıl öncesinden günümüze kadar süre gelen zamanda birçok değerin kaybedilmiş olduğu veya kaybedilme seviyesine geldiği sırada Kutadgu Bilig büyük bir yol gösterici olmuştur. Nitekim günümüzde teknolojinin hayatın her alanına yerleşmesiyle birlikte birçok değer tekrar ya yok olmuş ya da yok olma eşiğine gelmiştir. Bu süreçte MEB'in yürütüyor olduğu çalışmanın yapı taşı hiç şüphesiz Kutadgu Bilig kitabı olmalıdır. İncelenen araştırmalarda MEB'in direkt veya dolaylı olarak aktarmak istediği değerlerin neredeyse tamamına yakınının Kutadgu Bilig kitabında yer aldığı görülmüştür. Çalışmaların yayınlanma yılının genellemesine bakıldığında da günümüzde bu değerlere daha çok ihtiyaç duyulduğundan bu konu üzerine çalışmaların artmasının bu nedene bağlanabileceğini söylemek mümkün bir hal almıştır.

Kaynakça

Arat, R. R. (2007). Kutadgu Bilig I metin. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Eker, S. (2006). Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"(1069). Türk Edebiyatı Tarihi I, Ed., Talât Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 193-201. Erişim adresi: suer_eker_kutadgu_bilig.pdf (cu.edu.tr)

ÖZ, Ş. (2011). Kutadgu Bilig'de Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11(1), 19-35 Erişim adresi: 52285 (dergipark.org.tr)

SARIOĞLU, A. (2023). Türklerin İslamiyet'e geçiş süreci ve etkili olan faktörler. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2023(1), 87-110. Erişim adresi: 2667631 (dergipark.org.tr)

Yavuz, K. (2009). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 37(37), 137-180. Erişim adresi: 2009c37.pdf (dergipark.org.tr)

Yazıcı, M. (2016). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 209-223. Erişim adresi: 157368 (dergipark.org.tr)

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

20195716392253-02-Türkçe Öğretim Programı 2019.pdf (meb.gov.tr) (15.07.2023 19.10)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (sozluk.gov.tr) (15.07.2023 18.50)

Okul Yöneticisi ve Rehber Öğretmen İşbirliğinin Okulun İşleyişine Katkıları

Margıl Güler Karamanlar

Sınıf Öğretmenliği Mardin Kızıltepe Turgut Özal Ilkokulu

ortmen-hanim@hotmail.com

***Anahtar Kelimeler**:* Okul Yöneticisi, Rehber Öğretmen, İşbirliği, Okulun İşleyişi, Okul kültürü.

Bu araştırmanın amacı; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve liselerde okul yöneticisi ve rehber öğretmen işbirliğinin okulun işleyişine katkılarını tespit etmek ve buna ilişkin önerilerde bulunmaktır. Okulların işleyişini konu eden araştırmalarda, okuldaki rehber öğretmen ve okul yöneticisi işbirliği bağlamının yeteri kadar ele alınmamış olması, araştırmanın temel motivasyonu olmuştur. Araştırmanın evrenini Mardin İli Kızıltepe İlçesine bağlı resmi okullarda görev yapmakta olan 9 yönetici ve 10 rehber öğretmen oluşturmaktadır. Nitel özellikteki bu çalışma durum çalışması (case study) desenindedir. Araştırma verileri, bireysel görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Olasılıksız örnekleme yöntemlerimden kartopu örnekleme tekniği ile ulaşılan çalışma gurubu ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırmada, okul yöneticileri ve rehber öğretmenlerin okulun işleyişinde diğer grubu önemli bir parça olarak gördüğü, okul işleyişindeki işbirlikçi tutumun olumlu okul kültürüne yansıdığı ve aile ile işbirliğinin etkilerinin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, araştırma kapsamında tartışılmış ve ileride yapılacak araştırmalara ve uygulayıcılara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Giriş

Eğitim genel olarak kişiyi önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda yetiştirme sürecidir. Bireyin bu süreçte davranışlarında olumlu yönde gelişmeler yaşanması ön görülmektedir. Bu doğrultuda Demirel (2015) eğitimi, bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir, şeklinde tanımlamıştır.

Güçlü bir okul kültürü etkili okul için gerekli olan bir ön koşuldur (Özdemir, 2006). Olumlu okul kültürü okulun informal okul yapısındaki en önemli unsurlardan biridir. Okul başarısı üzerinde birçok değişken etkilidir. Bu değişkenler içinde en önemlisi okul aile birliğidir.

İnsan yetiştiren bir örgüt olarak okullarda rehberlik hizmetlerinin önemi büyüktür. Türkiye'de rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır.

Okulun her anlamda yönetimini yapan okul yöneticisi ve okulun işleyişinde niteliksel olarak önemli bir konuma sahip olan rehber öğretmenin işbirliğidir. Bu nedenle okulların işleyişinde en önemli unsur olan yönetimin yanında okulun işbirlikçi elemanı rehber öğretmenlerinin de rolü büyüktür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, okullarda okul yöneticisi ve rehber öğretmen işbirliğinin okulun işleyişine katkılarını, okul yöneticileri ve rehber öğretmenlerin görüşlerine dayanarak tespit etmek ve buna ilişkin önerilerde bulunmaktır.

Araştırmanın Önemi

Rehber öğretmenler okulların işleyişini en çok etkileyen çalışanlardan biridir. Okul yöneticisi okulun çatısına, rehber öğretmen ise okulun açılan pencerelerine benzetilebilir. Okulun tüm yönetiminden sorumlu olan okul yöneticisi ile okulun işbirlikçi elemanı rehber öğretmenin işbirliği yapmasının, okulun işleyişine katkılarını, işin içinde olan yönetici ve rehber öğretmen görüşlerine dayanarak tespit etmenin eğitim bilimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca yapılan işbirliğinin okulun işleyişine katkılarını belirlemek ve buna ilişkin önerilerde bulunmak, eğitimin kurumsal kimlik kazandığı okullarda yol gösterici nitelikte olacağı ve eğitimin kalitesini arttırmaya yönelik önemli çalışmaları etkileyeceği ön görülmektedir.

Sınırlılıklar

Yapılan araştırma 2022-2023 eğitim öğretim yılında Mardin Kızıltepe İlçesinde lise, ortaokul ve ilkokulda görevli 9 okul yöneticisi ve 10 rehber öğretmen ile sınırlıdır.

Literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde okul yöneticilerinin rehberlik servisine ve rehberlik çalışanlarına yönelik (Camadan ve Sezgin, 2012; Çilekar, 2014; Erdemir ve Kış 2017; Öztürk, 2018) ya da rehber öğretmenlerin okul yöneticilerine yönelik (Akpınar ve Bengisoy, 2017; Karataş ve Polat, 2013) algılarını konu edinen çalışmalara rastlanmıştır.

Ne var ki okulda rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde okul müdürü ve rehber öğretmen etkileşimini (Sürücü ve Yavuz, 2013) ve rehber öğretmenlerin okul yönetimine katılımını (Can ve Nikolayidis, 2020) konu edinen sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Araştırma bu yönüyle özgün değer taşımaktadır. Araştırmanın bu yönüyle, özellikle okullarda etkililiği artırmak için yol gösterici nitelik taşıyacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın deseni, araştırmanın yürütüldüğü çalışma grubunun özellikleri, veri toplama aracı ve verilerin toplanmasına dair bilgiler ile verilerin analiz sürecine ilişkin bilgiler paylaşılmıştır.

Araştırma Deseni

Okul yöneticisi ve rehber öğretmen işbirliğinin okulun işleyişine katkılarını, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi lise, ortaokul ve ilkokulda görev yapan okul yöneticileri ve rehber öğretmenlerin görüşleri alınarak tespit edilen bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni ile gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmaları bir olay ya da olgu üzerinden toplanan verilerin derinlemesine betimlenmesi imkanı tanımaktadır (Cresvell, 2013). Durum çalışması deseninde var olan bir durum ayrıntılı olarak incelenerek analiz edilir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Mardin ili Kızıltepe ilçesinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı lise, ortaokul ve ilkokullarda görev yapmakta olan 9 okul yöneticisi ve 10 rehber öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri, yarı-yapılandırılmış görüşme formlarıyla toplanmıştır. Araştırmada okul yöneticilerine ve rehber öğretmenlere olmak üzere iki ayrı form kullanılmıştır. Soruların içeriği aynı amaca yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda başlangıçta 3 tane taslak görüşme sorusu belirlenmiştir. Taslak görüşme soruları alan uzmanına iletilerek görüşü alınmış ve 1 soru daha görüşme formuna eklenmiştir. Gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda bazı

sorularda düzeltmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu dijital forma çevrilmiş ve okul yöneticileri ile rehber öğretmenlere gönderilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma grubunda yer alan her yöneticiye ve rehber öğretmene bir kod isim belirlenmiştir. Sonrasında elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Temel olarak içerik analizinde birbirine benzeyen veriler bir araya getirilerek anlaşılır bir biçimde yorumlamaya dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2014). Bu doğrultuda görüşmelerden elde edilen veriler temalar ve kodlar yoluyla betimlenmiştir. Görüşme sorularında olumlu bir okul kültürü oluşturma, okul başarısını arttırma, okul aile işbirliğini geliştirme ve okulda verilen rehberlik hizmetlerine yönelik olmak üzere dört temaya ayrılan form verilerin analizinde de bu şekilde değerlendirilmiştir. Temalar ; okul yöneticisi ve rehber öğretmenin bu konularda yapmış olduğu çalışmalar, yapılan işbirliğinin okulun işleyişine katkıları ve beklentiler şeklinde alt temalara ayrılmıştır. Okul yöneticilerine Y1, Y2 gibi kodlar verilirken; rehber öğretmenlere R1, R2 gibi kod isimler verilerek katılımcıların görüşleri tablolaştırılarak ve alıntılar yoluyla analiz edilmiştir. Güvenirliğin sağlanması için veriler araştırmacı dışında içerik analizi yöntemini bilen bir kişi tarafından daha analiz edilmiştir. Analiz sonucunda benzerlikler ve farklılıklar üzerinde tartışılmış ve ortaya çıkan az sayıdaki farklılıklar giderilerek analize son hali verilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Bu başlık altında, içerik analizi sonucunda elde edilen bulgulara, ilgili alt başlıklar altında yer verilmiştir.

Sonuçlar ve Öneriler

Araştırma sonucunda rehber öğretmen-yönetici işbirliğinin okul işleyişine ilişkin okul kültürü oluşturmada, okul başarısını artırmada ve okul-aile işbirliğini sağlamada genel olarak olumlu katkıları olduğu ortaya koyulmuştur. Okul yöneticilerinin ve rehber öğretmenlerin görüşleri, bu üç parametre açısından oldukça benzeşmektedir ve iki paydaş da bu süreçte birbirlerini önemli ve gerekli görmektedir.

Yöneticilerin ve rehber öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda okul kültürü oluşturmada odaklanılan nokta okul içi problemlerin belirlenmesi ve çözülmesi ile ilgili iken gerçekleştirilen çalışmalar arasında risk tespiti, veli ziyaretleri ve seminer çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

Okul kültürü oluşturmada yöneticiler, rehber öğretmenlerin problemleri önleyici bir tavra sahip olmalarını isterken rehber öğretmenler ise yöneticilerin kendilerine destek olmalarını beklemektedir.

Okul başarısını artırma açısından ise yöneticiler ve rehber öğretmenler deneme sınavlarını gerçekleştirmektedirler. Bu deneme sınavları doğrultusunda bazı öğrencilere yönelik özel çalışmalar yapıldığı da ifade edilmiştir. Okul başarısını artırmada yöneticiler, rehber öğretmenlerin kişiler arası iletişimi yürütmelerini ve yenilikçi eğitim aktiviteleri planlamalarını beklerken rehber öğretmenler ise yöneticilerin kendilerine destek olmalarını beklemektedir.

Rehberik hizmetlerinin geliştirilmesi adına yöneticiler; sosyal etkinlik ve seminer düzenleme gibi genel çalışmaları yaparken rehber öğretmenler yöneticilerden daha çok toplantı, mesleki ve eğitsel rehberlik, psikolojik danışma, seminer ve etkinlik beklemektedirler. Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde okuk yöneticileri ve rehber öğretmenlerin okul başarısını artırma, okul kültürü oluşturma ve okul-aile işbirliği açısından benzer görüş ve beklentilere sahip oldukları; ancak rehberlik hizmetlerinin artırılmasıyla ilgili olarak görece daha fazla farklılaşan taleplerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Rehberlik hizmetleri, özel alan bilgisi ve donanımı gerektirdiğinden rehber öğretmenlerin diğer parametrelere oranla daha fazla talepkar olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Akpınar, B., & Bengisoy, A. (2017). "Rehber Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Rehberlik Hizmetlerine İlişkin Görüşleri". *Current Research in Education.* Cilt. 3. Sayı 3, 129-141.

Bayrakçı, M., & Dizbay, S. (2013). "Ortaöğretim Kurumlarında Okul Aile Birliklerinin Okul Yönetimine Katılım Düzeyleri". *Sakarya University Journal of Education*. Cilt. 3. Sayı 1, 98-112.

Bursalıoğlu, Z. (2000). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı Ve Davranış*. Ankara: Pegem Yayınları.

Can, E., & Nikolayidis, U. (2020). "Okul Yönetimine Katılım: Rehber Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt. 8. Sayı. 6, 1787-1806.

Creswell, J.W. (2013). Re*search Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. New York: Sage.

Çalışkan, N., & Ayık, A. (2015). "Okul Aile Birliği Ve Velilerle İletişim". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 1. Sayı. 2, 69-82.

Çelikten, M. (2003). "Okul Kültürünün Şekillendirilmesinde Müdürün Rolleri". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. Cilt 1. Sayı. 4.

Demirel, Ö. (2015). *Öğretim İlke ve Yöntemleri, Öğretme Sanatı* (21.basım). Ankara: Pegem Akademi.

Denzin, E., & Lincoln, Y.S. (1994). *Handbook Of Qualitative Research*. Thousand Oaks. CA: Sage.

Erdemir, N., & Kış, A. (2017). "Okul Yöneticilerinin Okul Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Hizmetleri İle İlgili Görüşleri". *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. Cilt 4. Sayı. 8, 34-47.

Eryetiş, M.V. (2016). "Meslek Seçimi Ve Mesleki Rehberlik". *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*. Sayı 44.

Firat, N. (2007). *Okul Kültürü Ve Öğretmenlerin Değer Sistemleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Hasan, T. (1993). "Okul Rehberlik Programında Danışman-Öğretmen-Yönetmen Üçgeni". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. Cilt 5. Sayı. 5, 129-135.

Helvacı, M.A., & Aydoğan, İ. (2011). "Etkili Okul Ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 4. Sayı 2, 41-60.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120209-6.htm

Özdemir, A. (2006). "Okul Kültürünün Oluşturulması Ve Çevreye Tanıtılmasında Okul Müdürlerinden Beklenen Ve Onlarda Gözlenen Davranışlar". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* Cilt 4. Sayı 4, 411-436.

Özoğlu, S.Ç. (1982). *Eğitimde Rehberlik Ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Sürücü, A., & Yavuz, M. (2013). "Rehberlik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Okul Müdürü-Rehber Öğretmen Etkileşiminin Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. Cilt 6. Sayı 4.

Taymaz, H. (1989). *Okul Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Turan, S., Yıldırım, N., & Aydoğdu, E. (2012). "Okul Müdürlerinin Kendi Görevlerine İlişkin Bakış Açıları". *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. Cilt.2. Sayı 3, 63-76.

Uşaklı, H. (2016). *Hayat Boyu Kapsamlı Rehberlik Ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Pegem Akademi.

Öğretmenlik Meslek Kanunu Sonrası Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Lisansüstü Öğrenim Görme Eğilimlerine İlişkin Paydaş Görüşleri

İsmail Karamanlar

Sınıf Öğretmenliği Büyükdere İlköğretim Okulu

canberkkaramanlar@gmail.com

Bu araştırmanın amacı, Öğretmenlik Meslek Kanunu sonrası öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin lisansüstü öğrenim görme eğilimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Nitel araştırma özelliğindeki bu araştırma olgu bilim (fenomenoloji) desenindedir. Araştırmanın çalışma grubu Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı kamu okullarında görev yapan 10 okul yöneticisi ile 10 öğretmen olmak üzere toplam 20 kişiden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen ve yöneticilerin görüşleri doğrultusunda lisansüstü eğitim, bireyin akademik ve mesleki açıdan gelişimi ile uzmanlaşmasını sağlayan bir etmen olarak görüldüğü belirlenmiştir. Öğretmenlik Meslek Kanunu'nun yalnızca yöneticiler tarafından olumsuz değerlendirilmesi dikkat çekici bulgular arasındadır. Bulgulara göre lisansüstü eğitim; uzman öğretmenlik, kariyer planlama süreci, yönetici olma isteği gibi nedenlerle yapılmaktadır. Ayrıca lisansüstü eğitim daha çok; ekonomik, mesleki ve akademik açıdan gelişim fırsatı sağlayan ve akademik sürece teşvik edici bir unsur olarak görülmüştür. Çalışmanın son bölümünde ise bulgulara dayalı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik Meslek Kanunu, Öğretmen, Okul yöneticileri, Lisansüstü öğrenim, Uzman öğretmenlik.

Giriş

Öğretmenliğin profesyonel bir meslek olması nedeniyle sahip olması gereken mesleki standartlar ve uygulamalar bulunmaktadır.

"Geleceği şekillendirecek genç kuşaklara temel değer ve düşünceler ile mesleki becerilerin kazandırılması eğitim yolu ile mümkün olmaktadır" (İş ve Birel, 2022). Bu açıdan bakıldığında toplumu inşa eden en önemli unsurun öğretmenler olduğu görülmektedir. Çıkarılan bu Kanun ile öğretmenlerin özlük hakları ve ekonomik imkânlarının yanı sıra kendilerini geliştirmeleri teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda meslek kanunu öğretmenlerin taleplerine yanıt vermektedir.

Eğitimi hayatlarının merkezine alan öğretmenlerin lisans eğitimi ile elde ettikleri kazanımları, hayatlarının geri kalanında tek başına kullanmaları mümkün değildir (Aydemir & Çam, 2015; Karakütük, 2001; Varış, 1972). Yükseköğretimin bir parçası olan lisansüstü eğitim 1980'li yıllara kadar fakültelerin bünyesinde usta çırak ilişkisi içinde uygulanmıştır. Ardından çıkarılan 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile birlikte yüksek lisans ve doktoradan oluşan ikili yapı oluşturularak enstitü bünyesinde yürütülmüştür.

Öğrenciler, öğretmenler, veliler ve iş görenler okulda ve okulun işleyişinde her biri ayrı birtakım rollere sahiptir (Gediklioğlu, 1997). Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde kalitenin artması için okul örgütünün temel unsurlarından olan öğretmenlere ve idarecilere hizmet içi faaliyetler yoluyla çeşitli beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır. 24 Ocak 2022 tarihinde devreye giren ÖBA (Öğretmen Bilişim Ağı), öğretmen ve idarecilerin kurs ve seminerler yoluyla eğitim aldığı bir merkez olmuştur. Aküzüm'e (2016) göre okul yöneticiler ve öğretmenler; profesyonel gelişim, istihdam olanakları sunma, akademik bir tutum kazanma, eğitimle bütünleşik bir yaşam sürme, meslek statü ve itibar elde etme gibi kazanımları sağlaması yönüyle tercih edilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Öğretmenlik Meslek Kanunu sonrası öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin lisansüstü öğrenim görme eğilimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Okul yöneticilerinin ve sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitime ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Okul yöneticilerinin ve sınıf öğretmenlerinin Öğretmenlik Meslek Kanunun lisansüstü eğitime bakışlarını etkileme durumuna ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Okul yöneticilerinin ve sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitim yapma/yapmama nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Okul yöneticilerinin ve sınıf öğretmenlerinin Öğretmenlik Meslek Kanununun akademik teşvik oluşturma durumuna ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerini inceleyen araştırmalar yer alsa da "öğretmenlik meslek kanunu" ile görüşlerini inceleyen araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle araştırma "Öğretmenlik Meslek Kanunu" doğrultusunda sınıf

öğretmenleri ve okul yöneticilerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerini incelemesi nedeniyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Araştırmalar ile öğretmenlik mesleğinde çağın beklenti ve ihtiyaçlarına uygun yeni düzenlemeler yapılmasına temel oluşturulmaktadır. Kariyer basamakları "Öğretmen", "Uzman Öğretmen" ve "Başöğretmen" olmak üzere üç basamakta değerlendirilmektedir. Kanunda belirtilen nitelikleri taşıyan öğretmenler yapılacak olan sınavlarda belirlenen puan sınırını aşmaları kaydıyla kariyer basamaklarında ilerleme gösterebilmektedir. Ayrıca kariyer basamaklarında ilerlemede lisansüstü eğitim görmek öğretmenler açısından bir avantaj olarak yansımaktadır. Lisansüstü eğitim yapan ve kanunda belirtilen niteliklere sahip öğretmenler sınavlardan muaf olarak kariyer basamaklarında ilerleme gerçekleştirebilmektedir. Bu durum ile öğretmenlerin kişisel, mesleki ve alan olarak kendilerini geliştirme çabalarını artıracak bir etmen olarak görülebilir.

İlgili literatürde öğretmenlerin (Aktan, 2020; Alabaş, Kamer ve Polat, 2012; Avcı ve Akdeniz, 2021; İlter, 2020; Kılınç, Karahalilöz ve Bektaş, 2020; Koşar, Er ve Kılınç, 2020; Yaman ve Yazar, 2015), okul yöneticilerinin (Doğusan, 2003; Kahraman ve Tok, 2016; Turhan ve Yaraş, 2013) ya da her ikisinin (Aküzüm, 2016; Nayır, 2011; Şükrü, 2000) ve öğretmen adayı lisansüstü öğrenci gibi farklı örneklemlerin (Aydemir ve Çam, 2015; Bulaç ve Murat, 2019) lisansüstü öğrenim görme eğilimlerine ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Bu araştırmalar ile örneklemlerinde yer alan katılımcıların lüsansüstü eğitim almayı isteme istememe nedenleri, tutumları vb. durumlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırma ise "Öğretmenlik Meslek Kanunu" sonrasında okul yöneticileri ve sınıf öğretmenleri tarafından lisansüstü eğitime yönelik görüşlerin belirlenmesi nedeniyle diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır.

Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Avalos (2011) araştırmasında son 10 yılda mesleki gelişim ile ilgili araştırma yapan ülkeleri incelemeyi amaçlamış ve Kanada, İngiltere, Avustralya, Hollanda, ABD gibi ülkelerin yayın sayıları en fazla olan ülkeler olduğunu, Türkiye'nin ise bu ülkeler arasına hiç giremediği belirtmiştir.

Materyal ve Metot (Yöntem)

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama süreci ve veri toplama araçları ile verilerin analizi, geçerlik ve güvenirliğe ilişkin bilgiler, ilgili başlıklar altında açıklanmıştır.

Araştırma Deseni

Nitel araştırma özelliğindeki bu araştırma olgu bilim (fenomenoloji) desenindedir. En yaygın nitel araştırma yaklaşımlarından birisi olan olgu bilim araştırması; bir fenomenin (olay, durum ya da kavramın), bir ya da daha fazla bireyin deneyimleri açısından tanımlanmasıdır (Christensen vd., 2015). Gerçeklik tüm doğallığıyla ortaya koyulmaya çalışıldığından bu deseni kullanan araştırmacı, tüm ön yargılarını ve varsayımlarını dışarıda bırakması gerekmektedir (Merriam, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Kızıltepe ve Midyat Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı kamu okullarında görev yapan 10 okul yöneticisi ile 10 öğretmen olmak üzere toplam 20 kişiden oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Meslek Kanunu Görüşme Formu" yoluyla toplanmıştır. Bu form, yarı yapılandırılmış niteliktedir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde görüşmenin büyük kısmı, keşfedilmesi gereken konuların açığa çıkarılması için sorularla veya bir konuyla yönlendirilir (Merriam, 2013: 88). Form hazırlanırken başlangıçta 4 tane taslak görüşme sorusu belirlenmiştir. Formda genel olarak katılımcıların;

- Lisansüstü eğitime yönelik genel görüşleri,
- Öğretmenlik Meslek Kanunu'nun lisansüstü eğitime bakışa etkisi,
- Lisansüstü eğitim yapma/yapmama nedenleri ve
- Öğretmenlik Meslek Kanunu'nun akademik teşvik oluşturma durumuna ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler elektronik ortamda yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Araştırmada veri kaybını önlemek adına cevaplanmayan sorular için katılımcılara yeniden ulaşılarak cevapları tamamlamaları istenmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler analiz sürecine hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Analizi, Geçerlik ve Güvenirlik

Verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmada soruların hazırlanmasında uzman görüşü alınması, araştırma sonuçlarının kabul edilebilirliğine yönelik bir akademisyenden yardım alınması, katılımcılara yeterli süre tanınarak ifadelerin net olmadığı ve anlaşılmayan durumlarda açıklamalar yapılması geçerlik ve güvenirliğin sağlandığına (Shenton, 2004) işaret etmektedir.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Bu bölümde, araştırma amaçları doğrultusunda elde edilen bulgular; kategoriler, alt başlıkları oluşturacak şekilde paylaşılmıştır.

Sonuçlar ve Öneriler

Araştırma sonucunda öğretmen ve yöneticilerin görüşleri doğrultusunda lisansüstü eğitim, bireyin akademik ve mesleki açıdan gelişimi ile uzmanlaşmasını sağlayan bir etmen olarak görüldüğü belirlenmiştir. Öğretmen ve yöneticiler görüşlerinde lisansüstü eğitimin faydalı, kariyer gelişimi açısından önemli ve gerekli olarak tanımlamışlardır. İfade edilen görüşler sonucunda olumsuz bir kod elde edilmemiştir.

Katılımcıların lisansüstü eğitim yapma nedenlerine yönelik görüşleri incelendiğinde ÖMK'nın etkisi de görülmektedir. Lisansüstü eğitim yapan ya da yapmak isteyenlerin görüşleri arasında uzman öğretmenlik, kariyer planlama süreci, yönetici olma isteği gibi nedenler olduğu görülmektedir. Yapmama nedenlerinde ise süreci istemiyor olması, fırsatı kaçırdığını ve emeklilik düşünmesi lisansüstü eğitim yapmama nedenleri olarak görülmektedir.

Bu görülerin dışında akademik sürece teşvik etme açısından ÖMK'nın olumlu olduğuna yönelik görüş olumsuz olduğuna yönelik görüşten fazladır. Teşvik oluşmadığını düşünen katılımcılar ise sürecin gelişime katkı sağlamadığı, sınavın isteği azalttığını ve ücret artışının alay konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Kaynakça

Aktan, O. (2020). "Öğretmenlerin Kariyer Gelişimi Açısından Lisansüstü Eğitimin Değerlendirilmesi." *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. Cilt 10. Sayı 3, 596-607.

Aküzüm, C. (2016). "Okul Yöneticilerinin Ve Öğretmenlerin Eğitim Yönetimi Programı Bağlamında Lisansüstü Eğitime Bakış Açılarının İncelenmesi." *EKEV Akademi Dergisi*. Sayı 67, 85-108.

Aydemir, S. & Çam, Ş. (2015). "Lisansüstü Öğrencilerinin Lisansüstü Eğitimi Almaya İlişkin Görüşleri." *Turkish Journal of Education*. Cilt 4. Sayı 4, 4-16.

Avalos, B. (2011). "Teacher professional development in teaching and teacher education over ten years." *Teaching and teacher education*, Cilt 27. Sayı 1, 10-20.

Bayar, A. & Çelenk, M. (2019). "Sınıf Öğretmenlerinin Lisansüstü Eğitimine İlişkin Görüşleri." *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*. Cilt 6. Sayı 2, 225-237.

Bozan, M. (2012). "Lisansüstü Eğitimde Nitelik Arayışları." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. Cilt 4. Sayı 2, 177-187.

Bulaç, E., & Murat, K. (2019). "Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi." *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 8. Sayı 1, 125-161.

Christensen, L.B., Johnson, R.B., & Turner, L.A. (2015). *Araştırma Yöntemleri: Desen Ve Analiz* (A. Aypay, çev. ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Gedikoğlu, T. (1997). "Eğitim Yönetimi Dün, Bugün ve 2000`li Yıllara Doğru." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. Cilt 11. Sayı 11, 299-307.

Harris, R., McNamara, D., & Mcnamara, D. (2002). Overseas Students İn Higher Education: Issues İn Teaching And Learning. UK: Routledge.

http://www.meb.gov.tr/oba-uzerinden-acilan-egitimlere-6-milyondan-fazla-katilim-oldu/haber/27021/tr adresinden 07.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 adresinden 07.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

İlter, İ. (2020). "Lisansüstü Öğrenim Gören Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitime Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 49, 263-292.

İş, A., & Birel, F.K. (2022). "Öğretmenlik Meslek Kanununa İlişkin Öğretmen Görüşleri." *Electronic Journal of Social Sciences*. Cilt 21. Sayı 84.

Merriam, S.B. (2013). Nitel Araştırma: *Desen Ve Uygulama İçin Bir Rehber* (S. Turan, çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Nayır, F. (2011). "Eğitim Bilimleri Alanında Lisansüstü Öğrenim Görmekte Olan Müfettiş, Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Sorunları." *Journal of Faculty of Educational Sciences.* Cilt 44. Sayı 2.

Shenton, A.K. (2004). "Strategies For Ensuring Trustworthiness İn Qualitative Research Projects." *Education for Information.* Cilt 22, 63–75.

Şükrü, A. (2000). "İlköğretim Kurumlarında Okul Yöneticilerinin Geliştirilmesi." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 7. Sayı 7, 132-137.

Turhan, M. & Yaraş, Z. (2013). "Lisansüstü Programların Öğretmen, Yönetici Ve Denetmenlerin Mesleki Gelişimine Katkısı." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 12. Sayı 43, 200-218.

Yaman, F., & Yazar, T. (2015). "Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi (Diyarbakır İli Örneği)." *Kastamonu Eğitim Dergisi*. Cilt 23. Sayı 4, 1553-1566.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

9. Oturum

Tarih

Oturum Başkanı: Esra Yıldız

Salon 3

16 Kasım Perşembe

10:00 - 11.30

Kübra Bayır

Filibeli Bir Jön Türk: Ali Fehmi Bey ve Türk Basınına Katkıları

Merve Gençarslan

Mevlevilik ve Konya Mevlâna Dergâhının Osmanlı Devleti İle İlişkilerinin Siyasi, İktisadi ve Toplumsal Açılardan Değerlendirilmesi.

Tutku Akın

II. Abdülhamid Dönemi'nde Milli Aşireti

Esra Bembeyaz

Fetva Mecmualarının Nadir Bir Çeşidi Yapışdırma Fetva Mecmualarına XVI. Asırdan Orijinal Bir Örnek: Fetâvâ-Yı Sadi Efendi

Meryem Karabekmez

Türkiye’de Tarihçiliğin Zorlukları: Emine Semiye Hanım’ın Yaşam Öyküsünü Araştırmak

Filibe'li Bir Jön Türk: Ali Fehmi Bey ve Türk Basınına Katkıları

Kübra Bayır

Tarih Selçuk Üniversitesi

kubraaabayir@icloud.com

Anahtar Kelimeler: Ali Fehmi Bey, Muvazene, Filibe, Jön Türkler, Basın.

Jön Türk hareketi içerisinde önemli bir yere sahip olan Filibe (Plovdiv) şehrinin zengin bir ailesinin mensubu olan Ali Fehmi Bey, 1866 senesinde Filibe'de dünyaya gelir. Babası Filibe tüccarından Mehmet Emin Efendi annesi ise Asiye Hanımdır. Filibe Rüştiyesi ve Mekteb-i Mülkiye idadî ve yüksek kısımlarından mezun olur. Gerek maddi ve gerekse hizmet açısından devlet idaresine yararlı katkılarda bulunur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Bulgaristan Prensliğinin nüfuz alanını Şarkî Rumeli'ye doğru genişletmesi üzerinde bölgeden göçler başlayınca Ali Fehmi Bey de ailesiyle birlikte İstanbul'a göç eder ve kısa bir süre ailesiyle Süleymaniye'deki konaklarında kalır. Ancak Berlin Antlaşması ile Rumeli-i Şarkî Vilayeti teşkil edildikten sonra 1879'da yeniden Filibe'ye döner.

Ali Fehmi Bey, Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden mezun olduktan sonra Kırklareli, Edirne ve Ankara idadilerinde öğretmenlik ve müdürlük yapar. Zeynel Abidin Paşa'nın Akdeniz adalarına vali olarak gönderilmesi üzerine Ali Fehmi Bey de bir süre Rodos Adası'nda ona eşlik eder. Daha sonra kısa bir süre Antalya Mutasarrıfı Sururi Bey'in maiyetinde bulunur ve hizmetleriyle göz doldurur.

Devrin Jön Türkleri gibi Ali Fehmi Bey de II. Abdülhamid idaresinin şiddetli muhalifidir. Devr-i Hamidî'yi baskı idaresi olarak telakki eden Ali Fehmi, emniyet güçlerinin takibine maruz kalınca tedirgin olarak memuriyetinden istifa etmek suretiyle muhaliflerin daha rahat hayat sürdürebilecekleri Şarkî Rumeli Vilayeti merkezi Filibe şehrine geçer ve burada kendini yazı işlerine vererek gazetecilik faaliyetinde bulunur. Matbuat hayatı, Filibeli Rıza Paşa (Karahisar mebusu) tarafından 1895 senesinde çıkarılan *Gayret* gazetesinde yazdığı yazılarla başlar, 1897 senesine gelindiğinde ise Filibe'de *Muvazene* (Равновесие) gazetesini çıkarır. Ali Fehmi Bey'in çıkardığı *Muvazene* gazetesi, Şarkî Rumeli Vilayetinin teşkilinden başlayarak *Balkan Postası* ve *Rodop*'un basılmasından önce yayınlanan gazeteler arasında dördüncüdür ve Ali Fehmi Bey, *Muvazene* gazetesinin yazar kadrosunu Rıza Tevfik, Ali Kemal, Kemal

Rüfai, Mazhar Osman, Talat Paşa ve Faik Kaltakkıran gibi ünlü isimlerden teşkil etmeyi de başarır. Fehmi Bey, basın faaliyetleri içerisinde bulunurken Jön Türk hareketinin önemli simalarından *Mizan* gazetesi sahibi Mizancı Murat Bey'e de büyük saygı duyar.

Ali Fehmi Bey'in çıkardığı ve Filibe'de yayın hayatına başlayan *Muvazene* gazetesi, ilk başlarda haftada bir kez çıkarken, ilerleyen zamanlarda Jön Türklerin desteği ile günlük olarak çıkmaya başlar. Tirajı 1000, yıllık aboneliği 10 leva olan gazete, büyük boy olarak Tirgovska matbaasında basılır. 1897'den 1905'e kadar aralıklarla çıkar ve hem Jön Türklerin hem de bölgedeki Müslüman ahalinin sesi olmaya çalışır.

Muvazene gazetesinin çıktığı zamanlarda diğer yayınlarda kadim-cedit tartışmaları oldukça fazla yer almaktadır. Karşılıklı hakaret boyutlarına ulaşan bu tartışmaların "medreseli-mektepli" ve "sarıklı-fesli" gibi çeşitli kollara ayrılması ile "kadim-cedit" sürtüşmesinin Osmanlı tebaasında nasıl derin bir toplumsal ikilem yarattığı gazete sayfalarından gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte Jön Türk yanlısı gazetelerde hem eski eğitim sistemine hem de II. Abdülhamid'in "istibdat" yönetimine karşı sert bir muhalefet gösterilir. Ali Fehmi Bey de gazetesinde eğitim meselesine geniş yer verir ve gazetedeki yazılarda Abdülhamid idaresi sert bir şekilde eleştirilir. "İstibdad" ile mücadelesinde kurs ve konferanslar ile insanları etrafında toplamak ve onlarla cephe kurmayı hedefler. Bu amaç doğrultusunda Türklerin yoğun olduğu Şumnu, Varna, Rusçuk, Razgrat ve Eskicuma gibi yerleri gezip, buradaki gençleri ziyaret ederek onları "uyandırma" çabası içerisinde olur. *Muvazene*'deki yazılarında da birçok gençin bu tür etkinliğine yer verir. Ayrıca Osmanlı'den ayrılmış memleketlerin gençleri ile de iletişim içerisinde olmaya gayret gösterir. Kırım'da *Tercüman* gazetesini çıkaran İsmail Gaspıralı, Hanya'da bulunan Mazlumzade Ahmet Nuri Bey gibi Türkçü kişiler ile de bir yakınlık kurar.

Ali Fehmi Bey kurmuş olduğu matbaada sadece gazetesi *Muvazene*'yi değil, aynı zamanda bazı kitap ve broşürler de basmak suretiyle gençliği uyandırmak için gayret gösterir. *Muvazene*'deki yazılarında sadece "istibdad"ın yıkılarak hürriyetin ilan edilmesi yönünde propaganda yapmaz. Bulgaristan'daki eğitim durumunu da ciddiyetle ele alır. Bulgar öğretmenlerinden esinlenerek "Türk Öğretmenler Derneği" kurulması fikrini öne atar. Nitekim Türk aydınları da bu fikrini benimserler. Ahmet İhsan, Rusçuk'ta yayınlanan *Uhuvvet* gazetesinde bu konu hakkında yazılar yazar; Kızanlıklı Ali Haydar-Tahir Lütfi de onlara katılır.

Türk Öğretmenler Derneği kurulması düşüncesini ciddiye alan 23 öğretmen, 1906'da Şumnu kasabasının Saat Camiinde ilk kongre toplantısını yapar. *Muvazene* gazetesi ise öğretmenlerin örgütlenmesinde oldukça etkili olur. Öğretmenler, kongrenin ardından Muallimîn-i İslamiye Cemiyetini kurarlar. Bu cemiyet, Osmanlı topraklarında Müslüman-Türk unsurlar tarafından kurulan ilk öğretmen örgütü olması bakımından oldukça önemlidir. Türk Öğretmenler Derneği, Rusçuk, Razgrad, Silistre ve Filibe gibi şehirlerde şubeler açar. Dernek, millî meselelere karşı duyarlı hareket etmek suretiyle bölge Müslümanlarının özellikle eğitim hususundaki problemleriyle ilgilenir.

Ali Fehmi Bey'in *Muvazene*'de eğitim konusunu ele alması ve Muallimîn-i İslamiye Cemiyetinin kurulması gibi hususlar, Ali Fehmi ile iş birliği içinde olan Hafız Hakkı Abdullah Mecik (1869-1945) tarafından kaleme alınan *Şumnu* kitabında değerlendirilir. Bununla birlikte Hafız Hakkı Abdullah Mecik, Ali Fehmi ile kurduğu yakın ilişkiler sebebiyle *Muvazene* gazetesinin temsilcisi olur. Mecik'in babası da Ali Fehmi Bey ile irtibat içinde olur ve tıpkı Ali Fehmi gibi Jön Türklük düşüncesini benimsediği için *Muvazene* gazetesinde yazdığı yazılar ile Jön Türklüğü yaymaya çalışır.

Ali Fehmi Bey, bir müddet sonra II. Abdülhamid idaresinin Filibe'deki "baskı"larından bunaldığı içindir ki Filibe'den Varna'ya gitmeye karar verir. Burada "hürriyetperver" gençlerin desteği ile gazetesi *Muvazene*'yi çıkarmaya devam eder. Gazete buradaki yayınlarında da II. Abdülhamid yönetimine karşı sert bir yayın politikası takip eder. Nitekim II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı yapmış olduğu sert eleştirileri sebebiyle Bulgaristan Hükümeti tarafından sınır dışı edilir ve *Muvazene* gazetesinin de hiçbir matbaada basılmaması emri verilir. Bu sebepledir ki gazete 1905'te kapanır. *Muvazene* gazetesi kapanınca Ali Fehmi Bey'in kardeşi Mehmed Sabri, *Muvazene*'nin boşluğunu doldurmak için haftalık olarak *Ahali* gazetesini çıkarmaya başlar. *Ahali* gazetesi, *Muvazene* gibi Bulgaristan Türklerinin siyasi ve medeni haklarını savunmayı hedefler ve 1907'ye kadar bu yayın politikası çerçevesinde çıkar.

Ali Fehmi Bey, Muzaffereddin Şah'ın daveti üzerine İran'a gider. Ancak İran yönetimi beğenmeyip, Nisan 1909'da Afganistan'a geçerek burada Maliye Veziri olarak görev yapar ve "teceddüd" (yenilenme, tazelenme) hareketini başlatır. Daha sonra Ali Fehmi Bey, Sultan Mehmed Reşat Han'ın çıkardığı ferman ile 1911'de İstanbul'a gider. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin hiçbir sorunun hallini sağlamadığını görünce de derin bir hayal kırıklığı yaşasa da Yunus Nadi, Ağaoğlu Ahmed, Ahmet İhsan Lütfi Fikri Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik ve

Ebüzziya Tevfik gibi meşhur kişilerle tanışarak dostluklar kurar. Daha sonra yine Filibe'ye döner. Burada evlenir ve Mehmet Avni adında bir oğlu ve Semra adında bir kızı olur.

Basın yoluyla Jön Türk hareketine ciddi katkı sağlayan Ali Fehmi Bey, hiçbir fırkaya üye olmaz. 1917'de Sofya'ya gönderildiğinde burada elçilik yapan Fethi Bey (Okyar) ve askerî ateşe olarak bulunan Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ile tanışır. Aynı yıl içerisinde Ankara'ya giderek Tunalı Hilmi ile irtibat kurar. Millî Mücadele döneminde Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe gibi isimlerle ilişki kurar ve millî harekete dâhil olur. Onlar hakkında Yunus Nadi'nin çıkardığı *Yeni Gün* gazetesinde yazılar yazar. Anadolu'da Ermeni katliamları hakkında deliller toplayarak bu konuya hazırladığı *Kırmızı Siyah Kitab*'ında yer verir. Kitap, Dâhiliye Nezareti tarafından birkaç dilde yayınlanır. *Kırmızı Siyah Kitab*, Ermeni meselesine ışık tutması yönüyle oldukça değerlidir.

Ali Fehmi Bey, 1920'de Bulgaristan'da *Türk Sözü* adında bir gazete çıkarır. Gazeteyi "özünde sözünde doğru; dilinde, fikrinde serbest millet gazetesi" olarak tanımlar. Gazetenin haftada iki kere çıkması planlanır. Ancak sürekli yayın aralığını koruyamaz ve nihayetinde 9 Ekim 1922'de yayın hayatına son verir.

Ali Fehmi Bey, bazı kaynaklarda geçen bilgiye göre 1919'da Kartal'daki Ufacık Çiftliği çevresinde katledilir. Kaynaklar, katleden kişinin bir Ermeni olduğu tahminine de yer verir.

Bu bildiri; Ali Fehmi Bey'in biyografisi yanında onun Jön Türk hareketi içerisindeki yerini ve matbuat alemine katkılarını Osmanlı Arşivi ve dönemin matbuatını merkeze almak suretiyle ele almaktadır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

TC. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Sadaret, Bulgaristan, *A.}MTZ.(04)*: 87/82.

Sadaret, Mısır, *A.}MTZ.(05)*: 18/133; 18/137; 18/143.

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, (*HR.SFR.3...*): 606/22.

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti, (*HR.SFR.04…*): 220/72; 225/49; 232/38; 243/32; 360/26; 453/25; 454/64; 514/6; 515/45; 530/55; 531/45; 549/24; 549/45.

Bâbıâli Evrak Odası Belgeleri (*BEO*) 970/72737; 3628/272077.

Yıldız, Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı, (*Y..PRK.MK.*.): 7/78.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (*Y. A. HUS*.), 517/16.

Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (*Y..PRK.MYD*.): 23/45.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (*Y. MTV*.), 165/125; 166/204; 217/9.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, (*MF.MKT*.): 75/5; 123/6; 182/136; 220/19; 298/75; 301/54; 1138/61.

İradeler- Hususî (*İ..HUS*.): 161/70.

Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (*DH.KMS*.): 63/53.

B. Gazeteler

Muvazene

Gayret

İkdam

Yeni Gün

Ahali

C. Kitap, Makale ve Tezler

Balat, Mahmut, "Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi,* S. XXIII, 2020, s. 223- 251.

Balkanlı, Ali Kemal, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986.

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, Bizim Anayurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 2. Kitap, Bizim Anayurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Bekir, Harun, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Kadar Filibe'de Türkçe Basını", *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları,* c.3, S. II, 2021, s. 221- 243.

Çankaya, Mücellitoğlu Ali, *Mülkiye Tariki ve Mülkiyeliler 1860-1949 Mezunları,* 2-3. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Keskioğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler,* Kültür ve Turizm Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Narinç Ökkeş, "1844-1944 Yılları Arasında Bulgaristan'da Yayınlanan Türkçe Gazeteler", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi,* c.2, S. III, 2021, s. 173-200.

Özmen, Süleyman, "Bir Afgan Aydını Olan Mahmud Tarzi Han'ın Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri", *Route Educational And Social Science Journal,* c.4, S. VII, 2017, s. 32-42.

Seyaz, Tolga, *1970 Sonrası Bulgaristan Türk Edebiyatında Hatıra Türü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2019.

Yaşar, Bülent, "Bağımsız Afganistan'ın Modernleşmesi Hususunda Türkiye'den Afganistan'a Gönderilen Uzmanlar", *Birey ve Toplumlar Sosyal Bilimler Dergisi,* S. II, 2020, s. 51-86.

Yazıcı, Orhun, "Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmut Tarzî ve Sirâcül- Ahbâr Gazetesinin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları,* c. 97, S. CXCIII, 2011, s. 207-230.

Zaimoğlu, Sabit Akın, "Doğu Rumeli Türklerinin Sesi: Balkan Gazetesi", (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.

Mevlevilik ve Konya Mevlâna Dergâhının Osmanlı Devleti İle İlişkilerinin Siyasi, İktisadi ve Toplumsal Açılardan Değerlendirilmesi.

Merve Gençarslan

Tarih Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

202252006002@ogr.akdeniz.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Mevlevilik, Osmanlı Devleti, Konya Mevlâna Dergâhı, Postnişin, Âsitâne.

Moğol istilası sonrası Anadolu'ya gelen Mevlâna Celaleddin-i Rumi burada vaazlar ve dersler vermiş dini- tasavvufi fikirleri ile çevresindekileri etkilemiştir. Etkilenenler arasında devrin önemli siyasi figürleri de bulunmaktadır. Yerleştiği Konya şehrinde sözü dinlenen bir şahsiyet haline gelen Mevlâna devrin yöneticileri, halk, esnaf ve pek çok zümre üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Kendi döneminde iyi bir itibara sahip olan Mevlâna tarikat kurmakla, şeyhlik veya pirlik gibi makamlarla ilgilenmemiştir. Onun ölümünden sonra oğlu Sultan Veled zamanında Mevlevilik bir sisteme oturtulmuş ve Anadolu içinde kurulan zaviyeler ile yayılmaya başlamıştır. Mevlevilik beylikler döneminde de önemli roller üstlenmiş, bu da onları siyasi ve iktisadi bakımdan güçlendirmiştir. Mevleviler kuruluşlarından itibaren siyasi düzeni bozacak hareketlere girmemiş ve yönetim çevreleri ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Mevlevi tarikatının bu politikası Osmanlı topraklarında da devam ettirilmiş ve bu durum onları ekonomik, siyasi, sosyal açıdan en güçlü tarikatlardan biri haline getirmiştir. Mevleviliğin Osmanlı topraklarına girmesi II. Murad döneminde gerçekleşmişse de bu dönemde ve Fatih Sultan Mehmed döneminde Mevlevilik bir güç olarak kabul edilmemiştir. Ancak 15. Ve 16. yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli'de görülen faaliyetler ve Mevleviliğin onlara karşı tutumu Osmanlıların onlara yakından ilgi duymasını sağlamıştır. Fatih'in Konya'yı Karamanoğullarından alması ile Konya Mevlâna Dergâhı Çelebileri ve Osmanlı şehzadeleri ile devlet adamları arasında dostça ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Konya Mevlâna Dergâhı postnişin şeyhlerinin Osmanlı devleti içindeki siyasi karışıklıklara müdahale etmemesi onlara daha fazla saygı duyulmasını sağlamıştır. Örneğin Konya Mevlana Dergahı şeyhinin Sultan Bayezid ve Şehzade Cem arasındaki meselelere müdahil olmaması ile II.Bayezid'in bu tarikata karşı ilgisi artmış ve dergaha vakıflar tesis edilmiş, vergi muafiyeti getirilmiştir. Bundan sonra da padişahlar bu dergâha ve çelebilere saygı göstermişler, Konya Mevlâna Dergahını bizzat ziyaret etmişler, buraya zengin vakıflar tesis etmişler, onarım çalışmaları yaptırmışlardır. Devlet ve Dergâh çelebileri ile genel olarak olumlu ilişkiler kurulmuş olsa da debdebeli hayat yaşayan veya halkı

mağdur edecek davranışlarda bulunan Konya Mevlâna Dergâhı postnişin şeyhleri padişah emriyle azledilmişler veya sürgün edilmişlerdir. Hatta bizzat isyana kalkışan ve hakkında idam kararı alınan ancak soyuna saygı sebebiyle bu karardan vazgeçilen çelebilerde bulunmaktadır. Özellikle Yeniçeriliğin kapanmasıyla Bektaşilikte yasaklanmış bu durumda Osmanlı Padişahları ve devlet adamları Mevleviliğe karşı daha çok önem göstermeye başlamışlardır. Konya Mevlâna Dergâhı postnişini olan çelebiler İstanbul'a gelince padişah, sadrazam ve devlet adamları tarafından iyi karşılanıp ağırlanmışlardır. Mevleviler I. Dünya Savaşı ve Balkan savaşlarında da etkin rol oynamışlar sosyal yardımlaşma ve dayanışma görevini üstlenmişlerdir. Konya Mevlâna Dergâhı şeyhleri devleti sıkıntıya düşüren Şii-Batini faaliyetler, taht kavgaları, isyanlar ve diğer siyasi, sosyal ve dini karışıklıklara karışmayıp devletin yanında yer almışlar ve böylece Mevlevilik tarikatı varlığını devletin sonuna kadar devam ettirmiştir.

Çalışmanın başında, Mevlevilik ve Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler ele alınarak, devlet-tarikat arasındaki bu ilişkinin dönemde yaşanan ekonomik, siyasi, toplumsal durumlardan nasıl etkilendiği ve bu iki kurum arasındaki ilişkilerin bu olguları nasıl etkilediği soruları belirlenmiş ve bu sorulara yönelik cevaplar alınmaya çalışılmıştır.

Mevlevilik ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin anlatıldığı bu çalışmanın amacı her padişah ve Mevlana Dergahı postnişin şeyhleri arasındaki ilişkileri her yönü ile inceleyip, bu ilişkinin dönemin toplumsal, siyasi, ekonomik durumu üzerinde ki olumlu veya olumsuz etkileri, devlet-tarikat ilişkisinin doğurduğu sonuçlar ve bu bağlamda her iki tarafın da kazanımları, bu ilişkinin toplum üzerinde nasıl bir etki yarattığı açık ve anlaşılır bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Mevlevilik ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler anlatılır iken konunun daha iyi anlaşılması için yer yer diğer tarikatlar ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerden de söz edilmiştir. Çalışmada önemli bazı siyasi, toplumsal, bürokratik olaylar üzerinde özellikle durularak devlet-tarikat arasındaki bu ilişkinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Konu ile ilgili literatür tarandığımız zaman Mevlevilik üzerine yapılmış tezler, makaleler, kitapların mevcut olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalardan bazıları yalnızca Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin hayatı ve Mevlevilik tarikatının kuruluşu üzerine yoğunlaşmış iken bazı çalışmalar ise belli bir yüzyıl içinde Mevlevilik tarikatının tarihini ele almıştır. Literatürdeki bazı eserler ise belirli padişahlar ve Mevlevi tarikatı bağlamında devlet-din ilişkisini incelemiş, bazılarında ise Mevlevilik ve Osmanlı ilişkiler yalnızca siyasi boyut ele alınarak incelenmiş

gözükmektedir. Konu ile ilgili literatür araştırmalarında Mevlevilik Tarikatı ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin bir bütün olarak ve çok yönlü şekilde değerlendirilmediği veya çalışmaların eksik kaldığı görülmektedir. Hazırlanan bu çalışma ile Osmanlı Devleti ve Mevlevilik arasındaki ilişki devletin sonuna kadar ele alınarak farklı yönlerden değerlendirilmeye tabii tutulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin Anadolu'ya gelişi, buradaki hayatı ve onun fikirlerinden bahsedilerek adı geçen tarikatın fikir ve isim babası tanıtılmıştır. Böylelikle okuyucular Mevlevi tarikatının kurulmasında etkili olan fikirlerin nasıl bir siyasi ve sosyal ortamda ortaya çıktığı ve geliştiği hakkında bilgi sahibi olabileceklerdir. Aynı zamanda Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin hayatta iken dönemin yöneticileri ile nasıl ilişkiler kurduğu ve bu ilişkilerin nasıl bir getiri sağladığı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci kısmı Mevlevi Tarikatının teşkilatlanması, ilk dönem faaliyetleri, dönemlerinde yaşamış olan devletler ve beylikler ile ilişikler bağlamında nasıl bir siyaset izledikleri konusunda bilgi verir. Bu bölümde tarikatın temel politikası, devrin yönetimine ve şartlarına nasıl ayak uydurduğu ve devrin toplumsal sorunlarına karşı nasıl bir yol izlediği konusunda bilgi sahibi olunmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmı ise tarikatın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin nasıl başladığı, Mevlâna Dergâhı postnişin şeyhlerinin Osmanlı Devleti içinde yaşanan toplumsal, siyasi, iktisadi durumlar karşısında devlete karşı nasıl bir politika izledikleri ve bu durumlarda elde ettikleri kazanımları, Osmanlı Devleti'nin belli konularda bu tarikattan nasıl faydalandığı gibi konularda bilgiler verilmiştir. Bu kısımda devlet-tarikat ilişkilerinin temelindeki dinamikleri iyi şekilde açıklanmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Belli dönemlerde yaşanmış önemli olaylar anlatılarak Osmanlı Devleti ve Mevlevilik arasındaki ilişki örneklendirilmiş ve böylece konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Örneğin Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşiliğin kapatılması sonrasında devletin Mevleviliğe karşı tutumunun nasıl olduğu, Mevleviliğin bu olaydaki tutumu ve kazanımları farklı açılardan değerlendirilerek aktarılmıştır. Aynı zamanda bazı olaylarda devlet içerisinde yerleşmiş ve varlığını devam ettiren diğer önemli tarikatlar ile devlet arasındaki ilişkilerden de bahsedilerek, devletin tarikatlara karşı izlediği politikalar üzerinde genel olarak durularak konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdüren Mevlevi tarikatı Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin görüş ve düşünceleri üzerine kurulmuş ve çelebiler denilen Mevlâna soyundan gelen şeyhler tarafından idare edilerek zaman içerisinde gelişme göstermiş ve önemli tarikatlardan

biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktidar kavgalarında, isyanlarda, dini, siyasi pek çok olayda bu şeyhlerin devletin yanında bulunması ve mevcut iktidarı desteklemesi ile hem Osmanlı padişahları hem de önemli devlet adamları Mevlevi tarikatına karşı özel olarak bir alaka göstermişlerdir. Bu alaka neticesinde tarikat zengin vakıflar, vergi muafiyetleri elde ederek gücünü ekonomik olarak da arttırmıştır. Ancak bu ikili ilişkilerin tek yönlü olmadığı ve her iki tarafında bu ilişkiden önemli kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Devletin, sıkıntılı zamanlarında ve bazı önemli olaylarda Mevleviliği yanında bulundurması devletin aldığı kararlarda kendine meşruiyet kazandırmak maksadı ile ilgili olduğu da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Emecen, F.M. (2012). *İlk Osmanlılar ve batı anadolu beylikler dünyası,* İstanbul: Timaş Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlana'dan sonra Mevlevilik,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Göyünç, N. (1991). Osmanlı Devleti'nde Mevleviler, *Belleten (LV),* 351-358.

Işık, Z. (2017). *Şeyhler ve şahlar,* İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.

İnalcık, H. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ 1300-1600,* Sezer, R.(Çev.), İstanbul: Kronik Kitap.

İnalcık, H. (2022). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar- IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kayaoğlu, İ. (1986, Mayıs). Mevlana'nın Moğol yöneticileri ile münasebetleri, II. Milli Mevlâna Kongresi, Konya.

Küçük, S. (2000). XIX. asırda Mevlevilik ve Mevleviler, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Maden, F. (2020). *Bektaşi tekkelerinin kapatılması (1826),* Ankara: TTK Yayınları.

Ocak, A. Y. (1996). Türkiye tarihinde merkezi iktidar ve Mevleviler (13.-18. yüzyıllar), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (2),* 17-22.

Ortaylı, İ (2018). *Osmanlı Barışı,* İstanbul: Timaş Yayınları.

Önder, M. (1994). Konya'da Mevlâna Dergâhı arşivi ve Mevlevihaneler, *Osmanlı Araştırmaları (14),* 137-142.

Önder, M. (1998). *Mevlâna ve Mevlevilik,* İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

Öngören, R. (2004). Mevlâna Celaleddin-i Rumi, *TDV İA,* C.29, 441-448, Ankara TDV Yayınları.

Ösen, S. (2015). *Osmanlı devlet ve toplum hayatında Mevlevilik,* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tanrıkorur, B. (2004). Mevleviyyet, *TDV İA,* C.29, 468-475.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Milli Aşireti

Tutku Akın

Tarih Boğaziçi Üniversitesi

tutkuakin95@gmail.com

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Milli Aşireti, Geç Osmanlı Dönemi, Aşiret Hayatı.

Diyarbekir, Urfa ve Mardin`de farklı kolları bulunan Milli Aşireti hem 19. yüzyılın ikinci yarısında artan nüfusu hem bölgenin diğer aşiretleri üzerindeki etkisi hem de İbrahim Paşa gibi Hamidiye Hafif Süvari Alaylarında önemli görevlerde bulunmuş bir lideri ile II. Abdülhamid döneminin önde gelen Kürt aşiretlerindedir. Bu çalışmanın amacı, Milli Aşireti`ni sosyal ve kültürel bir oluşum olarak ele alarak Milli Aşireti mensuplarının II. Abdülhamid dönemindeki gündelik hayat yaşantıları üzerinden aşiretin tarihsel ve yerel bir analizini yapmaktır. Milli Aşireti üyelerinin başından geçen olaylara odaklanmak onlarla ilgili üç önemli noktayı aydınlatacaktır. İlk olarak, Milli Aşireti`nin gündelik hayat deneyimleri aşiret mensuplarının politik, ekonomik ve sosyal güçlerini tesis edebilme yolunda hem kendi aralarında hem de yerel aktörlerle yaşadıkları güç ve çıkar çatışmalarını gözler önüne sererken ikinci olarak aşiret liderlerinin başından geçen olaylar bölgesel otoritelerini kurabilmek için içinde bulundukları durumları ne ölçüde kendi lehlerine kullanabildiklerini gösterecektir. Diğer bir deyişle, Milli Aşireti`nin yaşamında cereyan eden somut olayların analizine dayalı bu yaklaşım, II. Abdülhamid döneminde Milli aşireti liderlerinin yerel hakimiyetlerini elde ettikleri değişen güç kaynaklarını görünür kılabilecektir. Son olarak ise, Milli Aşireti`nin günlük hayatının yakından incelenmesi aşiretin bu dönemki birtakım sosyal ve ekonomik sorunlarına ışık tutacaktır.

Milli Aşireti üzerine yapılacak tarihsel ve yerel bir analiz, II. Abdülhamid dönemine aşiretin yaşantısı üzerinden yeni bir pencere açmanın yanı sıra, Hamidiye hükümetinin aşiretlere karşı izlediği siyasetin Milli Aşireti`nin gündelik hayatındaki yansımalarını da gösterebilecektir. Bu bağlamda, Milli Aşireti`nin tarihsel ve antropolojik bir analizini hedefleyen bu yaklaşım, II. Abdülhamid dönemini Milli Aşireti üyelerinin deneyimleri, problemleri, çeşitli güç ve çıkar çatışmaları üzerinden okumak için bir imkân sağlayabilecektir. Milli Aşireti mensuplarının başından geçen olaylara odaklanmak Osmanlı merkezi yönetimi için ya uzlaşılması ya da sindirilmesi gereken ama hep bir sorun kaynağı olarak tahayyül edilen soyut aşiret anlatısının ötesine geçerek Milli Aşireti`nin günlük, somut ve aktüel hayatının iç içe geçmiş toplumsal

ilişkilerinin analizini mümkün kılabilecektir. Osmanlı İmparatorluğu`nun Araplardan sonra Müslüman nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil eden Kürt aşiretleri, Osmanlı Tanzimat dönemi literatüründe imparatorluğun merkezileşme politikasının önünde bir engel olarak anlatılırken Osmanlı merkezi yönetimi ile aşiretler arasındaki ilişkiyi karşılıklı bir müzakere olarak ele alan son çalışmalarda ise, bu ortaklık sürecinin aktif aktörleri olarak kabul edilir. Ancak, Suavi Aydın`ın ortaya koyduğu gibi, Kürt aşiretlerinin yaşam tarzları ve gündelik hayatlarını ayrıntılı olarak ele alan antropolojik çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ya da Hakan Özoğlu`nun belirttiği gibi, Kürt aşiretlerinin iç dinamiklerinin ve toplumsal değişim süreçlerinin incelenmesi açısından literatürde önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma, Milli Aşireti`nin II. Abdülhamid dönemindeki gündelik hayat deneyimlerini, kendi aralarında ve yerel aktörlerle yaşadıkları anlaşmazlıkları ve sosyoekonomik sorunlarını ele alarak Milli Aşireti`nin tarihsel ve antropolojik bir analizini literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır. Milli Aşireti üzerine yapılacak tarihsel ve yerel bir analiz, II. Abdülhamid dönemine aşiretin yaşantısı üzerinden yeni bir pencere açmanın yanı sıra, Hamidiye hükümetinin aşiretlere karşı izlediği siyasetin Milli Aşireti`nin gündelik hayatındaki yansımalarını da gösterebilecektir. Bu bağlamda, Milli Aşireti`nin tarihsel ve antropolojik bir analizini hedefleyen bu yaklaşım, II. Abdülhamid dönemini Milli Aşireti üyelerinin deneyimleri, problemleri, çeşitli güç ve çıkar çatışmaları üzerinden okumak için bir imkân sağlayabilecektir. Milli Aşireti mensuplarının başından geçen olaylara odaklanmak Osmanlı merkezi yönetimi için ya uzlaşılması ya da sindirilmesi gereken ama hep bir sorun kaynağı olarak tahayyül edilen soyut aşiret anlatısının ötesine geçerek Milli Aşireti`nin günlük, somut ve aktüel hayatının iç içe geçmiş toplumsal ilişkilerinin bir analizini mümkün kılabilecektir.

Osmanlı arşiv belgelerinde Milli, Millili, Millü ve Milan olarak geçen Milli Aşireti, Milli adıyla bilinen ilk kolu Diyarbekir, Urfa ve Mardin`de; Milan isimli ikinci bir kolu Van ve Ağrı`da bulunan hem Anadolu içine hem de dışına yayılmış geniş bir Kürt aşiretidir. Aşiretin başlıca geçim kaynağı olan hayvancılık ve buna bağlı olarak konargöçer yaşam tarzı sebebi ile Milli Aşireti zaman içerisinde Osmanlı coğrafyasında özellikle Anadolu içlerinde dağılım göstermiştir. Günümüzde Suriye sınırına uzanan düzlükleri de kapsayan bu bölgede hala Milli Aşireti`ne bağlı köyler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Milli Aşireti`nin yaşam alanları olarak Kuzeydoğu Anadolu`nun yüksek yaylaları yazlık bölgeleri teşkil ederken Urfa, Mardin ve Diyarbekir üçgeni ve bugün bir kısmı Suriye sınırları içinde bulunan Berriye veya Berriyecik kışlık bölgelerini oluşturmuştur.

Yaşadığı dönemde “Berho Paşa” ya da “Brahim Paşa” olarak anılan Milli Aşireti lideri İbrahim Paşa, 1845 tarihinde doğmuş ve babası Mahmud Ağa`nın tutuklanması ile 1862 senesinde aşiretin başına geçmiştir. Bu tarihten vefatına dek kesintisiz olarak idaresini sürdüren İbrahim Paşa, 1891 yılında Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına katılmış ve kısa bir sürede Milli Aşireti`ne bağlı alayların sayısını arttırarak Paşa unvanını almıştır. Hamidiye Süvari Alaylarının kuruluşunda etkili olan Mardin-Urfa hattında 540 mevcutlu bir alay kurulması için kendisiyle görüşülen Milli İbrahim`e nizamiye genelgesine aykırı olduğu halde Mirliva sıfatı da verilmiş ve bu noktada ona mahsus bir istisna yapılmıştır.

İbrahim Paşa`nın II. Abdülhamid döneminde başından geçen olayların bu dönem Milli Aşireti`nin yaşamına bir pencere açtığı söylenebilir. Suavi Aydın`ın ortaya koyduğu üzere, Milli İbrahim II. Abdülhamid`in oğlum olarak bahsettiği önemli bir aşiret lideri idi. Yalnızca İbrahim Paşa değil aynı zamanda eşleri de Milli Aşireti mensuplarının yaşamında etkili olmuştur. 1897 yılında Haremi Hanım, 1900 yılında Adile ve Şemsi Hanım, İbrahim Paşa`nın üç eşi de II. Abdülhamid tarafından hayır işlerinde etkili ve öncü olan kadınlara verilen şefkat nişanı ile ödüllendirilmiştir. Yabancı elçilerin bölge hakkındaki notları incelendiğinde de Haremi, Şemsi ve Adile Hanımların Milli Aşireti`nin ihtiyaç sahibi olan mensuplarına yakın bir ilgi gösterdikleri ve önemli yardımda bulundukları görülür. İbrahim Paşa`nın eşlerinin aşiret mensuplarına olan bu yardımlarının Milli İbrahim`in bölgedeki hakimiyetini güçlendirmesinde etkili olduğu düşünülebilir. İbrahim Paşa etki ve güç alanını genişletmeyi başaran bir aşiret lideri olarak dikkat çekmektedir. Hamidiye Süvari Alaylarına katılmadan önce bile onların üniformasını giyinerek Diyarbekir`de dolaşan İbrahim Paşa bölgedeki politik ve sosyal etkisini güçlendirmeye çalışmıştır. Aşağıda ele alınacağı üzere, 1890`lardan itibaren Milli Aşireti`nin sahip olduğu koyunların sayısında meydana gelen ciddi azalış İbrahim Paşa`yı oldukça endişelendirmiştir. Aşiretin koyunlarının daha fazla azalmaması için 1899 yılında kendisine bağlı süvari birlikleri ile bölgeye gelen sayım memurlarına karşı çıkan İbrahim Paşa, önemli bir direniş göstererek aşiretin hayvanlarını saymakla görevli memurların Diyarbekir’e girmelerine engel olmuştur. Bölgenin diğer aşiretleri üzerinde de etkili olan İbrahim Paşa, Diyarbekir`deki yerel güç dengelerini de etkilemiştir. 1899 yılında Milli Aşireti`ne bağlı olan Advan Aşireti, Bikra Aşireti`ne saldırıda bulunur ve aşiretin mal ve hayvanlarını gasp eder. İbrahim Paşa aşiretler arasında yaşanan sorunu çözmek ve daha ciddi bir çatışmaya mahal vermemek için iki aşiret arasında uzlaşı sağlamak amacıyla arabulucu olmak ister; fakat İbrahim Paşa`nın planları farklıdır. Advan Aşireti`nin Bikra Aşireti`nden gasp ettiklerinin geri verilmesinin kararlaştırılmasıyla Bikra Aşireti`ne iade edilecek mal ve hayvanların sayısının

hesaplanması için bölgeye bir müsalaha memuru gönderilir. Müsalaha memurunun Diyarbekir'e geldiği ilk günden beri kendisi ile yakın bir ilişki içinde olmaya çalışan İbrahim Paşa, durumu Advan Aşireti`nin lehine çevirmeyi başarır. Bikra Aşireti mensuplarının şikayetleri sonucu ortaya çıkan durum teftiş memurlarının raporlarında anlatıldığı üzere İbrahim Paşa`nın kendisine olan ikram ve hediyelerinin etkisinde kalan müsalaha memuru aracılığıyla Bikra Aşireti`nin gasp edilen eşyalarının ve hayvanlarının sadece yarısını geri alabildikleri kalan yarısının Milli Aşireti`nin namına kaydedildiği belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu`nun doğusu yüzyıllarca hâkim olan aşiret konfederasyonları ve yazılı kaynakların görece kıtlığı nedeniyle kavramsal olarak diğer bölgelerden izole edilmiştir. Osmanlı tarih yazımının ortasında adete bir kara deliği teşkil eden doğu vilayetleri ve buradaki aşiretlerin yaşamları Osmanlı merkezi hükümetinin uzun süre dışında kalan bir coğrafya olarak sosyal dünyayı farklı şekillerde görme fırsatı sağlamaktadır. Milli Aşireti`nin tarihsel ve antropolojik bir analizini hedefleyen bu sunum, Milli Aşireti mensuplarının başından geçen olaylar üzerinden imparatorluk geçmişinin onlar tarafından nasıl deneyimlendiğine dair anlayışımızı zenginleştirmeyi amaçlamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 245/167, 2475/12, 1574/37.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat (DH. TMIK. M), 73/70, 82/4, 148/16, 49/63.

Babıali Evrak Odası (BEO), 117/8704, 897/67216, 1094/82038.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), 352/11.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR), 22/14, 228/20, 205/102.

Şura-yı Devlet (ŞD), 372/11.

İrade Taltifat (İ. TAL), 158/5, 201/21.

Public Record Office (FO)

FO 424/169, 195/1729

Abrams, Philip. “Notes on the Difficulty of Studying the State.” *Journal of Historical Sociology*, no 1. 1988.

Akarlı, Engin. “Abdulhamid II`s Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System,” *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social, and Economic Transformation.* (Ed. David Kushner). Leiden: E.J. Brill, 1986. 74-93.

Akın, Tutku. *Osmanlı Aşiret Mektebi.* İstanbul: Libra Kitap, 2021.

Alon, Yoav. “Tribalism in the Middle East: A Useful Prism for Understanding the Region.” *International Journal of Middle East Studies.* 53. no 3 (2021): 477-481.

Ateş, Sabri. *The Ottoman Iranian Borderland: Making a Boundary 1843-1914.* Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2013.

Aydın, Suavi, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, and Süha Ünsal. *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet,* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.

Bayraktar, Uğur. “Reconsidering Local versus Central: Empire,Notables, and Employment in Ottoman Albania and Kurdistan 1835–1878.” *International Journal of Middle East Studies.* (2020): 685-701.

Bayraktar, Uğur. “Tuz, Aşiret, Devlet: Siirt`te Tekelin Oluşumu 1861-1881.” Cihannüma *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi.* no 2. (2021): 101-130.

Bruinessen, Martin Van. “Kürt Aşiretlerinin Muhtelif Tezahürleri.” *Aktör, Müttefik, Şaki: Kürt Aşiretleri.* (ed.Tuncay Sur and Yalçın Çakmak). İstanbul: İletişim, 2022. 13-21.

Çetinsaya, Gökhan. *Ottoman Administration of Iraq 1890-1908.* London; New York: Routledge, 2006.

Çiçek, Talha. *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era 1840-1914.* Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Cora, Tolga, Ali Sipahi, and Dzovinar Derderian. “Introduction: Ottoman Historiography`s Black Hole.” *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities, and Politics.* (Ed. Yaşar Tolga Cora, Ali Sipahi, Dzovinar Derderian). London: I.B. Tauris, 2016. 1-19.

Deringil, Selim. ""They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate."" *Comparative Studies in Society and History*. 45. no 2 (2003): 311-342.

Duguid, Stephen. "The Politics of Unity: The Hamidian Policy in Eastern Anatolia." *Middle Eastern Studies*. 9. no 2 (1973): 139-155.

Ekınci, Mehmet Rezan. "19. ve 20. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti." *Kürt Aşiretleri*. (Ed. Tuncay Sur and Yalçın Çakmak). İstanbul: İletişim, 2022. 217-241.

Fetva Mecmualarının Nadir Bir Çeşidi Yapışdırma Fetva Mecmualarına XVI. Asırdan Orijinal Bir Örnek: Fetâvâ-yı Sadi Efendi

Esra Bembeyaz

Tarih İstanbul Üniversitesi

esrabembeyaz@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Elyazmaları, Mecmua, Fetva Mecmuası, Yapışdırma fetva mecmuaları, Fetva, Osmanlı Hukuku.

Mecmuaların Osmanlı dönemindeki gelişimine bakıldığında on beşinci yüzyıldan itibaren dikkat çekmeye başladıkları ve on altıncı yüzyıldan sonra ise sayı ve çeşitlerinin arttığı bilinmektedir. Mecmua, Osmanlı dünyasında çok yaygınlaşmış ve ilim dallarına göre çeşitli türlere ayrılmıştır. Bu ilim dallarından biri de fetvadır. Osmanlı tarihinin kaynakları arasında önemli bir yeri olan Osmanlı şeyhülislam ve müftü fetvaları siyasi, dini, hukuki, sosyal ve kültürel tarihe ışık tutan belgelerdir. Bu fetvalardan oluşturulmuş fetva mecmuaları ise farklı tür ve muhtevaları ile dikkat çekmektedir. Osmanlı'da verilen fetvaların toplandığı ve derlendiği mecmualar önemli bir literatür oluşturmaktadır. On altıncı yüzyılda Osmanlı şeyhülislam ve müftülerinin fetvalarının derlenmesi ile oluşan fetva mecmualarında artış gözlenir. Bu yüzyılda görev yapmış şeyhülislamlardan Zenbilli Ali Efendi (ö. 1525), İbn Kemal (ö. 1534), Sa'di Çelebi (ö. 1539), Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 1547), Ebussuûd Efendi (ö. 1574), Hamid Efendi (ö. 1577) ve Hoca Saadeddin Efendi'nin (ö. 1599) fetvalarının derlendiği bilinmektedir.

Fetva mecmuaları, fetvaların asıllarının veya kopyalarının toplanması yahut şeyhülislam, taşra müftüsü veya ulemadan kimselerin fetvaları olması, içinde nakil olup olmaması gibi farklı özelliklere sahiptir ve çok çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Fetva mecmualarının türleri arasında *yapışdırma* fetva mecmuaları özel bir yer tutmaktadır. Yapışdırma fetva mecmuaları, şeyhülislamların imzalarını içeren orijinal fetva formları olan *şukkalar*ın koleksiyoncular tarafından derlenip sayfaların ön ve arkalarına yapıştırılarak bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır. Tespit edilebilen on iki tane yapışdırma fetva mecmuası vardır. Bunların iki tanesinde Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1534-1539 yılları arasında şeyhülislamlık yapmış olan Sa'di (Sadullah) Çelebi'nin fetvaları toplanmışken diğerleri birden fazla şeyhülislamın fetvalarının derlendiği mecmualardır.

Bu çalışmada Sa‘di Çelebi’nin Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki *Fetâvâ-yı Sa‘di Efendi* adıyla kayıtlı olan yapışdırma fetva mecmuası incelenmiştir. Kütüphane ve koleksiyonlarda bilinen başka kopyası olmayan bu mecmua her sayfada bir fetvanın yer alması ve fetvaların cevap kısmını bizzat şeyhülislamın yazıp altında da imzasının bulunması nedeni ile diğer mecmualardan ayrılmakta ve fetva mecmuaları literatürü içerisinde özel bir yeri bulunmaktadır. Zira mecmualarda derlenen fetvaların orijinal veya sûret olması fetvaların müftülere aidiyetinin kesinliğinin tespitinde belirleyicidir. Bu bakımdan Sa‘di Çelebi’nin fetvalarının kendisine aidiyeti konusunda şüphe yoktur. Aidiyeti kesin olan bu fetvalar dönemin siyasi, sosyal ve hukukî tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalar için zengin bir muhtevaya sahiptir.

Osmanlı fetva mecmualarını hukuki yönden inceleyen çok sayıda çalışma ve bir kısmının transkripsiyonu literatüre kazandırılmış olsa da fetva mecmualarını fetva diplomatikası ve bürokrasisi açısından inceleyen araştırmalara yeteri kadar yer verilmemiştir. Fetva mecmualarının birer hukuk metni olduğu gibi dönemin sosyal, kültürel ve entelektüel tarihine ışık tutan metinler olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle şukka denilen orijinal fetva kâğıtları ve yapışdırma fetva mecmuaları ile ilgili çalışma yok denecek kadar azdır. Literatüre bu bağlamda bir katkı sunması amacıyla mecmuadaki orijinal fetvaların unsurları fetva diplomatikası açısından tahlil edilmiştir. Bunun sonucunda on altıncı yüzyılın ilk yarısında fetva makamında uzmanlaşmış görevlilerin bulunduğuna ve fetva bürokrasisinin yoğun olduğuna dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan bu yapışdırma fetva mecmuasının nasıl ve neden düzenlendiği soruları etrafında on altıncı yüzyılda icra ettiği fonksiyon anlaşılmaya çalışılmıştır. Şukkalarda kâtiplerin yazdığı dâvet, meseleye giriş cümlesi ve mesele kısımları üzerinde yapılan incelemeler, bir kâtip birden fazla yazı şekli benimsemiş olsa dahi Sa‘di Çelebi’nin beş yıllık şeyhülislamlığı döneminde en az 9-10, en fazla 21-22 farklı kâtibin bulunduğunu göstermektedir. Davet formüllerin aşırı ölçüde stilize olmuş olanlarının bulunması bu durumu desteklemektedir. Şukkaların arka yüzündeki notlarda yer alan soru soran kişilerin memleketlerine dair bilgilerden İstanbul’a uzak bölgelerden de fetva istemek üzere şeyhülislamlığa gelinmesinin nasıl bir fonksiyonu icra ettiği ve şeyhülislamlığın Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde neye karşılık geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Mecmuanın üzerinde yer alan okuyucu notlarından yola çıkılarak mecmuanın kimler tarafından okunduğu üzerinde durulmuştur. Hem fetvaların unsurları ve konuları ile ilgili özelliklerinden hem de okuyucu notlarından mecmuanın düzenlenme amacının uygulamaya dönük bir niyetle

kazâ veya iftâ görevlilerinin yararlandıkları bir kaynak oluşturmak olabileceği sonucu çıkartılmıştır. Mecmuaların üzerindeki okuyucu notlarını yazan kimseler fetvalardaki cevapları eleştiriye tabi tutabilecek şekilde İslam hukukunda yetkin kişiler olarak yorumlanmıştır. Bu da böyle bir fetva derlemesinin kadı veya müftü gibi hukukçular tarafından kullanıldığını işaret eder. Cevaplara muhalefet eden veya onları tasdikleyen notlar, daha sonraki bir dönemde kararların tekrar gözden geçirildiğini gösterir. Fetvaların üzerine yazılan notların bazılarının Sa'di Çelebi'den farklı hükümler veren kimselerin fetvaları olması Osmanlı hukukunda fetvaların her zaman tekrarlamadığını gösterir. Fetvalarda yer alan müftünün ve müsteftînin (soruyu soran) dualarında ve cevaba giriş cümlelerindeki "El-cevâb Allah a'lem" ibarelerinde benimsenen dil, müftülerin yanılabilirliğinin hem müftü hem de müsteftî ağzından vurgulanması olarak değerlendirilmiştir.

Fetva diplomatikası açısından yapılan incelemenin yanı sıra, mecmuanın Osmanlı yazma kültürünün bir parçası olduğu dikkate alınarak cilt, ölçü, sebeb-i tertib, düzen, mühür, fihrist, yazı, dil gibi unsurları ve özellikleri de ele alınmıştır. İçerisindeki fetvaların stilize olmuş başlıkları ve yazı çeşitlerinin zenginliği ile görsel olarak da dikkat çeken mecmuanın, döneminde fetva ilminin yanı sıra yazma kültürü için ne ifade ettiği anlaşılmaya çalışılmış, Osmanlı yazı sanatı ve görsel kültürü açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Sa'di Çelebi'nin yapışdırma fetva mecmuası, literatürdeki özel yeri ile Osmanlı fetva bürokrasisi ve diplomatikası incelemeleri için önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Osmanlı'da iftâ ve kazâ görevlilerinin bu vazifelerini yaparken hangi kaynaklardan yararlandıklarının somut bir cevaplarından biri bu mecmuadır. Mecmuaların üzerindeki okuyucu notlarından, mecmuayı elinde bulunduran kimselerin mecmuadan etkin bir şekilde yararlandıkları anlaşılır. Bir anlamda mecmua yazılmaya devam etmiştir. Üzerindeki notların niteliği fetvaların farklı dönemlerde muhafazakâr bir anlayışla tekrar edilmediğini ve her konunun yeniden değerlendirilip karar verildiğini işaret eder.

Kaynakça

Anameriç, H. (2015). Yazma Eserlerde Bir Bilgilendirme Aracı Olarak Şukka. *Bilig 73*, 17-38.

Arslan, S. (2020). *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak İznik-Süleymaniye Medreseleri Dönemi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Atar, F. (1995). Fetva. *DİA.* XII, 486-496.

Derman, M. U. (2006). Mürekkep. *DİA.* XXXII, 46-47.

D'Ohsson, Mouradgea. (2001). *Tableau Général de L'empire Ottoman*. III-IV. İstanbul: Les Éditions Isis.

Fetvalar Mecmuası. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa. Nr. 2865.

Fetva Mecmuası. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa. Nr. 2866.

Furat, A.H. ve A. Tırabzon. (2015). Şeyhülislam Sa'di Çelebi'nin Fetvalarının Toplandığı Mecmûalar. *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*. Ed. Ömer Mahir Alper ve Müstakim Arıcı. İstanbul: Klasik Yayınları, II, s. 179-195.

Gacek, A. (2017). *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Gökbilgin, T. (1979). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Gökyay, O. Ş. (1984). *Cönkler Üzerine*. İstanbul: Erenler Matbaası.

Hacımüftüoğlu, N. (1992). Berâat-i İstihlâl. *DİA.* XII, 486-496.

Heyd, U. (1995). Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri. Çev. Fethi Gedikli. *Hukuk Araştırmaları Dergisi* 9/1-3, 287-317.

Kaya, S. (2017). Osmanlı Hukukunda Şeyhülislam Fetvasının Yeri. *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh.* Ed. Murteza Bedir, Necmettin Kızılkaya, Hüseyin Sağlam. İstanbul: İSAR Yayınları, 367-384.

Kılıç, A. (2012) Mecmua Tasnifine Dair. *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı.* Haz. Hatice Aynur ve diğer. İstanbul: Turkuaz, 80-96.

Köksal, F. (2018). Yazma Mecmualara Dair Yeni Bir Tasnif Denemesi. *2. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi-Bildiri Tam Metinleri Kongre Kitabı*. Ed. K. Ulusoy. Antalya, 87-92.

Kuru, S. (2012). Mecmuaların İçine, Edebiyatın Dışına Doğru… *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı.* Haz. Hatice Aynur ve diğer. İstanbul: Turkuaz, 17-29.

Kut, G. (1986). Mecmua. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt 6.

Kut, G. ve N. Bayraktar. (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kütükoğlu, M. (2013). *Osmanlı Belgelerinin Dili.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özen, Ş. (2012). Genel Özellikleri Açısından Osmanlı Fetvâ Mecmûaları. *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı.* Haz. Hatice Aynur ve diğer. İstanbul: Turkuaz, 325-360.

Özen, Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 5*, 249-378.

Sa'di Çelebi. *Fetâvâ.* Amasya Bayezıt İl Halk Kütüphanesi. Nr. 05 Ba 439.

Sa'di Çelebi. *Fetâvâ-yı Sa'di Efendi.* Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa. Nr. 1073.

Şahin, O. (2016). *Fetvâ Âdâbı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Umur, S. (1980). *Osmanlı Padişah Tuğraları*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Uzun, M. İ. (2003). Mecmua. *DİA.* XXVIII, 265-268.

Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türkiye'de Tarihçiliğin Zorlukları: Emine Semiye Hanım'ın Yaşam Öyküsünü Araştırmak

Meryem Karabekmez

Department of History Istanbul University

meryemkarabekmez@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Emine Semiye Hanım, Tarihçilik, Birincil Kaynaklar, Delil ve İkincil Kaynaklar.

Çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda bir tarihçinin birincil ve ikincil kaynakları mecz etmesinden ve araştırma safhasında riayet etmesi gereken temel prensiplerden kısaca bahsedilecektir. İkinci kısımda, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye Hanım'ı ele alan bir yazı yazma serüveni üzerinden Emine Semiye Hanım'ın hayatına dair literatüre yapılan katkıdan bahsetmenin yanında Türkiye'de tarihçiliğin zorlukları üzerinde durulacaktır.

Emine Semiye Hanım'ın yazdığı günlükleri, hatıralarını ve fikri yazılarının bir kısmını ihtiva eden *Selanik Hatıraları*, *Hürriyet* ve *İktitaf* isimlerindeki el yazması kıymetli eserler, Milli Kütüphane'de korunmakla birlikte, günümüz Türkçesi'ne aktarılmayı ve Emine Hanım'ın hayat tecrübesini dönemin tarihi meseleleriyle daha yakından ilişkilendirecek detaylı okumayı/tahlili beklemektedir. Bir tarihçi için birincil kaynak niteliği taşıyan bu eserlerin varlığı ve ulaşılabilir olmaları tarih yazımının dayandığı kaynaklar ve metodu açısından çok mühimdir. Literatürdeki mevzubahis temel kaynakları kullanarak, Emine Semiye Hanım'ın biyografisini genel olarak ele alan veya Onun belirli bir yönünü ortaya çıkartan birisi yüksek lisans tezinden oluşturulan iki kitap, bir doktora tezi, iki yüksek lisans tezi, ansiklopedi maddeleri ve çeşitli makaleler mevcuttur. Bu zengin kaynaklara rağmen Emine Semiye Hanım'ın dünyasına dair netliğe kavuşmayan meseleler vardır.

Emine Semiye Hanım hakkında küçük bir yazı ortaya koyma tecrübesi sonucunda, Onun hayatına dair aydınlatılamayan meseleler olduğu ortaya çıktığı gibi hakkında verilen bazı bilgilerin de herhangi bir kaynağa dayandırılmadan neşredildiği anlaşılmıştır. Birincisi, Emine Semiye Hanım'ın Edirne'de bulunduğu yıllarda öğretmenlik yaptığına dair iddialar sağlam delile muhtaçtır. Bu durumda hakkında yapılan çalışmalarda bu bilgi verilirken kesin olmadığına dair şerh düşülmelidir. Benzer şekilde İstanbul'da ortaokullarda öğretmenlik yaptığını belirten ansiklopedi maddesine ait bilgi, daha sağlam bir kaynak bulunmadan

makalelerde ve kitaplarda tekrar edilmiştir. İkincisi, Şefkat-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu olduğuna dair bilginin bazı kaynaklarda yanlış referans verilerek, bazısında ise hiçbir dayanak gösterilmeden belirtilmesidir. Daha kötüsü bu bilginin daha sonra benzer konuda yazılarını neşreden araştırmacılar tarafından tekrar literatürde dolaştırılmasıdır. Bu durumda araştırmacı konuya dair literatürü bu mesele özelinde araştırmak zorundadır ve temel bir kaynak göstermeye çalışmalıdır. Üçüncüsü, Emine Semiye Hanım'ın piyano çalmayı bildiğine ve Fransız hanımların öğrencisi olduğuna dair bilginin ne derece sağlıklı olduğudur. Son olarak Emine Semiye Hanım hakkındaki mevcut literatür, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılacak bir araştırma ile zenginleştirilebilir. Emine Semiye Hanım'ın eşi Mustafa Reşit Bey'in hangi tarihlerde Selanik Maarif müdürü olduğu ve Edirne valiliği yaptığına dair, Emine Semiye Hanım hakkında oluşan literatürde tahmini olarak verilen bilgiler, bu arşivden faydalanılarak netleştirilebilir. Bu da Emine Semiye Hanım'ın hangi tarihlerde Selanik'te ve Edirne'de olduğu konusunda araştırmacıya yardımcı olabilir.

Bu çalışma sürecinde, Emine Semiye Hanım'ın Eyüp Ortaokulu'ndan 1933'te emekliliğe ayrıldığına dair resmi belge Milli Kütüphane arşivinde tespit edilmiştir. Böylece hem İstanbul'da hangi ortaokulda çalıştığına, ne zaman emekli olduğuna dair hem de emeklilik maaşının miktarına yönelik detaylı bilgiler dönemin Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yapılan yazışmalar arasından ortaya çıkarılmıştır. Yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan küçük bir araştırma ile eşi Mustafa Reşit Bey'in Selanik, Serez ve Edirne'de hangi tarihlerde görev yaptığına dair ulaşılan bilgi, Emine Semiye Hanım'ın ne zaman buralarda olduğuna dair mevcut verileri güçlendirmektedir.

Çalışma boyunca karşılaşılan zorlukların bir kısmı burada zikredilecektir. Bunlardan birincisi 20. Yüzyıl boyunca yazılan pek çok ansiklopedinin ve dergilerin dijital ortama aktarılmamış olmaları, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Başkanlığı, İSAM gibi kurumların otomasyon sistemleri vesilesiyle pek çok arşive ve ikincil kaynaklara internet üzerinden ulaşmaya alışmış genç kuşak araştırmacıların temposunu düşürmektedir. Bu durumlar için kütüphanelerin çevrimiçi destek hizmeti açmaları ve araştırmacılara belirli ölçülerde talep ettikleri çalışmaları ulaştırmaları mümkün olabilir. İkincisi bu çalışma, Emine Semiye'ye ait kişisel evrakın oğlu Cevdet Bey tarafından bağışlandığı Milli Kütüphane'ye, bu ve buna benzer zengin arşiv belgelerine erişimi, araştırmacılar için kolaylaştırmayı teklif etmektedir. Son olarak Emine Semiye Hanım'ın hayatına dair mevcut zengin kaynaklara rağmen, hakkında iddia edilen bazı bilgilerin, sağlam bir delile dayandırılmadan yazılması,

Türkiye'de tarihçiliğin önemli bir problemine örneklik teşkil etmektedir. Bu bilgilerin takip eden nesildeki araştırmacılar tarafından aynı şekilde yeniden üretilmesi, tarihçiliğin nitelik olarak ne kadar ilerlediğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

1. BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

2. BOA, Teftişat-ı Rumeli Sadaret Evrakı

3. BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası

4. Milli Kütüphane, *2018 Mektup 253*, 6 Aralık 1932.

B. Birincil ve İkincil Kaynaklar

Adıvar, Halide Edip. *Mor Salkımlı E v*, Ankara, Özgür Yayınları, 2005.

Collingwood, R. G. *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul, 8. Baskı, Doğu Batı Yayınları, 2019.

Eflatun Cem. "Emine Semiye Hanımefendi", *Birlik*, Sayı:13, 1 Aralık 1923.

Emine Semiye. *Selanik Hatıraları*. Milli Kütüphane, Yz. A3368, A4305.

—. *İktitaf*. Milli Kütüphane, Yz. A4581.

—. *Hürriyet Kokuları*. Milli Kütüphane, Yz. A4664

—. "Şefkat-i Nisvan", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No: 160, 12 Mayıs 1898.

Gövsa, İbrahim Alâettin. *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri 1933-1935*, haz. Sedat Simavî, C. II, s. 403-404.

Karaca, Şahika. *Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası-Sanatı-Eserleri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2010.

Kaymaz, Kadriye. *Gölgedeki Kalem Emine Semiye Bir Osmanlı Kadın Yazarının Düşünce* Dünyası, İstanbul, Küre Yayınları, 2009.

Kurnaz, Şefika. *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

10. Oturum

Sanat

Oturum Başkanı: Agah Terzi

Salon 1

16 Kasım Perşembe

12:00 - 13.30

Bahargül Ataş

XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Günümüze Ulaşamayan Kasr-ı Hümayun Yapıları

Şerife Ümmühani Horasan

Arthur Danto'nun Sanatta Çoğulculuk Tavrı

Esra Küçüktatıl

Mekânın Ötesinde: Edebiyat Sosyolojisinde Kütüphanelerin Rolü

XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Günümüze Ulaşamayan Kasr-ı Hümayun Yapıları

Bahargül Ataş

Sanat Tarihi / (Yeniçağ Tarihi) Iğdır Üniversitesi

bahargulatas@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kasr-ı Hümayun, Selâtin Cami, 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi, Mahfil.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, padişahın veya devlet yönetiminde söz sahibi olan valide sultanların kendi adlarına yaptırdıkları özellikle selatin camilerde, namaz öncesi dinlenme ve resmi kabul gibi işlemler için camilere bitişik tasarlanmış yapılar, ‘’kasr-ı hümayun’’ olarak adlandırılır. Daha öncesi olmakla birlikte, 17. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul camilerinde bir yenilik olmak üzere kasr-ı hümayunların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bunların cami içerisindeki hünkâr mahfilleri ile yakın bir bağlantıları vardır. Adeta küçük ölçüde yapılmış birer Türk evi şeklindeki kasırlarda, padişah namazdan önce veya sonra bir süre dinlenir, namaz vaktini bekler, abdest alır ve bazı devlet işlerini de görüşürdü.

Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet ideolojisinin kent dokusundaki çalışmamızahürü bağlamında kasr-ı hümayun yapılarını sıklıkla 19. yüzyılda görmekteyiz. Özellikle bu görüşün en görkemli örneklerini de 19. yüzyıl selâtin camilerinde görmekteyiz. Ayrıca kışlalar, sivil yapılar, tarikat yapılarında ve padişahın yakın akrabalarının evlerinde de bu yapılanmaya yer verildiğini ve padişaha ait özel bir yapı anlayışının güçlendiğini görmekteyiz.

Özellikle bu yapıların selatin camiler dışındaki küçük ölçekli camilerde, tekkelerde ve dahası baruthane, kışla, kiliseden çevrilmiş camilerde, küçük ölçekli veya tek oda halinde de olsa izlenebiliyor olması, Topkapı Sarayı dışına çıkan hünkarın, bu yapılara ihtiyaç duyduğu ve işlevsel bir mimarinin doğduğu gerçeğini hatırlatır. 20. yüzyılda inşa edilen bir çok özel mekan içerisinde, hünkara ait özel yerlerin türevleri ile birlikte de bu yapılara duyulan ihtiyaç, sefirlik, elçilik binalarının mimariye kazandırılması ve sarayların yoğunluğunun artması yanında köşk ve kasırların artışı da kasr-ı hümayunlara duyulan ihtiyacı azaltmış ve bu mimarinin zaman içinde yok olduğu gözlemlenmiş olsa da aynı plan tiplerinin Osmanlı konaklarında ve ev veya oda tipolojisinde görülmesi de ilgi çekici olmuştur.

Çalışmamız kapsamında 19. yüzyıla ait selatin camilerden ulaşmayan 3 cami kasr-ı hümayunu incelenmiştir. 19. yüzyıla ait kasr-ı hümayunların tarihçe, mimari gelişim ve cephe özellikleri olarak kendi içerisinde farklılıklar barındırdığı ve tek tip özelliklerinin izlenemediği, üslup birliklerinin olmadığı belirlenmiştir. Amacımız, taşınabilir veya taşınamaz kültür varlıklarımızın ve tarihi kişiliklerin, iklime ve çevresel şartlara yenik düşmesini belgelerle engellemeye çalışmak ve bu özümüzü gelecek nesillere aktarmaktır.

Giriş

1.1. Amaç

19. yüzyıl selatin camilerinde bulunan kasr-ı hümayunların, Osmanlı mimarlığında ki gelişimi ve bu gelişim içindeki yeri incelenmiş, birbirleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca gelişimini ve tipolojisini "Türk Evi" plan tipine kadar takip edebileceğimiz kasr-ı hümayun yapılarının, sanat tarihi ve mimarlığı içerisinde ki önemini vurgulamak amaçlanmış; 19. yüzyılda, bununla beraber bir önceki yüzyılda ve bir sonraki yüzyıllarda da varlıkları irdelenmiş ve tespitleri yapılmıştır. Bu bağlamda daha önce kasr-ı hümayun yapılarının detaylı olarak akademik çalışmasının yapılmamış olmasından, çalışmamızın bu anlamda önemli bir ilk ve akademik literatür değeri taşımasını amaçlarız. Ne kadar araştırılırsa araştırılsın, ciltlere sığamayacak kadar değerli ve önemli olan bu yapıların, ileride sanat tarihçi ve mimar disiplinlerince akademik bir çalıştay/kongre/sempozyum/panel gibi programlarda, anlam yoğunluğu, strüktür ve mimari temalarca çalışmalar sunulacak kadar değer atfedilmesi de amaçlarımız arasındadır.

Yukarıda vurguladığımız doğrultuda yaptığımız bu çalışma, Osmanlı sanatı ve mimarlığı içerisinde, hükümdar ve ailesi tarafından yaptırılan Selatin Camilerde bulunan kasr-ı hümayunları ve mimarilerini kapsamaktadır. "Hünkar kasrı" olarak da adlandırılan, selatin camilerden daha küçük ölçekli camilere de eklenen fakat; anlam ve kullanım durumlarının aynı olduğu yapılar da bazı kaynaklarda "kasr-ı hümayun" olarak kullanılmıştır. Bu isimlendirmelerin hepsine değinerek, bu yapıların en başta isimsel yöndeki sorunsalı da irdelenmeye çalışılmıştır. Bazı kaynaklarda mahfil bölümlerinin kas-ı hümayun veya hünkar kasrı olarak isimlendirilmesi tasnifleme ve belgeleme kontrolümüzün seyrini güç duruma koymuş olsa da çalışmamız içerisinde bu soruna ve çözümüne de yer vermiş, çözüm aramış olduk. Ayrıca yabancı kaynaklarda, anlam bütünlüğü olarak kasr-ı hümayunun veya hünkar kasrının kastedilerek kasır-köşk-saray gibi farklı mimari birimlerin anlatılması da bu kaynaklar

arasında bir eleme yapmamıza neden olmuştur. Çalışmamız sırasında anlam bütünlüğü olarak korunmuş fakat; mimari olarak hünkar dairesi, meşruta yapı, imam evi, camiye ait ek birim vb. olarak isimlendirilmiş kasr-ı hümayunların literatür içerisinde doğru isimlendirilmesi veya tasniflerine ve bulundukları caminin konumlamasına göre isimlendirilmesi en büyük amaçlarımız arasında yerini almıştır. Ayrıca bazı külliyeleri anlatan yayınlarda muvakkithane, mahfil, sebil, son cemaat ya da medreseler gibi camiye ek birimler tanıtılırken, kasr-ı hümayun birimlerinden/yapılarından bahsedilmemesi veya çok az değinilmesi de ilgimizi çekmiş, çalışma konumuzu severek irdelememize vesile olmuştur.

Bu amaçla İstanbul'daki selatin camilerde bulunan kasr-ı hümayunların tespiti hem yerinde hem de birinci elden kaynaklarla yapılmış ve böylece İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılında, "Dağılma ve Yıkılış" olarak tanımlanan yüzyılda, 19 kas-ı hümayun yapısı tespit edilmiş, tasniflendirilmeleri yapılmıştır. Bunun dışında selatin olmayan camilerde de kasr-ı hümayun olarak adlandırılsa da aynı fonksiyonu barındıran veya daha küçük ölçeklisi olarak tanımlayabileceğimiz hünkar kasırları da bulunmaktadır. Çalışmamız gereği sadece selatin camilerde bulunun kasr-ı hümayun yapılarını incelemiş, selatin olmayan camilerdeki hünkar kasırlarını da değerlendirme, karşılaştırma ve örneklemelerimiz içerisinde kaydetmiş bulunmaktayız.

1.2. Kapsam

Çalışmamız, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında, selatin camilere eklenen veya selatin cami inşasında cami ile birlikte inşa edilen kasr-ı hümayun yapılarını içermektedir.

Araştırmamız gereği 17.yüzyıldan 20.yüzyılın başlarına kadar inşa edilen selatin camilerde bulunun kasr-ı hümayun ya da hünkar kasrı yapıları incelenmiş, selatin olmayan camilerdeki hünkar daireleri ve odaları da değerlendirme, karşılaştırma ve örneklemeler içerisinde yer almıştır.

Araştırma kapsamında, 19. yüzyılda yapılan tüm camiler belirlenerek, içlerinde selatin camiler ve selatin olmayan veya külliye içerisinde yapılan fonksiyonel camiler belirlenmiştir. Araştırmalar sonucunda sadece 19. yüzyılda, selatin camiler veya diğer camilerde günümüze ulaşmış 15 kasr-ı hümayun; günümüze ulaşmamış 3 kasr-ı hümayunun varlığı tespit edilmiş ve çalışma kapsamında incelenmiştir. Ayrıca, kışla, sivil mimari, tarikat yapıları ve kilise gibi yapılara eklenen hünkar kasırları ve hünkar odaları da elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

Yöntem

Araştırmaya ilk olarak kütüphane çalışmalarıyla başlanılmıştır. Konu hakkında dergi, makale ve kitaplar incelenerek gerekli bilgilere ulaşılarak, konu ile ilgili resim arşivleri, internet ortamı ve diğer materyallerden faydalanılmıştır.

Çalışmanın veri toplama sürecinde 19. yüzyıla ait camiler ve kasr-ı hümayun yapıları tarafımızdan yerinde incelenerek tasniflenmiş, fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Günümüze ulaşmayan fakat; varlığı tespit edilebilen kasr-ı hümayunlar da gravürler, eski fotoğraflar, mimari çizimler ve kaynaklardan ulaşarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bazı camilerin restorasyon, tadilat ve özel nedenlerle kapalı ya da kullanım izni olmayan bölümleri ve kasr-ı hümayun birimlerini yerinde görememek çalışmanın veri toplama sürecinin sınırlılıkları arasındadır.

Mevcut verilerin tamamı değerlendirilerek konuya uygun bir taslak plan oluşturulduktan sonra bu materyaller tekrar irdelenerek nasıl ve ne şekilde sunulacağına dair bir yöntem tespit edilmiştir. Böylece toplanan veriler sanat tarihi ve mimari açılardan elde edilen kaynaklarla birlikte ortaya konulmuş, ilgili eserlerin karşılaştırmalı bir anlatım metoduyla, kronolojik sıra gözetilerek katalog bölümü oluşturulmuştur.

Araştırma dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin öncesinde, birinci bölümde, *GİRİŞ* kısmına yer verilmiştir. Bu bölümde çalışmanın ana hatları, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynak-literatür taramasına ve daha önce yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Altıncı bölüm olan *SONUÇ* bölümünde; çalışmamız çalışmasının giriş, değerlendirme bölümleri dikkate alınarak elde edilen veriler ışığında çıkarımlar ve değerlendirmeler aktarılmıştır. Bu konuda ulaşılan sonuçlar yine bir düzen içerisinde tasniflenerek alt başlıklar ile açıklanmıştır.

Araştırmada, İstanbul selatin camilerinin kasr-ı hümayun programı birçok yönden incelenmiştir. Bu derin mimari yapıların gelecekte de önemi yadsınamaz büyüklüktedir. Nitekim, cami mimarisinden ayrılarak soyut bir anlam kazanmış, adeta "*hayatlı bir ev"* mahiyeti kazanmış, deniz kenarında ki camilere eşsiz bir anlam katan bu yapılar, yabancı sanat tarihçileri tarafından manzaraları açısından övgüyle bahsedilmiştir.

1.4. Araştırma İle İlgili Kaynaklar

Hazırlamış olduğumuz "XIX. YÜZYIL'DA KASR-I HÜMAYUN YAPILARI" adlı çalışmamız çalışması için daha önce yapılmış olan sanat tarihi ve mimarisine ilişkin çeşitli kaynakça çalışmaları hem yöntem hem de veri açısından incelenmiştir. Konu kapsamına giren camilerin inşa tarihleri, mimari özellikleri ve 19. yüzyıl sanat ortamı gibi konularda bilgi içeren basılı kaynakları, ansiklopediler, kitaplar, çalışmamızler ve makaleler şeklinde sınıflamak mümkündür.

Kaynakça

Alioğlu, E.F. (1990)."Bir Balyan Ailesi Tasarımı: Sadabad Camisi", *Megaron,* C.10, S.3,s.309.

Arel, A.,(1975). 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisi'nde Batılılaşma Süreci, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Aslanapa, O.,(1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul.

Ataş, B.(2018)."Sultan Abdülaziz Devrinde Rövanşist Mimari", 1001 İstanbul Sitesi-Bizans Dergisi, İstanbul, s.1-6.

Bakır, B., (2003).Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'a Etkileri, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Batur, A.; (1985)."Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985,c. 4,s:1040-1050

Batur, A.(yıl yok) "Teşvikiye Camii", Dünden Bu Güne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Tarih Vakfı c. 4. s.257-260.

Batur, S.;(1994)."Küçük Mecidiye Camii" Dünden Bu Güne İstanbul ansiklopedisi" İstanbul, Tarih Vakfı, 1994. s.314

Batur, S.(1999). Yıldız Camii, "Dünden Bu Güne Beşiktaş", ,İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.178

Borilliar, D.-Godoli, E.,(1997). *İstanbul 1900 Art Nouveo Mimarisi ve İç Mekân, İstanbul*, Y.E.M Yayınları.

Cantay, G.;(1995). "Günümüze Gelemeyen Hünkar Kasırları", *Dokuzuncu Milletler arası Türk Sanatları Kongresi*, I.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.439-450.

Cezar, M., (1971).*Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Yayınları Vakfı.

Çelik, Z., (1998).*19.yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Çetinaslan, M.;(2012). *"Osmanlı Camilerinde Hünkar Mahfilleri",* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), I.C.,Konya, s.13.

Çoruhlu, Y.(2001). *"kasır", T.D.V.İ.A*., 24, İstanbul, 2001, s.555-558.

Denel, S., *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Ara Yayınları, 1982

Eldem, S. Hakkı, *Türk Evi- Osmanlı Dönemi*, T.A.Ç.V., İstanbul, 1984, II., s.212-230.

Ergün, M.; "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin, gelişimine Mukayeseli Bir Bakış", *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletler Arsı Kongresi İstanbul*, Afyon 12-15 Nisan 1999

Goodwin, G.;"A Hıstory Of Otoman Archıtecture", Thammes and Hudso

İnalcık, H.,- Renda, G.; *Osmanlı Uygarlığı 1*, İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kuban, D., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Kuban, D., *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, Y. E. M. Yayınları 2007.

Kuran, A. "Osmanlı Mimarlığı ve Sanatı", Ecz. Sanat Anskl., İstanbul, 1997, c.3,s. 1393–1396.

Nar, N., *İstanbul Camilerinde Hünkâr Kasırlarının Tarihsel Gelişimi ve Nusretiye Camii Hünkâr Kasrı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi, 2001.

Okçuoğlu, T., "19.Yüzyılda İstanbul Camilerinde Eklenen Ahşap Hünkar Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", *İ.A.Y.,* S.3., 2014, s.89-90.

Ortaylı, İ., “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985 c. 4,s:1050–1060

Öz, T., *İstanbul Camileri*, Ankara, 1997.

Sakallıoğlu, N.; “II. Abdülhamid Han”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1999, C.1 s.52-63

Arthur Danto'nun Sanatta Çoğulculuk Tavrı

Şerife Ümmühani Horasan

Felsefe Ankara Üniversitesi

summuhani@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Arthur Danto, Çoğulculuk, Sanat, Sanat Felsefesi, Cisimlenmiş Anlam.

Felsefe tarihinin her döneminde sanatın ne olduğu ve sanatın özellikleri filozoflara göre farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Yirminci yüzyılda bazı filozoflar sanatı özsel özellikler yerine karmaşık bağıntısal hususiyetler bütünü olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir. Söz konusu filozoflardan biri olarak Arthur Danto (1924-2013) sanat yapıtının algılanamaz özelliklerine dikkat çekerek onun esas unsurunun dışsal bağlantılar olduğunu öne sürmüştür. Ona göre sanatta dışsal bağlantılar, çoğunlukla mevcut sanat kuramı ile eserin ortaya çıktığı tarihsel zeminle ilgilidir. Sözgelimi "Brillo Kutuları"nın sanat eseri sayılmasının arkasında mevcut sanat kuramıyla tarihsel çerçevenin bütünleşmesi ve yeni bir ifadenin ortaya konulması yatmaktadır. Buna göre bir nesneyi sanat nesnesine dönüştüren şey, onun cisimleşmiş anlamıdır. Bu yaklaşım, eserin ne anlama geldiğini belirlemek ve bu anlamın eserde nasıl somutlaştırıldığını göstermek bakımından Platon'dan bu yana süregelen sanat anlayışının çökmesine neden olmuştur. Bu makale Arthur Danto'nun sanatın ne olduğu sorusunun felsefi olarak yanıtlanması zorunluluğunu dile getirerek yapıtın saf estetik niteliklerinin olmayışını ya da onun ifadesiyle "görünmez niteliklerin" önemini göstermeyi hedefler.

Danto, *Sıradan Olanın Başkalaşımı* (1981) eserinde sıradan olan ile sanat yapıtını nasıl ayırt edebileceğimiz üzerine düşünerek tüm meselenin "nesnenin kendisinden ziyade onu bir sanat eseri olarak gören kişilere çevrilmesini" öngörür. Ona göre sanatın cisimleşmiş anlam olması o eserin ne anlama geldiğini anlatacak sanatsal bir teori ile çerçeveyi ortaya çıkartan çoğulcu bir sanat dünyasını gerektirir. Bu açıdan sanatta çoğulculuk, sanatsal öz farkındalığı kökten biçimde değiştiren ve sanatçıların sanatın geleceğini düşünme tarzlarını devrimsel biçimde etkileyen tavrı resmeder. Danto sanatın gelecekteki tek doğru yöneliminin Kübik Fütürizm olduğunu iddia eden Malevich'in düşüncelerinin Suprematizm, Inkhuk, Konstrüktivizm ile değiştiğini ileri sürer. Ona göre sanatçı birçok seçeneğe sahiptir ancak tek bir doğru hamlesinin olduğu sanat anlayışının da süreç içinde aşılacağının ve çoğulculuğun hakimiyetiyle sonuçlanacağının farkında olmalıdır.

Danto'ya göre çoğulculuk, kişinin uyuşmazlık karşısında benimsediği meta felsefi bir tutum olarak değerlendirilebilir. Ancak felsefede çoğulculuk politize edilmiş bir kavramdır. Nitekim 1980'li yıllarda Amerikan Felsefe Derneği üyeleri arasındaki elitizm ve analitik felsefecilerin kayırılması düşüncesine dayanan söz konusu anlaşmazlık, çoğulcuların meseleyi politikleştirmesinin ve adil temsil edilme haklarını talep etmelerinin sebebi olmuştur. Politik adalet bir grup ayrımı gözetmeksizin herkesin güce eşit erişim hakkını savunurken bunun sanattaki karşılığı ise sanat eserinin sergilenmesinin bir grup ayrımı gözetmeksizin herkesin hakkı olması olarak görülmesidir.

Danto'ya göre 1940'lı, 1950'li yıllar sanatta dışlayıcılığın karşısında çoğulculuğun neşet ettiği zamanları temsil eder. Danto'nun yorumuyla o yıllarda New York sanat atmosferi dışlayıcılığın ya da modern özcülüğün hakim olduğu bir ortamı yansıtır. Hegel'in iki tezinin yansıması "nihai bir sanat tanımı ve esas arayışı üzerinden felsefi, tahammülsüzlüğü ve estetik monizmi üzerinden de dini" olarak nitelendirilebilecek bir modern sanat anlayışı sanat atmosferine hâkim olur. Sanatın ne olup ne olmadığı; dogmatik, fanatik tavırlarla dile getirilerek herkes kendisinden farklı düşüneni sanat kafiri ilan ediyor, bir din savaşında katledercesine acımasızca eleştiriyordu. Tarihsel bir yönelimin ortadan kalkmasının sanatta anlamın yitimi olarak anlaşıldığı bu ortamda pop sanat ve minimalist sanat anlayışları, sanat ile sanat dışı arasındaki ayrımın görsel değil kavramsal olduğuna dair bir anlayışın gelişmesine öncülük etti. Ardından sanat felsefesi keşif bayrağını devralırken sanatçılar özgürlük kazanmış ve çoğulculuk yeni ve bağımsız bir tarihsel doğru haline gelmiştir. Somutlaşmış, formalist sanat anlayışlarının sonu gelmişti. Nitekim sanatın sonu teziyle Danto'nun dile getirmek istediği sanatın bitmiş olduğundan ziyade kişiyi sanat icra etmeye iten sebeplerden birinin geçerliliğini yitirmiş olmasıdır. Ona göre sanat artık tarihin esaretinden kurtulmuş ve tarih ötesi bir sanat dönemi başlamıştır, bu dönem *derin çoğulculuk* dönemidir.

Danto'ya göre sanat, belli bir sanat akımına bağlı kalmadan çoğulcu bir yaklaşım üzerinden geliştirilmelidir. Her sanat tarzının birbirine denk olduğunu fark ettiğimizde, iyi bir sanat felsefesinin çoğulcu bir yaklaşımı geliştireceğini umabiliriz. Sanatta doğru ve yanlış yargılamalar mevcut olmadığı için sanat dünyasında çoğulculuk kaçınılmazdır.

Bu çalışma, eserleri bağlamında Arthur Danto'nun sanatta anlam ve kavramsallık meselelerine verdiği önemi belirtmesi ve sanat dünyası için çoğulculuğun niçin nihai çözüm olduğunu açıklığa kavuşturması bakımından literatüre özgün bir katkı sunmayı hedefler.

Kaynakça

Barrett, Terry. *Sanatı Eleştirmek.* Çeviren: Gökçe Metin. İstanbul: Hayalperest Yayınları, III. Baskı, 2020.

Belting, Hans. *Sanat Tarihinin Sonu*. Çeviren: Mustafa Tüzel. İstanbul: İletişim Yayınları, I. Baskı, 2020.

Danto, Arthur. *Andy Warhol*. Çeviren: Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, I. Baskı, 2018.

Danto, Arthur. *Brillo Kutusu*. Çeviren: Can Kayaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, I. Baskı, 2016.

Danto, Arthur. *Sanatın Sonundan Sonra*. Çeviren: Zeynep Demirsü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, II. Baskı, 2014.

Danto, Arthur. *Sanat Nedir*. Çeviren: Zeynep Baransel. İstanbul: Sel Yayıncılık, III. Baskı, 2017.

Danto. Arthur. *Sıradan Olanın Başkalaşımı*. Çevirenler: Esin Berktaş, Özge Ejder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, II. Baskı, 2019.

Danto, Arthur. "The End of Art: A Philosophical Defense". *History and Theory*. 37/4. (1998).

Kuspit, Donald. *Sanatın Sonu*. Çeviren: Yasemin Tezgiden. İstanbul: Metis Yayınları, IV. Baskı, 2018.

Leppert, Richard. *Sanatta Anlamın Görüntüsü*. Çeviren: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, IV. Baskı, 2021.

Osborne, Peter. *Kavramdan Sonra*. Çeviren: Nüvit Bingöl. İstanbul: Tellekt Can Sanat Yayıncılık, I. Baskı, 2021.

Taşdelen, Demet ve Aslı Yazıcı. *Estetik ve Sanat Felsefesi*. Ed. Ahmet İnam. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2012.

Shiner, Larry. *Sanatın İcadı*. Çeviren: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, V. Baskı, 2018.

Mekânın Ötesinde: Edebiyat Sosyolojisinde Kütüphanelerin Rolü

Esra Küçüktatıl

Türk Dili ve Edebiyatı Sakarya Üniversitesi

esra.kucuktatil@ogr.sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Kütüphaneler, Kültür Endüstrisi, Okur Profili, Toplum.

Anlatma sanatı olarak değerlendirilen edebiyat, toplum ile iç içe bir yapı gösterir. Dil ile inşa ettiği dünyasında temel nokta ise insandır. İnsanın olduğu her yerde iletişim ve etkileşim söz konusudur. Bu temel noktanın toplumun bir unsuru olması edebiyatın toplumsal meselelerde kilit rol oynayan bir alan olduğunu göstermektedir.

Edebiyat, toplumdan nüanslar alan ve aynı zamanda onu güncelleyen, dönüştüren bir yapıya sahiptir. Döngü içinde gelişen bu durum yazar ve eser haricinde birçok bileşene sahiptir. Edebiyatın sosyal olan yönü sosyoloji disipliniyle de ilişki içinde olmasını olanaklı kılmaktadır.

Sosyoloji, toplumu somut gerçeklikler üzerinden ele alıp bilimsel bir temele yerleştirirken edebiyat ise estetik taraflarıyla toplumu kurgular ve yansıtır. Bu yansıtma her daim gerçekliğin kurgusu olmamakla birlikte realiteden bir kaçışın aktarımı da olabilmektedir. Böylece sanatsal olan ile bilimsel olan arasında ‘‘Edebiyat Sosyolojisi’’ adıyla ayrı bir çalışma alanı doğmaktadır. Edebiyat ve sosyoloji doğası gereği iki ayrı disiplin iken ortak noktalarının ‘toplum’dan geçmesi birbirini tamamladıklarının göstergesidir. İnceleme alanı çok eskilere dayanmayan edebiyat sosyolojisi ülkemizde varlığını özellikle edebi eserlerin içeriğinde yapılan incelemelerle göstermektedir. Oysaki edebi eser, yaratıcısının zihninde ilk tohumların atılmasından somut bir hale gelip okuyucuyla buluşmasına kadar serüvenine devam eder. Escarpit’in edebiyat sosyolojisinin ana unsurları üzerine belirtmiş olduğu fikir, bu minvalde önem taşımaktadır. Ürün/eser, yazar, okur ve basım/ yayım olmak üzere dört ana koldan gelişim gösteren çalışma alanı, geniş bir havzaya sahiptir. Buna rağmen edebiyat sosyolojisi çalışmaları eser ve yazar üzerinden kısır bir döngüde ele alınmakta, edebi ürünün oluşturmuş olduğu kültür piyasası basım/ yayım, ulaşım, mekânsal faktörler çalışma sahasına dâhil edilmemektedir. Her bir etki alanı sosyal ilişkiler ağında önemli bir görev üstlenmektedir.

Sürecin okur ile buluşma noktasında ise edebi eserlere yuva olarak değerlendirilebilecek kütüphaneler devreye girmektedir.

Geçmişten günümüze birçok esere ev sahipliği yapan kütüphaneler önceleri geniş okur kitlelerine hitap eden mekânlar değildir. Din adamları, devletin önde gelen isimleri, âlimler tarafından kullanılan bir alandır. Okur kitlesinin belli bir zümreyle sınırlı kalması henüz bir ‘‘okur’’ profilinin oluşmadığını gösterir ve bu da eserin edebiyat sosyolojisi kapsamında ayrı bir yanına ışık tutar. Modern anlamda ‘‘okur’’ kavramının şekillenmesi ise matbaanın icadı ile gerçekleşir. Bu süreç zamanla kütüphanelerin kullanıcı kitlesinin değişmesine kadar giderek edebiyat sosyolojisi incelemelerinin kitap ve kütüphane üzerinden yapılmasını mümkün kılmıştır.

Kütüphanelere giren eserler, döneminin sosyal imkânları çerçevesinde değerlendirilecek, bilginin ve kitabın gücü 'belleği' temsil etmesi halinde toplum içinde algıyı çeşitlendirecektir. Kültürel belleğin devamı ve aktarımında rol oynayan kütüphanelerin günümüzde yaygınlaşma alanı artmakta ve böylece içerisinde bulundurduğu eserler ile okuma dağılımı göstermektedir. Kütüphaneleri kullanma ya da hangi eserlere yönelim sağlandığı ise okur merkezli bir durumdur. Bu bağlamda kütüphaneler hakkında bir inceleme yapıldığında edebiyat sosyolojisinden yararlanmak kaçınılmaz olacaktır.

Zaman içerisinde bir ihtiyaca binaen ortaya çıkan kütüphanenin türleri mevcuttur: Üniversite Kütüphaneleri, Milli Kütüphaneler, Halk Kütüphanesi, Okul Kütüphanesi, Edebiyat-Müze Kütüphanesi ve diğer kütüphaneler kendi konseptleri ve sosyal çevresiyle edebi eser dolaşımına imkân tanımaktadır. Okuma kültürüne de kütüphane sistemleriyle katkıda bulunan bu mekânlar son zamanlarda sayısı artarak etki alanını genişletmektedir.

Kütüphanelerde edebiyat söyleşilerinin yapılması, kitap tanıtımlarına yer verilmesi süreç içinde potansiyel okur kitlesini kütüphanede tutmaya ve okurun ilgi/alakasını bahsi edilen esere/yazara çekmektedir. Kütüphanede kitap dolaşımını etkileyen bu husus başka şekillerde de görülmektedir. Son dönemlerde kütüphanelerin çeşitli atölye ve etkinliklerle çeşitli yaş gruplarını kitaplarla, mekânın atmosferi ile buluşturmak ‘‘ yaşayan kütüphane ’’ mantığını ortaya çıkarmıştır. Her alana hâkim olan kitle tüketimi / kültür endüstrisi kütüphaneler üzerinde de edebiyat sosyolojisi çalışmalarıyla okunabilmektedir. Televizyon ekranlarında yer alan ‘‘ Yedi Güzel Adam ’’ dizisiyle kitlesini açığa çıkaran ya da yeni bir kitle oluşumunu

sağlayan şair/yazarlarımızın adının kütüphanelere verilmesi de bir inceleme başlığı oluşturmaktadır.

Her birey ve eser biriciktir. Ancak esere yönelimler kanonik bir yapının, ekonomik sonuçların, yayınevinin tüketim ağı politikasının, yazarın ya da eserin magazinsel boyutlarının bir sonucu olabilmektedir. Okunacak eserlerin raflardan seçilirken arka planında yatan sosyolojik detayları görebilmek metinlerin içeriğini incelerken geniş bir perspektife sahip olunmasına yardımcı olur. Edebiyat sosyolojisi kapsamında nitel araştırma alanları haricinde sayısal verilerin incelendiği, gerekli doküman ve analizlerin ortaya konulduğu nicel araştırmalara da gereksinim vardır. Kütüphanelerin kullanım oranlarının arkasında hangi edebi eserlerin ve türlerin kimler tarafından döngüye girdiğini sayısal veriler üzerinden incelemek okur profilleri oluşturmada ve okur profillerinin neye göre oluştuğunu yorumlamada daha gerçekçi bakış açısı sunar.

Geniş bir sahaya sahip olan edebiyat sosyolojisinin bu yayılımından faydalanmak ve metin için sosyolojik tespitlerin ötesine geçmek disiplinlerarası çalışmaya farklı bir açılım getirecektir. Kütüphaneler bu açılımın geçmişten günümüze kültürel belleği vaziyetinde olan mekânın çok ötesinde bir güce sahiptir.

Bu çalışmamızda da dağılım alanı gösteren kütüphanelerin edebiyat sosyolojisi açısından hangi yönlerle incelenebileceği ve bunun önemi ortaya konulmuştur. Nicel araştırmaların nitel araştırmaları besleyeceği ve kütüphanelerin edebiyat sosyolojisindeki rolü belirlenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Alver, Köksal (Ed.). (2019). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Aslıyüksek, Mehlika Karagözoğlu (Ed.). (2021). *Okuma Kültürü ve Kütüphaneler.* İstanbul: Hiper Yayınları.

Aslıyüksek, Mehlika Karagözoğlu (Ed.). (2021). *Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü.* Ankara: Hece Yayınları.

Bourdieu, Pierre ve Darbel, Alain. (2017). *Sanat Sevdası: Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitlesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Demir, Sezgin (2015). *Üniversite öğrencilerinin okuma tutum ve alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme.* Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4(4), 1657-1671.

Erüsal, E. İ. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Escapit, R. (1993). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.

Löwenthal, Leo. (2017). *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*. İstanbul: Metis Yayınları.

Manguel, A. (2020). *Geceleyin Kütüphane*. (Dilek Şendil, Çev.) İstanbul: YKY.

Parks, Tim. (2021). *Ben Buradan Okuyorum: Kitapların Değişen Dünyası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Tez, Zeki. (2022). *Bilim, Eğitim, Üniversite ve Kütüphanenin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.

Tüzer, İbrahim ve Hüküm, Muhammed. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi Edebiyata Sosyolojiden Bakmak.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, Erol. (2019). *Kültürel Kalkınma İçin Yaşayan Kütüphaneler*. İstanbul: Profil Kitap.

Yılmaz, Erol. (2022). *Ekmek Su Kitap ve Kütüphane*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılık.

11. Oturum

Sosyoloji ve Eğitim

Oturum Başkanı: Ubeydullah Türkyılmaz

Salon 2

16 Kasım Perşembe

12:00 - 13.30

Bircan Karasu

Bağımlılık Tedavisinde Tidal Modeli ve Güçlendirme Yaklaşımı

Kübra Yürektürk

Çocuk ve İnsan Hakları Bağlamında Sharenting Eyleminin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Zülfiye Nisa Ayan

Uzaktan Eğitime Kırsaldan Bir Bakış: Pandemide Eğitim Sürecinden Uzaklaşmış Kırsaldaki Öğrencilerin Deneyimleri

Ömer Faruk Akman

Klasik Dönem İlim Tahsili Metodolojisi ve Modern Dönem Eğitim Anlayışı

Bağımlılık Tedavisinde Tidal Modeli ve Güçlendirme Yaklaşımı

Bircan Karasu

Sosyal Hizmet Yalova Üniversitesi

bircankarasu05@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Tidal Model, Güçlendirme, Sosyal İyileşme.

Küresel ölçekte yaygınlaşarak artan madde kullanımı biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir halk sağlığı sorunudur. Zararlı bir maddeye yönelik dürtüsel ve kompülsif bağlanmayla ortaya çıkan bağımlılık, tüm önlemlere rağmen Dünya'da giderek yaygınlaşmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 2018 yılı Dünya Uyuşturucu Raporu'na göre; Dünya genelinde 31 milyon uyuşturucu bağımlısı bulunmakta, son bir yılda 275 milyon kişi (%5,6) yasadışı uyuşturucu bir madde kullandığını belirtmekte ve uyuşturucu nedeniyle yılda yaklaşık 200 bin kişi hayatını kaybetmektedir (UNODC, 2018).Bireyin kendini daha iyi hissetmek, performansı ya da hazzı arttırmak amacıyla doğrudan beyni etkileyen uyuşturucu ya da uyarıcı maddeleri kullanması bağımlılık sürecini başlatmaktadır (Kring ve diğ., 2015). Tedavi sürec ise Madde bağımlılığının klinik tedavisinde öncelikle madde zehirlenmesine bağlı olarak gelişen fiziksel ve ruhsal bozuklukların giderilmesi ve yoksunluk belirtilerinin kontrol altına alınması amacıyla kısa ya da uzun süreli ilaç tedavisi başlatılmaktadır. Psikolojik müdahalede ise tedavi motivasyonunu sağlama, madde bağımlısı bireyin madde kullanma arzusuyla başa çıkma becerilerini geliştirme, bağımlılığı tetikleyen davranış kalıplarını değiştirme gibi çalışmalar yapılmaktadır (Erükçü-Akbaş ve Mutlu, 2016). Yapılan çalışmalarda bireyin madde sürecinde aile ve sosyall çevrenin etkisinin gözler önüne serilmesiyle de tedavi odağında sosyal perspektif de yer almaya başlamıştır.

Bağımlılık tedavisi bütüncül bir bakış gerektiren bir süreci kapsamaktadır. Tedavi süreci içerisinde bireylerin iyilik hali kadar motivasyon kaybı yaşadıkları sürecin de hâkim olması söz konusudur. Tidal Modeli Gelgit Modeli olarak bilinen iyileşme odaklı bir modeldir. İyileşme kavramı, hastanın iyileşme ve düzelmesini sağlayan uygulamalar ve bu uygulamalarda kullanılan yöntemlerdir. Tidal Modeli, insan tecrübesinin sürekli değişen bazen de aynı kalan doğasını yansıtmak amacı ile Gelgit Modeli olarak da kullanılmaktadır (Stevenson ve Fletcher, 2002) ki bu durum bağımlık tedavi sürecine de tekâmül etmektedir.

Bağımlı bireyde iyileştirmenin bir odağı da sosyal iyileştirmedir. Bireyde sosyal değişimi sağlamak, sosyal becerileri ve sosyal işlevselliği geliştirmek sosyal hizmet uzmanının müdahalesinin temelini oluşturmaktadır. Bu müdahale doğrudan bireyin güçlendirilmesi süreciyle bağlantılıdır. Güçlendirme süreci ise bireyin çevresi üzerinde hâkimiyet, kendi kaderini tayin ve kişinin yaşamını olumsuz etkileyen sosyal güçlerin tanınması gibi unsurları öne çıkarmaktadır (Tuncay ve Erbay, 2006: 66).

Çalışmada amaç; bağımlılık tedavisini tidal modelin benimsediği bakış doğrultusunda bağımlı bireylerin güçlü yönlerinin vurgulanmasının ortaya konulmasıdır.

Çalışmalara incelendiğinde bireyin madde kullanmaya başlamasında genetik yatkınlık, psikolojik sorunlar, kişilik bozuklukları gibi bireysel özelliklerinin yanında işlevsel olmayan aile yapısı, özendirici akran grubu, destekleyici olmayan akademik ortam, kontrolsüz sosyal çevre gibi faktörlerin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. bu noktada bu risklerin belirlenmesi değişimin oluşması ve bireyin güçlendirilmesi adına da etkendir. Bağımlı bireylerin mikro makro ve mezzeo düzeyde yapabilirlikler ve güçlü yönleri nelerdir? sorusu araştırmanın ana çıkış noktası olup çalışmalarda cevap aranmaktadır.

Yöntem: çalışmada belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005). . Doküman analizi yapılırken, geçmişteki olguların yer aldığı yazı, resim ve ses kayıtları, raporlar gibi arşiv belgeleri dikkate alındığı gibi, araştırma sürecinde ortaya çıkan ya da oluşturulan resim, rapor, tutanak gibi belgeler de işleme tabi tutulmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2017; Patton, 2002). Bu noktada bağımlılık alanına dair yayınlanmış olan yazılı kaynaklar incelenecektir .Doküman analizi yönteminde geçerlik ve güvenirliği sağlamak için dokümanları yalnızca incelemek yerine, dokümanları kaynağı ve oluşma biçimiyle birlikte yorumlamaya çalışmak, dokümanlardan çıkarılan sonuçları farklı kaynaklardan doğrulamak ve gerektiğinde doküman analizi dışındaki yöntemleri de kullanmak gerekmektedir

Çalışma iki bölümde planlanmış olup ilk bölümde kavramsal olarak bağımlık, bağımlık tedavi süreci güçlendirme yaklaşımı ve bağımlılık tedavisinde tidal modele dair açıklamalar yapılacaktır. araştırmanın ikinci bölümü ise ele alınan dökümanlarda bu sürecin nasıl ele alındığı vurgulanacaktır.

Bulgular; çalışmada elde edilen sonuçlara bakıldığında: Bireylerin alkol ve madde kullanmadan yeni bir hayata başlamaları noktasında tedavi sürecinde kazanlayacakları sosyal ve bilişsel işlevlerin katkısı önemlidir. Bireyin sadece fiziksel ve psikolojik bir tedavi süreci geçirmesinin ötesinde sosyal açıdan değişim yaşamaları ve risk altında olacakları çevreden uzaklaşmaları tedavinin sürdürülebilir kılınması adına önemli olduğunun altı çizilmektedir. Öte yandan bu sosyal çevrenin kurulmasında bireylerin meslek edinimi ve mesleki eğitim süreçlerinde yer almaları önem arz etmektedir. Barnes ve Bawl (2001: 24) güçlendirme kavramının anlaşılabileceği farklı yolları açıklayarak kapsamlı bir güçlendirme görüşünün dönüşümle eş değer olduğunu vurgulamıştır. Bireylerin gerçek bir dönüşüm yaşaması da birçok farklı alanda olmalıdır. Böylece güçlendirme;

● Kişisel büyüme ve gelişme

● Aile ve sosyal gruplar içinde dönüşüm

● Bireyin yaşam seçimlerinde daha fazla kontrol sahibi olması

● Bireyler üzerinde alınan hizmetlerin etkisinde artış

●Benzer koşulları veya özellikleri paylaşan herkese sunulan hizmetlerin niteliğinin belirlenmesinde artan etki,

● Baskın söylem ve uygulamalara karşı direniş ve bunların yıkılması,

● Dışlanılan ya da kapsamı içerisinde yer alınamayan siyasi sistemlerde varlık kazanmak,

● Yapısal değişime için eşitsizliklerin azaltılması,

● Bilgi ve eylem arasında bağlantı kurarak farklı bilgileri geliştirme ve değer verme şeklindedir. Bağımlık tedavisi de bireyin güçlendirilmesi çatısı altında bireyi psikolojik, fizyolojik ve sosyal açıdan tam ve iyi hale getirilmesi ile mümkün olacaktır. Kişilerin eğitime yönlendirilmesi, mesleki becerisi, hayır deme ve stresle bahsedebilme bilinçleri güçlendirme sürecinin basamaklarıdır.

Bazen madde kullanımına yol açan bir etmeni işlevsiz kılmak için bir yaşam becerisine sahip olmak yeterliyken bazen de bir etmen ile baş edebilmek için birden çok yaşam becerisini geliştirmek gerekebilmektedir. Ayrıca bağımlı bireylerin her birinin farklı yaşam becerilerine sahip olabileceği ve beceri gelişmişlik düzeyleri açısından da çeşitlilik gösterebilecekleri

görmezden gelinmemelidir. Bu nedenle madde bağımlılığı riskine sahip kişilerin ihtiyaçları göz önüne alınmalı ve bu doğrultyda bireyi güçlendirirken aynı zamanda bu risklerin ortadan kaldırılması adına çalışmlar yapılmalıdır. Bu analizler sonrasında uygulanması öngörülen çalışmların gerektiğinde bireyler özelinde bireyselleştirilebilmesi de konunun önemi doğrultusunda değerlendirilmektedir. Yaşam becerilerine sahip olmanın, kişiyi madde kullanımına karşı koruyucu bir etki gösterdiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Nitekim dünyada madde bağımlılığı riski taşıyan bireylerin yaşam becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan önleme programlarının geliştirilmesi hız kazanmıştır. Uygulanan yaşam becerileri eğitim programları farklı olmakla birlikte, odaklandıkları yaşam becerilerinin birbirine benzer olduğu gözden kaçmamaktadır. Daha kapsamlı olmasının yanında farklı risk durumlarında başarılı sonuçlar vermesi ve gelişimsel süreçte bağımlı bireylerin olumlu özelliklerini güçlendirmeye odaklanması önem arz etmeketdri. madde bağımlısı bireylerin toplumsal yaşamda damgalanmaya ve etiketlenmeye maruz kalmasının tedaviye uyumu güçleştirdiği ve bağımlılık döngüsünden kurtulmayı zorlaştırdığı bir gerçektir. bu noktada mesleki eğitim, meslek edinimi, işverenlerin bağımlılık ve bağımlılık tedavi süreci adına bilinçlendirilmesi, toplumsal bakış ve kişisel öz değer kazanımın bağımlı bireyler üzerindeki etkisi yadsınamaz. güçlendirme sadece birey odaklı bir bakıştan öte toplumsal açıdan da kapsayıcı bir bakış ile yaklaşı da içermelidir.

Kaynakça

Barnes, M. and Bowl, R. (2001). Taking Over the Asylum: Empowerment and Mental Health. New york: Palgrave Publishing

Erükçü-Akbaş, G., & Mutlu, E. (2016). Madde bağımlılığı tedavisi gören kişilerin bağımlılık ve tedavi deneyimleri. Toplum ve Sosyal Hizmet, 27(1), 1-33

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık

Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.

Kring, A. M., Johnson, S. L., Davison, G., & Neale, J. (2015). Anormal psikoloji. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Patton, M. Q. (2002). Qualitative research and evaluation methods. SAGE Publishing.

Stevenson C, Fletcher E (2002) The tidal model: The questions answered. Mental Health Practice, 5:29-38.

Tuncay, T. ve Erbay, E. (2006). “Sosyal Hizmetin Temel Hedefi: Sosyal Adalet, Güçlendirmeyle Retorikten Pratiğe” Toplum ve Sosyal Hizmet, 17 (1): 53-69.

UNODC. (2018). Global overview of drug demand and supply: latest trends, cross-cutting issues. Vienna: United Nations Publication.

Çocuk ve İnsan Hakları Bağlamında Sharenting Eyleminin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Kübra Yürektürk

Sosyoloji Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

kubrayurekturk1@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sharenting, Sosyal Medya, Çocuk Hakları, Dijital Yaşam, Ebeveyn.

İnternet kullanıcılarının çeşitli sosyal ağlarla interaktif bir iletişim kurdukları, içerik ürettikleri ve paylaşım yaptıkları sosyal medya kullanımı son yıllarda hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Belirtilen duruma paralel olarak ebeveynlerin de Whatsapp, Instagram, Tiktok gibi sosyal ağları kullanarak içerik paylaşımı yaptıkları ve kendi benlik sunumlarını gerçekleştirirken çocuklarını bu minvalde bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Bu paylaşımlarla birlikte kişinin yaşı, cinsiyeti ve konumu gibi verilere erişim sağlanabileceği dijital ayak izleri oluşmaktadır.[1] Bu durum İngilizcedeki 'share' ve 'parenting' kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulan 'sharenting' nosyonunun inşa edilerek bilimsel yazına girmesine katkı sağlamıştır. Sharenting kısaca; çok küçük yaşlardan itibaren çocukların yaşamlarının birçok ayrıntısının ebeveynleri tarafından sosyal medyada ifşa edilmesi olarak ifade edilebilir. Sharenting ile ortaya çıkan sorun, ebeveynlerin çocuklarının dijital kimliklerini çocuklarının rızasını almadan yapılandırıyor olmasıdır.[2] Dijital araçların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte artış gösteren sosyal medya hesaplarından kişisel bilgi ve içeriklere ulaşmanın da kolaylaştığı yadsınamaz bir gerçektir. Çocuklarının henüz anne karnındayken çekilen ultrason görüntülerini paylaşmaya başlayan ebeveynler, bu paylaşımlarını çocukların ergenlik dönemine kadar devam ettirebilmektedir. Çocuklara yönelik bilgi ve görsel içerik paylaşımları çocukların mahremiyetine zarar verebilmekle birlikte, onların gizlilik haklarının ihlal edilmesine de neden olabilmektedir. Çalışma; hem çocuklarının kişisel veri koruyucusu olan hem de bu gizlilik ilkesini iyi niyetli de olsa birçok anlamda ihlal eden ebeveynlerin sosyal medya kullanımının, ebeveynlerin ifade özgürlüğü ve çocuk haklarının korunması kapsamında ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler çerçevesinde tartışmaya odaklanmaktadır. Çocukların küçük yaşlardan itibaren sosyal kimliklerinin ebeveynler tarafından inşa edildiği göz önüne alındığında; sosyal beğeni ve onay uğruna teşhir edilen bedenlerinin sergilenmesindeki ölçütler, tuttukları takımlar, kıyafetlerindeki renk seçimleri gibi tercihlerin ebeveynler tarafından belirlendiği görülmektedir. Çocukları kendi istekleri, tercihleri ve kuralları doğrultusunda sosyal medyaya sunan ebeveynler; toplumsal olarak onay almak,

sosyal angajman elde edebilmek, etkileşim sağlayabilmek, sosyal prestij kazanabilmek gibi nedenlerle çocuklarının fotoğraf ve video gibi görsel içeriklerini paylaşarak bu paylaşımların sponsor markalar direktifinde dünyadaki tüm kullanıcılara erişim olanağı sağlamasına sebep olmaktadır. Bu dijital etkileşimler çocukların kişisel verilerinin kötü kullanımının yayılmasının önünü açmakta ve bu verilere istenildiği zaman erişilebilir olması çocuk haklarını zedeleyebilme ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim çocuk haklarına yönelik ulusal ve uluslararası mevzuatta çeşitli düzenlenmeler yapılmakta ve çocukların kişisel ve gizlilik haklarının korunmasına ilişkin planlamalar gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Çocuk Hakları Stratejisi ve Eylem Planı'ndaki son politikasında[3] çocuk hakları kültürünün her ortamda geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gibi hususlarda planlamalar yapıldığı görülmektedir. Yine bu politikada çocukların dijital risklerden korunmasına yönelik çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan düzenlemeler ve iyileştirmeler son derece önemli olsalar da çocukları yalnızca ekrandaki risklerden uzak tutmaları yönüyle eksik kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede[4] ise çocuğun ebeveynlerinin ya da bakımını üstlenen bir yetişkinin gözetimindeyken her türlü istismar, suistimal ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel tüm önlemleri almalarına dair bir ilke bulunmaktadır. Çocukların her ne amaçla olursa olsun ebeveynleri tarafından paylaşılan fotoğraf ve içeriklerinin kötü niyetli kimselerce ele geçirilebilme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda bu risk önleyici maddenin işlevselliğini kolayca yitirebileceği gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nde[5] unutulma hakkı kavramı çerçevesinde dijital etkileşimlere yönelik bir iyileştirme yapılmıştır. Bu düzenleme bireylerin kişisel verilerinin bulunduğu bilgilerin; herhangi bir gecikme olmadan veri sorumlusundan silmesini isteme hakkını yani dijital dünyada unutulma hakkını içermektedir. Bu bağlamda çocukların da kendi rızaları olmadan paylaşılan fotoğraf ve videolarını istedikleri zaman sildirme hakkı vardır. Yine bu tüzük çerçevesinde şahıslar, çeşitli arama motorlarından kendileriyle ilgili bilgi ve sonuç içeriklerini; artık kendileriyle bağlantısız, yetersiz ve zaman aşımına uğramış olduğunu gerekçe gösterebilirler ve kendilerinin özel ya da kamusal alandaki yararlarını göz önünde bulundurarak içeriklerin kaldırılmasını talep edebilirler. Bu örneklerden hareketle çocuk haklarıyla ilgili alınan kararlarda ve belirlenen ilkelerde; çocuğun yüksek yararının ve esenliğinin gözetilmesi, çocuklar için risk önleme amaçlı koruyucu ve önleyici yaklaşım sergilenmesi esas alınmaktadır. Diğer yandan bu tüzüğün uygulamada bazı sınırlılıklarının olmasının yanı sıra toplumun haber alma özgürlüğünün elinden alınma olasılığı da üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak

karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne[6] göre herkes ifade özgürlüğüne sahiptir ve bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin kanaat özgürlüğünü, haber ve görüş alma ile verme özgürlüğünü kapsamaktadır. Bu bağlamda her ne kadar çocukların kişisel verilerini kendi istekleri doğrultusunda kullanım hakkı vermese de ebeveynlerin, çocuğun kişisel verilerini birincil derecede korumakla yükümlü olmaları; onların ifade özgürlükleriyle çocukların kişisel haklarının ihlal edilebilme olasılığı arasında bir çelişki olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre ebeveynler; sosyal medyada kendi yaşam tarzlarını yansıtırken ve bu anlamda etkileşim kurarken çocukların özel alanlarını ve kişisel verilerini koruma konusunu ihmal edebilmekte ve bunun başkaları tarafından istismar edilmesine aracı olabilmektedirler. Buna göre çocuk haklarıyla ilgili değinilen yasal düzenlemeler üstün körü incelendiğinde bile çocukların dijital ortamların risklerinden korunmasına ve gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek içeriklerden uzak tutulmasına yönelik çeşitli düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılsa da; ebeveynlerin çocuklar üzerinde söz sahibi oldukları konuların ölçütleri hakkında bir eksiklik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin değişen teknolojik, sosyal ve kültürel özellikler bağlamında çocuk haklarının korunması konusunda eğitim ve farkındalık programlarıyla desteklenmesinin ve çocuğun üstün yararına, çocuk odaklı davranış sergilemeye teşvik edilmesinin bir gereklilik olduğu açığa çıkmaktadır. Bu minvalde ilgili kurum ve kuruluşların ebeveynlerle işbirliği içerisinde olmaları, çocuk hakları konusunda kolektif bir bilinç sağlamaları ve çocuk hakları kültürünün yaygınlaşmasına katkıda bulunmaları önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışma; ebeveynlerin içerik paylaşma özgürlüğüyle, çocukların gizlilik haklarının saklı tutulması arasındaki dikotomiyi mercek altına alarak; bu iki konu arasındaki bağlantıyı çocuğun hak ihlaline karşı ve üstün yararına uygun bir şekilde tartışma gerekliliğini problem konusu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla çocukların gizlilik ve özel yaşam haklarının korunmasının ne demek olduğuna, niçin ve nasıl muhafaza edilmesi gerektiğine, bireylerin ifade etme ve haber alma özgürlüklerine ilişkin kapsamın neler olduğuna, kişisel paylaşım kurallarında çocuğun gizlilik haklarının ihlal edilmesiyle oluşabilecek sonuçlara, çocuğun tam ismi, yaşı ve yer bildirimi gibi kişisel bilgilerinin paylaşılması sonucu ortaya çıkabilecek zararlara değinildikten sonra; bahsi geçen noktayı mercek altına alan ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerden yola çıkılarak konu, sosyolojik bir perspektifle kapsamlı bir şekilde tartışılacaktır. Bu minvalde çalışmada çocuk haklarına, ebeveynlerin sosyal medya kullanımına ve kişisel hakların korunmasına ilişkin vurgulara değinilerek bu konuların ulusal

ve uluslararası mevzuatta nasıl karşılık bulduğuna, bu karşılığın yeterli olup olmadığına ve uygulanabilirlik ölçütünün neler olduğuna ilişkin sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır. Son olarak çalışma; ebeveynlerin sosyal medya kullanırken bıraktıkları veri izlerinin; kişisel bilgilerin yayılımı konusunda hiçbir kontrolleri bulunmayan çocuklar üzerindeki etkileri ve olası sonuçları baz alarak çalışmaya ve literatüre özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

[1] (Azucar, Marengo ve Settanni, 2018; akt. Karal E, Kaçmaz Ş. (2023)

[2] (Kopecky vd. 2020, s:1, akt. Kopuz T vd. 2022).

[3] Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı, s.68-73, 145-147

[4] UNICEF Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 19. madde

[5] GPDR Madde 17

[6] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 10. madde

Kaynakça

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Erişim Tarihi: 17.07.2023

https://www.ihd.org.tr/avrupa-insan-haklari-sozlesmesi-ve-eki-protokollerde-yer-alan-haklar-ve-ozgurlukler/

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Erişim Tarihi: 17.07.2023

https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme

Genel Veri Koruma Yönetmeliği (General Data Protection Regulation- GDPR) Erişim Tarihi: 17.07.2023

https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/mevzuat/avrupa-birligi-genel-veri-koruma-tuzugu-gdpr-turkce-ceviri/

Karal E. & Kaçmaz Ş. (2023). Lise Öğrencilerinin Dijital Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin ve Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumlarının İncelenmesi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 6(7): 831-848. Erişim Adresi: https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1252

Kopuz T, Turgut Y. E. & Aslan A. (2022). Sharenting: Kavramsal Bir Çözümleme, Intermedia International e-Journal, Derleme Makale, 9(17): 2149-3669 Erişim Adresi: https://doi.org/10.56133/intermedia.1169655

Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji ve Eylem Planı, Erişim Tarihi: 17.07.2023

https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-2023-2028-dijital.pdf

Uzaktan Eğitime Kırsaldan Bir Bakış: Pandemide Eğitim Sürecinden Uzaklaşmış Kırsaldaki Öğrencilerin Deneyimleri

Zülfiye Nisa Ayan

Sosyoloji Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

nisaayan23@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kırsal Alan, Uzaktan Eğitim, Covid-19 Pandemisi, Eğitim Politikası.

Toplumsal eşitsizliklerin ve fırsat eşitliğinin birçok boyutu olduğu gibi eğitimdeki eşitsizliklerin de çok sayıda faktörle ilişkili olduğu görülmektedir. Çoğu birbirine düğümlü bu faktörlerden en göze çarpanları arasında mekân ve sosyoekonomik durum bulunmaktadır. Bu okul dışı faktörlerin de eğitim üzerinde olan etkisinin fark edilmesiyle son yıllarda eğitim araştırmalarının vazgeçilmez temaları arasında yerini aldığı görülmektedir. Türkiye özelinde ise özellikle kırsal alanlarda kronikleşmiş eğitim sorunlarının çözülmesine yönelik atılan adımların tam olarak karşılık bulmuyor oluşu araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu sebeple sosyo-coğrafi bir mekân olarak kırsal alanların eğitim eşitsizlikleri bağlamında incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Pandemi süreci bu noktada bizim için önemli bir örnek oluşturmaktadır. Koronavirüs pandemisi sebebiyle yüz yüze görülen eğitim faaliyetleri yerini uzaktan eğitime bırakmıştır. Eğitimin sürdürülebilirliği açısından zorunlu görülen bu yönteme salgının hızla yayılması neticesinde bir anda geçilmek durumunda kalınmıştır. Literatürde yer alan pandemi döneminde eğitim tartışmaları göz önüne alındığında temel olarak, Adnan ve Anwar (2020)'ın bahsettiği üzere bu şekilde hazırlıksız ve hızlı bir biçimde geleneksel eğitimden uzaktan eğitime sorunsuz geçmenin mümkün olamayacağı yönündedir. Uygulanan sistemin işlerlik kazanabilmesi öğrenciler, eğitimciler, velilerin algılarıyla ilişkilendirilebileceği gibi internet alt yapı hizmetleri, akıllı cihazlar, teknoloji bilgisi ve okuryazarlığı, gibi gereksinimler üzerinden de okunabilmesi durumu zorlaştırmakta ve karmaşık hale getirmektedir. Tarih boyunca insanlığın tecrübe ettiği pandemilerin etkisiyle eğitime ciddi sürelerle ara vermek durumunda kalan öğrencilerin eğitim süreçlerinden koptukları gözlemlenmiştir. Örneğin Koronavirüs pandemisi sırasında da okulların kapalı kaldığı sürelerin uzaması neticesinde Türkiye dışındaki pek çok ülkede memleketlerine gitmeyen yabancı öğrenciler kampüslerinden çıkarılmışlardır, memleketlerine giden uluslararası öğrenciler için, okullarına dönüp dönemeyecekleri de bir muammadır (Şeker, 2020). Geleneksel olandan ve eğitim süreçlerinden bu belirsiz uzaklaşma yalnızca uluslararası

öğrencilerin problemi değildir. Kırsal alanların düşük nüfus yoğunluğu, fiziksel koşullarındaki engeller, hizmetlere erişim kısıtlılıkları, acil durumlara cevap verebilme yetilerinin kentsel alanlara göre daha yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Temiz&Yenigül, 2021). Bu nedenle afet, salgın gibi ani kriz durumlarıyla baş edebilme kapasiteleri daha düşüktür. Salgının farklı coğrafi bölgelerde birbirinden farklı etkiler gösterdiği de göz önünde bulundurulursa bu süreçte taşrada ikamet eden öğrencilerin kentlerde yaşayan öğrencilere nispeten daha farklı deneyimler yaşadığı aşikârdır. Bu durumun aynı zamanda eğitimde fırsat eşit(siz)liğini de vurgulayan yönüyle karşımıza çıkması, koronavirüs pandemisi döneminde uzaktan eğitim gören öğrencilerin yukarıda ilişkilendirilen faktörlerin sağlanamaması noktasında eğitim sürecinden kopup daha da dezavantajlı konuma düşeceklerini de ifade etmektedir. Koronavirüs pandemisinde kırsal alanlarda uzaktan eğitim gören öğrencilerin tecrübeleri, kırsalın pandemiden önce de kendine özgü şartları olduğu, hem sosyo-kültürel hem de ekonomik anlamda değişim dönüşümlerin kent mekânlarına göre daha yavaş ve zor olduğu, bunlara bağlı olarak da eğitimde fırsat eşitsizliğinin kırsal alanlarda daha çarpıcı yaşandığını temel alan görüşten bağımsız olarak ele alınamaz. Bu sebeple araştırma temel olarak kırsal alanda eğitimde fırsat eşitsizliği ve dezavantajlılık kavramsallaştırması bağlamında değerlendirilecektir.

Eğitim olanakları; eğitime ve kaynaklarına erişim, okullaşma oranları, nitelikli ve yeterli sayıda eğitmen gibi çeşitli parametreler üzerinden okunabilir. Geleneksel eğitim olanaklarına erişebilmenin yanında uzaktan eğitim, en başında öğrencilerin okullarından ve okulun sağladığı imkânlarından uzaklaşmasıyla ilişkili olması sebebiyle okul dışı birçok değişkeni eğitim sürecine dâhil etmektedir. Çünkü eşitsizliklerin bir nebze de olsa törpülendiği bir mekân olarak okul artık bağlam içerisinde bulunmamaktadır. Bu noktada velilerin, öğrencilerin ve mekânın şartları daha belirgin unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın konusu; kırsal alanlardaki öğrencilerin bu süreçteki deneyimlerinin neler olduğunun, bu bağlamda öğrencilerin yaşadıkları zorlukların bir tespitini oluşturmak ve bu deneyimler bağlamında, yapılmış politikaların kapsayıcılık ve etkililik oranları hakkında fikir sahibi olmaktır. Kırsal alanlara özgü geliştirilen eğitim politikalarının "okul" merkezli olması, kırsalın sosyal bir inşa olduğunun (Halfacree, 2006) ve mekân vurgusunun göz ardı edildiğinin göstergesidir. Eğitim sahasındaki dezavantajlılıkla mücadelede eksik yanlardan birisi olan bu bütüncül değerlendirmenin gerekliliği Covid-19 pandemisindeki uzaktan eğitim sürecinde net bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda çalışma, uygulanan eğitim politikalarının kırsal alanlarda öğrenim gören öğrenciler için tam olarak karşılık bulmadığını, yeterince nitelikli

olmadığını savunmaktadır ve kırsal alanlarda öğrencilerin yaşadıkları zorlukların, eğitim pratiklerinin özellikle okul dışı sistemlerle ne derece ilişkili olduğunun da altını çizmesi bakımından pandemi sürecinin yol gösterici olduğu iddiasındadır. Covid-19 pandemisinde kırsal alanda uzaktan eğitimi deneyimlemiş öğrencilerin eğitim sürecinden uzaklaşmasını temel olarak fırsat eşitsizliği bağlamında ele alınması da kırsal alanlarda yaşayan öğrenciler için geliştirilecek nitelikli eğitim politikaları için elzemdir.

Nihayetinde bu araştırmanın temel amacı, kırsal alanda yaşayan ve orada eğitimine devam eden ortaokul öğrencilerin eğitim süreçleri, yaşadıkları zorluklar hakkında bilgi sahibi olmak ve bu zorlukların okul dışı etkenlerle ne derece ilişkili olduğunu gözler önüne sermektir. Ayrıca bunun bir uzantısı olarak Covid-19 pandemisi sırasında kırsal alanlarda uzaktan eğitim süreçlerini deneyimlemiş ortaokul öğrencilerinin eğitim süreçleri hakkında bilgi edinmek ve eğitimden uzaklaşmasına sebep olan faktörlerin bir tespitini oluşturmaktır. Aynı zamanda bu çalışma geliştirilmiş eğitim politikaları/projelerini mevcut bağlamda tartışmayı, geliştirilecek politikalar ve gerekli çözümler için de bir anahtar olabilmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma nitel araştırma modeline göre tasarlanmıştır. Eğitim sürecini kırsal alanlarda deneyimleyen çocukların bu tecrübelerini, onların bu süreçte ne gibi zorluklarla karşılaştıklarının bir tespitini oluşturabilmek ve bu zorlukları nasıl aştıklarını ya da neden aşamadıklarının yanıtının bulunabilmesi ancak nitel veriler sayesinde mümkün kılınabilir. Husserl, insanların sahip oldukları bilginin kaynağını onların deneyimlerinin oluşturduğunu dile getirmektedir (Güçlü, 2019). Bu da fenomenolojik bir araştırmayla sağlanacağından bu çalışma, bir nitel araştırma deseni olarak fenomenolojiye göre tasarlanmıştır. Fenomenoloji, bir yaklaşım olarak gizli anlamlar ile birlikte deneyimlerin esaslarını anlamaktır (Grbich'den akt. Güçlü, 2019). Bu araştırmanın evrenini kırsal bölgelerde ikamet eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Elazığ'ın Arıcak ilçesindeki köylerde ikamet eden, ortaokul seviyesinde olan, dolayısıyla 10-14 yaş aralığındaki 10 öğrenci oluşturmaktadır. Ancak uzaktan eğitim sürecinde ilgili araçlara sahip ya da kolay erişebilen öğrenciler araştırma örneklemine dâhil edilmemiştir. Araştırmanın amacına ve modeline binaen bu öğrencilere ulaşabilmek adına kartopu örneklem ve amaçlı örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi; araştırmacının bir örnek olayla başladığı, daha sonra o örnek olaydan aldığı bağlantılı ilişkilerle ilgili bilgilere dayanarak başka örnek olaylar belirlediği ve süreci tekrarladığı rastlantısal olmayan bir örneklemdir (Neuman, 2016). Ayrıca evrenin temsili bir numunesi olarak Arıcak ilçesinin seçilmesinin nedeni şehirlere uzak olması, ulaşım

güçlüğü nedeniyle kırsal görünümünü koruması (Solak, 2017) ve Elazığ'ın 11 ilçesi arasında -1,103'lük skor ile sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak son sırada yer almasıdır (DPT, 2017). Veri toplama aracı olarak da yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir veri toplama yöntemidir ve açık uçlu soruları içermektedir. Araştırmacı soruları önceden belirlemiş olmakla birlikte görüşme esnasındaki gelişmelere bağlı olarak yeni sorular da katılımcılara yöneltebilmektedir (Güçlü, 2019). Zaten bir fenomenoloji araştırması için en çok kullanılan, en uygun ve en etkili veri toplama yöntemi görüşmedir (Pradilla-Diaz, 2015; Van den Berg, 2005; Babbie, Moutun, 2002'dan akt. Güçlü, 2019). Toplanan araştırma verilerinin çözümlenmesinde ise nitel verilerin tematik bir kategorizasyonuna imkân sağladığı için MAXQDA programı kullanılması ve çalışmanın amacı çerçevesinde genel temalar belirlemek noktasında tematik analizinden de yararlanılmıştır. Özetlemek gerekirse, tematik analiz, bir dizi bireysel veya odak grup görüşmesi ya da çeşitli metinlerden oluşan veri seti içerisinde tekrar eden anlam örüntülerini bulmak için yapılan bir incelemeden ibarettir (Braun&Clarke, 2019).

Araştırmanın giriş bölümünden sonra ikinci bölüm olan araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde Covid-19 pandemisi bağlamında uzaktan eğitim ve olanakları, eğitimde fırsat eşitsizliği, eğitim sosyolojisinde eşitsizliği tartışmayı olanaklı kılan işlevselci ve çatışmacı teoriler ve kırsal alanlarda eğitim ve sorunları geliştirilen eğitim politikalarıyla beraber tartışılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde çalışmanın yöntemi ile ilgili bilgiler verildikten sonra son bölüm olan dördüncü bölümde bulgular değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Adnan, M. ve Anwar, K. (2020). Online learning amid the COVID-19 pandemic: students' perspectives. Journal of Pedagogical Sociology and Psychology. 2(1): 45-51.

Alpaydın, Y. (2008). Türkiye'de yoksulluk ve eğitim ilişkileri. İLEM. 3(3), 49-64.

Bayır, Ö. (2019). Dezavantajlı gruptaki çocuklarla eğitim süreci: Sınıf öğretmeni adaylarının görüşleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 20: 1-14, DOI: 10.17494/ogusbd.

Bourdieu, P., Passeron, J. (2015). Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri. (A. Sümer, & L. Ünsaldı, & Ö. Akkaya, Çev). Ankara: Heretik Yayınları.

Braun, V., Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. Journal of Qualitative Research in Education. 7(2): 1-26.

DPT. (2019). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması Sege-2017

Güçlü, İ. (2019). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Nobel Akademik Yayıncılık..

Halfacree, K. (2006). Rural space: constructing a three-fold architecture. Handbook of rural studies, 44, 62.

Neuman, W. Lawrence. (2006). Toplumsal Araştırma Yöntemleri; Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. (Ö. Sedef, Çev). Ankara: Yayın Odası Yayınları.

Özer, M. (2021). Eğitim Politikalarında Sistematik Uyum. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Özer, M., Suna H. E., Çelik, Z., Aşkar, P. (2020). Covid-19 salgını dolayısıyla okulların kapanmasının eğitimde eşitsizlikler üzerine etkisi. İnsan & Toplum. 10(4): 217-246.

Solak, A. (2017). Elazığ İli Sosyal Analiz Çalışması. Ankara: Hegem Yayınları.

Şeker, M., Özer, A., Korkut, C. (Editör). (2020). Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği. 1.Baskı. Ankara: Türkiye Bilimleri Akademisi.

Temiz, H. K., Yenigül, S. B. (2021). Yaşam kalitesi çalışmalarının kırsal kalkınma ile ilişkisi üzerine bir değerlendirme. İdealkent. 34(12):1337-1357. DOI:10.31198/idealkent.872357

Klasik Dönem İlim Tahsili Metodolojisi ve Modern Dönem Eğitim Anlayışı

Ömer Faruk Akman

Dilbilim Boğaziçi Üniversitesi

omerfarukakman99@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kadim, Modern, Eğitim, İlim Tahsili, Neoliberal Dönem, Dijitalleşme.

Modern dönemde teşekkül eden eğitim anlayışı, geçmişte kabul gören metot ve olgulardan tecrid edilmiş ve İslam düşüncesinde ve kültüründe var olan bereket, himmet, fazilet ve hürmet gibi mefhumları önemsiz sayan bir hale bürünmüştür. İslam ilim müktesebatındaki klasik ahlak metinlerinde ele alınan ilim tahsili ve bu sürecin tafsilatı ile ilgili bahislere bakıldığında ilim tahsilinin insanın hayatına etki eden bir öğrenme ve kişiliğini kemale erdirme ameliyesi olarak karşımıza çıktığı görülür. Bu durum, kadim dönem eğitim metodolojisinin en temel sac ayaklarından birini oluşturarak modern döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Modern dönemde ise eğitim hedef ve biçim bakımından ciddi farklılaşmalar yaşamıştır. Makalede, klasik usuldeki ilim tahsilinin ve ilim talebinin mahiyeti ve tarihsel süreçte yaşanan farklılaşma ele alınacaktır. Ayrıca modern dönemdeki eğitim nazariyesi ve bunun biçimsel yapısı incelenecektir. Bununla birlikte modern dönemde eğitimin evrildiği vaziyetin mahiyeti ve keyfiyeti üzerinde durulup neoliberal dünya düzeninde üstlendiği rol ve sosyolojik etki alanları detaylandırılacaktır. Üçüncü bölümde ise modern dönemde yaşanan dijitalleşme tecrübesinin eğitime etkisi incelenecektir.

Giriş

İlim talep etmek ve tahsil etmek, kadim dünyada ve özellikle temel seyri dikkate alındığında İslam medeniyetinde fazlasıyla önem atfedilen bir olgu olagelmiştir. Özünde insan, hikmeti, hakikati ve deruni doygunluğa vesile olacak ruh gıdasını arama amelini, fıtratından kaynaklanan bir ihtiyaç saikiyle icra etmiştir. Başta Kuranı Kerim ve Allah Resul'ünün (sav) hadisleri olmak üzere İslam düşüncesinde, ilim ve hakikat bilgisi, kıymet atfedilen bir konu olmuştur. Öte yandan tahsil edilen ilmin, insanın teorik boyutta elde ettiği bir malumat seviyesinde kalmaması ve bunun pratikte tezahürlerinin görülmesi gerektiği kabul edilmiştir. Nitekim pre-modern ve modern dönem eğitim anlayışlarındaki en temel farklardan biri de öğrenilen bilginin kişide bir amele dönüşmesi ve yaşayışını etkilemesi hususu ile ilgilidir. Kadim mefkurede epistemik boyuttan ontolojik bir etkinin sadır olması, insanın hayat

anlayışını ıslah etmesi beklenen ilmin Yunus Emre'nin dilinden tarifi şu şekildedir: "ilim ilim bilmektir/ilim kendin bilmektir/sen kendini bilmezsen/ya nice okumaktır" (Yunus Emre Divanı, 2021, s. 73).

İnsan, kendisine arz edilen "emaneti" , teklif ve mesuliyet telakki edip bu ağır vazifenin altına girince, belki de en zor imtihanlardan birine tabi olmuş oluyordu. Bu sebeple muhtemelen imtihanın muvaffakiyetle neticelenmesi durumunda insanın mülaki olacağı mükafat da pekâlâ âli olacaktı. Nitekim eğri ve doğru iki yolun da gösterildiği ; iradenin ve tercih imkanının konu olduğu bir imtihan, özü itibariyle kıymetli olabilirdi. Kendisine teklif edilen bu mükellefiyeti kabul edip onun külfeti altında ezilmeden hayatını idame ettirme çabasında olan insan, bir taraftan da içinde yaşadığı alemi "emanet" kabul edip, bu dünya hayatında bir yolcu gibi olması gerektiğini, içinde bulunduğu ve kendi kullanımına sunulmuş nimetlerin onun mülkü olmadığını, kendisine miras kalmadığını ve sonunda kimseye ebediyen bırakamayacağını idrak etmek durumundadır.

Bu metafizik tasavvurun bir neticesi olarak sürekli öğrenmeye meyleden insan, bunu tarihsel süreçte sistematik tecrübeler çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Klasik dönemde ilim tahsili olarak adlandırılıp belirli hedefler ve gereksinimler doğrultusunda teorize edilen bu tecrübeler, zaman geçtikçe farklılaşmaya ve çağa göre değişimler sergilemeye başlamıştır. Bir anlamda insan kendisini bireysel olarak yetiştirirken, zaman içinde toplumlar da bir diğerinin kümülatif birikiminden istifade edip belirli süreçler yaşamıştır. Tarih boyunca yaşanan farklılaşmalar her ne kadar nesiller boyu devam eden öğrenme tecrübesi boyunca var olmuş olsa da modern dönemde karşılaşılan eğitim, yapısı itibariyle önceki dönemlerden çok farklı bir vaziyete evrilmiştir. Makalede öncelikle kadim dönemdeki ilim tahsili ele alınacak, ardından modern dönemdeki eğitim anlayışı incelecektir. Son olarak da neoliberal çağda bir geometrik dizi şeklinde artan dijitalleşme tecrübesinin insanın eğitim süreçleri üzerindeki etkilerine değinilecektir.

Sonuç

Kadim dönemden modern zamanlara kadar eğitim, toplum içinde en çok önem verilen bahislerden biri olagelmiştir. Toplumların kültür ve gelenekleri çerçevesinde bazı farklılıklar göstermekle birlikte kadim dönemde eğitim, ekseriyetle dini eğitim üzerinden ilerlemiş ve temel amacı insanı daha iyi ve faydalı bir birey konumuna getirmek olmuştur. Eğitim hayatını insanın bütün hayatıyla birlikte bir kemale erme serüveni olarak telakki eden kadim dönem

anlayışında insanlar, öğrendikleri malumatı yaşayışlarına etki edecek bir bakış açısıyla değerlendiriyor ve bunun için çaba sarf ediyorlardı. Bu minvalde "ilim tahsili" diye isimlendirilen bu tecrübe, insanı herhangi bir kalıba sokmayı, biçimlendirmeyi, törpülemeyi değil; onun ferdiyeti ve nevi şahsına münhasır hasletleri ile var olmasını hedefler. Nitekim insanın, ferdi olduğu topluma farklılıkları ile zenginlik katacağını öngörür.

Bu dönemde insanlar ilim tahsil etmek için farklı beldelere gidiyor ve bu yolculuklarda çeşitli zorluklarla karşılaşıyorlardı. Müslüman toplumların kültürlerinde ilmin önemine binaen ilim talebi için çıkılan bu yolculuklar bir hayli kıymetli bir iş addedilirdi. Ne var ki özellikle tarım toplumunda insanlar toprak işlerinde çalışmak durumunda olduğu için aileden bir neferin böyle bir yolculuğa çıkması veya zamanını ilme vakfetmesi, bir bakıma ekonomik refah gerektiren bir durumdu. Öte yandan kadim dönemde ilim tahsili, çoğunlukla metodolojisi oluşturulmuş ve programlanmış bir yapıya sahipti. Talebenin medresede bir muhit içinde bu süreci geçirmesi ve derslerden istifadesini had safhaya çıkarması umuluyordu. Aynı şekilde bu süreç, hoca merkezli ilerlemekteydi. Öğrenciden beklenen, ilmine talip olduğu hocaya hürmet etmesiydi. Mamafih tesis edilen bu ilmi muhitte cömertlik, merhamet, sabır, nezaket gibi çeşitli erdemler de sergilenebilecekti. Bu erdemler çerçevesinde kadim gelenekte insanın ulaşması hedeflenen kemal mertebesi (insan-ı kâmil), en temelde dünyalıkla ilişkisini asgari seviyeye indiren, materyalist olmayan ve ahiret için çalışan insanın durumunu tasvir etmekteydi.

Modern döneme gelindiğinde ilim tahsili ameliyesi, hedef ve biçim bakımından çok derin değişimlere konu oldu. Eğitim ve öğretim şeklinde kavramsallaştırılan bu süreç, bir anlamda sosyolojik olarak toplumu biçimlendirmenin bir aracı haline geldi. Kurumların sunduğu zorunlu eğitime tabi tutulan öğrenciler, çoğunlukla ufuk daraltıcı ve hayal gücünü sınırlayıcı bir süreçten geçmiş oluyorlar. Modern toplum yapısının öngördüğü tektipleştirici formatı sağlamanın en uygun yeri olan eğitim kurumları bu rolle insanları toplumda marjinal ve uç fiiller işlemeyen bireyler olarak da şekillendirmiş oluyor. Öte yandan, modern dönem düşünce yapısı, yeni icatlarla her şeyin daha hızlı yapılabildiği ve emeksiz kısa süreli hazların önemsendiği hedonist bir yapı olarak tebarüz etmektedir. Her şeyin hızlandığı bu dönemde insanların emek harcayarak bir konuda ilim elde etmesi de yaşamın olağan akışına aykırı bir durumdur.

Tarih boyunca ilk defa toplumun her bir bireyinin zorunlu eğitime tabi tutulduğu modern dönemde zuhur eden eğitim pratiği, teknolojinin gelişmesi ve her alanda dijital teknolojilerin kullanımı ile yeni bir hale büründü. Dijitalleşme, özellikle ulaşım ve haberleşme olmak üzere

insan hayatının her alanını etkiledi. Kullanılan yeni aletlerle birçok iş "kolaylaştı". Bu gelişmelerden eğitim sahası da nasibini aldı. Öncesinde derslerde teorik olarak anlatılan konular teknolojik imkanlar sayesinde daha farklı ve detaylı işlenebilecek imkana kavuştu. Ne var ki neoliberal dönemin yenilikleri diğer her alanda dezavantajları ile geliyorken eğitim alanında böyle olmaması beklenemezdi. Özellikle de bu mevzuda etkilenen kitle çocuklar olduğu için eğitim uzmanlarının dijital teknolojilerin eğitim sürecine sunduğu katkılar ile beraberinde getirdiği zararların dengesini iyi kurması gerekmektedir.

Kaynakça

Bourdieu, P. (1997) *Televizyon Üzerine*. İstanbul, YKY.

Chul Han, B. (2018) *Yorgunluk Toplumu.* İstanbul: Açılım Kitap.

El-Bağdadi, H. (2018) *er-Rıhle fi Talebi'l Hadis.* Dımaşk: Mektebetu Dari'l Minhaci'l Kavim

Erdoğan, Y. (2001) *Vizontele*. https://www.imdb.com/title/tt0270053/

Foucault, M. (2020). *Entelektüelin Siyasi işlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye

İmam en-Nevevi, (2011) *el-Mecmu'.* Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye

İnce, Â. (2020). *Eğitilmiş İnsanın İmali*. İstanbul: İnsan Yayınları.

İnce, Â. (2022). Maziden Atiye Eğitim Düşüncesinin Anatomisi*, Sosyoloji Divanı*. Yıl:10, Sayı: 20.

Postman, N. (2020). *Televizyon Öldüren Eğlence.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yazır, E. H. (2014) *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali Türkçe Açıklaması*. İstanbul: Merve Yayınları.

Yunus Emre, (2021). *Divan*. Hazırlayan: Mustafa Tatcı, Ankara: Dib Yayınları.

Ez-Zernuci, B. (2012). *Talim-ul Muteallim*. İstanbul: Yasin Yayınları.

12. Oturum

Edebiyat

Oturum Başkanı: Mehmet Kılıçarslan

Salon 3

16 Kasım Perşembe

12:00 - 13.30

Osman Ahat

Dil Bilgisi Öğrenme Alanı ile Görsel Sunu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 7. Sınıf Dil Bilgisi Konusu ve İnsan Resmi Örneği

Sait Arslan

Konuşma Becerisi ve Çizimler Arasındaki İlişki

İrem Erdem

Bâbur-Nâme'de Özdeyiş ve Deyimler

Dil Bilgisi Öğrenme Alanı ile Görsel Sunu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 7. Sınıf Dil Bilgisi Konusu ve İnsan Resmi Örneği

Osman Ahat

Türkçe Öğretmenliği Adıyaman Üniversitesi

osman02ahat@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi, Görsel Sunu, Görsel Okuryazarlık.

Bu çalışmada, dil bilgisi öğrenme alanı iyi olan öğrencilerin ve dil bilgisi öğrenme alanı kötü olan öğrencilerin görsel sunu yaparken çizimleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 7.sınıf öğrencileri araştırmaya tabi tutulmuştur. 7.sınıf dil bilgisi konularından oluşan 20 soruluk çoktan seçmeli bir test hazırlanmıştır. Hazırlanan çoktan seçmeli test, 7.sınıf öğrencisi olan 40 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Uygulama sonrasında öğrencilerin teste verdiği cevaplar 100 tam puan üzerinden hesaplanmıştır. Çoktan seçmeli testten elde edilen sonuçlara göre öğrenciler, dil bilgisi iyi olanlar ve dilbilgisi kötü olanlar olmak üzere onar kişiden oluşan iki gruba ayrılmıştır. Aşağıdaki tabloda grupların aldığı puanlar frekans bazında gösterilmiştir.

Dil Bilgisi Kötü Olanlar (DBKO)		**DİL Bilgisi İyi Olanlar (DBİO)**
Puanlar	**frekans**	**frekans**
15/20	2	
25/30	5	
35/40	2	

45/50	1	
55/60		
65/70		4
75/80		2
85/90		4

Testten orta düzeyde puan alan öğrenciler araştırmanın dışında tutulmuştur. Oluşturulan bu gruplar daha sonra ayrı ortamlara alınarak bir insan resmi çizmeleri istenmiştir. Her iki öğrenci grubuna da istenilen resmi çizmeleri için aynı kâğıt (A4 kâğıdı) ve aynı süre (40dk) verilmiştir. Dil bilgisi iyi olan öğrenci grubu ile dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği resimler toplanmıştır ve analizi yapılmak üzere incelenmiştir.

Bu çalışmada çizilen resimler öncelikle "boyut" bakımından incelenmiştir ve iki öğrenci grubu arasında karşılaştırılmıştır, daha sonra "resim fazlalığı" başlığı altında öğrencilerden istenilen insan resmi dışında fazladan başka bir şeyin resminin çizilip çizilmediği incelenmiştir ve karşılaştırılmıştır. Sonrasında ise çizilen insan resimleri; elbise deseni, baş, saç, gövde, ağız / çene, kaş, gözler / göz bebekleri, burun, kulaklar, kollar, eller / parmaklar, ayaklar başlıkları altında tek tek incelenip iki grup arasında karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken benzerlikler ve farklılıklar dikkate alınmıştır. Karşılaştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir:

Çizilen resimler öncelikle boyut bakımından karşılaştırılmıştır. Her iki grubun çizdiği resimlerin uzunlukları santimetre cinsinden aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Ortalama cm

Dil bilgisi iyi olanlar	11,5 – 12,5 – 13 – 14,5 – 17 – 18,5 – 19 – 19,5 – 21,5 – 24	17,1 cm
Dil bilgisi kötü olanlar	7,5 – 9,5 – 9,5 – 10-5 – 10,5 – 10,5 – 12 – 12,5 – 14 – 14,5	11,1 cm

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman dil bilgisi iyi olan öğrencilerin çizdikleri resimlerin uzunluklarının ortalamasının 17,1 cm olduğu, dil bilgisi kötü olan öğrencilerin çizdikleri resimlerin uzunluklarının ortalamasının ise 11,1 cm olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin çizdikleri resimlerin bazılarında kendilerinden istenen insan resmi dışında başka şeylerin resmi de çizilmiş. Her iki grubun insan resmi dışında çizdikleri fazlalık resimler aşağıdaki tabloda frekans bazında gösterilmiştir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)
Çiçek	2	1
Yol/kaldırım	1	
Tekerlekli bavul	1	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde dil bilgisi iyi olan 4 öğrencinin, dil bilgisi kötü olan 1 öğrencinin insan resmi dışında başka resimler çizdikleri tespit edilmiştir. İnsan resmi dışında çizilen resimlerden en çok çiçek resmi çizilmiştir.

Öğrenci gruplarının çizdikleri resimlerin hepsinde elbiseler çizilmiş ama çizilen elbiselerin deseninin olup olmaması öğrenci grupları arasında farklılık göstermektedir. Öğrenci gruplarının çizdikleri resimlerdeki elbiselerin detayını gösteren tablo, aşağıda frekans bazında gösterilmiştir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)

Elbise deseni olanlar	8	4
Elbise deseni olmayanlar	2	6

Yukarıdaki tabloya göre dil bilgisi iyi olan öğrenci grubundan 8 öğrenci, dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunda ise 4 öğrenci çizdikleri resimde elbise deseni çizmişlerdir.

Öğrenci gruplarının çizdikleri insan resminde insan gövdesi birbirlerinden farklılık göstermektedir. Dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunun çizdiği insan gövdesi, normal insan gövdesiyle benzerlik oranı fazla iken dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği insan gövdesi genel olarak kare şeklinde çizilmiş olup normal insan gövdesiyle benzerlik oranı düşüktür. Aşağıdaki tabloda her iki öğrenci grubunun çizdiği insan gövdesinin normal insan gövdesi gibi olanların ve kare şeklinde çizilmiş olanların frekans değeri gösterilmiştir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)
Gövdeyi kare çizenler		6
Normal insan gövdesi çizenler	10	4

Yukarıdaki tabloda; dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde normal insan gövdesi çizdikleri, dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunda ise sadece 4 kişinin normal insan gövdesi çizdiği, geriye kalan 6 kişinin ise insan gövdesini kare şeklinde çizdiği görülmektedir.

Öğrencilerin çizdiği insan resimlerinde kulaklar öğrenci grupları arasında farklılık göstermektedir. Öğrenci gruplarının çizdiği resimlerde kulakları görünenlerin ve görünmeyenlerin frekans değerini gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)
Kulakları görünen	3	5
Kulakları görünmeyen	7	5

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde kulakları görünmeyen 7 kişi, dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde ise kulakları görünmeyen 5 kişi olduğu görülmektedir.

Öğrenciler tarafından çizilen tüm resimlerde eller çizilmiştir. Ellerdeki parmakların sayısı birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı öğrenciler bir elde 5 parmak çizmişken bazı öğrenciler ise 5 parmaktan az veya fazla parmak çizmiştir. Aşağıdaki tabloda öğrenci gruplarına göre çizilmiş olan parmakların eksik veya fazla oluşlarını frekans bazında gösterilmiştir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)
5 parmak çizen	7	1
5 parmak çizmeyen	3	9

Yukarıdaki tablo incelendiğinde dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde 7 kişinin 5 parmak çizdiği, dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde ise sadece bir kişinin 5 parmak çizdiği görülmektedir.

Her iki grubun çizdiği insan resimlerinde ayakları, dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunda sadece 1 kişi çizmemiş. Dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunda ise ayakları çizmeyen kimse yoktur. Çizilmiş olan ayakların yönleri her iki grupta farklılık göstermektedir. Resimlerdeki ayakların yönlerini gösteren frekans tablosu aşağıda gösterilmiştir.

	Dil bilgisi iyi olanlar(f)	Dil bilgisi kötü olanlar(f)
Ayak yönü düz olan	2	5
Ayak yönü yan olan	7	5
Ayak çizmeyen	1	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde dil bilgisi iyi olan öğrencilerin çizdikleri resimlerde ayak yönlerini genel olarak yan çizdikleri görülmektedir. Dil bilgisi kötü olan öğrencilerin çizdikleri resimlerde ayak yönlerini yarısının düz, yarısının ise yan çizdikleri görülmektedir.

Yukarıdaki bulgular haricinde dil bilgisi iyi olan öğrenci grubunun ve dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde "baş, saç, ağız / çene, gözler / göz bebekleri, kaşlar, burun, kollar" bakımından aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Tüm bu bulgulardan hareketle dil bilgisi iyi olan öğrencilerin çizdikleri resimlerin boyutunun, dil bilgisi kötü olan öğrencilerin çizdikleri resimlerin boyutundan daha büyük olduğu; dil bilgisi iyi olan öğrencilerin, dil bilgisi kötü olan öğrencilere göre fazladan resim çizme durumlarının daha fazla olduğu; dil bilgisi iyi olan öğrencilerin, dil bilgisi kötü olan öğrencilere göre resim çizerken elbise desenine daha çok dikkat ettikleri; dil bilgisi iyi olan öğrencilerin normal insan gövdesi çizdikleri, dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun ise insan gövdesini genel olarak kare şeklinde çizdikleri; dil bilgisi kötü olan öğrenci grubunun çizdiği resimlerde kulakları görünenlerin sayıca fazla olduğu ve dil bilgisi kötü olan öğrencilerin kulak uzvuna daha çok dikkat ettikleri; dil bilgisi iyi olan öğrencilerin resim çizerken parmak sayısına dikkat edip tam çizdikleri, dil bilgisi kötü olan öğrencilerin ise resim çizerken parmak sayısına dikkat etmedikleri ve bu yüzden de parmakları eksik çizdikleri; dil bilgisi iyi olan öğrencilerin, dil bilgisi kötü olan öğrencilere göre ayakları daha çok yan çizdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Dil bilgisi öğrenme alanı ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır (Deniz, 2017; Göçen, 2019; Başkan, 2018; Güney vd., 2014; Temizöz, 2008; Erdem vd., 2010). Yapılan tüm bu

araştırmalardaki temel amaç, dil bilgisinin diğer konu alanlarıyla arasındaki ilişkisini anlamlandırmaktır.

Kaynakça

Erdem, İlhan, İlhan ERDEM, and Mustafa BAŞARAN. "MEZUN OLDUKLARI BÖLÜMLERİN ÖĞRETMENLERİN DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ." *Türklük Bilimi Araştırmaları* 27 (2010): 321-339.

Temizöz, Hülya. *Yabancı dil öğretiminde dil bilgisi çeviri yöntemi ve iletişimci yaklaşım uygulamalarının öğrencilerin öğrenme becerileri üzerindeki etkisi*. MS thesis. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Güney, Nail, Talat Aytan, and Murat Şengül. "MÜZİKSEL-RİTMİK ZEKAYA YÖNELİK ETKİNLİKLERİN DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ." *Education Sciences* 9.2 (2014): 120-134.

Başkan, Ahmet. "Kelime ve dil bilgisi düzeyinin yedinci sınıf öğrencilerinde yazma becerisi ile ilişkisi." (2018).

Göçen, Gökçen. "Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin “Türkçenin dil bilgisi” ne yönelik metaforik algısı." (2019).

Deniz, Ercan. "Yedinci sınıf öğrencilerinin dil bilgisi, kelime bilgisi ve okuduğunu anlama düzeyleri ile yazma becerileri arasındaki ilişki." (2017).

Konuşma Becerisi ve Çizimler Arasındaki İlişki

Sait Arslan

Türkçe Eğitimi Adıyaman Üniversitesi

saitarslan0257@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Konuşma, Beceri, Görsel, Düşünme, Zihin, Öğrenme, Duygu, Tutum.

- (Konuşma Becerisi ile Çizimler Arasındaki İlişki).docx

Konuşma becerisi ve çizimler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına ortaokul öğrencilerine resim çizdirerek konuşma becerisi iyi ve konuşma becerisi kötü olan öğrencilerin çizimleri arasındaki fark ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgularla konuşma becerisi iyi olan ve konuşma becerisi kötü olan öğrencilerin çizimleri karşılaştırılmış ve konuşma becerisinin görsel okuryazarlık üzerindeki etkisi saptanmıştır. Bu çalışma kapsamında 7.sınıf öğrencilerinden insan resmi çizmesi istenmiştir. Konuşma becerisi iyi olan öğrencileri tespit etmek amacıyla öğrencilere 2005 Türkçe Öğretimi Programında yer alan Konuşma Becerisi Ölçeği kullanılmıştır. Konuşma becerisi iyi olan öğrencilerle kötü olan öğrencilerin çizimleri karşılaştırılarak aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

Tablolar üstündeki maddelerde verilen yönergelere göre değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin Resim Çizmeye Karşı Tutumları

	Kız(f)		Erkek(f)	
	KİO	KKO	KİO	KKO
Olumlu	6	-	2	10
Olumsuz	1	-	2	1

Baş

- Başın vücuttan büyük çizen çocuğun kendisini zekâ olarak diğer çocuklardan aşağıda gördüğünü gösterir.

- Başı olduğundan büyük çizen çocuğun ailesi tarafından zeki bulunmayan ve okul başarısında sorun yaşadığı gösterir.
- Başı olduğundan küçük çizen çocuğun ise düşüncelerinin başkaları tarafından önemsenmediğini düşündüğünü gösterir.

	KİO *f*	KKO *f*
Büyük	2	1
Küçük	-	1
Normal	9	9

Ağız ve Kaşlar

•Yüzde ilk bakılması gereken yerdir.

•İletişim ve sözel eylemleri temsil eder.

•Çocuklar için duygu durumunu ağzıyla ifade eder örneğin mutlu çocuklar gülen yüz, mutsuz çocuklar ağlayan yüz çizerken nötr duyguları olan çocuklar ise düz çizgi çizer.

•Ağzı zikzak şeklinde çizen bir çocuğun şiddete eğilimi olduğu söylenebilir.

•Konuşma güçlüğü ve iletişim sorunları yaşayan çocuklar ağzı fazla büyük veya küçük çizebilir.

•Büyük ve içi boyanmış bir ağız çocuğun cinsel merakına bağlı olarak küfür eğilimi görülür.

•Ağzı düz çizgi olan çizen çocuklar, kendi duygularından konuşmaktan kaçınan çocuklardır.

•Ağız çizmeyen çocuklar ailelerinde konuştuklarına değer verilmediğini, sesini duyuramadığını hissettiğini anlatmaya çalışıyor olabilir.

•Sağlık sorunları olduğunu ifade etmek istemeyen bir çocuk da ağız çizmeyebilir.

•Kaşlar ve ağız arasında uyum varsa anne ve babanın tutumlarında tutarlılık olduğunu gösterir çünkü kaşlar babayı temsil ederken ağız ise anneyi temsil eder.

•Anne ve babalarına aşırı bağımlı çocuklar ağız bölgesini çizerken daha fazla zaman harcar.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Gülen yüz	**10**	**11**
Mutsuz yüz	**1**	**-**
Düz yüz	**-**	**-**
Büyük ağız	**2**	**1**
Küçük ağız	**-**	**-**
Normal ağız(büyüklük)	**9**	**10**
Zikzak şeklinde ağız	**-**	**-**
Büyük ve içi boyanmış bir ağız	**1**	**1**
Düz ağız	**1**	**-**
Ağız yok	**-**	**-**

Kaşlar ve ağız uyumlu	6	1
Kaşlar ve ağızlar uyumlu değil	5	1
Kaş yok	5	9

Dişler

•Kendi figüründe dişlerini büyük çizen çocuklar öfkeli olduklarını anlatır.

•Kendinden başka bir insan figüründe büyük diş çizen çocuklar çizdikleri kişilerden korktuklarını anlatmaya çalışıyor olabilirler.

•Büyük dişler çizen çocuklar oral yönden saldırganlığa maruz kalmış olabilir, örneğin anne ve babası çok bağıran çocuklarda sıkça karşılaşılan bir çizimdir.

Gözler

•Belli oranda görme kaybı da dahil olmak üzere görme problemi yaşayan çocuklar yaşadıkları sorunla ilgili dışavurumu olarak göz çizerken göz bebeği çizmeyebileceği gibi bu durum çocuğun histerik (başkasını önemsemeyen, kendi için var olan) yapıda olduğunu da gösteriyor olabilir.

•Gözlerin keskin iki nokta olarak çizen çocuk paranoid bir yapıdadır.

•Büyük veya küçük göz çizimi ise görme problemine dayalı öğrenme güçlüklerini de gösteren çizimlerde 4 yaşından itibaren göz bebeği çizimi de beklenir.

•Gözü büyük çizen çocuklar dünyayı görmek ve daha da içinde olmak istiyor demektir.

•Gözü küçük çizen çocuklar dünyadan uzaklaşmak, görmemek ve bazı duygularını bastırmak istiyor demektir.

•Helezonik göz çizen çocukların çizgi filmlerden veya okuduğu bir kitaptan etkilenmediğinden emin olunduğu takdirde psikotik bir belirti olarak kabul edilir.

•Kısık ve çizgi şeklinde göz çizimini sık sık eleştirilen, bilmek ve görmek istemeyen, genellikle saklanan çocuklar tercih eder.

•Minik ve nokta şeklinde göz çizimini içe dönük ve depresif ruh haline sahip çocuklar tercih eder.

•Kirpikli göz çizimini zorlandığı şeyler olan ve korunmak isteyen çocuklar tercih eder.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Keskin iki nokta şeklinde göz	6	8
Büyük göz	-	1
Küçük göz	6	10
Kısık ve çizgi şeklinde göz	-	-

Kirpikli göz	1	1
Kirpiksiz göz	10	10
Minik ve nokta şeklinde göz	6	8
Helezonik göz	-	1
Yuvarlak göz	1	1

Kulaklar

•Sosyal ilişki konusundaki bilgiyi temsil eder.

•Kulak çizmeyen çocuklar çevresindekilerle ilişkide güçlük yaşıyor olabileceği için sosyal çevre ye ilişkin problemlere işaret eder.

•Kulak figürünü abartılı şekilde çizen çocuklar kuşkucu ve kendileri hakkında konuşulduğunu düşünüyor, sık sık eleştirilere maruz kalıyor, kendinden sır saklandığını düşünüyor veya kulak çekme cezası alıyor olabilir.

•İşitme problemi yaşayan çocuklar kulak figürünün çizimine yoğun bir ilgi gösterir.

•Normal şartlarda ve durumda olan bir çocuk saçı uzun kadın resmi çizmediği sürece kulak çizmesi beklenir.

•Uzun saçlı bir figür çizilmesine rağmen kadınlarda abartılı bir kulak çizimi, silinip tekrar tekrar çizilen kulaklar ilişki sorunlarını gösterir.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Var	3	3
Yok	1	7
Saçlı olduğu için yok	7	1

Boyun

•Duygusal ve sosyal olgunlaşmanın sembolüdür.

•Dürtü kontrolünü gösterir.

•Başı bedene bağladığı için içgüdüleri temsil eder.

•İstek ve duyguları akla bağlar.

•Süper egoları baskın olanlar, duygusal ve sosyal olarak gelişmemiş çocuklar genellikle boynu çizmeyi unutur.

•İçgüdülerini mantıklarıyla denetlemeyi öğrenememiş çocuklar çoğunlukla boyun çizmeyi unutur.

•Boynu kalın ve kısa çizen çocuklar dürtü kontrolü, istek ve arzularını geciktirme ve kurallara uymakta zorluk çeker.

•Boynu çok ince ve uzun çizen çocuklar aşırı kuralcı, dürtülerini yok sayabilecek kadar sıkı dürtü kontrolü olan çocuklardır.

•9-10 yaşından sonra boyun çizilmemişse zayıf oto kontrole işaret eder.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Yok	-	2
Normal	5	-
Kalın, kısa	3	-
İnce, uzun	3	9

Omuzlar

•Yumuşak omuz çizen çocuklar sosyal ilişki kurmaya gönüllü, uyumlu ve isteklidir.

•Köşeli çizgilerle omuz çizen çocuklar agresif, saldırgan tavırları olan ve güçlü görünmeye isteklidir.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Yumuşak	9	-
Köşeli	2	6
Yok	-	5

Saçlar

•Erkeksilik ve maskülinitenin ve otoritenin sembolüdür.

•Hakim olma ve başarılı olma isteğinin göstergesidir.

•Çocuğun çok saç çizmesi otoriterliğin göstergesidir.

•Çocuğun abartılı saç çizmesi fazla güç yani her şeye sahip olma ve kontrol etme arzusuna işaret eder.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Normal	8	8
Çok saç	3	1
Yok	-	2

Bel

•Dürtü kontrolü ve bağlanma sorunlarına işaret eder.

•İnce bel çizen çocuklar sıkı bir dürtü kontrolüne sahiptir.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
İnce	3	3
Kalın	-	1
Normal	8	7

Kollar

•Benlik gelişimi ve sosyal uyumla ilgilidir.

• Gücün sembolüdür.

•Dünyayı tanımak, nesneleri kullanmak ve onlarla başa çıkmayı temsil eder.

• Uzun çizilen kollar tutku, aşırı istek ve arzuları anlatır.

•Kısa çizilen kollar güvensizlik ve çekingenliği anlatır.

•Normalden çok daha kısa çizilen kollar zeka ve psikosomatik sorunları işaret eder.

•Kolların çizilmemesi saldırganlığın bastırılmasını, depresifliği veya güçsüzlük hissini anlatır.

•Kolları bedene bitişik resmeden çocukların içe dönük bir yapısı vardır.

•Kolları iki yana açık olarak resmeden çocuklar insan ilişkilerine açıktır.

•Kolları yukarı doğru açık olarak resmeden çocuklar çok sevinçli olunan durumlardaki gibi yüksek çizdikleri kolları genellikle yoğun duygu ifadesi olarak kullanır.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Kısa	1	2
Uzun	2	1
Bedene bitişik	2	-
İki yana açık	9	8
Yok	-	-

Bacaklar

•Vücudu taşıyıp, bedeni destekleyen bir organ olduğundan dolayı güç kavramıyla bağdaştırılır.

•Bacakların çizilmemesi çocuğun güçsüz hissettiği, özgüven problemi yaşadığını ve kendi ayakları üzerinde duramadığını gösterir.

•Bitişik çizilmiş bacaklar gerginliği, cinsel güdüleri aşırı bastırmayı ve cinsel korkuları temsil eder.

	KİO (*f*)	KKO (*f*)
Bitişik	-	-
Ayrı	11	11

Konuşma becerisiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Hamzadayı ve Büyükikiz, 2015; Bayraktar, 2012; Hamzadayı ve Bayat, 2018; Cengiz ve Karabulut, 2015; Tüzemen ve Kardaş, 2017; Dölek, 2021; Baki ve Kahveci, 2017). Yapılan tüm bu çalışmalardaki temel amaç, konuşma becerisinin diğer alanlarla arasındaki ilişkisini kavramaktır.

Kaynakça

Baki, Yasemin, and Gökhan Kahveci. "Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kaygılarının etkili konuşma becerileri üzerindeki etkisi: Bir yapısal eşitlik modellemesi." (2017).

DÖLEK, Onur. "KONUŞMA TUTUMUNUN KONUŞMA BAŞARIMINI YORDAMA GÜCÜ." Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi 10.4 (2021): 1477-1492.

Tüzemen, Tuğba, and Mehmet Nuri KARDAŞ. "Akademik çelişki tekniğinin 6. sınıf öğrencilerinin Türkçe konuşma becerilerine etkisi ve bazı değişkenlerle ilişkisi." Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 14.1 (2017): 581-610.

CENGİZ, Recep, and Ebru Olcay KARABULUT. "Öğrencilerin algılarına göre öğretim elemanlarının iletişim ve konuşma becerileri arasındaki ilişki (Harran Üniversitesi örneği)." Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi 1.1 (2015): 65-73.

HAMZADAYI, Ergün, Nihat BAYAT, and Şaziye GÖLPINAR. "Konuşma kaygı düzeyi ile konuşma başarımı arasındaki ilişki." Journal of Language Education and Research 4.2 (2018): 75-85.

Bayraktar, Hatice Vatansever. İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin öğretmeni ve ebeveyni ile olan iletişimleri ile Türkçe dersi konuşma becerileri arasındaki ilişki. Diss. Marmara Universitesi (Turkey), 2012.

HAMZADAYI, Ergün, and K. Kaan BÜYÜKİKİZ. "TÜRKÇE ÖĞRENEN YABANCI ÖĞRENCİLERİN KONUŞMA BECERİSİ ÖZ-YETERLİK ALGILARI İLE KİŞİLİK TİPLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ." Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 19.1 (2015): 297-312.

Bâbur-Nâme'de Özdeyiş ve Deyimler

İrem Erdem

Türk Dili ve Edebiyatı Kocaeli Üniversitesi

iremerdem215@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Zahirüddin Bâbur, Bâbur-Nâme, Çağatay Türkçesi, Doğu Türk yazı dili, Özdeyiş ve Deyim.

Bâbur-Nâme, Zahirüddin Muhammed Bâbur tarafından kaleme alınmış hacimli bir eserdir. Bâbur-Nâme 16.yüzyıl Klâsik Doğu Türkçesi edebiyatının otobiyografi, anı ve tarihî metin sahasında verilmiş bir eseridir. Dil malzemesi açısından Doğu Türk yazı dilinin sözlüğünü kapsayacak şekilde geniş bir söz varlığına sahiptir. Yapılan çalışmalarda yalnızca söz varlığı bile araştırma konusu olmakta ve müstakil olarak incelenmektedir. Eser Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan bu eseri taramak suretiyle Bâbur-Nâme'de geçen özdeyiş ve deyimler tespit edilecektir. Bâbur-Nâme gerek Bâbur'un eserde samimi, yalın, dürüst bir dil kullanması ve tevâzu ile yaklaşarak kaleme alması gerekse dönemin siyâsî, tarihî, coğrafî ve diğer birçok açıdan mühim meselelerine ayna tutması bakımından Türk dili ve tarihi için oldukça önemli bir eserdir ve araştırılıp bilim dünyasına sunulması gerekmektedir. Bâbur-Nâme için geçmişten günümüze çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan Türkiye'de bilinen en ayrıntılı yayın Reşit Rahmeti Arat'a ait olan: Vekâyi "Babur'un Hâtıratı"dır. Günümüzde Bâbur ve Bâbur-Nâme ile ilgili kitaplar yazılmakta, tezler hazırlanmakta ve araştırmalar devam etmektedir.

Yöntem ve Bulgular

Bu araştırmanın amacı; yazıldığı dönemle sınırlı kalmayıp, geçmişten günümüze hâlâ etkisini koruyan, kültürümüze, yaşanmışlıklarımıza ait özdeyiş ve deyimlerin tespitiyle birlikte, gelecek kuşaklara da aktarılmasını sağlamaktır. Yahya Kemal'in "Ne harâbî ne harâbâtiyim kökü mâzîde olan bir âtîyim." Sözünü şiar edinerek dün, bugün ve yarın çerçevesinde kültürümüze sahip çıkmaktır. Bu sebeple, oldukça mühimdir. İleride yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Yapılacak olan araştırmaya başta Reşit Rahmeti Arat'ın "Vekâyi "Babur'un Hâtıratı" olmak üzere Janos Eckmann'ın "Çağatayca El Kitabı", Besim Atalay'ın "Abuşka Lügâtı veya

Çağatay Sözlüğü", kaynak olarak kullanılacak eserler arasındadır. Reşit Rahmeti Arat'ın eseri, günümüz Türkçesiyle yazılmış olmasından ötürü anlayıp kavrama açısından, Janos Eckmann'ın eseri, Çağatayca yazılmış olan bu eseri okuyup özümseme açısından ve Besim Atalay'ın eseri karşılaşılan sözcük ve sözcüklerin anlamlarını günümüz Türkçesiyle karşılaştırma açısından fayda sağlayacaktır.

Bâbur-Nâme'de Özdeyiş ve Deyimler başlığı altında eserde geçen özdeyiş ve deyimler tespit edildikten sonra eşzamanlı bir biçimde günümüzdeki karşılıkları verilecek, uygulamalı bir çalışma yöntemi izlenecek ve devamında bir bütün hâlinde günümüze kadar ulaşan/ulaşamayan, anlamları bütünüyle değişen veya aynı anlamlara sahip olmasına rağmen sözcükleri değişen özdeyiş ve deyimlerin derlemesi yapılacaktır. Veriler toplanırken daha önce Bâbur ve Bâbur-Nâme ile ilgili yapılmış tezler, çeviriler, kitaplar incelenecektir. Uygulamalar nedensellik çerçevesinde, etimolojik geçmişi de göz önünde bulundurularak açıklanacaktır.

Bâbur-Nâme'nin söz varlığı açısından incelendiğinde Doğu Türk yazı dilinin sözlüğünü kapsayacak şekilde geniş bir söz varlığına sahip olduğunu söylemekle birlikte bir dil için söz varlığı bağlamında özdeyiş ve deyimlerin o topluma ait yaşanmışlıkları, tecrübeleri ve toplumu yansıtan birer ayna olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Oldukça hacimli olan bu eser içerisinde ulaşabildiğimiz özdeyiş ve deyimler ışığında yazıldığı dönemde toplumda ne gibi olaylar hüküm sürmekteydi ve ne gibi kalıplaşmış birtakım sözlere yer veriliyordu, bunlar araştırma konusunun başlıca amaçlarıdır. Bâbur-Nâme içerisinde yer alan bazı özdeyiş ve deyimler günümüzde hâlâ olduğu gibi kullanılmaktayken bazıları şekil ve form değiştirmiştir.

Sonuç

Tüm bu araştırmalar neticesinde ulaşılacak olan sonuçlar yöntemlere bağlı kalınarak kuramsal çerçeve içerisinde sunulacaktır. Özdeyiş ve deyimler tespit edildikten sonra günümüze kadar devam eden ve etkisini hâlâ sürdüren yahut etkisini tamamen kaybedenler nelerdir, bunlar tablolar hâlinde verilecek ve günümüzde kullanılmaya devam edenler şekil ve içerik açısından aynı mı değil mi, değilse ne gibi değişikliklere uğraşmış bunlar açıklanacak ve bütün bu bilgilere ait bir istatistik oluşturulacaktır. Özdeyiş ve deyimler bir toplumun tecrübe ve deneyimlerini, bilgi birikimlerini, yüzyılları aşıp gelen örf ve âdetlerini, nesilden nesile aktarabilme açısından önemli olmakla birlikte aslında bir dilin sözlüğüne ait kelimelerin unutulup yok olmasını önlemektedir. Nesilden nesile aktarıldığında bazı özdeyiş ve deyimler birtakım değişikliklere uğrarken bazılarıysa olduğu gibi varlığını devam ettirebilmektedir. Bu durum bir ülke sınırları içerisinde bulunan coğrafi bölgelerde dahi farklılıklar ortaya çıkarabilmekteyken günümüzden yıllar öncesinde kaleme alınmış bu eser incelendiğinde

farklılıkların sayıca fazla olacağı düşünülmektedir. Mühim olan bu farklılıkları mantıksal bir zemine oturtarak açıklamak ve ileride çalışacak olan kişilere faydalı olmasını sağlamaktır. Sonuç olarak Zahirüddin Muhammed Bâbur tarafından kaleme alınan bu eser bir otobiyografi, bir anı, bir tarihî metin ve daha fazlası olmasından ötürü bu eser hakkında yapılan çalışmalar devam etmeli ve alana sunulmalıdır.

Kaynakça

Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü. Atalay, B. 1970.

Vekayi Babur'un Hâtıratı Cilt II. Arat, R. R. 1987.

Çağatayca El Kitabı. Eckmann, J. 1988.

Kavallı, S. *Babur-Nâme'nin [304a-382a] arasındaki bölüm (Metin, gramatikal dizin ve sözlük)* (Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2016

Mutlu, K. *Babur-Nâme'nin [61a-120a] arasındaki bölüm (Metin, gramatikal dizin ve sözlük)* (Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2017

Atam, A. *Babur-nâme'nin [120a-183a] varakları arasındaki bölümün tematik sözlüğü (isimler)* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2021.

Kumsar, A**.** *Babur-Nâme'nin [1b-120a] varakları arasındaki bölümde yer alan eski Türkçe ve Moğolca kökenli kelimelerin açıklamalı sözlüğü* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2021.

Yılmaz, N. *Babur-Nâme'nin [120a-244b] varakları arasındaki bölümde yer alan eski Türkçe ve Moğolca kökenli kelimelerin açıklamalı sözlüğü* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2021.

13. Oturum

İktisat ve İşletme

Oturum Başkanı: Ali Yasin Kalabak

Salon 1

16 Kasım Perşembe

14.30 - 16.00

Mehmet Çalışkan

Ekolojik Krizlere Çözüm Önerileri ve İsyan Ahlakı

Hamide Karataş

Kurumsal İktisat Perspektifinde Ekonomik Büyüme ve Yolsuzluk : Türkiye Örneği

Yasin Reyhan

İç Denetim ve Kırık Camlar Teorisi İle Muhasebe Hatalarının Önlenmesi: Örnek Olay İncelemesi

Hamdi Çatal, Muhammet Fatih Canbaz

Toplumda Karz-ı Hasen Farkındalığı ve Eğilimlerin Tespiti

İfet Bilir

Bağımsızlıktan Günümüze Katar- Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Ekolojik Krizlere Çözüm Önerileri ve İsyan Ahlakı

Mehmet Çalışkan

Iktisat Bursa Uludağ Üniversitesi

real651@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Krizler, Büyümesiz Refah, Küçük Güzeldir, Nurettin Topçu, İsyan Ahlakı.

Giriş

Amartya Sen (2003) iktisadın "*etik*" ve "*mühendislik*" olmak üzere iki kökeni olduğunu söyler (s.14). Aristo'ya kadar uzanan bu iki köken politik iktisat döneminde uyum içinde çalışıyorlardı (Sayer, 2015, s. 292). Ancak iktisat, ahlak ile olan bağını doğa bilimlerine benzemek için bir diğer deyişle doğa bilimleri gibi katı bir "bilim" olabilmek için koparmıştır. Pozitif yönteme göre değerden bağımsız olmayan her şey "*bilim dışı*" kabul edilerek reddedilmektedir. Bu sebeple normatif değer yargıları içeren ahlakın, iktisat ile olan bağı koparılmıştır. Ahlak ile iktisadın bağını koparan bir diğer neden ise özellikle 1945'li yıllarda matematiksel tekniklere olan ilginin artmasıdır. Bu iki gelişme ile birlikte iktisat, bilim olma macerasında doruk noktasına ulaşmıştır (Alley, 1999, s. 53). Artık tamamıyla teknik bir dil kullanan, normatif her türlü görüşü dışlamış, kendi içerisinde güçlü bir teori oluşturmuş "neoklasik" iktisat disipline hakimdir.

İktisadın ahlaktan bağını koparması sonucu iktisat bilimi modern dünyada yaşanan olayları açıklamakta zorlanmaktadır. Çünkü iktisat bilimi ahlakı dışlayarak inceleme nesnesini daraltmıştır. Ancak modern dünyanın yaşadığı krizler, felaketler daha geniş bir analize ihtiyaç duyan sorunlar olması sebebiyle disiplinlerarası bir analizi zorunlu kılar. Bu durum iktisadın ahlakı dışlayarak disiplinin merkezine koyduğu temel varsayımların sorgulanmasını gerektirir. Günümüzde etkisi açıkça hissedilen krizler bu temellerin daha güçlü bir şekilde sorgulanmasını sağlamıştır. Nitekim çevre kirliliği ve küresel ısınma günümüzde çözüm üretilmesi zaruri bir hale bürünmüş ekonomik temelli ekolojik krizlerdir (Sayer, 2015, s. 291). Bu krizler iktisat biliminin sınırsız büyüme rüyasına kapılmasıyla doğrudan ilişkilidir. İktisat biliminin temel varsayımlarından olan sürekli büyüme tahayyülü, kıt kaynakların sınırsızmış gibi kullanılmasını meşrulaştırarak iklim değişikliği, küresel ısınma ve çevre felaketlerinin baş

sorumlusu olmaktadır. Bu duruma tepki olarak literatür de Küçülme (*Degrowth*) yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Jackson,2021; Hickel,2021; D'alisa vd, 2020).

Bu çalışmada Degrowth yaklaşımına ilişkin iki çözüm önerisi isyan ahlakıyla birlikte incelenecektir. İlk olarak seküler düzlemde son yıllarda ortaya atılan iddialara cevap veren, Keynesçi bir devlete önemli görevler yükleyen, ekonomik analizin içerisine ekolojik sınırların da dahil edilmesi gerektiğini vurgulayan ve sınırları aşan üretimde tetikleyici rolü olan "*toplumsal mantığın*", değişmesi gerektiğini söyleyen Tim Jackson'ın "*Büyümesiz Refah*" çalışması irdelenecek. İkinci olarak 1970'lerin popüler ismi Schuamacher'in "*Küçük Güzeldir*" kitabı üzerinde durulacaktır. Teolojik bir yaklaşımla fikirlerini ortaya koyan Schuamacher "*Sizler tanrının ülkesini arayın ve bütün bu şeyler(gereksindiğiniz maddi şeyler) sizlere verilecektir*." düsturunu benimser. Schumacher'e göre içine düştüğümüz felaketlerin sebebi "*önce tanrının evini aramamamızdır*." (Schuamacher, 2019, s. 222). Bu sebeple de önceliği insana veren küçük işletmelere, yerel ortak mülkiyete, orta ölçekli teknolojiye dayanan bir ekonomi tahayyül etmektedir. Jackson ve Schumacher gibi iki iktisatçının fikirleri incelendikten sonra, sınırsız büyüme ve maddeci felsefenin eleştirisini ve kendince ruhçu(Anadolu) sosyalizmi önerisi getiren Nurettin Topçu'nun "*isyan ahlakı*" kavramı üzerinde durulacaktır. Çünkü bizce hem Jackson hem de Schumacher'in eleştirileri yerinde olmasına rağmen onlarda eksik olan unsur Topçu'nun "*isyan ahlakı*"dır. Topçu bu kavramla bireye sorumluluk yükler. İçine düşülen felaketlerden kurtuluş için kolektif eylemin yanı sıra bireysel çabanın da önemli olduğunu vurgular. Bu sebeple bu çalışmanın üzerinde durmak istediği nokta: İster gelecek refahımızı analizimizin merkezine koyalım, ister ulvi bir amacı merkeze alalım kolektif çabalar "*isyan ahlakı*" olmadan başarılı olmayacak, eksik kalacaktır.

Tim Jackson'ın Büyümesiz Refah Önerisi

Tim Jackson sınırız büyümenin varsayımının "*saçma*" olduğunu özellikle gelişmiş ekonomiler için artık "*küçülme*" zamanın geldiğini söylemektedir. Bunun dünyanın ve insanlığın geleceği için zaruret olduğunu düşünmektedir. Çünkü Jackson yaşadığımız yüz yılın sonu için öngörüde bulunurken şu cümleleri sarf etmektedir: "Yüzyılın sonunda çocuklarımız ve torunlarımız tehditkâr bir iklimle, tükenmiş kaynaklarla, yok edilmiş yaşama alanlarıyla, soyu tükenmiş türlerle, kıtlıkla, kitlesel göçlerle ve neredeyse kaçınılmaz olacak savaşlarla karşı karşıya kalacak (Jackson, 2021, s. 180)." Bu sondan kaçınmanın yolunu iki ilkeyle bulur. İlki ekonomik analizin içine ekolojik sınırları da katarak ekonomik modeli onarmaktır. Bunun için Jackson ekolojik makroekonomi geliştirme fikri altında bir dizi öneri verir; düşük karbon ve

emek yoğun faaliyetlere ve sektörlere odaklanmak, yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırım, altyapı yatırımları, kamusal alanların oluşturulması, finansal piyasalarda ahlaki olmayan uygulamaların sonlandırılması, yönetici ikramiyelerinin küçültülmesi, tüketici borçlarına karşı koruma sağlanıp tasarrufların özendirilmesi, yeşil tahvilin çıkartılması gibi (Jackson, 2021, s. 155-158).

Jackson'ın ikinci ilkesi ise toplumsal mantığı değiştirmektir. Jackson burada tüketim toplumunun bir analizini ortaya koyar. Tüketim toplumunu ekolojik krizin en önemli sorumlusu ilan eder. "Toplumumuz psikolojik ve sosyal işlevlerimizi nesnelere yükleme açısından bir ilki oluşturuyor" der (Jackson, 2021, s. 167). Bu noktada modern toplumu anlayabilmek için modern kapitalizmi anlamaya ihtiyaç vardır. Jackson'a göre modern kapitalizmin iki yapı taşı vardır. İlki sürekli daha yeni daha iyi veya daha ucuza sebep olan inovasyon dolayısıyla "*yaratıcı yıkım*" ve bunu teşvik eden kar güdüsü. İkincisi ise yeni, iyi, ucuz olan bu ürünlere talebi daha da körükleyen karmaşık toplumsal mantık (Jackson, 2021, s. 76).

Schumacher'ın İktisat Bilimi Eleştirisi ve Küçük Güzeldir Yaklaşımı

İktisat biliminin refahı merkeze koyması daha çok olanın daha fazla refah anlamına gelmesini tıpkı Jackson gibi eleştirir. "Genel refahın artmasıyla ekonominin, kamuoyunun dikkatini en yoğunlaştırdığı konu olduğunu ve ekonomik yönelme, ekonomik büyüme, ekonomik genişleme gibi sorunların tüm çağdaş toplumların başlıca ilgi konusu, giderek saplantısı haline geldiğini söylemek pek abartma olmayacaktır" der. Burada ekonomik "*etkinlik*" kavramı üzerine durur ve şöyle devam eder: "Eğer bir faaliyetin ekonomik olmadığı saptanmışsa, sürdürülmeye değer olup olmadığı artık tartışılmaz, kesinlikle reddedilir"(Schumacher, 2019, s. 31). Ekonomik etkinlik o kadar önemlidir ki ona göre; ahlaka aykırı olan, ruhu zedeleyen, dünya barışını tehlikeye atan hatta gelecek kuşakların mutluluğunu hiçe sayan bir şey "ekonomik" ise tartışmasız bir şekilde varolmalı, uygulanmalıdır. Bu varsayımlar altındaki iktisat biliminin bakış açısı ve metadolojisi tamamıyla eleştiri konusudur. Çünkü ekonomi bilimi meta-ekonomik bir alana dönüşmektedir. Bu alan da "araçların geliştirilmesi sırasında amaçlar da belirlenmektedir." Bunun sonucunda geldiğimiz noktada insancıl gereksinimler ve emeller ikinci planda kalmış, teknik araçların elde bulunmuş olması yeterli şart olarak ön plana geçmiştir (Schumacher, 2019, s. 39). Bu sebepten Schumacher iktisadı maddecilikten kurtarıp teolojik düzleme oturtma gayretindedir. Diğer kitabı olan "Aklı karışıklar için kılavuz"da da vurguladığı gibi maddenin hakim olduğu yaşamın insanın ruhsal, psikolojik dengesini

bozduğunu içsel huzuru ve mutluluğu kaybettiğini vurgulamaktadır. Bu sebeple Schumacher maddeci iktisat biliminden kurtulmak için Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik ve büyük doğu gelenekleri gibi aynı felsefi temel üzerinde olduğunu belirttiği "*Budist Ekonomi Bilimi*" önermektedir. Dolayısıyla semavi dinlerin de insanlık için daha yaşanabilir bir dünya inşa etmede kullanılabileceğini vurgulamaktadır (Schumacher, 2019, s. 39-40).

Nurettin Topçu'nun Eleştirisi ve İsyan Ahlakı

Topçu maddeci felsefeye karşıdır. Ruhun makinanın altında ezildiğini, çağımız insanının "*ruh hastası*" olduğunu söylemektedir (Topçu, 2020, s. 199). Maddenin insanın sonsuzluğa ulaşma gayesi için bir araçtan daha üstün bir rolü olmaması gerektiğini ancak "*Batı Medeniyetinin*" teknik vasıtasıyla maddeyi araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirdiğini belirtmektedir. Kurtuluşun ancak toprağa tabiata dönüşle gerçekleşeceğini söyleyen Topçu bunun için büyük sanayinin ortaya çıkardığı kapitalizm yerine toprağa değer veren ruhçu(Anadolu) sosyalizmini koymaktadır (Topçu, 2022). Diğer iki yazar gibi devlet faktörünün bu dönüşümde önemli rolü olduğunu belirten Topçu, isyan ahlakı kavramıyla da bireyi içine düştüğü tüketim kültüründen kurtarmanın yolunu gösterir. İsyan ahlakına göre insan, dünyevi koşulların dayatmalarına, yine kendi selameti için isyan eder. Bu isyan ile kendisini maddi dünyadan kurtarır. Allah'a ulaşır. Bu teolojik kurtuluş günümüzde geldiğimiz nokta da dünyayı kurtarmamız için de zaruri bir hal almıştır. Dolayısıyla Topçu isyan ahlakı kavramıyla dünyayı içine düştüğü tüketim kültüründen kurtarmanın felsefi zeminin bize verir.

Kaynakça

Alvey, J. E. (1999). A Short History of Economics As a Moral Science. Journal of Market and Morality, 2 (1): 53-73.

D'alisa, G. , Federico D. , Giorgos K. (2020). *Küçülme.* (Çev. Ayşe Ceren Sarı,Berk Öktem,Burag Gürden ve Yaprak Kurtsal), İstanbul: Metis Yayınları

Hickel, J. (2021). *Çoğu zarar Azı Karar Dünyayı Küçülme Kurtaracak.* (Çev. Deniz Keskin), İstanbul: Metis Yayınları

Jackson, T. (2021). *Büyümesiz Refah* (Çev. Alpdogan Sabri Erdoğan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Kutlu, M. (2022). *Kalbin Sesi İle Toprağa Dönüş*. İstanbul: Dergah Yayınları

Sayer, A. (2015). Time For Moral Economy?. Elsevıer, 65: 291-293

Sen, A. (2003). *Etik ve Ekonomi*. (Çev. Ali Süha). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Schumacher, E. F. (2021). *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz.* (Çev. Mustafa Özel). İstanbul: Küre Yayınları

Schumacher, E. F. (2019). *Küçük Güzeldir.* (Çev. Osman Çetin Deniztekin). İstanbul: Varlık Yayınları

Topçu, N. (2020*). Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları

Topçu, N. (2022). *Ahlak Nizamı*. İstanbul: Dergah Yayınları

Topçu, N. (2021). *İsyan Ahlakı*. İstanbul: Dergah Yayınları

Kurumsal İktisat Perspektifinde Ekonomik Büyüme ve Yolsuzluk: Türkiye Örneği

Hamide Karataş

Iktisat Bölümü Bursa Uludağ Üniversitesi

karatashamide784@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Kurumsal İktisat, Ekonomi, Büyüme, GSYH.

Yolsuzluk veya diğer ismiyle çürüme olarak bilinen olgu, M.Ö.4. yüzyıldan itibaren ilgi çekmeye başlamış ve 1990'ların sonlarından itibaren literatürde geniş ve farklı alanlarda yer almıştır. Yolsuzluk,kamu yetkililerinin kendi çıkarları için kötü niyetle kullanılması olarak tanımlanır.Bu bağlamda ülkelerin ekonomik büyüme performansını olumsuz yönde etkileyerek toplumsal ve sosyal bir sorun haline gelmiştir. Bu çalışma, bu durumda yola çıkarak "kurum" ya da "kurumları" ne olduğu, bireylerin hayatını nasıl etki ettiği ve bu etki sonucunda toplumsal olarak ne düzeyde olduğunu açıklayarak ve yolsuzluğun baş gösterdiği ya da etkilediği ekonomik performansın altında yatan zayıf kurumların kalitesini olduğunu tanımlanmaktadır. Bu noktada, bu çalışmanın önemli katkısı, Türkiye'deki kurumsal yapı- yolsuzluk ilişkisine yönelik yapılan ampirik çalışmaların sayısı kısıtlı olmasıdır. Bu analiz, Türkiye'deki kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza ve yolsuzlukla mücadele için uygun politika adımlarının belirlenmesinde katkı sağlamaktadır. Bu bakış açısı doğrultusunda hazırlanan çalışma,kurumsal iktisat ve yolsuzluk arasındaki ilişkiye odaklanarak,ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sorgulamaktadır. Bu soruya cevap bulabilmek için, yolsuzluğun etkilediği iktisadi faktörlerden biri olan kişi başına düşen GSYH üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinde ampirik bir çalışma yoluyla analiz etmektedir. Yapılan ampirik çalışmada,Türkiye'de 1995-2021 dönemi için yıllık veriler kullanılarak yolsuzluk algısı ve reel GSYH arasındaki ilişki Granger Nedensellik testi ile tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular, CPI'dan reel GSYH'ya doğru anlamlı bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Ancak reel GSYH'dan CPI'ya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Yani, zayıf kurumlar yolsuzluk olgusunun artmasının nedenidir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde yolsuzluğun artması kişi başına düşen geliri olumsuz etkilemektedir.

Kurumsal İktisat ile Yolsuzluk Bağlantısı

Öyle ki ülke ekonomilerinde sahip olunan siyasal ve toplumsal ortamının yani kurumsal yapısının düzeyi; mülkiyet haklarının sağlamlığı, politik- ekonomik hak ve özgürlüklerin korunması, yolsuzluk algısının düşüklüğü, siyasal istikrarın sağlanması, hukukun üstünlüğü vb. gibi kaynakların etkin kullanım dağılımında önemli olan faktörler yatmaktadır. Bu anlamda etkin bir şekilde işleyen kurumsal yapı, ülke ekonomilerinde kaynak israfının önleyerek, piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, belirsizlikleri azaltıp, işlem maliyetlerini düşürerek, pozitif dışsallıklar ortamını oluşturarak, yatırımlar için güvenli bir ortam yaratmakta ve girişimcileri üretken yatırımlara yönlendirmektedir. Bu durumun aksine işlerse, kurumsal yapın ne kadar etkin durumda değilse, yolsuzluğa o kadar ortam yaratmasına yol açar. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, ülke ekonomilerinde uzun vadeli ve sürdürülebilir ekonomik büyüme,ancak ekonomideki kurumların ve kurumsal yapının üretim ve yatırım kararlarını teşvik edebildiği ölçüde yolsuzluğun azaldığı bir ortam olup ve ekonomik performansında olumlu yönde bir seyir gerçekleşecektir. (Yalçınkaya, Yazgan, 2016: 32)

Lambsdorff (2001), çalışmasında iktisat ve yolsuzluk boyutunu, kamu refahı üzerindeki etkileri analiz ederek hükümetin amaçları bu durumda önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Yolsuzluk daha çok alt düzey bürokratlar arasında bir sorun olabilir ve hükümet bunun olumsuz sonuçlarını sınırlamaya çalışır. Kurumsal zayıf arttıkça yolsuzluğun baş gösterdiği bir alan olacak ki bu da hükümetin denetim mekanizmasını devreye sokmadığı göstergesi olup ve yolsuzlukla bütünüyle mücadele edilmediğinde, bu olumsuz durumdan herhangi birinden kaçınmaya yönelik girişimlerin başka yolsuzlukların da zemin hazırlayıp kötüleştirmesi muhtemeldir. Bu duruma küçük bir yolsuzluk vakasına örnek olarak; kamu mal ve hizmetlerine olan aşırı talep göz önüne alındığında, başvuru sahiplerinin ihtiyaçlarına göre işleme alınmayacaktır. Eğer hız parası ödenmesi halinde bürokratların çabalarını arttırmaya ve başvuru sahiplerinin ödeme istekliliği ile ölçülebilecek bir ihtiyaç olan aciliyete göre dosyaları işleme koymaya teşvik ederek, kişinin oradan bekleme maliyetleri azalacaktır. Ve durum ise yolsuzluk yapan kamu çalışanların daha fazla rüşvet alabilmek için işlemleri hızlandırmak yerine aslında idari gecikmelere neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu tür yolsuzluk vakalarının hükümetin önüne geçilmesi gerekir ki iyi performans göstermeyen bir kamu hizmetini kapatmakla tehdit edebilecek politikacıların devreye girmesi gerekmektedir. Buna göre; zayıf kurumsal yapı, yolsuzluğun gelişmesi için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Yani yolsuzluğun hem kurumsal unsurların bir sonucu hem de kurumsal unsurları belirleyen önemli bir etkendir.

Mesela, verimsiz düzenlemelerin yolsuzluğun oluşmasına neden olabilir. Buna ilaveten kurumsal yapıdan yolsuzluğa doğrudan etki eden tek bir faktör yoktur. Aynı etki yolsuzluktan kurumsal yapıya doğru da bir yönü mevcuttur. Örneğin, yolsuzluğun ekonomide olumsuz etki bıraktığı birçok tahribat (yanlış düzenlemeler, yanlış üretim kararları, rekabetin zarar görmesi gibi) da kurumsal yapının zayıflamasında önemli bir rol oynamaktadır. (Lambsdorff, 2001: 3-4)

Bu durumda kurumsal iktisattın varlığı, toplumsal düzenin temelini oluşturan kural ve kurumların insanların bilinçli eylem ve davranışları, niyetlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır ki, bu da klasik iktisatçıların savundukları görüşlerden farklı bir perspektif kazandırmıştır. Kurumların, yolsuzluğun önüne geçilmesi için önemli olduğu ve hem bireylerin kişisel çıkarı için hem de toplumsal çıkarın yolsuzluğa yol açmayacak şekilde örtüşmeleri için ortak iş birliğine gereksinim duyulmaktadır. Bu iş birliği ise, ancak kurumların koyacağı kurallarla gerçekleşecektir.

Türkiye'de Kurumsal İktisat Perspektifinde Yolsuzluk Boyutu

Türkiye, mirasçısı olduğu Osmanlı Devletin de rüşvetin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Büyük Divan Şairi Fuzuli'nin(ölümü 1556) "selam verdim rüşvet değildir diye almadı" ifadesi bir vecize gibi dillerde dolaşmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin önemli tarihçilerinden birisi olan Katip Çelebi rüşvetle ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır. Türkiye'nin önde gelen önemli yazarlarının birçoğu rüşvetin devlet mekanizmasında nasıl rol oynadığı önemli bilgiler vermektedir. Peyami Safa, Kemal Tahir gibi romancılarımız rüşveti önemli derecede eserlerinde yer vermişlerdir. Rüşvet almaktan dolayı birçok ülkenin başbakanı ve bakanı görevlerinden men etmişler veya mahkum olmuşlar. Türkiye'de de son yıllarda yolsuzluklarla ilgili önemli söylentiler ve bakanlara kadar uzanan soruşturmalar, yolsuzlukların önemli derecede ciddiyetini ortaya koymaktadır. (Doğanoğlu, Kutlar, 2005: 1) Yolsuzluk, güçlü olmayan zayıf kurumsal kalitenin göstergesidir ve ekonomik büyüme üzerinde potansiyel olarak negatif etkilere sahiptir. (Uğur, 2012: 472) Yolsuzluktan dolayı, birçok ülke bu soruna müzdarip ve bu sorunla mücadele etme durumunda olduğu gibi, Türkiye de iyi bir tabloya sahip değildir. Siyasette ve bürokraside yolsuzluk sıkça görülmektedir. Türkiye'de kamu idaresinin her katmanında, belediyelerde, gümrük kaplarında, vergi idarelerinde, trafikte, tapu idarelerinde, kamu mallarının kiralanmasında ve orman arazilerinde, kamu banklarında, kredi alınmasında ve özel bankalar da yolsuzluk kapsamlı bir olgudur.(Karagöz, Karagöz, 2010: 10)

Tablo 1. 1995-2022 Arasında Türkiye'nin CPI Yolsuzluk Performansı

YILLAR	Türkiye'nin Puanı	Araştırmadaki Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sırası	YILLAR	Türkiye'nin Puanı(100 üzerinden)	Araştırmadaki Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sırası
1995	4.1	42	29	2012	49	176	54
1996	3.54	54	33	2013	50	177	53
1997	4	52	38	2014	45	175	64
1998	3.4	85	54	2015	42	114	66
1999	3.6	99	54	2016	41	176	75
2000	3.8	90	50	2017	40	180	81
2001	3.6	91	54	2018	41	180	78
2002	3.2	102	64	2019	39	180	91
2003	3.1	133	77	2020	40	183	86
2004	3.2	145	77	2021	38	180	96
2005	3.5	159	65	2022	36	180	101
2006	3.8	163	60				
2007	4.1	180	64				

2008	4.6	180	58				
2009	4.4	180	61				
2010	4.4	178	59				
2011	4.2	183	61				

Kaynak: Transparency International/ www.transperancy.org

Ekonomterik Veri ve Sonuç

Tablo 2: Granger Nedensellik Analizi Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Reel GDP			
Excluded	**Chi-sq**	**Df**	**Prob.**
CPI	**6.451668**	**1**	**0.0111**
All	**6.451668**	**1**	**0.0111**
Bağımlı Değişken: CPI			
Excluded	**Chi-sq**	**Df**	**Prob.**
REEL GDP	**2.418482**	**1**	**0.1199**

All	**2.418482**	**1**	**0.1199**

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sonuç olarak, Tablo 2'de Granger Nedensellik testi sonuçlarında tabloda açıkça görüldüğü gibi, kişi başına düşen reel gelir'in yolsuzluk endeksi üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde, istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre, yolsuzluk olgusu %1 'lik bir artış kişi başına düşen reel gelir endeksinde 6,451668 puanlık bir azalışa yol açmaktadır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, CPI'dan Reel GDP'ye doğru anlamlı bir nedensellik vardır. Ancak Reel GDP'den CPI'ya doğru bir nedensellik yok ve tersi geçerli değildir. Yani, zayıf kurumlar yolsuzluk olgusunun artmasına Granger nedenidir. Türkiye'deki yolsuzluk, düşük kurumsal kalitenin bir belirtisi olarak görülmekte olup, bu durum ekonomik büyüme üzerinde potansiyel olarak olumsuz etkiler doğurabilir.

Kaynakça

Doğanoğlu Fatih, Kutlar Aziz, Türkiye'de 1980 Sonrası Yolsuzluklar, Kamu Yatırımları ve Büyüme Üzerinde Bir Ekonometrik Çalışma", 2005.

Karagöz Kadir, Karagöz Murat, "Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz", Sayıştay Dergisi, Sayı.76, 2010.

Lambsdorff Johann Graf, "How Corruption in Government Affects Public Welfare: A Review of Theories", Center for Globalization and Europeanization of the Economy, Discussion Paper 9, Göttıngen,Januar, 2001.ss.3-4.

Uğur Mehmet, " Corruption's Dırect Effects on Per-Capıta Income Growth: A Meta -Analysıs, Journal Economıc Surveys, University of Greenwich International Business and Economıcs, January, 2012.

Yalçınkaya Ömer, Yazgan Şekip, "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri:G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama(1996-2014), Business and Economics Research Journal, Vol.7, No.4, 2016, ss. 31-49

İç Denetim ve Kırık Camlar Teorisi ile Muhasebe Hatalarının Önlenmesi: Örnek Olay İncelemesi

Yasin Reyhan

Muhasebe ve Finansal Yönetim Yozgat Bozok Üniversitesi

yasin.reyhan@yobu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Denetimi, İç Denetim, Kırım Camlar Teorisi, Muhasebede Hile, Muhasebede Hata.

Günümüzün karmaşık ve dinamik iş dünyasında, işletmelerin sürdürülebilirliği ve yatırımcı güveni, doğru ve güvenilir finansal raporlamaya dayanmaktadır. Finansal raporlamanın doğruluğu ve güvenirliği, işletmelerin sağlıklı bir şekilde büyümesi ve yatırımcıların karar alma süreçlerinde güvende olması açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak, bu süreç içerisinde meydana gelebilecek hatalar ve ihlaller, hem işletmelerin hem de genel olarak ekonominin istikrarını tehdit edebilir. Bu noktada, iç denetim süreçleri ve Kırık Camlar Teorisi, muhasebe hatalarının tespit edilmesi ve önlenmesinde etkili stratejiler sunarken, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması açısından da önemli bir rol oynayabilir. İç denetim ve Kırık Camlar Teorisi'nin entegre yaklaşımı, işletmelerin finansal bütünlüğünü korumak ve organizasyonel etkinliği artırmak için etkili bir çerçeve sunar.

Bu çalışmanın temel tezi, iç denetim süreçlerinin muhasebe hatalarının önlenmesinde ve organizasyonel etkinliğin artırılmasında kritik bir rol oynadığı ve bu süreçlerin Kırık Camlar Teorisi ile desteklendiğinde daha da etkili hale geldiğidir. İç denetim, bir organizasyonun faaliyetlerini, işlemlerini ve kontrollerini objektif bir şekilde değerlendiren ve geliştiren bağımsız ve objektif bir faaliyettir. İç denetim, organizasyonun amacına ulaşmasına ve operasyonel etkinliğini artırmasına yardımcı olurken, aynı zamanda iç kontrol sistemlerinin etkinliğini de değerlendirir. Kırık Camlar Teorisi ise, göz ardı edilen küçük düzensizliklerin zaman içinde daha büyük sorunlara yol açabileceğini savunur. Bu teori, toplumsal düzenin korunmasının, küçük ihlallerin hızla ele alınmasından geçtiğini ileri sürer. İç denetim süreçleri, Kırık Camlar Teorisi'nin öngördüğü prensiplerle uyumlu olarak, bu küçük hataları tespit edip düzeltmek için etkili bir mekanizma sağlayabilir.

Çalışmanın metodolojisi, iç denetim süreçlerinin etkinliğini anlamak ve Kırık Camlar Teorisi ile ilişkilendirmek için karşılaştırmalı bir analiz yapmaktır. Bu analiz, örnek bir olayın

incelenmesi ve literatür taramasının yanı sıra uzman görüşlerini de içermektedir. Örnek olay analizi, bir işletmenin finansal raporlama dönemi sona erdiğinde iç denetim ekibinin yaptığı incelemeyi içermektedir. İç denetim ekibi, gelir tahakkuklarından stok yönetimine kadar çeşitli alanlarda potansiyel hataları ve düzensizlikleri tespit etmektedir. Kırık Camlar Teorisi'nin perspektifinden bakıldığında, bu küçük hataların önemi vurgulanarak zaman içinde nasıl büyük sorunlara yol açabileceği tartışılmıştır. İç denetim süreçlerinin bu hataları tespit etme ve düzeltme rolü, Kırık Camlar Teorisi'nin prensipleri ile uyumlu olduğu şekilde, organizasyonun finansal bütünlüğünü ve toplumsal düzeni koruma amacına hizmet etmektedir.

Çalışmanın bulguları, iç denetim süreçlerinin muhasebe hatalarının tespit edilmesinde ve önlenmesinde önemli bir rol oynadığını ve Kırık Camlar Teorisi'nin bu süreçlere nasıl destek sağlayabileceğini göstermektedir. İç denetim süreçleri, erken aşamada tespit edilen küçük hataların düzeltilmesi ile organizasyonun finansal bütünlüğünü korumada etkili bir rol oynayabilir. Kırık Camlar Teorisi'nin vurguladığı gibi, küçük hataların göz ardı edilmesi zaman içinde daha büyük sorunlara yol açabilir. İç denetim süreçleri, bu hataları tespit ederek ve düzelterek organizasyonun uzun vadeli sağlığını koruma amacına hizmet eder. Bu bağlamda, iç denetim süreçleri ve Kırık Camlar Teorisi'nin birleştirilmiş yaklaşımı, işletmelerin finansal düzenini güçlendirirken toplumsal düzenin korunmasına da katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma iç denetim, kırık camlar teorisi ve muhasebe alanları arasındaki bağlantıları inceleyerek, finansal düzenin güçlendirilmesi ve toplumsal düzenin sürdürülmesine nasıl katkı sağlayabileceğimizi göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın literatüre sağladığı katkılar da oldukça önemlidir.Çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülen hususlar şunlardır: **Entegre Yaklaşımın Önemi:** Çalışma, iç denetim ve Kırık Camlar Teorisi'nin entegre bir perspektiften ele alınmasının önemini vurgulayarak, bu iki yaklaşımın birlikte nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Literatürdeki pek çok çalışma, bu iki alanı ayrı ayrı ele almışken, bu çalışma bu alanların nasıl bir araya getirilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. **Pratik Uygulama:** Çalışma, teorik yaklaşımların nasıl gerçek dünyada uygulanabileceğine dair somut bir örnek sunarak, teorinin pratiğe nasıl dönüştürülebileceğini göstermektedir. Örnek olay analizi, iç denetim süreçlerinin nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceğini ve Kırık Camlar Teorisi'nin bu süreçlere nasıl destek sağlayabileceğini göstermektedir.**Toplumsal Düzenin Korunması:** Çalışma, işletmelerin finansal düzenini korumakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına nasıl katkı sağlayabileceğimizi vurgulamaktadır. Kırık Camlar Teorisi'nin

toplumsal düzenin korunması ilkesi ile iç denetimin organizasyonel düzeni sağlamak arasındaki benzerlikleri göstermek, literatüre yeni bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları da oldukça dikkat çekicidir. İç denetim süreçlerinin muhasebe hatalarının tespit edilmesinde ve önlenmesinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. İç denetim, işletmelerin finansal raporlarını güvenilir bir şekilde sunmalarına yardımcı olarak yatırımcı güvenini artırabilir. Kırık Camlar Teorisi'nin vurguladığı gibi, küçük hataların zaman içinde büyük sorunlara dönüşebileceği gerçeği, iç denetim süreçlerinin önemini daha da artırmaktadır. İç denetim ekibinin hızlı ve etkili müdahalesi sayesinde, potansiyel krizler önlenebilir ve toplumsal düzen korunabilir.Sonuç olarak, bu çalışma iç denetim, kırık camlar teorisi ve muhasebe alanları arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyerek, finansal düzenin güçlendirilmesi ve toplumsal düzenin sürdürülmesine nasıl katkı sağlayabileceğimizi göstermeyi amaçlamaktadır. Literatürdeki boşluğu doldurarak, iç denetim ve Kırık Camlar Teorisi'nin entegre bir perspektiften nasıl ele alınabileceğine dair somut bir örnek sunmaktadır. Bulguları, işletmelerin finansal raporlamalarını güvenilir bir şekilde sunmalarına yardımcı olduğu gibi, toplumsal düzenin korunması açısından da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu çalışma, iş dünyasına ve akademik çevrelere, iç denetim süreçlerinin muhasebe hatalarının önlendiği güvenilir finansal raporlama ve organizasyonel etkinliğin artırılmasındaki rolünü daha geniş bir perspektiften anlamalarına yardımcı olacak önemli bir katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Abdioğlu, H. (2019). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı Kapsamında İç Denetim. Retrieved from https://www.turcademy.com/tr/kitap/isletmelerde-kurumsal-yonetim-anlayisi-kapsaminda-ic-denetim-9789758396191

Altıntaş, M. (2023). Kırık Camlar Teorisinin Erdemli Raporlama (Whistleblowing) Davranışına Etkisi: Yükseköğretim Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. https://doi.org/10.33206/mjss.1002630

Bektaş, M., Erkal, P., & TülgenÇetin, D. (2019). Kırık camlar teorisinin işletmelere uyarlanması: Ölçek geliştirme çalışması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Retrieved from

http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=107862

Celayir, D. (2021). İç denetim ve risk değerlendirme. Retrieved from https://www.hiperkitap.com/ic-denetim-ve-risk-degerlendirme

Diğer, H. (2019). KIRIK CAMLAR TEORİSİ VE SAĞLIK YÖNETİMİ ALANINDA UYGULANABİLİRLİĞİ. *2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBIK)*.

Ekmekçi, M. (2022). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu Kapsamında İç Denetim Faaliyetinde Şeffaflık (Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri)Ağlık Sistemi. Retrieved from https://www.turcademy.com/tr/kitap/turk-s5018-sayili-kamu-mali-yonetimi-ve-kontrol-kanunu-kapsaminda-ic-denetim-faaliyetinde-seffaflik-uygulamada-ortaya-cikan-sorunlar-ve-cozum-onerileri-aglik-sistemi-9786257424493.

Gülmaral, A. (2021). Muhasebe hata ve hileleri ile muhasebe mesleğinde etik muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma. Retrieved from https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=rwbhfvyl1bKxjjwDtAshBQ&no=QcJvxO2NZl0gXTcne7Nrxg

Kıral, H. (2020). İç Denetim Kuruma Değer Katmak. Retrieved from https://www.turcademy.com/tr/kitap/ic-denetim-kuruma-deger-katmak-9789750259555

Nalçacıgil, E. (2020). Contributions To The Organizational Administration Of The Broken Windows Theory. *SOCIAL SCIENCES STUDIES JOURNAL (SSSJournal)*. https://doi.org/10.26449/sssj.2328

Toplumda Karz-ı Hasen Farkındalığı ve Eğilimlerin Tespiti

Hamdi Çatal [1] & Muhammet Fatih Canbaz

[1] Bankacılık ve Finans Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

catalhamdi@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Karzı Hasen, İslami Finans.

Günümüzde yaşamsal ve ticari faaliyetlerin devamı için sermaye ihtiyacı önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle ticari faaliyetlerin devamlılığı, buna bağlı olarak ekonominin canlılığı için sermaye ihtiyacının karşılanması elzemdir. Nitekim ticaret Müslüman toplum için önemlidir, zira fakihlerin bir kısmına göre ticaret, ömür sermayesini bir köşede nafile ibadet ile geçirmekten üstün görülmüştür.[1] Bunun nedenini ise ibadetin faydası şahsi iken, ticaretin toplumun geneline olan faydası ile açıklamışlardır. Ticaret erbabının topluma faydasını Peygamber efendimiz(sav) "Doğru, güvenilir bir tüccar; kıyamet günü Peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle birlikte olacaktır."[2] hadisi ile belirtmiş ve müjdelemiştir. (Şenocak, 2021)

Sadece ticaret yapan bireyler için değil günlük ihtiyaçlar için de her an nakde ihtiyaç duyulabilmektedir. Acil ödenmesi gereken faturalar, vadesi gelen borçlar, ticari malların temini ve bunların dışında yeme, içme, barınma, ısınma gibi zaruri ihtiyaçların giderilmesi için de insanlar nakde ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gibi ertelenemez durumlar için nakit ihtiyacı hayati önem taşımaktadır. Eldeki kaynakların yetersizliği durumunda bu sürekli ihtiyaçların karşılanması için borçlanma yoluna gidilmektedir. Ancak günümüz borçlanma araçlarında borçlanmak maliyetli bir işlem haline gelmiştir.

Müslüman bireyler her sorunda olduğu gibi bu sorunun çözümünü de İslam'ın rehberliğinde aradıkları için Kur'an ve hadislere bakarlar. İslam her konuda olduğu gibi iktisadi faaliyetler konusunda da bize ışık tutmaktadır. İslam iktisadı toplum refahının dayanışma ve yardımlaşma ile ayakta durabileceğini iddia eder. Nitekim tarihteki İslam toplumlarına bakıldığında ihtiyaç sahipleri kurulan vakıflar, aşevleri, şifahaneler, hamamlar, misafirhaneler ve benzeri diğer yapılar sayesinde korunmuşlardır. Öte yandan ahilik teşkilatı da esnaflar arasındaki birlik beraberliği sağlayan yapılar olmuştur. (Kaan, 2021) Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de bize iyilik etmede ve kötülükten kaçınma konusunda yardımlaşmayı tavsiye eder.[3] Peygamber

efendimiz (sav) bir hadisinde: “Müslüman bir kul, mümin kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah (cc) da o kulun yardımında olur.” buyurarak yardımlaşma konusunun ne kadar kıymetli olduğuna değinmiştir.[4]

İslam, kapitalist düzenin aksine paranın fakirin cebinden zenginin kasasına değil, zenginin kasasından fakirin cebine doğru giderek toplumsal refahın eşit dağılımda olmasını vaaz etmektedir. İslamın herkes için müreffeh hayat sağlamayı amaçlayan bu anlayışını zekat, sadaka, fitre ve karz-ı hasen gibi uygulamalarla desteklediği görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan “karz-ı hasen”’in diğer finansal yöntemlere göre farkındalık sorunu olduğu düşünülmektedir. Nitekim Diyanet’in Cuma hutbelerinde İslam İktisadı kavramlarına ne sıklıkla değindiği üzerine yapılan çalışmada İstanbul ilinde 18 yıl içerisinde sadece bir defa karz-ı haseni konu edindiği bilgisine ulaşılmıştır (Özdemir, 2019).

Karz-ı hasen; bir kimsenin nakit varlığını ya da misliyattan olan (arpa, buğday, hurma, bakliyat gibi kilo ile ölçülebilen) varlığını her hangi bir menfaat gütmeksizin aynı cinsten geri almak üzere borç vermesidir. Kur’an-ı Kerim’de karz-ı hasene altı ayette değinilmiştir.[5] Bunun ışında Peygamber Efendimiz(sav)’in de hadislerinde karz-ı hasen konusuna değinmesi bu kavramın ne kadar önemli olduğunu bize ifade etmektedir. (Canbaz, 2019) Karz-ı hasen uygulaması Müslümanların zor zamanlarında birbirlerine destek olup, dertleriyle dertlenip, kardeşlik bağlarını daha kuvvetli hale getiren bir uygulama olarak önerilmektedir. Terim olarak karz-ı hasen güzel borç manasına gelmektedir. Karz-ı hasenin uygulamasında, verilen borç için bir vade tayin edilmiş olsa da vadenin bir bağlayıcılığı yoktur. Alacaklının acil ihtiyacı durumunda daha erken geri ödeme istenebilmektedir. Vade gelmeden borçlunun durumu borcu ödemeye müsait ise ödemesi gerekmektedir. Eğer ki vade geldiğinde borçlunun hala ödeyecek durumu yok ise, alacaklının bu bu borcu tehir etmesi ve acziyet durumu oluştuysa da bu borcun sadaka olarak bağışlanması önerilmektedir. Karz-ı hasen veren kişi bunun karşılığını Allah’ın bu dünya ve ahirette kat kat vereceğini bilir. Kur’ani bir kavram olan karz-ı haseni Allah (cc) kendisine verilen bir borç olarak nitelemektedir. (Canbaz, İslami Finans, 2022)

Bu çalışmada; şahsi ya da ticari nakit ihtiyaçlarına maliyetsiz bir çözüm olabilecek ve aynı zamanda Müslümanların birbirine olan ünsiyet bağlarını artıracak olan “karz-ı hasen” kavram ve finansmanının farkındalık düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte karz-ı hasen kapsamına giren finansman faaliyetlerinin toplumda karşılığı, uygulanış biçimleri ve pratik eğilimlerin tespiti amaçlanmıştır. İnsanlar arasında karz-ı hasenin kavram olarak bilinirliğinin düşük olması bize bu yönde bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu hissettirmiştir. Bu

çalışma ile yapılacak farkındalığın tespiti, toplumda tabana yaygın bir şekilde karz-ı hasen bilincinin arttırılmasına yönelik çalışmalara zemin hazırlayacaktır. Literatürde bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında toplum farkındalığından ziyade kavram üzerinde ya da kurumsal bir argüman, bir mikrofinans aracı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu hususta çok fazla çalışmanın olmaması, toplumun bu hususstaki görüşünün önemi, karz-ı hasen kurumlarının kurulmasındaki iştiyakın tespiti bu çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Bu araştırmada; Toplumun karz-ı hasen hakkındaki farkındalığı nedir? Toplumun bu konudaki eğilimleri nelerdir? Toplumun bu konudaki faaliyetleri nelerdir ? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Kavram olarak "karz-ı hasen" farkındalığının düşük olduğu görülmektedir. Borç veren ya da alan kişiler bile bazen bunu yaparken karz-ı hasen olduğunu bilemeyebiliyorlar. İnsanların enflasyon ve stabil olmayan ekonomik koşullarda borç verme alışkanlıkları düşebilmektedir. Bunlarla birlikte literatürde karz-ı hasen çalışmalarının yıllar içinde artmakla birlikte hala beklenen seviyede olmaması araştırmamızın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Bayramoğlu, S. (2020). *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen.* Samsun.

Canbaz, M. F. (2019). *İslami Finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen Katılım Bankaları İçin Bir Model Önerisi.* Afyon.

Canbaz, M. F. (2022). *İslami Finans* (1. Baskı b.). istanbul: Nida Yayıncılık.

Cavga, M. Z. (2021). *İslam İktisadında Karz-ı Hasen Müessesesinin Gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi.* Konya.

Durmuş, A. (2010, EKİM). Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi. (S. Köse, Dü.) *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 8*(16), s. 315-330.

Durmuş, M. E., & Demir, R. (2023). Bir Dayanışma Örneği Olarak Gayr-i Resmi Karz-ı Hasen Sandıkları. N. K. Çevik (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar - 1* (s. 45-69). Gaziantep: Özgür Yayınları. doi:https://doi.org/10.58830/ozgur.pub96.c446

Genç, A. T. (2019). *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma.* Sakarya.

Kaan, E. O. (2021, Aralık). Faize Alternatif Bir Finanasman Aracı Olarak Karz-ı Hasen Yerine Zekat. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 605-621.

Kaan, E. O. (2021). *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Yayınları.

Kahriman, E. (2020). *İslam Hukukunda Günümüz Mikro Kredi Yerine Karz-ı Hasen.* Yozgat.

Kur'an-ı Kerim. (tarih yok). Diyanet Vakfı.

Özdemir, M. (2019, Mayıs). Karz-ı Hasen için Duyarlılık Artırılmalı. *Bülten İgiad*, s. 13-17. https://igiad.org.tr/images/Karzi_Hasen_Makale_Rp.pdf adresinden alındı

Salih, C. (2014). *SOSYAL POLİTİKA KURUMU OLARAK Sosyal Politika Kurumu Olarak Karz-ı Hasen: Sosyal Bankacılık Modeli Önerisi.* İstanbul.

Sancar, M. A. (2021). *Yoksulluğun Giderilmesinde Karzı Hasen Müessesesi: Tekarüz ve Karz-ı Hasene Dayalı Mikrofinans Modeli Önerisi.* İstanbul.

Sırım, V. (2019, Aralık). İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 125-164.

Şenocak, İ. (2021). *Küresel Krizden Çıkış İslam İktisadı.* (F. Parmaksız, Dü.) İstanbul: Hüküm Kitap.

Ülev, S. (2021). *İslami Mikrofinans Kurumlarının Etkinliği: İksar Karz-ı Hasen Örneği.* Sakarya.

Yenice, A. C., & Genç, A. T. (2019). Hane Halkı Borçlanma Davranışlarında Karzı Hasenin Yeri. Kolektif, S. Kaya, M. Özdemir, & A. T. Genç (Dü) içinde, *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması* (s. 101-128). Ensar Yayınevi.

Bağımsızlıktan Günümüze Katar - Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri

İfet Bilir

İktisat Inönü Üniversitesi

ifetbilir02@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Katar, Türkiye, Ekonomik ve Ticari İlişkiler, Basra Körfezi, Bağımsızlık

Katar , Basra Körfezinin küçük olmasına karşın kendinden söz ettiren, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan bir Ortadoğu ülkesidir. Yaklaşık 11,000 km² yüzölçümü, 2,6 milyon civarındaki nüfusu , uyguladığı ekonomik ve siyasi politikaları, sahip olduğu ekonomik güç ile bölgedeki diğer ülkelerden ayrışmaktadır. Orta Doğu ve Körfez bölgesindeki diğer pek çok ülke gibi katar ekonomisi de petrol ve doğalgaza dayalı bir ülkedir. Katar, doğalgaz üretimine büyük önem verip üretim tesisleri kurmuştur. Böylece yıllar içerisinde doğalgaz üretimini arttırıp doğalgaz ihraç eden ülkeler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Katar'da yüksek bir nüfus artış hızı görülmekte olup bunun sebebi, ülkenin sanayileşme ve yatırım çalışmaları kapsamında özellikle doğalgaz ve altyapı çalışmaları için bu ülkeye gelen yabancıların sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Katar, 1971 yılında Birleşik Krallıktan bağımsızlığını kazanmıştır. Aradan geçen 52 yıllık süre içerisinde geleneksel bir toplum yapısının hâkim olduğu Katar, eğitim seviyesi yüksek modern bir devlete dönüşmüştür. Ekonomik yapı olarak ilkel bir ekonomik yapıdan, dünyadaki kişi başına gelir ve büyüme hızı en yüksek seviyelerde olan bir ekonomik yapı oluşturmuştur. Katarda bağımsızlık sonrası özellikle 1980-1995 yılları arasında yaşanan ekonomik sorunlar ve darbe krizlere neden olmuş olsa da bu durum büyüme ,gelişme ve dönüşüm için de itici güç oluşturmuştur. Katar, düşen petrol fiyatlarına ve uygulanan ambargolara, mali yapısını güçlendirerek ve ekonomisini çeşitlendirerek karşılık vermiş ve ekonomik bunalımları aşmayı başarmıştır. 1995 yılı sonrası makro ölçekte bir siyasi , ekonomik ve toplumsal dönüşüm gerçekleştirilmiş , birçok alanda reformlar yapmıştır. Katar, bağımsızlığından günümüze kadar sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını benimsemiştir. Katar'ın günümüzde sahip olduğu ekonomik büyümenin arka planında zengin yer altı kaynakları vardır. Katar yönetimi petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde ettiği gelirle bölgesel ve küresel ticaret gerçekleştirerek her yıl devlet gelirini artırmıştır. Bununla birlikte Katar, petrol ve doğalgazdan kazanmış olduğu gelirler sayesinde bankacılık ve finans sektörüne başarılı bir giriş yaparak bölgesel ve küresel

ölçekte dikkat çekmiştir. Ülke, vatandaşlarının gelir ve refah düzeyini artırmayı başarmıştır. Katar'ın günümüzdeki ekonomi politikasının temel hedefi , ülkenin ekonomisini doğalgaz ve petrol sanayileri dışında sanayilere sahip, çeşitlenmiş bir ekonomik yapıya kavuşturmaktır. Katar'ın temel ekonomik politikası, zengin yeraltı kaynaklarının desteğiyle hızlı ve köklü bir kalkınma sürecini yakalamak, dışa açık ve dünyaya entegre bir ekonomi yaratmak, güçlü ve aktif bir özel sektör oluşturarak ekonomide kamu kesiminin baskın rolünü azaltmaktır. Dünya piyasasında önemi giderek artan doğalgaz, ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki temel lokomotifi olmaktadır. Katar bilhassa son yıllarda dünyanın en çok adından söz ettiren , hızlı büyüyen, refah seviyesi yükselen ve dolayısı ile hızlı bir kalkınma gerçekleştiren ülkelerden biri olmuştur. Ülkede bulunan mevcut doğalgaz ve petrol rezervleri ülke ekonomisini uzun seneler güçlü tutmaya yetecek seviyede olup küresel piyasalardaki ekonomik ve siyasi dalgalanmanın, ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla ekonomik çeşitlilik sağlamaya ihtiyaç duymaktadır. Ülkenin dış politikasının temeli ticaret ve sıcak para akışına dayanan Katar yönetimi; finans, gayrimenkul, bankacılık, sanayi ve altyapı, telekomünikasyon ve medya gibi birçok alanda uluslararası ölçekte yatırımlar yapmaya devam etmektedir. Ülke en çok enerji satışı yapıp , gıda ve tüketim maddeleri satın almaktadır. Katar özellikle motorlu araçlar, elektrikli cihazlar ve otomobil gibi ürünler ithal etmektedir. Katar ticaretini Japonya, Güney Kore, Çin ,ABD, Fransa, Hollanda, İngiltere ile yapmaktadır. Türkiye ile olan ilişkileri 2000'li yıllar sonrasında artış gösteren Katar, Türkiye ile aynı paralelde politikalar izleyerek ilişkilerini günden güne güçlendirmiştir. Ayrıca Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından Katar'a uygulanan ambargo nedeniyle ülke özellikle gıda alanında Türkiye ile ticaretini arttırmıştır. Türkiye ve Katar arasında ikili ticaret hacmi son yıllarda hızlı bir ivme yakalamıştır. 2017 yılında Katar'a olan ihracat %48 oranında artarak 649 milyon dolar olmuştur. Katar'a Suudi Arabistan'ın liderliğinde uygulanan ekonomik ve siyasi ambargo sebebiyle , Katar ihracat konusunda Türkiye'ye yönelmiştir. 2018 yılında da ihracat bir önceki yıla göre %69 artarak 1,1 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmi de 1.4 milyar olmuştur. 2020 yılında Türkiye-Katar dış ticaret hacmi 1,3 milyar dolar olarak gerçekleşip Katar'a olan ihracatımız pandemi nedeniyle 1 milyar dolara gerilemiştir. 2021 yılında ise 1,2 milyar dolar olmuştur. 2022 yılında Türkiye ve Katar arasında ikili ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 22,5 artış göstererek 2,2 milyar doları bulmuştur. 2022 yılında Katar'a olan ihracatımız %23,4 artış göstererek 1.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Katar'a; mobilyalar, aydınlatma cihazları, prefabrik yapılar, elektrikli makine ,mekanik cihazlar , demir veya çelikten eşya, plastikler ve mamulleri ihraç etmekte olup alüminyum ve alüminyumdan eşya, plastikler ve mamulleri

mineral yakıtlar, yağlar, gübreler, inorganik kimyasallar, organik kimyasallar ithal etmektedir. İki ülke arasında kazan-kazan prensibi çerçevesinde yüksek potansiyelli stratejik bir ortaklık mevcuttur.

Katar'ın son yıllarda yaşamış olduğu krizler ve Türkiye ile olan münasebetleri başta ülkemizde olmak üzere dünyada dikkat çeken bir ülke olmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da küçük ama coğrafi, askeri, politik, toplumsal ve ekonomik olarak ciddi bir güce sahip olan bu küçük ama büyük aktörü tanımak önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı ,Ortadoğu'nun en önemli siyasal ve ekonomik aktörlerinden biri olan Katar'ı tanımak ve bağımsızlıktan günümüze kadar Katar- Türkiye ekonomik ve ticari ilişkilerini kapsamlı bir şekilde ele alarak araştırmak ve incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Literatür taraması yapılıp sayısal verilerden de yararlanılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Katar hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. Nüfus , coğrafi yapı, siyasi ve idari yapı açıklanmaktadır. İkinci bölümünde ise Katar'ın Bağımsızlık sonrası günümüze kadar gelen süreçteki genel ekonomik durumu ele alınmaktadır. Daha sonra ekonomik göstergeler ile katar ekonomisinin temel dinamikleri değerlendirilip sayısal veriler ve tablolar vasıtası ile açıklanmaktadır. Katar ekonomisindeki GSYİH, büyüme oranları ,işsizlik oranları , kişi başı gelir , enflasyon, dış ticaret hacmi gibi göstergeler incelenecektir. Son bölümde ise bağımsızlık sonrası günümüze kadar gelen süreçteki Katar devleti ile Türkiye devletinin ekonomik ve ticari ilişkileri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. Türkçe alan yazında katar ekonomisi özelliklede bağımsızlık sonrası katar ekonomisi ile ilgili çok fazla bilgi yer almamaktadır. Dolayısı ile bu çalışma literatüre bu çerçevede sağlayacağı katkı ile çalışmayı önemli ve gerekli kılmaktadır. . Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin askeri , ticari, kültürel, dini, sosyal ve aile ilişkileri alanlarına kadar uzanan kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Katar ve Türkiye arasındaki ikili ticaret hacmi, iki ülkenin coğrafi yakınlığı, tarihi bağları, politik, ekonomik ve toplumsal politikalardaki uyum, iki ülke hükümetleri arasındaki iyimser iletişim ve her iki ekonominin ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda büyüme potansiyelinin yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelecekte daha da artması sonucu kaçınılmaz olmaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, İ. (2017). "Katar Krizi: Değişen Bölgesel Güç Dengesinin İlk Pratik Yansıması" Ortadogu Analiz.9(81). 16-20

Battaloğlu, C.(2017). "Körfez Krizi: Katar'da Yeni Lider Figürü ve Ulusal Kimlik İnşası". Ortadoğu Analiz. 7(81). 14-15.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2017) "Katar Ülke Bülteni", İstanbul.

Ermağan, İ. ve Gümüş, B. (2014). Katar Dış Politikası ve Arap Baharı. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 2(12). 300-320.

IMF, https://www.imf.org/, (Erişim Tarihi :10 /07/2023).

Öztürkler, H. (2012). Katar Ekonomisinin Genel Özellikleri. Ortadoğu Analiz Dergisi. 4(45). 77-83.

The World Bank, https://data.worldbank.org/, (Erişim Tarihi :15 /06/2023).

Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (2023) "Katar Ülke Profili".

TÜİK , https://data.tuik.gov.tr/ (Erişim Tarihi :10 /06 /2023).

Yetim, M. ve Akcan, N.(2020) "Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç". Ortadoğu Analiz. 11(92), 24-28.

14. Oturum

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset

Oturum Başkanı: Muhammed Hüseyin Mercan

Salon 2

16 Kasım Perşembe

14.30 - 16.00

Levent Akpınar

Ontolojik Güvenlik Bağlamında İsrail Dış Politikasında Beka Sorunsalı: Oslo Anlaşmaları

Muhammed Mahsum Altan

Abd'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıma Kararı Çerçevesinde İsrail'in Küresel İmajı

Aytan Isayeva, Murad Aghayev

Azerbaycan İran İlişkilerinde Din Faktörü: Şiiliğin Etkisi

Ceyda Bostancı

Post Hegemonik Mücadele: Bizde Ben'in İmkanı

Ontolojik Güvenlik Bağlamında İsrail Dış Politikasında Beka Sorunsalı: Oslo Anlaşmaları

Levent Akpınar

Kudüs ve Filistin Çalışmaları Mardin Artuklu Üniversitesi

akpinarlevent@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Ontolojik Güvenlik Teorisi, İsrail Dış Politikası, Beka Sorunu, Oslo Anlaşmaları, Kimlik, Kaygı.

Uluslararası ilişkiler arenasında güvenlik çalışmaları çoğu zaman fiziksel güvenlik üzerinden değerlendirildi. Bu nedenle devletlerin güvenliğe dair yaklaşımlarını açıklamak her geçen yıl daha da zorlaştı. Özellikle son yıllarda oldukça popüler olan Ontolojik Güvenlik Teorisi (OGT) devletlerin güvenlik ilkelerine yeni bir algı ve zenginlik kattı. OGT çalışmacıları, güvenliğin sadece fiziksel perspektiften değerlendirilemeyeceği konusuna dikkat çekti. Bu bağlamda kimliğin, benliğin ve rutinlerin de dâhil edildiği güvenlik kavramına ait tanımlamanın daha isabetli olacağını varsayarak farklı bir bakış açısı sunuldu. Küreselleşmenin ve son zamanlarda artan göçlerin etkisiyle meydana gelen değişiklikler kimliğe yönelik tehditler olarak kabul edilirken farklı ulusların bir arada yaşadığı ülkelerde OGT kaygısı daha baskın hale geldi. Bu makalede ise İsrail gibi kozmopolit bir toplumda güvenlik algısı şekillenirken klasik güvenlik perspektifiyle açıklamanın bir noktada yeterli olmayacağı savunulmaktadır. OGT üzerinden sunulacak olan alternatif bakış açısı İsrail'in dış politikasındaki davranışlarını anlamlandırırken geçmişte yaşanmış olayların gelecekteki dış politika kararlarına nasıl etki edeceği açıklanacaktır. Makalede, İsrail'in Filistin ile yaptığı Oslo Anlaşmaları süreci OGT çerçevesinde tartışılacaktır. Tartışmada ise dış politika kararlarında kültürün, benliğin ve rutinlerin ne kadar etkili olduğu sorgulanacaktır. Böylece kimliğin ve benliğin aslında devletlerin davranışlarını etkilediğine dair savunulan hipotezlerin etkisi değerlendirilecektir.

Güvenlik denilince akla ilk gelen anlam olarak çoğunlukla devlet merkezli ve askeri unsurları içeren fiziksel güvenlik düşünülmektedir. Türk Dil Kurumu güvenlik kavramını; "Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet[1]" olarak tanımlamaktadır. Devletin, toplumun ve bireyin yaşamındaki düzenin aksaklık olmadan devam etmesi için güvenli bir ortam içerisinde yaşaması gerektiğini söylemek isabetli bir söylem olacaktır. Yahudi kökenli Amerikalı bir sosyal psikolog olan Abraham Maslow'a göre ise güvenlik kavramı, insanların temel ihtiyaçlarından sonra ikinci

öncelik olarak gelmektedir[2]. Güvenlik kavramından sadece fiziksel güvenliğin anlaşılmamasına dikkat edilmelidir. Fiziksel güvenlik asker, polis, güvenlik birimleri gibi kolluk kuvvetleri ve istihbarat kurumları tarafından sağlanırken insanın iç varlığına ve bu varlığın öz-kimliğine olan güvenliği yukarıda bahsettiğimiz oluşumlar tarafından sağlanamamaktadır. Benliğinin ve kimliğinin tedirginliğini yaşayan birey her ne kadar fiziksel anlamda güvende olsa da varlığının/varoluşunun güvenliği hakkında kaygılar taşımaktadır. Bu kaygılar bireyin varlığına, kimliğine ve hatta kültürüne karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Söz konusu tehditlere karşı devletin güvenliği için gerekli olan egemenlik sağlanırken toplumun güvenliği için hem bireysel hem de umumi anlamda kimliğin ve benliğin güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Benliğin güvende olmasını ontolojik güvenlik olarak tanımlamak mümkündür. Ontoloji ya da varoluşsal güvenlik kavramını, onu ilk kez psikoloji alanında kullanan R.D. Laing'den ödünç alarak sosyoloji literatürüne kazandıran kişi A. Giddens'tır.[3] Daha sonra farklı disiplinlere de geçen bu kavramı uluslararası ilişkiler çalışmacıları ve araştırmacıları da sıkça kullanmaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkiler alanında ontolojik güvenlik çalışan öncüllerden olan Jennifer Mitzen, birey bazında ontolojik güvenliği temel bir ihtiyaç olarak bedenin değil "benliğin" güvenliği olarak tanımlamaktadır.[4]

Bu durumun bariz bir örneği İsrail'in eski başbakanlarından Yitzhak Rabin döneminde yapılan Oslo Anlaşması'nın neticesinde ortaya çıktığı açıktır. Kısaca Oslo Anlaşmaları veya tam adıyla "Özerk Yönetim Geçici Düzenlemelerine İlişkin İlkeler Bildirgesi", İsrail Devleti ile (Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasında 13 Eylül 1993'te Washington'da çatışmayı sona erdirmek amacıyla imzalanan siyasi bir anlaşmadır. Çatışmaları bitirme girişimleriyle yapılan anlaşmanın yansımaları planlanan gibi neticelenmemiştir. Varılan uzlaşı bir yandan iki halk arasındaki şiddetli çatışmanın sona ermesi için umut verirken, diğer yandan tarafların anlaşmanın uygulanması konusundaki ciddiyeti ve niyetleri açısından şüphe ve endişeye yol açmıştır. Bu endişe ve kaygılar, taraflarda ontolojik güvensizlik hissedilmesine neden olmaya başlamıştır. Kısa bir zaman sonra dönemin başbakanı Yitzhak Rabin, Oslo Anlaşmalarının İsrail devleti için varoluşsal bir tehlike olduğuna inanan fanatik bir Yahudi tarafından öldürülmüştür.

Bu durumdan anlaşılacağı üzere ontolojik güvenlik eksenindeki beka sorunu ülkelerin iç politikasını etkilediği gibi dış politikasına da etki etmektedir. Özellikle İsrail gibi çatışan kimliklerin bir arada yaşadığı kozmopolit toplumda ontolojik güvenliğin sağlanması hem ulusların hem de devletin hayatta kalması açısından elzemdir. Bu bağlamda özellikle Arap

nüfusa karşı nicelik bakımından oldukça az sayıda olan Yahudi toplumunun ve İsrail hükümetinin ontolojik güvenlik sorunları yaşadığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada ise bahse konu olan sorunlar arasında en tehlikelisinin beka sorunu olduğu varsayılmıştır.

Araştırmanın konusu "Ontolojik Güvenlik Bakımından İsrail Dış Politikasında Beka Sorunsalı; Oslo Anlaşmaları" başlığı altında ele alınacaktır. Yitzhak Rabin liderliğinde yapılan Oslo Anlaşmalarının olumsuz sonuçlanması ve Rabin'in fanatik bir Yahudi tarafından öldürülmesi sonucunda çatışan kimlikler olan Yahudi ve Araplar arasında kaygı, endişe belirsizlik gibi korkular ortaya çıkmıştır. Bu korkulara karşı alınan tedbirler bir tarafın güvenliğini sağlarken diğer tarafta güvensizlik meydana getirdiği için beka sorununa yol açtığı düşünülmektedir. İsrail gibi çatışan kimliklerin bir arada yaşadığı kozmopolit toplumda ontolojik güvenliğin sağlanması hem ulusların hem de devletin hayatta kalması açısından önemli bir durum olarak kabul edilmektedir. Bir diğer deyişle özellikle Arap nüfusa karşı nicelik bakımından oldukça az sayıda olan Yahudi toplumunun ve İsrail hükümetinin ontolojik güvenlik sorunları yaşadığını söylemek mümkündür. Daha önce yapılan Türkçe çalışmalarda İsrail'in güvenlik politikası ontolojik güvenlik üzerinden değerlendirilmemiştir. İngilizce veya İbranice yapılan çalışmalar ise beka perspektifinden incelenmemiştir. Bu çalışmada ise İsrail'in en büyük sorunlarından birisinin beka sorunu olduğu varsayılmıştır. Ortak bölgeleri paylaştığımız coğrafyada İsrail'in ontolojik güvenlik açısından dış politikadaki beka sorunsalını doğru kavrayabilmek, uluslararası ilişkilerimiz açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de oldukça bâkir bir alan olan ontolojik güvenliğin İsrail üzerinden incelenmesiyle yapılacak çalışmanın ülkemizdeki akademik ve politik çalışmaları desteklemesi beklenmektedir. Çalışmanın temeli "Yahudi kimdir/nedir?" sorusu doğrultusunda İsrail'in dış politikasında alınan kararların din ve etnik kimlik ile şekillenen rutinlerin paralelinde oluşan sorunsal üzerinden bir tartışma başlatmaktadır. İsrail devletinin kuruluş bildirisinde "Yahudi Devleti" olduğu yazmaktadır. Haliyle her şey "Yahudi" perspektifinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Yahudi kavramının neyi ifade ettiğini din ve ulus kavramları çerçevesinde tanımlamak gerekmektedir. Bir diğer açıdan kimliğin Yahudiler için ne ifade ettiği ve Yahudi kimliğinin hayatta kalmasının dış politikada ne gibi etkilere yol açtığına dair savunulan hipotezlerin de makalede tartışılması planlanmaktadır. Çünkü bu tartışma İsrail'in ontolojik güvenliğine yönelik endişelerden doğan beka sorununun dış politikasını da etkilediği yönünde bir varsayımda bulunmaktadır. Ülkemizde akademik alanda yapılan güvenlik çalışmalarının son zamanlarda geliştiği göz önünde alındığında ve günümüzün hızla değişen dünyasında, yaşanan göçlerin, bilgi kirliliğinin ve sağlıksızca artan aşırı milliyetçi düşüncelerin doğurduğu sorunlar, güvenlik

çalışmalarına farklı bir perspektiften bakma gereksinimi sunmuştur. Türk akademisindeki ontolojik güvenlik alanında yapılan çalışmaların -özellikle İsrail odaklı çalışmalar- oldukça sınırlı olması, böyle bir çalışma yapılması zaruretini doğurmuştur. Ayrıca bu çalışmada izlenen yöntemlerin ve ele alınan konuların hem ülkemizdeki güvenlik çalışmalarına hem İsrail bağlamında yapılan güvenlik çalışmalarına hem de İsrail dış politikasına ilgili olan araştırmacılara katkı sağlaması planlanmaktadır. Öyle ki bu çalışma konuya meraklı olan araştırmacıları ontolojik güvenliğin İsrail üzerinde nasıl etkili olduğunu kendi çalışma alanlarıyla ilgili olarak yeni bakış açılarına teşvik edebilme potansiyeline sahiptir.

[1] "Güvenlik", Sözlük, Türk Dil Kurumu, erişim 31 Mayıs 2022, https://sozluk.gov.tr/?kelime=güvenlik.

[2] Abraham H. Maslow, "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review* 50, sy 4 (1943): 376.

[3] Helin Sarı Ertem ve Aslı Nur Düzgün, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17, sy 37 (2021): 42.

[4] Ertem ve Düzgün, 43. Bu makalenin de konusunu içeren ana kaynak; Jennifer Mitzen, "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations* 12, sy 3 (2006): 342.

Kaynakça

Aytürk, İlker. "Yahudi Kimdir Tartışması Işığında İsrail'de Din ve Etnik Kimlik". *Doğu Batı*, t.y.

Bahar Rumelili ve Umut Can Adısönmez. "A New Paradigma on the Identity-Security Nexus in International Relations: Ontological Security Theory". *Uluslararası İlişkiler Konseyi* 17, sy 66 (01 Haziran 2020): 23-39.

Balaban, Gökçe. "Ontolojik Güvenlik". *Güvenlik Yazıları Serisi*, sy 53 (2020): 9.

Ertem, Helin Sarı ve Aslı Nur Düzgün. "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17, sy 37 (2021): 39-83.

Giles, Gregory F. “CONTINUITY AND CHANGE IN ISRAEL’S STRATEGIC CULTURE”. İçinde *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, 99-116. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Kopeć, Rafał. “The Determinants of the Israeli Strategic Culture”. *Walter de Gruyter GmbH* 1, sy 6 (2016): 135-46.

Maslow, Abraham H. “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review* 50, sy 4 (1943): 370-96.

Mitzen, Jennifer. “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”. *European Journal of International Relations* 12, sy 3 (2006): 341-70.

Nimrod Goren. “Israel’s Regional Foreign Policies: What Is at Stake for the New Government?” *European Institute of the Mediterranean*, 2020, 502.

Paul, Darel E. “Sovereignty, Survival and the Westphalian Blind Alley in International Relations”. *Review of International Studies* 25, sy 2 (1999): 217-31.

Ronen Hoffman, Yuval Benziman, ve Joel Peters. “Key Elements of Israel’s Foreign Policy”, 4. Tel Aviv University: The Israeli Institute For Regional Foreign Policies, 2014.

Salameh, Mohammed Torki Bani ve Ahmad Ishakat. “Understanding Israel’s Foreign Policy from the Perspective of Identity and Security”. *Insight Turkey* 24, sy 2 (2022): 181-202.

Shibley Telhami. “Israeli Foreign Policy: A Static Strategy in a Changing World”. *Middle East Institute* 44, sy 3 (1990): 399-416.

Spyros Blavoukos ve Dimitris Bourantonis. “Identifying Parameters of Foreign Policy Change: An Eclectic Approach”. *Sage Publications, Ltd.* 49, sy 4 (Aralık 2014): 483-500.

Türk Dil Kurumu. “Güvenlik”. Sözlük. Erişim 31 Mayıs 2022. https://sozluk.gov.tr/?kelime=güvenlik.

Valerie M. Hudson ve Christopher S. Vore. “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow”. *Wiley on Behalf of The International Studies Association* 39, sy 2 (1995): 209-38.

Zarakol, Ayşe. “States and ontological security: A historical rethinking”. *Cooperation and Conflict* 52, sy 1 (2017): 48-68.

ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıma Kararı Çerçevesinde İsrail'in Küresel İmajı

Muhammed Mahsum Altan

Uluslararası Politik Ekonomi Karabük Üniversitesi

mahsunaltan@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: İmaj, İsrail'in İmajı, ABD'nin Kudüs Kararı.

Çalışmada uluslararası imaj kavramı ve bu kavramın kapsadığı olgular çerçevesinde İsrail'in küresel ölçekteki imajı ele alınmaktadır. İsrail devletinin Kudüs'ü tek taraflı olarak kendi başkenti ilan ettiği 1967 ve 1980 kararları ve 2017 yılında ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması çerçevesinde, İsrail'in uluslararası imajının durumu açıklanmıştır. İsrail parlamentosunun Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi kararlarının ve ABD'nin bu kararlar doğrultusunda 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesinin uluslararası hukuk ve kamuoyu ve devletler nezdinde oluşturduğu izlenime değinilmiştir.

Çalışmanın amacı, uluslararası imaj kavramının izah edilerek bu kavramın kapsadığı olgular özelinde İsrail devleti üzerindeki uluslararası imaj algısının ABD'nin Kudüs Kararı çerçevesinde incelenmesidir. Uluslararası ilişkilerde ciddi etkiye sahip olan imaj olgusunun, devletlerin küresel algılanışında büyük oranda önem arz ettiği üzerinde durulmaktadır. Özellikle ülkenin uluslararası imajının olumlu veya olumsuz olması durumlarında bunun dış politikadaki etkisine ve gücüne ne denli katkıda ya da zararda bulunduğunun önemine dikkat çekilmektedir. Bulunduğu jeopolitik konum itibariyle uluslararası imaj olgusunun, İsrail devleti açısından önemi gözlemlenebilmektedir. Çalışma, devlet olarak aldığı kararlarla bulunduğu bölgeye ve dolaylı olarak tüm dünyaya sirayet edebilecek potansiyel etkiye sahip İsrail devletinin nasıl bir uluslararası imaja sahip olduğunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırma; İsrail'in, Kudüs hususunda, uluslararası hukukta tartışılan ve kabul görmeyen eylemlerinin ve bu eylemler kapsamında 2017 yılında ABD tarafından Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınmasının, küresel ölçekte ve devletler üzerinde bıraktığı intibayı tespit edip ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda çalışma, İsrail devletinin gelişen olgular istikametinde uluslararası ilişkilerdeki imajının ortaya konulması açısından önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın meydana getirilmesi esnasında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. İmaj ve uluslararası imaj hususlarını konu alan makaleler incelenmiştir. Bunun yanında İsrail'in Kudüs ve Filistin üzerindeki politika ve faaliyetlerini içeren makale, rapor ve internet kaynakları taranmıştır. Basında yer almış haber, yazı ve çalışmalar taranmıştır. Çalışmanın esas dayanağını oluşturan uluslararası imaj kapsamında İsrail'i ele alan kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. İsrail'in Kudüs ile ilgili eylem ve politikalarının uluslararası hukuktaki yeri ve uluslararası kamuoyu nezdindeki izlenimini ele alan medya çalışmaları, medya haberleri, bilimsel makaleler, uluslararası anlaşmalar ve kitaplar incelenmiş ve bu doğrultuda bu çalışmanın ortaya çıkması adına yararlanılmıştır.

Araştırma, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump tarafından 2017 yılında alınan Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınması kararının, İsrail devletinin uluslararası imajına ne şekilde etki ettiğinin incelenmesine yöneliktir. Bu problem kapsamında İsrail devletinin diğer devletler nezdindeki izleniminin nasıl olduğu sorusu üzerinde durulacaktır. İsrail devletinin Kudüs hususundaki politika ve faaliyetlerinin bunun yanında esas olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin 2017 yılında almış olduğu Kudüs kararının İsrail'in uluslararası ilişkilerdeki imajına olumsuz etki ettiği araştırmanın hipotezi olarak ortaya koyulmuştur.

Araştırma kapsam olarak ABD'nin 2017 yılı Kudüs Kararı çerçevesinde İsrail devletinin uluslararası ilişkilerde imaj olgusunun ne yönde şekillendiği üzerinedir. Bu anlamda İsrail'in Kudüs meselesi özelinde sahip olduğu genel küresel imajı üzerinde durulmuştur. İsrail'in bu meselede takip ettiği politika ve faaliyetlerinin uluslararası hukuk ve uluslararası toplumdaki yeri dikkate alınmıştır. Uluslararası ilişkilerde imaj konusunun ele alınması ve bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar geçmişe nazaran son yıllarda daha fazla ortaya konulsa da geniş bir kaynak yelpazesine sahip değildir. Özellikle İsrail devletinin uluslararası imajının değerlendirilmesi ve ele alınması anlamındaki akademik çalışmalar çok sınırlı bir alan işgal etmektedir. Bu anlamda konunun kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi adına çeşitli akademik görüş yelpazesinin içinde olduğu araştırma meydana getirebilmek zorlaşmıştır.

İsrail devleti, 1948-1949 Arap-İsrail savaşları esnasında Batı Kudüs'ü işgal etmiştir. Doğu Kudüs'ün de Ürdün tarafından işgal edilmesiyle şehir bu tarihten itibaren ikiye bölünmüş duruma gelmiştir. İsrail, işgal ettiği Batı Kudüs'ü devletinin bir parçası haline getirebilmek adına 1949 yılında birçok kamu kurumunu şehre taşımış, parlamentosunu da burada toplamıştır. İsrail'in Batı Kudüs üzerindeki hükümranlık iddiası uluslararası toplum tarafından hiçbir zaman açıkça kabul görmemiştir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 303 sayılı

kararında, Kudüs'ün uluslararası sistemle ve kendine ait bir yönetimle yönetileceği (*corpus seperatum*) açıklanmıştır. Fakat İsrail Batı Kudüs işgal altında tutmaya devam etmiş ve BM tarafından Kudüs'ün uluslararası bir yönetim altına koyulması düşünülen bu karar da uygulanamamıştır. İsrail, 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı ile Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs'ü de ilhak etmiştir. Artık Kudüs'ün tamamında egemenlik iddiasında bulunan İsrail'in bu talebi BM tarafından reddedilmiştir. Çünkü Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması'na göre askeri güç kullanarak toprak elde edilmesi yasaktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2253 sayılı 4 Temmuz 1967 tarihli kararıyla İsrail'in, Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik olan eylemlerinden endişe duyduğunu ve bu tür faaliyetlerden uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Fakat İsrail parlamentosu olan Knesset, 1968 yılında Doğu Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), İsrail'in attığı bu adımı yasadışı ve geçersiz olarak değerlendirmiştir.

Kudüs'ü kendi bütünlüğüne dahil etme eylemlerinden vazgeçmeyen İsrail, 1980 yılında yürürlüğe koyduğu yasa ile Kudüs'ü "bölünmez ve ebedi" başkenti ilan etmiştir. BM, 19 Aralık 1983 tarihli 38/180 sayılı kararıyla İsrail'in barışsever bir üye olmadığını, Kudüs dahil olmak üzere Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgalini kınamıştır. BM, İsrail'in adı geçen bölgeler üzerindeki hukuka aykırı egemenlik iddialarını her seferinde reddetmiştir. İsrail'in 1967 öncesindeki düzene hızlı bir şekilde dönmesinin elzem olduğu üzerinde durulmuştur. Lakin tüm bu çağrılar da İsrail'in Kudüs üzerindeki faaliyetlerini değiştirmesine engel olamamıştır.

Tarihler 6 Aralık 2017'yi gösterdiğinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump, altı ay süreyle ertelediği büyükelçiliğin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını içeren kararı imzalamış, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını beyan etmiştir. Uluslararası hukukta karşılığı olmayan bu kararın açıklanması dünya kamuoyunda infial uyandırmış, tepkiyle karşılanmıştır. Uluslararası arenada yer alan her devlet bu karara karşı tepkisiz kalmamıştır. Özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı Dönem Başkanlığı sıfatıyla Türkiye ve Arap Ligi Dönem Başkanlığı yürüten Yemen tarafından bu kararı reddeden bir karar tasarısı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulmuştur. BM Genel Kurulu'na sunulan karar tasarısı 128 evet, 9 ret ve 35 çekimser oyla kabul edilmiştir. Özellikle İsrail ve ABD çıkarıldığında 9 ret oyun 7'sinin Honduras, Guatemala, Mikronezya, Nauru, Togo, Palau ve Marshall Adaları gibi siyasi ve ekonomik yönden etkileri epeyce kısıtlı ve ABD'nin tehdit ve tahakkümü altında olan ülkeler tarafından verilmesi manidardır. Birleşmiş Milletler, kabul edilen bu tasarıyla devletlere,

Kudüs'te diplomatik temsilcilik kurmaktan imtina etmeleri çağrısında bulunmuştur. İsrail'in, Kudüs nezdinde uluslararası hukuku görmezden gelen eylemleri, 2017 yılında ABD Başkanı Trump'ın kararını en hararetli şekilde desteklemesiyle zirveye ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ezici çoğunlukla kabul edilen tasarı ile uluslararası toplum İsrail'in Kudüs üzerindeki faaliyetlerinin karşısında olduğunu göstermiştir.

Ele alacağımız çalışmanın ilk kısmında imaj kavramı ve uluslararası imajın ne olduğu üzerinde durulacaktır. İkinci kısmında İsrail devletinin kendi imajını nasıl tanımladığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Akabinde Filistin meselesi ve İsrail'in Kudüs'ün statüsü üzerinde uyguladığı politikalar incelenecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Aralık 2017'de aldığı, Kudüs'ün statüsünü görmezden gelen ve şehri İsrail'in başkenti olarak ilan eden dayanaksız kararının uluslararası kamuoyunda neden olduğu tepkiler ele alınacaktır. Son kısımda ise İsrail'in Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik faaliyetlerinin ve buna yönelik faaliyetleri desteklemesinin uluslararası ilişkilerdeki imajına verdiği ve uluslararası toplumda sebep olduğu olumsuzluklar irdelenecektir. Değinilenler özelinde, İsrail'in uluslararası toplum nezdindeki imajının hangi noktaya geldiği incelenecektir.

Kaynakça

Alkan Özcan, S., Tunç Yaşar, F., & Kor, Z. T. (2010). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine FİLİSTİN.* İstanbul: İHH Yayınları.

Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Baran, D. (2018). GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA KUDÜS'ÜN STATÜSÜ MESELESİ. *Global Political Trends Center Policy Brief,* 1-14. http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PB_56.pdf adresinden alındı

Baykasoğlu, A., Dereli, T., Sönmez , A. İ., & Yağcı, E. (2004). İmaj Yönetimi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 3-18.

Belevi, M. M. (2020). Küresel Güçlerin ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e Taşınmasıyla İlgili Duruşları. *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 151-161). içinde İstanbul: SETA Yayınları.

Çalışkan, B. (2018, Haziran 4). *İNSAMER.* Trump'ın Kudüs Kararı ve Rusya'nın Tutumu: https://insamer.com/tr/trumpin-kudus-karari-ve-rusyanin-tutumu_1513.html adresinden alındı

Dalaman, C. (2017, Aralık 7). *Merkel: 'Kudüs Kararını Desteklemiyoruz'.* Amerika'nın Sesi: https://www.amerikaninsesi.com/a/almanyadan-kudus-tepkisi/4153603.html adresinden alındı

Dilek, M. S. (2018). TRUMP YÖNETİMİNİN KUDÜS KARARINA ANALİTİK BAKIŞ. *International Journal of Social Inquiry*, 97-137.

Ergün, Y. (2018, Ocak). KUDÜS'ÜN HUKUKİ STATÜSÜ VE ULUSLARARASI TOPLUMUN ABD'YE CEVABI. *Uluslararası Hukuk Bülteni*(13), 8-10. Mayıs 27, 2021 tarihinde https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2682019104557B%C3%BClten_sayi1309.02.2018.pdf adresinden alındı

Garaudy, R. (2019). *İsrail Sorunu.* (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

Gültekin, B. (2013). TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI İMAJINDA YÜKSELEN DEĞERLER VE EĞİLİMLER. *Selçuk İletişim*, 126-140.

Herzl, T. (2007). *Yahudi Devleti* (2. b.). (S. Demir, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.

Karabulut, B. (2018). ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İMAJ YÖNETİMİ: ULUS MARKALAŞMASI ÖRNEĞİ. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 169-192.

Karagöz Yerdelen, B. (2017). Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı. *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, 43-63.

Kutluay, Y. (2013). *Siyonizm ve Türkiye.* İstanbul: Bilge Karınca.

Küçük, A. (1994). YAHUDİLİKTEKİ ARZ-I MEV'UD ANLAYIŞININ BOYUTLARI. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33*(1), 101-111.

Mod Nor, M., & İbrahim, M. H. (2020). Malezya'nın Trump'ın Beyt'ül Makdis Kararına Karşı Tutumu. *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 179-195). içinde İstanbul: SETA Yayınları.

Öke, M. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu.* İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Pınar, L. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood. *İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, 6*(1), 253-274.

Pınar, L. (2018). Kudüs Tasarısı Oylaması ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki İmajı. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 683-699.

Shakak, I. (2004). *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*. (A. E. Dağ, Çev.) İstanbul: Anka Yayınları.

Şakir, H. (2020). Trump Yönetiminin Kudüs Kararına İlişkin Resmi Arap Tutumları. A.-F. El-Awaisi, & M. Ataman (Dü) içinde, *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 123-150). İstanbul: SETA Yayınları.

Türkkahraman, M. (2011). GÜNÜMÜZÜN BÜYÜSÜ İMAJ VE GERÇEK HAYAT. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 1-14.

Yesevi, Ç. G. (2017). İsrail'in Devlet İmajının Şekillenmesi. *Bilge Strateji, 9*(16), 97-129

Azerbaycan İran İlişkilerinde Din Faktörü: Şiiliğin Etkisi

Aytan Isayeva [1,*] & Murad Aghayev [2]

[1] Uluslararası İlişkiler Selçuk Üniversitesi

[2] Tefsir Necmettin Erbakan Üniversitesi

ayten.isayeva00@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Azerbaycan, İran, Dış Politika, Şiilik.

Son dönemlerde yaşanan gelişmeler Güney Kafkasya'yı bir taraftan istikrara yaklaştırırken diğer taraftan yeni tehditleri beraberinde getirmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçları sadece bu iki ülkeyi değil, aynı zamanda bölgede bulunan diğer ülkeleri de etkilemektedir. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra bölgede jeopolitik dengeler açısından önemli değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bölge ülkelerinden Azerbaycan ve onun güney komşusu İran ortak tarihi, yakın kültürü ve coğrafyayı paylaşmaktadır. Bu öğelere sahip olmak ikili ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunsa da zaman zaman bir takım sorunların yaşandığını göstermektedir. Uluslararası ve diplomatik ilişkilerde belirleyici olan birçok faktör sayılabilir ki bunlar arasında din faktörü günümüzde ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Azerbaycan ve İran'da yaygın din İslam dinidir. Ayrıca her iki ülkeni nüfusu büyük oranda Şii (Caferiyye mezhebi) mezhebine mensup müslümandır. İran teokratik bir yönetimi benimsemekte, iç ve dış politikasını oluşturan siyasal kültürünü Şii mezhebinin temel esaslarına dayandırmaktadır. İran'ın benimsediği bu siyasi kültür kökleri itibariyle geçmişten beri süregelmektedir ve temelde Şiileri tek bir merkezde toplayan Şii devletinin kurulmasına dayanmaktadır. İşleyiş bakımından bu sistem sonraki evrede İran İslam Devrimi'nin lideri İranlı Şii din adamı ve siyasetçi Ruhullah Humeyni tarafından yeniden şekillendirilmiştir. Dünyada en çok Şii nüfusu barından ve onun temsilcisi sayılan İran, Şiilik temelli bir kamu diplomasisi yürütmektedir. Böylece Şiilik bir kamu diplomasisi aracı olarak İran'ın ideolojik ve teolojik bakışını dünyaya yansıtmaktadır. Aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti politik hedeflerine ulaşmak, etki alanını genişletmek ve nüfuzunu güçlendirmek için Şii mezhebini benimsemiş topluluklara yönelik kamu diplomasisi yürütmektedir. Dahilinde 30-40 milyon civarında Azerbaycan türkü olan İran'ın, yakın komşusu Azerbaycan'a yönelik dış politikasında da Şiilik etkili bir araç olmaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmasının ardından İran yönetiminin Azerbaycan'a yönelik tutum ve açıklamaları iki ülke ilişkilerinde gerilimi artırmıştır. İran'ın Ermenistan'a açıktan destek vermesi ilişkilerin yönünü belirleyen husus olmuştur. İran tarafından yapılan bir açıklamadan aslında Azerbaycan'a destek verildiği anlaşılabilir. Fakat bunun nedenlerinden biri yukarıda belirtildiği gibi İran'da yaşayan Azerbaycan türklerinin protesto gösterileri düzenlemesidir. Peki İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçlarının İran'a etkisi nedir? Bu sorunun cevabı şübhesiz İran'ın jeopolitik konumudur. Azerbaycan'ın Nahçivan Özerk Cumhuriyeti'ne ulaşması için İran üzerinden geçmesi gerekmekte olup bu Azerbaycan'ın İran'a bağımlılığının olması demektir. Ayrıca Türkiye'nin Orta Asya açılımı çerçevesinde İran'ın jeopolitik önemi söz konusudur. Savaşın getireceği yeni düzende bu durumların değişeceği aşikardır. Bu açıdan Ermenistan'ın savaştan yenilgi ile ayrılması İran için olumsuz değerlendirilebilir. Savaştan sonra barışın tesis edilmesi konusunda tüm girişimlere rağmen anlaşmanın imzalanmaması, Ermenistan tarafının ateşkes anlaşmasının şartlarını ihlal etmesi ve bu süreci uzatması ise İran'ın politik çıkarları için oldukça önemlidir. Kısacası Güney Kafkasya'da statükonun değişmesi, düzenin yeniden şekillenmesi Tahran yönetimini endişelendirmektedir.

Çalışmamızda İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Azerbaycan ve İran ilişkilerinde yükselen gerilimlerde din faktörünü Şiilik bağlamında ele almak amaçlanmıştır. Çünkü yaşanan gelişmeler ve gündem iki ülke ilişkilerinde din faktörünün de etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Bu kabul doğrultusunda çalışmada, önce İkinci Karabağ Savaşı sonrası dönemde Azerbaycan İran ilişkilerinin ele alınması planlanmıştır. Burada hedef gerilimin altında yatan nedenleri incelemektir. Daha sonra Azerbaycan'da din anlayışı ve Şiilik araştırılarak İran Şiiliğinin Azerbaycan üzerindeki etkisinin ne gibi sonuçlar doğuracağı sorusu üzerinde durulması planlanmıştır. Çalışmamız uluslararası ilişkilerde güncel bir meseleyi konu edindiğinden gündemdeki gelişmelerin takip edilerek içerikte yer verilmesi planlanmıştır. Son olarak analiz bölümünde Bakü ve Tahran yönetiminin çatışmacı ve gerginliğin üst düzeylere kadar ulaştığı politikalarının aksine yapıcı ve işbirlikçi ilişkiler geliştirme potansiyelleri üzerinde analitik bir değerlendirmenin yapılması planlanmıştır.

Yukarıdaki kısmı ihtiva eden çalışmamız için ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, Azerbaycan-İran ilişkilerini inceleyen yerli, yabancı ve türkçe birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmaların bir kısmı bu ilişkileri tarih perspektifiyle, bir kısmı dönemsel olarak, bir kısmı da edebiyat ve kültür bağlamında ele almaktadır. Uluslararası

ilişkiler açısından da birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat özellikle son dönemi çalışan ve ilişkilerin Şiilik boyutunu odak noktası olarak ele alan çalışmaların sayısı azdır. Bizim de amacımız planladığımız haliyle ve Uluslararası İlişkiler perspektifiyle bu konudaki literatürü zenginleştirmektir.

Kaynakça

Aliyev, R. (2004). Din ve Devlet. Bakı. İrşad Neşriyatı.

Aslanbeyova, N. (2008). Azerbaycan-İran. Bakı. M. F. Ahundov Adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi.

Babaoğlu, H. (2007). Azerbaycan Uluslararası İlişkilerin Aktörü Gibi: Siyasi, İdolojik ve Diplomatik meseleler. Bakı. Elm.

İsmayılov, İ. (2006). Azerbaycan-İran Medeni İlişkileri XX. Yüzyılda. Bakı. ADNA.

Moazami, B. (2013). İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne. Çev. Bahar Bilgen. İstanbul. İletişim Yayınları.

Özcan, S. A. (2014) – İmanbeyli, V. (2014). Azerbaycan'da in ve Kimlik. İstanbul. Küre Yayınları.

Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü". Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 7(1): 84-103.

Yunusov, A. (2004). Azerbaycan'da İslam. Bakı. Sulh ve Demokratiya İnstitutu Neşriyatı.

Post Hegemonik Mücadele: Bizde Ben'in İmkanı

Ceyda Bostancı

Siyaset Bilimi ve Uluslararası Ilişkiler Istanbul Üniversitesi

bostanciceyda@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Kendilik, Kolektivite, Kamusal Alan.

Hegemonyanın İnşa Sürecinde Kollektif Özne

Mouffe (2019, s. 53). evrenselci yaklaşımlara karşı çıkmakta ve özcülük karşıtı yaklaşımın önemini vurgulamaktadır ve politik öznelliğin inşasında politik kimlikleri nesnel bir biçimde değerlendirilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncesiyle "işçi sınıfı" dediğimizde kesin ve geçerli bir tanım yapılmamalıdır. Diğer taraftan Mouffe tikellikleri barındıran evrensellikler inşa etmeye çalışmaktadır.

Mouffe özneyi kollektif biçimde düşünmektedir ve özneyi biz- onlar karşıtlığı üzerinden kurmaktadır. Bu noktadan hareketle biz ve onlar ayrımının aşılması gerektiği fikrinin hatalı öncüllere dayandığını söylemektedir (Mouffe, 2010, s. 8). Bu sebeple çatışma olasılığına yer verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durumu şu sözleriyle açıklamaktadır: "*Ancak, çatışmanın sona ermesini arzularken, eğer insanların özgür olmalarını istiyorsak, her zaman çatışmanın ortaya çıkabilme olasılığına izin vermeliyiz ve farklılıkların karşılanabileceği bir alan sağlamalıyız."* (Laclau ve Mouffe,1998).

Mouffe çalışmasında siyaset ve siyasal arasında bir ayrım yapmaktadır. Buna göre siyasal "antagonizmanın ontolojik boyutu" iken, siyaset ise insanların birlikte yaşamasını sağlayan pratikler ve kurumlar bütünlüğü olarak tanımlamakta ve bu pratikler "siyasal"ın inşa ettiği çatışma zemininden hareketle ortaya çıkmaktadır (Mouffe, 2015, s.14). Bu noktadan hareketle siyasetin oluşması için siyasala ihtiyaç vardır. Siyaset bir ev gibi yapı olarak tasvir edilebilirken, siyasal evin içindeki odalar gibi yapının içindeki bağlantıları inşa etmektedir.

Yapıbozumcu yaklaşım"siyasal" kavramının iki boyutuyla ilgilenmektedir: İlk boyut siyasalın 19.yüzyılan beri toplumun zorunlu yasalarına bağlı olarak inşa edilmiş "alt sistem" ya da "üst yapı" olarak anlaşılmaktaydı. İkinci boyut ise siyasal kurma edimlerinin tamamlanmamışlığı, yani bu edimlerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği olarak ifade edilmektedir (Laclau, 2016). Siyasalın ilk boyutu toplumu bir araya getiren ilkeleri ifade etmektedir. İkinci boyutta ise

siyasal "olumsallık" ilkesini merkeze koymaktadır. Böylece ilişkiler ve edimler en iyi ya da bir "zorunluluk" ve "evrensellik" çerçevesinde gelişmemektedir.

Laclau yapıbozum metodolojisini siyaset teorisinde tanımlayarak yapıbozumun iki boyutu olan "karar-verilememezlik/ karar" ilkesine odaklanmaktadır. Bu ilkeden hareketle "antagonizma" verilmesi gereken "kaçınılmaz karar anında ortaya çıkan rasyonel uzlaşmanın sınırlılığı" olarak tanımlanmaktadır. (Mouffe, 2015, s. 23). Antagonizma hem bir karşıtlık hem de bu karşıtlığı inşa eden sınırdır.

Mouffe toplumsal düzeni ve toplumu şu şekilde tanımlamaktadır:

"Her toplumsal düzen "hegemoniktir" ve toplum, olumsallık/zorunsuzluk bağlamında bir düzen kurmayı amaçlayan bir dizi pratiğin sonucunda ortaya çıkar. Herhangi bir düzenin yaratıldığı ve toplumsal kuramların anlamının sabitlendiği eklemlenme [articulation] eylemlerine "hegemonik pratik" adını veriyoruz". (2015, s.25)

Mouffe (2015, s. 13) olumsallığın toplumun bir özelliği hâline geldiğini ve yaşanılan her düzenin "hegemonik bir doğa" üzerine kurulduğunu söylemektedir ve bu sebeple "uzlaşmış toplum fikrinden" vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre kurulan her düzen bir baskınlık ve üstünlüğe sahiptir. Hegemonik pratikler eklemlenerek alışılagelmiş pratikler oluşturmaktadır. "Biz" ve "onlar"ı inşa eden bu hegemonik pratiklerdir.

Mouffe "hegemonya"nın aşılmasını değil, hegemonyanın içerisinde "birlikte yaşam" idealini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple onun için radikal siyasetin amacı "hegemonyanın ötesinde bir toplum yaratmak" değil, demokrasinin radikalleşmesiyle eşitlikçi ve özgürlükçü bir süreç ortaya koymaktır (Mouffe, 2015, s. 16).

Hegemonyanın içerisinde "birlikte yaşam idealinin gerçekleşmesi" için halk inşa edilmelidir. Neoliberal çağda halkın sadece çoklu bir yapıda değil aynı zamanda bölünmüş olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ve bu bölünmüşlüğün aşılamayacağını savunmaktadır (Mouffe, 2015, s. 16). Bu sebeple siyasalın kurucu unsuru antagonizma olması kaçınılmazdır.

"Birlikte yaşama imkanının" kimseyi dışlamamak üzerine değil, biz/ onlar ayrımının kabul edilmesine ve siyasal alandaki tutkuların yaşatılması gerektiğine inanmaktadır (Mouffe, 2010, s. 26). Mouffe'un siyasal alanda duygulara yer açmasını önemli bulmaktayım. Bu duygular kendilik kaygısından bağımsız düşünülebilir mi ya da ait olduğumuz grupların duygularına mı

yer vermekteyiz? Duygulara yer vermesi "ben" ve "biz" arasında antagonistik boyut oluşturmasına imkan tanıyabilir.

"Her düzenin hegemonik olduğu iddiasının" uluslararası toplumda karşılığına bir yanıt aramakta ve uluslararası düzende "hegemonyaların çoğullaştırılması"nı önermektedir (Mouffe, 2015, s. 15). Böylece uluslararası alanının merkeziliğini zayıflayacaktır. yaşadığımız Yaşadığımız dünyada "kozmopolit" bir sistem oluşturma idealinin imkansızlığını vurgulamaktadır (Mouffe, 2015, s. 15). Siyasetin idealleştirmelerden uzaklaşması gerektiğini düşünmektedir.

"Ben" ve "Biz"i Birlikte Yeniden Siyasal Alana Dâhil Etmek

Mouffe, liberal geleneğin "birlikte yaşama imkanı" sorunsalını değiştirmemiştir, sorunsalı çözmeye çalışmıştır. "Birlikte yaşama imkanı" sorunsalını çözmek öznenin kendilik kaygı sorununu çözemediği müddetçe gerçekleşemeyeceği kanaatindeyim. "Ben" kendini anlamlandıramadığı bir siyasal alanda "kollektif öznelik"le ilişki kuramayacaktır.

Foucault'ya göre (2015, s. 4) Batı'da özne ve hakikat arasındaki ilişki kendilik kaygısı üzerinden şekillenmiştir. Foucault "kendilik kaygısı"nı kendinle ilgilenmen ve özen göstermek olarak ifade etmekte ve "kendini tanı" kuralının bu yaklaşımdan ortaya çıktığını söylemektedir (2015, s. 7). Sokrates'in metnini analiz eden Foucault (2015, s. 38) "Kendinle ilgilenmen gerekir, ama kendi kendinle ilgilenmen gerektiğine göre bu kendi kendiyle nedir?" sorusunu irdelemekte ve "kendilik" kavramını sorunsallaştırmaktadır. Bu sorunsallaştırmaya göre ikinci mesele de yönetmek zorunda olduğumuz diğer insanlarla ilgilenebilmek için "kendi"yle ilgilenilmelidir ve "kendi" kavramını tartışmaya açmaktadır. Böylece Foucault kendilik kaygısının sadece öznenin kendi pratiklerini etkilemeyeceğini, yönetimle diğer insanlar da bu kendilik pratiklerine dahil olacağına ve diğer insanlar için "kendi" yle ilgilenilmeye ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Kişinin kendisiyle ilgilenmesi ilkesi toplumsal ve bireysel ilişkilerde ve kurumların oluşumunda yer alan toplumsal pratikler oluşturmuştur (Foucault, 2007, s. 341). Kendilik pratikleri bedensel ve ruhsal rahatsızlıkları aşmaya çalışmaktadır ve bu pratikler insanın hatalı ve kusurlu olduğunu ve rahatsızlıklardan muzdarip bir varlık olarak inşa etmektedir. (2007, s.352). Kendilik pratiklerinin amacı "iyileştirme" ve "güzelleştirme" ile ilgilidir.

Kendilik pratikleri çeşitli kurumlarda zorlama pratiklerle olurken, artık insanın kendini geliştirme ve kendisini belli bir oluş tarzına oluşturmasıyla gerçekleşmektedir (Keskin, 2016, s. 222). Bu bağlamda çatışma olasılıkları ve acılar kendiliğin ve kendilik pratiklerinin çözümlenmesi gereken meseleler midir? Mouffe'un yaklaşımı da bir kendilik pratiği mi üretmektedir?

Mouffe'a göre bugün siyasal hala biz/ onlar ayrımında üretilmekte ve bu ahlaki söylemle inşa edilmektedir (2010, s.11). Mouffe'a bu noktada karşı çıkmaktayım. Bugün ahlaki söylem sadece biz/onlar ayrımından üretilmemektedir. Bununla birlikte biz/ben olarak kendilik pratikleri üzerinden de inşa edilmektedir. Bu kendilik pratiklerinin yansımasını hem birçok kurumda ve hem de dijital alanda görülebilir. "Biz" e ait olmak da bir problem haline gelmiştir. Bu sebeple ben'in kendilik pratikleri anlaşılamadan "biz" öznesinin anlaşılacağını düşünmemekteyim.

Mouffe'un önerdiği "biz" ve "onlar" karşıtlığı ya da "müzakereci demokrasi"nin uzlaşmacı tavrına katılmamaktayım. Siyasal ontolojik olarak hem karşıtlığı ve benzerliği hem de uzlaşmacılığı ve uzlaşmamayı bir arada bulundurmaktadır. Siyasalı ontolojik olarak belirleyen "eylemlerin bağımlılığı ya da bağımsızlığı" olacaktır. Yurttaşın kollektif özne ya da bireyselliği eylemlerinin bağımlılığı ve bağımsızlığı ile ilişkili olacaktır. Eğer "insan"ı tamamiyle bir kollektif özne olarak ele alırsak ya da bireysellik "kollektif özne" ye bağlı alt bir ilke olarak kabul edilirse yurttaş kollektifliği önceleyecektir. Bu noktada kollektifin yararını kendi yararının üstünde tutup "kendi iyi"sini ihmal edebilir ve bunu savunmayabilir.

Yurttaşın bağlı bulunduğu "biz" var ise Mouffe açısından yurttaş "onlar"ı tanımlamak zorundadır. Böylece yurttaş pratiklerini "kendi"nden değil "öteki" üzerinde inşa etmek zorunda kalacaktır. Özgürlüğündeki problemleri kısıtlayan "öteki" olacaktır. Yurttaş özgürlükle ilişkisini veya bunu "isteme" güdüsünü sorgulamayabilir. Siyasalın çizdiği "biz" ve "onlar" ayrımı bir zorunluluğa itecektir.

Mouffe, hegemonyanın "var olması gereken ve sürdürülmesi gereken" bir yaklaşım olarak inşa etmektedir. Bu sebeple Mouffe'un demokrasi anlayışında "hegemonya" kurucu bir unsur olarak yer alacaktır. Hegemonik mücadele olmadan demokrasinin devamlılığı ya da işleyişi de gerçekleşmeyecektir. Bu noktada "siyasal" kavramının yeniden tanımlanmasına ihtiyaç vardır.

Mouffe'un liberal demokrasinin açmazını "bireycilik" te görse de aynı şekilde "kolektiflik" de bir ikilem oluşturmaktadır. Bunun yerine kamusal alanda pratikler yeniden değerlendirilmedir.

"Kişinin" kendilik pratikleri araçlığıyla toplumla bağ kurmasına izin verilmelidir. "Hegemonik mücadele" siyasette bir çoğulculuğa açsa da belirli hegemonların pratiklerinin sürdüğü bir alana dönüşebilir.

Mouffe ve Laclau için siyasetin dönüşümünü toplumsal fail sağlamaktadır. "Ben"in çıkar yaklaşımından ayrıştırılması ve kendisini önemseyerek"ahlaki sorumluluk" çerçevesinde yeniden pratiklerini tanımlamasını önermekteyim. Fail, "ahlaki sorumluluk" ontolojisini benimseyerek kamusal alanda kendilik pratiklerini üreterek özgürleşebilmelidir.

Kaynakça

Foucault, M. (2007). Cinselliğin Tarihi (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). *İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.

Foucault, M. (2015). Öznenin Yorumbilgisi. çev. *Ferda Keskin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.

Keskin, F. (2016). Özne ve İktidar Michel Foucault Seçme Yazılar 2. *İstanbul: Ayrıntı*

Laclau, E. ve Mouffe, C. (Eylül, 1998) Asena Günal (Çeviren). "Kalpler, Zihinler ve Demokrasi". *Birikim,* Sayı 113. https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-113-eylul-1998-sayi-113-eylul-1998/2307/kalpler-zihinler-ve-demokrasi/5780

Laclau, E. (2016). Yapıbozum, Pragmatizm, Hegemonya, *Yapıbozum ve Pragmatizm*. der.Chantal Mouffe. çev: *Tuncay Birkan, İstanbul*: *İletişim Yayınları*. ss. 79-112

Mouffe, C. (2010). Siyasal Üzerine, çev. *Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları*.

Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek: Agonistik siyaset*. İletişim Yayınları.

Mouffe, C. (2019). Sol Popülizm, çev. *Aybars Yanık, İletişim Yayınları: İstanbul*.

15. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Osman Yılmaz

Salon 3

16 Kasım Perşembe

14.30 - 16.00

Tuğba Saygın Araz

Tasavvufun Kur'ân Tefsir Metodu Hakkında Bir İnceleme: Hz. İbrahim Kıssaları Örneği

Taha Yasin Tan

Mihne Sürecinde Etkin Olan Hanefî Fakihler ve Basra Çevresi

Aynur Singin

Çağdaş Türk Kimliğinde Mevlâna Nasıl Ele Alınmalıdır? Konya Halkevi Dergisi Mevlana Özel Sayısı Üzerine Bir İnceleme

Ayşenur Demirsoy

Kütahyalı Alim Firâkî Abdurrâhmân Çelebi ve Tercüme-i Şerh-i Fıkhü'l-Ekber

Tasavvufun Kur'ân Tefsir Metodu Hakkında Bir İnceleme: Hz. İbrahim Kıssaları Örneği

Tuğba Saygın Araz

İslami İlimler Yalova Üniversitesi

sayginntugba@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fıkıh, Kelam, İşârî tefsir, Hz. İbrahim.

Bir dinî ilimin naslarla kurduğu irtibatı tanımlayabilmek ancak diğer ilimlerle ortak olarak ele aldığı bahislerdeki tefsir ve tevil farklılıklarını tespit etmekle mümkündür. Bu yöntemden hareketle fıkıh, kelam ve tasavvuf disiplinlerinin bakış açısıyla telif edilmiş Kur'ân tefsirlerinden çalışmada ele alacağımız üç farklı Hz. İbrahim kıssasını araştırdık. Araştırma neticesinde, disiplinler arası yaklaşım farklılıklarının kıssaların okunma biçimini tamamen değiştirdiğini, dolayısıyla her ilimin nasları kendi yöntemi doğrultusunda yorumladığını gördük. Örneğin "Hz. İbrahim ve gök cisimlerine ibadet etmek" kıssası (En'âm, 74-83) kelam âlimleri tarafından istidlale delil kabul edilirken bazı sufiler tarafından Hz. İbrahim'in cem halinde olmasıyla yorumlanmıştır. "Hz. İbrahim ve kurban edilen oğul" kıssasından (Sâffât, 100-110) fıkıh alimleri kurban kesmenin hükmü, kurbanlığın cinsi, evlat adamanın gereğine dair bilgilere ulaşırken kelam alimleri bu kıssadan hareketle *bedâ*, *nesh* ve *emir-irade* tartışmalarını yürütmüşlerdir. Sufiler ise bu kıssa üzerinden Allah ve insan ilişkisinde insanın ahlakî dönüşümü düşüncesini işlemiştir. "Hz. İbrahim ve kuşların diriltilmesi" kıssasında (Bakara, 260) kelam alimleri bilgide kesinlik ile ilgili hususları tartışırken sufiler nefs terbiyesine dair hususları ele almışlardır. Netice itibariyle çalışmada söz konusu üç ilimin ilgili kıssalardaki yorum farklılıkları merkeze alınarak tasavvufun tefsir yöntemi değerlendirilmiştir.

Çalışmada mukayese yöntemi kullanılarak Tasavvuf, Fıkıh ve Kelam ilimlerinin nas yorumları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma Kur'ân'da zikredilen Hz. İbrahim ile ilgili kıssaların üç tanesi ele alınarak yapılmıştır. Çalışmada söz konusu olan üç kıssa Bakara Suresi 260. ayette zikredilen Hz. İbrahim ve kuşların diriltilmesi, En'am Suresi 74-83. ayetler arasında zikredilen Hz. İbrahim ve gök cisimlerine ibadet etmek ile Saffat Suresi 100-110. ayetler arasında zikredilen Hz. İbrahim ve kurban edilen oğul kıssalarıdır. Bu kıssalar tefsirlerde mevzubahis yorum farklılıkların açıkça görüldüğü kıssalar olduğu için seçilmiştir. Söz konusu ilimlerin yorum farklılıkları çeşitli tefsirlerden takip edilmiştir. Bu çalışmaya kaynaklık eden tefsirler

seçilirken söz konusu tefsirlerin fıkıh, kelam ya da tasavvuf ilimlerinin perspektifinden yazılmış olması göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma boyunca fıhkî tefsir ya da kelamî tefsir derken ilgili tefsirin söz konusu ilmin perspektifiyle yazılmış olmasını kastedeceğiz. Nitekim çalışma, doğrudan bu şekilde tasnif edilmese bile aslında tefsirlerin genellikle bir ilmin perspektifinden yazıldığını dolaylı olarak ortaya koymaktadır.

Fıkıh, kelam ve tasavvuf disiplinlerinin yöntem bakımından ayrışması, bu disiplinlerin ele aldıkları meselelerdeki yorum farklılığında kendini gösterir. Bu çalışmada Hz. İbrahim'in merkezde olduğu üç Kur'ân-ı Kerîm kıssasının özellikle hicri üçüncü ve yedinci yüzyıllar arasındaki çeşitli metinlerde yorumlanışı mukayese edilerek bu farklılıklar ortaya koymaya çalışıldı. Çalışmada bu kıssaları öncelikle fıkhî tefsirlerden ve bazı fıkıh usûlü kitaplarından, sonra kelamî tefsirlerden ve bazı kelam kitaplarından, daha sonra da tasavvufî tefsirlerden takip edeceğiz.

Bu kapsamda yer verdiğimiz başlıca eserler şunlardır: Ebû Bekr Cessâs'ın (v. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, yine Cessâs'ın bir fıkıh usûlü eseri olan *el-Fusûl fi'l-usûl*'ü –usul-i fıkh olarak da bilinir-, Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî'nin (v.505/1111) fıkıh usûlü eseri olan *el-Mustasfâ*'sı, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (v.671/1273) fıkıh perspektifine göre yazılmış bir Kur'ân tefsiri olan *el-Câm'i li Ahkâmi'l Kur'ân'ı, b*ir mütekellim olarak Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin (v.333/944) *Te'vîlâtü'l Kur'ân* tefsiri, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (v.429/1038) meseleleri ve tasnifi itibariyle bir kelam kitabı olan *Kitâb-ı Usûli'd-dîn*'i, yine bir mütekellim olarak Ebu'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî'nin (v. 478/1085) *Kitabü'l-İrşâd*'ı, Mutezilî bir mütekellim olarak tanınan Zemahşerî'nin (v.538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri, Ebu'l-Berakât Nesefî'nin (v.710) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*'i, Sehl Tüsterî'nin (v.283/896) günümüze ulaşmış ilk tasavvufî tefsir olarak kabul edilebilecek *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm'*i, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (v.412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr'*i ve yine bir sufi olarak Abdülkerîm Kuşeyrî'nin (v.465/1072) *Letâifu'l-İşârât* adlı tefsiri.

Söz konusu kıssalar fıkıh metinlerinde akıl yürütmenin (*nazar*) vacip oluşu ve taklidin eleştirilmesi, istidlal, akıl ve haber, ilhamın reddedilmesi, emir ve irade, nesh ve beda ile adak kurbanına dair hükümler bağlamlarında ele alınmıştır. Söz konusu kıssalar kelam metinlerinde ise nazar, istidlal ve zaruri ilim, kainatta nizam meselesi, kozmolojik deliller, hudus delili, nesh-emir-irade tartışması bağlamlarında ele alınmıştır. Diğer yandan söz konusu kıssalar tasavvuf metinlerinde Hz. İbrahim'in Allah sevgisi dışındaki sevgilerden arındırılması, kurban ibadetiyle Allah'a yaklaşmak, Allah'tan yakîni artırmasını istemek, Allah'ın hitap ve azarına

muhatap olmayı dilemek, cem hâli sebebiyle her şeyde Allah'ı görmek, Hz. İbrahim'in muhataplarını ta'riz etmesi, mahlukat ile Allah hakkında istidlalde bulunmaktan tevbe etmek, nefs terbiyesi" hususlarıyla ele alınmıştır.

Bu çalışma, nasların yorumunda İslam ilimleri arasındaki perspektif farklılığını seçilen örnek kıssalar üzerinden ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmada fıkıh, kelam ve tasavvuf ilimleri literatüründen - özellikle hicri üçüncü ve yedinci yüzyıllar arası- merkezî önem taşıyan metinler seçilmiş ve konunun takibi bu metinler üzerinden yapılmıştır. Örnek olarak ele alınan naslar ise Bakara Suresi 260. ayette zikredilen Hz. İbrahim ve kuşların diriltilmesi, En'am Suresi 74-83. Ayetler arasında zikredilen Hz. İbrahim ve gök cisimlerine ibadet etmek ile Saffat Suresi 100-110. Ayetler arasında zikredilen Hz. İbrahim ve kurban edilen oğul kıssalarıdır. Çalışmada, mevzubahis yorum farklılıkları örneklerle ortaya konulmuştur.

Örnek olarak, sufilerden Sülemi'nin nas yorum biçimini zikredebiliriz. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v.412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr'*inde Hz. İbrahim ve kurban edilen oğul kıssasını yorumlarken sufilerin görüşlerine yer verir. Cafer es-Sâdık, Sehl-i Tüsterî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Vâsitî'den görüşler aktaran Sülemî bu kıssa hakkındaki yorumları bir ana başlıkta birleştirir: Hz. İbrahim'in evlat sevgisinden arındırılarak kendisini yalnızca Allah'a has kılması. Sülemî *Ziyâdât*'ta ise kurban edilen oğuldan bahseder. Oğlun rıza makamında Allah ile beraber bulunduğunu fakat rıza hâlini iddiaya dökmeden yalnızca sabırdan bahsetmesine dikkat çeker. Bir diğer kıssa da yani Hz. İbrahim ve gök cisimlerine ibadet etmek kıssasında ise Sülemî, kendisine kadar zikredilmiş çeşitli görüşlere atıf yaptıktan sonra bu kıssayı hâller ve makamlar ile ilişkilendiren çeşitli yorumlara yer verir.

Her üç bilimin nas yorumlarını mukayese ettiğimizde ortaya çıkan tablo şöyledir: Fakihler ilgili kıssalardan kurban ibadetine dair bazı hükümleri, akıl yürütmenin vacipliğini, emir-irade-nesh-bedâ konularında bir çerçeve oluşturmayı çıkartmıştır. Mütekellimler ilgili kıssalardan akıl yürütmenin gerekliliğini, kozmolojik delilleri, emir, irade, nesh ve bedâ konularında bir çerçeve oluşturmayı çıkartmıştır. Sufiler ilgili kıssalardan kalbi Allah sevgisi dışındaki sevgilerden arındırmayı, kurban ibadetinin kişiyi Allah'a yakınlaştırmasını, Allah'tan yakîni artırmasını istemenin caiz oluşunu, hâller ve makamların bir kısmını, nefs terbiyesine dair bazı hususları, mahlukat ile Allah'a istidlâlde bulunmanın tevbe etmeyi gerektirdiğini çıkartmıştır. Aynı naslardan bu şekilde farklı neticeler elde edilebilmesi en temelde ilimlerin perspektif farklılıklarıyla açıklanabilir. Perspektif farklılığı, bir açıdan her ilmin önceliğinin farklı olması bir diğer açıdan ise İslam ilimleri arasında iş bölümünden kaynaklanan farklılaşma olarak ifade

edilebilir. Bu iş bölümü yüzeysel biçimde Fıkhın muamelat alanıyla ilgilenmesi, Kelamın genelde İslam düşüncesinin özelde sünnî düşüncenin savunulmasını (ele aldığımız eserler bağlamında) üstlenmesi ve tasavvufun merkeze her zaman insanın yaratıcısına nasıl daha çok yaklaşabileceği sorusunu alması olarak ifade edilebilir.

Kaynakça

Bağdâdî, Abdülkâhir et-Temîmî. *Kitâbu Usûli'd-Dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.

Cessâs, Ahmed er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Ravza Yayınları, 2022.

Cessâs, Ahmed er-Râzî. *Usûlü'l-Fıkh*. nşr. Uceyl Casim Neşemi. 4 cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1994/1414.

Cüveynî, Abdülmelik et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Kitâbü'l-İrşad*. çev. Kolektif. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Gazâlî, Muhammed et-Tûsî. *el-Mustasfa*. çev. Yunus Apaydın. 1. Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 14. Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2002.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-İşârât*. çev. Ekrem Demirli. 3 cilt. İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020.

Mâtürîdî, Muhammed es-Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.

Mâtürîdî, Muhammed es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu – Kemal Sandıkçı. 4.,12. Cilt, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

Nesefî, Ebu'l-Berekât. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. çev. Harun Ünsal. 3-4. Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.

Râzî, Muhammed et-Taberistânî. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb*. Çev. Kolektif. 18. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

Sülemî, Muhammed b. Hüseyin, *Hakâikü't-Tefsîr*. nşr. Seyyid Umran. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2001/1421.

Sülemî, Muhammed b. Hüseyin, *Ziyâdât-ü Hakâiki't-Tefsîr*. nşr. Gerhard Böwering. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1995.

Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Kur'ân-ı Kerîm'in İlk Tasavvufi Tefsiri: Tüsteri Tefsiri*. çev. Ömer Güngören – Mahmut Ulucan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2022.

Zemahşerî, Mahmud el-Hârizmî. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Kolektif. 1-2. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Mihne Sürecinde Etkin Olan Hanefî Fakihler ve Basra Çevresi

Taha Yasin Tan

Ilahiyat Fakültesi Marmara Üniversitesi

tahayasintan@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Mihne, Mu'tezile, Hanefî, Basra, Ehl-i hadis, Kadı.

Mihne, Abbasî halifesi Me'mûn tarafından hicrî III. yüzyılda başlatılan, halku'l-Kur'ân meselesi hakkında bazı kadı ve âlimlerin sorguya çekildiği ve eziyet edildiği olaylara verilen genel addır.[1] Siyasî, sosyal ve ilmî pek çok yönü olan bu uygulama, İslam tarihi açısından bakıldığında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Yaklaşık yirmi yıl süren h. 234-237 yılları arasında kademeli olarak sona erdirilen Mihne uygulaması sonucunda mezheplerin konumları ve duruşları değişmiştir. Hatta bu tecrübe, Mihne sonrası gücünü kazanan tarafların kaybeden tarafların aleyhine tarihi yeniden inşa etmelerine dahi sebep olmuştur.

Mihne'nin üzerinden yürütüldüğü halku'l-Kur'ân meselesi muhtemelen Hârûn Reşîd (170-193) döneminin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır.[2] Mütevekkil'in başa geçip h. 232'de sona erdirdiği uygulama, Mihne'yi uygulayanların tedrici olarak görevden alınması ve uygulamanın toplumdaki etkisi göz önüne alındığında uygulamanın etkisinin bir süre daha devam ettiği görülebilir. Bu hadisesinin etkisinin zaman içinde çözüldüğü düşünüldüğünde hadisesinin yarım asırlık bir süreci kapsadığı söylenebilir.[3] Bu süreç içerisinde Mihne uygulamasında kelamî boyutun ağır bastığını söylemek mümkün değildir.[4] Zira bu uygulamanın başlatıldığı ve işletildiği dönemde Abbasî hâkimiyeti, ulemâ ve hilafetin iktidar sahaları, kelam ve fıkhın birer disiplinleşmesi gibi meseleler girift bir yapı arzetmektedir. Bu nedenle de bu dönemde ortaya çıkan duruşların sonradan geliştirilen kelam terimlerinden birine ircâ edilmesi bu konu hakkında anakronik bir yaklaşıma sebep olacaktır.[5]

Mihne uygulamasının Mutezilîler ve Hanefîler tarafından beraberce uygulandığı gibi bir yaygın kanaat vardır.[6] Bu kanaatin sebebi de muhtemelen Mihne sonrası geriye dönük işletilen tarihî inşa çalışmalarıdır. Çünkü Mihne'nin öncülerine yakından bakıldığında bunların tek bir fıkıh ve kelâm telakkisine sahip kişiler olduğundan bahsetmek pek kolay değildir. Hanefîler içerisinde Mihne'nin her iki tarafında bulunan kimseler olduğu gibi, iki tarafın dışında tevakkuf edenlerin varlığı da bilinmektedir. Hanefîler için geçerli olan bu durum ehl-i hadis mensupları için de geçerlidir.[7]

Mihne uygulamasının uygulayıcıları olarak kadılar öne çıkmaktadır. Me'mûn, Bağdad Valisi İshak b. İbrâhim'e mektup yazıp kadıları ve Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Yûnus, Yahyâ b. Maîn, Züheyr b. Harb gibi önde gelen hadis âlimlerini halku'l-Kur'an konusunda sorguya çekmesini emretmiştir. Mektubunda ayrıca Kur'an'ın mahlûk olduğunu benimsemeyenlere resmî görev verilmemesini ve şahitliklerinin kabul edilmemesini istemiştir.[8] Uygulamanın devamında halife tarafından atanan kadılar da bu tür emirlere muhatap olmuşlardır. Mihne yoğun olarak Bağdad, Kûfe, Basra, Şâm gibi daha çok saraya yakın merkezlerde uygulanmıştır.[9] Bu nedenle bu dönemde, bu merkezlerde kadılık yapan isimlerin üzerinde ayrıca durulması araştırmamız için oldukça önemlidir. Şunu da belirtmeliyiz ki bu dönemde kadılık görevinde bulunan herkesin kelâmî olarak halku'l-Kur'an meselesini kabul ettiğini veya onların Mu'tezilî yönelimlerinin olduğunu söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Çünkü kadı olarak atanan bu kimselerin devlet görevlisi olmaları sebebiyle uygulamaya siyasî bir kimlikle yaklaşmış olmaları da mümkündür.

Mihne öncüleri ve Mihne'yi uygulayanlar dikkate alındığında taraflar arasında kesin ayrımlar yapılamayacağı söylenmişti. Bununla birlikte yaygın kanaate göre Mihne uygulamasının öncüleri olarak Mu'tezilîler ve Hanefîler sayılmaktadır. Gerçekten Hanefîler'in bu uygulamada payları ne kadardır? Bu soru cevaplanırken Hanefîler'le birlikte kendine has bir fıkıh telakkisine sahip olduğu anlaşılan dönemin Basra çevresi de dikkate alınmalıdır. Bu grubun burada inceleme konusu edilmesinin sebebi ise Hanefîler'in bir parçası olarak görülen bu Basralı grubun Mihne döneminde önemli merkezlerin kadılıklarının büyük bir bölümünü ellerinde bulunduruyor olması ile alakalıdır.

Mihne dönemi Hanefî tabakâtın üçüncü ve dördüncü tabakasındaki âlimlerin faal oldukları döneme denk gelmektedir. Ebu Hanife'den halku'l-Kur'an konusunda tabii olarak bir rivayet gelmemiştir. Onun Ebu Yusuf, Şeybânî, Hasen b. Ziyad gibi talebelerinden bu tartışmalara dair rivayetler gelmekle birlikte onların kelam ile hocalarından daha az ilgilendikleri hatta kelâm tartışmalarına dâhil olma konusunda menfi görüş bildirdikleri bilinmektedir. Bununla birlikte hocalarının aksine üçüncü ve dördüncü tabakadaki fakihlerin bir kısmı bu tartışmalara dalmış ve bu tabakadakilerin neredeyse tamamı bu tartışmalar karşısında en azından konumlarını belirlemek zorunda kalmışlardır.[10]

Üçüncü tabaka, kendi içinde erken ve geç olarak ikiye ayrılabilir. Erken dönem üçüncü tabaka, ikinci tabakada başlamış olan tedvin faaliyetini devam ettirmiş ve eserler telif etmişlerdir. Hanefîler'in *zâhiru'r-rivâye* ve *gayru zâhiri'r-rivâye* olarak ikiye ayrılan literatürlerinin büyük

kısmı bu dönemde oluşmuştur. Bununla birlikte geç dönem üçüncü tabaka da kendi içerisinde ikiye ayrılabilir.[11] İlk grup Irak'ta ilmî çalışmalarını sürdürmüş ve daha çok usûl ve mezhep birikimini yeniden inşa konusunda mesai yapmış fakihler, ikinci grup ise Abbasî devletinin doğu topraklarında ilmî faaliyetlerini devam ettirmiş, özellikle de eserlerin rivayeti ve yaygınlaşması ile uğraşmış fakihlerdir. İkinci grubun hem mekânsal olarak Mihne uygulamasının merkezinden uzak olması hem de farklı ilmî ilgilerinden dolayı tartışmalardan uzak durdukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilk grup içerisinde hem Mu'tezilî olarak bilinen hem de tartışmalarda yer alan isimlere rastlamak mümkündür.

Ebu Yusuf'un kâdilkudât olmasından sonra kadılıkların büyük bir bölümüne Hanefî kadılar getirilmiştir. Yahya b. Eksem'in kâdilkudâtlık makamına gelişine kadar da hem kâdilkudâtlık hem de kadılıklar daha çok Hanefî fakihlerin elinde bulunmaktaydı. Bunun en temel sebeplerinden birisi de erken dönemde Hanefîlerin kazâ tecrübesinin çok daha fazla olmasıdır. Bunun en temel göstergelerinden birisi de en erken Edebu'l-kazâ türü eserlerin Hanefîler tarafından kaleme alınmış olmasıdır.

Öyle anlaşılıyor ki Hanefîler içerisinde Bişr b. Gıyâs gibi Mihne'nin lehine tavır alanlar olduğu gibi aleyhine tavır alanlar da bulunmaktadır. Mesela Ebu Yusuf'un talebelerinden olan Bişr b. Velîd, Ahmed b. Hanbel ile birlikte sorgulanmak için Me'mûn'a götürülmüş ve Mütevekkil zamanına kadar hapiste kalmıştır.[12] 201 yılında Halife Emîn önünde halku'l-Kur'an konusu tartışılırken bir tarafta Bişr b. Gıyâs, diğer tarafta ise Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248-249) bulunmaktadır. Her ikisi de üçüncü tabakadan Hanefîler'dir. Emîn'in halifeliği esnasında tevkif edilen Bişr'i yargılayan ve ona tevbe teklif eden kadı Kuteybe b. Ziyâd da Hanefî'dir.[13]

Üçüncü ve dördüncü tabakada mezhep birikimine katkıları ile öne çıkan fakihlerin çoğunluğu bu tartışmalar karşısında tarafsız kalmayı seçmiştir. Fırak literatürü müellifleri tarafından bir mezhep olarak kaydedilen "Vâkıfiyye"nin bir tavır olarak okunması da daha isabetli olacaktır. Mesela, İbnü's-Selcî'nin Vâkıfiyye'ye mensup olduğu açıkça kaydedilmiştir. İsa b. Ebân'ın Mihne esnasında her iki tarafı desteklememesi de onun bu tavrı takındığına işaret edebilir. İsmail b. Hammâd'ın (ö. 212) tavrını belirlemek ise zor olmakla birlikte, Mihne uygulamasından önce vefat eden İsmail'in her iki tarafın görüşünü de açıkça benimsemediği ifade edilebilir.[14] Ali b. el-Ca'd'ın halku'l-Kur'an'ın savunanlara karşı çıkmayacağını söylemesi de bu tavrın bir örneği olarak gösterilebilir.

Mütevekkil zamanında Ehl-i hadis'in zaferi ile biten Mihne süreci sonunda suçlanan ve sorgulanan âlimlere iade-i itibar manasında törenler düzenlenirken, Vâkıfiyye tavrını benimseyen Hanefîler'e bu törenlerde yer verilmemiştir.[15] Aynı süreçte Abbasî-Ehl-i hadis ilişkisi güçlenirken, Irak bölgesinde ve özellikle Bağdad'daki Hanefî nüfusu farklı bölgelere dağılmış ve Irak'taki Hanefî etkinliği kaybolmuştur. Devam eden süreçte de Hanefîler, özelde de üçüncü tabakadaki âlimler eleştirilerin başlıca hedefi haline gelmiştir. Kevserî'nin *el-İmtâ'* adlı eseri, Mihne sonrasındaki Ehl-i hadis taraftarlığının Hasen b. Ziyâd ve talebesi İbnü's-Selcî hakkındaki tarihî gerçeklerin biyografik kaynaklarda nasıl çarpıtıldığını ve nasıl uydurma rivayetler üretildiğini bize göstermektedir.[16]

Kaynakça

[1] Hayrettin Yücesoy, "Mihne", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 15:26.

[2]William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 307-8. Harun Reşid'in Bişr b. Gıyâs'ı halku'l-Kur'an meselesindeki görüşleri nedeniyle ölümle tehdit etmesi de bunu göstermektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdadi, *Tarihu medineti's-selam* (Tunis: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2001), 7:542; Ahmet Saim Kılavuz, "Bişr b. Gıyâs", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 220-21.

[3] Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 318-19.

[4] Mihne uygulamasının farklı yönleri için bkz. John A. Nawas, "The Miḥna of 218 A. H./833 A. D. Revisited: An Empirical Study", *Journal of the American Oriental Society* 116, sy 4 (1996): 698-708; John A. Nawas, "A Reexamination of Three Current Explanations for al-Mamun's Introduction of the Mihna", *International Journal of Middle East Studies* 26, sy 4 (1994): 615-29.

[5] Eyyüp Said Kaya, "Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 164.

[6] Mesela bkz. Muhammed Zahid Kevseri, *Te'nibü'l-hatib ala ma sakahu fî Ebî Hanife mine'l-ekazib* (nşr. Ahmed Hayri, 1990), 105-15; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu* (Ankara: Ankara Okulu, 1999), 39.

[7] Kaya, “Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl”, 163-67; Mehmet Ümit, “Mihne Sürecinde Hanefiler”, *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX, sy 17 (Ocak 2010): 107-13.

[8] Yücesoy, “Mihne”, 26.

[9] Ümit, “Mihne Sürecinde Hanefiler”, 105.

[10] Kaya, “Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl”, 163-64.

[11] Bkz. Kaya, 138-42.

[12] Sorgulamaların ayrıntısı için bkz. Ebû Nasr Taceddin İbnü’s-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübki, *Tabakatü’ş-Şafiiyyeti’l-kübra* (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1964), 2:39-42.

[13] Hatîb el-Bağdadi, *Tarihu medineti’s-selam,* 14:480-481; Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşi, *el-Cevâhirü’l-mudıyye fî tabakati’l-Hanefiyye* (Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1993), 2:711.

[14] Hüseyin Kayapınar, “İsmâil b. Hammâd b. Ebû Hanîfe”, içinde *DİA*, 2001, 23:112.

[15] Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, 78.

[16] Kaya, “Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl”, 167-68.

Çağdaş Türk Kimliğinde Mevlâna Nasıl Ele Alınmalıdır? Konya Halkevi Dergisi Mevlana Özel Sayısı Üzerine Bir İnceleme

Aynur Singin

Tasavvuf Ankara Üniversitesi

temuralayaynur@yahoo.com.tr

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Konya Halkevi Dergisi, Cumhuriyet, Türk, Panteist.

Erken cumhuriyet döneminde din ile modernleşme süreçleri arasındaki gerilim, resmi iktidarın dinin aleyhine olmak üzere peş peşe gerçekleştirdiği katı laiklik politikaları nedeniyle devlet ve halk arasında bir *krize* yol açmıştır. Kemalist iktidar, bu kriz karşısında İslâm ile yollarını tamamen ayırmak yerine onunla ortak bir zeminde uzlaşı yolunu aramış, İslâm öncesi Türklüğün *keşfi* ise bu yönelişin ana istikametini belirlemiştir. Bu keşfe göre İslâm öncesine dayanan Türkçülüğün temel karakteri seküler ve laiktir. Kemalist ideolojinin çözümü, Türklerin İslâmiyeti benimsedikten sonra da önceki milli kimliklerini devam ettirdiği yönündedir. Bunun anlamı, Türk-İslâm kucaklaşmasının hem seküler ve laik milliyetçiliği kuvvetlendirdiği hem de gerçek İslâmın açığa çıkmasına hizmet ettiğidir. Türklük ile İslâm arasında yapılan bu *sentez* denemesiyle, Orta Asya Türk kimliğinin evrensel ve simgesel nitelikleri (akılcılık, müsavat, müsamaha (hoşgörü), ahlâk, fikir ve vicdan hürriyeti, devletçilik, kadın, vb.) gerçek İslâm yorumunun merkezine transfer edilmiştir. Bunun neticesinde kendisinde Türk-İslâm sentezinin ilk nüvelerini bulabileceğimiz bir "Türk Mevlâna" imgesi oluşmuş, bu yeni söylemle birlikte Batıcılık ile Türkçülüğün iktidarı pekiştirilirken; İslâmın konumu ve etkisi ise zayıflatılarak paranteze alınmıştır.

1928 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen Mevlevi dergâhının müzeye dönüştürülerek farklı bir çerçevede varlığını sürdürebilme imkânı kazanması, Mevlevi bir aileden gelen Hasan Âli Yücel'nin Maarif Vekilliği döneminde ise artan neşriyat ve anma programları aracılığıyla sürekliliğini pekiştirmesi, erken Cumhuriyet idaresinin kendi resmi ideolojisiyle uyumlu yeni bir maneviyat ve dindarlık arayışı projesinin bir parçası ve devamı olarak görülebilir. Bu noktada, Mevlâna'yı ilk anma töreninin, Kemalist iktidarın toplumu modernleştirmek için kültürel bir araç olarak devreye soktuğu kurumlardan birinde, Konya Halkevi'nde 1942 yılında gerçekleşmiş olması gelişigüzel bir tesadüften öte bir anlama sahip olduğu muhakkaktır. Cumhuriyet tarihinde Mevlâna hakkında düzenlenen bu ilk anma töreninde yapılan konuşmalar ve gönderilen yazılar bir yıl sonra (1943) Konya Halkevi Dergisi

tarafından “Mevlana Özel Sayısı” adı altında bir araya getirilerek yayınlanmıştır. Dergideki yazılar mercek altına alındığında hepsinin ortak noktasının modern Türk kimliğinde Mevlana’nın konumu ve işlevi ne olmalıdır sorusu etrafında kümelendiği görülecektir. Bir başka ifadeyle tarihten süzülerek şimdiye tercüme edilen Mevlâna yorumları arasında “yeni” ve “uyarılmış” birtakım imgeler ve yorumlar gözlemlenmektedir. İşte bu çalışma, 1942 yılında gerçekleştirilen ilk anma töreninin bildirilerine odaklanarak, modern Türk kimliğinin oluşum nesnesi olarak Mevlana’ya yüklenen içerikleri tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareket ederek, Konya Halkevi’nin 1943 yılında yayımladığı Mevlana Özel Sayısı birincil kaynak ve odak noktası olarak tespit edilmiş; dergideki müelliflerin Mevlana etrafında yazdıkları diğer yazılara ise gerekli görülen yerlerde ikincil kaynak olarak başvurulmuştur. Bu çerçevede ulaştığımız neticeleri şu maddeler altında özetleyebiliriz: (1) Mevlana, ulus devletin yeni birey, devlet ve toplum inşasında modern Türk kimliğinin vazgeçilmez bir unsuru olarak devreye sokulmuştur, (2) Mevlana’nın Şark ve Garp'ta başarı ve şöhretinin kabul görmesi yeni kimliğin kuvvetlendirilmesinde psikolojik bir özgüven unsuru oluşturmuştur, (3) Mevlana’nın düşüncesinden hümanizme açılan pencere sayesinde aydınlar, hem Batı’da ortaya çıkan modern bilime ortaklık iddiasında bulunmuşlar hem de bilimin evrensel karakterine duydukları inancı dile getirmişlerdir, (4) Mevlevilik’teki şiir, musiki ve sema uygulamaları, din içinde bir reform olarak algılanmış ve böylece Mevlana’nın skolastik dindarlığın yerine daha esnek, estetik ve modern bir dindarlığın ikamesine zemin hazırladığı öne sürülmüştür, (5) Mevlana, bir veli yahut sufi yerine daha çok Türk, filozof, şair, panteist, dahi, büyük adam, sanatkâr, mütefekkir vb adlandırılmak suretiyle onun İslam ve tasavvuf ile ilgili yönü paranteze alınarak baskılanmıştır, (6) Bildiri metinlerinin müelliflerine bakıldığında sadece ihtisas alanı Mevlâna olanlar ile sınırlanmadığı gözlemlenmiş; yazıların içerik ve üslubunun ise sistematik, felsefi ve sıkı metinler olmadıkları görülmüş; farklı görüşlerin dile getirilmesi bakımından ise derginin muhalefet ve fikir özgürlüğünü yansıtmayan bir atmosferde gerçekleşmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Dergi boyunca muhalefet unsuru olarak dile getirilen tek itirazın Mevlana’nın şahsiyetinin ve düşüncesinin adlandırılması meselesi etrafında şekillenmiştir. Halbuki esas problem Mevlana'nın tarihteki geleneksel kozasının kırılarak yerine daha milli, seküler ve laik imgeler içeren yeni bir Mevlana imgesinin nasıl inşa edileceği ve bunun Türk kimliğine nasıl eklemleneceği üzerinedir. (7) Son olarak, Mevlana’nın yeni Türk kimliği için hayati önemine binaen gerçekleştirilen tercüme, derleme, biyografi vb. türünden neşriyatın hız ve ivme kazanarak daha önce görülmemiş türden bir canlılığın Cumhuriyet tarihinde oluşması, Mevlana ve Mevlevilik etrafında zengin bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Abdullah Cevdet. "Mevlâna Mütefekkir ve Şair". *İçtihad,* 26/309 (İstanbul: 15 Teşrinisani, 1930), 5513-5515; "Mevlâna Mütefekkir ve Şair" (maba'd), *İçtihad,* 26/310 (İstanbul: 1 Kanunuevvel, 1930), 5525-5526; *İçtihad,* 26/311 (İstanbul: 15 Kanun-i Evvel, 1930), 5536-5537.

Abdullah Cevdet. "Mevlâna'nın Rubâîleri". *İçtihad*, 27/339 (İstanbul: Abdullah Cevdet, 15 Şubat 1932), 5661-5662.

Abdullah Cevdet. *Dilmestî-i Mevlâna*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1921.

Çelebi, Âsaf Halet. *Mevlâna: Hayatı, Şahsiyeti, Eserlerinden Parçalar*. Ankara: Kanaat Kitabevi, 1939.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. "Mevlâna'nın Türklüğü Meselesi". *Konya Halkevi ve Kültür Dergisi*, 53-56 (1943), 29-31

Gölpınarlı, Abdülbâki. "Mevlâna'nın Türk Kültürüne Tesiri". *Konya*, 32 (1940), 1735-1742.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1951.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.

İzbudak, Veled Çelebi. "Dergâh-ı Hazret-i Mevlâna, Mevlevîlik". *Canlı Tarihler-Hatıralarım*, (İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1946), 55-67.

İzbudak, Veled Çelebi. "Mevlâna Hakkında". *Konya Halk Evi Dergisi: Mevlâna Özel Sayısı*, 53-56 (1943), 10-11.

Kaplan, Mehmet. "Mevlâna'yı Nasıl Anlamalı?". *Mevlâna ve Yaşama Sevinci*. haz. Feyzi Halıcı. Konya: Konya Turizm Derneği, 1978.

Kazancıgil, Aykut. "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları". *Uzluk Ailesi Armağanı*. haz. Haşim Karpuz vd. (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, Mayıs 2017), 11-14.

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2007.

Sağlam, Burcu. “A Discussion on the Myth of Mevlânâ in Modern Turkey”, Journal of Intercultural Studies, 38/4 (2017), 412-428.

Sayar, Ahmed Güney. *Hasan Âli Yücel’in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

Uzluk, Feridun Nâfiz. *Mevlâna’nın Yedi Öğüdü*, çev. M. Hulusi. İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937.

Ülken, Hilmi Ziya. “Türk Mistisizmini Tetkike Giriş”. *Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri*, II/32 (1934), 56 s.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türk Tefekkür Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1934.

Yaltkaya, M. Şerefeddin. *Mevlâna’da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*. İstanbul: Remzi Kütüphanesi, 1934.

Yücel, Hasan Âli. “Hz. Mevlâna Hakkında Garpta Tetkikat”. *Dergâh*, 36 (1338)), 185-186.

Yücel, Hasan Âli. “Mevlâna’nın Milliyeti”. *Cumhuriyet*, (13. IV.1953).

Yücel, Hasan Âli. “Sayın Maarif Vekilimiz Tarafından Gönderilmiştir”. *Konya Halkevi Kültür Dergisi: Mevlâna Özel Sayısı*, 53-56 (1943), 8-9.

Yücel, Hasan Âli. *Mevlana'nın Rubaileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1932.

Kütahyalı Alim Firâkî Abdurrâhmân Çelebi ve Tercüme-i Şerh-i Fıkhü'l-Ekber

Ayşenur Demirsoy

Ilahiyat Fakültesi Kocaeli Üniversitesi

demirsoy.aysenur@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Fıkh-ı Ekber, İ'tikad, Akaid, Firâkî.

İ'tikad lügatte "düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak" anlamına gelmektedir. Bu inanç kişinin Allah, insan ve kâinat hakkındaki tasavvur ve telakkilerini kapsayan ve olaylara bakış açısını etkileyen düşünce tarzıdır. Akaid ise; inancı yani imanı esas alan İslâmî kâîde ve hükümlerin tümü, Kur'an ve Sünnet ışığında İslâm Dininin inanç esaslarından sistemli bir şekilde bahseden düsturlardır. İ'tikat terimi sonraki dönemlerde akaid ile eş anlamlı kullanıldığı için bütün inanç sistemlerini ifade etmekte kullanılmıştır. Her ne kadar bu iki kavram eş manada kullanılsa da günümüzde teorik çerçeve içerisinde disiplin hâline gelmiş mezhepleri anlatmak, özellikle kelâmî mezhepler i'tikad kavramıyla özdeşlemiştir. İ'tikad konulu eserler, İslâm Dininin kaidelerini ihtiva edip, tartışmaya girmeden inanç esaslarından bahseder, aynı zamanda da bu ilmin adı olarak kullanılmaktadır. Bu ilmin amacı ve gayesi ise, iman esaslarını açıklayarak kişinin imanını taklidden kurtarmak, doğru yolu arayanlar için bir rehber olmaktır. Bir başka amacı da batıl ve bid'at ehlinin görüşlerini ve delillerini çürüterek imanın asıllığını ortaya çıkarmaktır. İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe fıkıhçı kimliği ile ön plana çıkan erken dönem alimlerimizdendir. Sahabe döneminde siyasi olayların yaşanması hicri I. yüzyılın sonralarından itibaren bu olayların fikri ayrışmaları ortaya çıkararak inanç ile birleştirilmesi Ebû Hanîfe'yi akaid konularını incelemeye ve sistemleştirmeye yönlendirmiştir. Böylelikle Ebû Hanîfe i'tikadî esasların Kur'ân-ı Kerîm'e ve sahih hadislere başvurularak kesin delillerle belirlenmesini zorunlu görmüş ve bu alanda eser kayda almıştır. Fıkhı, "kişinin dünya ve âhirette fayda veya zarar göreceği hususlara ilişkin hükümleri bilmesi" şeklinde tarif etmekte, akaide yani Allah'ın zât ve sıfatları ile meşgul olup bununla inkârcıların şüphesini def ve gaye edinmeyi "fıkh-ı ekber" olarak tarif ederek, ilimlerin en üstününün bu olduğunu söylemektedir. Hem İnanç esaslarını ihtiva eden ilme "el-fıkhü'l-ekber" adını vermesi hem de görüşlerini içeren eserine "fıkh-ı ekber" yani "en büyük ve en önemli fıkıh" demesi onu Sünnî akidenin oluşmasında kilit bir konuma sahip olmasına vesile olmuştur. Zira insanın yaratılış amacı olan husus Allah'ı tanımak ve bilmektir. Bundan dolayıdır ki en büyük fıkh, yani "fıkh-ı ekber" imana ait bilgileri ihtiva etmektedir. Bu risalesi ilerleyen dönemlerde

Hanefî-Mâturîdî çizgisini temsil eden eser olmakta ve günümüze kadar iki farklı rivayet kanalı ile nakledile gelmektedir. Rivayet kanallarından birisi Ebû Hanîfe'nin oğlu olan Hammâd b. Ebû Hanîfe, diğeri ise talebesi Ebu Mutî' el-Belhî'dir. Ebu Mutî' rivayeti ile gelen risalenin muhtevası daha çok soru cevap şeklinde olup Ebû Hanîfe'nin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Oğlu Hammâd b. Ebû Hanîfe tarafından aktarılan risalesi ise, İslâm akaidinin belli başlı meselelerinin ele alındığı, tekrarların bulunmadığı bir eser olup bu risâlenin daha sistematik bir görünüm arz ettiği ancak konuların ayrıntılı biçimde tartışılmadığı, naklî delillere fazla yer verilmediği görülmektedir. Hanefî geleneğinde temel rolü olan *Fıkh-ı Ekber* risalesi, Osmanlı uleması ve şairleri tarafından çokça başvurulan bir eser olmuştur. Bu risaleye yönelik tercüme, haşiye, şerh türünde birçok çalışma yapılmıştır. Bu şekilde eserin anlaşılması ve ezberlenmesi kolaylaşmıştır.

Çalışmamızın konusu, müellifimiz Firâkî'nin hocası Hakîm İshâk er-Rûmî'nin *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* ismiyle kaleme aldığı Hammâd b. Ebû Hanîfe kanalıyla ulaşan risaleyi Arapça şerh etmiş müellifimizin ise hocasının Arapça yaptığı şerhi Türkçe tercümesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada; müellifin yaşadığı dönem ve psiko-sosyal ortam itibariyle bu eseri tercih etme sebebi anlaşılmaya çalışılmış ve kendisini mezkur esere yönlendiren temel saikler ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışmanın amaçlarından biride tercüme ve şerh kıyaslaması yapılarak eserlerin benzerliğini ortaya koymaktır.

Firâkî mahlasıyla meşhur olan Abdurrâhmân b. Şeyh Acem Muhyiddîn Çelebi, sufî, edebî ve ilmî kişiliğiyle ön plana çıkmış Osmanlı ulemasıdır. Firâkî hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler sınırlı olup, eserinde doğum yerinin Kütahya olduğunu ifade etmiştir. Delikanlılık çağlarında sarf ve benzeri çeşitli ilim tahsili için memleketinden ayrıldığını, bir süre alimlerin hizmetinde ilim tahsil edip ayrılıp memleketi olan Kütahya'ya yerleştiğini nakleder. Kaynaklarda mesleği vaizlik olduğu ifade edilen Firâkî Kütahya'ya tekrar gelip yerleşmiş Saray Camii'nde vaizlik yapmaya başlamıştır. Babası "Muhyiddîn" lakabıyla meşhur olmuş Acem bir zattır. Osmanlı'da Muhyiddîn ismi lakap olarak kullanılmaktadır. İran taraflarından Kütahya'ya göç etmiş, Zeyniyye tarikatına bağlı bir şeyhtir. Şairlerin tanıtıldığı, yaşamları ve hayatları hakkında bilgi veren *tezkire* türü eserlerden ulaşabildiğimiz bilgiler sınırlı olmakla beraber birçoğunda Firâkî'nin adı geçmekte ve eserlerde övgü ile bahsedilmektedir. Evliya Çelebi *Seyahatnâme'sinde* Firâkî'nin dört dilde fasih ve açık konuştuğunu, birçok kitap telif ettiğini ifade etmektedir. Doğum-ölüm tarihlerinde ihtilaf olmakla beraber tezkirelerde geçtiği üzere 16. yüzyılda yaşamıştır. Yaşadığı dönemde hüküm süren padişahlar Devletin en parlak

dönemlerinin yaşandığı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad'ın (1574-1595) ilk saltanat yıllarıdır. Bu yüzyılda askerî, mimarî ve kültürel alanda büyük gelişmeler yaşanmış, halkın refah seviyesi artmış, her bakımdan devletin altın çağı olmuştur. Bunun da etkisi olacaktır ki edebî kimliği ile ön plana çıkan müellifimiz, İslâm Sünnî düşüncesinin mihenk taşlarından olan *Şerh-i Fıkhü'l-Ekber'in* tercüme etmiştir. Devlet erkanıyla arasını iyi tutmaya özen gösteren Firâkî, eserini hediye etmek amacını da şu şekilde açıklamıştır: Kendisinin dünya ehli olarak değil de ilim erbabı olduğunu ifade edip ilimle uğraşan kimseler için verilecek hediyenin dünyevi olmaması gerektiğine dikkat çekerek çalışmamızın da konusunu teşkil eden *Tercüme-i Şerh-i Fıkhü'l-Ekber* isimli risalesini döneminin Anadolu Beylerbeyi olan Ali Paşa'ya hediye etmek için tercüme ettiğini, Ali Paşa Kütahya'ya geldiğinde kendisine takdim edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Firâkî'nin yaşadığı dönemin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bâyezid'e karşı bir ilgisi olduğu da aşikârdır; zira birçok şiirinde ve eserlerinde kendisinden övgü ile bahsetmiş hatta kaleme aldığı Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin *Ahlak-ı Muhsini* adlı eserini Şehaze Bâyezid'e hediye etmek için tercüme etmiştir. Müellifin bu yaklaşımları devlet erkanıyla yakınlık kurmak isteminde olduğu yorumunu akla getirmektedir.

Firâkî eserinin hemen başında metni tercümeye etmeye başlamadan önce Allah'a hamd, Hz. Peygambere ve onun yolundan giden Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn'e tâbi olup onların yolunu takip etmenin öneminden bahsetmiş ve bu alanda İmâm-ı Âzam'ın katkısını ve önemini de gösterebilmek için İmâm-ı Âzam hakkında hadis-i şerif ve beyt eklemiştir. Esere giriş yaptıktan sonra orijinal metne bağlı kalarak usûl'ü-tevhid'in i‘tikad ilminin açıklaması ve beyanı olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ise amentü esaslarıyla açıklamalarına başlamıştır. Firâkî eserinde *Fıkh-ı Ekber*'in mevcut dizilimini bozmadan konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Konu ile alakalı gereksiz uzatmalardan kaçınmış sade bir dil ile açıklamaya çalışmıştır. Tercümesinde yer yer beyitler eklemiş ve yazımını şiirleriyle süsleyerek şair kimliğini konuşturmuştur. Eserin içeriğine baktığımız da ise herhangi bir ekol veya mezhebe karşı eleştirisi bulunmadığı görülmektedir. Bu da bize eserini tartışma ve reddiye amacından uzak tutarak kaleme aldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukta hemen hemen her dönemde Hanefî mezhebi baskın olmaktadır. Bununla birlikte, fetvaların çözümünde, gerektiğinde "tefeşşu" yapılarak diğer mezheplerden nâib kullanımı da görülmektedir. Müellifimizin yaşamış olduğu bu dönemde şer'i hukukta salt Hanefî mezhebi uygulamalarının kullanımı görülmektedir. Firâkî'nin bu

nedenden ötürü hediye etmek için özellikle Hanefî mezhebinin temelini oluşturan bu eseri tercih ettiği düşünülebilir/akla gelmektedir. Firâkî eserin tercümesini yaparken i'tikadi kaideleri tartışmaya girmeden yalın bir üslup ile açıklamış ve eseri muhtasar bir risale olarak kayda almıştır. Hocasının şerhi ve kendisinin tercümesini karşılaştırıldığında metinlerin birbirleriyle mutabık olduğu görülmektedir. Hocasının kaidelerini açıklarken kullanmış olduğu ayet ve hadisleri kendi metninde kullanan Firâkî, kelime kelime tercüme yapmamış yer yer beyit eklemeleri yaparak eseri hitama erdirmiştir. Eserini muhtasar olarak ele alması, dini akideleri öğrenmek isteyen kişiler için bir baş ucu kitabı niteliği taşımaktadır.

Fıkh-ı Ekber, birçok şerh ve tercümeye sahip olup üzerine çokça çalışma yapılan bir eser olsa da biz bu çalışmamız da bütünün eksik olan kısmını tamamlamaya çalışacağız. Bu bağlamda geleneğin eksik parçasının yerleştirilmesi *Fıkh-ı Ekber* geleneğinin tamamlanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda müellifimiz Firâkî'nin doğduğu ve yaşadığı çevre, etkileşimde bulunduğu isimler, i'tikadi görüşleri, eseri kaleme almasındaki temel nedeni ve yaşamış olduğu dönemin sosyokültürel özelliklerine de kısaca yer verilmeye çalışarak döneme de ışık tutmaya gayret edeceğiz.

Kaynakça

Firâkî, Abdurrahmân Çelebi. *Tercüme-i Şerh-i Fıkhü'l-Ekber* (Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 5754).

Altınova, Mehmet. "Kütahyalı Firâkî Üzerine Yapılan Çalışmalar Ve Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2018): 374-396.

Avçin, Mehmet. "*Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî"*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2011.

Ersoy, Eren. "Xvı. Yüzyıl Şâiri Firâkî Ve Manzum Bir Mektubu". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 16 (2007): 121-134.

Güler, Kadir. "Kütahyalı Firâkî Ve Bilinmeyen Şiirleri". *Turkish Studies* 5 (2010): 1038-1066.

Kınalızâde, Hasan Çelebi. *Tezkiratü'ş-Şu'arâ*. çev. Aysun Sungurhan. (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 145.

Akkaya, Osman. "*Fıkh-ı Ekber Şarihi Ve Muhtasaru'l-Hikmeti'n Nebeviyye Müellifi İshak Er-Rûmî'nin İtikadî Görüşleri"*. Yüksek Lisans Tezi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânlı Mü'ellifleri* haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 110.

Firâkî, Abdurrahman Çelebi. *Se'âdetnâme: Yavuz Sultan Selîm Hân Ve Kanunî Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları [1512-1527 Seneleri Arası Manzûm Osmanlı Târihi]* İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2013.

Fidan, Hasan. "*Ebû Hanîfe Ve el-Fıkhu'l-Ekber Risâlesi"*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

Kâşifî, Hüseyin Vaiz. *Ahlâk-i Muhsinî: Kâşifî'nin Ahlâk Kitabı*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 13.

Gölcük, Şerafettin. Bebek, Adil. "el-Fıkhü'l-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1995): 544-547. Erişim 8 TEMMUZ 2023. Https://İslamansiklopedisi.org.tr/el-Fikhul-ekber.

16. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı : Osman Vahdet İşsevenler

Salon 3

16 Kasım Perşembe

16.30 - 18.00

Abdulsamet Şentürk

Euthyphron Diyaloğu; Hümanitas Divinitas'ın Bir Tür Armağanı Mı?

Hazarcan Idil Tufantoz

Sağlama ve Doğruya Yaklaşma Kavramlarının Analizi Doğrultusunda Popper'ın Bilimsel İlerleme Fikri

Ayten Ünal

Matthew Lipman Düşüncesinde Felsefi Hikâyelerin Etik Gelişime Katkıları

Sevgi Çakır

Özgür İrade, Ahlaki Sorumluluk ve Determinizm Tartışmasında Bağdaşmazcı Yaklaşım

Euthyphron Diyaloğu; Hümanitas Divinitas'ın Bir Tür Armağanı mı?

Abdulsamet Şentürk

Ilahiyat Fakültesi Istanbul Üniversitesi

emirberfedailer@gmail.com

Anahtar Kelimeler: : Mevcudiyet metafiziği, Euthyphron, Hümanitas, Divinitas, Diyalog.

Her bireyin yanılgılarıyla bir şekilde yüzleştiği durumlar ya da bilgilerinin aslında 'kanı' olduğunu fark ettiği anlar vardır. Bu durum ahlakın neliği, kaynağı, izafiliği vb. durumlarda da geçerlidir. Ahlaka bağlamında tartışılan konularda nihai sonuçla elde edildi mi yoksa hala bilinenler kanılardan mı ibaret kalmaktadır? Yaşam tarzı enformasyon otoyoluyla daha az kesişen bireyler için bu soruya cevap vermek ve ahlak üzerine kimi yargılara varmak mümkünken 'yetkinliğin özneleri' olarak boy gösteren filozoflar için ise kaçınılmazdır. Bu makale din, dindarlık ve adalet, yani ahlak felsefesi ve din felsefesinin kesişim noktaları olan bazı meseleleri Sokrates ve Euthyphron arasında geçen diyalog üzerinden inceleyecektir. Ana karakterlerini Sokrates ve Euthyphron'un oluşturduğu, diyalog biçiminde yazılan metin referans alınarak bir nesir türü olan diyaloğun karakteristik özellikleri ve okuma biçimine yaptığı etki çözümlenecek, akabinde Sokrates ve Euthyphron argümanları değerlendirilecektir.

Euthyphron Diyaloğu'nun, Kâbe'nin, Campidoglio meydanında arzı endam eden Marcus Aurelius heykelinin, Kandisky'nin Composition VI'sının ya da bir porsiyon Beef Wellington'un 'anlamı' nerede? Bizatihi kendilerinde mi? Yoksa diyaloğu rafa koyan kütüphaneci, Kâbe'yi tuvale geçiren ressam, heykeli silen temizlikçi, tablonun asılacağı duvarı boyayan boyacı ya da Cardiff'te dilendiği parayla Briston'da Beef Wellington yiyen dilencide mi? Peki anlamın kendisinin zamansal bir açılımı, özneler arası bir boyutu var mı? Bu sorularla kurmaca türünde yazılmış bir *edebi eserin*giriş kısmında karşılaşılması beklense de aslında felsefî metinlerin de en nihayetinde bir kurgunun ürünü ya da kurgu mantığına sahip bir ürün olması bakımından yüzleşmesi gereken sorulardır. Peki, Platon metnini hangi tartışma üzerinde hangi karakterler arasında kurgulamıştır?

Platon'un bu diyaloğunun ahlakın kaynağı ve dindarlıkla ilişkisine dair bir sorgulama olduğu söylenebilir. Bu bağlamda dindarlığın Tanrıyla ilişkilendirildiği yerler, Latince "*Hümanitas*" ve "*Divinitas*" kavramları üzerinden okunacaktır. Hümanitas, öznelerin beşeri, dirimsel

boyutuna değil, insanî yanına, yani din, değer, ahlak, tarih, kültür, dil ve sanat üreten kısmına işaret eden bir kavramdır. Divinitas ise Tanrılar ve Tanrısal varlıklara gönderme yapan bir kavram olup, ilahî olanla ilişkili, ilintili ve aşkın olandan göndergesel pay almış olan demektir. O halde hümanitasın divinitastan bir tür armağan olup olmadığı tartışması başta ahlakın ve onunla yakından ilişkili değer, kültür, tarih ve sanatın kökenlerinin bir şekilde Tanrısal olup olmadığı sorusuna tekabül eder.

Bu makalede hem diyalog biçiminde tasarlanan metinlerin genel karakteristik özelliklerini hipotetik ve spekülatif bir şekilde tahlil edilecek hem de diyalogda ileri sürülen argümanlar çıkarılıp, kabaca değerlendirilecektir.

Platonik türde metinlerde mesaj, doğrudan (directly) ve monolojik, bir başka deyişle dikey olarak iletilmez. O hep bir şeyin dolayımında (indirectly) sunulur. Onun metinleri tartışma ve gerekçelendirmeleri, tıpkı yaşamın olağan akışında olduğu gibi, belli olay, kişi, mekân, zaman bağıntıları arasında ve metin, yazar ve yorumcular dolayımında önümüze çıkar. Ayrıca argümanlar doğrudan, ardı ardına sıralanmak yerine, yaşam tecrübesine benzer şekilde, kaygıların, ani karşılaşmaların, duygu değişimlerinin, estetik ve ahlaki yargıların hatta bencillik gibi kötü addedilen hasletlerin dolayımında sunulur. Dolayısıyla diyaloglar argümanların yaşam tecrübesi içine yedirilerek sunulmasının örneğini gösterirler. Yani anlamın yaşam içine yayılması gibi mesaj da diyalog içerisinde serilerek sunulur. Yaşam, hece ölçüsü ya da her daim tam kafiye yapmaya çalışan bir şairin şiirindeki gibi ritmik değildir, buna rağmen armonisini kaybetmez. Genellikle analitik ufukta mantıksal akıl yürütmelerin ritmik ilerlediği görülür.

Monolojik olmayan diyalog okuyucuyu, mesajın serildiği sahneye davet eder. Yani aslında okuyucu, artık anlama olayını gerçekleştiren olmakla birlikte anlama nesnesinden de pay almaya başlar. Buna diyalojik yazma biçimi denilebilir. Çünkü kendi anlam ufku içerisinde kalmak yerine sizin anlama olayına katılmanızı ister. Bu bir düşüncenin yazıya geçmesi ve okuyucuyla karşılaşması sonucu kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıktığı iddia edilir. Bunun temelinde anlama olayının sınırsız olduğu düşüncesi yatmakla birlikte stratejik olarak, öznellik ve nesnellik arzuna göre, monolojik ya da diyalojik metin üretme isteği duyulabilir. Örneğin kanunnameler, reçeteler, yönerge ve kuralların yazımında nesnellik, yani genel geçerlik hedeflendiği için monolojik yazma stratejisi daha çok tercih edilir.

Euthyphron Diyaloğu gibi diyalojik metinlerde çoğu zaman konuşmalar mimetik (taklidî) unsurlar taşır. Böylece anlama olayına dâhil olan özne, yazarın metnin hükümdarı olduğu *analitik bir metin biçemiyle* değil, içerisinde eylemeye davet eden bir sahneyle yüzleşir. Daha açık bir ifadeyle diyaloji, ilaç *prospektüsü* ya da nereye basılacağını önceden söyleyen bir *yönerge* değildir. Başka bir ifadeyle teknik ve hükümsel olmaktan çok, karşılıklı düşünme faaliyetine izin veren *boşluklar* barındırır. Soruda ya da karşılıklı konuşmada düşünmeye izin veren boşluklar aşikardır. Birinci öncülün kabulüyle ilerleyen zincirleme önermelerde boşluk ancak önermelerden birinin yanlış ya da mantıksal kurgu içerisinde yersiz olduğunun tespitiyle başlar. Bu karşılaştırma Euthyphron diyaloğunda açıkça görülebilir. Örneğin Platon, "*Bir şeyin Tanrısal buyruğun gereği olduğu için mi yoksa doğasından dolayı mı iyi olup-olmadığı*"[6] sorusunu karakterlerine önermesel formda ve fakat *taklîdî eylem ve sözlerle* sordurur. Peki, yargı ya da önerme sunmak yerine düşünmek için açtığı boşluğa davet eden bu soru bir başına anlamlı değil midir? Yoksa sadece taklidî unsurların yer aldığı bir metin içerisinde mi anlamını bulur?

Toparlamak gerekirse Euthyphron diyaloğu puzzle'ın ilk parçasıdır. Platon'un Sokrates'i anlatıya dönüştürdüğü ilk diyalogdur. Araştırmacıların kahir ekseriyeti sırasıyla şu dört diyaloğun birbirini tamamladığı düşünmektedirler: "*Euthyphron*, *Apology*, *Kriton ve Phaidon*". Euthypron, Atina'nın dinden sorumlu üst düzey yöneticilerinden biridir. Bu diyalogda Sokrates'in yargılanması henüz gerçekleşmemiş, ama müstakbel ve muhtemel mahkeme üzerine konuşulmaktadır. Apology'de mahkeme anı sergilenirken, Kriton'da ise mahkemenin akabinde yaşananlar anlatılır. Phaidon, bu metinlerden ruh üzerine konuşulması açısından farklıdır. Çünkü mahkeme gerçekleşmiş, Sokrates'in ölümüne karar kılınmıştır. Artık nihai sorunun sorulması gerekir: "*Peki Sokrates, ölümle yok olacak mıdır? Ruh nedir? Ruh, ölümsüz müdür?*". Phaidon'da bu sorular tartışma konusu kılınır.

Platon'un ilk metni olduğu düşünülen Euthyphron diyaloğu dindarlık ve dinsizliğin neliğine ya da hümanitasın divinitasla olan bağına dair ilk tartışma olarak bilinir. Platon bu diyaloğunda ahlak sorunsalını dindarlık bağlamında ele alır. Bu nedenle "*Dindarlık nedir, İnsanlar Tanrı'ya niçin ihtiyaç duyarlar, Tanrıya inanmakla insan neyi gerçekleştirir?*" vb. soruları irdelemektedir. Mezkûr sorular Meletos'un Sokrates'i, Euthyphron'nun da kendi babasını mahkemeye verme olaylarına...

Dindarlığın Ne Olduğuna Dair İleri Sürülen Argümanlar

1. Euthyphron babasını dava etmesinin dindarlığa aykırı olmadığını ileri sürer.
2. Sokrates, kabaca, tikel örnekler değil, dindarlığın *özünde* ne olduğunu öğrenmek ister. (Nitekim belirli kişisel örneklerden tümel yargılar çıkarmak bir mantık hatasıdır.)

1. Euthyphron, eğer bir şeyi Tanrılar severse bu dine uygun, sevmezse uygun olmadığını iddia eder.
2. Sokrates, Tanrıların bir kısmının diğer kısmına muhalif olduğunu, bazısının onadığı şeyi, kimisinin reddettiğini hatırlatır. Eğer bu iddia doğru ise bazı şeyler aynı anda hem mubah hem günah sayılabilir.

   (Bir şeyin aynı anda hem aynısı hem gayrısı olması özdeşlik ilkesine aykırıdır.)

1. Euthyphron, Tanrıların tümünün sevdiği dine uygunken yine tümünün sevmediği dine aykırı olduğunu düşünür.
2. Sokrates'e göre bu düşüncenin şöyle bir arka planı vardır: Bir şey bizatihi iyi olduğu için iyi olmaz. Bu iyilik ancak başkası tarafından ona atfedilir. Yani li-gayrihidir. Dolayısıyla dine uygun olan, Tanrıların sevdiğidir. Bir şey ancak ve ancak sevildiği ve dine uygun olduğu için iyidir. İyi olduğu için dine uygun olmaz (burada ölçüt dindir). O halde Tanrıların sevdiği şey niçin sevilendir? Tanrılar sevdiği için sevilendir ve iyidir (burada mutlak-tümel bir öncül var). Böylece dine uygun olanın Tanrılar tarafından sevilen olduğu açığa çıkar.

   (Bir şeyin kendisine sebep olması teselsüle yol açar.)

1. Euthyphron'un dinin gereklerini yerine getirmenin, yani dindarlık ve dine uygunluğun Tanrılara hizmet etme sanatı olduğunu belirtir.
2. Burada birinin başka bir şeye hizmet etmesi ve karşılığında bir menfaat elde etmesi durumu söz konusudur. Doktora hizmet eden sanat, sağlıktan; iktidara hizmet eden sanat, siyasetten nemalanır.

   (Bu durumda Tanrıların insanları hizmetçi olarak kullanıp elde ettikleri fayda nedir?)

1. Euthyphron dindarlığın, dine uygunluğun kurban kesmenin, adaklar adamanın ve Tanrıya nasıl yakaracağını bilmenin bilgisi olduğunu ileri sürer.
2. Adak adamak, kurban kesmek Tanrılara sunakta bulunmaktır. Dua ise onlardan bir şeyler istemektir. Bu durumda karşılıklı bir alış-veriş, al gülüm-ver gülüm ilişkisi açığa çıkar. Tanrılar hem verir hem alır.

Kaynakça

Altson, William. "What Euthyphro Should Have Said". *Philosophy of Religion: A Reader and Guide*. ed. William Laine Craig. New Brunswick: Rutgers University Press, 2002.

Bauman, Richard A. *Human Rights in Ancient Rome*. London: Routledge, 1. Basım, 2003.

Bedevî, Abdurrahman. *Aflutin 'inda l-'arab. Plotinus Apud Arabes. Theologia Aristotelis et Fragmenta Quae Supersunt*. Kahire: Maktabat al-Nahda al-Misriyya, 1955.

Bedevî, Abdurrahman. *Mevsûʿatü'l-felsefe*. Beyrut: el-Müessetü'l-Arabiyye li'd-dirâse ve'n-neşr, I., 1984.

Bezold, Carl. *Semıtıstısche Studıen Glossarıum Latıno-Arabıcum*. Berlin: Emıl Felber, Fol. 69a. Col 1., 1900.

Burton, Robert. *The Anatomy of Melancholy*. Philadelphia: E. Clacton & Company, 4. Basım, 1923.

Danto, Arthur C. "İnanç, Dil ve Dini Tecrübe Üzerine Bir Diyalog". ed. Sidney Hook. çev. Abdulsamet Şentürk. *Din ve Felsefe Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2022), 239-252.

Deleuze, Gilles. *Anlamın Mantığı Üzerine*. çev. Hakan Yücefer. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 1. Basım, 2015.

Derrida, Jacques. *Gramatoloji*. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 1. Basım, 2011.

Duralı, Ş.Teoman. *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*. I Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.

Eflâṭûn. *El-Muḥâverât-u'l-Kâmile*. V Cilt. Beyrut: Al Dar - Al Ahlia Bookstore, I., 1994.

Foucault, Michel. *Söylem ve Hakikat*. çev. Kerem Eksen - Murat Erşen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2021.

Gadamer, Hans George. *el-Hakikat ve'l-menhec*. çev. Nazım Hasan - Salih Ali Hakim. Mısır: Dâru'l-evyâ, 2007.

Gadamer, Hans George. *Hakikat ve Yöntem*. 2 Cilt. İstanbul: Paradigma, 1. Basım, 2009

Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2. Basım, 2011.

Joyce, Richard. “Theistic Ethics and the Euthyphro Dilemma”. *Journal of Religious Ethics* 30/1 (2002), 49-54.

Küçükalp, Kasım. *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2016.

Nedelisky, Paul. *Realizm*. “Realite: Bir Müşterinin Rehberi”. çev. Abdulsamet Şentürk. *Din ve Felsefe AraştırmalarıDergisi* 5/9 (2022).

Plato. “Euthyphron”. Puplic. *The Project Gutenberg EBook of Euthyphro, by Plato*. 2008. Erişim 11 Ekim 2022. https://www.gutenberg.org/files/1642/1642-h/1642-h.htm

Platon. *Sokrates’in Savunması*. çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankatasu Kültür Yayınları, 1. Basım, 2019.

Ricoeur, Paul. *Başkası Olarak Kendisi*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2010.

Ricoeur, Paul. *Yorum Teorisi Söylem ve Artı Anlam*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: Pinhan Yayınları, 1. Basım, 2019.

Skırbekk, G. - Gılje, N. *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 1.

Tatar, Burhanettin. *3 Derste Hermenötik*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.

Valpy, Francis Edward Jackson. *An Etymological Dictionary of the Latin Language*. London: Prınted By A. J. Valpy, 1828.

Wittgenstein, Ludwıg. *Felsefi Soruşturmalar*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2014.

Politicaldictionary. “Rally around the flag”. Erişim 31 Mart 2023. https://politicaldictionary.com/words/rally-around-the-flag/

Sağlama ve Doğruya Yaklaşma Kavramlarının Analizi Doğrultusunda Popper'ın Bilimsel İlerleme Fikri

Hazarcan Idil Tufantoz

Felsefe Pamukkale Üniversitesi

htufantoz@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Yanlışlamacılık, Sınır Koyma, Sağlama, Doğruya Yakınlık, Bilim Felsefesi.

Popper'ın düşüncesinde, bilimsel ilerleme bir kuramın *sağlamasının* (corroboration) yapılmasıyla mümkündür. Sağlama bilimsel ilerlemenin bir ölçütüdür ve sağlama, bir teorinin geçmişte direnmiş olduğu testleri başarıyla geçmesini ifade eder. Ancak bu kavram, bilimsel ilerleme noktasında yeni soruları da beraberinde getirir. İlk sorun, bilimsel ilerleme ölçütü olarak ileri sürülen sağlama derecesinin, Popper'ın eleştirmiş olduğu tümevarım mantığından farkının olup olmadığı noktasındadır. Ayrıca sağlanmış bir teoriye ne zaman güvenmemiz gerektiği ve bu teoriyi elimizde nasıl tutmamız gerektiği gibi sorular da aklımıza getirmemiz gereken diğer sorulardır. Popper bu sorulara, *doğruya yakınlık* (verisimilitude) kavramıyla cevap vermeye çalışır. Fakat doğruya yakınlık kavramının, sağlama derecesi gibi bilimsel ilerlemede bir ölçüt olarak ele alınıp alınmadığı ya da Popper'ın bu kavramların bir ölçüt olduğunu iddia edip etmediği de açıklığa kavuşturulması gereken diğer bir husustur. Bu yüzden bu yazımızda, Popper'ın sağlama derecesi ve doğruya yakınlık kavramından ne anladığını değerlendirerek, muallakta kalmış olan bu iki kavramın asıl amacının ne olduğunu ortaya koymak öncelikli amacımız olacaktır.

Popper'ın felsefesinin özü, metodolojinin ve bilimin analizinin yanlışlamacılık üzerine inşa edilmesi fikri üzerinedir. Yanlışlamacılık onun düşüncesinde, hem bilimle bilim olmayan arasına bir sınır çizme ölçütü olarak hem de bilimsel bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Popper'a göre, bilimle sözde bilim arasındaki sınır çizme ölçütü yanlışlama olmalıdır, çünkü ne kadar doğrulayıcı örnekler bulunursa bulunsun, bir kuram doğrulanamaz, fakat tek bir aykırı örnekle söz konusu kuramın yanlış olduğu söylenebilir (Kabadayı, 2011, s. 87). Popper ancak yanlışlamaya uygun olan teorilerin bilim olabileceğini belirtir. Bir teorinin sınamadan geçebilmesi için ise, dünya hakkında, dünyanın durumuyla ilgili bir şey söylemesi gerekir. Dolayısıyla teori iddialıysa, söylediği şeyin kontrol edilmeye açık olması lazımdır. Bu

anlamıyla bilimselliğin kriteri test edilebilir olmaktır. Bu yüzden hiçbir şey söylemeyen teorinin bilimsel bir teori olduğu da iddia edilemez. Popper'ın düşüncesinde, bu kesin doğrudur diyebileceğimiz bir teoriden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bilim, hiçbir zaman kesin yanıtlar veremez. Böylece "bilimin görevi, sürekli yeni, köklü ve daha genelleşmiş soruları bulmak ve geçici yanıtları sürekli yenileriyle ve katılarıyla sınamaktır" (Popper, 2018, s. 316-317). Bilim, eleştirel bir uğraştır. Varsayımlarımızı eleştirel biçimde sınarız. Hataları bulmak, hataları ayıklayabilmek ve böylece doğruya daha da yaklaşmak için onları eleştiririz (Popper, 2019, s. 53).

Popper için yanlışlanabilirlik olumsuz değerlendirme ölçütüyken, sağlama olumlu değerlendirme ölçütüdür. Çünkü Popper'a göre "kuramlar doğrulanamaz; ama sağlanabilir" (Popper, 2018, s. 285). Popper bilimsel bir ilerlemeden bahsedebilmek için olumlu bir değerlendirmenin olması gerektiğinin farkındadır. Ancak Popper, tümevarımsal mantık kavramı ya da doğrulama kavramını kullanmaz. Popper bu yüzden olumlu değerlendirme için yeni bir kavram türetir ve bunu *sağlama* olarak adlandırır. Sağlama ölçütüne göre, bir teori empirik testten geçtiğinde, yani teorinin gözlemsel sonucu gerçekle bağdaştığında onun sağlanmış bir teori olduğu söylenebilir (Hung, 1997, s. 346). Yanlışlama ve sağlama kriterleriyle Popper, herhangi bir teorinin değerlendirilebileceğini umar. Bir teori ya yanlışlama ile reddedilir ya da sağlama yoluyla derecelendirilir (Hung, 1997, s. 348).

Popper'ın düşüncesinde, bir kuramın sınamalara karşı kendisini korumasıyla gerçekleşen bilimsel ilerleme, bir kuramın sağlamasının yapılmış olmasından başka bir şey değildir. Bu anlamda da bilimin amacı, empirik testlerden geçerek, içeriği giderek artan sağlanmış teorilere ulaşmaktır. Bilimsel ilerleme aslında yeni teorinin eski teoriden daha iyi, yani empirik içeriğinin daha yüksek olması demektir. Bunun anlamı şudur, yeni teori, eski teorinin açıklamış olduğu her şeyi açıklar ve ayrıca ondan daha fazlasını da yaparak eski teorinin aydınlatamadığı şeyleri de açıklar. İşte bu empirik içeriğin artması ve eski teoriye göre bu içeriğin yüksek olması anlamına gelir. Bir teorinin empirik testi geçerek sağlanmış olması, o teorinin başarı durumunu gösterir. Ancak bu başarı doğruluk veya teyit edilmiş olmak değildir. Çünkü bunlar tümevarımın kullanmış olduğu kavramlardır. Tümevarım anlayışında bilimsel anlamda ilerlemek doğrulara erişmektir. Ancak Popper ilerlemenin bir teorinin sağlanmış olmasıyla gerçekleştiğini belirtir. Popper bir teoriye doğruluk atfetmez, çünkü sağlanmış olan bir teori de her an yanlışlanabilecek ve yok sayılabilecek bir teoridir.

Bir teori geçmişteki bütün testlere dayanmış ve başarılı olmuş olsa bile, geçmişteki bu başarı gelecekteki başarıyı garanti edemez. Sağlanmış bir teoriye ne zaman güvenilmesi gerektiği sorusuna Popper, doğruya yakınlık kavramıyla cevap vermeye çalışır. Doğruya yakınlık, aslında bir teoriyi elimizde nasıl tutacağımıza cevap verme girişimidir. Bir teorinin doğru içeriği, yanlış içeriğini aşıyorsa bu o teorinin doğruya daha yakın olduğu anlamına gelir. Popper bu konuda, eğer amacımız teorilerimizin doğruya yakınlığını güçlendirmek ya da doğruya yaklaşmaksa, o zaman sadece teorilerimizin yanlış içeriğini azaltmak değil, aynı zamanda doğru içeriklerini de güçlendirmek için endişelenmemiz gerektiğini belirtir (Popper, 1962, s. 246). Popper'ın keşif mantığını doğruya yakınlık kuramıyla tamamlaması, ilk kez bir dizi yanlış kuram için bile ilerlemeyi mümkün hale getirdiği için önemli bir başarıdır. Bir kuramın doğruluk içeriği artarak yanlışlık içeriği azalıyorsa, yani doğruya yakınlığı artıyorsa, bu kuramın bir ilerleme kaydettiğini söyleyebiliriz (Lakatos, 2014, s. 249-250). Popper'ın yanlışlamacılık fikri gereği, bir kurama asla doğru diyemeyiz, ancak bir kuramın doğruya yaklaşmasıyla birlikte giderek daha çok yanlış içeriğin ortadan kalktığını ve bu anlamda da bilimsel ilerlemenin mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

Mevcut teoriye sahip çıkamamamızın sebebi, bir teoriye tam olarak bu doğru teoridir diyemediğimiz içindir. Bir teori ne kadar testlere direnmiş ve ne kadar sağlanmış olsa da, bu teorinin gelecekte yapılan herhangi bir empirik teste direneceğinin garantisi hiçbir zaman yoktur. Bu yüzden de bir teoriye doğru demek yerine, ona doğruya yakın bir teori demek daha yerinde olacaktır. Bir teori ne kadar doğruya yakınsa, o kadar güvenilir olacaktır ve bu teori kesin olarak başka bir teori tarafından yanlışlanana kadar sahip çıkmamız gereken teoridir. Popper'a göre, cesur varsayımların yardımıyla ilginç ve ilgili doğruyu keşfetmeyi umabiliriz. Varsayımlar yanlış olsa bile doğru hakkında çok şey öğrenilmiş olacaktır ve bu da doğruya giderek yaklaşıldığının bir göstergesidir. Doğruya giderek yaklaşması ve bir teorinin içeriğinin olumlu anlamda artması, yani teorinin sağlanmış olması, bilimdeki ilerleme fikrine çok fazla ışık tutabilir (Popper, 1962, s. 231).

Popper'ın yaklaşımında doğruya yakınlık kavramı aslında düzenleyici ideal bir kavram olarak kullanılır. Bir teorinin doğruya yaklaşması demek, o teorinin sağlama derecesinin artması ve daha iyi bir tahmin aracı olması demektir. Mevcut teoriler doğruya yaklaşmaya çalışarak bir ilerleme gösterir veya bu ilerleme onları daha iyi tahmin araçları haline getirir. Popper'da artan sağlama derecesi doğruya giderek yaklaşmanın bir ölçütüdür, ancak doğruya yakınlık kavramı bir ölçüt olarak ele alınmamıştır. Bu noktada Ayer'in Popper'ın doğruya yakınlık kavramını,

bilimsel ilerlemede bir ölçüt olarak anlaması aslında bir karmaşaya yol açmıştır (Schilpp, 1974, s. 1102). Popper doğruya yakınlık kavramının ölçüt değil bir tahmin meselesi olduğunu açıkça belirtir. Popper buna tahmin demek zorundaydı, çünkü o gözlemlerin birikmesiyle bilimin ilerlemesi noktasında bir doğrudan bahsedemezdi. Gözlemlerin birikmesiyle mutlak doğruya ulaşma fikri, sert bir şekilde eleştirdiği tümevarım mantığının yapmış olduğu iştir. Popper'a göre, nesnel ya da mutlak doğruluk teorisinin büyük bir avantajı, doğruyu aradığımızı söylememize izin vermesidir, ancak onu ne zaman bulduğumuzu bilemeyebiliriz. Doğruluk ölçütümüzün olmadığı, ancak yine de doğruluğun düzenleyici bir ilke olarak yönlendirildiği ve doğruyu tanıyabileceğimiz hiçbir genel kriter olmasa da, doğruluğa doğru ilerleme kriterleri gibi bir şey vardır (Popper, 1962, s. 226).

Popper eleştirmiş olduğu, tümevarım mantığının kullandığı doğrulama yoluyla doğruya ulaşma fikrini reddederek, doğruya yakınlık kavramını kullanmıştır. Ancak bu kavramın, bilimsel ilerlemeyi açıklayabilmek için yeterli bir kavram olup olmadığı aydınlatılması gereken bir konudur. Ayer doğruya yakınlık kavramının, Popper'ın reddettiğine inandığı doğrulama yoluyla ilerleme fikrinden nasıl farklı olduğunu sorgular (Ayer, 1967, s. 691). Bu konu özellikle, Alfred Jules Ayer'in *Truth, Verification and Verisimilitude* başlıklı makalesinde, doğruya yaklaşma kavramı üzerinden Popper'a karşı getirmiş olduğu eleştiriler temelinde açıklanmaya çalışılarak, bu doğrultuda Popper'ın bu eleştirilere verdiği cevapların makul olup olmadığı değerlendirilecektir.

Kaynakça

Ayer, A. J. (1967). "Truth, Verification and Verisimilitude". *The Philosophy of Karl Popper Book II içinde*. Paul Arthur Schilpp (Ed.). America: The Library Of Living Philosophers Volume XIV.

Hung, E. H.-C. (1996). *The Nature of Science: Problems and Perspectives*. California: Wadsworth Publishing Company.

Kabadayı, T. (2011). *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Lakatos, I. (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. Çeviren: Duygu Uygun. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Popper, K. R. (1962). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Basic Books.

Popper, K. R. (2018). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. Çeviren: İlknur Aka-İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, K. R. (2019). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri*. Çeviren: İlknur Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Schilpp, P. A. (1974). *The Philosophy of Karl Popper: Book II*. America: The Library Of Living Philosophers Volume XIV.

Matthew Lipman Düşüncesinde Felsefi Hikâyelerin Etik Gelişime Katkıları

Ayten Ünal

Felsefe Sinop Bilim ve Sanat Merkezi

ayten_nal@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Matthew Lipman, Felsefi Düşünme Becerisi, Çocuk, Felsefi Hikâyeler, Etik.

Bu çalışma, Matthew Lipman'ın düşüncesine dayanarak felsefi hikâyelerin etik gelişime nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. Lipman, felsefi düşünmenin her yaşta geliştirilebileceğine inanır ve çocukların erken yaşlardan itibaren felsefi düşünme becerilerini kazanmasının önemini vurgular. Bu çalışmada, felsefi hikâyelerin çocukların etik düşünme yeteneklerini geliştirmede etkili bir araç olarak kullanılabileceği temel konusu ele alınmaktadır. Felsefi hikâyeler, kurgusal olaylar aracılığıyla etik sorunları, değerleri ve ahlaki kararları ele alır. Bu hikâyeler, çocukların empati yapma, eleştirel düşünme, farklı perspektiflerden bakabilme ve etik sorunları analiz etme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Lipman'ın felsefi düşünme programlarıyla birlikte kullanıldığında, felsefi hikâyeler, çocuklara etik düşünmeyi öğretme ve bu beceriyi güçlendirme sürecinde etkili bir yöntem olabilir. Bu çalışma, felsefi hikâyelerin etik gelişime katkılarını sistematik bir şekilde incelemeyi ve bu alanda literatüre yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Literatür araştırması ve derinlemesine analiz, felsefi hikâyelerin çocukların etik düşünme becerilerini nasıl etkilediği ve hangi faktörlerin etkisini artırdığı gibi konularda önemli ayrıntıları ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, felsefi hikâyelerin nasıl entegre edileceği, öğretim yöntemleri ve araçlarının etkin kullanımı gibi konular üzerinde durulacaktır. Bu çalışma, felsefi hikâyelerin etik gelişim üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Çocuklar ve gençler için etik düşünme becerilerini teşvik etmek ve geliştirmek amacıyla felsefi hikâyelerin kullanılması, eğitim alanında yeni bir perspektif sunarak literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada, felsefi hikâyelerin etik gelişime katkılarını incelemek için analitik yöntem, betimsel analiz ve hermeneutik yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler, felsefi düşüncenin çocuklar ve gençler için nasıl geliştirilebileceği ve felsefi hikâyelerin etik düşünme becerilerini nasıl teşvik ettiği konularında önemli bir anlayış sağlamaktadır. Analitik yöntem, felsefi düşüncenin analiz edilmesi ve yapılandırılması üzerine odaklanır. Bu çalışmada, Lipman'ın

felsefi düşünme programları ve felsefi hikâyelerin öğretim yöntemleri, analitik bir yaklaşımla incelenmektedir. Bu yöntem, felsefi hikâyelerin etik gelişime katkılarını anlamak için teorik ve kavramsal çerçeveyi sağlamakta ve bu hikâyelerin etik sorunları nasıl ele aldığını ve çocukların etik düşünme becerilerini nasıl geliştirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Betimsel analiz, felsefi hikâyelerin içeriğinin ayrıntılı bir şekilde açıklanması ve tanımlanması üzerine odaklanır. Bu çalışmada, çeşitli felsefi hikâyeler, betimsel analiz yöntemiyle incelenmekte ve hikâyelerin karakterleri, olay örgüsü, etik sorunlar ve değerler gibi unsurları açıklanmaktadır. Betimsel analiz, okuyucuların felsefi hikâyelerdeki etik konuları daha iyi anlamalarını sağlar ve bu hikâyelerin etik düşünme becerilerini nasıl teşvik ettiğine dair detaylı bir resim sunar. Ayrıca bu çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olarak hermeneutik yöntem, metinlerin yorumlanması ve anlamlandırılması üzerine odaklanır. Bu noktada felsefi hikâyelerin hermeneutik bir yaklaşımla yorumlanması ve içeriklerinin çeşitli yönleriyle anlamlandırılması hedeflenmektedir. Hermeneutik yöntem, felsefi hikâyelerin içeriğindeki değerler, etik sorunlar ve karakterler arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına ve hikâyelerin etik düşünme becerilerini nasıl geliştirdiğine dair daha derin bir anlayışa ulaşmamızı sağlar. Bu çalışmada kullanılan analitik yöntem, betimsel analiz ve hermeneutik yöntemler, felsefi hikâyelerin etik gelişime olan katkılarını farklı açılardan ele almamızı sağlamaktadır. Analitik yöntem teorik bir çerçeve sunarak felsefi düşüncenin nasıl geliştirilebileceğini anlamamızı sağlarken, betimsel analiz felsefi hikâyelerin içeriğini ayrıntılı bir şekilde açıklamamıza yardımcı olur. Hermeneutik yöntem ise, bu hikâyelerin anlamını ve içeriklerinin derinlemesine yorumlanmasını sağlar. Bu üç yöntem bir araya geldiğinde, felsefi hikâyelerin etik düşünme becerilerini nasıl geliştirdiği ve etik gelişime nasıl katkı sağladığı konusunda kapsamlı bir anlayışa ulaşmamızı sağlar.

Bu çalışmanın literatüre katkıları incelendiğinde, felsefi hikâyelerin etik gelişim üzerinde olumlu etkilerini daha açık bir şekilde görmekteyiz. Bu çalışma, bu alanda yeni bir perspektif sunarak, literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. İlk olarak, bu çalışma, felsefi hikâyelerin çocukların etik düşünme becerilerini nasıl geliştirdiğine dair önemli bir ayrıntı sunmaktadır. Literatür araştırması, felsefi hikâyelerin kurgusal anlatımı ve karakterleri aracılığıyla etik sorunları ele alma yeteneğine sahip olduklarını göstermektedir. Hikayelerin içerisindeki etik konuların çocukların empati yapma, farklı perspektiflerden bakma ve etik sorunları analiz etme becerilerini güçlendirdiği tespit edilmiştir. Bu ayrıntı, felsefi hikâyelerin etik düşünme becerilerini geliştirme sürecinde ne kadar etkili olduklarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Araştırmanın bir başka bulgusu ise, felsefi hikâyelerin çocukların etik değerlerini sorgulama ve değerlendirme yeteneklerini nasıl geliştirdiğidir. Literatürde yapılan çalışmalar,

hikâyelerde yer alan karakterlerin içsel çatışmaları ve etik sorunlarla karşılaşmaları aracılığıyla çocukların değerlerini sorgulama ve çok yönlü düşünme becerilerini artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, felsefi hikâyelerin etik değerlerin oluşumunu etkileyebileceğini ve çocukların kendi değerler sistemlerini daha bilinçli bir şekilde inşa etmelerine yardımcı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışma, felsefi hikâyelerin çocukların etik karar verme yeteneklerini nasıl desteklediği üzerine de bir bakış açısı sunmaktadır. Felsefi hikâyeler, okuyucuları etik sorunlarla karşı karşıya bırakarak, onların eleştirel düşünme, mantık yürütme ve ahlaki değerlendirme yeteneklerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Literatürdeki bulgular, felsefi hikâyelerin çocukların etik kararlarını daha bilinçli bir şekilde değerlendirmelerine ve karar verme süreçlerinde daha tarafsız düşünmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Çalışma, felsefi hikâyelerin çocukların etik düşünme becerilerini güçlendirdiği, değerlerini sorgulama ve değerlendirme yeteneklerini artırdığı ve etik karar verme süreçlerini desteklediği yönünde önemli bulgulara sahiptir. Bu bulgular, eğitimcilerin, araştırmacıların ve uygulayıcıların felsefi hikâyelerin etik eğitimdeki potansiyelini daha iyi anlamalarına ve bu alanda daha fazla çalışma yapmalarına olanak sağlayacaktır. Bildiride sunulan bu ayrıntılar ve bulgular, felsefi hikâyelerin etik gelişime katkıları hakkında literatüre yeni bir bakış açısı getirmekte ve bu alanda daha fazla araştırmanın yapılmasını teşvik etmektedir. Bu çalışmanın, eğitim alanında felsefi hikâyelerin kullanımını destekleyerek çocukların etik düşünme becerilerini güçlendirmeye yönelik çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın sonucunda, felsefi hikâyelerin etik gelişime katkı sağladığı açıkça görülmektedir. Lipman'ın felsefi düşünme programlarıyla birlikte kullanılan felsefi hikâyeler, çocukların etik düşünme becerilerini güçlendirmede etkili bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Felsefi hikayeler, kurgusal olaylar ve karakterler aracılığıyla etik sorunları ele almaktadır ve okuyucuların empati yapma, eleştirel düşünme ve etik sorunları analiz etme yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Araştırmanın bulguları, felsefi hikâyelerin çocukların etik düşünme becerilerini teşvik etmede etkili olduğunu göstermektedir. Hikâyeler, çocuklara farklı bakış açılarını görme ve anlama, değerleri sorgulama ve ahlaki kararlar vermeyi öğrenme fırsatı sunmaktadır. Okuyucular, karakterlerin deneyimlerinden öğrenerek etik sorunlara ilişkin kavrayışlarını derinleştirebilirler. Ayrıca, felsefi hikâyelerin özgün çizimlerle desteklenmesi, okuyucuların etkileşimini artırarak etik konulara daha derinden bağlanmalarını sağlamaktadır. Sonuç olarak felsefi hikâyeler, çocukların etik düşünme becerilerini geliştirme sürecinde önemli bir araç olarak kullanılabilir. Lipman'ın felsefi düşünme programlarıyla birlikte

kullanıldığında, felsefi hikâyeler etik düşünmeyi teşvik etme, değerleri sorgulama ve etik sorunları analiz etme becerilerini geliştirme sürecinde etkili bir yol sunmaktadır. Bu çalışma, eğitimcilerin ve araştırmacıların felsefi hikâyeleri etik eğitimde daha fazla kullanmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, felsefi hikâyelerin kullanımının artırılmasıyla ilgili pratik öneriler sunmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, felsefi hikâyelerin etik gelişim üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çocuklar ve gençler için etik düşünme becerilerini teşvik etmek ve geliştirmek amacıyla felsefi hikâyelerin kullanılması, eğitim dünyasına yeni bir perspektif sunmakta ve öğrencilerin etik konularla daha ilgili olmasına olanak sağlamaktadır. Gelecekteki çalışmalar, felsefi hikâyelerin daha fazla kullanımı ve etkisinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi yoluyla bu alanda ilerlemeyi sürdürmelidir.

Kaynakça

Dixon, B. A. (2015). Ethical Rules and Particular Skills. *Childhood&Philosophy,* 11(21), 67-79.

Lipman, M. (1974). *Harry Stottlemeier's Discovery,* New Jersey: Montclair State College.

Lipman, M. (1976). *Lisa,* New Jersey: Upper Montclair.

Lipman, M. (1977). *Philosophy in the Classroom,* Philadelphia: Temple University Press.

Lipman, M. (1996). *Nous,* New Jersey: IAPC Montclair.

Lipman, M. (1996). *Deciding What to Do: Instructional Manual to Accompany Nous,* New Jersey: IAPC Montclair.

Lipman, M. (1996). Philosophical Discussion Plans and Exercises. *Analytic Teaching,* 16(2), 64-77.

Lipman, M. (1996). *Natasha: Vygotskian Dialogues,* New York: Teachers College Press.

Lipman, M. (1988). *Elfie,* New Jersey: Upper Montclair.

Lipman, M. (2002). Where to P4C?. *Thinking: The Journal of Philosophy for Children,* 16(2), 12-13.

Lipman, M. (2008). *A Life Teaching Thinking,* New Jersey: Upper Montclair.

Marzio, D. M. (2011). What Happens in Philosophical Texts: Matthew Lipman'a Theory and Practice of The Philosophical Text As Model. *Childhood&Philosophy*, 7(13), 29-47.

Özgür İrade, Ahlaki Sorumluluk ve Determinizm Tartışmasında Bağdaşmazcı Yaklaşım

Sevgi Çakır

Felsefe Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

sevgicakir0632@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Özgür İrade, Ahlaki Sorumluluk, Determinizm, Bağdaşırcılık, Bağdaşmazcılık.

Özgür irade ve ahlaki sorumluluk felsefe tarihinde genel olarak determinizm ile birlikte tartışılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, özgür iradeye sahip olup olmadığımız meselesidir. Genellikle kararlar alma veya bir seçim yapabilme olarak tanımlanan özgür irade, bu anlamıyla başka türlü yapabilme, yaptıklarından sorumlu olma anlamını da ima eder. Özellikle özgür iradenin varlığını savunanlara göre eylemlerimiz kendi irademizle karar verdiğimiz seçimlerimizin bir sonucudur. Ancak burada zaman zaman bazı sorular ve problemler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazılarına seçimlerimizin her zaman bize ait olup olmaması, kendi özgür irademizle mi yoksa dış bir etki ile mi kararlar alıp bir seçimde bulunmamız, eylemlerimizin her zaman bize bağlı olup olmaması gibi problemler örnek verilebilir. Özellikle 17. yüzyılda daha çok karşılaştığımız bu gibi sorular ve problemler devamında her şeyin belli yasalar ile meydana geldiği iddiasıyla ilişkili olarak da açıklanmıştır. Felsefe tarihinde uzun ve köklü bir geçmişe sahip olsa da sistematik tanımını 17. yüzyılda gördüğümüz determinizm olarak adlandırılan bu iddiaya göre geçmişte olan, şu an olan ve gelecekte olacak olan olaylar, zorunlu olarak kendinden önce meydana gelmiş olayların bir sonucudur. Peki, determinizmin bu iddiası geçerliyse özgür iradeden ve ahlaki sorumluluktan nasıl söz edebiliriz? Seçimlerimiz ve kararlarımız nasıl meydana gelir? Özgür irade ve determinizm arasındaki bu ilişki felsefe tarihinde genel olarak üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar: katı determinizm, ılımlı determinizm ve özgürlükçülüktür. Galile'nin, Kepler'in, Newton'un evren ve astronomi ile ilgili açıklamalarından güç alan ve evreni mekanik bir dünya görüşüyle ifade eden determinizm uzun süre yaygın bir görüş olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak fizikteki gelişmeler, atom altı parçacıklarda gözlemlenen hareketler ile birlikte determinizm iddiası sorgulanırken özgür iradeye sahip olup olmadığımız meselesi yeniden canlanmıştır. Özellikle kuantum teorisindeki gelişmeler, evrenin belli yasalar ile nedensel bir zincire bağlı olmadığı gibi kapalı bir sistem olmadığını da göstermiştir. Tüm bu gelişmeler özgür iradenin varlığından bahsedilip bahsedilemeyeceği üzerine ciddi

tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tartışmalarda özgür irade, ahlaki sorumluluk ve determinizm ile birlikte ele alınmıştır. Çünkü özellikle özgür iradeye sahip olduğumuza inananlar için özgür irade, ahlaki sorumluluğun varlığı için zorunlu bir koşul olarak kabul edilir. Bu da hem özgür irade ve ahlaki sorumluluğun hem de determinizmin varlığından ve geçerliliğinden söz edilip edilemeyeceği ile ilgilidir. Bu tartışmalar genel olarak bağdaşırcılık, bağdaşmazcılık ve özgürlükçülük anlayışları etrafında şekillenmektedir. Basitçe deterministbir dünyada özgür iradeden ve ahlaki sorumluluktan söz edebileceğimizi savunan bağdaşırcılık için determinizm, özgür iradenin varlığı için tehdit değildir. Aynı zamanda bağdaşırcılık determinizmin çeşitli sebeplerden dolayı yanlış anlaşıldığı için geçersiz onun bir iddia olduğunu ve özgür iradenin varlığı için tehdit olarak görüldüğünü ileri sürer. Örneğin bağdaşırcılığı savunanlara göre determinizmin bizim eylemlerimiz ve seçimlerimiz üzerinde ne kısıtlayıcı ne de baskılayıcı bir özelliği vardır. Onlara göre özgür iradeyi doğru bir şekilde anlarsak onun determinizm ile çelişmediğini görürüz. Bağdaşmazcılık ise bağdaşırcılık anlayışına tamamen karşı çıkar. Bağdaşmazcılığa göre biz özgür irademiz olduğuna inanırız. Kararlar alır, seçimler yaparız. Bu, bizim hem özgür iradenin hem de ahlaki sorumluluğun varlığına inanmamız için yeterlidir. Ancak aynısı determinizm için geçerli değildir. Eğer determinizm doğruysa olayların ve eylemlerin seyrinden herhangi bir sapma, geçmiş ve doğa yasaları ile dünyanın geçmiş herhangi bir durumuyla da bağdaşmaz. Bu nedenle özgür irade, determinizm ile bağdaşmaz ve geçersiz bir iddiadır. Bağdaşmazcılık anlayışının içinde yer alan özgürlükçülük ise özgür irade ve determinizm arasındaki bu tartışmanın anlaşılabilmesi için özgür iradenin tam olarak doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunur. Esasında bağdaşmazcılık ve özgürlükçülük özgür iradeye sahip olduğumuz fikrine dayandığı için determinizm iddiasını kabul etmez. Peki, bu anlayışlardan ve fikirlerden hangisi kabul edilebilir? Bunlardan herhangi biri kabul edilebilir mi? Günümüzde bunlarla ilgili tartışmalar geniş bir kesim tarafından devam etmektedir. Bu çalışmanın konusu, özgür irade ve ahlaki sorumluluğun determinizm ile bağdaşmaz olduğunu, determinizmin geçersiz bir iddia olduğunu savunan bağdaşmaz yaklaşımın hem akla yatkın olduğunu hem de eksik yanlarını açıklamaktır. Bağdaşmazcılık özellikle 1980'lerden beri çeşitli isimler tarafından argümanlar, önermeler ve örnekler ile açıklanmaktadır. Bunların çoğunda özgür iradenin başka türlü yapabilme fikri ile ahlaki sorumluluk da işin içine katılarak kapsamlı bir şekilde çözümlemesi yapılmaktadır. Bu bakımdan bağdaşmazcılığı savunanların amacı deterministbir dünyada hem özgür iradeden hem de ahlaki sorumluluktan söz edilemeyeceğini göstermektir. Eylemlerimiz, kararlarımız ve seçimlerimiz bir makineden farklı olmaz. Diğer yandan determinizmi savunmak için herhangi bir nedenimiz yoktur. Bağdaşmazcılık bu iddialarını çeşitli

argümanlar, önermeler ve örnekler ile destekler. Bu bakımdan bu çalışmanın konusu özgür irade, ahlaki sorumluluk ve determinizm tartışmasında bağdaşmaz yaklaşımı açıklamaktır. Bunun için öncelikle söz konusu tartışmanın felsefe tarihindeki seyri dikkate alınıp bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Devamında konunun farklı anlayışlar içinde nasıl tartışıldığı incelenecektir. Çalışmanın ana vurgusu tartışmayı bağdaşmazcılık bakış açısından detaylı bir şekilde açıklamaktır. Bunun için bağdaşmaz açıklamalar ve iddialar, incelenecektir. Dolayısıyla çalışmanın amacı sözü edilen tartışmayı, bağdaşmaz bakış açısından olabildiği kadar açık ve net bir şekilde ortaya koymaktır. Çalışmanın temel tezi ve önemi de bir bakıma özellikle çağdaş eylem felsefesi içinde hâlâ devam eden tartışmalardan biri olan özgür irade problemini farklı bakış açılarının ve sunulan çözüm önerilerinin ne kadar makul ve akla yatkın olduğunu göstermektir. Bu bakımdan çalışma, hem felsefi araştırmaya katkı sağlaması hem de çağdaş eylem felsefesinin başlangıç noktasını ve seyrini değiştirmiş isimlerin literartüre katkı sağlaması bakımından önemlidir. Çalışmada, eleştirel bir yöntemle sürdürülüp bilgi temelli rasyonel bir sonuca ulaşma önceliklidir. Tüm bu incelemeler, iddialar, yorumlar ve analizler ile çalışmada ulaşılan sonuca göre bağdaşırcılık geniş bir kesim tarafından uzun zamandır savunulan ve geçerli kabul edilen bir anlayış olsa da bu anlayışın savunulamayacağı, makul ve tutarlı olmadığına ulaşılmıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri de görüleceği gibi determinizm ve nedensellik ilişkisidir. Dolayısıyla bağdaşırcılığı savunanların fikirleri kabul edilemeyeceği gibi tutarlı ve akla yatkın da değildir. Çalışmadaki iddia ise bağdaşmaz açıklamaların zaman zaman yetersiz ve eksik olmasına rağmen var olan yaklaşımlar içinde en akla yatkın ve makul olduğunu göstermektir. Çalışmada ulaşılan sonuca göre determinizmin özgür irade ve ahlaki sorumlulukla bağdaşmaz olduğu açıktır. Ancak buradaki problem bu bağdaşmazlığın gösterilmesi ile ilgilidir. Örneğin bağdaşmazcılık özellikle kişinin yaptığı bir eylemden sorumlu olması için onun başka türlü yapabilecek gerekli alternatiflere sahip olması gerektiğini savunur. Ama bu tüm durumlar ve olaylar için geçerli değildir. Bağdaşmazlığın temel tezi özgür iradenin determinizm ile bağdaşmaz olmasıdır. Onun bu tezini kabul etmekte bir sorun yoktur. Ancak onların ahlaki sorumlulukla ilgili bazı durumlar için verdikleri açıklamaları kabul etmek güçtür. Bu çalışmanın sonucunda bağdaşmazlık anlayışının akla yatkın, tutarlı yönlerinin yanında onun hangi yönlerden hatalı ve eksik olduğu da belirtilmiştir.

Kaynakça

Bok, H.(1998). *Freedom and responsibility,* Princeton: Princeton University Press.

Borchert, D. M. (2006). *Encyclopedia of Philosophy,* USA: 2nd edition, c. 3.

Chisholm, R. M. (1967). He could have done otherwise. *The Journal of Philosophy*, vol. 64, no. 13.

Dilman, l. (2001). *Free will an historical and philosophical introduction.* British Library Cataloguing.

Doğan, M. (2021). Yapay zekâ ve özgür irade: yapay özgür iradenin imkânı. *Trt Akademi,* c:6, s:13.

Double, R. (1991). *The non-reality of free will.* NY: Oxford University Press.

Doyle, B. (2016). *Free will: the scandal in philosophy.* USA: Cataloging in Publication Data.

Fischer, J. M. (2007). Compatibilism. J. M. Fischer, R. Kane, D. Pereboom ve M. Vargas (Yay. haz.). *Four views on free will* içinde (s. 44-85). USA: Blackwell Publishing.

Grim, Patrick, Phil, B. (2007). Free will in context: a contemporary philosophical perspective. *Behavioral Sciences and the Law Behav. Sci. Law* 25, USA: Wiley InterScience.

Gündoğdu, H. (2007). Corliss Lamont'ta 'seçme özgürlüğü ve belirlenimcilik' problemi. Kaygı Uludağ Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2007.

Gündoğdu, H. (2015). On Flew's compatibilism and his objections to theistic libertarianism. Kaygı Uludağ Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,* sayı:25.

Hu, J. (2020): *Reasons-responsiveness, action and control: an event-causal account of agency.* (Yayımlanmamış doktora tezi). UK: University of Sheffield.

Hume, D. (1976). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma.* Oruç Aruoba (Çev.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Kane, R. (1996). *The significance of free will*. Oxford: Oxford University Press.

Kane, R. (2000). Responses to Bernard Berofsky. John Martin Fischer ve Galen Strawson (Yay. haz.). *Philosophy and Phenomenological Research,* vol. 60, no. 1.

Kane, R. (2005). *A contemporary introduction to free will.* NY: Oxford University Press.

Kane, R. (2007). Libertarianism. J. M. Fischer, R. Kane, D. Pereboom ve M. Vargas (Yay. haz.). *Four views on free will* içinde (s. 5-44). USA: Blackwell Publishing.

Kane, R. (2011). *The Oxford handbook of free will.* The Oxford University Press.

Karaçay, T. (2004). Determinizm ve kaos. Mantık, Matematik ve Felsefe, II. Ulusal Sempozyumu, Ankara Başkent Üniversitesi, 4.

Kühler, M., Jelinek, N. (2010). Autonomy and self. Preprints of the Centre for Advanced Study in Bioethics:10.

Onur, F. (2020). İrademiz özgür değil: metafizik bir problem olarak özgür irade. *Metazihin Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi,* cilt 3, sayı 1.

Pereboom, D. (1995). Determinism al dente. Blackwell Publishing, Noûs, vol. 29, no. 1.

Pereboom. D. (2001). *Living without free will*. Cambridge: Cambridge University Press.

17. Oturum

Psikoloji

Oturum Başkanı: Neslihan Yaman

Salon 2

16 Kasım Perşembe

16.30 - 18.00

Merve Küçükmanav

Beden Algısı ve Dindarlık İlişkisinin Estetik Operasyon Geçirmiş Kişiler Üzerinden Nitel Olarak İncelenmesi

Esma Nükhet Öncel

Günlük Hayatta Tecrübe Edilen Rastlantısal Olayların Kişinin Dini ve Psikolojik Hayatına Etkilerinin Nitel Yöntemle İncelenmesi

Merve Nur Güngör, Ali Özdemir, Muhammed Öztabak

Okul Psikolojik Danışmanlarının Hizmet İçi Eğitim Deneyimlerinin Değerlendirilmesi

Sümeyye Hamra Kotan

Beliren Yetişkinlik Döneminde Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ve Duygusal Zorlanmaya Tolerans İlişkisinde Algılanan Sosyal Desteğin Aracı Rolü

Aişe İnci

Kur'an-ı Kerim'deki Kadın Kıssalarında Hayatın Güçlükleriyle Başa Çıkma Becerisi Kazanılmasına Dair Bibiliyoterapik Unsurlar

Beden Algısı ve Dindarlık İlişkisinin Estetik Operasyon Geçirmiş Kişiler Üzerinden Nitel Olarak İncelenmesi

Merve Küçükmanav

Ilahiyat Fakültesi Istanbul Üniversitesi

kucukmanav_merve@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dindarlık, Beden Algısı, İdeal Beden Algısı, Estetik Operasyon.

Beden, geçmişten günümüze çeşitli konuların ve inançların ilgi alanına dahil olmuş ve farklı şekillerde algılanmıştır. Modern öncesi dönemlerde daha çok dini inançlar ile ilişkili olduğu düşünülen ve yaratıcı tarafından insana emanet olarak verildiği kabul edilen bedenin, paradigma değişikliğinin yaşandığı Aydınlanma dönemiyle birlikte aklın ve bilincin öncülüğünde nesneleştirilmesi, bedenin yüce olan varlıkla ilişkisini koparmış ve bedeni tamamen insanın tasarrufuna bırakmıştır. Bu minvalde geçmişte güzel bir bedene sahip olma durumu da daha çok Allah tarafından verilmiş bir lütuf olarak algılanırken, günümüz modern toplumlarında iyi bir gen havuzuna sahip olmakla ilişkilendirilmiştir. Bunula birlikte teknolojinin de oldukça gelişmesi ve yaygınlaşması güzel bir bedene sahip olma noktasında insanların eğilimlerini daha da körükleyerek estetik müdahaleler yoluyla güzelliği herkes için ulaşılabilir bir hale getirilmiştir. Özellikle ne kadar güzelsen ya da ne kadar yakışıklıysan o kadar değerlisin algısının da sosyokültürel normlarla dikte edilmesi, günümüz dünyasında bedeni her şeyden çok görünür kılarak kişileri ideal beden algıları doğrultusunda bedenlerini kusursuzlaştırarak bir kimlik inşa etmeye zorlamıştır.

Dinin bedeni kutsal olarak kabul ettiği ve ona müdahale noktasında insanı sınırlandırdığı düşünüldüğünde ise özellikle son yıllarda Müslüman coğrafyalarda estetik işlem uygulamalarına yönelik ilginin artması, dindarların bedenleriyle ilgili algılarının değiştiğini ve daha çok içinde yaşadığı toplumun algılarına göre şekillendiğini düşündürmektedir. Bu nedenle Müslüman kişilerin beden algılarının dini yaşamlarına etkisi ve dini yaşamlarının da beden algıları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada estetik işlem yaptırmış kişilere İslam dininin bedene olan yaklaşımının nasıl olduğu, dindarların bu algıya uygun hareket edip etmedikleri, dinin bedene müdahale ile ilgili söylemlerinin kişide nasıl bir algı yarattığı ve buna karşı nasıl bir tutum geliştirdiği son olarak da kişilerin bedenlerine

müdahale öncesi ve sonrası algılarının dini yaşamlarında bir etkisi olup olmadığı gibi sorulara bu cevap aranmak istenmiştir.

Literatürde beden algısı ile ilgili çeşitli disiplinlerde çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen din psikolojisi alanında beden algısı ve dindarlık ilişkisinin incelendiği sadece bir çalışma bulunması ele aldığımız bu araştırmayı hem din psikolojisi alanında yeni ilgi görmeye başlayan bu konuya katkı sağlaması hem de beden algısı ve dindarlık ilişkisini nitel yöntemle ilk inceleyecek çalışma olması sebebiyle önemli kılmaktadır.

Estetik işlem yaptırmış kişilerin dini eğilimlerinin beden algısı üzerindeki etkisini incelemeyi amaç edinen bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden olan durum çalışması tercih edilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örneklemeye göre tespit edilmiştir. Böylece çalışmaya katılacak kişiler Türkiye'de ikamet eden, İslam dinine mensup olan, 20-45 yaşları arasında olan, en az bir estetik işlem yaptıran ve bu işlem üzerinden de en az bir yıl geçmiş bulunan kişiler arasından kartopu metotla bir araya getirilmiştir. Buna göre çalışmanın örneklem grubu yaşları ortalaması 31 olan 13'ü kadın 5'i erkek olmak üzere 18 kişiden oluşmuştur.

Araştırma grubunun çoğunluğunu ise 20-30 yaşları arasında bulunan, kadın, bekar, lisans mezunu, öğretmen ve ekonomik durumu orta düzeyde olan kişilerden meydana gelmektedir. Estetik işlem olarak katılımcıların 13'ünün burun estetiği, 3'ünün saç ekimi, 2'sinin de meme estetiği yaptırmıştır. Estetik operasyona en çok 2019-2020 yılları arasında başvuran bu kişilerin yalnız bir işlem yaptırdıkları görülürken bütün katılımcıların çevresinde estetik işlem yaptırmış kişilerin olması ve bunların genellikle katılımcıların arkadaş çevresinden oluşması dikkat çekmiştir. Çalışmanın verileri 2021 yılının Ekim ve Kasım ayları arasında yüz yüze olacak şekilde toplanmış bir kısmı Covit-19 salgının o dönemde hala devam etmesi ya da katılımcıların şehir dışında ikamet etmeleri gibi sebeplerden dolayı çevrimiçi platformlar (Zoom, Google Meet, Skype) vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde ise Betimsel analiz, Frekans analiz ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Nitel olarak yürütülen bu çalışmanın geçerliği ve güvenirliği ise inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve doğrulanabilirlik ölçütüyle sağlanmıştır. Buna göre araştırmacı, inandırıcılık ölçütünü gerçekleştirmek amacıyla katılımcılarla yaptığı görüşmelerde uzun süreli etkileşim sağlamış böylece katılımcıların kendilerini rahat ifade edebilecekleri bir ortam oluşturmuştur.

Ayrıca görüşme sürecinde alınan ses kayıtlarını olduğu gibi yazıya dökmüş ve verilerin analizi sürecinde alanında uzman kişilerle müzakere ederek araştırmanın dışarıdan kontrol edilmesini sağlamıştır. Araştırmacı çalışmanın süreci ile ilgili detaylı betimlemelerde bulunarak çalışmanın aktarılabilirliğini gerçekleştirmiştir. Araştırmanın tutarlığında ise katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılara yer vererek temaların açıklamasını sağlanmıştır. Ayrıca araştırmacı çalışmada analiz ettiği kod ve temaların ham verilerini din psikolojisi alanında uzman iki kişiye göndererek yeniden analiz edilmesini sağlamış böylelikle benzeşen ve çakışan kod ve temaları belirleyerek Miles ve Huberman modeline göre araştırmanın iç güvenirliğini tespit etmiştir. Bu modele göre çalışmanın güvenirlik kat sayısı ise %99 bulunmuştur. Son olarak çalışma boyunca elde edilen ses kaydı, deşifre metinleri, gözlem notları gibi belgelerin araştırmacı tarafından arşivlenmesi çalışmanın bağımsız bir şekilde denetlenmesini yani doğrulanabilirliği gerçekleştirmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgularda ise kişilerin dini eğilimlerinin beden algıları üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Kişilerin Estetik öncesi ve sonrası yaşadıkları sürecin etkisiyle beden algılarında meydana gelen değişiminde dini yaşamlarına etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Buna göre çalışmada yer alan katılımcıların çoğunun İslam dininin bedene olan yaklaşımını emanet kavramıyla tanımlamadığı görülmüştür. Dindarların İslam'ın uygun gördüğü beden algısına riayet edip etmedikleri konusunda ise katılımcıların çoğu dindarların inançlarına uygun hareket edemediklerini belirtmiş, bunun sebebi olarak da kişilerin daha çok sosyal çevreden etkilendiklerini ve dini inançlarının bedene yönelik yaklaşımlarının bilincinde olmadıklarını öne sürmüşlerdir. Katılımcıların estetik operasyon öncesi kendilerine yöneltilen -bedene müdahale etmenin günah ya da haram olduğu ile ilgili- dini söylemlerden ise etkilenmedikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak buna rağmen katılımcıların bu söylemler akabinde fetva arama, dini söylemleri düşünmeme, günah olmadığını içselleştirme gibi bireysel tutum içinde oldukları ve çevreye yönelik de sağlam bir bahane bulma arayışı içinde bulundukları görülmüştür.

Estetik işlem öncesinde ve sonrasındaki süreçte katılımcıların bedenlerine yönelik algılarının dini yaşantılarına etkisine dair bulgular ise çalışmada üç kategori altında ele alınmıştır. Buna göre estetik işlem öncesi süreçte; fetva arama, dua etme, bedenin emanet olduğu düşüncesinden kaçmaya çalışma gibi eylemler içinde bulunduklarını söyleyen kişilerin estetik işlem sürecinde ise daha çok ibadetlerle ilgili aksaklık yaşama, abdest alamama, kendini bedenen ve ruhen ibadetlere verememe durumu yaşadıkları görülmüştür. Son olarak estetik işlem sonrası ise

katılımcıların “maneviyatın zayıflaması”, “ibadetlerden tat alamama” ya da “minnet ve şükür” duyma gibi tutumlar gösterdikleri bulgulanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulguların sonucunda katılımcıların çoğunun inançlarının bedene olan yaklaşımlarını “emanet” kavramıyla tanımladıkları ancak inançlarının bu anlayışına uygun hareket edemedikleri çünkü daha çok sosyal çevre etkisi içinde kalarak bedenlerine müdahale ettirdikleri görülmüştür. Bu minvalde katılımcıların bedene müdahale noktasında sahip oldukları inanca ait haram ya da helal gibi söylemlerden de etkilenmedikleri buna karşın çevreden gelen olumsuz dini söylemlere karşı daha çok bastırma ve mantığa bürüme eğilimi içinde oldukları görülmüştür. Estetik işlem öncesi ve sonrası süreçte katılımcıların bedenlerinde meydana gelen değişikliğin sebep olduğu algıların ise katılımcıların dini hayatına genel olarak olumsuz yansıdığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

ARSLAN, E. : 2022, “Nitel Araştırmalarda Geçerlik ve Güvenirlik”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 51 (1), ss.395-407

BALTACI, A. : 2017, “Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** (AEÜSBED), Sayı 1(3), ss.s1-15

CRESWELL, J.W.: 2015, Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Çev. M. BÜTÜN; S.B. DEMİR, Ankara, Siyasal Kitabevi.

HIDIR, Ö. : 2016, “Kur’an ve Sünnet’te Beden- İnanç İlişkisi”, Ed: Kadir Canatan, Beden Sosyolojisi içinde, Açılım Kitap, ss. 217-232.

KARA, Z.: 2012, “Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme” **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** Sayı:1(12), ss.7-41

KARAKAYA, H.: 2021, “Dinlerin Beden Algısı Ve Kadın Bedeninin Denetimi”, **Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı** 5(2), ss. 1-22. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/fuuiibfdergi/issue/66369/1021134

ŞİŞMAN, N.: 2016, Emanetten Mülke Kadın-Beden- Siyaset, İstanbul, İz yayıncılık.

Günlük Hayatta Tecrübe Edilen Rastlantısal Olayların Kişinin Dini ve Psikolojik Hayatına Etkilerinin Nitel Yöntemle İncelenmesi

Esma Nükhet Öncel

Ilahiyat Istanbul Üniversitesi

e.nukhett@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Rastlantı, Tesadüf, Tevafuk, Eşzamanlılık.

Tarihsel sürece baktığımızda başta rastlantı kavramı daha çok zıddı olarak düşünülen nedensellik üzerinden değerlendirilmektedir. Maddenin ortaya çıkışından evrendeki muntazam düzene dek çeşitli bağlamlarda söz konusu edilen rastlantı, zamanla insan yaşamına etkilerini de içerecek şekilde daha geniş kapsamlı ele alınmıştır. Modern psikologlardan Carl Gustav Jung, insanın günlük hayatta yaşadığı rastlantısal olaylar için "eşzamanlılık" kavramını ortaya atmış ve bu tür olayların ardında "nedensellik dışı anlamlı bir bağlantı" olduğunu iddia etmiştir. Jung tarafından bu olgunun ortaya atılmasından sonra tam anlamıyla Din psikolojisi zemininde olmasa da eşzamanlı olgularının kişiye etkileri çeşitli bağlamlarda incelenmiştir.

Bu çalışma ile günlük hayatta tecrübe edilen rastlantısal olayların kişiyi psikolojik ve dini yönlerden nasıl etkilediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Türkçe Din psikolojisi literatüründe rastlantısal olayların kişinin yaşamına psikolojik ve dini etkileri bakımından inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın alandaki önemli bir eksiği karşılamaya yönelik özgün bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Günlük hayatta yaşanan rastlantısal olayların kişinin yaşamına psikolojik ve dini etkilerinin incelendiği çalışmanın temel sorularından bazıları şu şekildedir: Kişiler günlük hayatta tecrübe ettikleri rastlantısal olayları içerikleri yönüyle nasıl tanımlamaktadır? Rastlantısal olaylar psikolojik olarak kişide nasıl etkiler bırakmaktadır? Tecrübe edilen rastlantısal olaylar kişilerin dini yaşamında nasıl değişikliklere sebep olmaktadır?

Yapılan araştırma çerçevesinde kişilerin rastlantılara yönelik çeşitli bağlamlarda bakış açıları, sahip oldukları tutum, duygu ve düşüncelerinin anlaşılması hedeflenmektedir. Bunun daha iyi tespit edilmesine imkân vermesi sebebiyle çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni tercih edilmiştir. Çalışma grubuna ulaşmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kartopu örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme ile öncelikle yaşamlarında en az bir kez rastlantısal olay tecrübe etmiş ve en az

lisans derecesinde İlahiyat eğitimi almış 10 kişi tercih edilmiştir. Rastlantısal olayların dini yaşamlarında meydana getirdiği etkileri daha iyi tespit edebileceği düşünülerek katılımcıların yarısı ilahiyat eğitimi almış kişilerden seçilmiştir. Öte yandan rastlantısal olayların kendilerinde oluşturduğu psikolojik etkileri daha iyi gözlemleyebileceği düşünülerek en az lisans derecesinde psikoloji veya pdr eğitimi almış 10 kişi seçilmiştir. Araştırmaya toplam 20 katılımcı dâhil edilmiş ve derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışma grubuna ulaşılmasında araştırmacının yakın çevresinden başlanarak çeşitli sosyal medya platformları ve gruplar kullanılmıştır. Kartopu örnekleme ile de daha fazla katılımcıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan 18 kadın 2 erkek katılımcının yaş ortalaması 27'dir. Özel bir kriter olarak belirtilmemiş olsa da katılımcıların tamamı İslam dinine mensuptur.

Veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir. Araştırmacı ve Din psikolojisi uzmanı ile birlikte hazırlanan görüşme formu iki farklı uzman tarafından daha incelenerek yapılan düzenlemeler sonrasında formun son hali oluşturulmuştur. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz, frekans analizi ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Nicel araştırmada uygulanan geçerlik ve güvenirlik unsurları nitel araştırmada iç geçerlik için; inandırıcılık, dış geçerlik için; aktarılabilirlik, iç güvenirlik için; tutarlılık ve dış güvenirlilik için; doğrulanabilirlik isimleri altında sağlanmaktadır. Bu çalışmada da inandırıcılık çerçevesinde; görüşme yapılacak olan katılımcılarla görüşme öncesinde tanışılmış, çalışma hakkında bilgi verilmiş ve kısaca sohbet edilmiştir. Böylelikle katılımcının kendisini rahat hissetmesi sağlanmış, yöneltilen sorulara içtenlikle doğru yanıtlar vermesi adına gerekli zemin hazırlamıştır. Görüşme sürecinde araştırmacı tarafından yapılan gözlemler de not alınmıştır. Örneğin katılımcıların sohbet esnasındaki dikkat çekici jest ve mimikleri, duraksamaları kimi zaman çeşitli gerekçelerle duygulanmaları veya gülümseme gibi olumlu ifadelerine de yer verilmiştir. Aktarılabilirlik ölçütünü gerçekleştirebilmek amacıyla araştırmanın başından sonuna uygulanan her bir adım detaylı bir şekilde açıklanmış ve şeffaf bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Tutarlılık çerçevesinde kodlama güvenirliği için Miles-Huberman yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından deşifre edilmiş görüşme formları iki Din psikolojisi uzmanına gönderilmiş, kodlar çıkarmaları ve bu kodlardan hareketle temalar oluşturmaları istenmiştir. Daha sonra bu temalar araştırmacının oluşturduğu kodlar ve temalarla karşılaştırılmış benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir. Benzer ve farklı kodlar için Miles-Huberman formülü kullanılarak benzerlik katsayısı 0,99 gibi oldukça yüksek bir sayı bulunmuştur.

Doğrulanabilirlik kriterini sağlamak amacıyla araştırmada elde edilen ham bulgular ve ulaşılan sonuçlar Din psikolojisi alanında uzman iki kişiyle paylaşılarak doğrulaması yapılmıştır. Ayrıca araştırma çerçevesinde katılımcılarla yapılan görüşmelerin ses kayıtları, bu ses kayıtlarının araştırmacı tarafından deşifre edilmiş metinleri, yapılan kodlamalar ve temalar, uzmanlar tarafından, güvenirlik gereğince, yapılan kodlamalar ve gelen geri bildirimler gibi araştırma sürecine yönelik her araç araştırmacı tarafından yedeklenmiş ve dijital ortamda saklanmaktadır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde katılımcıların tecrübe ettikleri rastlantısal olayları içerikleri yönüyle tanımlarken en sık bu olayların ilişkisel yönüne vurgu yaptığı görülmüştür. Öyle ki katılımcılar genel olarak en fazla aklından geçen, aralarında bir ilişki ve bir bağ olan kişilerle ilişkili rastlantısal olaylar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Kimi zaman bu kişileri aklından geçiren katılımcı anında karşı taraftan bir telefon almakta veya bu kişilerle planlanmadık bir şekilde karşılaşmaktadırlar. Katılımcılar tarafından yaşadıkları rastlantıları içeriksel olarak vurguladıkları bir diğer yön bu olayların imkân ve fırsat olarak değerlendirilmesidir. Bazı katılımcılar beklenmedik rastlantısal olaylarla bir fırsat kapısı açıldığını veya bir imkân elde ettiklerini düşünmekteyken bazılarıysa bunun aksine bir fırsatı kaçırma veya bir kayıp durumu yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Elde edilen veriler incelendiğinde rastlantıların içerikleri bakımından tanımlandığı bir diğer yön, metafiziksel bir durum olarak değerlendirilmesi olmaktadır. Burada bazı katılımcılar gördükleri rüyayı çok kısa bir süre sonra gerçek hayatta da birebir yaşamaktayken bazıları sahip oldukları hislerin kuvvetine vurgu yaparak olayları yaşanmadan hissettiklerini veya bir başkasının duygularını hissettiklerini belirtmişlerdir.

Rastlantısal olayların psikolojik olarak kişide nasıl etkiler bıraktığına baktığımızda; bazı katılımcılar yaşadıkları olayların bakış açılarını değiştirdiği, bu olayların kendileri için bir işaret olduğunu ve bir mesaj anlamı taşıdığını düşünmektedirler. Özellikle kaza, afet gibi olumsuz rastlantılar yaşadıklarında bu olayın kendileri için yapmakta oldukları işi yapmama konusunda bir ikaz gibi yorumlanmaktadırlar. Dolayısıyla bazı katılımcılar bu durumun kendilerinde bir tedbir duygusu oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte bazen olumsuz olaylar yaşamış olsalar da uzun vadede rastlantıların yaşamlarında olumlu etkiler oluşturduğunu düşünmektedirler. Bu sebeple bazı katılımcılar yaşadıkları küçük olumsuz olayları görmezden gelmeye ve iyimser olmaya başladıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılarsa yaşadıkları olayların kendilerinde psikolojik olarak ciddi bir etki bırakmadığını düşünmektedirler.

Günlük hayatta yaşadığımız rastlantısal olayların dini ve manevi yaşantımız üzerinde ne tür etkiler bıraktığını incelemek konusunda elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların tamamı bu tür olayların dini yaşamlarında olumlu etkileri bulunduğunu ifade etmiştir. Bazı katılımcılar günlük hayatta şükür düzeylerinin arttığını dile getirirken bazıları öznel dindarlıklarına olumlu katkılarından söz etmişlerdir. Bazıları ise yaşadıkları olumlu veya olumsuz olayların Allah tarafından bir anlam ve sebebe binaen gerçekleştirildiğini düşünmekte ve yaşananlarda Allah'ın bir işaretini arama tutumunda olmaktadır.

Sonuç olarak katılımcıların yüksek bir frekansla yaşadıkları rastlantısal olayların içerik olarak; duygusal bir ilişki kurdukları, aralarında bir bağ olan kişilerle gerçekleşen olaylar olduğunu düşündükleri görülmüştür. Psikolojik olarak bu tür olayların kişide bir farkındalık ve tedbir duygusu oluşturduğunu, bu olayın bir uyarı olarak değerlendirilebileceği dile getirilmiştir. Ayrıca tecrübe edilen rastlantısal olayların kişinin öznel dini ve manevi yaşamına olumlu etkiler bıraktığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

ARSLAN, A., 2016 **Felsefeye Giriş,** Ankara, Adres Yayınları, 23. Baskı

ARİSTOTELES, 1997 **Fizik,** Çev. Saffet Babür, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

BALTACI, A., 2017 "Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli", **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)**, Cilt 3, Sayı 1, S. 1-15

COMBS, A. & HOLLAND, M., 1998 **Eşzamanlılık Bilim, Mit Ve Kozmik Şakacı**, Çev. Cüneyt Kurdoğlu, İstanbul, Ruh Ve Madde Yayınları

ÇALIŞKAN, M. A. 2018 **Rastlantı: Felsefe ve Bilim Arasında,** İstanbul, Küre

JUNG, C. G., 2004 **Eşzamanlılık: Nedensellik Dışı Bağlayıcı Bir İlke,** Çev. Levent Özşar, Bursa, Biblo Yayınları, 1. Baskı

ROESLER, C.& REEFSCHLÄGER G., 2022 "Jungian Psychotherapy, Spirituality, And Synchronicity: Theory, Applications, And Evidence Base, **Psychotherapy Theory Research Practice Training**" 59(3), Sep;59(3):339-350. Doi: 10.1037/Pst0000402. Epub 2021 Dec 9

YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H., 2018 **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayınları, 11. Baskı

SİLVERMAN, D., 2021 **Nitel Araştırma Nasıl Yapılır**, Çev. Ergin Hava, İstanbul, Küre Yayınları, 1. Baskı

GLESNE,C., 2013 **Nitel Araştırmaya Giriş**, Çev. Ed. Ali Ersoy, Pelin Yalçınoğlu, Ankara Anı Yayınları, 3. Baskı

Okul Psikolojik Danışmanlarının Hizmet İçi Eğitim Deneyimlerinin Değerlendirilmesi

Merve Nur Güngör [1,*], Ali Özdemir [2] & Muhammed Öztabak [3]

[1] Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Marmara Üniversitesi

[2] Eğitim Yönetimi ve Denetimi Marmara Üniversitesi

[3] Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

mrvnrgngr@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Okul Psikolojik Danışmanlığı, Psikolojik Danışmanlık, Rehberlik Hizmetleri, Hizmet İçi Eğitim, Eğitim Deneyimleri.

Giriş

Çağımızda sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler bireyleri hızla etkilemekte öğrenci, öğretmen ve veli ihtiyaçlarını değiştirmektedir (Tekin, 2020). Yaşanan teknolojik gelişmeler eğitim ihtiyaçları yanında öğretim yöntem, teknik ve araçlarını da değiştirip dönüştürmektedir. Kuşak farkını da beraberinde getiren bu hızlı değişim ve dönüşüme eğitim kurumlarının uyum sağlaması bir zorunluluktur. Bu durum eğitim kurumlarında görev yapanların mesleki gelişimini de gündeme taşımaktadır (Demir ve Demir, 2021). Eğitim kurumlarında önemli sorumluluklar üstlenen ve bireylerin çok yönlü gelişimini amaçlayan rehberlik hizmetleri de değişen öğrenci, öğretmen ve veli taleplerine aynı hızda uyum sağlayıp, problemlere çözüm üretmek durumundadır. Bu çerçevede okullarda çalışan psikolojik danışmanların lisans eğitimi sonrasında mesleki gelişimleri için en önemli araç hizmet içi eğitimdir.

Genel anlamda yaşam boyu eğitimi sağlama, çalışanların verimliliğini ve iş doyumunu arttırma gibi amaçlar taşıyan hizmet içi eğitim faaliyetleri sayesinde bireyler bir yandan görevlerini sürdürürken bir yandan da kullanmadığı, eski bilgilerini hatırlar ve en önemlisi alandaki yeni gelişme ve uygulamalardan haberdar olur (Karasolak, Tanrıseven, Konokman, 2013). Camadan ve Sarı'nın (2021) psikolojik danışmanların mesleki gelişimlerini incelediği araştırmada elde edilen bulgulara göre psikolojik danışmanların başta kendi çabalarıyla, kitap okuyarak, araştırma yaparak veya Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) bünyesinde düzenlenen hizmet içi eğitimlere katılarak kendilerini geliştirdikleri görülmektedir. Çalışmada ayrıca psikolojik danışmanların mesleki eğitime

ihtiyaç duydukları bulgusuna da ulaşılmıştır. Psikolojik danışma ve rehberlik alanın sorunlarını inceleyen bir başka çalışmada psikolojik danışmanların aldıkları lisans eğitiminin uygulamaya dönük kısmını yetersiz algıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca psikolojik danışmanlar, lisans eğitiminde görülen teori ve pratiğin uyuşmadığını, lisans eğitiminin uygulamada karşılaşılabilecek sorunlara çözüm üretmediğini belirtmiş, uygulamalı ders eğitimini ve staj eğitimini de yetersiz olarak değerlendirmişlerdir. Aynı çalışmada, düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetleri de yetersiz bulunmuştur (Bengisoy ve Özdemir, 2019). Bu açıdan psikolojik danışmanların lisans eğitiminin alanda yetersiz olduğu bu açığı kapatmaya yönelik hizmet içi eğitimlerin de arttırılması gerektiği görülmektedir. Karçkay'ın (2008) yürüttüğü benzer bir araştırmada ise hizmet içi eğitim alma sıklığının PDR lisans mezunu olmayanlarda mesleki yeterliliği yordadığı da görülmüştür.

Hizmet içi eğitim, kurum çalışanlarının hâlihazırda var olan yeterlilikleri ile kurum tarafından göstermeleri beklenen yeterlilikleri arasındaki farkı en aza indirmek amacıyla düzenlenen eğitimlerdir. Ancak kurumun beklentileri kadar çalışanların da beklentileri dikkate alınmalıdır. Böylelikle düzenlenen eğitimler çalışanların gelişimi adına beklenen amaca ulaştırabilir. Bu durum göz önüne alınmadığında düzenlenen eğitimlerin olumlu sonuç vermesi beklenemez. Bireyler eğitimlerden mesleki ya da kişisel anlamda bir şeyler kazandığını düşünmelidir (Taymaz, 1978). Aksi takdirde beklentisi karşılanmayan çalışanlar, hizmet içi eğitimlere vakit kaybı olarak bakmaya başlayacaktır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde okullarda kişisel-sosyal rehberlik, eğitsel ve mesleki rehberlik, müşavirlik gibi birçok görev alanından sorumlu olan psikolojik danışmanlar değişen ihtiyaçlar anlamında hizmet içi eğitime önemli düzeyde ihtiyaç duymaktadır. Psikolojik danışmanların verimliliğinin arttırılması, yalnızca öğrenci gelişimine ve veli ilişkilerine değil, okul yönetimi ve öğretmenlerin mesleki gelişimine ve verimliliğine de katkı sağlayacaktır. Taytaş ve Tanhan (2021) çalışmalarında psikolojik danışmanların yeterlilik algılarını incelemiş, alana yönelik hizmet içi eğitime katılan psikolojik danışmanların yeterlilik algılarının hizmet içi eğitime katılmayanlara göre daha yüksek düzeyde olduğunu buna paralel olarak alana yönelik hizmet içi eğitim alan psikolojik danışmanların diğer öğretmenlerce de daha yeterli algılandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Hizmet içi eğitimden hem planlanma amacına yönelik hem kurumsal hem de bireysel fayda sağlaması beklenir. Eğitimin ne derece yararlı olduğu ise sonrasında yapılan değerlendirmeler ile anlaşılabilir (Taymaz, 1978). Psikolojik danışmanların ne tür hizmet içi eğitim deneyimlerinin olduğunun öğrenilmesi de sağlanan yararın değerlendirilmesi ve eğitimler

hakkında geri dönüt sağlaması açısından önemli görülmektedir. Mevcut literatür incelendiğinde bu anlamda sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Acar (2021) tarafından yapılan araştırmada psikolojik danışmanlar, uzmanlar tarafından verilmemesi, yeterli sıklıkta verilmemesi ve uygulamaya dönük olmaması gibi nedenlerle hizmet içi eğitimlerin yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Güven ve diğerlerinin (2016) yürüttüğü bir başka araştırmada da katılımcıların çoğunun hizmet içi eğitimi alanında uzman kişilerden almak istedikleri ayrıca katılımcıların psikolojik danışmanlık becerileri, psikososyal destek, travma yaşantıları gibi konularda hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Sezer'in (2006) araştırmasında ise rehber öğretmen ve psikolojik danışmanlar, hizmet içi eğitimlerin uygulama takvimi ve süresi, eğitimlerin kapsamı, verimliliği, kullanılan yöntem ve teknikler ile ilgili olumsuz görüş belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada ise psikolojik danışmanların tercih dönemine ilişkin sınav sürecinde ebeveyn-öğrenci ilişkisi üzerine yapılacak eğitimlere ihtiyacı olduğu görülmüştür (Aslan, 2020).

Yapılacak araştırma, hizmet içi eğitim faaliyetleri ile ilgili psikolojik danışmanların deneyimlerini ortaya koyarak kısıtlı literatüre katkı sağlaması ve okul psikolojik danışmanlarına verilen hizmet içi eğitimler hakkında geri dönüt sağlaması açısından önemli görülmektedir. Hizmet içi eğitimlerde yapılacak iyileştirmelerin, psikolojik danışmanların niteliğinin artmasına, psikolojik danışmanların mesleki yeterlilik ve doyumlarının artmasına dolayısıyla rehberlik hizmetlerinin kalitesinin de artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada doğal ortama duyarlı, bütüncül yaklaşımı sağlayan problemin, olgunun ve katılımcı deneyimlerinin derinlemesine incelenmesine imkân sağlayan nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır (Creswell, 2020). Nitel araştırma ayrıca küçük gruplarla çalışılan temelde deneyim, eylem ve olayların nasıl anlamlandırıldığına odaklanan ve bu anlamlandırmanın öznesinden ve bağlamdan ayrı düşünülemeyeceğini ifade eden bir yaklaşımdır (Tanyaş, 2014). Çalışma günlük hayatta sıklıkla karşımıza çıkan ancak anlamını tam olarak kavrayamadığımız olguları anlamak ve bireylerin bu olguyla ilgili deneyimlerini keşfetmek için kullanılan fenomenolojik yaklaşım ile tasarlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Buna göre çalışmada, okul psikolojik danışmanlarının yaşantılarından yola çıkılarak hizmet içi eğitim deneyimi olgusu derinlemesine araştırılacaktır.

2.2.Amaç/Araştırma Soruları

Bu araştırmanın amacı farklı okul ve kademelerde görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanlarının kendilerine yönelik düzenlenen hizmet içi eğitimlere ilişkin deneyimlerini ve yaşantılarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda:

1. Okul psikolojik danışmanlarına yönelik hangi hizmet içi eğitimler düzenlenmektedir?
2. Okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitimlerin planlanmasına dair yaşantıları nelerdir?
3. Okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitimlerin kapsamına dair yaşantıları nelerdir?
4. Okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitimlerin uygulanmasına dair yaşantıları nelerdir?

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul'da farklı okul ve kademelerde görev yapan en az bir kere alana yönelik hizmet içi eğitime katılmış ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik lisans mezunu okul psikolojik danışmanlarından oluşturması planlanmaktadır. Fenomenoloji araştırmalarında katılımcı sayısının 10'dan fazla olmaması gerektiği gerekçesi ile araştırmada 8-10 kişilik bir katılımcı grubu oluşturulacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilecek olup katılımcıların cinsiyet, görev kademesi, görev süresi gibi özellikler açısından farklılaşmasına dikkat edilecektir.

2.4.Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanması planlanmıştır. Görüşme nitel araştırmada sık kullanılan katılımcıların genel veya açık uçlu sorular sorup yanıtlarını kaydetmesiyle ve bu yanıtların yazıya dökülerek analiz edilmesi yöntemidir (Creswell, 2020). Fenomenolojik yaklaşımın gereği olan katılımcı deneyimlerinin derinlemesine incelenmesine ve görüşmede esnekliğe imkan sağladığı için Yarı Yapılandırılmış Görüşme tercih edilecektir. Görüşmede kullanılacak Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu araştırmacı tarafından katılımcıların hizmet içi eğitim deneyimlerini ortaya çıkarmak için amaç ve alt amaçlar dikkate alınarak ve literatür taraması gerçekleştirilerek hazırlanan sorularla oluşturulacaktır. Görüşme süresinin en az 30 dakika olması ve görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Verilerin analizinde ise toplanan verilerin açıklanmasını ve anlamlandırılmasını sağlayan içerik analizi yöntemi kullanılacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu sayede yazıya dökülen görüşme

kayıtları araştırmacı tarafından incelenerek öncelikle kodlama işlemine tabi tutulacak sonrasında bu kodlardan yola çıkılarak alt temalar ve temalara ulaşılacaktır.

5.Bulgular

Eğitim kurumlarda yürütülen hizmet içi eğitim faaliyetlerinin çalışanların mesleki gelişimini desteklemeye ve verimliliklerini arttırmaya yönelik en önemli araçlardan biridir. Bu araştırmada okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitim deneyimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın tamamlanmasıyla ana tema ve alt temalara ulaşılacaktır. Elde edilen temalar araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sunulacak olup katılımcı görüşleriyle desteklenerek açıklanacaktır. Araştırma sonucunda ulaşılacak bulgular mevcut literatür ışığında tartışılacaktır.

Kaynakça

Acar, S. (2021). Okul psikolojik danışmanlarının özel eğitim alanında hizmet içi eğitim gereksinimlerinin belirlenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1498-1515. doi: 10.24315/tred.858495

Aslan, A. (2020). Rehber öğretmenlerin tercih dönemine ilişkin yeterlikleri ve hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi (Yüksek Lisans Tezi).

Bengisoy, A., & Özdemir, M. B. (2019). Psikolojik danışman/rehber öğretmenlerin bakış açısıyla psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 1(3), 189-193.

Camadan, F., & Sarı, S. V. (2021). Psikolojik danışmanların mesleki gelişimlerinin incelenmesi üzerine nitel bir araştırma. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1274-1293.

Creswell, J. W. (2020). *Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi*. Edam.

Demir, E., & Demir, M. (2021). Türkiye'de öğretmenlerin mesleki gelişimi ve eğitim sistemine etkileri. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, 2(1), 1-8.

Güven, M., Kılıç, S., Hayran, Y., & Büyüksevindik, B. (2016). Okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 308-322.

Karçkay, A. T. (2008). Farklı eğitim programı mezunu psikolojik danışmanların mesleki yeterlilikleri ve iş doyumlarının incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(24), 24-35.

Karasolak, K., Tanriseven, I., & Konokman, G. Y. (2012). Öğretmenlerin hizmetiçi eğitim etkinliklerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 997-1010.

Sezer, E. (2006). Milli eğitim bakanlığına bağlı devlet okullarında çalışan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin hizmetiçi eğitime ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (İstanbul İli Örneği) (Yüksek Lisans Tezi).

Tekin, O. (2020). Uzaktan eğitim kullanılan hizmet içi eğitim programlarına yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(1), 20-35. doi: 10.17244/eku.643224

Tanyaş, B. (2014). Nitel araştırma yöntemlerine giriş: Genel ilkeler ve psikolojideki uygulamaları. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 5(1), 25-38.

Taymaz, H. (1978). Hizmet içi eğitim üstüne. *Eğitim ve Bilim*, 3(16), 9-17.

Taytaş, M., & Tanhan, F. (2013). Psikolojik danışmanların yeterliklerinin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 476-493.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Beliren Yetişkinlik Döneminde Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ve Duygusal Zorlanmaya Tolerans İlişkisinde Algılanan Sosyal Desteğin Aracı Rolü

Sümeyye Hamra Kotan

Psikoloji Bursa Teknik Üniversitesi

sumeyyehamra@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Başarısızlık Şeması, Dayanıksızlık Şeması, Beliren Yetişkinlik Dönemi, Algılanan Sosyal Destek, Duygusal Zorlanmaya Tolerans.

Erken dönem uyumsuz şemalar çocukluk ve ergenlik döneminde gelişen, işlevsel olmayan, bireyin kendilik algısını oluşturan, yaşam boyunca tekrarlanan örüntülerdir (Young, 1999). Bireylerin erken dönem uyumsuz şemaları ile hayatta karşılaştıkları durumlara verecekleri tepkiler arasında da bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da şema boyutlarından olan başarısızlık ve dayanıksızlık şemaları ile duygusal zorlanmaya tolerans ilişkisinde algılanan sosyal desteğin aracılık rolleri incelenmiştir. Araştırmanın çalışma evrenini Türkiye'de yaşayan 18-25 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcıların sosyo- demografik bilgileri için sosyo- demografik bilgi formu, şema alanlarını taramak amacıyla Young Şema Ölçeği Kısa Form 3 (YŞÖ- KF3) (Young, 2003; Soygüt ve ark., 2009) , sosyal destek düzeyini belirleyebilmek amacıyla Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (Zimmet ve ark.,1998; Duru, 2007), duygusal zorlanmaya tolerans seviyesini belirleyebilmek amacıyla Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık Ölçeği (Mchugh ve Otto, 2012; Çakır, 2013) kullanılmıştır. Başarısızlık ve duygusal zorlanmaya tolerans arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin aracı ilişkisine dair bulgular incelenmiş ve aracılık etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın diğer odağı olan erken dönem uyumsuz şemalardan dayanıksızlık şeması ile duygusal zorlanmaya tolerans arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin aracı ilişkisine dair bulgular incelenmiştir. Dayanıksızlık şeması ile duygusal zorlanmaya tolerans arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin anlamlı bir aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Giriş

Erken dönem uyumsuz şemalar çocukluk ve ergenlik döneminde gelişen, işlevsel olmayan, bireyin kendilik algısını oluşturan, yaşam boyunca tekrarlanan örüntülerdir (Young, 1999). Bireylerin erken

dönem uyumsuz şemaları ile hayatta karşılaştıkları durumlara verecekleri tepkiler arasında da bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada da şema boyutlarından olan başarısızlık ve dayanıksızlık şemaları ile duygusal zorlanmaya tolerans ilişkisinde algılanan sosyal desteğin aracılık rolleri incelenmiştir.

Young (1999) erken dönem uyumsuz şemalar üzerine yaptıkları araştırmalarda şemaların gelişimindeki en etkili ve önemli etmenin çocukluk çağında deneyimlenmiş olan olumsuz yaşantılar olduğu fikri üzerinde durmuştur. Yaşanılan olumsuz durumlara katlanabilme ya da katlanabilme kapasitesi düşünüldüğünde ise karşımıza duygusal zorlanmaya tolerans kavramı ortaya çıkar. Simmons ve Gaher (2005), olumsuz duygu duruma katlanabilmek, dayanabilmek ve kabul etmeyi duygusal zorlanmaya tolerans kapasitesi olarak tanımlar.

Çalışma da araştırma amacıyla yola çıktığımız kavramlardan bir diğeri de algılanan sosyal destektir. Algılanan sosyal destek kavramı sosyal destek kavramından farklı olarak kişinin çevresinden ihtiyaç halinde olduğu durumlarda yani duygusal ya da fiziksel olarak zorlandığı durumlarda ulaşabildiği ilişkilerinin niteliği olarak tanımlanır (Cohen ve Williams, 1985).

Bu araştırmada yukarıda bahsedilen kavramların aralarındaki ilişkinin incelenmesi noktasında beliren yetişkinlik dönemi tercih edilmiştir. Beliren yetişkinlik, psikoloji alanında sınıflandırılan gelişim dönemlerine görece yeni eklenmiştir ve insanlarda en hızlı değişimin görüldüğü çocukluk çağının sonlanmasından sonra olmasına rağmen bu dönemdeki kişilerin bilişsel, davranışsal ve duygusal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Arnett, 1994). 18- 25 yaş arasını kapsayan bu dönem hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan çeşitli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir; erken dönem şemaların oluşumunu tamamlaması ve başarı ve dayanıksızlık şema alanlarının önemli gündem tutması beklenir. Bu bağlamda yapılan alanyazın araştırmasında, duygusal zorlanma ve duygusal zorlanmaya tolerans kavramları erken dönem uyumsuz şemalar ve sosyal destek kavramları ile birlikte çalışıldığında rastlanmamıştır. Kişinin erken dönemde geliştirdiği uyumsuz şemaları ve sosyal desteğin varlığı duygusal zorlanmaya tolerans seviyesini etkileyeceği düşünülmüştür.

Yöntem

Örneklem: Araştırmanın çalışma evrenini Türkiye'de yaşayan 18-25 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve toplam 481 kişiye ulaşılmıştır (371 kadın (%77.1) ve 110(%22.9) erkek).

Ölçüm Araçları: Araştırma kapsamında katılımcıların sosyo- demografik bilgileri için sosyo-demografik bilgi formu, şema alanlarını taramak amacıyla Young Şema Ölçeği Kısa Form 3 (YŞÖ- KF3) (Young, 2003; Soygüt ve ark., 2009) , sosyal destek düzeyini belirleyebilmek amacıyla Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (Zimmet ve ark.,1998; Duru, 2007), duygusal zorlanmaya tolerans seviyesini belirleyebilmek amacıyla Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık Ölçeği (Mchugh ve Otto, 2012; Çakır, 2013) kullanılmıştır.

İşlem: Veriler, Bursa Teknik Üniversitesi Etik Komitesinden izinler alındıktan sonra; Bursa Teknik Üniversitesinde yüzyüze ve Google Forms aracılığıyla online olarak 2022 Kasım - 2023 Nisan tarihleri arasında, gönüllük esasına dayalı olarak bilgilendirilmiş onam formları ile birlikte toplanmıştır.

Bulgular: Belirtilen değişkenler arasında birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada, ilişkisel tarama modeli kesitsel araştırma yöntemiyle birlikte kullanılmıştır. Standardize ölçüm araçları kullanılarak elde edilen veriler anlamlı bir sonuca ulaşabilmek amacıyla nicel analiz yöntemleriyle istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Verilerin analizi SPSS 22.00 programı ve aracılık analizleri için PROCESS macrosu kullanılarak yapılmıştır (Hayes, 2018). Oluşturulan hipotezler doğrultusunda planlanan analizler yapılmadan önce ölçme ve değerlendirmenin güvenirlilik ve geçerliliği için öncelikli yapılması gereken analizlerden olan verilerin doğruluğu incelenmiş, kayıp veri analizleri gerçekleştirilmiştir (Tabachnick, 2012). Hipotezlere yönelik yapılacak olan aracılık analizlerde yer alan test edilebilecek varsayımlarından olan normallik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır ve çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin (algılanan sosyal destek, duygusal zorlanmaya tolerans, başarısızlık şeması ve dayanıksızlık şeması) normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde (bkz. Tablo 1) duygusal zorlanmaya tolerans ile dayanıksızlık ve başarısızlık şema alanları arasında pozitif ve orta düzeyde ilişki olduğu, algılanan sosyal destek düzeyi ile duygusal zorlanmaya tolerans, başarısızlık ve dayanıksızlık şema alanları ile negatif düşük düzeyde ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 1

Ardından, başarısızlık ve duygusal zorlanmaya tolerans arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin aracı ilişkisine dair bulgular incelenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, başarısızlık şemasının algılanan sosyal destek üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olduğu (*B*= -0.30, *SH*=0.13, *t*= -6.94, *p*<0.001 ve %95 *GA* (-1.1724, -0.6549))görülmüştür. Algılanan sosyal desteğin duygusal zorlanmaya tolerans üzerindeki etkisine bakıldığında anlamlı olduğu, (*B*= -0.10, *SH*=0.24, *t*= -2.31, *p*<0.001 ve %95 *GA* (-0.1046, -0.0084),) ve duygusal zorlanmaya toleransı pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Başarısızlık şemasının duygusal zorlanmaya tolerans üzerindeki toplam etkisi (*B*=0.31, *SH*=0.070, *t*= 7.11, p<0.001 ve %95 *GA* (0.6433, 0.3091)) anlamlı bulunmuştur. Başarısızlık şeması ile aracı değişken olan algılanan sosyal destek aracılık analizine birlikte dahil edildiğinde anlamlılık düzeyini (*B*= 0.45, *SH*=0.074, *t*= 6.11, *p*<0.001 ve %95 *GA* (0.3070, 0.5978)) kaybetmemiştir.

Çalışmanın diğer odağı olan erken dönem uyumsuz şemalardan dayanıksızlık şeması ile duygusal zorlanmaya tolerans arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin aracı ilişkisine dair bulgular incelendiğinde ise dayanıksızlık şemasının algılanan sosyal destek üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olduğu (*B*= -0.24, *SH*=0.14, *t*= -5.55, *p*<0.001 ve %95 *GA* (-1.0889, -0.5198))görülmüştür. Algılanan sosyal desteğin duygusal zorlanmaya tolerans üzerindeki etkisine bakıldığında anlamlı olduğu , (*B*= -0.10, *SH*=0.023, *t*= -2.34, *p*<0.001 ve %95 *GA* (-0.1009, -0.0088) görülmüştür. Dayanıksızlık şemasının duygusal zorlanmaya tolerans üzerindeki toplam etkisi (*B*= 0.66, *SH*=0.074, *t*= 8.93, *p*<0.001 ve %95 *GA* (0.5202, 0.8134)) anlamlı bulunmuştur. Dayanıksızlık şeması ile aracı değişken olan algılanan sosyal destek aracılık analizine birlikte dahil edildiğinde anlamlılık düzeyi (*B*= 0.35, *SH*=0.076, *t*= 8.12, *p*<0.001 ve %95 *GA* (0.4721, 0.7732)) kaybetmemiştir.

Tartışma:

Dayanıksızlık ve başarısızlık şema alanlarının duygusal zorlanma ile olan ilişkisi incelediğinde algılanan sosyal desteğin aracı bir rolü olduğu görülmektedir. Dayanıksızlık şema alanı kişinin herhangi bir zamanda hastalık veya bir felaket ile karşılaşacağı ve bununla baş edemeyeceğine dair gerçek dışı korkularıdır (Young ve ark., 2009). Kişinin çevresinden algılayacağı sosyal destek düzeyi devreye girdiğinde kişinin duygusal zorlanmayla başa çıkması gereken bir durumla karşılaştığında toleransı değişecektir. Başarısızlık şema alanı ise kişilerin beceriksiz ve başarısız olduklarına inandıkları şema alanıdır. Kişi çevresindeki kişilerle kendisini karşılaştırdığında kendisini yetersiz ve kaçılamaz bir şekilde başarısız olarak görürler (Young ve ark., 2009). Bu şema alanı değerlendirildiğinde ise kişinin çevresinden göreceği desteği algılama seviyesi duygusal zorlanmayla karşılaşacağı bir durumda kişinin tolere seviyesini değiştireceğini göstermektedir.

Özellikle literatürde çeşitli çalışmalarda sosyal desteğin akademik başarı, yaşam doyumu, anksiyete , depresyon ve benlik saygısı (Eker ve Arkar, 1995; Yalçın, 2015; Sachs – Erikson ve ark.,2021; Yıldırım ve Ergene, 2003) gibi duygusal zorlanma oluşturabilecek konularla beraber çalışılması erken dönemde oluşan şemalar ile ilişkisinde farklı yönlerden çalışılarak koruyucu bir çalışma oluşturulabilmesi adına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Arnette.J.J. (1994). Are college students adults? Their conceptions of the transtition adulthood. J*ournal of Adult Development*, 1(4), 213-224.

Arnett, J. J. ve Eisenberg (2007). Introduction to the special section: Emerging adulthood around the world. *Child Development Perspectives*, 1(2), 66-67.

Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 31.

Çakır, Z. (2013). *Kadın üniversite öğrencilerinde yeme tutumlarının mükemmeliyetçilik, sosyotropi-otonomi, üstbilişler, duygulara ilişkin inançlar, duygusal zorlanmaya toleranssızlık ve kaçınma ile ilişkisi: yatkınlaştırıcı ve sürdürücü faktörlere dayalı bir model önerisi.*(Yayınlanmamış doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi.

Duru, E. (2008). Yalnızlığı Yordamada Sosyal Destek ve Sosyal Bağlılığın Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 15-24.

Eker, D., Arkar, H. ve Yaldız, H. (2011). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenirliği. Türk Psikiyatri Dergisi, 12(1), 17-25.

Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. New York: Guilford Press.

Sachs-Ericsson, N., Carr, D., Sheffler, J., Preston, T. J., Kiosses, D., & Hajcak, G. (2021). Cognitive reappraisal and the association between depressive symptoms and perceived social support among older adults. *Aging & Mental Health*, *25*(3), 453-461.

Simons, J. S. ve Gaher, R. M. (2005). The Distress Tolerance Scale: Development and Validation of a Self-Report Measure. *Motivation and Emotion*, 29(2), 83-102.

Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., & Cakir, Z. (2009). Assessment of early maladaptive schemas: A psychometric study of the Turkish Young Schema Questionnaire-Short Form-3. *Turkish Journal of psychiatry*, *20*(1), 75-84.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson.

Yıldırım, İ., & Ergene, T. (2003). Lise son sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının yordayıcısı olarak sınav kaygısı, boyun eğici davranışlar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *25*(25).

Young, J. E. (1999). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Professional Resource Press/Professional Resource Exchange.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2006). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press..

Young, E. J., Klosko, J.S. ve Weishaar, M.E. (2019). *Şema Terapi, Uygulayıcı Rehberi* (Çev. Soylu, T. V.). Litera Yayıncılık, İstanbul.

Zimmet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of personality assessment*, *52*(1), 30-41

Kur'an-ı Kerim'deki Kadın Kıssalarında Hayatın Güçlükleriyle Başa Çıkma Becerisi Kazanılmasına Dair Bibiliyoterapik Unsurlar

Aişe İnci

İlahiyat Fakültesi Dokuz Eylül Üniversitesi

aiseavciinci@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Bibliyoterapi, Kur'an-ı Kerim, Kadın Kıssaları.

İnsanlar hayatları boyunca çeşitli sebeplerle ve farklı şekillerde zorluklarla karşılaşmakta ve bu zorluklara kendi karakterlerine ve içinde yaşadığı kültürün kodlarına göre tepki vermektedir. Hayatın iniş çıkışlarında "zor seçimleri de barındıran" mücadele etme ve sorunlara çözüm üretme çabasına "başa çıkma" denmektedir (Pargament, 1997, s.80-87). Başa çıkma, bir nevi anlam arayışıdır. Bu, üretken bir yaşam için itici güçtür. Stresli durumlarda, kişiyi motive eden değerleri korumak eğer bu mümkün değilse, değerleri dönüştürmek yoluyla başa çıkma gerçekleşmektedir (Pargament, 1997, s.90- 95).

Karşılaşılan güçlüklerden etkilenme bakımından kadınların ön planda olduğu görülmektedir. Türkiye Psikiyatri Derneği'nin 2010'da yapmış olduğu araştırmaya göre hayat boyu depresyona yakalanma riski erkeklerde 1/10 iken kadınlarda 1/5 hatta ¼ olabilmektedir (Türkiye Psikiyatri Derneği t.y.). Aynı şekilde kaygı bozukluklarına, histerik kişilik bozukluğuna ve psikiyatrik hastalıklara kadınlarda daha sık rastlanmaktadır (Tarhan, 2005, s. 77-78). Bu veriler kadınların destek ihtiyacının erkeklere oranla daha fazla olduğunun göstergesidir.

İnsanların, kontrol edemeyecekleri durumların olduğunu kabullenmelerinde din kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Onlar, maddi imkânların, kişisel yaşamların sınırlarını ve bu sınırlarla başa çıkmanın yollarını din sayesinde bulabilirler (Pargament, 1997, s. 4-8). Din ile ilgili duygu, düşünce ve davranışların katıldığı başa çıkma süreçlerine "dini başa çıkma" denilmektedir. Din, başa çıkma sürecinin etkili elemanı olabileceği gibi, başa çıkma sürecinin sonucu da olabilmektedir (Pargament vd., 1990, s. 796).

Müslüman toplumlar için Kur'an-ı Kerim dinin ana kaynaklarındandır. Yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular bireylerin kendi değerinin farkına varmada, sorunları ile baş edebilmede,

evrensel değerleri uygulamada Kur'an'ı Kerim'den faydalandıklarını ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2000, s. 294). Kutsal kitabın içeriğinin 1/3'ini kıssalar oluşturmaktadır. Kur'an-ı Kerimde kıssalar, Yusuf Suresi 111. ayette "her şey için detaylı açıklama" olarak ifade edilmektedir. Buradaki her şey insan hayatı için gerekli olan her şeydir (Güneş, 2005, s.45). Kur'an-ı Kerim'in bugünün sorunlarına cevap vermesi onun geçmişten farklı anlaşılıp yorumlanmasıyla olacaktır. Farklı anlamanın yolu, hüküm bildiren ayetlerden değil kıssalardan geçmektedir. Geçmişte yaşan kimselere veya dönemlere ait olaylara kıssa denilmektedir. Kıssalar, yer ve zamana bağlı olmaksızın, kimi konulara dikkat çekmek, örnekler sunmak, uyarılarda bulunmak gibi belirli amaçlar doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır (Kara, 2011, s.19). Kıssalar değerlendirilirken "Kuran'ın indiriliş amacıyla uyumlu tüm anlamalar doğru kabul edilebilir" yaklaşımı yol açıcı ve işlevsel olacaktır.

Kıssaların günümüz teknikleriyle ele alınması bugünün sorunlarına cevap vermesini kolaylaştıracaktır. Biz bu çalışmamızda kadın kıssalarını bibliyoterapi tekniğiyle ele almaktayız. Bibliyoterapi geleneksel olmakla birlikte günceliğini koruyan tekniklerden birisidir. Okuyarak iyileşmek ve iyilik halini sürdürmek anlamına gelmektedir. Edebi eserlerle okuyucunun kişiliği arasındaki dinamik ilişki de bibliyoterapi olarak adlandırılmaktadır (Russel& Shrodes'den aktaran Pardeck, 1991, s. 54). Bibliyoterapi süreci üç aşamada gerçekleşmektedir. "Özdeşim" ile birey hikâye kahramanıyla ortak özelliklerinin farkına varır. "Katarsis" ile bastırılmış duyguları ortaya çıkan danışan hikâyeye duygusal olarak dâhil olur. "İçgörü" ile sorunlarının ve çözümlerinin farkına varır (Karaköse ve Karaköse, 2016, s. 35).

Çalışmamızda gayemiz, kendilerini dindar olarak tanımlayan kadınların, yaşadıkları çeşitli problemlerde kadın kıssaları yoluyla benzer problemler yaşayan hemcinsleriyle bağlantı kurmalarını sağlamaktır. Böylece kadınların, kıssalar yoluyla yalnız olmadıklarını hissetmelerini, teselli olmalarını ve aynı zamanda alternatif çözüm stratejileri üretmelerini hedeflenmekteyiz.

Araştırmada şu soruların cevabını aramaktayız:

- Kur Kur'an-ı Kerimdeki kadın kıssalarında bulunan hayatın güçlükleriyle baş edebilme becerisi kazanılmasına dair bibliyoterapik unsurlar nelerdir?
- Bu kıssalardan bibliyoterapi oturumlarında faydalanılabilecek durumlar nelerdir?

Ele aldığımız kadın kıssaları; Âdem'in hanımının kıssası, İbrahim'in hanımının kıssası, Aziz'in hanımının kıssası, Musa'nın anne ve kız kardeşinin kıssası, Firavun'un hanımının kıssası, Sebe

kraliçesinin kıssası, İmran'ın hanımının kıssası, Zekeriya'nın hanımının kıssası, Meryem'in kıssası, Ebu Leheb'in hanımının kıssası, Aişe kıssası olmak üzere on bir tanedir.

Bizden önce yapılan çalışmalara baktığımızda; kıssaların çeşitli kültürlerdeki yorumları (Abubaker, 2021), amaçları (Seyis 2012), ahlak ve değerler eğitiminde kullanımı (Abacı, 2010), çeşitli kaynaklardaki yorumları (Kocal, 2020) üzerine olduğunu görmekteyiz. Kıssalardaki aile olgusu (Ateş, 2017), kıssalardaki toplumların özellikleri (Yaman, 2016), insan tipleri (Coşgun, 2019) konularında da tez çalışmaları yapılmıştır. Kur'an'daki kadın kıssaları ise örnek ve ibret olmaları yönüyle (Aruk, 2011) ve kıssalardaki kadınlar duygu ve düşünce boyutlarıyla (Zenbilci, 2019) çalışılmıştır. Ancak, manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında kadınların sağaltımında güncel teknikler kullanılarak kadın kıssalarının çalışılmamış olması bir eksikliktir. Bu çalışma, iyilik haline ulaşmada ve karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada Kur'an-ı Kerimdeki kadın kıssalarını bibliyoterapiyle buluşturmayı hedeflediği için önem arz etmektedir.

Kadın kıssalarıyla bibliyoterapinin hedeflediği özdeşimin kurulması bireyin yaşadığı sıkıntının sadece kendi başına gelmediğini anlamasını, kutsal kitapta yer alan kıymetli kadınların dahi benzer problemlerle karşılaştığını fark etmesini sağlayabilir. Bu durum yalnızlığı giderme, anlaşılmadığı hissini bertaraf etmede teselli edici bir rol oynayabilir. Yine kıssa kahramanıyla özdeşleşen birey, unuttuğu, bastırdığı, adlandıramadığı duygularını tanıma şansı bulup yaşadığı probleme kendi bulduğundan başka alternatif bakış açıları ve çözüm yollarını da keşfedebilir. Bu süreçte problemin üstesinden gelmek için başa gelenden şikâyet etmenin çözüme katkı sağlamadığı bunun yerine çare bulmak için çeşitli yollar deneyip çaba harcamak gerektiğini fark edebilir. Araştırmamız kadınlara fayda sağlamayı hedeflemesi yönüyle de literatüre katkı sağlayacaktır.

Sistematik, bütünsel ve bir amaca uygun olarak görüşmelerin, alan notlarının, yazılı dokümanların analiz edilmesine "içerik analizi" denilmektedir (Bal, 2016, s.258). Bu bildiride yöntem olarak Diyanet Kur'an-ı Kerim Meali başta olmak üzere kıssaların yer aldığı Hadislerle İslam, Kur'an Yolu Tefsiri gibi bilim çevrelerince kabul gören kaynaklara dayalı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerimdeki kadın kıssalarında hayatın güçlükleriyle dini başa çıkma türlerinden; affetme, umut etme, sabretme, hikmet arama, dua etme ve tövbe etme ile karşılaşılmıştır. Bunlardan üçü Adem'in Hanımı, biri İbrahim'in hanımı, üçü Aziz'in hanımı, ikisi Musa'nın

anne ve kız kardeşi, ikisi Firavun'un hanımı, biri Sebe kraliçesi, ikisi İmran'ın hanımı, ikisi Zekeriya'nın hanımı, dördü Meryem, dördü Aişe, dördü mücadele eden kadın kıssası olmak üzere toplam yirmi yedi unsur tespit edilmiştir.

Araştırmamızın başında sorduğumuz, Kur'an-ı Kerimdeki kadın kıssalarından danışma oturumlarında kullanılabilecek durumlar nelerdir soruna verdiğimiz cevap ise şöyledir: Manevi temelli psikolojik danışmanlıkta ve manevi danışmanlık ve rehberlikte; Adem'in hanımı kıssası, iflas ederek veya doğal felaketler yoluyla mevcut imkanlarını yitirenler, yaşlı bakım evinde hayatını sürdüren kimseler ve bağımlılarla yapılan oturumlarda kullanılabilir. Adem'in hanımı ve Meryem kıssaları birlikte kullanılarak alanında ilk olmanın zorluklarını yaşayan kadınlara destek olunabilir. Meryem kıssası ise eğitim hayatı devam eden öğrencilerle yapılan oturumlarda kullanılabilir. Zekeriya'nın hanımı, Meryem ve İbrahim'in hanımı kıssalarının birlikte kullanımından çocuğu olmayan kadınlar faydalanabilecekken; Musa'nın annesi ve ablası kıssalarından ise öğrenilmiş çaresizlik durumunda olan danışanlar istifade edebilir. İmran'ın hanımı kıssasının çocuğu eğitim, askerlik ve çalışma gibi sebeplerle kendisinden ayrı olan kadınlarla yapılan oturumlarda, Aişe kıssasının ise yanlış anlaşıldığını, haksızlığa uğradığını, ailesi tarafından yalnız bırakıldığını düşünen kadınlarla düzenlenen oturumlarda etkili olması beklenmektedir. Firavun'un hanımı ve mücadele eden kadın kıssalarının eşiyle sorunları olan kadınların danışma seanslarında kullanımı önerilmektedir.

Kaynakça

Abacı, F. (2010). *Kur'an kıssalarının ahlaki boyutu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Abubaker, J. (2021). *Kıssat'u Süleyman fi't-tecrât'i ve'l-Kur'ân (Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. Süleyman Kıssası)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Aruk, S. (2011). *Kur'an'da kadın kıssaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ateş, A. (2017). *Kur'an kıssaları bağlamında aile olgusu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Coşgun, M. (2019). *Kuran kıssaları ışığında ideal kişilik modelleri ve insanın karakteri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.

Güneş, A. (2005). *Kur'an kıssaları ve medeniyetlerin inşası*. İstanbul: Gündönümü yayınları.

Kara, Mustafa. 2011. *Güncel değeri açısından Kur'an kıssaları*. Samsun: Selâmet Kitap Kırtasiye Dağıtım.

Karaköse, Ş. ve Karaköse, R. (2016). *Mevlana'dan ruhsal terapiler*. İstanbul: Yediveren Yayınları.

Kocal, O. (2020). *İbn Âşûr'un Kur'an kıssalarına bakışı (Hz. Yusuf örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Özdoğan, Ö. (2000). İnsan- Kutsal Kitap İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41 (1):293-308. doi: 10.1501/Ilhfak_0000000513.

Pardeck, J. T. (1991). Bibliotherapy and Clinical Social Work. *Journal of Independent Social Work* 5(2):53-63. doi: 10.1300/J283v05n02_06.

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religionand Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guıldford Press.

Pargament, K. I., Ensing, D., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Haitsma K., Warren, R. (1990). God Help Me: (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events. *American Journal of Community Psychology* 18(6):793-824.

Seyis, G. (2012). *Kur'an kıssalarında makasıd-ı şeria* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Tarhan, N. (2005). *Kadın psikolojisi*. 9. İstanbul: Nesil Yayınları.

Türkiye Psikiyatri Derneği. t.y. Depresyon. Erişim Adresi: https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/23/depresyon.

Yaman, K. (2016). *Kur'an kıssalarında toplum özellikleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Zenbilci, A. (2019). *Kur'an kıssalarında bahsedilen kadınların duygu ve düşünce yansımaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

18.Oturum

Tarih

Oturum Başkanı: Halil İbrahim Erol

Salon 3

16 Kasım Perşembe

16.30 - 18.00

Furkan Acerbaş

Seyahatnâme: Hac Kitabında Osmanlı Hâkimiyetinin Meşruiyetinin İzini Sürmek

Ömer Eriş

1750-1850 Yılları Arasında Doğu Akdeniz'de İngiliz Faaliyetleri

Abdullah Isa

Biladü'ş-Şam'daki Arap Milliyetçilerinin Halife II. Abdülhamid ve Osmanlı Hilafetine Karşı Duruşu ve Bunun Yansımaları

Gemze İme

Osmanlı Devleti'nin 1918'de Azerbaycan'a Askeri Yardımı: Stratejik Hedefler, Siyasi Etkiler ve Bölgesel İlişkiler

Yeter Öztürk

Osmanlı Devleti'nin İçkiye Yaklaşımı (XIX. Yüzyıl)

Seyahatnâme: Hac Kitabında Osmanlı Hâkimiyetinin Meşruiyetinin İzini Sürmek

Furkan Acerbaş

Medeniyetler İttifakı Enstitüsü İbn Haldun Üniversitesi

furkan.acerbas@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Seyahatnâme, Evliya Çelebi, Siyaset, Meşruiyet, Osmanlı tarihi.

Abbasi Halifeliğinin 1258'de Moğollar tarafından ortadan kaldırılması İslam toplumlarında doldurulması gereken bir siyasi güç boşluğu bırakmıştı. Halifeliğin fiili olarak sonlanması Müslüman hükümdarların otoritelerini onaylayan önemli bir meşruiyet kaynağının ortadan kalkması anlamına geliyordu. İslam tarihinin en şiddetli toplumsal ve siyasi çalkantılarından birinin hüküm sürdüğü bu dönemde Kureyşî olmayan ya da kadim asil bir hanedan soyundan gelmeyen Müslüman hükümdarlar bu dini meşrulaştırım boşluğunu çeşitli enstrümanlarla doldurmaya çalışmışlardır. Abbasi Hilafetinin çöküşünün ardından Mısır'da iktidara gelen Memlük sultanları asil bir hanedana dayanmadıkları için bu meşrulaştırma sorununu saltanatın yanında Abbasi hilafetini nominal bir şekilde devam ettirerek çözmüşlerdir. 1517'de Memlükler'in Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılması ve Arap topraklarının İmparatorluğa dahil edilmesiyle ilk defa Sünni Arap Müslümanların çoğunlukta olduğu bir coğrafyayı yönetmeye başlamasının ardından Osmanlılar da benzer meşruiyet kaygısıyla yüzleştiler. Zira Osmanlı sultanları her ne kadar Oğuz Kağan'a kadar dayanan bir soydan geldiklerini iddia etseler de kelam kitaplarının imamet bahislerinde sayılan Kureyşîlik vasfına sahip değildi ki bu Arap topraklarının ilhakıyla birlikte daha önemli husus haline gelmişti. İşte bu çalışmada Arap topraklarının ele geçirilmesinden yüz yılı aşkın bir süre sonra *Seyahatnâme*'nin Hac Kitabında Evliya Çelebi'nin anlatısında Osmanlı egemenliğinin meşruiyet unsurların neler olduğunu ve Osmanlı hükümdarlarının ilahi olarak gerekçelendirmiş yönetme hakkından yoksun olmalarını telafi etmeye çalışırken hangi yollara başvurduğunu inceleyeceğiz.

Osmanlı siyaset düşüncesine dair mevcut çalışmalar çoğunlukla fıkıh, kelam, felsefe, tarih ve âdab literatürlerine odaklansa da siyasal düşünce, tarih ve kültür siyasi metinlerin dışında şiirler, hikayeler, gazete makaleleri, görsel kaynaklar, rüya anlatıları, tezkireler, edebi metinler ve gezi yazıları üzerinden de takip edilebilir. Bu doğrultuda her ne kadar Evliya Çelebi'nin *Seyhatnâme*'si bir siyaset kitabı olmasa da Evliya Çelebi'nin padişahın nedimi, danışmanı ve bir devlet görevlisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda *Seyahatnâme*'nin Osmanlı

Devleti'nin meşruiyetine dair önemli ve faydalı bilgiler içerdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra *Seyhatnâme* sadece bir gezi yazısı olmanın ötesinde aynı zamanda bir Osmanlı entelektüeli olan Evliya Çelebi'nin zihin dünyasını ve döneminin anlayışını ihtiva eden bir metindir. Bu çalışma siyaset kitaplarından farklı olarak bir seyahat metnine merkeze alarak erken modern dönemde Osmanlı siyasal düşünce ve tarihine dair çalışmaların kapsamının genişlemesine ve çeşitlenmesine katkıda bulunmayı teklif etmektedir. Diğer taraftan siyaset teorisinin ana kavramlarından biri olan ve siyasi otoritenin varlık nedenini izah eden meşruiyet kavramına odaklanmak erken modern dönemde Osmanlı siyasetini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Bu anlayıştan hareketle *Seyhatnâme*'de Osmanlı devletinin meşruiyetinin izini sürerken, Hakan Karateke'nin Osmanlı saltanatının meşruiyetini iki katmanda ele alan teorik yaklaşımından istifade edilmekte, *Seyhatnâme*'nin Osmanlı hâkimiyetinin meşruiyetine dair barındırdığı malzeme 'normatif' ve 'olgusal' (factual) meşruiyet zemininde ele alınmaktadır. Böylece Osmanlıların Arap tebaasının nezdinde otoritesini nasıl meşrulaştırdığını ve bunu yaparken hangi dini-ideolojik (normatif) ve maddi (olgusal) unsurlara başvurduğu keşfedilmektedir. Bu çerçevede *Seyhatnâme*'nin Hac Kitabı bize Osmanlı siyasi otoritesinin vakıflar, kamusal imar faaliyetleri (cami, medrese, tekke, imarethane vb.), İslam'ın kutsal şehirlerine (Mekke, Medine ve Kudüs) muhafızlık ve hizmetkarlık etme, hac ve ticaret kervanlarının rotalarını emniyet altına alma, Sürre yollama geleneği ve rüya anlatıları yoluyla hem içeride hem de dışarıda meşruiyet inşa etme girişiminde bulunduğuna yönelik bilgiler sunduğu iddia edilmektedir. Osmanlı hilafetinin dışarıda meşruiyetini inşa etme hususunda özelikle İslam'ın kutsal şehirlerini koruma ve imar etme unsuru Evliya Çelebi'nin Hicaz bölgesindeki gözlemlerinde tezahür ettiği ileri sürülmektedir. Tüm bunların ötesinde Evliya Çelebi'nin *Seyahtnâme*'de gezip gördüğü yerlere dair gerçek gözlemlerinin yanı sıra okuyucunun ilgisini çekmek ve okuyucuyu eğlendirmek için başvurduğu hayal gücü ve abartıya dayalı – özellikle rüya – anlatılarının da siyasi iktidarın meşruiyetine dair imalar içerdiği gösterilmektedir. Son olarak Arap topraklarının ve İslam medeniyetinin kutsal şehirlerinin İmparatorluk sınırlarına dahil edilmesinin Osmanlı yönetiminin birtakım yeni meşrulaştırma araçları ve taktikleri geliştirmesine neden olduğu, ilahi gerekçelendirmeden yoksun Osmanlı hanedanının *Seyahatnâme*'nin anlatısında görüldüğü üzere olgusal unsurlar üzerinden bu normatif meşruiyet açığını gidermeye çalıştığı; ancak buna rağmen Kureyşî nesepten yoksun olmanın telafi edilemediği ifade edilmektedir. Zaten Osmanlı hâkimiyetinin meşruiyeti dini normatif iddialardan ziyade Osmanlı'ya varıncaya dek asırlar boyunca şekillenen İslam siyaset teorisinin geliştirmiş olduğu saltanat kurumuna (olgusal)

dayanmaktaydı. Ancak buna rağmen *Seyahatnâme* bize Osmanlı hükümdarlarının bilinçli bir şekilde hem normatif hem de olgusal meşrulaştırım yollarına başvurduklarına dair önemli kanıtlar sunmaktadır.

Kaynakça

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. *Formation of The Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. New York: Syracuse University Press Syracuse, 2005.

Birdal, Mehmet Sinan. *The Holy Roman Empire and the Ottomans: From Global Imperial Power to Absolutist States*. New York: I.B. Tauris, 2011.

Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill, 2006.

Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller Selections from the Book of Travels of Evliya Celebi*. Edited by Robert Dankoff. London: Eland, 2011.

———. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 9.Kitap-2.Cilt: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. Seyit Ali. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Gemici, Nurettin. "*Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Mekke*." In Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi, edited by Nuran Tezcan and Semih Tezcan, 207–22. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

———. "Introduction." In *Evliyâ Çelebî in Medina: The Relevant Sections of The Seyahatname*, edited by Nurettin Gemici. Leiden: Brill, 2012.

Hassan, Mona. *Longing for the Lost Caliphate: A Transregional History*. *Longing for the Lost Caliphate*. Princeton: Princeton University Press, 2016.

Holt, Peter Malcolm. *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517. New York: Routledge, 2013.*

Karateke, Hakan T. "Legitimizing The Ottoman Sultanate: A Framework for Historical Analysis." In *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, edited by Suraiya Faroqhi and Halil İnalcık, 13–52. Leiden and Boston: Brill, 2005.

Kavak, Özgür. "Memlükler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları" 1 (2020): 181–228. doi:10.26650/iuitd.2020.686093.

Masters, Bruce. *The Arabs of the Ottoman Empire, 1516-1918: A Social and Cultural History*. New York: Cambridge University Press, 2013.

Niyazioglu, Asli. *Dreams and Lives in Ottoman Istanbul: A Seventeenth-Century Biographer's Perspective*. *Dreams and Lives in Ottoman Istanbul*. London: Routledge, 2017

Shahin, Emad El-Din. "Government." In *Islamic Political Thought: An Introduction,* edited by Gerhard Bowering, 68–85. New Jersey and Oxfordshire: Princeton University Press, 2015.

Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety: The Ottoma Ulema in the Postclassical Age 1600-1800*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988.

1750-1850 Yılları Arasında Doğu Akdeniz'de İngiliz Faaliyetleri

Ömer Eriş

Tarih Inönü Üniversitesi

o.eriss@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, İngiltere, Levant, Sömürgecilik, Fransa.

Çalışmamızın amacı; İngiltere'nin dünya ticaretinin gelişmesine paralel olarak dönemin önemli ticaret merkezleri olan Akdeniz ve çevresinde yürütmüş oldukları 1750-1850 yılları arasındaki siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri faaliyetlerini sempozyum sınırları çerçevesinde ele almaktır.

Bu kapsamda çalışmamızda; önce Akdeniz'in stratejik öneminden ve bu bölgede bulunan Venedik, Ceneviz ve İspanya'nın bölgedeki varlığından, İngiltere'nin bölgeye gelişi ve konsoloslar vasıtasıyla burada kurmuş oldukları ilişkiler sayesinde yerleşik siyasi varlığından ve konsolosların raporlarından bahsedeceğiz. Ardından Levant Company ile ticari faaliyetlerin İngiltere Kraliyeti tarafından desteklenmesi ve bunun neticesinde Akdeniz'de oluşan Fransa, Osmanlı ve İngiltere arasındaki mücadeleler ve ilişkilerden bahsedilecektir.

Coğrafi Keşifler, dünya tarihini değiştirmiştir. Avrupalı kâşifler ve tüccarlar, coğrafi keşiflerden sonra Hindistan ve Uzakdoğu mallarını Avrupa'ya taşıma gayreti içine girmiş bunun sonucunda Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşmayı başarmışlardır. Ticaret yollarının kesiştiği nokta Venedik'tir. Burada toplanan doğu ürünleri buradan Avrupa ülkelerine dağıtılmaktaydı. Dönemin kaynaklarına göre İngiltere Kralı VIII. Henry döneminden itibaren İngiliz gemileri Levant Company'de ticari faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. İngiliz bandıralı gemiler Doğu'ya gelerek Girit, Sakız, Sicilya, Kıbrıs ve Suriye kıyılarıyla ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu gemiler ipek, baharat, halı, şarap, pamuk, yağ, tiftik yünü getirmiş karşılığında bu bölgelere İngiliz kumaşı taşımışlardır. Kral VIII. Henry tarafından 1513 Sakız Adası'na, 1520'de Girit'e İngiliz konsolosların gönderilmesi, İngiltere'nin bölgeyi hâkimiyetinin ilk sistemli örgütlenmesi olarak telakki edilebilir.

Akdeniz mevcut konumu sebebiyle Avrupa, Asya ve Afrika arasında mühim ve stratejik öneme sahiptir. Bu stratejik yapısı Doğu Akdeniz'i siyasi açıdan cazibe merkezi haline getirerek birçok devletin buraya hâkim olma arzusunu tetiklemiştir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz

hâkimiyeti sonrası, bölge uzun yıllar büyük siyasi çatışmalardan uzak kalmıştır. Başta Fransa daha sonra ise İngiltere'nin Akdeniz ticaretinden dolayı bölgeye ilgi duymaları sebebiyle siyasi çatışmalar başlamış, Osmanlı'nın siyasi gücünün zayıflamasıyla da süreç hızlanmıştır.

İspanya ve Portekizlilerle başlayan ticari etkinlik ve hâkimiyet Osmanlı Devleti'ne geçmiş. Uzun süren Osmanlı siyasi tahakkümü, İngiltere ve Fransa'nın bölgeye gelmesiyle gittikçe zayıflamıştır. Zikredilen bu iki Avrupa devletleri Hint ticaret yolu ve hammadde ihtiyaçları için Asya ve Afrika bölgeleriyle ilgilenmişlerdir. Bu amaçları için Doğu Akdeniz adeta kilit bir nokta olmuştur. Akdeniz'in zengin ticaret kapasitesi ve konumu bu iki devleti Doğu Akdeniz sahilleri, Kıbrıs ve Mısır konusunda çetin mücadelelere sevk etmiştir.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan İngiltere'nin bölgede yürüttüğü siyasi faaliyetleri ele aldığımızda; XVII. yüzyılın başından itibaren Levant Company'deki gemi taşımacılığı üstünlüğünü Venediklilerden alan İngiliz tüccarları daha fazla güç kazanarak bölgede kalıcı bir hâkimiyet tesis etmişlerdir. İngilizlerin izlemiş bu süreçte izlemiş oldukları siyaset oldukça dikkat çekicidir. Adeta tüm dinamikleri kendi menfaatleri doğrultusunda dizayn etmişlerdir. Bu noktada dikkat çeken diğer detay İngiltere, Fransa ve Hollanda açısından Akdeniz ticareti XVII. yüzyılda işlem hacmi olarak gittikçe büyümekle birlikte, Dünya ticaretine göre küçülmekteydi. XVI. yüzyılın sonunda veya XVII. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz ticareti Fransa'nın toplam dış ticaretinin %50'sini oluşturuyor iken, bu durum 1789'da %5'e gerilemişti. İngiltere için düşüş daha keskindi. XVII. yüzyılın ortasında %10'dan XVIII. yüzyılın sonunda %1'e. Böylece XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz ile olan ticareti, ilgili devletlerin toplam dış ticaretinde %10'un altına düşmüş durumdaydı. Meselâ, 1710-1790 yılları arasında Marsilya limanına giren gemi sayısında Atlantik'ten gelen gemiler ile Akdeniz'den gelen gemiler, yüzyılın ilk yarısında başa baş iken, yüzyıl ortalarından itibaren ve bilhassa 1770'lerden sonra Atlantik'ten gelen gemiler ezici oranda farkı açarak, sayıca üstün konuma gelmişti4. Yani yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte okyanus ticareti, dünya ticaret ve taşımacılık ilişkilerinin merkezine yerleşmeye başlamıştır. Bu durum ilgili devletler ve bilhassa İngiltere açısından bir gerilemenin değil; ekonomik ilişkiler ağının okyanuslara doğru yer değiştirmesinin işaretidir.

XVII. Yüzyılda İngiltere, ülkenin kuzeybatısında yer alan Lancaster'de gelişmekte olan pamuklu dokuma sanayisini beslemek için Batı Anadolu'dan yoğun şekilde pamuk ve pamuk ipliği satın almaktaydı. Ham yün, tiftik, ipek, balmumu, sığır derisi ve sahtiyan Avrupa'ya ihraç edilen diğer ürünler arasındaydı. Karşılığında genelde kaliteli ve ucuz yünlü dokumalar

(çuhalar: Londra yünlüleri, Nimes şayakları, Languedoc'un mahut çuhası), kurşun, kalay, demir, kâğıt, cam ürünleri ve Doğu Hindistan Kumpanyasının Asya'dan getirdiği şeker ve baharat gibi eşya ithal edilmekteydi. Venedik dokumalarının, bilhassa yünlü kumaşların pahalılığı karşısında nispeten daha ucuz ve kaliteli, aynı zamanda renk çeşitliliğine sahip olan İngiliz ve Fransız dokumaları, 1640'larda ve bilhassa XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı piyasasını ele geçirmişlerdi. XVII. yüzyılda İngiltere, Doğu Akdeniz'de Venedik'in etkinliğini devre dışı bırakmayı başarabilmişti. Hollandalılar ise İngilizlere rakip olacak etkinliğe ulaşamamışlardı.

Fransa, Doğu Akdeniz'de İngiltere ve Hollanda ile rekabet eden tek devletti. Bununla birlikte, Fransa'nın doğu iskelelerindeki ticaret hacmi ancak 1680'lerden sonra ilerleme imkânı bulabilmiştir. 1670 yılında Levant Kumpanyası'nın, 1685 yılında ise Akdeniz Ticaret Kumpanyası'nın kurulması bu ilerlemede etkiliydi. Bu tarihten 1789 Fransız İhtilaline kadar Doğu Akdeniz ticaretinde hâkim devlet Fransa olmuştur. 1683 Viyana Kuşatması ve sonrasında on altı yıl devam eden savaş, Fransa'nın yararına olmuştu. Mısır ile İstanbul arasında ticareti ve taşımacılığı yapılan hububat, pirinç ve kahve Venedik gemileri ile taşınmakta iken, Venedik'in Osmanlı ile savaşa girişmesi neticesinde bu kârlı ticaret Fransa'ya kalmıştı. Doğu Akdeniz'de Fransa'nın etkinliği artarken İngiltere'nin etkinliği ise gerilemekteydi. 1680'de 27771 top olan kumaş ihracatı 1683-88 yılları arasında ortalama 14950 top seviyesine gerilemişti. 1689'da İngiltere ile Fransa arasında başlayan savaş İngiltere ticaretini iyice sıkıntıya sokmuştu. XVII. yüzyıl sonlarına doğru korsanlık hareketleri bağlamında Akdeniz'de İngiliz ve Fransız gemileri arasındaki rekabet şiddetlenmişti. 1693'te Doğu Akdeniz'e gitmekte olan ve 80 gemiden oluşan İngiliz konvoyu Fransızlar tarafından ele geçirilmiş ve gemilerin bir kısmı batırılmıştı. Fransız donanması Manş ve Akdeniz'e hâkim duruma gelmişti. Yüzyıl sonuna kadar tüm denizlerde 1400 kadar İngiliz gemisi batırılmıştı. Bu gelişme yanında Osmanlı idarecilerinin Fransa çıkarlarını koruması Doğu Akdeniz'deki İngiliz etkisini azaltan başka bir durumdu. Benzer şekilde Hollanda gemileri de Fransız gemilerinin saldırılarına maruz kaldıkları gibi, doğuya gönderdikleri yünlüler artık daha kaliteli üretilen Fransız yünlüleri karşısında pazar bulmakta zorlanmaktaydı. Neticede XVII. yüzyıl sona ererken Venedik ticaretinde kesin düşüş, İngiliz ve Hollanda ticaret hacminde de ciddi azalma yaşanmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısı İngiltere ve Fransa'nın kendi bölgelerini ve sahalarını belirleme dönemi olmuş; ikinci yarı ise daha çok bu alanlarda Osmanlı Devleti'ne rağmen var olma ve

Osmanlı Devleti'nin varlığının değişik yollarla altının oyulması ve ortadan kaldırılması olmuştur. Yüzyılın sonuna doğru da bu alanların birbirlerine karşı geliştirilmesi hatta diğeri üzerine yayılma ve cazibe merkezleri olarak ortaya çıkarılması adına iki devlet rekabetlerini devam ettirmişlerdir

1750-1850 Yılları Arasında Doğu Akdeniz'de İngiliz Faaliyetleri olan konumuz kapsamında ana başlıklar altında olayları kronolojik şekilde aktararak olay bütünlüğünü koruyup genişletilmiş özet içerisinde sunmaya çalıştık.

Başta arşiv belgeleri olmak üzere TBMM zabit cerideleri, resmi yayın ve raporlar, süreli yayınlar, hatıratlar ve temel eserlerden faydalanılarak 1750-1850 İngilizlerin Doğu Akdeniz Faaliyetleri ele alınmıştır.

Kaynakça

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA.)

Hariciye Tercüme Odası, (406/59), (428/49), (488/31)

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti, (54/1), (54/2), (54/4)

İradeler, Y.PRK. ASK. (14/58)

İradeler, A.MKT. MHM. (439/91)

İradeler, DUİT. (141/40), (141/42), (141/43), (141/44)

İradeler, İ. DH. (609/42472)

İradeler, MTZ. (05), (17/625), (17/633)

ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

ABULAFIA, David, The Great Sea: A Human History of the Mediterrannean, Allen Lane, London, 2011.

AHMET Cevdet Paşa, Maruzat, Yay. Haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

AKALIN, Durmuş, "SüveyĢ Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Denizli 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, Siyasi Tarih 1789-1960, Ankara Ünv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1975.

BAKER, Samuel White, Sir, Knt, MA, FRS, Cyprus as a Strategical Position, Royal United Service Institution, Journal, 27 (1884).

BAUGH, Daniel A., "The Age of Nelson: The Royal Navy, 1793-1815", The Journal of Modern History, Vol. 45, Viking Press, New York, 1971.

BELL, Christopher M., "Navies in Modern World History", The Journal of Military History, Vol. 69, Society for Military History, London, 2004.

BLACK, J. B., Elizabeth & Henry IV. Bring A Short Study in Anglo-French Relations 1589-1603, B. H. Blackwell, Oxford, 1883.

BOYNTON, Charles Brandon, English and French Neutrality and The Anglo-French Alliance in Their Relations to The United States & Russia, C. F. Vent & Co., Chicago, 1864.

BRAUDEL, Fernand, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1, İmge Kitabevi, Düzelti: Barış Kılıçbay, Ankara, 1993. (Braudel, 1993: 130).

BULLEN, "Roger, Anglo-French Rivalry and Spanish Politics, 1846-1848", The English Historical Review Vol.89, Oxford University Press, London, 1974.

BULUT, Mehmet, "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 45, BRILL, Leiden, 2002.

CHADWICK, French Ensor, Report on Training Systems For The Navy and Mercantile Marine of England, 1844-1919, Govt. Print. Off., Washington, 1880.

CRAMB, J. A., The Origins and Destiny of Imperial Britain, John Murray, London, 1915.

CRAWLEY, C. W., "Anglo-Russian Relations 1815-40", Cambridge Historical Journal, Vol. 3, Cambridge University Press, 1929.

ÇOLAK, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", SAÜ FenEdebiyat Dergisi (2008-II). Sakarya. 2008.

DELAVAL, Cobham Claude, Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus, Cambridge,1908.

DILKE, Charles W., "Statistics of the Defence Expenditure of the Chief Military and Naval Powers", Journal of the Royal Statistical Society, Vol. 54, Blackwell, 1891.

EDWARDS, M. BETHAM, Anglo-French Reminiscences 1875-1899, Chapman & Hall, London,1900.

Biladü’ş-Şam’daki Arap Milliyetçilerinin Halife II. Abdülhamid ve Osmanlı Hilafetine Karşı Duruşu ve Bunun Yansımaları

Abdullah Isa

Yakınçağ Tarihi Istanbul Üniversitesi

abdallah0000011111@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hilafeti, Avrupalılar, Osmanlı bağlılığı, II. Abdülhamid, Milliyetçilik.

Osmanlı Hilafeti, Araplar dahil olmak üzere tüm İslam toplumlarının ilgi odağı olmuştur. Arap Müslümanlarının çoğunluğu, çeşitli bölge ve ülkelerinde Osmanlı Hilafetine tam bir bağlılık göstermiştir. Bu bağlılık, inanç ve İslam kardeşliği temelinde yükseliyordu. Çünkü "Müminler ancak kardeştirler." (Hucurat Suresi, 10. ayet) ayetinden hareketle, Arap ve İslam halklarının tamamı Osmanlı Devleti'ni, kendilerini temsil eden Sünni İslam devleti olarak kabul ediyor ve İslam Hilafeti bayrağını adlarıyla taşıyan bir devlet olarak görüyorlardı. Osmanlı Devleti’nde padişah olan kişi hem Müslümanların halifesi ve imamı hem de uluslararası ilişkilerde Müslümanları temsil eden kişi olarak görülürdü. Bu nedenle hilafet kelimesi İslam milletinin bir sembolü haline gelmişti. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, Avrupa'nın Osmanlı Hilafetine yönelik yoğun saldırıları, 19. yüzyılda sert bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadelede, medya ve propaganda faaliyetleri gibi yeni savaş araçları kullanılmıştır. Fransız ve İngiliz medyası II. Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" lakabını vererek onun kana susamış, diktatör ve baskıcı bir lider olarak tanınmasını hedeflemiştir. Bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı etnik ve dini gruplar arasında mezhepsel, etnik ve ırksal husumetleri körüklemiştir. Özellikle Fransa ve İngiltere gibi büyük Avrupa devletleri, Osmanlı Hilafeti bayrağı altında birleşen halklar arasında milliyetçilik, ırkçılık ve mezhepsel ayrılıkları canlandırmayı başarmıştır. II. Abdülhamid'in hilafetinin başlangıcından itibaren -1876'da tahta çıkmasından 1909'da tahttan indirilmesine kadar- Avrupalılar, özellikle Fransa ve İngiltere, II. Abdülhamid'e karşı büyük bir öfke ve nefret uyandırmıştır. Buna karşılık olarak II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki Müslümanları, düşmanlarına karşı bir araya getirme çabası göstermiştir. "Ey dünya Müslümanları, birleşin!" çağrısıyla İslam dünyasına öncü, davetçi ve alimler göndererek Osmanlı Hilafetine destek vermelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu çabalar, Osmanlı Hilafetine destek veren İslam ruhunu uyandırmak için İslam coğrafyasının her yerinde, İslam Birliği altında ve İslam kardeşliği ruhuyla gerçekleştirilmiştir.

Araplar ise Osmanlı Hilafetine ve özellikle II. Abdülhamid'e karşı farklı tutumlar sergilemiştir. Avrupalılar, Batı kültürüne hayran olan ve Batı'dan etkilenen aydın Araplar arasında II. Abdülhamid'e karşı olumsuz bir etki yaratmayı başarabilmişse de Arap halkının çoğunluğu, Osmanlı Hilafetine ve II. Abdülhamid'e tam bir bağlılık göstermiştir. Onu İslam dünyasının lideri ve topraklarını ve zenginliklerini Avrupa'nın saldırılarından koruyan bir figür olarak görmüşlerdir. Buna rağmen Müslümanlar arasında Osmanlı Hilafeti ve halifesi hakkında farklı görüşler cereyan etmiştir. Özellikle Batı düşüncesi, kültürü ve medeniyetinden etkilenen entelektüeller arasında farklı görüşler mevcuttu. Bu nedenle, bu çalışma Arap milliyetçilerinin görüş ve tutumlarını ortaya koyup bu tutumların alınmasına katkıda bulunan motivasyon ve faktörleri araştırmayı ve bu mesele bağlamındaki gerçekleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bununla birlikte bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde Osmanlı Hilafeti hakkında bilgi verilip Araplar ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin başlangıcı ve bu ilişkinin, üzerine inşa edildiği prensipler açıklanmaktadır. Bu bölüm iki alt başlık içermektedir: İlk alt başlıkta, Araplar ve Osmanlılar arasındaki ilişkinin başlangıcı ele alınmakta ve bu ilişkinin Osmanlıların Arap ülkelerini fethetmeden önce Memluk döneminden itibaren var olduğu belirtilmektedir. Tarihi belgeler, Osmanlı padişahları ile Mısır ve Levant'ı kontrol altında tutan Memluk emirleri arasında çeşitli iletişim ve yazışmaların olduğunu göstermektedir. Bu ayrıntılar çalışmanın detaylarında belirtilmiştir. İkinci alt başlıkta ise Araplar ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin gelişimi ve devamından kısa bir şekilde bahsedilmektedir. Bu ilişki II. Abdülhamid dönemine kadar sürmüştür.

İkinci bölümde, Arap milliyetçilerinin II. Abdülhamid'e yönelik tutum ve görüşleri açıklanmaktadır. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta, milliyetçilikle ilgili terimler ve anlamları ele alınırken ikinci alt başlıkta ise Suriye ve Levant'taki Arap milliyetçi akımının Osmanlı Hilafetine karşı bakışı ve tutumu ele alınmaktadır. Arap milliyetçi akımının Osmanlı Hilafetine yönelik tutumları üç farklı eğilimden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, Avrupalı düşünürlerin ve siyasetçilerin görüşleriyle uyumlu kültüründen kaynaklanan eğilim, ikincisi saf milliyetçi bir bakış açısından kaynaklanan ve dar bir ırkçılık temelinde ilerleyen eğilimdir. Bu eğilim, Osmanlıları yabancı sömürgeciler ve Arap topraklarını işgal edenler olarak görerek Osmanlılara karşı düşmanlık ve nefret içeren tutumlar sergilemektedir. Üçüncü olarak, Arap milliyetçi bir eğilim, Arap temelinde kurulan milliyetçi bir bakış açısıyla birleştirilen ve Osmanlı Halifesine bağlılıkla birlikte İslami bir görüşü benimseyen bir akımdır. Bu akım, Osmanlı Halifesinin Müslümanları temsil ettiğini kabul ederken Arap milliyetçiliğine

dayalı bir duruş sergilemektedir. Bu üç eğilim bazen net bir şekilde ayrılmışken bazen diğer akımlarla iç içe geçmiştir. Bu nedenle, bu akımlar Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar tutumlarını açıklamaya devam etmiş ve Arap ülkelerinin Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1918'de Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına kadar belirgin bir şekilde temsil edilen önde gelen kişilikler bulunmuştur.

Üçüncü bölümde, bu tutum ve görüşlerin Osmanlı ve Arap tarafları arasındaki ilişkiye olan yansımaları ve çeşitli etkileri tartışılmaktadır. Bu bölüm iki alt başlık içermektedir. İlk alt başlıkta, Arap milliyetçi akımının Osmanlı toplumu üzerindeki yansımaları ve Osmanlı Hilafeti kurumuyla olan ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci alt başlıkta ise Osmanlı Hilafetinin Arap milliyetçilerin duruşuna verdiği tepkileri açıklanmaktadır.

Dördüncü bölümde, Türk milliyetçilerinin pozisyonu ve tepkileri ele alınarak, bu durumun taraflar arasındaki ilişkilere olan etkisi incelenmektedir. Bu bölüm iki alt başlık içermektedir. İlk alt başlıkta, Türk milliyetçi akımının Arap milliyetçilerinin duruşuna verdiği tepkileri ele alınırken ikinci alt başlıkta ise Osmanlı toplumunun Arap milliyetçi duruşlara verdiği tepkileri açıklanmaktadır.

Bu çalışma ile, taraflar arasında birikmiş olan olumsuz bilgilerden kaynaklanan her iki tarafın da diğerine yönelik olumsuz algıları ortadan kaldırmayı hedeflenmektedir. Ayrıca, İslami etkenlerin Araplar ve Osmanlılar arasındaki yakınlaşma veya uzaklaşma üzerindeki rolünün vurgulanması amaçlanmaktadır. Arabistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler hakkında halkın zihninde hala hatalı fikirlerin düzeltilmesi, Arap milliyetçiliği fikriyle ilgili yanlış anlamaların düzeltilmesi de amaçlanmaktadır. Bu çalışma; kişisel, ulusal, siyasi veya dini önyargılardan uzak ve tarafsız bir şekilde tüm gerçekleri ve fikirleri açıklama amacındadır. Araştırmacı, Araplar ve Osmanlı Devleti tarihinde önemli ve hassas bir dönemi, en azından kısmen, açıklamada başarılı olmayı ve Araplar ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyle ilgili bazı yanlış anlamaları düzeltmeyi, Araplar ve Osmanlı Devleti arasındaki milliyetçi eğilimin bu ilişkinin oluşumunda ve devamında oynadığı rolü ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından taraflar arasındaki resmi ilişkilerin sona ermesinden sonra bıraktığı olumsuz etkileri düzeltmeyi ummaktadır.

Araplar ile Türkler arasındaki ilişkide yeni dönem, Arap ülkelerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılması, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Arap ülkelerinin sömürgecilik dönemine girmesiyle başlamıştır. Bu sömürgecilik dönemi, Avrupa sömürgeci devletler

arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile uygulamaya konulmuştur. Bunun sonucunda, Araplar ve Türkler arasındaki ilişki öncesinde bağlılık esasına dayanmasına rağmen sonrasında komşuluk ilişkisi haline gelmiştir. Ulusal faktörler bu durumda taraflar arasında olumsuz etkiler ve izler bırakmış ve uzun süreli hassasiyetlere neden olmuştur. Arap ve Türk bilim insanları, düşünürler ve entelektüeller geçmiş dönemin bıraktığı etkileri, nefret, antipati ve uzaklaşmayı içeren hassasiyetleri düzeltme ve değerlendirme konusunda çalışmalıdır. İki tarafı etkileyen bu yanlış kavramları düzeltme çabasında olmalı ve Araplar ile Türkler arasındaki kardeşlik ilişkisini sağlayan İslami değerlere geri dönülmelidir.

Kaynakça

Ahmet Fahd El Şevbake, 1984. İslami Üniversite Hareketi, Zarka/Jordan, El Menar Kütüphanesi, Birinci Baskı.Ayman Ahmed Muhammed , 2021.Hürriyet Hareketi ve Arap Doğusu Üzerindeki Etkisi, Mısır Tarihi ve Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Onuncu Sayı, İkinci Bölüm,

Enver Ziya KARAL2010, Büyük Osmanlı Tarihi, ANKARA , Türk Tarih Kurumu.

Saatı al-Husari, 1985, Milliyet Nedir, Beyrut ,Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Saatı al-Husari, 1966. Arap Ülkeleri ve Osmanlı Devleti, Beyrut , Dar al-İlim.Muhammed Ali Ahmed, 2006, Hilafetin Çöküşü (Şam Arapları ve Osmanlı Devleti), Amman,Dar al-Isra.

Zeyn Nuruddin Zeydan, 1986., Arap Milliyetçiliğinin Oluşumu, Dar al-Nahar Yayınevi, dördüncü baskı.

Osmanlı Devleti'nin 1918'de Azerbaycan'a Askeri Yardımı: Stratejik Hedefler, Siyasi Etkiler ve Bölgesel İlişkiler

Aksaray Üniversitesi / Tarih

Gamze Ime

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Osmanlı Devleti, Askeri yardım, Kafkasya Rusya, Mondros Mütarekerekesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı ordusu önemli bir dönüşüm ve deneyim süreci yaşamıştır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi altında olan coğrafyalarda siyasi, askeri ve sosyal olaylar hızla gelişmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı ordusunun 1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan'a yardım etmesi dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve Azerbaycan'ın stratejik önemi göz önüne alındığında, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Azerbaycan'ın bağımsızlık arayışıyla birlikte Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı daha da önem kazanmaktadır. Coğrafi yakınlık ve stratejik çıkarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a desteğinin siyasi ve ideolojik motivasyonları ile birleştiğinde Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı kaçınılmaz hale gelmiştir. Askeri harekâtın planlanması ve organize edilmesiyle birlikte Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'a ulaşımı ve dağılımı gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'daki faaliyetleri ve katkıları Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yardım, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisini ve itibarını da artırmıştır. Bu yardımın askeri, siyasi ve sosyal sonuçları ise geniş çapta değerlendirilmelidir. Bu dönemde Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı, bölgedeki siyasi ve askeri denge üzerinde etkili olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin bir parçası olarak tarihte önemli bir yer edinmiştir.

Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı, bölgedeki politik ve askeri durumu etkilemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve bölgedeki siyasi değişimlerle paralel olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye sağladığı destek, Azerbaycan halkının ulusal bilincini ve bağımsızlık arzusunu güçlendirmiştir. Osmanlı ordusunun varlığı, Azerbaycanlıların yanı sıra diğer Müslüman gruplar arasında da umut ve motivasyon yaratmıştır.

Askeri açıdan, Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı, stratejik bir harekât planlaması ve uygulamasını gerektirmiştir. Lojistik zorluklara rağmen Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'a

ulaşması ve etkin bir şekilde dağıtılması sağlanmıştır. Bu askeri yardım, Azerbaycanlıların direnişini güçlendirmiş ve Rus İmparatorluğu'na karşı koyma gücünün artmasını sağlamıştır. Osmanlı ordusunun tecrübesi ve silah donanımı, Azerbaycanlıların savunma kabiliyetini artırmış ve bağımsızlık mücadelesinde kritik bir rol oynamıştır.

Siyasi olarak bakıldığında, bölgeye gönderilen destek Osmanlı İmparatorluğu'nun buradaki etkisini artırmıştır. Bu yardım, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'da nüfuzunu genişletmiş ve bölgedeki politik dengeyi etkilemiştir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketine verdiği destekle kendi siyasi çıkarlarını da güçlendirmiştir.

Sosyal açıdan, Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a yardımı, Azerbaycan halkı arasında dayanışma ve birlik duygusunu pekiştirmiştir. Osmanlı askerleri, Azerbaycanlılarla yakın temas kurmuş ve kültürel etkileşimi teşvik etmiştir. Bu etkileşim, Azerbaycanlıların Osmanlı İmparatorluğu'na duydukları sempatiyi artırmış ve iki halk arasında kardeşlik bağlarının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı ordusunun 1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan'a yardımı, bölgedeki siyasi, askeri ve sosyal dinamikleri etkilemiştir. Bu yardım, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki faaliyetlerinin bir parçası olarak tarihe geçmiştir. Öte yandan Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve askeri olarak zayıflaması sonucunda imzalanan bir ateşkes anlaşmasıdır. Mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu, savaşın taraflarından biri olarak savaş tazminatları ödemesi ve toprak kayıpları gibi ağır koşulları kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a sağladığı yardımı sınırlamış ve askeri gücünü azaltmıştır. Mondros Mütarekesi'nin sonuçlarına bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a olan desteği azalmış ve askeri harekâtlarına sınırlamalar getirilmiştir. Mütareke döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu siyasi ve askeri belirsizlikler, Azerbaycan'a yönelik yardım faaliyetlerinin koordinasyonunu ve etkinliğini olumsuz etkilemiştir.

Bu çalışmanın temel tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan'a yönelik yardımlarının, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde nasıl sonuçlar doğurduğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun desteği, Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınmasına ve diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a olan yardımları, bölgedeki diğer güç dengeleri üzerinde de etkili olmuş ve Azerbaycan'ın bölgesel önemini artırmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yönelik yardımları, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde kritik bir rol oynamış ve ulusal kimlik oluşumuna katkı sağlamıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem ve temel araçlar: Bu çalışmada kullanılacak temel yöntemlerden biri, tarihi araştırma yöntemidir, bu yöntem sayesinde kaynaklardan elde edilen bilgiler sistematik olarak incelenip ve analiz edilecektir. Arşiv çalışmaları da bu tür bir çalışmanın vazgeçilmez bir parçasıdır, çünkü orijinal belgelere erişim sağlayarak döneme ilişkin detaylı verilere ulaşmayı mümkün kılar. Literatür taraması, mevcut akademik çalışmaların gözden geçirilerek ilgili konuda yapılan araştırmaların değerlendirilmesini sağlar. Analitik yaklaşım ise elde edilen verilerin analiz edilerek anlamlı sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olur. Tarihi ve siyasi bağlamın incelenmesi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardımının politik, sosyal ve kültürel etkilerini anlamak için önemlidir. Son olarak, karşılaştırmalı analiz, benzer dönemlerde gerçekleşen olaylarla karşılaştırma yaparak daha geniş bir perspektif sunar ve sonuçları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi sağlar.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan'a yardım etme girişimini ve Mondros Mütarekesi ile olan ilişkisini inceler. Araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardım motivasyonunu, stratejik hedeflerini ve politik ilişkilerini analiz eder. Özgün yönleri arasında, az bilinen veya ihmal edilen konulara odaklanması ve yeni bulgular sunma potansiyeli vardır. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım etme çabalarını çok yönlü bir şekilde ele alarak geniş bir perspektif sunar.

Çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülen hususlar: Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım etme politikalarının ve stratejilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bu alanda boşluğu dolduracak ve yeni bir perspektif sunacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki politik etkilerinin daha iyi anlaşılması, tarihçiler ve araştırmacılar için önemli bir araştırma alanı oluşturacaktır. Azerbaycan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı yardımın, bölgedeki siyasi ve sosyal dönüşümler üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi, bu konuda literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın bulgu ve sonuçları aşağıdaki şekildedir:

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan'a yönelik yardım girişimleri, bölgedeki siyasi ve askeri durumun analiz edilmesiyle ortaya konulmuştur. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki stratejik çıkarlarını güçlendirmek, etkisini genişletmek ve bölgedeki istikrarı sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği yardım faaliyetlerini incelemektedir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım etme girişimlerini etkilemiş ve sınırlamıştır. Mütarekenin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun iç karışıklıklarla ve zayıflama süreciyle mücadele etmesi, yardım faaliyetlerini kısıtlamış ve sonuç olarak Azerbaycan'a olan etkisini azaltmıştır. Bu çalışma, Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım politikaları üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde analiz edecektir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yardım etme girişimlerinin döneme özgü politik, askeri ve sosyal faktörlerle sıkı bir ilişkisi olduğudur. Bölgedeki güç dengeleri, siyasi çıkarlar, askeri stratejiler ve sosyal dinamikler gibi etkenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardım politikalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu çalışma, bu etkenleri ayrıntılı bir şekilde analiz ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yönelik yardım etme çabalarının karmaşık bağlamını ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a yönelik yardım politikalarının daha derinlemesine anlaşılmasına ve dönemin politik, askeri ve sosyal dinamiklerinin kavranmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Mondros Mütarekesi'nin bu yardım girişimlerine olan etkisini değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki rolünün nasıl değiştiğini ve yardım politikalarının sınırlanmasının sonuçlarını anlamamızı sağlamaktadır.

Kaynakça

"I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu", *Bildiriler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 13-16 Eylül 2018 – Bakü, Ankara 2021.

Azərbaycan Tarixi. Dərslik. “Bakı Universiteti” Nəşriyyatı, Bakı 2016.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. II cildde I. Cild, "Lider nəşriyyatı", Bakı 2004.

Çağatay Benhür, "Türk Birliklerinin Azerbaycan’ı Tahliye Etmesi 1918". Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 11, 2009.

Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975.

İsmayıl Musa, “Azerbaycan-Osmanlı Siyasi-Askeri İlişkileri (1917-1918)“, Belleten, Cilt 64 - Sayı 240, Ağustos 2000.

Mahir Garibov, “Kafkas İslam Ordusu’nun Oluşumu ve Bakü’nün Kurtuluşu Yeni Belgeler Tanıklığında”, Yeni Türkiye, S:75, 2015, ss.409-417

Musa Gasımov, “Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001, ss.18-55.

Nadir Yurtoğlu ve Mustafa Eğilmez, “Nuri Paşa Komutasındaki Kafkas İslam Ordusunun Bakü’yü Kurtarması (15 Eylül 1918)”, Azərbaycan–Türkiyə Münasibətləri II Beynəlxalq Elmi Konfransının Materialları (Bakı, 12-14 Oktyabr 2017).

Nesiman Yaqublu, Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycan’da, Axundov Adına Azərbaycan Milli Kitabxanası Bakı 2013.

Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, (Ed. Nuran Koltuk), İstanbul, 2015.

Raşad Qasımov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - Osmanlı münasibətləri (Osmanlı mənbələri əsasında).* Monoqrafiya, Mütərcim, Bakı 2018.

Saime Yüceer, "Enver Paşa'nın Kafkasya Politikası ve İlk Türk Cumhuriyetinin Kuruluşu: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti.," I. Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu, Bakü 2018.

Tadeusz Swietochowski, Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community, Cambridge University Press, 2004.

Vasif QAFAROV, "Osmanlı Ordusunun Kafkasya'dan Tahliyesi Sürecinde Yaşanan Sorunlar/"Milli Mücadele'nin 100.Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler" Sempozyumu, 24-26 Nisan 2019, Erzurum /Türkiye, Ankara – 2021, ss. 415-438.

Vasif Qafarov, "Osmanlı-Azərbaycan Hərbi Əməkdaşlığı və Azərbaycan Milli Ordusunun Yaradılması Prosesi", Journal Of "History Of Science" Cild: 1, Sayı: 1, Sıra I, 2020, ss.61-74.

Zekeriya Türkmen, "100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü", Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 119 Sayı: 235, 2018, ss.23-48.

А. БАЛАЕВ. Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 гг., "ELM" Баку 1998.

Ирада Нуриева, "Внешнеполитические Отношения Между Османской Турцией И Азербайджанской Демократической Республикой (1918-1920 Годы)", История, Sentyabr – Oktyabr, № 05 (47), 2018.

К. А. Гомон, "ВЗЯТИЕ БАКУ КАВАЗСКОЙ АРМИЕЙ ИСЛАМА И АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ ОСЕНЬЮ 1918 г.", «Исторические науки». Том 4 (70), № 2. 2018, ss.74-84.

Osmanlı Devleti'nin İçkiye Yaklaşımı (XIX. Yüzyıl)

Yeter Öztürk

Tarih Ordu Üniversitesi

obal.yeter@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İçki, Mekân, Yasak, Meyhane.

Osmanlı Devleti'nin İçkiye Yaklaşımı (XIX. Yüzyıl)

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişimin içki (müskirat) üzerinden Osmanlı Devleti ve toplumuna yansımaları ele alınmıştır. Konu, arşiv belgeleri temelinde incelenmiştir.

Çalışmaya, içkinin Türk toplumlarındaki yerine değinilerek başlanmış; İslam'daki yeri, yasaklık durumu ele alınarak, Osmanlı'daki konumuna bağlanmıştır. Osmanlı klasik dönemindeki içkiye bakış, uygulamalar, tepkiler, yasaklara kısaca değinilmiş; XIX. yüzyıl sonrası -bilhassa Tanzimat sonrası- Osmanlı'da yaşanan değişim ve dönüşümün içki üzerinden Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna yansımaları ele alınmıştır. Klasik dönemde padişahların yasakları ile sağlanan denetim ve yaptırımların, hukuk devleti olma yolunda adımlar atan Osmanlı bürokrasisinin, merkeziyetçi yapıyı muhafaza etmek amacıyla uygulamaya çalıştığı kontrol mekanizmalarına değinilmiştir. Yayınlanan nizamnameler ve ne ölçüde uygulanabildiği arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri ışığında açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu süreçte Avrupa Devletleri'nin -içki üzerinden- Osmanlı Devleti içindeki hamisi oldukları gayrimüslimler aracılığıyla devlete müdahalelerine de vurgu yapılmıştır.

Türklerde İçki

Toplumların yaşam tarzlarında ve yeme içme kültürlerinin şekillenmesinde yaşadığı coğrafyalar, iklim özellikleri, üretim faaliyetleri etkili olmuştur. Bozkır kültürüne sahip Türkler, hayvancılık üzerine kurulu bir hayat sürdürdükleri için, aynı temele dayalı yeme içme kültürünün izlerini taşımışlardır. Bu cümleden olarak, kısrak sütünün mayalandırılmasıyla elde edilen, alkol oranı düşük ekşimtrak ve gazozumsu lezzette bir içki olan kımız[1], Türklerin geleneksel içkisi olmuştur. Hippokrat, *"kısrak sağanlar ve süt içenler"* diye belirttiği İskitlerin konar-göçer olarak yaşadıklarını, pişmiş etle beslendiklerini, kısrak sütü içip bu sütten *"Hippacae"* denilen bir çeşit peynir yaptıklarını belirtmektedir[2]. Kımız rakı, şarap gibi

alkollü içki niteliğinde bir içecek olarak algılanmamış; ‘meyhaneler’ gibi kımız içilen ‘içki evleri’ oluşmamış, (ayran gibi) evlerde günlük içecek olarak kullanılmıştır.

İslâm’da İçki

İçki konusunda İslam dünyasında benimsenen genel görüş; Kur’an’da (Bakara 2/219, Nisa 4/43, Maide 5/90-91) ve Hz. Muhammed’in pek çok hadislerindeki hüküm ve ifadelerden yola çıkarak; “azının da çoğunun da haram olduğu genel ilkesi” şeklinde olmuştur. Haram sayılmasındaki kriter olarak “kişilerin sarhoş olması değil, o içkinin sarhoş edicilik vasfının bulunması” şeklinde objektif bir ölçüye bağlanmıştır[3].

Osmanlı Devleti’nde İçki

Osmanlılar da Hanefî fakihlerinin *“onları kendi inançlarının gereğiyle baş başa bırakma”* ilkesini olduğu gibi benimsenmişlerdir[4]. Osmanlı topraklarında hâkim din ve vicdan hürriyetine saygının gereği olarak gayrimüslim kesim -belirli bir denetim altında- içkilerini içebilmişler, bu içkilerin üretim ve satışını yapabilmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde hukuki olarak içkiye yönelik ilk kısıtlama ve yasak, Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesinde geçmektedir: *”Eğer biregû hamr içse, Türk veya şehirlü olsa, kadı ta’zîr ura. İki ağaca bir akçe cürm alına.”****[5]*** II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman, II. Selim, II. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde Müslüman halka yönelik içki yasakları çıkarılan fermanlarla devam ettirilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da dönem dönem yasaklara ve serbestliklere devam edilmiştir.

XIX. Yüzyıl ve İçki

XIX. yüzyılda savaşlar, iç isyanlar, dış devletlerin Osmanlı üzerindeki çıkar çatışmaları ve paylaşım planları, Avrupa’ya uyum gibi zorlu pek çok konuyla baş başa kalan Osmanlı Devleti’nin içkiye dair yaklaşımında da iç dinamiklerden ziyade dış etkenler belirleyici olmuştur. Devlet, artık ‘yasak’ kavramı üzerinden kontrol altına alamayacağı içkiye dair etkenleri ‘denetimli serbestlik’e dönüştürerek otoritesini korumaya, yabancı devletlerin ve gayrimüslimlerin desteğini alarak isyanları engellemeye; diğer yandan da ‘İslami devlet’ kimliğini korumaya çalışarak Müslümanların desteğini alma yoluna gitmiştir. Bu cümleden olarak ‘gedikli meyhaneler’[6], *şerefli ve muteber****[7]*** mekânlar olarak ifade edilmiştir. Ancak içinde bulunulan zor şartlar nedeniyle Müslümanların bazı mekanlara girişine[8] şerbethaneler gibi eşya ve erzak satmak için açılmış dükkânlarda[9], panayır gibi açık alanlarda[10] dahi

ruhsatlı şekilde içki satışına müsaade etmiştir. Bununla birlikte defaatle, *"Cami ve tekkelere iki yüz arşından yakın olan mahallerde, karakolhanelerin bitişiği ve karşılarında, sırf İslam mahallelerinde, umur-ı zabıta ve usul-ı memleketçe mahzur görülen mevkilerde…*[11], türbe çevresi[12], hamam yakınları[13], manav ve bakkal dükkanları[14], şekerlemeci ve kahveci dükkanları[15] da içki satılamayacak mekanlar olarak vurgulanmıştı. *"İçki satışının yasak olduğu yelerde gizlice içki satıldığı bilindiğinde bu yerler derhal kapattırılacak, birinci defada beş, ikinci defada on mecidiye altını ceza ödenerek açılmasına ruhsat verilecek, üçüncü defada ise tamamen kapattırılacaktır."* ***[16]*** Devlet, hem sayı olarak kontrolsüzlüğe meydan vermemek için sınırlama getirmekte hem de -bilhassa Müslüman halkın hassasiyetleri dolayısıyla- kamusal alan vurgusu yapmaktaydı. Ayrıca bekar odaları, kahvehaneler ve meyhaneler başta olmak üzere, mekânların devlete isyan faaliyetlerinin organize edildiği, potansiyel suç mekanı, marjinal alanlara dönüşmesini engellemek istiyordu. Bir yandan Müslüman -içkiden kaynaklı olduğu ifade edilen- şikayetlerini hem de gayrimüslim halkın -mahmisi oldukları devletlerin kapitülasyon/serbest ticaret antlaşmaları hukukundan yararlanarak kendilerinin de sahip olduklarını iddia ettikleri haklar üzerinden Osmanlı'nın getirmiş olduğu ilke ve kurallara itirazlar- şikayetlerini dikkate alarak çözüm üreterek *devlet bütünlüğü*nü korumak isteyen Osmanlı bürokratları konuya pek çok etkenle tam olarak çözüm üretememiştir.

Dönemin gazetelerinde de içkiden kaynaklı toplumsal huzursuzluk ve kavgalara dair bolca örnek bulunmaktaydı. Örneğin *"İkdam"* gazetesinde, İzmir'de Çukurçeşme mahallesinde sarhoş haldeki üç kişiyi jandarmanın uyardığı, sarhoşların bu uyarıya aldırmadığı, jandarmanın yakalamak istemesi üzerine sarhoşlardan birinin jandarma çavuşunu bıçakla yaraladığı, kırk beş yaşında ve beş çocuk babası çavuşun bir süre sonra vefat ettiği belirtilmekteydi[17].

Bulgu ve Sonuç

Devletin her dönemde farklı etkenlerle kontrol altında tutmaya çalıştığı içki üretimi, kullanımı ve satışı tam olarak hiçbir dönemde çözüm üretilemeyen bir sorun olarak yerini almıştır. Osmanlı içerisinde bulunduğu şartlar nedeniyle ne tamamen yasaklamayı ne de tamamen serbestliği sağlayamamıştır.

Çalışma, konuya genel bir çerçeve çizmekle beraber; konunun içeriğinin sosyal, ekonomik, siyasi, dini, kültürel pek çok açısının olması; Osmanlı coğrafyasının farklı alanlarındaki uygulama farklılıkları; kapsamının genişliği; Devlet'in kuruluşundan yıkılışına kadar değişen

bakış açısı ve yaklaşımı; toplumsal hassasiyetler ve tepkiler (müslüman/gayrimüslim) gibi farklı açılardan yaklaşımla yapılacak yeni çalışmalara temel teşkil edeceği düşünülmektedir.

[1] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Kültür Bakanlığı, 1991, s. 55- 56; Çağatay Üstün, "Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumıss)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2009-Güz, s.248.

[2] H. Namık Orkun, "Türk İçkisi Kımız", *Resimli Tarih Mecmuası,* C. II, S. 17, İstanbul, s.727; İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Kımız", *Milli Folklor Dergisi*, 2014, Yıl 26, S. 104, s. 77.

[3] Abdulkadir Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk,* (Çev: Akif Nuri), C. IV, 1977, s.421; Mustafa Baktır, "İçki", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, C. 21, s. 460.

[4] Ahmet Özel, "Gayrimüslimler", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, C. 13, s.422; Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD,* C.3, S. 1, Yıl 1946, s.127.

[5] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap/Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri,* Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 1990, s. 349.

[6] Gedikli meyhaneler, çıraklıktan yetişme özellik taşıyan, esnaf geleneği içinde faaliyet gösteren, loncaları olan bir gruptur.

[7] **BOA, DH. MKT**, Nr.1341/77

[8] ''…*gazino ve birahane misüllü oldukça muteber sayılan mahallere gidenler zaten esafil insanlar olamayacaklarından bunlar istisna olmak üzere yalnız umuma açık meyhanelerde Müslümanların işretten kat'iyyen men'i ve buna muhalif harekete devam ederek meyhaneye giden İslam'ın zabıtaca üç gün tevkifleri* maksada ulaşmaya kafî görülmüştü." **BOA, Y.A.HUS**, Nr. 256/89.

[9] **BOA, İ.MMS,** Nr.22/942.

[10] Düstur, 1. Tertip, C.2, s.725

[11] **BOA, İ.MMS,** Nr.22/942.

[12] **BOA, A.MKT. NZD**, Nr. 275/77.

[13] **BOA, A.MKT. NZD**, Nr.339/87.

[14] **BOA, A.MKT. NZD,** Nr. 84/14.

[15] **BOA, C.ZB**, Nr. 78/3867.

[16] **BOA, İ.MMS,** Nr.31/1294.

[17] *İkdam,* 4 Ş 1318(M. 27 Kasım 1900)

Kaynakça

BOA, DH. MKT, Nr.1341/77 (H.12 Za 1300/14 Eylül 1883)

BOA, Y.A.HUS, Nr. 256/89. (H. 18 B 1309/M. 17 Şubat 1892).

BOA, İ.MMS, Nr.22/942. (H. 9 N 1277/M.21 Mart 1861)

BOA, A.MKT. NZD, Nr. 275/77. (H. 23 C 1275/M. 28 Ocak 1859)

BOA, A.MKT. NZD, Nr.339/87. (H.5 B 1277/M.17 Ocak 1861)

BOA, A.MKT. NZD, Nr. 84/14. (H. 20 L 1269/M. 27 Temmuz 1853)

BOA, C.ZB, Nr. 78/3867. (H. 14 C 1230/M. 24 Nisan 1815)

BOA, İ.MMS, Nr.31/1294. (H.12 Za 1282/M.29 Mart 1866)

Düstur, 1. Tertip, C.2, s.725.

İkdam, 4 Ş1318(M. 27 Kasım 1900)

Abdulkadir Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk,* (Çev: Akif Nuri), C. IV, 1977

Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap/Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri,* Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 1990

Ahmet Özel, "Gayrimüslimler", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Kültür Bakanlığı, 1991

Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD,* C.3, S. 1, Yıl 1946

Çağatay Üstün, "Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumıss)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2009-Güz

H. Namık Orkun, "Türk İçkisi Kımız", *Resimli Tarih Mecmuası,* C. II, S. 17, İstanbul

İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Kımız", *Milli Folklor Dergisi*, 2014, Yıl 26, S. 104

Mustafa Baktır, "İçki", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, C. 21

19.Oturum

İlem Oturumları

Oturum Başkanı: Taha Eğri

Salon 1

17 Kasım Cuma

09:00-10:30

Kübra Tınmaz

Refik Halid Karay'ın "Üç Nesil Üç Hayat" Adlı Eserinin Sosyal Değişme Bağlamında İncelenmesi

Özgenur Atilla

Habitus Kurucu Faktör Olarak Din Eğitimi: Marmara İlahiyat Örneği

Ayşe Melikenur Karagöz

Türkiye'de Kamusal Estetiğin Mümkünatı

Refik Halid Karay'ın "Üç Nesil Üç Hayat" Adlı Eserinin Sosyal Değişme Bağlamında İncelenmesi

Kübra Tınmaz

Din Sosyolojisi Marmara Üniversitesi

kubratnmz17@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sosyal değişme, Toplumsal Yapı, Cumhuriyet, Osmanlı.

19.yy'da Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali dünya üzerinde kurulu dengelerin yeniden tesis edilmesinde büyük etki sahibi olmuştur. Zira bu iki olay premodern dönemden modern döneme geçişin zeminini oluşturmaktadır. Sosyoloji bilimi de tam bu noktada modern toplumu inceleme ve hakkında yorumlamalar yapabilme gayesiyle ortaya çıkmıştır. Modern toplumu premodern toplumdan ayıran "farklılaşma" neticesinde modern toplumda uzmanlaşma başlamıştır ve kurumların her biri özerkleşerek kendi hüviyetlerini kazanmıştır. Bu durum toplumsal yapının değişiminde önemli bir rol oynamıştır. 19.yy'da varlığını sürdüren Osmanlı Devleti de bu kaçınılmaz değişimden kendine düşen payı almıştır. Fransız İhtilali kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde milliyetçi isyanlara sebep olmuş, Fransız İhtilali'nin temel sloganı olan eşitlik; gayrimüslim- müslüman ayrımıyla sistemin işlediği Osmanlı'da farklı yansımalarını bulmuştur. Sanayi Devrimi sonucu Avrupa'da kaydedilen gelişmeler, Osmanlı'nın ilk etapta kendisini sorgulamasına ve zamanla bu gelişmeleri takip amacıyla çeşitli ıslahatlar yapmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan faaliyetler sonucunda hukuki, askeri ve siyasi alanlarda pek çok değişim yaşanmıştır. Bu değişimlerin yanı sıra Türk toplumsal yaşamı da değişime uğramıştır. Bu değişimler toplumun gözlemcileri olan yazarlar için pek çok kez bir malzeme özelliği teşkil etmiş ve kendi perspektiflerini esas alarak görüşlerini kaleme dökmüşlerdir.

"Aynı nehirde iki kez yıkanamazsınız, çünkü aynı nehre inen insanların üzerine yeni sular akar." Herakleitos bu sözleriyle sosyal değişmenin de meşruiyetini sağlayacak çok önemli bir cümle sarf etmiştir. Herakleitos'a göre her şey bir akış ve değişime tabidir. Toplumsal yapı da değişmenin görüldüğü en belirgin alanlardan birisidir. Sosyal değişme en genel tanımıyla; toplumda yeni olan bütün kurumlar ve değerler sisteminin gösterdiği dönüşümleri anlatan dinamik bir kavramdır. Sosyal değişmenin esas öznesi insandır. Çünkü insan mahiyeti itibariyle değişime açık ve değiştirme etkisinde bulunan bir varlıktır. Dolayısıyla sosyal

değişim sözkonusu olduğunda doğrudan yada dolaylı olarak insan, esas karakter olarak karşımıza çıkacaktır. Nihai tahlilde ise sosyal değişime sebep olan faktörleri maddi ve düşünsel faktörler olarak ikiye ayırabiliriz.

Üç Nesil Üç Hayat, müstakil 24 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla; doğum, çocuk, okul, kalem ve memuriyet , aşk ve alaka / düğün , hamam, yemek sofrası , tedavi, yüz tuvaleti, giyim kuşam, gezintiler, gece ve sokak, bir semtin metamorfozu, yolculuk, şiirler ve şairler, gazete ve gazeteci, unuttuğumuz bazı eşya ve adetler, eski zamanlarda ramazan hazırlığı, karakışta öztürk yemekleri, ramazan ve oruç fıkraları, görüp görmediğim meşhurlar, çocukluğumun harpleri, iki teselli iki huzur şeklindedir. Görüldüğü üzere yazar yaşamın hemen her alanına dair gözlem ve görüşlerini okuyucuya aktarmıştır. Yazarın bu yöntemi; Türk tarihinin incelemeye değer alanlarından olan Meşrutiyet, Mutlakiyet ve Cumhuriyet dönemlerine bütünsel olarak bakmak isteyen bir okuyucu için oldukça faydalı olmuştur. Zira bölümler her ne kadar müstakil olsa da anlamlı bağlantılarıyla okuyucunun zihninde meselenin daha kolay yerleşmesini sağlamaktadır. Ancak sosyal değişme bağlamında yapılacak bir inceleme söz konusu olduğunda kitabın yirmi dört bölümüne dair bir inceleme yapmak hem gereğinden fazla uzun olacak hem de birçok konuya aynı anda odaklanmaya çalışmak merkezi kaybetmemize sebep olacaktı. Bu sebeple kitap içerisindeki beş başlığı ele alıp incelemeyi hedefledik: Doğum, aşk ve alaka/ düğün, yemek sofrası, kalem ve memuriyet. Bu başlıkları tercih etmemizin sebebi diğer başlıklara nazaran toplumsal yaşamda daha kritik öneme sahip olmaları ve toplumsal yaşamın diğer alanlarıyla doğrudan yada dolaylı ilişki kurmaya daha elverişli olmalarıdır. Bu sebeple kitabın yazılış maksadını en iyi dile getiren ve diğer başlıkların da örneklemi olarak niteleyebileceğimiz söz konusu beş başlığı tercih ettik.

Doğum

Toplum , Joseph H. Fichter'ın tanımıyla; sosyal gereksinimlerini karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birlikteliktir.Tanımda bahsedilen *insan* ise sosyolojik literatürde "sosyal kişi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz sosyal kişi toplumdan tecrit edilmiş bir biçimde yaşayan, toplumun en önemli dinamikleri olan ve toplumu oluşturan sosyal ilişkilerden ve sosyal kurumlardan bağımsız bir varlık değildir. Söz konusu insan toplumsal yaşama ilk olarak doğum kurumu vasıtasıyla dahil olmaktadır. Kişi anne karnındaki zamanını tamamlayıp dünyaya geldiğinde artık sosyolojinin inceleme alanlarından biri olmayı hak etmiş demektir. İnsan için doğum öncesinde yapılan hazırlıklar dahi bizlere dönemin sosyo-kültürel dokusu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Aşk ve Alaka/ Düğün

Modernleşme ile birlikte birçok sosyal kurumda olduğu gibi aile kurumunun da çeşitli değişimler yaşadığını söyleyebiliriz. Bu değişimde en önemli aktör ise tahmin edileceği üzere kadındır. Zira her şey kadının kamusal alanda görünür olmasıyla başlamıştır. Kadın aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturduğu modernleşmenin gerçekleşmesiyle birlikte tek tanrılı dinler ve felsefi düşünce akımlarının öne sürdüğü kadın- erkek farkı düşüncesini geri plana atmıştır. Modernite kadını evinden çıkarıp kamusal yaşamın içinde konumlandırmıştır. Türk toplumunda da bilhassa II. Meşrutiyet döneminde yapılan çalışmalar kadınların kamusal alanla bütünleşmesi noktasında kilometre taşı olmuştur.Yazarın ifadelerine baktığımızda kadının toplumsal yaşamdaki konumu hakkında aktardığımız serencâmın "aşk ve alaka" hususundaki serencâmla paralel olduğunu görmekteyiz.

Yemek Sofrası

Yemek sofraları birey, aile ve toplum için son derece hayati bir inceleme alanıdır. Gündelik hayat sosyolojisi için de oldukça önemli görülen bu alan çeşitli birçok çalışmaya konu olmuştur. Karay da söz konusu eserinde yemek sofrası bölümünün içtimai noktadan büyük ehemmiyeti olduğunu ifade etmektedir. İnsanlar semboller vasıtasıyla iletişim kurmaktadırlar. Yemek sofrasında ise çatal bıçak kullanımı, sofra bezi, masa, yer sofrası, tek kişilik yahut altı kişilik masa gibi pek çok parametre toplumsal değişmeyi gözlemlememize katkı sağlamaktadır.

Kalem ve Memuriyet

Kalem ve Memuriyet hususunda görülen değişim toplumsal yaşamın birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Hastaneler, bankalar, postaneler, okullar ve alışveriş alanlarında tıpkı yazıhanelerde görüldüğü gibi değişiklikler söz konusu olmuştur. İlk olarak kalem ve memuriyetten bahsedecek olursak; Aziz devrinde okuma yazma bilenler az olduğu için katipler toplum nezdinde oldukça saygın bir konuma sahiptiler. Halktan birinin bir işi olduğunda ilk iş bu kişilere ulaşmak olurdu. Kalem odası denilen kamu dairesi ise şimdiki gibi tam teşekküllü bir yazıhane olma özelliğinden tamamen uzak bir durumdaydı. Çünkü Osmanlı'da *farklılaşma* olarak ifadelendirilen uzmanlaşma süreci henüz tamamlanmamıştı.

Sonuç

Cemil Meriç "Bir şaheserin mecrasını izlemek, bize, ferdî düşünceden maşerî düşünceye nelerin geçtiğini öğretmekle kalmaz, içtimaî çevrede ne gibi değişiklikler olduğunu da gösterir", demiştir. Bu bağlamda edebi eserlerin kültürel kodları aktarıcı önemli bir özelliği söz konusudur. Ancak şunun da söylenilmesi gerekir ki; edebi bir eser yazarın kişisel görüş ve düşünceleri perspektifiyle kaleme alındığı için kesinkes bir belge niteliği taşıdığını söyleyemeyiz. Ancak bu durum, edebi eserlerden kültürel ve tarihi çeşitli bilgiler edinemeyeceğimiz anlamına da gelmemektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında; Üç Nesil Üç Hayat'ın; Türk toplum yapısının değişim sürecine ışık tutması, değişimin ilk nüvelerini ortaya koyması ve daha da önemlisi önümüzdeki süreçte ne tür değişiklikler yaşayacağı hakkında fikir vermesi bakımdan derin sosyolojik yorumlamaları hak ettiği, ifade edilmesi gereken bir husustur.

Kaynakça

AKKAYA BALCI, Seray, İlk Kez Doğum Yapan Annelerin Bebeklerini Algılama Durumları (İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1997), s.8

ARSLANTÜRK, Zeki - **AMMAN**, M.Tayfun *Sosyoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999

BAŞGÖZ, İ. (1983). Themeaning of dimension of change of personalnames in turkey, Turcica, XV, (201-218).

BİLGİN, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum*, (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 151

ÇELİK, Doç. Dr. Celalettin ,"*Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş*", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2), 39-61

ESGİN, Ali – **ÇEĞİN**, Güney (ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar,* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2020), 45

FICHTER, Joseph H., *Sosyoloji Nedir?,* (Ankara: AnıYayıncılık, 2019), 86

GÜNGÖR, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, (İstanbul: Ötüken Neşriyat,2010), 45.

HERAKLEITOS, Fragmanlar, Çev. Samih Rifat, Ankara: Yapı Kredi Yayınları

KALEKIN- FISHMAN, Devorah , *Sociology of everyday life, Current Sociology Rewiev,* 61 (5-6) 714-732

KARAY, Refik Halid, Üç Nesil Üç Hayat, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2017

MALKOÇ KILIÇ, Selda –Vefikuluçay Yılmaz, Duygu, *Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992)*, Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi 10/17, (Mart 2019)

MERİÇ, Cemil, Kırk Ambar, 1.Cilt, Rümuz-ül Edeb, İstanbul: İletişim Yayınları,2006 , 248-251

OKUMUŞ, Ejder, Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005

SULTANA, Abeda ,"Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz", çev. Saadet Altay, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of OrientalScientificResearch (JOSR), Nisan-2019, 11/1 (23)

TOPDAŞ ÇELİK, Fatma, *Refik Halid Karay'ın Siyasi Kimliği Işığında "DELİ" Adlı Tiyatro Eseri,* Nevşehir Hacı Bektaşı Veli Üniversitesi, 11/4, (Aralık, 2021)

YILDIRIM , İ. Esen, *"Çocuklara Verilen İsimler Üzerinden Türkiye'deki Sosyo-Kültürel Değişimin Analizi", Atatürk Üniversitesi* Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Eylül 2016 20 (3): 909-925

Habitus Kurucu Faktör Olarak Din Eğitimi: Marmara İlahiyat Örneği

Özgenur Atilla

Ilahiyat Fakültesi Marmara Üniversitesi

ozgenuratilla@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Habitus, İlahiyat, Değişme, Tutum, Davranış.

Kısaca bireylerin tercih, eğilim ve davranışlarının şekillendiği toplumsal eylem sistemi olarak tanımlanabilecek habitus; eğitim, din, gelenek, ekonomik ve kültürel sermaye gibi pek çok kurucu ve etkileyici faktöre sahiptir. Birey böylece içinde bulunduğu habitusta bahsi geçen unsurların doğrudan veya dolaylı etkisiyle düşünür, eğilim gösterir ve davranır. Habitus kurmada din eğitiminin etkisini araştıran bu çalışma ile yükseköğretim seviyesinde din eğitimi almış öğrencilerin bu eğitim doğrultusundaki habitus değişimleri; tercih, tutum, davranış ve düşünce yapısı ekseninde incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine mülakatın kullanıldığı araştırmada birbirinden farklı değer ve fikir yapısına sahip olduğu gözlenen, sosyal hayatta uzak profil temsil eden katılımcılara din ve dindarlık algısından tüketim alışkanlıklarına kadar pek çok konuda sorular yöneltilmiş; yanıtları ile habitus araştırması yoluna gidilmiştir. Örneğin; öğrencilerin ilahiyat eğitiminin ardından din ve dindarlık algılarında ne tür bir değişikliğin meydana geldiğinin ölçülmesi adına "Dine bakış açınızda değişiklik oldu mu? Ne yönde? Dindar insan tanımınız nedir? Bu hususta bir değişiklik yaşandı mı?" soruları yöneltilmiş, verilen yanıtlarda tekrarlayan şu hususlar öne çıkmıştır:

Katılımcıların dini; ilahiyat eğitimi öncesi düşünce yapılarına kıyasla ibadet ve muamelat kısımları yadsınmaması vurgusuyla birlikte daha ahlak ve maneviyat boyutuyla ele aldıkları görülmüştür.[1]

Eskiye nazaran dini ve dindarlığı cemaat tipi yapılaşmaktan ziyade bireysel yaşanan kavramlar olarak tanımlamışlardır.

Dindarlık tanımlarında kılık kıyafet ve ibadetleri yerine getirme gibi hususlarda önceden baskın olan şekilciliğin zamanla yerini hoşgörüye bıraktığını belirttikleri; dindar insanı pratik hayatta Müslüman kimliğini koruma, etik ve ahlaki prensiplere bağlılık gibi veçhelerden tanımladıkları görülmüştür. Örneğin: K-4: *Dindar insan deyince gözümün önüne hala cübbeli sarıklı insanlar gelse de bu kalıbın dışına çıkmamız gerekiyor bence, İmanı güçlü olan herkes benim için dindardır.*

Dinin temsiliyetinde kimlik ve eylemler arasındaki çatışmalara dikkat çekerek dindarlığı öğreti ve günlük yaşam pratikleri arasındaki tutarlılık olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir.

> E-1: *Açıkçası ilahiyat öncesi beş vakit namaz kılan, zekatını veren, nafile ibadetlerde bulunan herkesi dindar birey olarak tanımlardım. Evet bunlar hâlâ gözümde önemli dindarlık ölçütü olmakla beraber, bu bireyin bu ibadetleri hayatına ne kadar yansıttığı da artık benim açımdan bir dindarlık ölçütü. Dindarlık, salt ibadet ve taat ile tanımlanmamalı diye düşünüyorum. İlahiyat öncesi benim için dindarlık ve dindar insan, şekilcilikten ibaretti diyebilirim. İlahiyat sonrası ibadetlerin önemi gözümde yerini korurken, buna ek olarak salt ibadetlerin dindarlık kapsamında değerlendirilmesinin yanlış olacağını görmüş oldum. Dindarlık ölçütüm kişinin ibadet ve amellerini hayatına ne ölçüde yansıttığı ve ahlaki vasıflarla ne derecede donanmış olduğuna göre belirleniyor.*

> K-3: *...dini hayatının her alanına dahil edilmesidir benim için dindarlık. Ve dindar insan da temel düzeyde değil, daha ileri düzeyde bu dahli pratik hayatına yansıtandır.*

Dindarlık tanımlarında bireysel boyutu vurgulamalarıyla ilintili olarak bunun günlük yaşam pratiklerine yansımasının ölçülmesi adına yöneltilen "Kandil ve özel gecelerde camiye/cemaate katılımınız fakülteye başladığınız döneme kıyasla ne oranda değişiklik gösterdi? Açıklar mısınız?" sorusuna yanıtları -istisnasız- azalma yönünde bir değişimin meydana gelmediği şeklindedir. Yeni tip dindarlık tanımlarında bireyselliği vurgulayan katılımcıların eski bir alışkanlık olarak cemaate katılımı devam ettirmeleri ise dikkat çekici bir diğer husustur.

[1] E-2: *Dinin sadece ilmihalden ibaret olmadığını, insanı ve toplumu dönüştürme noktasında çok güçlü bir etken olduğunu fark ettim. Bizim dindar insan algımız sadece ibadetler ve kişinin bildiği dini bilgiydi dolayısıyla bende böyle düşünüyordum böyle düşünerek ahlakı geri plana attığımızı düşünmeye başladım. Artık dindarlık algım daha çok ahlak bazlı. Yani dindar insan, ahlakı gündelik hayatının her yerine yansıdığı insandır. Dindarlıkta önemli olan ahlakı ön plana çıkarmamızdır.*

E-4: *İlahiyat eğitimi ile birlikte dinin daha kapsayıcı olduğunu gördüm. Sadece ibadetler konusunda değil hayatın her alanında yer iştigal eden bir yapı olduğunu ve insanın hayatta karşılaştığı her problemi din ile açıklayabileceğini gördüm.*

Din ve dindarlık algısında meydana gelen bu tür değişimin yanında ilahiyat eğitiminin dini pratiklere etkisi hususunda şu sonuçlar elde edilmiştir:

İlahiyat fakültelerinde dört yıl boyunca çeşitli veçheleriyle detaylı bir şekilde verilen din eğitiminin öğrenciler üzerinde dinin yaşanan, uygulanan boyutundan ziyade bilimsel veri ve yöntemlerle karşılaştırmalı olarak incelenen bir olgu halini aldığı gözlemi; araştırmayı dinin günlük hayata yansıması olan pratiklerin yerine getirilmesindeki değişimi ölçmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda öğrencilerde gelişen iki ana tutumun varlığından söz edilebilir:

1. İlahiyat fakültesine aynı zamanda dini-manevi rehberlik misyonu yükleyen öğrencilerin ibadet ve pratiklerindeki gözle görülür artış,
2. İlahiyat eğitimi süresince dini kaynaklara yoğun başvuru sonucunda meydana gelen bir tip duyarsızlaşma-hissizleşmenin etkilediği dini pratiklerdeki azalış.

Araştırmanın bir diğer veçhesini oluşturan tüketim alışkanlıklarındaki değişimi ölçmeyi hedefleyen sorular ile alınan sonuçlardan bazıları şöyledir:

Yaygın İlahiyatçı Profili Ve Değişen Tüketim Alışkanlıkları

İlahiyat fakültesi öğrencilerinde görülen birbirine benzer ve birbirini tekrarlayan davranış, tercih ve alışkanlıklar stereotip bir ilahiyatçı profili oluşturmakta; ilahiyat habitusunun kendi içerisindeki klişeleşmiş bu yapısının yanında ona toplum tarafından da roller yüklenmektedir. Böylece öğrenciler dahil oldukları söz konusu habitusun şekillendirici etkisiyle sosyal kimliklerini inşa etmektedirler. Kadın- erkek ilişkilerinin oldukça sınırlı ve mesafeli olması ve bunun bir getirisi olarak sınıf, kantin, yemekhane gibi topluluk ortamlarında formel bir kural olmamasına karşın haremlik selamlık usulüyle oturulması, birbirlerine hitapta "hocam" kavramını kullanmaları, diğer bölüm öğrencilerine kıyasla klasik giyim tarzını, sosyalleşmek için Üsküdar-Fatih gibi nispeten muhafazakar habitusa sahip semt ve mekanları tercih etmeleri gibi gözlem yoluyla edinilmiş davranış tekrarları yaygın ilahiyatçı profilinin basmakalıp birkaç özelliği olarak sıralanabilir.

Katılımcıların sözü edilen ilahiyatçı profiline ne ölçüde yaklaştıklarını ölçmek adına giyim tercihlerinden izleme alışkanlıklarına kadar geniş bir alanda tüketim alışkanlıkları sorulmuş tercih ve davranışlarına ilahiyat habitusunun doğrudan dahli keşfedilmeye çalışılmıştır. Giyim tarzındaki değişiklikler üzerine yapılan araştırmada erkek öğrencilerin genel itibarıyla ürün ve marka bazlı bir değişim geçirmediği, meydana gelen ufak çaplı dönüşümünse spor giyim tarzından klasiğe geçiş ile olduğu gözlenmiştir. Giyim değişikliğine ev sahipliği yapan ana grup

kız öğrenciler; tarz, ürün, marka, renk gibi pek çok kategoride dönüşüm yaşamışlardır. Buna göre fakülteye ilk geldikleri hazırlık sınıfı dönemlerinde tek renk -genellikle siyah- ferace veya pardösü gibi dış kıyafet giymeyi tercih eden öğrencilerin zamanla etek-gömlek, bol pantolon-uzun tunik, ceket, trençkot gibi formlar tercih ettiği görülmüştür. Ferace, pardösü giymeyen öğrenciler ise zamanla dış kıyafet kabilinden uzun ve bol giyinmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Daha ziyade kahverengi ve tonları, pastel renkler rağbet görürken dönemin moda örtünme şekilleri ve ürünlerinin ilahiyat kampüsüne yansımasının hızlı bir şekilde gerçekleştiği vurgulanmalıdır. Katılımcıların mülakatta zikrettiği önde gelen birkaç tesettür giyim markasını kullanmanın öğrencilerin ekonomik durumlarına dair bir gösterge değeri taşıdığını söylemek mümkündür.

Kültürel Tüketim

Habitusun bir diğer önemli göstergesi olan öğrencilerin ilgi gösterdiği gezi ve sosyalleşme lokasyonlarının ilahiyat eğitimi ile birlikte geçirdiği dönüşüm Üsküdar - Fatih bandındaki muhafazakâr müşteri profilinin yoğun olduğu kafe, çay ocağı ve restoranların tercihi şeklinde gerçekleşmiştir. Erkek öğrenciler için mekân seçiminde ihtilat (kadın ve erkeklerin beraber oturup haşır neşir olduğu ortamı veya kadın müşteri yoğunluğu gibi kriterler etkili değilken; kız öğrencilerin eril yoğunluğun yüksek olduğu çay ocağı gibi mekânları tercih etmedikleri görülmüştür. Gezi mekanlarında yaşanan değişim ise daha çok kültürel nitelikte lokasyonların tercih edilmesi şekliyle yaşanmıştır. Katılımcılar ilahiyat müfredatının bir kazanımı olarak camii, dergâh, türbe, kilise, cem evi gibi farklı kültürlere ait dini mekanları görme güdüsünün geliştiğini belirtmişlerdir. Bunun yanında öğrenciler ilahiyat eğitimi ile birlikte düzenli olarak kütüphanede çalışma alışkanlığı edindiklerini eklemişlerdir. Önceden kütüphaneleri yalnızca kitap temin etme işleviyle kullanan öğrencilerin zamanla bu mekanları çalışma ve yaşama alanları olarak algılamasında üniversite eğitiminin etkisi büyüktür.

Yapılan mülakat ve gözlemler neticesinde din eğitiminin katılımcıların gitmeyi tercih ettikleri mekân, giyim tarzı, okuma, izleme ve dinleme alışkanlıkları, dini pratikler vb. pek çok hususta eskiye kıyasla değişikliğe sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre katılımcılarda sosyal tüketim alışkanlıkları hususunda mevcut kabuldeki ilahiyatçı profiline yakınlaşma, dini ve getirilerini algılamada daha farklı olana hoşgörülü ve sorgulamaya açık bir tutum; dinin günlük yaşama yansıyan pratik ve alanlarında ise daha ziyade bireysel ve ahlaki boyutun vurgulandığı bir anlayış değişikliği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Bilgin, V. (2021). *Din ve Toplum: Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Beyan Yayınları

Yoder, Don. "Halk Dininin Bir Tanımına Doğru". Çev. A. Hallaç. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 28/109 (Şubat 2022), 217-233.

Köse, Talha. "Radikalleşme", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Erişim 14 Mayıs 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/radikallesme

Yel, A. Murat. "Habitus", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Erişim 14 Mayıs 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/habitus

Bilgin, V. (2021). *Din ve Toplum: Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Beyan Yayınları

Yoder, Don. "Halk Dininin Bir Tanımına Doğru". Çev. A. Hallaç. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 28/109 (Şubat 2022), 217-233.

Köse, Talha. "Radikalleşme", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Erişim 14 Mayıs 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/radikallesme

Yel, A. Murat. "Habitus", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Erişim 14 Mayıs 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/habitus

20. Oturum

Edebiyat

Oturum Başkanı: Ahmet Gezek

Salon 2

17 Kasım Cuma

09:00-10:30

Furkan Varol

Merkezin Ötekiliği: Hakkâri'de Bir Mevsim Romanında Minör İzler

Saliha Kasap

Postmodern Bir Darbenin Postmodern Bir Anlatısı:" Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" Romanında 28 Şubat'ın İzleri

Nida Şahin

Postmodern Roman Anlayışı Bağlamında 'Puslu Kıtalar Atlası'nda Üstkurmaca Ve Metinlerarası İlişkiler

Merkezin Ötekiliği: Hakkâri'de Bir Mevsim Romanında Minör İzler

Furkan Varol

Türk Dili ve Edebiyatı Sakarya Üniversitesi

furkan.varol1@ogr.sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Minör Edebiyat, Yersiz-Yurtsuzluk, Yabancılaşma, Ötekileşme, Toplum.

Modern Türk Edebiyatı'nın temsilcilerinden birisi olan Ferit Edgü'nün kaleme almış olduğu Hakkari'de Bir Mevsim isimli modernist roman; konuyu işleme şekli ve dayandığı ideolojik gerçeklerle "minör edebiyat" kavramının çalışma sahasına girebilecek unsurlar içermektedir. Daha çok Deleuze ve Guattari tarafından merkez-öteki ikileminden yola çıkılarak kavramsallaştırılan ve Franz Kafka metinlerinin poetikası niteliğinde yorumlanabilecek "minör edebiyat" kavramı, bir ülke, bölge ya da topluluğun içindeki azınlığın kendini merkez yapının diliyle anlatmaya çalışmasını ve eserin bu sosyolojik gerekçelerle oluşturulmasını konu edinir. Hakkari'de Bir Mevsim romanında da bir köy okuluna "askerlik" görevini yapmak üzere "öğretmen" olarak gönderilen karakterin "merkezi" taşraya taşıması ile başlayan merkez-taşra ikiliği, yazarın olayları ele alış şekli ve dikkat çektiği sosyolojik unsurlarla birlikte derinleşerek romanın karakteristik yapısını oluşturur. Eserde öğretmenin gittiği taşra sanki kaderine terk edilmiş bir bölge gibi kaleme alınır; yaşayışı, yemekleri hatta dilleri farklı olan köylüyle temasa geçmek için öğretmene ilk olarak onlara "kendi dilini" öğretme görevi verilir. Bu, yalnız kendi için yaptığı bir şey değil aynı zamanda kendisine verilen görevin de bir parçasıdır. Romanda dil ile başlayan bu iki farklı gerçeklik zamanla birbirine dokunmaya başlar. Bölge çocuklarının farklı bir dili anadil olarak kullanmasına rağmen Türkçe bildikleri bazı kelimelerin genellikle olumsuz olması bölgenin merkezin imkanlarına göre yaşadığı mahrumiyeti sembolleştirir. Yalnız dilin gerçeğini değil; kültür gibi bazı farklılıkları da odağa alan minör edebiyat her ne kadar "azınlık" merkezli oluşsa da onun "azınlık" kadar zayıf olduğunu söylemek doğru olmaz. Nitekim minör edebiyata gücünü azınlık ile kurduğu temas ve onu ele alma şekli verir. Taşıdığı misyon gereği, daha çok bir topluluğun anadili olmasına rağmen merkezin dilini kullanmak zorunda oluşunun yarattığı krizin yansımalarını görürüz. Bununla beraber, bu krizin dile getirilmesinde tercih edilen dil bir mecburiyetten kaynaklanmasına rağmen asıl amaç majörün dilini kullanarak minörün gerçekliği ile majörü yıpratmaktır. Bu yönüyle minör edebiyatın merkeziyetçi toplumlarda, toplumsal yapıya uymayan ya da o gerçekle bütünleşemeyen azınlıkların bir çıkış kapısı olduğunu söylemek isabetsiz değildir. Nitekim her toplum bir din, ırk, mezhep, ideoloji gibi genelle ittifak yapılmış unsurlar etrafında oluşur. Bu ittifaka kendini

ait hissetmeyen her birey, grup, topluluk majörün tersi bir hisle kendi minörünü oluşturabilir. Bu ayrım egemen kültürün toplumsal normlarına uymaması ya da yeni/farklı fikirlere sahip olması yönüyle de bir düşünürü minör yapabilir. Bu bağlamda yaşadığı ve yazdığı dönemin ideolojik gerçekleri odağa alındığında daha çok Marksist estetik anlayışına sahip Edgü'nün bazı eserlerindeki temaların da "minör" kavramına ışık tuttuğu söylenebilir. Gerek bir düşünür olarak ortaya koyduğu ideolojik duruş; gerekse eserlerinin teması onun eserlerini incelerken bu kavrama ışık tutabilir. Hakkari'de Bir Mevsim romanında doğrudan bir isim verilmese de karakterin Edgü'nün kendisi olduğu, Edgü'nün hayat hikayesine bakılarak öngörülebilir. Nitekim Edgü de askerlik görevini bir öğretmen olarak Hakkari'nin bir köyünde yapmıştır. Hakkâri yazar için kendi ideolojini besleyen bir kanal olduğu kadar üstlendiği görev gereği de bir iç çatışmaya neden olmuştur. Roman her ne kadar ideolojik bir tema içermesi hedefiyle kaleme alınmamış olsa da romanın konusu ona politik bir nitelik de kazandırır. Romanda majörün bazı değerlerini pratikte göremeyen asker-öğretmen bunu mesele ederek dolaylı yoldan majörün varlığını değerler düzleminde tartışmaya açar. Eserde karakterin duygu dünyasındaki seyir bir yerden sonra "yersiz-yurtsuzlaşma" çizgisinde devam eder. Nitekim karakter taşıdığı ve aktarması gereken değerleri sorgulayarak onlardan uzaklaşmaya başlar. Bu uzaklaşma bir kimlik bunalımına sebep olur ve bir yönüyle de karakter "merkez" olmasına rağmen yaşamış olduğu yabancılaşma ve azınlık içindeki azınlık olması sebebiyle "öteki" olmayı temsil eder. Halkın yaşadığı bölgeye verdiği ad ile yönetimin vermiş olduğu isim arasında "ideolojik" farklılık oldukça baskındır. Örneğin yine bir hastalık için yönetimin merkezlerde yönettiği "aşı" hizmeti bu bölgeye ulaşmamıştır ancak merkezden taşınan öğretmen aşılanmış ve temel sağlık haklarından yararlanmıştır. Bu gibi verilebilecek örneklerle eserin "minör edebiyat" unsurları içerdiği söylenebilir; ancak ürünün tamamıyla bir "minör" olduğunu ortaya atmak doğru değildir. Nitekim eserde merkezi temsil eden karakter yaşadığı tüm çıkmaz ve sorunlara rağmen kendisinden beklenen görevleri yerine getirir. Bu makalede, Hakkâri'de Bir Mevsim romanın işlediği konulardan yola çıkılarak kahramanın majörü temsil ederek minörle iletişimi, aynı zamanda da majörün farklı etmenlerle minöre tavrı tespit edilmiştir. Bazı ideallerin her karışa ulaşamamış olması sebebiyle dolaylı olarak sistemin yarattığı minörün çerçevesi belirlenmiş, böylece minör edebiyata "unsur" merkezli yeni bir açıdan yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arvas, H. (2018). Sevim Burak'ın eserlerinde minör edebiyatın izleri, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van), Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=17QGcMxNbAeHUlHSAlMOww&no=bdKM1iG9ISkgK97z2aOspQ

Çal, H. C., (2018, Kasım). Deleuze, minör edebiyat ve üslup sorunu. Birikim Dergisi, Erişim adresi: https://birikimdergisi.com/guncel/9214/deleuze-minor-edebiyat-ve-uslup-sorunu

Çekin, B. A., Çalışkan, H., (2020). Dil ve kültür üzerine, *Language Teaching and Educational Research*, 3/1, 163-175. doi: https://doi.org/10.35207/later.724966

Deleuze, G., Guattari, F. (2000). *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demir, F., Arvas, H. (2019). Minör edebiyatın aktüel panoraması, *Turkish Studies*, 14/2, 441-456. doi: http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.22585

Erdem, M. Y. (2021). Leylâ Erbil'in romanlarında minör oluş, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 7/14, 365-383. doi: https://doi.org/10.28981/hikmet.881595

Genç, H. N., (2020). Ötekinin ötekisini anlatan roman: O/Hakkâri'de Bir Mevsim, *folklor/edebiyat*, 26/3, 451-462. doi: https://doi.org/10.22559/folklor.1215

Şahin, S. Sıra dışının gizemi: Sevim Burak [Özel sayı]. (2017). "Ölüm Saatleri'nde birleşen anlatıcı ve kahraman", *Notos Öykü*, 65, 42-46.

Postmodern Bir Darbenin Postmodern Bir Anlatısı: "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" Romanında 28 Şubat'ın İzleri

Saliha Kasap

Türk Dili ve Edebiyatı - Yeni Türk Edebiyatı Doktora Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

salihakaspar@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, 28 Şubat Postmodern Darbesi, Postmodern Anlatı Teknikleri, Postmodern Roman.

Edebiyatın toplumsal olaylardan etkilendiği, beslendiği bir gerçektir. Ancak, edebiyat toplumsal olayları nesnel bir gerçeklik içerisinde ele almamış, onu kendi potası içinde eritmiş ve yeni bir dille ortaya koymuştur. Edebiyatın, toplumsal olaylarla olan bağı kimi zaman kurguda kimi zaman da dilde kendini gösterir. Edebiyat metinleri toplumsal belleğin bir yansımasıdır. Kurguda toplumsal belleğin yansımalarını gördüğümüz gibi, biçim ve üslupta da toplumsal belleğin izlerini görebiliriz. Bu yönüyle edebiyat metinleri toplumsal birer hatırlatıcıdır da.

Türkiye yakın tarihi bir yönüyle darbeler tarihidir. Her darbe ise toplumda ve tarihte bir yarık, bölünme açar. Toplumsal olarak birçok tahribata, ölüme ve istikrarsızlığa yol açan bu bölünmeler, sadece yaşanılan yılları etkilememiş sonrasında da birçok olumsuzluğa sebep olmuştur. Literatüre "28 Şubat Postmodern Darbesi" olarak geçen ve 28 Şubat 1997 yılında MGK kararları ile başlayan süreç; içerisinde siyasi, askeri ve toplumsal birçok müdahaleyi barındırır. 28 Şubat Postmodern Darbesi "başörtüsü yasakları" ve "ikna odaları" ile adeta hukuksuzluğun ve zulmün timsali olmuştur. Ayrıca "Batı Çalışma Grubu" adlı oluşumla da yapılan bu müdahalelerin denetimi yapılmış ve yine bu oluşum vasıtası ile birçok masum insan fişlenmiştir. "Kamusal alan" adıyla yaşam biçimine müdahale edilmiş ve birçok yasak getirilmiştir. Üstelik bu "kamusal alan" kavramı da oldukça muğlaktır.

28 Şubat postmodern darbesi sadece siyasete bir müdahale değil, toplumsal yaşama ve hayat biçimine yapılan bir müdahaledir de. Üstelik hayat biçimine yapılan bu müdahale, sadece yaşanılan yıllarla kalmamış daha sonraki nesilleri de etkilemiş adeta bir toplum mühendisliğidir. Bu toplum mühendisliğinin medya, eğitim, siyaset gb. pekçok unsuru vardır. Basın, 28 Şubat darbesi döneminde toplumu şekillendiren, toplumu etkileyen en önemli yapılardan biri olmuştur. Darbenin maddi ve manevi birçok etkisi olmuştur. 28 Şubat

postmodern darbesi ile egemen güçlerin sadece iktidar ve hükümete değil, sivil halkın yaşam ve gündelik hayatına bir müdahalesi de söz konusudur. Bu müdahale toplumda "sosyal bir travma" ya neden olmuştur.

28 Şubat postmodern darbesi bir yönüyle "yarım kalmışların hikâyesi"dir. Özellikle de eğitim hakkı ellerinden alınan başörtülü öğrencilerinin yarım kalmış hikâyesi… Toplumsal belleğimize 28 Şubat postmodern darbesi olarak geçen ve adeta zihinlerde bir yarılma, bölünme ve travmalar oluşturan bu süreçte, "sessizleştirilmiş, susturulmuş özne" lerin sesi edebiyat olmuştur.

Çağdaş Edebiyatımızın başarılı yazarlarından Güray Süngü, yazdığı roman ve hikâyeleriyle birçok ödül almıştır. Eserlerinde, daha çok insan ruhunun derinliklerini başarılı şekilde tasvir eden Süngü, "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanında; 28 Şubat p darbe sürecini, "başörtüsü" ya da "ikna odası" kelimelerini hiç kullanmadan, oldukça zor bir tercihle ama bir o kadar da başarılı şekilde işlemiştir. Somut olarak metinde geçmeyen bu kavramlar, kurgu da ve dile okuyucuya hissettirilmiştir. Roman bu yönüyle keşfe açık ve birçok postmodern tekniğin kullanıldığı bir eserdir. Bu çalışmada da romanın bu "keşfe açık" ve postmodern yapısından mülhem, 28 Şubat postmodern darbesi ve bu postmodern darbe ile postmodern anlatı arasındaki ilişki incelenecektir.

Kelime anlamı "modernizmin ötesi" olan postmodernizm, sınırları tam belirlenememiş bir kavram olarak "müphemliğini" korumaktadır. Postmodernizmin, sanatın birçok alanında(edebiyat, mimari, resim, tiyatro, sinema ve fotoğraf gb.) örneklerine rastlamaktayız. Edebiyatta da, anlatı içerisinde postmodern tekniklerin çokça kullanıldığını görmekteyiz. Postmodern anlatı da anlam; okurun ürettiği bir şeydir. Postmodern metinler, çoğul okumalara açıktır ve hem içerik hem de biçim açısından oldukça zengin metinlerdir. Bu yönüyle postmodern tekniklerin kullanıldığı romanlar farklı yorumlamalara açık birer "açık yapıt" tırlar.

Postmodernizmin, bir kuram ya da ekol olup-olmadığı tartışmalı bir konudur. Sınırları net olmamakla birlikte postmodernizm sanatın birçok alanını etkilemiştir. Edebiyatta da, kurgu da üstkurmaca, metinlerarasılık, parodi, pastiş, ironi, palimpsest, kolaj-montaj, bilinç akışı, iç monolog ve flaschback gibi postmodern teknikler sıkça kullanılmaktadır. Postmodern roman da kurgu ve dil bir tür "oyun" dur.

Makalenin Temel Tezi; Bu makalenin temel tezi, sosyal hayatın bir yansıması olan edebiyat eserlerinden toplumsal gerçekliğin ve yarılmaların metin üzerindeki yansımasını 28 Şubat postmodern darbe sürecinin içerik ve biçimsel yönden bir anlatımı olan "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanı üzerinden okumaktır.

Çalışmanın Amacı; Türkiye tarihinde bir yarılmaya yol açan "28 Şubat postmodern darbe" si ile darbenin postmodern anlatıdaki görünür yüzü olan Güray Süngü'nün "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanı arasındaki içeriksel ve biçimsel ilişki saptanmaya çalışılacaktır. Bu saptama için öncelikle 28 Şubat postmodern darbesi ile ilgili literatür taraması yapılacak daha sonra ise bu doğrultuda Güray Süngü'nün "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanının içerik ve biçim analizi yapılacaktır.

Çalışmada Kullanılan Yöntem ve Temel Araçlar; Çalışmanın temel amacı, 28 Şubat postmodern darbesi ile "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" adlı postmodern tekniklerin kullanıldığı roman arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olduğu için, öncelikle postmodernizm ve 28 Şubat postmodern darbesi ile ilgili literatür taraması yapılacak daha sonra ise bu doğrultu da "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanının biçim ve içerik analizi yapılacaktır.

Çalışmanın Bağlamı; Türkiye Tarihi, sosyolojisi ve Türk edebiyatı ilişkisini "postmodernizm" temeli üzerinden ele alınacaktır. Sosyal bilimler, "insanın ve toplumun anlatısı" olarak içerisinde birçok geçişkenlik ve disiplinlerarasılık barındırmaktadır. 28 Şubat postmodern darbesi, Türkiye tarihinde kara bir leke olarak yer almaktadır. Ancak burada hâlâ darbe ile ilgili kapsamlı bir literatürün oluşmaması dikkat çekicidir. Az sayıda yer alan 28 Şubat anlatıları da çoğunlukla 2000'li yılların başında kaleme alınmış ve kadın yazarlara aittir. Ancak burada çalışmamızda yer alan "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanı erkek bir yazar Güray Süngü tarafından 2015 yılında kaleme alınmıştır. "Başörtüsü yasağı", ikna odaları" gibi dönemin yasakçı zihniyetinin bir yansıması olan kavramların hiç ismi anılmadan ancak adeta o gerçeklik içine okuyucu da çekilerek ele alınmıştır. Anlatı(roman) bu yönüyle çok güçlü bir metindir.

Çalışmamızın Özgün Yönü; Postmodern darbe ile postmodern anlatı arasındaki şekil ve anlam ilişkisini gözler önüne sermesi hasebiyledir. Anlatı ve tarihî gerçeklik arasındaki bağlantı, biçim ve şekilde de kendini göstermektedir. Postmodern darbe, metin de kendisini, postmodern tekniklerle göstermektedir.

Çalışmanın Bulgu ve Sonuçları;

-Postmodern tekniklerin kullanıldığı bir roman olarak, "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı"romanı ile anlattığı dönem olan, 28 Şubat postmodern darbe döneminde biçimsel ve içeriksel benzerlikler vardır.

-Her darbe, bir yönüyle kurgudur. İçerisinde çeşitli aktörlerin, baskın kuvvetlerin ve mazlumların bulunduğu bu kurgu, kendi içerisinde psikolojik bir gerilim doğuracaktır. Postmodern anlatı da bu "psikolojik gerilim" den çokça beslenmektedir.

-"Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanında; çok seslilik, iç konuşmalar, romanının içinde farklı edebî türlere yer verilmesi, farklı yazı stillerinin kullanılması, roman içinde çeşitli resimlere yer verilmesi gibi postmodern teknikler kullanılmış ancak gerçekten ve toplumsal yaradan hiçbir zaman ödün verilmemiştir.

-Toplumsal bir yara olarak 28 Şubat darbe sürecine değinen "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanı, söyleneni daha önce söylenmemiş bir biçimde, postmodern tekniklerle ele almıştır. Roman bu yönüyle adeta " postmodern mağdurun postmodern dili" olmuştur.

- Toplumsal gerçeklikten beslenen bir roman olarak "Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı", gerçeği tek biçimde ve tek olay örgüsü ile ele almamış, anlatı da ve üslupta çokseslilik göze çarpmaktadır.

-Toplumsal bir travma olarak 28 Şubat postmodern darbesi, Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı romanının bütününe sinen "sessiz ve derin bir hüzün"le adeta simgelenmiştir. Bu hüzün, bir bakıma 28 Şubat sürecinde eğitim hakkı ve gelecekleri ele alınan gençliğin hüznüdür.

-"Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı" romanında 28 Şubat postmodern darbe sürecinde başörtülü öğrencilerin uğradığı zulüm, hiç "başörtü" kelimesini kullanmadan, oldukça zor bir tercihle ancak bir o kadar da başarılı bir şekilde ele alınmıştır. Metin bu yönden çok güçlüdür.

Kaynakça

Başaran, Abdullah. *Postmodern: Felsefe, Edebiyat, Nekahet*. İstanbul: Dedalus Yayınları, 1. Basım, 2018.

Bayramoğlu, Ali. *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2007.

Eliuz, Ülkü. *Oyunda Oyun Postmodern Roman*. İstanbul: Kesit Yayınları, 1. Basım, 2016.

Emre, İsmet. *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2. Basım, 2006.

Göle, Nilüfer(Ed.). *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2000.

Göle, Nilüfer. *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2000.

Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem-Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları, 5. Basım, 1994.

Karauğuz, Ahmet Melih(ed.). *Bitmemiş İnşa Postmodernizm.* İstanbul: Ketebe Yayınları,1. Basım, 2020.

Kızıler, Funda. *Moderniteden Postmoderniteye Kavramsal Bir Yolculuk*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları,1. Basım, 2006.

Koçakoğlu, Bedia. *Anlamsızlığın Anlamı Postmodernizm*. Ankara: Hece Yayınları, 1. Basım, 2012.

Lucy, Niall. *Postmodern Edebiyat Kuramı*. çev. Aslıhan Aksoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2003.

Lyotard, Jean-François. *Postmodern Durum*. çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yayınları, 1. Basım,1990.

Süngü, Güray. *Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı*. İstanbul: Dedalus Yayınları, 1. Basım, 2015.

Tezcan, Demet. *Bin Yıla Azmetmiş Zulüm*. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2016.

_. Hece Dergisi. *Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı*. Ankara: Hece Basın Yayın x S.138, 139, 140, 1. Basım, 2008.

Postmodern Roman Anlayışı Bağlamında 'Puslu Kıtalar Atlası'nda Üstkurmaca ve Metinlerarası İlişkiler

Nida Şahin

Türk Dili ve Edebiyatı İstanbul Medeniyet Üniversitesi

asimsahin2007@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Üstlurmaca, Metinlerarasılık, Puslu Kıtalar Atlası, İhsan Oktay Anar.

Postmodern romanda anlayışında artık tek bir anlam düzeyine sahip bir okuma biçimi yoktur. Üç farklı okuma biçimiyle kullanılan postmodern anlatı teknikleri ile eserler, yüzey ve derin yapı ekseninde farklı uzantılarla açıklanmaya müsait hale gelebilmektedir. Postmodern yazarlar, yaptıkları kelime oyunları ve kullandıkları teknikler ile okuyucuya sürekli telkinlerde bulunur. Bu telkinler, metnin kurmaca bir dünyanın ürünü olduğu ve okuyucunun bir inançsızlık göstermesi gerektiğidir çünkü metnin yazarının dahi bu satırları yazarken herhangi bir inanç taşımadığı gerçeği kendini göstermektedir. Bu manifestolar eşliğinde incelenen Puslu Kıtalar Atlası'nda İhsan Oktay Anar başta üstkurmaca olmak üzere metinlerarasılık bağlamında birçok yönteme yer vererek romanını zenginleştirmiştir. Romanda yarattığı kurmaca gerçeklik ile yazar okuyucunun sürekli kurmaca bir evrende yaşadığı gerçeğini telkin ederek aslında hayatın Tanrı ve insan merkezli parodisini yazar ile okur ekseninde gerçekleştirmektedir. Umberto Eco'nun Açık Yapıt kitabında yer verdiği ideal okur tabirine uyan biri için bu kitapta birçok anlatının farklı dünyanın kapılarını araladığı açıkça görülmektedir.

Postmodernizm 1972'lerde başlayan modernizme bir tür karşı çıkışı temsil eden kuramdır. "Akıl almaz teknolojik olanakların yarattığı bilişim ortamında yaşanılan gezegensel bir kültür kargaşasının, kültürel/ulusal sınırların birbiri içinde eridiği bir dönemin adıdır, postmodern." Modernizm akla, pozitif bilimlere doğrusal gelişmelere vurgu yapıp merkeze bu yapıları koyarken postmodernizm belirsizliğe, parçalılığa, heterojen ve farklılığa vurgu yapmaktadır. Bu kuram akla saldırır. İlerlemeye inanmaz. Yerelliğe ve öznelliğe vurgu yapar. Postmodernizm'e göre dünya tutarlı ve bütünsel bir bakılma ifade edilemez. Tarihsel gelişimin de tutarlı bir anlamı yoktur. Postmodernizm de bireyler parçalı ve dağınık haldedir. Bu yüzden kendilerini zaman içinde ileriye dönük taşıyamazlar. Aynı zamanda postmodernizm hiyerarşileri kaldırarak insanları tek tipleştirir. Bu da postmodernizmin yanılsamalarını

göstermektedir. Postmodernizm görünürde“Bilimsel bilgi, endüstriyalizm, teknoloji, teknikleştirme, uzmanlaşma, demokrasi, laiklik düşüncesi ve bireyselleşme eksenleri etrafında toplumsal yaşam alanlarını düzenlemeye yönelik bir projedir.” Bireyler çoğulculuk ilkesi bağlamında bir toplum içinde özerk yapıdadır. Bu şekilde kendi kimliklerini ortaya koyabilirler ancak hiyerarşi ortadan kalktığı için insanlar farkında olmadan aynılaşır.Postmodernizm de üç kavram karşımıza çıkmaktadır. Bunlar süreksizlik, bitimsizlik ve kopukluktur. Postmodernizmde herhangi bir şey bütüncül bir şekilde sunulmamaktadır. Bütün özneler ve yapılar, parçalar halindedir. Aynı zamanda Umberto Eco vasıtasıyla ortaya çıkan açık yapıt ve alımlama estetiği, eserin yıllar geçse de eserin bitmemesine imkan tanır. Açık yapıt da yazar, metne okuyucuların alımlama estetiğine yönelik katkıları açısından boşluklar bırakır. Bu boşluklar neticesinde okuyucular, kendi alımlamalarına göre metni tamamlamaya çalışırlar ancak metin hiçbir zaman tamamlanamaz. İşte bitimsizlik, süreksizlik ve kopuklukkavramları bu kuram üzerinden açıklanabilmektedir.

Metafiction yani üstkurmaca kavramı isepostmodern anları tekniklerinin temelini oluşturan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin anlamsal karşılığı “kurgu içinde kurgu” şeklinde ihtiva edilse de bu kavramının uzantıları oldukça geniş çaplıdır. William H. Gass yaptığı tanıma yer veren Patricia Waugh, “Metafiction” kitabında şöyle bir alıntı yapmaktadır; “Metafiction is a term given to fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artefact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality.” William H. Gass ve Patricia Waugh için üstkurmaca, hayal ile gerçek arasında kurulan ilişki hakkında sorular sormak amacıyla yapay bir olgu olarak kendi durumunun bilincinde sistematik olarak dikkati çeken kurmaca bir metin terimidir. Üstkurmaca aslında yazma serüvenin metin bağlamında yeniden inşa edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yazar, yazma sürecindeki sancısını yazdığı eserdeki kurgu üzerinden vererek aslında kendi eserinin yapısöküm bağlamında kurulumunu gerçekleştirir. Bu da aslında bu postmodern anlatı tekniğinin kendini maskelediğini göstermektedir. Roman içinde kendini yeniden inşa ederek okuyuculara kendi varlığını işaret eden kurmaca yapı, Linda Hutcheon’a göre kendini yaratırken yaratma sürecini de okuyucuya veren bir yeniden yorumlanma şeklinde tanımlanır. Jale Parla da üstkurmaca kavramına ilişkin “Viktor Shklovski’den beri üstkurmaca hepimizin bildiği- ve artık biraz da bıkmış olabileceği gibi- kendisinin gerçek değil kurmaca olduğunu hatırlatmak için her türlü tekniğe başvuran romanlara verilen ad.” şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Üstkurmaca her ne kadar birbirine içerisine geçmiş kurgu içinde kurgu mantığıyla ele alınsa da üstkurmaca da önemli olan iki etken vardır. Burada yazar, kurmaca bir

dünyayı pekiştirerek bu dünyanın sümülark olduğunu sürekli okuyucuya hatırlatır. Amacı kurmaca eserin kurmaca olduğunun sürekli ispatlanmasıdır. Bu aynı zamanda postmodern manifestolarının bir karşılığı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Üstkurmaca anlatı tekniğinde bir diğer önemli etken ise metnin sürekli yapısökümü gerçekleştirilerek alınmama estetiği ile beraber yeniden inşa edilmesidir. Burada yazar, yazı yazma sürecini metin içerisinde bozarak yeniden kurar. Bir nevi yarattığı varlığı yeniden yorumlar. Metinlerarasılık kavramı Rus eleştirmen Mihail Baktin'in "söyleşimcilik" kuramına dayanmaktadır. Baktin'e metinlerarasılığın bulunmadığı bir metin yoktur. " Her söylemin başka söylemlerle çakıştığı, içerisine başka söylemlerin karıştığı, başka söylemlerle karışmayan neredeyse bulunmadığını" dile getirmektedir. Onun her eserinde muhakkak kullandığı karnaval ve çokseslilik kavramları da metinlerarasılığa katkı sağlamaktadır. Dilin doğası gereği birbirinden etkileşimle iletişimin sürdürebildiğini saptayan Baktin için metinlerarasılığın bulunmadığı bir eserin olmayacağı kanısı yüksektir. Baktin'in "söyleşimcilik" kuramından hareketle metinlerarasılığı ortaya atan kişi Julia Kristeva'dır. Metinlerarasılığı kendi göstergebilimsel yazın kuramı içerisine dahil eden yazar için her metnin oluşu alıntılarla gerçekleşir. Her metnin içerisine bu alıntılar yedirilerek metnin ve yapılan alıntının yeniden inşası gerçekleştirilir. Julia Krsteva'nın bu açılımı Barthes'in metinlerarasılık tanımı ile oldukça örtüşmektedir. Onun S/Z kitabında bahsettiği açık metin kavramı bizi metinlerarasılığa ve alımlama estetiğine götürmektedir. Her metin muhakkak bir öncekinden izler taşımaktadır ancak bu iz silik biz izdir çünkü yazar metnin yeniden inşasını gerçekleştirmiştir. Barthes için "Her metin bir metinlerarasıdır... Her metin eski alıntıların yeni bir örgüsüdür." Kubilay Aktulum için ise metinlerarasılık bir metnin yeniden inşa edilerek yazıya dökülmesi işlemidir. Ona göre yazar metinlerarasılık yaptığı yapıyı metnin içerisinde yedirerek yapısöküme uğratır. Sonrasında çalışmasıyla beraber yaptığı metinlerarasılık ile yapı yeni bir oluşum ile okuyucu karşısına çıkmış olur. Yani, bir metin başka bir metin içerisinde yeni bir oluşum ile varlığını sürdürmektedir.

İhsan Oktay Anar, Puslu Kıtalar Atlası romanın postmodern anlatı tekniklerini kapsamlı bir şekilde zengin bir örnek çeşitliliğiyle kullanmıştır. Yazar başta kendisini Uzun İhsan Efendi şeklinde romana dahil ederek hem üstkurmaca tekniğini hem de metinlerarasılık bağlamında parodi tekniğinin çeşitli örneklerini vermiştir. Özellikle büyük anlatıların ölerek sürekli yapısöküm ile anlatıların yeniden inşası bize postmodernizmin içerisinde yer alan manifestoların birebir karşılığını vermektedir. Keza yine yazarın Uzun İhsan Efendi olarak romanda göz, burun ve kulaklarını kaybetmesi yazarın ölümünün bir temsili olup buna rağmen Tanrı gibi her şeye hakim olması da küçük insanın tanrıcılığa soyunmasının bir parodisi

şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar romanda dört düzlemde üstkurmaca mantıcının sürdürmektedir. Bekçinin düş görmesi, yazarın romandaki beninin düşe yatarak romanın yaratıcısı olması, Bünyamin'in yazarın romandaki benliğine yardımcı olan sağ el rolünde yardımcı karakter oluşu ve Bünyamin'in başındaki geçen maceralar ile komplike olarak gerçekleşen iç anlatılar romanın kendisini oluşturmaktadır. Romanda yazar, okuyucuya sürekli kurmaca bir dünyada olduğunu hatırlatmaktadır. Bu aynı zamanda yazar-okur ekseninin yanı sıra Tanrı-insan ekseninde yaşanılan dünyanında bir kurmaca olduğu gerçeğine de yapılan bir parodi oldugununda altı çizilmelidir. Yazar birçok metinlerarasılık yöntemi uygularken birçok farklı alanda da parodileri gerçekleştirmektedir. Uzun İhsan Efendi üzerinde dini metinlerin ve kurmaca eserin parodisini gerçekleştiren yazar, Bünyamin, Vardapet, Ebrehe ve Alibaz karakterleri üzerinden dinin parodisini icra etmektedir. Kubelik ile Arap İhsan karakterleri üzerinden Batı merkezli bilginin parodisi yanlış batılılaşma üzerinden vererek göstermektedir. Yine yazarın Uzun İhsan üzerinden Oblomov parodisini gerçekleştirmesi de metnin birçok farklı uzantıdan beslendiğininde kanıtıdır. Romanda aynı zamanda Descartes ve Uzun İhsan Efendi eksenin Doğu ve Batı geleneğinin akıl ve kalp eksenli hakikat yolculuğu da verilmektedir. Bunun parodisini de gerçekleştiren yazarın karnavesk bir tutum ile yer verdiği karakterler, muhakkak bir karşılığa atıf yapmaktadır.

Kaynakça

Aktulum, Kubilay. (2000) *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara.

Anar, İhsan Oktay. (1998), *Puslu Kıtalar Atlası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ecevit,Yıldız. (2002),*Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karaca, Alaattin. (2005), *İhsan Oktay Anar'ın Puslu Kıtalar Atlası Adlı Romanının Olay Örgüsü, Fantastik Özellikler ve Tema Bakımından İncelenmesi*, Arayışlar, S. 14, Yıl: 7.

Kızılçelik, Sezgin.(1996) *Postmodernizm Dedikleri*, Saray Kitabevleri, İzmir.

Parla, J. (2015). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Rifat, Sema. (1993) *"Metni Kim Oluşturur? Yazar mı? Okur mu?", Kuram,* No: 3, İstanbul.

Tek, A. (2011). *"Üstkurmaca Bir Roman Olarak Puslu Kıtalar Atlası"*. Notos. C. 30

Waugh, Patricia. Metafiction: *The Theory And Practice Of Self-Conscious Fiction*, London and New York, Routledge.

21. Oturum

Tarih

Oturum Başkanı: Ertuğrul Ökten

Salon 3

17 Kasım Cuma

09:00-10:30

Erdinç Ofli

Erken Dönem Frank Tarihinde Ötekinin İnşası: VIII. Ve IX. Yüzyıl Frank Dünyasında Müslümanların Yerine Dair

Mahmut Cihat İzgi

Servet Peşinde Koşanlara Öğütler: Şarkiyatçı John Borthwick Gilchrist'in Kaleminden Hint Alt Kıtasına Giden Şirket Memurları İçin Bir Kılavuz Kitap

Betül Erkoyuncu

Bizans Tarih Yazıcılarından Ioannes Zônaras (969-1118)'ın Anlatımında Barbar-Öteki Selçuklular

Halil İbrahim Yılmaz

Dijitalleşen Dünyada İslam Tarihini Bilgisayar Oyunları Üzerinden Öğren(T)Mek: Knights Of The Light Adlı Oyun Çerçevesinde Alana Bir Giriş

Erken Dönem Frank Tarihinde Ötekinin İnşası: VIII. ve IX. Yüzyıl Frank Dünyasında Müslümanların Yerine Dair

Erdinç Ofli

Tarih Ihsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi

erdincofli@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Müslümanlar, Endülüs, Franklar, Karolenjler, Abbâsîler.

İlk İslam fetihleri ile birlikte Müslümanlar, hem doğuda hem de batıda önemli bir güç haline gelmişlerdi. Bu süreçte İran ve Mısır gibi önemli bölgeleri ele geçiren Müslümanlar, fethedilen bölgelerdeki halklarla ve bununla beraber farklı siyasî yapılarla yakın ilişkiler kurmuşlardı. Müslümanların Franklarla olan ilişkileri de bahsi geçen bu sürecin en önemli safhalarından bir tanesidir. Zira bu ilişkiler, Müslümanların Avrupa'daki imajının şekillenmesinde son derece büyük bir rol oynayacaktır.

711 ile başlayan Endülüs topraklarının fetih süreci, Müslümanların Vizigot Krallığı'nı sona erdirmesi ile sonuçlanmıştı. Ancak İslam orduları bu başarılı fethin ardından durmamış, o dönemde Frankların yönetimi altında bulunan *Gallia* topraklarına kadar ilerlemiştir. Bu durum da kaçınılmaz olarak Müslüman-Frank ilişkilerini başlatmıştır. Başlangıçta kaçınılmaz olarak askerî ve politik olarak ilerleyen bu ilişkiler, zamanlar birçok diplomatik girişimlerle daha da ileri safhalara taşınmıştır. Öyle ki, mevzu bahis ilişkiler tarafların sosyal ve siyasî anlamda birbirlerini etkilemelerine yol açmıştır.

Endülüs Valisi Semh b. Mâlik'in (719-721) *Narbona/Arbûne*'yı (Narbonne) fethettikten sonra *Tolosa*'da (Toulouse) Frankların *Aquitania* topraklarını yöneten Eudo (ö. 735) tarafından şehit edilmesi (721) ve devamında bir diğer Endülüs valisi olan Abdurrahman el-Gâfikî'nin (730-732/733) komutasında İslam ordusunun Poitiers Muharebesi/Balâtü'ş-şühedâ'da (732/733) Frankların komutasındaki orduya mağlup olması, ilk ilişkilerin inşasında önemli ve etkili bir yere sahiptir. Bahsi geçen bu olayların ardından iki taraf arasındaki politik ilişkiler, farklı boyutlara ulaşmıştır. Çünkü özellikle Poitiers Muharebesi/Balâtü'ş-şühedâ, hem çağdaş kaynaklarda hem de modern batı literatüründe son derece önemli bir karşılaşma olarak ele alınmış ve sonuçları hususunda bugün için abartılı sayılabilecek çıkarımlarda bulunulmuştur. Öyle ki, dönemin yazarları bu muharebeyi Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın kurtulduğu bir karşılaşma olarak tasvir etmişlerdir. Bu durum da Müslümanların Frank ve genel olarak Avrupa dünyasındaki imajının oluşmasında etkili olmuştur.

Ek olarak biliyoruz ki Franklar arasındaki iç çekişmelerde bazı Frank idareciler, Müslümanlardan destek istemişlerdi. Örneğin *Provincia* bölgesinin idarecisi olarak tanıtılan Maurontus'un dönemin Frank siyasetindeki en yetkili isim olan *maior domus* (saray nâzırı) Carolus Martellus'a (ö. 741) karşı Müslümanlardan yardım istemesi, ikili ilişkiler açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yolla anlıyoruz ki Müslümanlar, henüz Endülüs'ün fethinin üzerinden yirmi yıl geçmeden Frank siyasetine dolaylı olarak yön vermeye başlamışlardır. Zira bu tür olaylar hem Frank dünyasını siyasî anlamda etkilemiş hem de kaynaklarda Müslümanlardan yardım isteyen idareciler din düşmanlığı ve kafirlikle suçlanmışlardır. Bu durum da Müslümanların Frank tarihyazımında nasıl bir ötekileştirme aracı olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir.

Diplomatik ilişkilerin başlangıcı ise 768 yılıdır. Frank Kralı III. Pippinus (751-768), 765 yılında Abbâsî Halifesi Ebû Ca‘fer el-Mansûr’a (754-775) ilk defa elçi göndererek ilişkileri başlatmıştır. Bilhassa Endülüs Emevîlerine karşı bir iş birliği amacı taşıdığı düşünülen bu süreç, gelecekteki diplomatik ilişkilerin de habercisiydi: Biliyoruz ki III. Pippinus ile el-Mansûr arasındaki bu ikili görüşme, ileride III. Pippinus'un oğlu Karolus Magnus (Şarlman, 774-814) ve Halife Hârûnürreşîd (786-809) arasındaki yakın ilişkilerin temelini oluşturmaktaydı; Karolus ile Hârûnürreşîd arasındaki diplomatik münasebetler de öylesine ilerlemişti ki, süreç içerisinde taraflar birbirlerine son derece değerli hediyeler yollamışlardı. Yine Endülüs Emevîlerine ve Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı başlatıldığı bilinen bu diplomatik yakınlaşma, Frank-İslâm ilişkilerini çok ileri bir boyuta taşımıştır. Çünkü yüzyıllar boyunca Frank ve Avrupa yazınına izlerini takip edebildiğimiz bu görüşmeler, hem iki tarafın birbirini tanıması hem de Endülüs’ten ziyade Doğu’daki Müslümanların da kaynaklarda kendilerini göstermelerine sebebiyet vermiştir. Anlaşılacağı üzere bu durum, Müslüman imajını farklı boyutlarda ele almamıza yardımcı olmaktadır.

Bu tarz siyasî ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra, İslam güçlerini oluşturan etnik yapılanmaların, yani Araplar ile Berberîler üzerine Frank yazarlarınca sunulan bilgiler de çok önemlidir. Öncelikle Franklar, Araplar hakkındaki bilgileri Roma dönemi kaynakları ve bilhassa Hieronymus gibi önemli Hıristiyan yazarları aracılığıyla edinmişlerdi. Onlara göre Araplar, *Arabia*'da yaşayan ve Kutsal Kitap'a göre Hz. İbrahim'in soyundan gelen göçebe ve saldırgan bir halktı. Hıristiyan kültüründe Hz. İsmail ve annesi Hâcer'in değersiz görülüyor oluşları, kaçınılmaz olarak Franklar arasındaki Arap imajını da etkilemiştir. Kaynaklarda *Ismaelitae* (İsmâilî), *Agareni* (Hâcer soylu) ve *Saraceni* (Sâre soylu) olarak anılan Araplar, Frank

yazarlarının kaleme aldıkları her türlü eserde kendilerine yer bulmuşlardır. Yani anlaşılıyor ki Franklar, Araplar/Müslümanlar daha henüz Endülüs'ü fethetmeden onlar hakkında kafalarında bir öteki imajı yaratmışlardı. Bu durum, kaçınılmaz olarak bildirimizin zaman aralığını oluşturan dönemin de temel meselesiydi. Sonuç olarak bilhassa VIII. ve IX. yüzyıl entelektüellerinin kaleme aldıkları dinî yazılarda görülmektedir ki Müslüman toplumu, dinî dürtülerin de etkisiyle, olumsuz bir şekilde lanse edilmiştir.

Berberiler özelinde bir inceleme yapıldığında ise Frank kaynakları, Roma dönemi terminolojisini takiben *Mauri* olarak andığı bu nüfusu pek çok farklı açıdan ele almaktaydılar. Öncelikle Arap nüfusunu belirtmek için kullanılan ve genel bir terim halini alan *Saraceni* (Sarazen) tabiri, Berberîleri de ihtiva eden bir manada kullanılıyordu. Ancak zamanla Berberîler Endülüs ve bilhassa Kuzey Afrika Müslümanlarına yapılan atıflarda ayrıca anılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak Berberîler, genel itibariyle Akdeniz'deki faaliyetlerin birincil idarecileri olarak ele alınmış ve Frank kaynakları onları bu sebeple denizdeki çatışmalarda ön plana çıkarmışlardır.

En başta da söylediğimiz gibi elimizdeki veriler gösteriyor ki Müslümanlar ile Franklar arasındaki ilişkiler her zaman için çok boyutluydu. Frank siyasetinde Endülüs Emevîleri düşman olarak görülse de çıkarların uyuştuğu Abbâsîlerle ilişkiler iyi yönde ilerlemekteydi. Yine Endülüs topraklarındaki Süleyman b. Yakzân gibi bazı idarecilerin Franklara yakın bir politika izlemesi, ikili ilişkilerde zamanla gelişmekte olan değişimlerin bir göstergesiydi. Entelektüel camiadaki Müslüman algısı da esasen dinî amaçlarla ve yönelimlerle şekillense de biz tarihçiler için toplumsal anlamda önemli çıkarımlarda bulunulmasına katkı sağlamıştır: Çünkü Müslümanları aşağı gösterme amacı taşıyan bu yazılar, kimi zaman dostane ilişkilerin kurulduğu bir toplumun öteki inşasında hangi süreçlerden geçirildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Son olarak, Frankların VIII. yüzyılda bir hanedan değişimden geçmesi de bu süreçte önemlidir. Zira Frankların yeni yöneticileri olan Karolenjler, kendi imajlarını yükseltmek için Müslümanları bir dış düşman olarak tanıtmaktan ve bu yolla da destekçilerini konsolide etmekten geri durmamışlardır.

Biz bu bildirimizde Karolenj döneminde, yani VIII. ve IX. yüzyıl Frank dünyasında kaleme alınmış olan tarihyazımı, hagiografi, Kutsal Kitap tefsiri ve mektup türlerindeki eserleri inceleyeceğiz. Bu kaynaklarda Müslümanların nasıl betimlendikleri, hangi terimlerle anıldıkları ve yazın dünyasında genel olarak okuyucuya nasıl yansıtıldıklarına odaklanacağız. Bu yolla da göreceğiz ki Müslümanlar, VIII. ve IX. yüzyıl Frank dünyasında hem politik, hem

diplomatik hem de edebî anlamda son derece önemli etkiler bırakmışlardır. Savaşların yarattığı kaos ortamından diplomatik sürecin önünü açtığı dostane ilişkilere, Müslüman imajının siyasî amaçlarla kullanılmasından entelektüel dünyadaki sert görüşlere kadar İslâm dünyası, erken dönem Frank siyaseti birinci elden etkilemiştir. Bu etkiler ise takibi modern Batı literatüründe dahî mümkün olan uzun bir sürece yayılmıştır.

[Bu bildiri, 2022 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunduğum "Karolenj Dönemi Tarihyazımında Müslümanların Temsili (VIII. ve IX. yüzyıllar) başlıklı tezime dayanmaktadır]

Kaynakça

Ahbâr Mecmûa, ed. and İspanyolca çev. Emilio Lafuente y Alcántara, Coleccion de obras arábigas de historia y geografía, I, Madrid 1867.

Alcuinus, Epistolae, ed. E. Dümmler, MGH, Epistolae Karolini aevi, II, Berolini 1895, s. 1-481.

Alcuinus, Interrogationes et Responsiones in Genesim, ed. J. P. Migne, PL, C, 1844, col. 515-566.

Annales Regni Francorum, ed. F. Kurze, MGH, SS rer. Germ., VI, Hannoverae 1895.

Astronomus, Vita Hludowici imperatoris, ed. ve Alm. çev. Ernst Tremp, Astronomus: Das Leben Kaiser Ludwigs, MGH, SRG, LXIV, Hannover 1995, s. 279- 555.

Bonifatius, Epistolae, ed. Ernestur Dümmler, MGH, Epp. III, Berlin 1892, s. 215- 433.

Chronica Muzarabica, ed. Ioannes Gil, *Corpus scriptorum muzarabicorum*, I, Madrid 1973, s. 15-54.

Chronicarum Quae Dicuntur Fredegarii Scholastici Libri IV Cum Continuationibus, ed. Bruno Krusch, MGH, SS rer. Merov, II, Hannoverae 1888, s. 168-193.

Claudius Taurinensis, Quaestiones super Libros Regum, ed. J. P. Migne, PL, CIV, 1864, col. 623-690.

Ermoldus Nigellus, In Honorem Hludowici, ed. E. Dümmler, MGH, Poetae, Berolini 1884, s. 1-79.

Rabanus Maurus, Commentariorum in Genesim libri quatuor, ed. J. P. Migne, PL, CVII, Paris 1864, col. 439-670.

Remigius Autissiodorensis, Commentarius in Genesim, ed. J. P. Migne, PL, CXXXI, 1844, col. 57-134.

Vita Pardulfi, ed. W. Levison, MGH, SRM., VII, Hannoverae et Lipsiae 1920, s. 24- 40.

Literatür

Abdülaziz ed-Dûrî, *Abbâsîler Tarihi: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açıdan*, Türk. çev. Kasım Koç, İstanbul 2020.

Anastasia Stepanova, "Who Conquered Spain? The Role of the Berbers in the Conquest of the Iberian Peninsula", Written Monuments of the Orient, IV/1 (2018), s. 77-87

Cullen J. Chandler, *Carolingian Catalonia: Politics, Culture, and Identity in an Imperial Province (788-987)*, Cambridge 2019.

Hugh Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh 2000

John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*¸ New York 2002.

Lütfi Şeyban, *Endülüs*, İstanbul 2014.

Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Ankara 2019.

Michel Rouche, "Les Aquitains ont-ils trahi avant la bataille de Poitiers", *Le Moyen Age*, LVVIV/1 (1968), s. 5-26.

Michelina Di Casare, *The Pseudo-Historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: A Repertory*, Berlin 2012.

Philippe Sénac, *Charlemagne et Mahomet: en Espagne (VIIIe -IX siècles)*, Paris 2015.

Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Princeton 1997.

Rosamond McKitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians (751-987)*, London and New York 1983.

Servet Peşinde Koşanlara Öğütler: Şarkiyatçı John Borthwick Gilchrist'in Kaleminden Hint Alt Kıtasına Giden Şirket Memurları İçin Bir Kılavuz Kitap

Mahmut Cihat İzgi

Tarih Sakarya Üniversitesi

cizgi@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: John Borthwick Gilchrist, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hindustânî, Vade Mecum.

On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Hint alt kıtasına giden İngiliz Doğu Hindistan Şirketi memurlarının en önemli amacı büyük bir servetle Londra'ya dönmekti. Ticari çıkarlarını korumak adına bölgede siyasî ve askerî bir güç olarak yükselmeye başlayan şirketin elde ettiği nüfuzu kullanan şirket memurları bu süreçte gayri meşru yollarla ciddi servetler elde ettiler. Sahip oldukları maddi güçle Londra'ya dönen, mülkler satın alan, ailelerinin ve akrabalarının borçlarını ödeyen ve parlamento ve şirketin yönetim kurulunda yer edinen bu isimler dönemin en tartışmalı figürleri haline geldiler. *Nabob* tartışması olarak Londra'nın gündemini meşgul eden şirket memurları görgüsüzlükleri ile gazete yazılarına, tiyatro oyunlarına ve edebi eserlere konu oldular. Bu bildirinin amacı genç yaşta servet kazanmak arzusuyla hiç bilmedikleri bir coğrafyaya giden şirketin yeni memurları için hazırlanmış bir kılavuz kitabı *The General East India Guide and Vade Mecum* tanıtmaktır. 1825'te şirket memurlarından cerrah ve dil bilimci John Borthwick Gilchrist tarafından yazılan bu eser "Bombay ve Bengal geçen yirmi iki yılın sonunda kazanılan tecrübenin" neticesinde yayımlanmıştır. Edindiği tecrübeleri genç nesillere aktarmak isteyen şirket memuru, şirket hâkimiyetinin alt kıtada tahkim edildiği bir süreçte oldukça faydalı bir eser yazarak bölgeye giden memurlar için bir yol haritası oluşturmuştur. Güncel Türkçe literatürde müellif ve eserine dair herhangi bir araştırma olmaması sebebiyle bu çalışma eserinin muhteva analizini de yaparak literatürdeki boşluğu gidermeyi hedeflemektedir.

John Borthwick Gilchrist (1759-1841) 19 Temmuz 1759'da Edinburgh'ta dünyaya geldi. İlk eğitimini George Heriot Hastanesi'ne ait hayır kurumunda aldıktan sonra yine bu kurumun destekleriyle tıp eğitimi almak için Edinburgh Üniversitesi'ne gitti. 1774'te *De febre anomala inter Dumfrisienses epidemica anno* başlıklı teziyle lisans eğitimini tamamladı ve bir süre Batı Hint Adaları'nda çivit yetiştirmekle uğraştı. 1782 yılının ilk günlerinde Kraliyet

Donanması'nda yardımcı cerrah olarak çalışmaya başlayan Gilchrist bu vesileyle Hint alt kıtasına ayak bastı. Aynı yılın Şubat ayında şirketin Bengal ordusunda yardımcı cerrah olarak çalışmayı kabul etti ve kısa bir süre sonra bağlı olduğu birlikle yola çıktı.

Gilchrist yolculuğu sırasında Hindustânî dilinin farklı lehçelerine şahit oldu ve şirket idarecilerinin bu dili teşvik etmemesine şaşırdı. Hindustânî dili üzerine çalışmaya başladı ve 1785'te "tüm Hindustan'ın yaşayan en büyük dil" olarak tanımladığı Hindustânî'ye daha fazla vakit ayırmak için görevinden affını istedi. Hint-Aryan dili olan Hintçe-Hindavi'den kaynaklanan ve en saf haliyle kuzey Hindistan'da, Kalküta'nın kuzeybatısında konuşulan bu dili araştırmak için bölgede yaşayan şairlerin peşine düştü. Aldığı iznin akabinde bir daha görevine dönmeyen Gilchrist vaktinin büyük bölümünü bu dile ayırdı ve 1787'de araştırmalarının sonunda nihayet *A Dictionary: English and Hindoostanee* isimli eserinin tanıtımını yaparak bu sözlüğü bölümler halinde yayımlamaya başladı. Sözlüğünü on iki yıl gibi uzun bir sürede tamamlayan Gilchrist alt kıtanın farklı bölgelerini bitmek tükenmek bilmeyen bir hevesle gezdi. Bir ara hayatını idame ettirmek ve çalışmalarını finanse etmek için indigo, şeker ve afyon yetiştirme işine girişmesine rağmen başarılı olamadı. Uzun ve yorucu bir çalışma döneminin sonunda 1796'da nihayet *A Grammar of the Hindoostanee* isimli bir başka eserini yayımladı. Ancak bölümler halinde yayımladığı *A Dictionary, English ve Hindoostanee* eserini 1798'e kadar bir türlü tamamlayamadı.

Hindustânî dilinin şirket memurlarının dili olması için gayret eden Gilchrist, bu dili öğrenen başlangıç seviyesindeki öğrenciler için *Oriental Linguist* isimli eseri kaleme aldı ve bunu Hindistan'daki şirket hükümetine satmayı başardı. Hindistan genel-valisi Richard Wellesley'e (1760-1842) şirket memurlarının eğitimi için Bengal'de bir kolej kurulmasını tavsiye etmekten çekinmeyen şirket kâtibinin ısrarı neticesinde Oriental Seminary (Gilchrist ka madrasa) kuruldu. 1800'de Fort William College ismini alan bu kuruma ilk Hindustânî profesörü olarak atanan Gilchrist, 1804 yılına kadar kolejin müdürlük görevini de üstlendi. Kolej müdürlüğü sırasında alt kıtayı Avrupalılara tanıtan rehber niteliğinde eserler kaleme alan Gilchrist'in öğrencilerinden rahip Henry Martyn (1781-1812) de hocasının yolunu takip etti ve Yeni Ahit'in Hindustânî versiyonunu yayımladı. Gilchrist'in kolej günleri tatsız bir hadiseyle sona erdi. 1804 yılının başlarında kolejin yıllık halka açık münazara programı hazırlanırken ortaya attığı bir fikirle ciddi bir tartışmanın fitilini ateşledi. Münazarada din değiştirme meselesinin konuşulmasını öneren kolej müdürüne tepki gösteren Müslüman ve Hindu alimlerden çekinen

genel vali, konunun değiştirilmesini talep edince gurur yapan Gilchrist 23 Şubat 1804'te görevinden istifa ederek bölgeden ayrıldı.

Tekrar Hindistan'a dönemeyen şirket memuru doğduğu şehir Edinburgh'a yerleşti. Mayıs 1808'de Mary Ann ile evlendi. Bir yıl sonra şirketteki görevinden de istifa etti ve cerrah emeklisi olarak sürekli şikayet ettiği bir maaşa razı oldu. Maddi sorunlardan bunalan Gilchrist, James Inglis ile birlikte Inglis, Borthwick Gilchrist & Co. bankasını kurdu. Ancak bankacılık işleri de 1815'te bozuldu ve bankayı kapatmak zorunda kaldı. Bu sırada politikayla ilgilenmeye başladı ve görüşlerini daha sonra arkadaş olacağı Jeremy Bentham (1784-1832) ile paylaştı. Bir yıl sonra radikal görüşleri nedeniyle zulme uğradığını iddia ederek şehirden ayrılmak zorunda kaldı. Londra'ya ve dil çalışmalarına dönen Gilchrist, Hindistan'a giden gençlere dil dersleri vermeye başladı ve eski eserlerini gözden geçirerek yayımlamaya devam etti. 1818'de tekrar şirketin hizmetine girdi ve şirketin tıp memurlarına Urduca ve Farsça öğretti. Yedi yıl boyunca Hindistan'a gidecek öğrencilerle ilgilenen Gilchrist, London Oriental Institution'un kuruluşunda mühim bir rol oynadı. Ancak kısa bir süre sonra Gilchrist ve şirket idarecileri arasında bazı tartışmalar yaşanmaya başladı. Sadece yardımcı cerrahların değil Hindistan'a gidecek tüm şirket memurlarının dil eğitimi için kendisine gelmesini isteyen Gilchrist, ertesi yıl Oriental Institution'daki işini Duncan Forbes (1798-1868) ve Sandford Arnot'a (1797-1834) bırakmak zorunda kaldı.

Gilchrist'in eğitimle ilgili teşebbüsleri elbette dil alanıyla sınırlı kalmadı. İngiltere'nin köklü üniversitelerinden University of London'ın kurucu hissedarı olan ve burada ilk Hindustânî profesörü olarak hizmet eden Gilchrist, London Mechanics Institution'un da kuruluşuna öncülük etti. Günümüzde faaliyetlerine Birkberk College ismiyle devam eden bu kurumu arkadaşları George Birkbeck (1776-1841) ve Joseph Hume (1777-1855) ile birlikte kurdu. Londra'da geçirdiği hareketli günlerin ardından 1831'de Paris'e taşındı ve on yıl geçirdiği bu şehirde 9 Ocak 1841'de 81 yaşında hayatını gözlerini yumdu. Mirasının büyük bir bölümünü bir eğitim vakfına bağışlayan Gilchrist, Edinburgh Kraliyet Cemiyeti başta olmak üzere Horticultural Society, East India Club, ve Scottish Military ve Naval Academy gibi önemli kurumların üyeliğine seçildi.

Hayatını dil çalışmalarına adayan ve birçok önemli eser yayımlanan şirket memuru Gilchrist'in kaleme aldığı dikkat çekici çalışmalardan biri de 1825'te Londra'da yayımladığı *The General East India Guide and Vade Mecum: for the public functionary, government officer, private agent, trader or foreign sojourner, in British India, and the adjacent parts of Asia immediately*

connected with the honourable East India Company isimli çalışmaydı. Başta şirket memurları ve Avrupalılar için bir rehber kitap olarak yayımlanan bu eser şirket subaylarından Thomas Williamson tarafından 1810'da iki cilt halinde yayımlanan *East India Vade Mecum* isimli eserinin gözden geçirilmiş ve kısaltılmış haliydi. Gilchrist gibi Williamson da uzun yıllar şirketin Bengal ordusunda görev yapmış ve "sivil, asker ve donanma" birimlerinde görev alan memurlar için rehber niteliğinde takriben bin sayfalık bir eser yazmıştı. Williamson'un ardından on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde yayımlanan Gilchrist'in eseri oldukça takdir görmüş ve şirketin Londra'daki kolejinde memur adayı öğrencilere okutulan temel kitaplardan biri haline gelmişti. Hindistan'a seyahat konusunda kapsamlı ve ayrıntılı bilgiler veren Gilchrist'in eseri alt kıtanın haritalandırılması noktasında da oldukça anahtar bir metin olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

David Kopf, *British Orientalism and the Bengali Renaissance: The Dynamics of Indian Modernization 1773-1835*. Calcutta: Firma K.L. Mukhopadhyay, 1969.

E. Bronson and Others, "Captain Williamson's East India Vade Mecum". Philadelphia: Lorenzo Press, 1810, 33-39.

Edmund C. P. Hull, *The European in India; or Anglo-Indian's Vade-Mecum. To Which Is Added a Medical Guide for Anglo-Indians,* edited by R. S. Mair. London: Henry S. King & Co., 1871.

Emma Roberts, *Scenes and Characteristics of Sketches of Anglo-Indian Society*, London: W. H. Allen & Co, 1835.

Emma Roberts, *The East India Voyager: Or 10 Minutes Advice to the Outward Bound*, London: J. Maden & Co., 1839.

J. H. Stocqueler, *The Hand-Book of India: A Guide to the Stranger and the Traveller, and a Companion to the Resident*, London: W. H. Allen & Co., 1844.

John Borthwick Gilchrist, Dialogues, *English and Hindoostanee, Calculated to Promote the Colloquial Intercourse of Europeans, on the Most Useful and Familiar Subjects, with the Natives of India, Upon Their Arrival in That Country*, London: Kingsbury, Parbury, & Allen, 1826 [1798].

John Borthwick Gilchrist, *The General East India Guide and Vade Mecum*, London: Kingsbury, Parbury, & Allen, 1825.

Sutapa Dutta, "An Early Nineteenth Century Vade Mecum for India". Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities VII/2, 2015, 105-113.

The Eclectic Review, "The East India Vade Mecum", Vol. VI, Part I. London: Longman, Hurst, Rees and Orme. 1810, 421-27.

Thomas Roebuck, *Annals of the College of Fort Willi*am, Cambridge: Cambridge University Press, 2013. [1819].

Thomas Williamson, *The East India Vade Mecum; or, Complete Guide to Gentlemen Intended for the Civil, Military, or Naval Service on the Hon. East India Company* (2 Volumes), London: Black, Parry, and Kingsbury, 1810.

Bizans Tarih Yazıcılarından Ioannes Zônaras (969-1118)'In Anlatımında Barbar-Öteki Selçuklular

Betül Erkoyuncu

Tarih Marmara Üniversitesi

betul110748@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Bizans Tarih Yazıcılığı, Selçuklular, Malazgirt, IV. Romanos Diogenes, Sultan Alparslan.

XI. yüzyıl Türk tarihi için önemli dönüm noktalarından biridir. Yedi yüzyıl boyunca Karadeniz'in kuzeyinden Tuna boylarına uzanan Türk muhaceretinin yönü XI. yüzyılda değişmiştir. 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'ndan sonra Horasan'da kurulan Selçuklu Devleti'yle birlikte "Büyük Oğuz Göçü" Selçuklu ailesinin önderliğinde Ön Asya, Azerbaycan ve Anadolu'ya yönelmiştir.[1] Bu sırada Anadolu önce Bizans-Sasanî mücadelesi sonrasında da Emeviler ve Abbasilerle olan savaşlardan dolayı harap halde idi. Bizans halkı ise daha çok kale içerisindeki şehirlerde yaşamaktaydılar. Bu nedenle Türkler büyük kitleler halinde Anadolu'ya geldiklerinde terk edilmiş, ıssız bir Anadolu ile karşılaşmışlardır.

Selçuklular, Sasanîler ve ilk İslam fetihleri döneminde olduğu gibi geçici başarı ve kazançlar yerine, sistemli bir fetih ve iskân politikası uygulayarak, Anadolu'nun demografik yapısının değişmesini sağlamışlardır. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaştırdıkları akınlarla Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçiren ve sonunda bu topraklar üzerinde bir devlet kuran Selçuklular, komşu hale geldikleri Bizans ile yoğun münasebetlerde bulunmuşlardır**.[2]**

XI. yüzyılda Anadolu iki farklı uygarlığın karşılaştığı eşik olmuştur. "Doğulu" ile "Batılının", "Müslüman" ile "Hristiyan'ın", "Selçuklu" ile "Bizanslının" çatışmalarına ve savaşlarına sahne olan Anadolu coğrafyasına akınlar, Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlamışsa da 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra yoğunlaşmıştır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1075'de İznik'te devletini kurmasından sonra ise fetihler kalıcı hale gelmiştir. Ardı kesilmeyen Türkmen göçleri ile beslenen Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri, Bizans karşısında galip hale gelmişlerdir. Bu bağlamda Bizans kronikleri, Türklerle olan siyasi ve sosyal ilişkilerle ilgili önemli bilgiler vermişlerdir.

Bizans tarih yazıcısı ve ilahiyatçı Ioannes Zonaras'ın, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinmektedir. Ioannes Zonaras'ın Kroniği,

önemli bir Bizans kaynağıdır. Dünyanın yaratılışından başlayarak 1118'e kadar gelmekte olan bu eser, daha önceki Bizans kaynaklarına dayanmaktadır. Zonaras'ın, eserini kaleme alırken Attaleiatês, 976 yılı sonrasındaki olaylar için Psellos ve Skylitzes'in dışında günümüze ulaşmayan bir kaynaktan yararlanmış olması kitabının önemini arttırmaktadır.[3]

Kendisini asaletin ve yüksek değerlerin merkezi olarak gören Bizans Devleti ve Bizans tarih yazıcıları kendileri dışında kalanları "barbar" olarak nitelendirmişlerdir. Bu anlamda Zonaras metninde Türkleri Hunların soyundan gelen Kuzey Kafkasya'da yaşayan sayıca kalabalık ve bağımsız bir halk olarak tanıtmıştır. Ayrıca Türkleri Bizans'ın adlandırdığı "Sarakenos" yani müslümanlar teriminden dışarıda tutarak Oğuzlar ya da Türkler olarak adlandırmıştır. Zonaras, Türklerin Anadolu'ya kitlesel göçlerini anlatmadan önce Türkler hakkında kısaca bilgi vermiştir. Türk komutanların Anadolu'yu *"en verimli türden toprağa sahip ve fethedilmesi kolay bir yer"* ***[4]*** olarak nitelendirdikleri yazmıştır. Türklerin Anadolu'ya boyun eğdirerek Rum memleketlerini ele geçirdiklerini ve Bizantion'un karşısındaki yörelere kadar Anadolu'yu istila ettiklerinden bahsetmiştir. *"Rum egemenliği altındaki Anadolu'yu tahrip ederek viraneye çeviren barbarlar"* [5]olarak nitelendirdiği Türklere karşı, 1068 yılında İmparatoriçe Eudokia ile evlenerek Bizans tahtına oturan IV. Romanos Diogenes (1068-1071), Bizans'ın kurtarıcısı olarak görülmüştür. Zonaras, IV. Romanos Diogenes'in mücadelesini ve Türkler üzerine yaptığı seferleri detaylı olarak anlatmıştır. Malazgirt Savaş'ından önce IV. Romanos Diogenes'in 1069 ve 1070 yıllarında Türklere karşı düzenlediği seferlerde *"barbarlar çekinerek göğüs göğüse savaş yapmaktan kaçınmıştı*[6]" diye yazmıştır. Nitekim hem Zonaras'ın hem de diğer Bizans tarih yazıcılarının kayıtlarından Türklerin, Bizans ordusunun önünden çekilerek İmparatorun Kilikya'da olduğu sıralarda İç Anadolu ve Sakarya boylarında ilerleyerek Amuriyye/Amorion (Afyon/Emirdağ) şehrini fethettikleri anlaşılmaktadır. Ağır teçhizatlı ve yavaş ilerleyen Bizans ordusunun karşısına çıkmayan hafif teçhizatlı Türk süvarileri Bizans ordusunun geçişinden sonra hızla boş kalan bölgelere giderek buraları ele geçirmişlerdir. Bu kayıtlardan Bizans ordusunun, Türk savaş taktikleri karşısında başarısız kaldığı açıkça görülmektedir. Zonaras da zaten bu seferlerde Bizans ordusunun amacının zafer kazanmak değil de düşmandan kurtulmak olduğunu belirtmiştir.[7]

Zonaras'ın kayıtlarından da anladığımız üzere birkaç önemsiz başarının dışında kalıcı bir sonuç elde edemeyen IV. Romanos Diogenes,[8] İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinden toplanan birliklerin dışında Peçenek, Kıpçak, Uz ve Hazar gibi gayrimüslim Türk toplulukları ile Rus, Alman, Bulgar, Frank ve Gürcü ücretli askerlerinden oluşan büyük ordusuyla 1071 yılında

sefere çıkmıştır.[9] Ancak Malazgirt'te ordusu perişan ve kendisi de esir edilen Diogenes bu seferinin sonunda yalnızca tahtını değil, hayatını da kaybetmiştir. Malazgirt Savaşı hakkında detaylı şeklide bilgi veren Zonaras yazılarında ekseriyetle Türkler hakkında kötü ithamlarda bulunmuştur. Yalnızca IV. Romanos Diogenes'in esir edilmesinin ardından Sultan Alparslan'ın "*adîl ve alçakgönüllü"*[10] olduğunu belirtmiştir ki bu oldukça mühimdir. Sultan Alparslan'ın esir edilen İmparator'a iyi muamelede bulunduğu başka kaynaklarda da geçmektedir.[11]

Selçuklu-Bizans ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil eden Malazgirt Savaşı'na değin, Bizans kontrolündeki Anadolu'ya düzenlenen Selçuklu akınları, her ne kadar iç bölgelere kadar uzanmışsa da, bu dönemde doğudaki birkaç merkezin dışında herhangi bir Türk yerleşiminden söz etmek güçtür. Ancak Malazgirt Zaferi'nden yalnızca birkaç yıl sonra Kutalmışoğlu Süleymanşah Anadolu'da bağımsız bir devlet kuracaktır.

Anadolu, gerek kendi beyleri idaresindeki Türkmen topluluklarının düzenledikleri akınlar, gerekse düzenli Selçuklu ordularının seferleri sonucunda, Türkler tarafından fethedilmiş ve doğudan gelen yoğun Türkmen göçleri sayesinde dinî, kültürel ve demografik yapısını hızla değiştirerek bir Türk yurdu halini almıştır.

Bu bildiride, Oğuzların yaklaşık olarak 1030'lardaki Gazneli Mahmud ile ilişkilerinden başlayarak, IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri, Malazgirt Savaşı ve sonrasındaki Selçuklu-Bizans ilişkileri Ioannes Zonaras'ın verdiği bilgiler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Anadolu'ya ilk Türk yerleşimleri ile alakalı erken dönem kaynaklarından olan Zonaras bu açıdan mühimdir. Aynı zamanda Zonaras'ın, eserini kaleme alırken Attaleiatês, 976 yılı sonrasındaki olaylar için Psellos ve Skylitzes'in dışında günümüze ulaşmayan bir kaynaktan yararlanmış olması kitabının önemini arttırmaktadır. Çalışma içerisinde Türklere verilen adlar, Türkler için kullanılan sıfat ve benzetmeler, Türk şahıs adlarından sultan, bey ve komutan adları, bu şahısların görev, unvan ve sıfatları Zonaras'ın verdiği bilgiler çerçevesinde değerlendirilecek ve İslam kaynakları da taranarak kıyaslanacaktır. Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmeden evvel yaşanan savaşları, mücadeleleri ve zaman zaman da sosyal ve kültürel etkileşimleri konu alması açısından "barbar ötekinin" tanımlanması ve kıyaslanarak incelenmesi önemli bir bakış açısı oluşturacaktır. Bildirinin kabul edilmesi halinde içinde şu başlıklar yer alacaktır:

1. **Oğuz Türklerinin Güçlenmesi ve Rum İmparatorluğu'nun Sınırlarına Dayanması**
2. **Pasinler Savaşı (1048)**

3. **IV. Romanos Diogenes'in İmpator Tahtına Oturması ve Türklere Karşı Seferleri**
4. **Malazagirt Savaşı ve Sonrası**

[1] Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendî*, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sür.r, I,* çev., Ahmet Ateş, (Ankara: TTK Yay., 1957), 98; İbnü'l-Esir*, el Kâmil fî't-Târîh, çev., Abdülkerim Özaydın*, IX, (İstanbul: Bahar Yay., 1987), 368-369; Bundârî, *Zubdet al-Nusra va Nuhbat al 'Usra,* çev., Kıvameddin Burslan*, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (*İstanbul: TTK Yay., 1943), 5; Vardan Vartabet, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1262)", çev., Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: TSD ½ 1937), 170-171.

[2] Yusuf Ayönü, "Selçuklu Bizans Münasebetleri (1116-1308)", (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2007), 3-7.

[3] Leonora Neville, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi,* Çev. Süha Konuk, (İstanbul: Selenge Yay., 2021) , 219-229.

[4] Iôannês Zônaras, *Epitomê İstoriôn*, yay. Iordanês Grêgoriadês, (Atina: 1999), III: 135; Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008), 89-90.

[5] Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, 121.

[6] Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, 126.

[7] Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, 127-130.

[8] Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı,* çev., Işın Demirkent, (Ankara: TTK Yay., 1992), 226.

[9] Urfalı *Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* çev. H. D.

Andreasyan, (Ankara: TTK Yay., 1987) ,140; Sıbt İbnü'l Cevzî*, Mîr'âtü'z- Zeman fî Tarih'il Âyan,* yay., Ali Sevim, (Ankara: TTK Yay., 1968) , 148*;* Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsir ibn Ali el- Hüseynî*, Ahbâr üd-Devletis-Selçukıyye,* çev., Necati Lugal, (Ankara: TTK Yay.,1999),33; İbnü'l-Adîm*, Bugyetü't-Taleb fî Tarih Haleb (seçmeler),* çeviri, notlar ve açıklamalar Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, (Ankara: TTK Yay., 1989) , 12.

[10] Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, 137.

[11] Zonaras, *Tarihlerin Özeti,* 137-138; Nikeforos Vryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008) , 95-97; Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail Vakainamesi*, Çev. Hrand D. Andreasyon, (İstanbul: yay.y., 1944), 27; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Târih*, Çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yay., 1987), X: 66-67.

Kaynakça

Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021.

Azimî. *Tarih.* nşr. Ali Sevim, *Azîmi Tarihi Selçuklular ile İlgili Bölümler*. Ankara: TTK Yay., 1988.

Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Kronik Yay., 2019.

Bosworth, C.E. "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217). Cambridge: *CHI* V (1968): 1-202.

Bundarî, *Zubdet al-Nusra va Nuhbat al-'Usra/ Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK Yay., 1999.

Cuzcanî, *Tabakat-ı Nasırî*, yay. Abdülhay Habibi, Tahran: 1363.

Eyice, Semavi. *Malazgirt Savaşını Kaybeden Romanos Diogenes (1068-1071).* Ankara: TTK Yayınları, 1971.

Finlay, George. *History of the Byzantine Empire*. London-NewYork: CreateSpace Independent Publishing, 1935.

Gerdizî, *Zeynü'l Ahbâr.* yay. Abdülhay Habibî. Tahran: 1363.

Gregory Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yay., 1987.

Herrin, Judith. "The Collapse of the Byzantine Empire in the Twelfth Century: A Study of a Medieval Ecenomy". *UBHJ* XII/2 (1970): 188-203.

Honigman, Ernest. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1970.

Iôannês Zônaras. *Epitomê İstoriôn*, yay. Iordanês Grêgoriadês, Atina: III: 1999 ; Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008.

İbn Bîbî. *el Evamirü'lAla'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye*. Çev. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK Yay., 1956.

İbnü'l-Adîm. *Bugyetü't-Taleb fi Tarih Haleb (seçmeler).* çeviri, notlar ve açıklamalar Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*. Ankara: TTK Yay., 1989.

İbnü'l-Esîr. *el Kâmil fi't-Târih*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yay., IX-X-XI-XI: 1987.

Kerîmüddin Mahmud Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr.* Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000.

Lambton, A.K.S. "The Internal Structure of the Seljuq Empire". Cambridge: *CHI* V(1968), 203-282.

Neville, Leonora. *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi,* Çev. Süha Konuk, İstanbul: Selenge Yay., 2021.

Ostrogosky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yay., 2015.

Psellos. *Mihail Psellos'un Khronographia'sı*. çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK Yay., 1992.

Ravendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr.* çev. Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yay., 1957.

Raşîd al-Din Fazlullâh. *Câmi'al-Tavârih*. Çev. Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yay., 1960.

Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali el-Hüseynî. *Ahbârüd-Devletis-Selçukıyye,* çev. Necati Lugal, Ankara: TTK Yay., 1943.

Sıbt İbnü'l Cevzî. *Mîr'âtü'z- Zeman fi Tarih'il Âyan,* yay., Ali Sevim, Ankara: TTK Yay., 1968.

Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* çev. H. D.

Andreasyan, Ankara: TTK Yay., 1987.

Vardan Vardabet. “Türk Fütühatı Tarihi (889/1262)”. Çev. Hrant D. Andreasyon, İstanbul: *TSD* ½ (1937), 154-245.

Vryennios, Nikeforos. *Tarihin Özü*. Çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008.

Dijitalleşen Dünyada İslam Tarihini Bilgisayar Oyunları Üzerinden Öğren(t)mek: Knights of the Light Adlı Oyun Çerçevesinde Alana Bir Giriş

Halil Ibrahim Yılmaz

Ilahiyat Fakültesi Sakarya Üniversitesi

hibrahimyilmaz@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Bilgisayar Oyunları, Tarih Öğrenimi, Tarih Öğretimi, Knights of the Light: The Prologue.

Miladî ikinci bin yılın sonunda basit bir formda insan hayatına girmeye başlayan bilgisayar oyunları, günümüzde baş döndüren bir şekilde gelişimine devam etmektedir. Özellikle genç nüfusun ilgisini çeken bilgisayar oyunları, çoğu zaman "boş vakitleri" değerlendirmenin en önemli unsurlarından biri olmuştur. İnsanın günlük hayatının bir parçası haline gelmesinden dolayı bilgisayar oyunları üzerine çeşitli bilimsel çalışmalar bu süreçte yapılmıştır.[1] Bilgisayar oyunlarının zararlı olduğu düşüncesi birçok insanda var olmasına rağmen, bazı araştırmalar artık bilgisayar oyunlarının faydalı olabileceği konusunu bile tartışmaktadır.[2]

Bilgisayar oyunları arasında bir tür olarak savaş ve strateji oyunları yer alır.[3] Tarihsel bir yönü olan söz konusu söz konusu oyunlar, hususen bu bildiri açısından dikkate değerdir. İşte tam bu noktada tarihçiler ile bahsi geçen türdeki bilgisayar oyunlarının yolu kesişmektedir. Çünkü bu oyunlardan bazıları, geçmişin önemli olaylarını ve kültürel mirasını görsel ve etkileşimli bir şekilde sunarak kullanıcılara eşsiz bir deneyim sunmaktadır. Yine bu etkileşimli deneyimler, kullanıcıların tarihle duygusal bir bağ kurmasını ve daha iyi anlamasını sağlamaktadır. Bundan dolayı yakın zamanda tarihsel oyunların, tarih eğitimi-öğretimi ve tarih disiplini üzerindeki etkisi ve rolü hakkında çeşitli çalışmalar yapılmaya başlamıştır.[4]

İslam tarihi veya Müslüman toplumlarla ilişkili olan ve hem görsel kalitesi hem minimum oyun hataları, hem de kurgusu bakımından en iyi düzeyde olan oyunlar, genellikle dünya çapında yüksek kalitedeki bilgisayar oyunlarının DLC (ek) paketlerinde sunulmuştur (*Crusader Kings II*'nin DLC paketi olarak "Sword of Islam", yine *Crusader Kings III*'ün DLC paketi olarak "Fashion of the Abbasid Court" burada örnek olarak zikredilebilir). Yine özellikle Orta Çağ temalı bazı bilgisayar oyunlarında dolayı olarak İslam ve Müslümanlara ait bazı tarihsel unsurlara yer verilmektedir. Bu oyunlarda İslamofobik unsurlar hakkındaki tartışmalar bir

tarafa bırakılacak olursa tarih öğrenimi ve öğretimi açısından bir bilgisayar oyununun, günümüz dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmeliyiz.

Peki bilgisayar oyunları ile tarih disiplini ilişkisi üzerine araştırmalar devam ederken İslam tarihi çalışmaları bu tartışmanın neresinde yer alıyor? Bu konuyla ilgili alanyazında oldukça kısıtlı sayıda olan çalışmalar genellikle bilgisayar oyunlarında İslam, Müslüman veya Arap/Ortadoğu temsili, İslamofobik unsurlar gibi belli temalarda yoğunlaşmaktadır. Özellikle Vit Sisler, bilgisayar oyunlarında bahsi geçen temsil temaları üzerine çalışmalar yapan en üretken yazarlardan biridir.[5] Farklı dönemlere ait tarihî unsurların bilgisayar oyunları üzerinden öğrenilmesine dair çeşitli yayınlar yapmış olsa da İslam tarihi öğrenimine ilişkin henüz bir çalışma yapmamıştır. İslam tarihinin öğrenim ve öğretimi ile bilgisayar oyunları ilişkisini doğrudan alan tek çalışma Roslina İbrahim vd. tarafından yapılmıştır.[6] Bu makalede Malezya'da ilkokul müfredatında bulunan İslam Tarihi derslerinde öğrencilerin çoğunlukla başarısız olması probleminden hareketle bu dersin öğretim materyali geliştirme sürecinin temel bileşenlerinden biri olarak İslam tarihi üzerine dijital oyunların geliştirilmesi ve bu süreçte hangi noktalara dikkat edilmesi gerektiği ele alınmaktadır. Çalışmanın dar bir kapsama sahip olması ve bilgisayar oyunlarının akademik düzeyde tarihçilikle ilişkisine yer verilmemesi bu bildiride ele aldığımız konu açısından henüz bir boşluğu doldurmuş değildir.

Bu bildiride İslam tarihinin erken dönemlerindeki bir temayı ele alan ve yakın zamanda piyasaya sürülen bir bilgisayar oyununu ve bu oyunun İslam tarihinin öğrenim ve öğretimindeki yeri tartışılmaya çalışılacaktır. İnceleyeceğimiz oyun *Knights of the Light: The Prologue* adıyla 2020 yılında piyasaya çıkmıştır. Oyunun Mısırlı geliştiricileri (*Rumbling Games Studio*) açık şekilde *The Witcher* ve *Mount & Blade* oyunlarından ilham aldıklarını belirtmektedir. Oyun Kâdisiye Savaşı'na giden süreçte geçmektedir. 15/636 yılında Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gerçekleşen Kâdisiye Savaşı, Müslümanlar ile bölgenin hâkimi olan Sâsânîler arasında gerçekleşmişti. Savaşı kesin bir şekilde kazanan Müslümanlara İran ve Irak topraklarının kapısı açılmış, bu süre zarfından kısa süre sonra ise Sâsânî Devleti tarih sahnesinden silinmişti.[7] Oyun Irak fetihlerinin en önemli komutanlarından ve aynı zamanda iki kardeş olan Ka'kâ' b. 'Amr ve Âsım b. 'Amr'ın gözünden oynanmaktadır. Oyunda hem birebir mücadele yapılabilmekte hem de bu kumandanlara bağlı ordular komuta edilmektedir. Her iki komutanın oyunda kendine özgü dövüş stilleri ve çeşitli yetenekleri vardır. Örneğin Ka'kâ' kaba kuvvet kullanan ve büyük hasar veren güçlü bir vuruşa sahipken Âsım ise hızlı saldırılarıyla atik ve çeviktir.

Oyunda özellikle tarihî verileri kullanmada dikkatli davranıldığı ve oyundaki mekanların, kişilerin, özellikle askerî kıyafet ve silahların çiziminde tarihsel gerçeklikle uyuşmasında özen gösterildiği için anakronik unsurlara pek rastlanılmamaktadır. Bu da oyunun tarihsel açıdan kurgulanmasında birincil tarih kaynaklarından yararlanıldığını göstermektedir. Bu nedenle bu oyunu oynayan kişi o dönemin folklorik unsurlarını öğrenmede büyük ölçüde doğru bir tasavvura sahip olabilmektedir.

Oyunun tarihsel kurgusu her ne kadar orijinal ve dikkat çekici olsa da maalesef oyunda çokça teknik hatanın (yansıma hataları, oyundan atılma, dövüş sahnelerinde oluşan ekran kaymaları vs.) bulunması, birçok kullanıcı tarafından eleştiri almıştır. Muhtemelen bu yoğun hata silsilesiyle baş edemeyen geliştiriciler de oyunu kendi kaderine terk etmiş görünüyor.

Sonuç olarak kurgusu ve ele aldığı dönem itibariyle İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Kâdisiye Savaşı'na giden süreç merkezinde geliştirilen *Knights of the Light: The Prologue* adlı oyunun İslam tarihinin öğrenilmesi noktasındaki katkılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tarihsel Olayların Canlandırılması: Oyun, dönemin atmosferini ve detaylarını grafik ve ses unsurlarıyla yansıttığı için oyunu oynayan bir kişi, o döneme ait görsel ve işitsel deneyimler aracılığıyla İslam tarihini daha gerçekçi bir şekilde keşfedebilir.
- Dönemsel Karakterlerin Tanıtılması: Oyunda yer alan karakterler o dönemin önemli figürlerinden olduğu için bu durum, oyunculara ilgili dönemdeki aktörler hakkında bilgi edinme ve onları daha iyi anlama fırsatı sunar.
- Tarih Araştırmasının Teşvik Edilmesi: Oyun, oyunculara Kâdisiye Savaşı ve bu savaşa giden süreç hakkında daha fazla bilgi edinme imkânı sunar. Oyuncular, oyunu oynarken döneme ait tarihsel belgeleri, kaynakları ve diğer araştırma materyallerini inceleyerek ilgili dönemin tarihi hakkında daha derinlemesine bir araştırma yapmaya yönelir. Yine bu sayede oyuncular, o dönemdeki tarihî olayları daha geniş bir perspektifle değerlendirme ve İslam tarihini daha kapsamlı bir şekilde anlama fırsatı bulur.
- Öğrenme Materyallerinin Önemi: Oyun, tarihsel ve kültürel bilgileri oyunculara eğlenceli bir şekilde sunarak öğrenme motivasyonunu artırır. Oyun içindeki görevler, ipuçları ve ek içerikler aracılığıyla oyuncular, İslam tarihinin ilgili dönemine dair bilgileri interaktif bir şekilde öğrenme ve anlama fırsatı yakalar.

[1] Bilgisayar oyunları üzerine yapılan çalışmaların detaylı bir bibliyometrik analizi için bk. P. García-Sánchez vd., "A Bibliometric Study of the Research Area of Videogames Using Dimensions.ai Database", *Procedia Computer Science* 162 (2019).

[2] Mark Griffiths, "The Educational Benefits of Videogames", *Education and Health Journal* 20/3 (2002); Isabela Granic vd., "The Benefits of Playing Video Games", *The American psychologist* 69/1 (2014).

[3] Lars Konzack, "Video Game Genres", 5. Edition, *Encyclopedia of Information Science and Technology*, ed. Mehdi Khosrow-Pour (Hershey PA: IGI Global, 2021), 4/3071–3072.

[4] Dawn Spring, "Gaming History: Computer and Video Games as Historical Scholarship", *Rethinking History* 19/2 (2015); Adam Chapman vd., "Introduction: What is Historical Game Studies?", *Rethinking History* 21/3 (2017); R. Houghton, *Teaching the Middle Ages through Modern Games, Using, Modding and Creating Games for Education and Impact* (München, Wien: De Gruyter Oldenbourg, 2022); A. Martin Wainwright, "Teaching Historical Theory through Video Games", *The History Teacher* 47/4 (2014).

[5] Sisler'in çalışmaları için bkz. https://scholar.google.com/citations?user=hwrh4zoAAAAJ&hl=tr&oi=sra (Erişim: 3 Temmuz 2023)

[6] Roslina Ibrahim vd., "Educational Games Quality Framework for Learning Islamic History in Primary School", *International Journal of Learning and Teaching* 5/4 (2019).

[7] Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Erişim: 4 Temmuz 2023, https://islamansiklopedisi.org.tr/kadisiye-savasi

Kaynakça

Chapman, Adam vd. "Introduction: What is Historical Game Studies?". *Rethinking History* 21/3 (2017): 358–371. https://doi.org/10.1080/13642529.2016.1256638.

García-Sánchez, Pablo vd. "A Bibliometric Study of the Research Area of Videogames Using Dimensions.ai Database". *Procedia Computer Science* 162 (2019): 737–744. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.12.045.

Granic, Isabela vd. "The Benefits of Playing Video Games". *The American psychologist* 69/1 (2014): 66–78. https://doi.org/10.1037/a0034857.

Griffiths, Mark. “The Educational Benefits of Videogames”. *Education and Health Journal* 20/3 (2002): 47–51. https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/15272/1/187769_5405%20griffiths%20publisher.pdf

Houghton, R. *Teaching the Middle Ages through Modern Games: Using, Modding and Creating Games for Education and Impact*. München, Wien: De Gruyter Oldenbourg, 2022. https://books.google.com.tr/books?id=rGKVEAAAQBAJ.

Ibrahim, Roslina vd. “Educational Games Quality Framework for Learning Islamic History in Primary School”. *International Journal of Learning and Teaching* 5/4 (2019): 313–317. https://doi.org/10.18178/ijlt.5.4.313-317.

Khosrow-Pour, Mehdi (ed.). *Encyclopedia of Information Science and Technology*. 10 Cilt. Hershey PA: IGI Global, 5. Basım, 2021.

Konzack, Lars. “Video Game Genres”. *Encyclopedia of Information Science and Technology*. ed. Mehdi Khosrow-Pour. 4: 3070–3076. Hershey PA: IGI Global, 5. Basım, 2021.

Spring, Dawn. “Gaming History: Computer and Video Games as Historical Scholarship”. *Rethinking History* 19/2 (2015), 207–221. https://doi.org/10.1080/13642529.2014.973714

Yücesoy, Hayrettin. “Kâdisiye Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Erişim 4 Temmuz 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kadisiye-savasi.

Wainwright, A. Martin. “Teaching Historical Theory through Video Games”. *The History Teacher* 47/4 (2014), 579–612. http://www.jstor.org/stable/43264355.

https://scholar.google.com/citations?user=hwrh4zoAAAAJ&hl=tr&oi=sra (Erişim 3 Temmuz 2023).

22.Oturum

İlem Oturumları

Furkan Yıldız

Salon 1

17 Kasım Cuma

11:00-12.30

Merve Tuğba Akan

Kelam Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Fahreddin Er-Razi Örneği

Eda Selin Genc, Hacer Zeynep Ekemen

Tasavvuf Düşüncesinde İnsan Tasavvurları: Muhyiddin İbn-İ Arabi Örneği

Halit Çabuk

Sekülerleşme Ve Ulusçuluk Bağlamında Tanzimat Dönemi

Kelam Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Fahreddin er-Razi Örneği

Merve Tuğba Akan

Psikoloji Üsküdar Üniversitesi

mtuba99@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kelam, İnsan Tasavvuru, Varlık Anlayışı.

Hz. Peygamberin vefatından sonra, fetihlerle beraber İslam coğrafyasının genişlemesi ve farklı toplumlarla karşılaşmanın neticesinde yeni teorik tartışmalar meydana gelmiştir. Müslümanların farklı yaşayış, inanç ve fikirlere sahip olan toplumlarla karşılaşmanın bir sonucu olarak hem teorik hem pratik hayatın sorunlarına çözüm üretme hem de Kur'an ve sünnetten hareketle hayat nizamı kurma ve bu sürekliliği sağlama amacıyla dini ilimler ortaya çıkmıştır. Hicri ikinci yüzyıla tekabül eden bu dönemde, sonrasında *kelâm* olarak adlandırılacak bir ekol ortaya çıkmıştır. İslam düşünce geleneklerinin ilki olarak kabul edilen kelâm ekolü, dini inanç önermelerini araştırmanın da ötesinde varlığın bütününe dair soruşturmalar gerçekleştiren bir hüviyet kazanmıştır. İnsanın hem teorik hem de pratik hayatına etki eden dini hükümler, bilmek ve eylemek yönüyle de ilişkilidir. Kelam ilmi de insanın bilmekle yükümlü olduğu vazifeler noktasında kendisine araştırma konusu edinmiştir. İnsanın bilmekle yükümlü olduğu en yüce varlık olan Allah'ı bilmek kelam ilminin de en nihai gayesi olmaktadır.

Kelam geleneği içerisinde Hicri altıncı yüzyılda yaşayan Fahreddin er-Râzi'nin Gazzâli'nin eleştirilerini dikkate alarak İbn-i Sînacı felsefeyi kelamın içine dahil etmesi sebebiyle kendisinden sonraki dönemde etkisi ve düşünceleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Asıl alanı itibariyle kelamcı olan Razi, kelâm eserlerini felsefi bakış açısıyla felsefi eserleri de kelâmi bir anlayışla ele alarak geleneğin, kelam ve felsefenin iç içe olduğu bir disiplin hüviyeti kazanmasında rol oynamıştır. Böylece Müteahhirûn dönemi kelam tarihinin de en önemli siması haline gelmiştir. Bu makalede kelam geleneğinin önemli isimlerinden olan er-Razi'nin düşüncelerinin de çerçevesinden ele alınarak sunulmaya çalışılacaktır. Makalede üç temel başlık altında konuya çeşitli sorular sorarak ele alınacaktır. İlk olarak kelâm geleneği ve bu geleneğin en önemli temsilcilerinden olan Fahreddin er- Râzi'nin de görüşlerine yer verildiği varlık anlayışı ana hatlarıyla ele alınacaktır. Naslardan yola çıkarak dini düşünce geleneği oluşturan kelam ilminin varlığın ilk ilkesine yönelik sorusuna kendi inanç sistemi içerisinde yanıt arayarak; varlığın ilk ilkesi ve ilk ilkesini teşkil eden kavramlar ve insana bakan

yönleriyle tartışılacaktır. Kelam alimleri, ontoloji kavrayışlarını Allah'ın kadiri muhtar olduğu düşüncesi merkeze alarak oluşturmuşlardır. Kadiri muhtar olan Allah'ın, mutlak tek olması ve alemin sonradan (hudûs) yaratılmış olması kelam alimlerinin ortaya koyduğu *hudûs delili* üzerinden temellendirilmiştir. Yine bu kısımda düşünce geleneği içerisinde yer alan zat-sıfat ve kadim-hadis kavramları da ele alınarak er-Râzi'nin düşünce sisteminin ontolojik boyutu hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Sonrasında varlıkları tasnif etmenin çıkış noktası olan bilgi teorisinin temel kabulleri, idrak güçlerine değinilecektir. Bu kısımda bilen varlık olan insan, bilme biçimleri yani idrak yolları ve bilginin mahiyeti üzerine açıklamalar yapılacaktır. Bilginin öznesi olan insanın neyden oluştuğu sorusu bu kısımda ele alınarak; gelenek içeresinde teorik fizikleriyle uyumlu olan atom düşüncesiyle açıklamaya çalıştıkları ortaya konacaktır. Yine bu gelenek içerisinde ruhun bedenden ayrı varlığı olup olmadığı ve ruhun soyut cevher olması düşüncesi de tartışma konusu olmuştur.

Son kısımda kelam düşünce geleneğinin varlık ve bilgi anlayışına dair kabullerini ortaya koyduktan sonra insanın mahiyetine yönelik dini ilimlerinin temel ilkeleriyle uyumlu olarak çizdikleri insan tasavvuru da ortaya konacaktır. Kelam alimleri düşünce geleneği içerisinde kadim- hadis ayrımına muhatap bir evren, atomculukla oluşan fizik dünya görüşü ve bunları bilip anlayan insan tasavvurunu ortaya koymuştur. İnsanın mahiyetine dair kendi içerisinde çeşitli insan tanımları sunan kelam geleneğinin insana dair temel savları en nihayetinde değişmemiştir. İnsanın bu dünyadaki yaratılmışlık gayesini de ilahi teklife muhatap olması yönüyle ele alan kelam alimleri bu noktada da imtihan kavramının da önemine vurgu yapmıştır. İlahi yaratıcıya kullukla vazifeli olan insanın nihai kazanması gereken hedefin ilahi rıza olduğunu ve yaratıcıyla kurduğu irtibat ölçüsünde acziyetini fark edip varoluş gayesini idrak edebilmektedir. Mevcudata ilişkin hakikati araştıran kelam alimleri Allah ve alem arasındaki ilişki sürekli olarak kurarak düşünce geleneğinin genel çerçevesini çizmiştir.

Amacımız, İslam düşünce mirasında önemli yer teşkil eden kelam ekolünün insan tasavvurunu varlık ve bilgi anlayışı çerçevesinde sunmaya çalışmaktır. Ayrıca modern dönemde Müslümanlarla yapılan psikoloji çalışmaların literatürüne geleneklerimiz üzerinden ne gibi eklemeler yapılabileceği çalışmanın sonunda ifade edilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde sonrasındaki yapılacak çalışmalara yol açacağı düşünülmüştür.

Kaynakça

Yavuz, Yusuf Şevki. "KELÂM", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam--ilim (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

Güdekli, Hayrettin Nebi. "Kelam ilminin teşekkülü". İslam Düşünce Atlası, https://islamdusunceatlasi.org/klasik-donemde-kelam, (Erişim Tarihi: 20.05.2023)

Öz, Ruhullah. "Fahreddin Er-Râzî'nin Kelam-Felsefe ve Tasavvuf Arasındaki Düşünsel Gelgitleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (Mart 2022), 190-212.

Kahraman, Hüseyin. "Fâil-i Muhtâr Tanrı Anlayışını Ortaya Koymada Bir Argüman Olarak CevherÂrâz Teorisi: Cüveynî Örneği". Marife 19/1 (2019): 9-2

Tekin, Özkan. "İbn Kemâl'in Yaratıcıyla İlgili Mûcib Bizzât ve Fâil-i Muhtâr Tasavvurları Karşısındaki Konumu". ULUM 4/2 (2021), 319-334.

Ömer Türker," İslam Düşünce Gelenekleri kelam-felsefe-tasavvuf", 1.bs, (İstanbul: Ketebe Yayınları: 2020), 19-25.

Yıldırım, Ömer Ali, "İslam Düşüncesindeki Yoktan Yaratma Ve Kıdem Tartışmaları: Kelâmcılar Ve İbn Sînâ Merkezli Bir İnceleme", Kelam Araştırmaları, 10:2 (2012), SS.251-274.

Aygün, Fatma. "Allah'ın Varlığı'nı Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Hudûs Delili (Hadesü'l-A'yân Delili", (Bu makale, Marmara Üniversitesi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı isimli doktora tezinden üretilmiştir.)

Toprak, Taha Burak. (ed.), İslam düşüncesinde psikoloji ve psikoterapi, (İstanbul: Muhit, 2021) s.67

Altaş, Eşref. Fahreddin er-Râzî'ye Göre İnsanın Mahiyeti ve Hakikati -Mücerred Nefs Görüşünün Eleştirisi.

74 Râzî, Mebahisu'l-Meşrikiyye, c. II, s. 239; a.g.mlf., el-Metalibü'l-Âliye, c. VII, s. 102

Akyüz, T. "FAHREDDÎN ER-RÂZÎ'YE GÖRE AKLIN TARİFİ VE TEMEL İŞLEVLERİ". Orta çağ Araştırmaları Dergisi 2 (2019): 23-35

Mevlüt Özler, İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 73-74.

Mevlüt Uyanık, Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 23-24.

Tanci, Muhammed B. Tavit. "Kelam İlmi". E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4 / 1 (Nisan 2011): 191-290.

Mahamid, F. & Chou, P. & Mansour, A., (2023) "Filistin'de COVID-19 Pandemisi Sırasında Dindarlık ve Ölüm Kaygısı Arasındaki Korelasyon", Journal of Muslim Mental Health 17(1):3. doi: https://doi.org/10.3998/jmmh.1553.

Sari, H. & Kula, M. N. (2022). Peygamber Tasavvuru ile Dini Tutum Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma. Türk Din Psikolojisi Dergisi, (6), 9-29. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd/issue/74735/1180446

Tasavvuf Düşüncesinde İnsan Tasavvurları: Muhyiddin İbn-i Arabi Örneği

Eda Selin Genc [1,*] & Hacer Zeynep Ekemen [2]

[1] Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Marmara Üniversitesi

[2] Psikoloji Istanbul Ayvansaray Üniversitesi

gencedaselin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Muhyiddin İbn-i Arabi, Ontoloji, Epistemoloji, Ruh.

İslam düşünce geleneklerinde hakikat araştırması yapan ve hakikatin ne olduğu ve nasıl bilineceğine dair iddialı görüşlere sahip ekollerden biri de tasavvuftur. Tasavvuf, kelam ve felsefe ekollerinin yanı sıra varoluşa ilişkin bir araştırma ve açıklama yapan bir düşünce geleneği olarak İslam düşüncesinde gelişen ana ekollerden biridir. Ortaya çıkış süreci, gelişimi ve değişimi bakımından tasavvuf; kelam ve felsefe ekollerinin görüşleriyle kısmen benzeşse de, daha farklı bir düşünce yapısına ve bu düşünce yapısına ait daha farklı ve kendine has birtakım kavramlara sahiptir. Kelam ve felsefeden farklı olarak tasavvuf düşüncesine göre insani yetkinleşme, riyazet ve mücahedeyle; yani nefsin isteklerine karşı koymakla ve ahlaki gelişimi ilerletmekle mümkündür (Türker, 2020).

Tasavvuf ekolünün öncü isimlerinden olan Muhyiddin İbnü'l Arabi'nin yaklaşımının ana inceleme noktalarından birini oluşturan insan-Allah ilişkisi, hem varlık hem de bilgi bakımından insanı ele alış biçimiyle pek çok önemli noktaya kayda değer açıklamalar getirmektedir. Nitekim İbnü'l Arabi'nin 11. yüzyılda geliştirdiği insan anlayışı, üzerine yapılabilecek münasip birtakım ekleme ve detaylandırmalar günümüzde halen tartışma konusu olarak ele alınmaktadır.

Tasavvuf düşüncesi ve Muhyiddin İbnü'l Arabi perspektifini merkeze alarak yürütülmesi planlanan bu çalışmada, Tasavvuf ekolünde varlık ve bilgi anlayışları insanın mahiyetini açıklamaya hizmet edecek şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda vahiy, nübüvvet, rüya, keşif, ilham, kalp, akıl gibi kavramlar çerçevesinde tasavvuf ekolünün nefs anlayışı incelenecektir. Bunun sonucunda tasavvuf ekolü bağlamında ortaya konan düşüncenin günümüz psikoloji araştırmalarının hangilerine kaynaklık teşkil edebileceği üzerinde durulacaktır.

İslam düşüncesinde kadim zamanlardan bu yana insana dair çeşitli tasavvurlar sunulmakta olup İslam düşşüncesinin asıl ve salt olarak odaklandığı konu insan bireyinin çeşitli boyutlarını ele almak değildir. Ancak bu durum insanı konu alan bir tarafı da bulunan bu düşüncenin insan psikolojisine dair açıklamalarda bulunamayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim yakın zamanlarda bunu fark eden bazı bilim insanları Müslüman olma vasfının getirdiği inisiyatif ile bu konuya odaklanmış bu girişimler neticesinde de insan psikolojisine dair çeşitli teorik ve pratik düzeyde çalışmalar toparlanmış ve toparlanmaya devam etmektedir. Tam da bu noktada İslam düşüncesinin insana dair tasavvurları belirli gelenekler üzerinden değerlendirildiğinde bu geleneklerin varlık, bilgi ve ruh anlayışlarını kavrayabilmenin oluşturulmuş ve oluşturulacak nice çalışmaların teorik zemini açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu makalede bu geleneklerden biri olan Tasavvuf geleneği açısından insanın mahiyeti, varlık ve bilgi teorileri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirme Tasavvuf geleneğinin dönüm noktası olarak kabul edilen ve Tasavvuf geleneğini zirve noktalara taşımış olan Muhyiddin İbn-i Arabi üzerinden yapılacaktır. Bu çalışmanın Tasavvuf geleneği referans alarak oluşturulacak psikoloji alanına yönelik çalışmalar için kuramsal zemine katkı sağlayabileceği düşünülmekte olup aynı zamanda şu ana kadar Tasavvuf geleneği bağlamından hareketle yapılmış çalışmaların da durduğu teorik bağlamı ve kurulduğu metodolojiyi irdeleyebilmek adına önemli olacağı düşünülmektedir. Ontoloji kısmı ele alındığında varlığın kökeni- ilkesi, bu ilkeyi temellendirebilecek kavramların ve fikirlerin açıklanması ve sonuçları ele alınacak olup tüm bunların insana bakan yönü anlatılmaya çalışılacaktır. Burada varlık alanları, varlık sınıflandırılmaları, ayan-i sabite ve Vahdet-i Vücud kavramları üzerinde durulacaktır. Epistemoloji kısmında bilgi anlayışı ve kaynakları ele alınacaktır. Ayna metaforu ve bilgi kaynaklarını anlamak üzere vahiy, keşf-ilham, kalp, akıl ve nübüvvet, rüya/hayal, müşahede üzerinde durulacaktır. Son olarak ise insan ile ilgili özel bir başlıkta insan anlayışı kavranmaya çalışılacaktır.

Şeyhü'l-Ekber ünvânıyla bilinen Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 1165 yılında Endülüs'te dünyaya gelmiştir. "Şeyhü'l-Ekber" ünvânını almasında tasavvuf düşüncesinde yeni bir dönüm noktasını beraberinde getirmesi etkiliyken; dini ilimlerdeki hakimiyeti dolayısıyla da Muhyiddin sıfatına sahiptir. Düşüncelerinin etkileyiciliğinden bahsedilirken "Doğu'da Mevlâna Celaleddin Rumi'nin yaptığını Batı'da İbn Arabi'nin yaptığı" şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir (Cebecioğlu, 2008). Bu anlamda tasavvuf düşünce geleneğinin en önemli isimlerden birini oluşturduğu muhakkaktır (Kılıç, 1994).

Yüzlerce yazılı eserin müellifi olan İbnü'l-Arabî, *Fütuhat-ı Mekkiyye* isimli başyapıtında geçirdiği bir hastalık neticesinde kendisinde zuhur eden çeşitli hâllerden bahsetmektedir. İbn Arabi, bu hastalığı sırasında kendisini ve hayatını derinden etkileyecek tasavvufi bir tecrübe yaşar ve bunun ardından halvete çekilir (İbn Arabi, 1240). On dört ay kadar kaldığı halvet süreci ve sıkı riyazetlerle derunundaki kapalı kabiliyetler açığa çıkmıştır. İbn Arabi, bu halvette mânen keşif yoluyla bilmediği ilimleri öğrenir. Onun bu manevi olgunluğa erişmesi ve ardından edindiği ilme *mevhibe-i Rabbani* denilmektedir ve bu, tasavvuf düşüncesine göre erbabı hariç kimseye verilmemektedir (Cebecioğlu, 2008).

Bu çalışmada; insan ontoloji, epistemoloji ve ruh perspektiflerinden incelenmek üzere üç ana başlığa ayrılacaktır. Makalenin bu üç bölümünün ardından, İslam Düşüncesinde Psikoloji literatüründe yeni yürütülmeye başlanan araştırmalardan bir kısmı yöntem ve bulgular bakımından incelenip mukayese edilerek genel bir çıkarımda bulunmaya çalışılacaktır.

Kaynakça

Cebecioğlu, E. (2008) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı Ve Eserleri, İlmî ve Akademik AraŞtırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21, ss. 9-25.

Kılıç, ME. (1994) "Ekberiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ekberiyye (18.05.2023).

İbnü'l-Arabî, Futûhât-ı Mekkiyye, c. I, s. 207

İbn Arabî, Mevaki'un Nucum, 218

Ahmet Avni Konuk, Fusûs'ul Hikem Tercüme ve Şerhi, Yay Haz, M. Tahralı S. Eraydın, Marmara ü. İlah. Fak yay İstanbul 1987,109-114.

İbn Arabî, Tedbîrat-ı İlâhiye, Çev, A. Avnî Konuk, Yay. Haz. Mustafa Tahralı, İz Yay. İstanbul 1992.

İbn Arabi, Fusûs ül-Hikem, Çev. Nuri Gencosman, Meb. Yay. İstanbul 1992.

Türker Ö. (2020) "İslam Düşünce Gelenekleri: Kelam-Felsefe-Tasavvuf", Ketebe Yayınları: İstanbul.

Fevzi Yiğit "İbn Arabi Metafiziğinde İnsan" Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2016: İstanbul.

Kaya,E. (2018). İbn'ül- Arabi'nin Bilgi Kaynakları ve Bu Kaynaklardan İstifade Metodu, Arslan M,,Özdemir V., Çeçen M.K, Kıyak A., Sayın G. Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Derin, S. (2018). İnsanın Hakikati, Arslan M,,Özdemir V., Çeçen M.K, Kıyak A., Sayın G. Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Çelebi, E. (2010). İbn Arabi'de Tasavvufi Tecrübenin Epistemolojik Mahiyetine Dair, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 29 (29) , 115-127 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19691/210324

Ekşi H. (2020). Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma. Nobel: Ankara.

Yiğit, F. "İbn Arabi Metafiziğinde İnsan" Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2016: İstanbul.

Erginli, Z. (2008) "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü"l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21, ss.161-197.

Karacoşkun, MD. "İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 7 / 3 (Haziran 2007): 71-108.

Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Din, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, C. 3, ss. 9-12; Peker, a.g.e., ss. 38-45.

İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, çev. ve şer. Ekrem Demirli, s. 229; Fusûsu'l-Hikem, çev. Gencosman, s. 316.

Gazali, İhyâu Ulûmu'd-Din, C.3, s. 2.

Sekülerleşme Ve Ulusçuluk Bağlamında Tanzimat Dönemi

Halit Çabuk

Marmara Üniversitesi / Siyaset Bilimi ve Uluslararası Ilişkiler

halitcabuk49@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı, Sekülerleşme, Tanzimat, Ulusçuluk.

Osmanlı, asırlar boyu yukarıdan baktığı Batı'ya karşı 18.yüzyılın sonunda, III.Selim'le birlikte Batılı askeri uygulamaların imparatorluk içerisinde tatbik edildiği, 19.yüzyıla gelindiğinde ise Batıya öykünmenin bir devlet politikası haline geldiği bir zihniyet değişikliği yaşanmıştır. Bu zihniyet değişikliği, 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ve I.Meşrutiyet tecrübesi ile artık bir Türk Modernleşmesinin varlığından söz edilebilecek duruma gelmiştir. Türk Modernleşmesi, modern bir ulus devleti kurma ideali ile Osmanlı'yı içinden düştüğü durumdan kurtarmak olarak iki mutlak özelliğe sahiptir. Bu özelliklerini nedenlerini, Osmanlı Klasik çağının siyasal ve toplumsal yapısı ile Tanzimat dönemini mukayese edildiğinde daha apaçık görülmektedir. Modern ulus devlet fikri, Tanzimat Fermanı ile kısmen amacına ulaşmıştır. Ancak, modernleşme süreci hala devam etmiş ve önceki dönemleriyle mukayese edildiğinde daha geniş kapsamlı ve keskin ıslahatlar görülmüştür. Bu çalışmada, modernleşmenin, Batı standartlarında devlet ve toplum yaratmayı hedeflemesine rağmen sahada tatbik edilme şeklinin katılığı ve kapsamı artsa bile hala modernleşme muhatabı olmayan, soyut bir düzlemde gerçekleştiği tartışılacaktır. Türk Modernleşmesi aynı tarihlerde Avrupa'da da hakim olan sekülerleşme ve ulusçuluk düşünceleriyle irtibatlı olduğu belirtilecektir. En nihayetinde buradan, modernleşmenin yukarıdan aşağıya şeklinde gerçekleştiğinin, Osmanlı'nın modernleşmeyi sağlamak adına genel çıkarların daha üstün olduğu inancıyla karşıt ve öteki olarak nitelenen değerleri saf dışı bıraktığı açıklanacaktır. Bu bağlamda yapılacak analiz, Türkiye'deki siyaset ve toplum arasında nasıl bir ilişki olduğunu tartışarak günümüze kadar etkisi devam eden tarihsel olayların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu açıdan, Türkiye'de iç içe geçmiş toplumsal boyuttaki sorunları kaynağı olarak nitelendirilen modernleşmeyi, Osmanlı Klasik Çağı'nın analizi ve Tanzimat sonrası ile 1839-1876 arasındaki modernleşme hareketlerinin tahlili yapılacaktır.

Avrupa dışında yer alıp modernleşme atılımlarında başarılı olarak sayılabilecek ülkelerin sayısı çok azdır. Bunlardan Rusya, Japonya ve Türkiye modernleşmeleri her ne kadar içsel

tutarlıkları tartışılsa dahi ülkelerin tarihi açısından yeni bir döneme soktukları aşikardır. Bu sayılan modernleşme örneklerinin bir diğer ortak yönü ise yukarıdan aşağıya, diyalektik olmayan modernleşme tipleridir. Modernleşme Avrupa'daki örnekleri açısından sosyal tabanı olan tarihsel dinamikler ile gerçekleşirken, Avrupa dışı örneklerde ise modernleşme, siyasi elitlerin bilinçli bir şekilde kendi geleneksel değer sistemlerini terk ederek ya da yeniden düzenleyerek dışarıdan ilave kanunlar ve sistemler ilave etmesi olarak gerçekleşmiştir. g[HA1] Avrupa'daki 19. yüzyıl ile başarılı örneklerini vermeye başlayan modernleşmenin sonuçlarını Avrupa dışı ülkelerde tatbik etmeye çalışıldığında ortaya çıkan sonuç tartışmalıdır. Çünkü Avrupa'nın aksine tarihsel ve sosyal bağlardan yoksun bir şekilde yürürlüğe sokulan uygulamalardan alınan sonuç dar, kısıtlı ve hedeflenen seviyenin çok altındaydı. Yine de modernleşme bu sıkıntılı sürece rağmen ilerlemiş ve çoğu devlette modern ulus devleti kurulması ile amacına ulaşmıştı. Modernleşme amacıyla yapılan reformların yetersiz olmasının temel nedeni modernleşmenin kimliğiyle alakalı bir durumdur. Çünkü modernleşmenin bir Batılılaşma gibi bir veçhesi vardır. Bu bağlamda Batılılaşmanın farklı coğrafyalarda aynı sonucu vereceği anlamı çıkarmak güçtür. Bunun en temel sebebi tarihsel ve sosyal koşulların aynı tarihte farklı mekanlarda yaşanmamış olmasıdır. Örneğin, Şerif Mardin Avrupa'daki modern devletin ortaya çıkışı şöyle açıklar, "Modern devleti yaratan merkezileşme süreci, dayandığı feodal temellerden ötürü, çevre güçleri diyebileceğimiz şeylerle uzlaşmalar yapılması sonucunu veren bir dizi karşı karşıya gelmeyi kapsamıştı." (1990,s.31). Ancak yukarıdaki sürecin aksine Osmanlı imparatorluğu dayandığı devlet zihniyeti çok farklı şekilde cereyan etmiştir. Türk-İslam geleneğindeki "mutlak devlet anlayışı" bütün siyasi gücün padişahın elinde toplanması geri kalan tüm sınıf ve grupların yerinde kalarak padişahın otoritesi tehlikeyi düşürecek kadar güçlenmelerini öngörüyordu.(İnalcık,2020).[HA2] Bu açıdan Osmanlı'nın klasik çağındaki devlet anlayışı Mardin'in ifade ettiği bir "çevre güçlerinin" oluşmasına engel oluyor. Bu bağlamda, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti uzanan modernleşme sürecinde siyaset kurumunun güç istencine sahip tek aktör olması doğal olarak Türk modernleşmenin karakteristik özelliğinin yukarıdan aşağıya şeklinde tek yönlü olmasını sağlıyordu. Özellikle İnalcık'ın "Batılılaşma hareketi" olarak nitelendirdiği Tanzimat Fermanı, Osmanlı bürokrasi ve siyasi anlayışının Avrupai değerlerle örgütlenmesinin her şeye rağmen kurumsallaştırıldığının kesin göstergesidir(İnalcık,2020,s.14). Bu durum, Osmanlı'nın modernleşme hareketinin akamete uğramasının nedenin ise geç kalınmış bir çaba değil, yukarıda açıklanan Osmanlı'nın siyaset-toplum ilişkilerinin Avrupa ile mukayese edildiğinde çok farklı özellikle sahip olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Osmanlı'nın modernleşme hareketlerinin geç kalınmış bir çaba olmadığını ise yapılan reformların, öykündüğü Avrupalı

örnekleriyle yakın tarihte olmasıdır. Örneğin, modernleşme hareketlerinin miladı olarak nitelendirebileceğimiz Nizamı Cedit reformları, 18.yüzyılda Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlardan sonra yapılan barış döneminde 1793 yılında kurulmuştur. Bu durumu, Fransız Devrimi ile yayılan modern ulus devleti fikrinin Osmanlı İmparatorluğundaki karşılık bulduğu Osmanlıcılık gibi fikir akımlarında görülebilir. Her halükarda bu çabaların örnek alınan Avrupa'dan farklı olarak devlet ricalinin isteği ile tek yönlü bir şekilde gerçekleştirilmesi istenilen sonucu vermemiştir. Ardından, Balkan Savaşları ve 1.Dünya Savaşı sonrası ölümcül kayıplar veren Osmanlı imparatorluğu 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir döneme geçiş yapılmıştır. Fakat bu geçiş daha keskin ve mutlak eylemleri amaçlıyorsa da modernleşme lokomotifi hala eskisi gibi ilerliyordu.

Özellikle, Tanzimat dönemi ile mukayese edildiğinde 1839-1876 arasında yapılan reformlarda seküler ve ulusçu vurgu her ne kadar olsa da toplum nezdindeki geleneksel değer ve yapılara karşı üst kademelerde sınırlı kalan tedricen yapılan reformlar mevcuttur. Ancak Tanzimat'ın ilanı ile gerçekleşen ıslahatlar bir toplum mühendisliğini amaçlıyor ve toplumu tamamen kuşatmayı hedefliyordu. Bu bağlamda, devletin, yukarıda da belirtildiği gibi diyalektik olmayan bir tek yönlü kanala sahip olması her iki dönem içinde ortak bir özellik iken erken dönem cumhuriyet yıllarında toplumun sosyal ve kültürel hayatındaki değerlere dönüştürmeyi sert ve keskin bir şekilde sağlamasının arka planında yatan düşüncenin analizini yapmak Türk modernleşmesinin ortaya çıkardığı olay ve olguları daha net bir şekilde kavramamızı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Türk modernleşmesinin en önemli dönüm noktası olan Tanzimat Fermanı'nın nasıl bir toplumsal ve siyasal yapının ürünü olduğu açıklanacaktır. Bu açıdan Tanzimat'ın neyi değiştirdiğini tespitini yapabilmek için geleneksel Osmanlı siyasasının özellikleri gösterilecektir. Ardından, Osmanlı'da Batıya yönelik zihniyet dönüşümünün Tanzimat' ile devleti bekası için kurumsal bir hüviyet kazandığının tespiti yapılacaktır. Yazı boyunca tarihsel sürece ve dönem boyunca gerçekleşen tüm reformlara genişçe yer verilmeyecek sadece yer yer atıf yapılacaktır. Tanzimat'ın 1839 yılında ilanından sonra gerçekleşen ıslahatların arka planındaki düşüncelerin ve tarihsel olguların açıklanarak Genç Osmanlılar kuşağının nasıl bir atmosferde fikir ürettikleri gösterilecektir. Son olarak, önceki bölümlerdeki tespitler ışığında Tanzimat'ın ve Genç Osmanlıların hedefledikleri "Seküler Osmanlı Kamusu" yaratmanın Batı'daki örneklerinden farklı ve Osmanlı'ya özgü bir zihniyetin ürünü olduğunun tespiti yapılacaktır

Kaynakça

Ahmed, F. (2006). *BİR KİMLİK PEŞİNDE TÜRKİYE.* (S. C. KARADELİ, Trans.) İstanbul: İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu.* İstanbul: Sarmal.

Ağaoğulları, M. A. (2018). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi.* İstanbul: İletişim.

Akyıldız, A. (2023, Mayıs 18). *Tanzimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat

Ardıç, N. (2008). Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 587-623.

FEDAYİ Cemal, (2020). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi",

Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 151-164

Gül, Songül & Nizam, Özlem. (2020). SOSYAL BİLİMLERDE İÇERİK VE SÖYLEM

ANALİZİ. Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute.

Hayes, C. J. (2010). Milliyetçilik: Bir Din Batı Siyasal Düşüncesinde Ulusalcılık Tasavvuru. (M. Çiftkaya, Trans.) İstanbul: İz.

Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği* . Ankara: DoğuBatı.

Işık, V. (2021). Türk Düşüncesinde İstikamet Arayışı. İstanbul: Mahya.

İnalcık, H. (2020). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet.* İstanbul: İş Bankası Kültür.

Karpat, K. (2019). *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması.* İstanbul: Timaş.

Köksal, A. C. (2016). *Fıkıh ve Siyaset.* İstanbul: Klasik.

Lewis, B. (2020). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Ankara: Arkadaş.

Mardin, Ş. (2016). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1.* İstanbul: İletişim.

Mardin,Ş. (1990). *Türkiye, İslam ve Sekülarizm Makaleler 5.* İstanbul: İletişim.

Montesquieu. (2020). *Kanunların Ruhu Üzerine.* (B. Güven, Trans.) İstanbul: İşbankası Kültür.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: Kronik.

Rousseau. (2020). *Toplum Sözleşmesi.* (V. Günyol, Trans.) İstanbul: İşbankası Kültür.

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö181-Ö198.

ŞAN M. K (2012). Baskıcı bir laiklik modeli olarak Türk laikliğinin anatomisi. Akademik İncelemeler Dergisi, 7(2), 1 - 26.

Toprak, Z. (2020). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi.* İstanbul: İş Bankası Kültür.

Zürcher, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* İstanbul: İletişim

23. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Rahile Kızılkaya Yılmaz

Salon 2

17 Kasım Cuma

11:00-12.30

Zehra Gülsüm Yılmaz

Fıkıhta Matematiğin İşlevselliği: Hârezmî'nin Kitâbu'l-Muhtasar Fî Hisâbi'l-Cebr Ve'l-Mukâbele Eserinde Ferâiz Bölümünün Tahlil Ve Değerlendirmesi

Abdurrahman Huzeyfe Karadeniz

Hanefî Hukuk Geleneği İçerisinde Müphem Bir Kavramın İzine Dair: Istılâhlaşma Sürecinde Bir Tahrîc Ürünü Olarak Siyaset

Mehmet Büyükmutu

Nevâzil Dönemi Fetvâ Literatürünün Hanefi Fetvâ Usûlünün Teşekkülüne Ve Gelişimine Etkisi (H. Iv.-X. Yy. Arası)

Havva Nur Destici

Kırâat Tarihinde İbn Muhaysın'ın Yeri, Hayatı Ve Şâz Okuyuşları

Fıkıhta Matematiğin İşlevselliği: Hârezmî'nin Kitâbu'l-Muhtasar fî Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eserinde Ferâiz Bölümünün Tahlil ve Değerlendirmesi

Zehra Gülsüm Yılmaz

Temel Islam Bilimleri - Islam Hukuku Ana Bilim Dalı Ibn Haldun Üniversitesi

zehragulsum99@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Hârezmî, Kitâbu'l-Muhtasar, Ferâiz, Vasiyet, Problem.

İslam hukukunun fürû meselelerinden birini oluşturan ve paylar ilmi olarak anılan ferâiz ilmi, bir diğer adıyla İslam miras hukuku, İslam tarihinin ilk vakitlerinden itibaren gerek toplumun her vakit ihtiyaç duyduğu bir ilim dalı olması gerekse sosyo-ekonomik hayata etkisi hasebiyle önemli bir yere sahiptir. Ayetlerle sabit olduğu için kendisinde kıyasın cârî olmadığı tevkîfî bir alan[1] olan ferâiz ilmi, belirli bir düzeyde matematik ve ensâb bilgisi gerektirmesi cihetiyle fıkhın diğer alanlarından ayrılır. Fıkıh ilmi içerisinde matematiğe en yakın ilim addedilen[2] bu ilim, aynı zamanda matematiğin en işlevsel uygulandığı alan olarak ön plana çıkar. Bu işlevselliğin bir matematikçi eliyle gün yüzüne çıktığı ilk eserlerden biri ise cebir ilminin kurucusu kabul edilen Ebu Cafer el-Hârezmî'nin (ö. 232/847'den sonra) "Kitâbu'l-Muhtasar fî Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukâbele" adlı eseridir.

Cebir üzerine yazılan en eski eser[3] olmasının yanı sıra cebirin bağımsız bir matematik disiplini olarak ayırt edildiği ilk eser[4] olma özelliği ile matematik zaviyesinden oldukça önemli addedilen *Kitâbu'l-Muhtasar*, fıkıh cihetinden de kıymeti haiz bir eserdir. Zira temel olarak iki bölümden oluşan eserde ilk bölüm birinci ve ikinci dereceden denklemlerin altı standart tipe dönüştürülmesi ile bu işlemlerin cebirsel çözüm yöntemlerini açıklamak üzerine iken[5] ikinci bölüm "Kitâbu'l-Vesâyâ" başlığı altında İslam miras hukukuna dair problemlerin matematiksel işlem ve çözümlemelerinden oluşur. Ferâiz problemlerini vasiyetler üzerinden ilk defa matematiğe tatbik eden Hârezmî'nin bu çalışması bir matematikçi eliyle kaleme alınarak günümüze ulaşan ilk ferâiz metni olarak addedilebilir. Dolayısıyla da eser fıkıh zaviyesinden kıymetli ve incelemeyi hak eden bir çalışmadır. Günümüze kadar farklı baskıları yapılan *Kitâbu'l-Muhtasar fî Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukâbele* eseri 2010 yılında Rüşdî Râşid tarafından detaylı bir inceleme ile neşredilmiştir.[6] Yazımızda eser, temel olarak bu çalışmadan itibarla incelenecek olsa da özellikle matematik işlemleri anlamlandırmak adına

Fuat Sezgin'in hazırladığı GAS baskısının İngilizce ve Arapça bölümlerine[7] ve 1937 tarihli Mısır baskısına[8] da müracaat edilmiştir.

Hârezmî'nin *Kitâbu'l-Muhtasar*'ında "Kitâbu'l-Vesâyâ" başlığını taşıyan ikinci bölüm, eserin ana bölümlerinden biri olup önemli bir çoğunluğuna tekabül eder. Bu bölümde Hârezmî önce vefat eden kişiyi, mirasçılarını ve ardından malından vasiyet ettiği kişiyi zikrederek problemi serdetmekte, ardından problemin çözümü manasına gelen "kıyâsuhû" ibaresini kullanarak terikenin taksimine geçmektedir. Onun bölüm içerisindeki her meselede miras hakkı olan vârislere ek olarak yabancı bir vasiyet edilen kişi eklemesi, başlığın "vasiyetler kitabı" olarak seçilmesinin bilinçli ve anlamlı bir tercih olduğu çıkarımını yapmayı mümkün kılar. "Kitâbu'l-Vesâyâ" bütün itibariyle incelendiğinde yer yer çözümleri oldukça uzun metrajlı olmak üzere temelde 48 problemi ihtiva ettiği görülür. Ancak bu problemlerin içerisinde Hârezmî'nin problemin künhünü bir diğer ifade ile kişilerini değiştirmeden, yalnızca vefat eden şahsın vasiyet ettiği tereke miktarını değiştirmek suretiyle yeni problem vaz' ettiği yerler de bulunur. Bu meselelerin de dahil edilmesi ile mezkûr bölüm içerisindeki problem sayısı 61 olarak tespit edilmiştir.[9]

Bölümdeki problemlerin nicelik tespitinin ardından bunların fıkıh, daha özelde ise ferâiz açısından tasnifi yapılacak olursa bölümün temelde 3 başlık altında ele alınabileceği söylenebilir. Bu başlıklar tarafımızca ayn ve deynin bir arada bulunduğu miras taksimi, yabancı kişiye vasiyetin bulunduğu durumlarda miras taksimi ve hastalık halindeki fiillerden sonraki miras taksimi olarak isimlendirilmiştir. Mezkûr bölümler içerisinde ayn ve deyn ile miras taksimi en az yer kaplayan bölüm olarak 3 problemi ihtiva etmekte, yabancı kişiye vasiyet ile miras taksimi 21, hastalık fiillerinden sonraki miras taksimi ise 24 problemden oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içlerinde meselelerin muhtevasına göre taksimata tabi tutulacaktır.

Hârezmî'nin esasen bir matematikçi olması hasebiyle çalışmanın ana konusu, problemleri çözümlerken fıkıhtaki ferâiz hukukuna bağlılığının ne derece olduğu sorusudur. Ancak kendisinin yaşadığı çağ İslam ilim tarihi adına oldukça erken denilebilecek dönemlere denk düştüğü için bu dönemde fürû fıkha dair kaynakların nispeten sınırlı olduğu söylenebilir. Bu sebeple anakronizme düşmemek adına fıkhî karşılaştırma için erken dönem fürû eserlerinden olan Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl* bir diğer adıyla *el-Mebsût* kitabı merkeze alınmıştır. Karşılaştırma için bu eserin seçilme sebeplerinden bir diğeri ise İmam Muhammed'in eserinde miras çözümlemelerine geniş bir yer ayırmış olmasıdır. Nitekim kaynaklarda zevi'l-erhâm'ın mirası söz konusu olduğunda İmam Muhammed'in görüşünün

tercih edileceğinin belirtilmesi[10] de onun ferâiz konusundaki mahareti ile bilindiğinin delaleti sayılabilir. Dolayısıyla Hârezmî'nin eseri fıkıh zaviyesinden incelenirken *el-Asl* kitabı merkeze alınacak, gerekli görülen yerlerde sonraki dönem kaynaklarına da müracaat edilecektir.

Kitâbu'l-Muhtasar ve Hârezmî'nin başlıklandırmaları fıkıh cihetinden incelendiğinde birebir aynı yahut benzer başlıkların *el-Asl* kitabında da mevcut olduğu görülür.[11] Yine kitapta Hârezmî'nin problemleri bir matematikçi gibi işlem kullanarak değil sözel ifade ile çözümlemesi diğer fürû fıkıh kitapları ve *el-Asl* eseri ile uyuşan bir durumdur. İncelememizde bir diğer dikkat çeken mesele ise mirasın üçte birden fazlasının vasiyet edilmesi meselesidir. İslam hukukuna göre vasiyet edenin mirasçılarının bulunduğu durumda malın üçte birinden fazlasının vasiyet edilemeyeceği hadis-i şerif ile sabit olup[12] üçte birden fazla kısmın vasiyet edildiği durumlarda vasiyet mevkuf olur ve mirasçının onayı ile yürürlüğe girer.[13] Hârezmî de üçte birden fazla vasiyetin bulunduğu problemlere geçmeden önce tabiri caizse haşiye olarak vasiyetin malın üçte biri olduğunu ifade etmekte[14] bununla beraber varislerin kiminin üçte birden fazla vasiyete izin verdiği, kiminin vermediği farazi problemler üreterek meseleyi giriftleştirmekte ardından da problemi çözüme kavuşturmaktadır. İlaveten Hârezmî'nin miras taksiminde mirasçıların payları hesaplanırken payların ortak paydadan fazla çıkması halinde uygulanan avl yöntemine[15] de riayet ettiği görülür.[16] Sahabe döneminde ortaya çıkan ve birçok sahabe tarafından da benimsenen bu usulü[17] Hârezmî'nin uygulaması onun ferâize uygun şekilde taksim yaptığını gösterir mahiyettedir. Sonuç olarak, mezkûr veriler göz önüne alındığında başlıklandırmaların füru fıkıh kitapları ile uyuşması, çözümlemelerin fıkıhtaki gibi sözel bir dille ifade edilerek yapılması, bunlarla beraber fıkıhtaki avl, üçte birden fazla vasiyette mirasçıların izni gibi meselelere Hârezmî'nin riayeti, kendisinin bu bölümü bilinçli bir şekilde ferâize uygun olarak kaleme aldığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Bildirimizde Hârezmî'nin mevzubahis eserinin "Vesâyâ" bölümü, ferâiz ilmi cihetinden incelenerek problemlerin tasnifi yapılacak, aynı zamanda miras çözümlemelerinin İslam hukukuna uygunluğu açısından da eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

[1] Mahmud Esad Seydişehrî, *Ferâidü'l-Ferâiz* (Dersaâdet: Selânik Matbaası, 1326), 6.

[2] Muhammed Abid Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İz yayıncılık; 187 (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 136.

[3] N. Akmal Ayyubi, "Hârezmî'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı", çev. Melek Dosay, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu*, 1990, 246.

[4] Galal S. A. Shawki ve Gulal S. A. Shawki, "Formulation and Development of Algebra by Muslim Scholars", *Islamic Studies* 23, sy 4 (1984): 338.

[5] Ayyubi, "Hârezmî'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı", 248.

[6] Rüşdî Râşid, *Rıyadıyyâtü'l-Havârizmi: Te'sîsü İlmi'l-Cebr* (Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2010).

[7] Ebû Abdullah Muhammed b. Musa Hârizmî, *el-Kitâbü'l-Muhtasar fî Hisabi'l-Cebr ve'l-Mukabele - The Algebra of Mohammed Ben Musa al-Khwarizmi*, ed. Fuat Sezgin, çev. Frederic Rosen (Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1997), 65-122.

[8] Ebû Abdullah Muhammed b. Musa Hârizmî, *Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukabele* (Mısır, 1937), 67-106.

[9] Râşid, *Rıyadıyyâtü'l-Havârizmi: Te'sîsü İlmi'l-Cebr*, 235-84.

[10] Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî* (Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2009), 55-56.

[11] Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Asl*, ed. Mehmet Boynukalın, c. 5 (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 256-264-424-73.

[12] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 2002), 677.

[13] Alaaddin Ebu Bekr b. Mes'ud Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi Fî Tertîbiş-Şerâi'*, c. 7 (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 370.

[14] Râşid, *Rıyadıyyâtü'l-Havârizmi: Te'sîsü İlmi'l-Cebr*, 247.

[15] Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, c. 29 (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1324), 160-61.

[16] Râşid, *Rıyadıyyâtü'l-Havârizmi: Te'sîsü İlmi'l-Cebr*, 244-60.

[17] Serahsî, *el-Mebsût*, 29:161.

Kaynakça

Ayyubi, N. Akmal. "Hârezmî'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı". Çeviren Melek Dosay. *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu*, 1990, 245-51.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 2002.

Cabiri, Muhammed Abid. *Arap Aklının Oluşumu*. Çeviren İbrahim Akbaba. İz yayıncılık; 187. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Hârizmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Musa. *el-Kitâbü'l-Muhtasar fî Hisabi'l-Cebr ve'l-Mukabele - The Algebra of Mohammed Ben Musa al-Khwarizmi*. Editör Fuat Sezgin. Çeviren Frederic Rosen. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1997.

———. *Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukabele*. Mısır, 1937.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî*. Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2009.

Kâsânî, Alaaddin Ebu Bekr b. Mes'ud. *Bedâiü's-Sanâi Fî Tertîbiş-Şerâi'*. C. 7. 7 c. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Râşid, Rüşdî. *Rıyadıyyâtü'l-Havârizmi: Te'sîsü İlmi'l-Cebr*. Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2010.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. C. 29. 30 c. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1324.

Seydişehrî, Mahmud Esad. *Ferâidü'l-Ferâiz*. Dersaâdet: Selânik Matbaası, 1326.

Shawki, Galal S. A., ve Gulal S. A. Shawki. "Formulation and Development of Algebra by Muslim Scholars". *Islamic Studies* 23, sy 4 (1984): 337-52.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. Editör Mehmet Boynukalın. C. 5. 12 c. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Hanefî Hukuk Geleneği İçerisinde Müphem Bir Kavramın İzine Dair: Istılâhlaşma Sürecinde Bir Tahrîc Ürünü Olarak Siyaset

Abdurrahman Huzeyfe Karadeniz

Islami Ilimler Yalova Üniversitesi

ahuzeyfe.karadeniz@yalova.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Siyaset, Te'vîl, Maslahat.

Araştırmanın Konusu

Bu tebliğde Hanefî mezhebinin, mezhep tutarlılığını sağlamada ve Hanefî usulünü tahkim etmede etkili bir şekilde başvurduğu siyaset kavramını kullanım şekli konu edilmiştir. Muahhar Hanefî fukahâsı tarafından bir tahrîc ürünü olarak kullanılan siyaset kavramı ilerleyen süreçte ıstılâhlaşma sürecinin doğal bir sonucu olarak belli tanımlara kavuşmuştur. Şerh literatürü alanında önemli eserler veren Hanefî fakihler, mezhebin ilk dönemindeki uygulamalar ve tartışılan örnekler üzerinden siyaset kavramına belli tanımlar getirmişlerdir. Bazı şârihler kavramı fıkhın belli bir alanına inhisar ederken, bazıları daha geniş kapsamlı değerlendirmiş ve siyaseti bir istinbat tarzı olarak kabul etmişlerdir. Fukahâ arasında adı konmamış bu müphemlik, ilerleyen süreçte kavramın tanımının etrâfını câmi' ağyârını mâni bir karaktere bürünmesine engel olmuştur. Nitekim geç dönem Hanefî fukahâsından sayılan Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563) bu duruma işaret ederek, Hanefî mezhebi meşâyihi tarafından siyaset kavramına dair bir tanımın yapıldığını görmediğini belirtmiştir. Akabinde mezkûr tanımlamaların siyaset kavramını mantık ilmi çerçevesinde had/tanım düzeyinden ziyade resim/betimleme düzeyinde ifade ettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla bu bildiride siyaset kavramını Hanefî hukuk geleneği bağlamında tanımlayan fakihlerin tariflerinin ne derece tutarlı olduğu ve mezhep geleneğini hangi ölçüde yansıttığı konu edilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Muahhar dönem Hanefî fukahâsı tarafından bir tahrîc ürünü olarak vazedilen siyaset kavramı birçok işlevi haizdir. Öncelikli olarak siyaset kavramı Hanefî fakihlerce maslahat, rey ve istihsan gibi usul kavramlarının fürû-i fıkıh alanındaki adı konmamış şekli gibi durmaktadır. Siyaset kavramının konu edildiği meselelerde, Cessâs (ö. 370/981) ve Kudûrî (ö. 428/1037) gibi fakihlerin tahlilleri daima usul kavramları üzerinden şekillenirken Şemsü'l-eimme Serahsî (ö. 483/1090) sonrası bu usul kavramlarına ilave olarak siyaset kavramı da kullanılmaya

başlanmıştır. Bu kavramın tercih edilmesinde gerek Hanefî mezhebinin mezhep tutarlılığını sağlama arzusu gerekse muarız mezhep ulemasının getirdiği usul esaslı itirazlara ikna edici bir cevap bulma isteği etkili olmuştur. Diğer yandan siyaset kavramının meşruiyetini de maslahat, istihsan, rey ve içtihad gibi usul kavramları sağlamıştır. Bu usul kavramları yanında fesad hali, fitne unsuru ve suçu alışkanlık haline getirme gibi kavramlar da siyasetin vazedilmesinde önde gelen sebepler olmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, ilk başta belli başlı haber-i vahid konumundaki rivayetlerin te'vil aracı olarak görülen siyaset kavramının, müstakil bir ıstılah haline gelme sürecini irdelemesi açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan siyaset kavramı, Hanefî usulündeki maslahat düşüncesi ve mübah nazariyesi gibi doktrinlerin somut çıktısı olarak görüldüğünden ayrıca önemlidir. Devlet başkanlarının içtihad yetkisi olarak da düşünülen siyaset kavramı özellikle ceza hukuku alanındaki örnekler üzerinden bakıldığında birçok işlevi yerine getirmiştir. Bu bağlamda fıkıh usulünde mübah alan olarak addedilen yerlerde devlet başkanının tasarruf yetkisinin sınırları, Hanefî fukahâsının siyaset kavramını kullanım şekline etki etmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının şekillendirdiği mezhep sistematiğine aykırı görünen Hz. Peygamber ve sahâbe uygulamalarının te'vil ve tasrihinde siyaset kavramının kullanımını ortaya koymaktır. Söz konusu uygulamalar erken dönem Hanefî fukahâsı tarafından usul temelli kavramlar ile te'vil ve tasrih edilirken özellikle Serahsî'den sonra fakihler usul kavramları yanında siyaset kavramını da repertuarlarına dahil etmişlerdir. Fakihlerin içtihad olgusu üzerinden inşa ettiği istihsan, maslahat gibi usul kavramlarının, muarızlar tarafından esastan kabul edilmediği durumlarda siyaset kullanışlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle dört râşit halifenin uygulamasına dayanan haber-i vâhid düzeyindeki rivayetlerin anlamlandırılmasında siyaset mefhumu tespit edilebildiği kadarıyla Hanefî fukahâsını önemli ölçüde rahatlatmış görünmektedir. Bu çalışmanın diğer bir amacı fukahâ tarafından çerçevesi çizilmeye çalışılan bu kavramın işlevinin ne derece tutarlı olduğunu tespit etmektir. Bir başka maksat ise bu kavrama neden ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktır. Zira Hanefî mezhebince tercih edilmeyen görüşlerin tahlili bağlamında rey, içtihat gibi kavramlar ile "maslahata binaen" gibi kayıtlarla yetinilmeyip, ilave olarak "siyaseten", "siyaset hakkı", "siyaset tariki ile sabittir" gibi kayıtların düşülmesinin temel nedenlerinin tespiti, bir tahrîc ürünü olarak ortaya çıkan siyaset kavramının çerçevesini çizmede önemli rol oynayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın temel kaynaklarını Hanefî mezhebi literatürü içerisinde siyaset kavramına dair tanımlamada bulunan fakihlerin meşhur ve sonraki dönemi etkileyen eserleri teşkil etmektedir. Bu meyanda Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Muhtelifü'r-rivâye*'si, Serahsî'nin *el-Mebsût* ve *Şerhu'l-Câmi'i's-sagīr*'i, Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-hakāik*'i, Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-İnâye*'si, Kuhistânî'nin (ö. 962/1554), *Cami'u'r-rumûz*'u, İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râ'ik*'i, Bedrüddîn Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Binâye*'si, Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr*'i, İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr* ve *Minhatü'l-hâlik*'ı, Trablusî'nin *Mu'inü'l-hükkâm*'ı ve Dede Cöngî'nin (ö. 975/1567) *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye* adlı eseri temel başvuru kaynakları arasındadır. Söz konusu kaynakların referans kabul edilmesinde siyaset kavramına dair müstakil tanımlara yer vermeleri ile kavramın mahiyetini ifade edecek analizlerde bulunmaları etkili olmuştur. Çalışmada ilgili kaynaklarda ifade edilen uygulama ve rivayetlerin analiz ve mukayesesi şeklinde bir metot benimsenmiş olup nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmanın Temel Sonucu/Sonuçları

Öncelikli olarak çalışmanın temel amacı doğrultusunda Hanefî fukahâsı tarafından ifade edilen siyaset tanımları kritik edilmiştir. Bu bağlamda tam teşekküllü bir tanımın *el-Hidâye* şârihlerinden olan Ekmeleddin Babertî'ye ait olduğu kendisinden sonraki fakihler tarafından genellikle kabul görmüştür. Siyaset kavramına dair Hanefî fakihlerin ağırlıklı olarak aktardığı ve *el-İnâye* müellifi Babertî'ye nispet edilen mezkûr tarifin, müellifin eserlerinde bulunmaması tarafımızca tespit edilen en dikkat çekici husus olmuştur. Zira bu tanım Dede Cöngî ve İbn Âbidîn gibi son dönem Hanefî fakihleri tarafından da aktarılan ve fukahâ nezdinde benimsenmiş bir tarif olarak sunulmaktadır. Nitekim konu üzerine çalışılmış birçok tez, makale ve müstakil çalışmalarda Bâbertî'ye atfedilen bu tanımın var kabul edildiği görülmüştür. Halbuki tanımın mahiyeti her ne kadar Hanefî geleneğin yaklaşımını yansıtsa da müellife nispeti hususu göz ardı edilemeyecek bir nitelik arz etmektedir. Diğer yandan İbn Âbidîn ve İbn Nüceym gibi fakihlerin meseleye daha yetkin yaklaştığı ve siyaset kavramının mahiyetini daha iyi tahkik ettikleri görülmüştür. Ulaşılan diğer bir sonuç ise, Hz. Peygamber ve dört halifenin muarız mezhebe mensup fakihlerin amel edegeldikleri ve ağırlıklı olarak ceza hukuku alanındaki uygulamalarının te'vili sadedinde, siyaset kavramı önemli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Ancak Hanefî fakihlerce müftâbih olmayan ve amel edilebilir nitelik arz etmeyen şâz uygulamaların, siyaset kavramı ile temellendirilmesi, bu tikel uygulamaları bir yönüyle

Hanefî mezhebi içinde meşruiyet kaynağı haline getirmiştir. Burada temel kaygı dört râşid halifeden sadır olan uygulamalara kayıtsız kalmama durumudur. Zira mevcut uygulamaların, Hanefîlerce râcih görüşün aksi bir nitelik arz etmesi ve bunların dört halifeye dayanan uygulamalar olması Hanefî fukahâsını bir açmazda bırakmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların, bir yönü ile meşruluğu siyaset kavramı ile ifade edilirken, aynı zamanda yine siyaset kavramı ile bunların tikel, geçici ve arızî hükümler olduğuna vurgu yapılmıştır. Ancak bu durum daha sonraki dönemlerde özellikle ceza hukuku alanında, ilgili rivayetlerin olağanüstü ve özel durumlarda kendilerine kıyas edilebilecek bir asıl/delil konumunda görülmelerine ve o konuda mezhebin tercih ettiği görüşün aksine amel etme düşüncesine kapı aralanmasına sebebiyet vermiştir.

Hanefî hukuk geleneği içerisinde siyaset kavramının kullanım şekli birçok kavram ve konu ile yakından alakalıdır. Özellikle devlet başkanının içtihat yetkisi ve hakkı bağlamında maslahat, istihsan, rey gibi kavramlar ile siyaset kavramının ilişkisi üzerinde daha derinlikli çalışmalar yapılmalıdır. İlave olarak çalışmamamız esnasında mübah kavramının mahiyeti ve siyaset kavramının kullanım alanları üzerine de daha derinlikli çalışmaların yapılabileceği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. 1411/1990. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. t.y. *el-'İnâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye.

Dede Cöngî, Kemâlüddîn İbrâhim b. Bahşî b. İbrâhim. t.y. *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. t.y. *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râ'ik*. Beyrut: Şeriketü Alâaddîn.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. 1423/2003. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyâd: Dârü 'Âlemi'l-kütüb.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed. t.y. *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekāik.* Beyrut: Şeriketü Alâaddîn.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. 1424/2003. *Fethü'l-Kadîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye.

Kuhistânî, Ebü'l-Mekârim b. Abdullah b. Muhammed. 1272/1858. *Câmi'u'r-rumûz fî şerhi'n-Nukāye*. Kalküta: Bulat Matbaası.

Mergīnânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr. t.y. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim. 1426/2005. *Muhtelefü'r-rivâye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. 1402/1982. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. 2021. *Şerhu'l-Câmi'i's-sagīr.* İstanbul: İSAM Yayınları.

Trablusî, Alâüddîn Alî b. Halîl. 1300/1883. *Mu'înü'l-hükkâm fîmâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Mısır. Bulak.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali. 1314/1895. *Tebyînü'l-hakāik fî şerhi Kenzi'd-dekāik*. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-emiriyye.

Nevâzil Dönemi Fetvâ Literatürünün Hanefi Fetvâ Usûlünün Teşekkülüne Ve Gelişimine Etkisi (H. Iv.-X. Yy Arası)

Mehmet Büyükmutu

Temel Islam Bilimleri, Islam Hukuku (Doktora) Marmara Üniversitesi

mehmetbmutu@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Fetvâ Usûlü, Hanefî Mezhebi, Resmü'l-müftî, Mâverâünnehir, Nevâzil.

Bir ictihad hukukundan ibaret olan İslam Hukukunun usul ve fürûya ilişkin kaide ve yöntemlerinde olduğu gibi, fetvâlarında da mezheplerin kendi kurumsal kimliklerini temsil etmesi açısından kendine mahsus bir usûlünün olması kaçınılmazdır. Farklı tarih ve yaklaşımlar ileri sürülüyor olsa da Hanefî mezhebinin *Kitâbü'n-Nevâzil* sonrası teşekkülünü tamamlaması ile birlikte fetvâların *mezhep-taklit* ilişkisi bağlamında kurumsal nitelik kazanması, *mezhep içindeki ictihadların fetvâya dönüşmesi* sürecinde *fetvâya ilişkin usul ve esasları* daha belirgin bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Mezhebin kurumsallaşması ve kurucu imamların *zâhiru'r-rivâye* ve *nâdiru'r-rivâye* eserlerinde ifade ettiği mezhep görüşlerinin hem sağlaması hem de devamlılığının sağlanması anlamına gelen *fetvânın* sonradan ortaya çıkan hususlara mezhep esaslarını merkeze alarak fıkhî cevaplar üretmesi, sonraki dönemlerde fetvâya ait birtakım usul ve esaslara dayalı bir yöntem bilgisine olan ihtiyacı artırmıştır. Mutlak manada müstakil ictihadın yerini *tahrîc* veya *tercih* merkezli mezhep içi istidlal ve fıkhî yorumların alması yahut kurucu imamların ortaya koyduğu usûl anlayışına bağlı olarak yapılan mes'ele veya mezhep merkezli mukayyed ictihadın işlevsellik kazanması; bunlarla birlikte IV. hicrî asırda taklit olgusunun yerleşik hale gelmesi mukallit müftîlerin *mezhebin kurumsal görüşünü temsil eden müftâ bih fetvâların* nasıl ve hangi prensiplere göre verilmesi gerektiğine dair bazı kaidelerin varlığını zorunlu kılmıştır.

Nevâzil dönemini önemli yapan hususların başında *mezhep dinamizmi temsil eder nitelikte fetvâ yazım türüne ait eserlerin ortaya çıkması ve yaygınlık kazanması* gelmektedir. Nitekim bu durum, sonradan ortaya çıkan durumlar karşısında fıkhî bilgiye olan ihtiyacın, *mevcut birikimi muhafaza etmekle birlikte güncel olana cevap vererek karşılanması* kaygı ve refleksiyle fetvâ olgusunun faal olarak kullanıldığını gösteren önemli bir karinedir.

Fetvâ usûlü, omurgası itibariyle iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar, -*ictihad ve istidlal yöntemi haricinde*- mezhebin fetvâya taalluk eden yöntem bilgilerinin tümüne şâmil tercih metotlarını

ihtiva eden resmü'l-müftî kaideleri şeklindeki *teknik-teorik* kısım ve müftî-müsteftî-fetvâ ile alakalı *sorumluluk, hassasiyet, mes'ûliyet ve ehemmiyet-ciddiyet* gerektiren birtakım konuları içine alan *ahlâkî-dînî* kısımdır.

Tarihsel süreçte usûl-ü fetvâ, aralarında bazı nüanslar olmakla birlikte *resmü'l-müftî, edebü'l-fetvâ/müftî* gibi isimlerle bilinmekte ve çoğunlukla birbirinin müradifi olarak kullanılmaktadır. Kavramsal bir yazım türü olarak müstakil hale gelene kadar usûl-ü fetvâ ile alakalı konular ilk dönem eserlerinin kimisinde *resmü'l-müftî, edebü'l-müftî*, *fetvâ ile alakalı tembih ve ikazlar*, *fetvâda ihtiyatlı olma* gibi müstakil başlıklarla ele alınırken kimisinde ise eserin bütünlüğü içinde farklı bölümlerin içinde değinilmiş; hal böyle olunca süreç içerisinde fetvâ usûlünün kavramsal çerçevesi ve buna dayalı olarak muhtevası ile ilgili net bir çerçeve çizilememiştir.

Nevâzil türü eserlerin yazımından itibaren oluşmaya başlayan literatürde müstakil başlıklar halinde yahut eserin bütünü içinde temas edilmek suretiyle ilk nevâzil türü eserden itibaren bazı hususlara yer verildiği görülmektedir. IV. hicrî asırda Ebü'l-Leys es-Semerkandî'den (v. 373/983) X. hicrî asırda müstakil bir Hanefî fetvâ usûlü olan Bedreddin eş-Şuhâvî'nin (v. 984/1576) *et-Tırâzü'l-müzheb* isimli eserine kadar usûlü fetvâ ile alakalı konular *Mahmûd b. İbrâhim el-Hasîrî (v. 500/1107), Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî (v. 556/1161), Sirâceddîn Ömer b. Ali el-Ûşî (v. 575/1179), Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (v.586/1190), Kâdîhân (v. 592/1196), Ali b. Ebî Bekir el-Merginânî (v. 593/1197), Cemâleddîn el-Gaznevî (v. 593/1197), Necmeddin ez-Zâhidî (v.658/1260), Yûsuf b. Ebî Saîd es-Sicistânî (v. 638/1240), Ebû İshâk Necmeddîn et-Tarsûsî (v. 758/1357), Âlim b. Alâ el-Enderpetî (v. 786/1384), Ömer b. Yûsuf (Nebîre-i Ömer) (v. 832/1428-735?), Kemâleddîn İbn Hümâm (v. 861/1457), Kâsım b. Kutluboğa (v. 879/1474), Kadı Ceken el-Gücerâtî (930/1523), Zeyneddîn İbn Nüceym (v. 970/1563), Bedreddîn eş-Şuhâvî (v. 984/1576) ve Mustafa ed-Destinâî (v. IX. yy)* gibi isimler tarafından ele alınmış ve ilgili döneme ait fetvâ literatüründen hareketle müstakil bir yazım türü ortaya çıkmıştır.

Bu eserlerin her birinde fetvâ ve usûlüne dair ele alınan konular kapsam itibariyle aynı hacim ve çerçevede olmamış; kimi eserlerde detaylı olarak ele alınan hususlara başka bir eserde ya değinilmemiş ya da muhtasar olarak temas edilmiştir. Ayrıca her bir eser fetvâ usûlünün hem teorik hem de ahlâkî kısımlarına yer vermemiş; bazı eserler fetvâ usûlünün bu iki alanından birine daha fazla yer verirken diğerini ihtisar olarak ele almakla iktifa etmiştir.

Hanefî fetvâ usûlüne dair önemli kaide ve hususların yer aldığı bu kaynaklarda *fetvâ,* fıkhî bilgi üretmenin önemli durak noktalarından biri olarak görüldüğünden söz konusu eserlerin gerek mukaddimesinde gerekse fetvâya ayırdıkları müstakil başlıklar altında fetvâ usûlüne dair referans niteliğinde bazı bilgiler verilmekte; böylece hem mezhep bütünlüğü korunarak gelenek oluşturma hem de mevcudu muhafaza ederek ihtiyaçlara cevap verebilme şeklinde bazı hususlara temas edilmektedir.

Nevâzil döneminin Hanefî fetvâ usûlüne etkisinin yanı sıra Mâverâünnehir bölgesi imamlarının söz konusu kaide ve prensiplerin oluşmasına gözle görülür derecede katkısı olmuştur. Aralarında İbrâhim el-Hasîrî, Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, Sirâceddîn Ömer b. Ali el-Ûşî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, Kâdîhân, Ali b. Ebî Bekir el-Merginânî, Yûsuf b. Ebî Saîd es-Sicistânî gibi fakihlerin yazmış olduğu eserlerde yer verdiği fetvâ usûlü kaideleri, kendilerinden sonra yazılmış birçok eserde ele alınmış, fetvâ usûlü ile amaçlanan konsensüsün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Buhârâ ve Mâverâünnehir bölgesi, Kûfe'de kurulan bir mezhep olmasına rağmen Hanefî mezhebinin kurumsallaşmasında büyük rol oynamış, Bağdat'ta zayıflamasıyla Mâverâünnehir bölgesinde güçlenmesi paralellik gösteren mezhebin özellikle fetvâ literatürü bu bölge âlimlerinin katkılarıyla belirli bir ivmeye ulaşmıştır. Mezhebin üç temel kaynağından olan *vâkıât-nevâzil* yazım türündeki eserlerin ilki olarak kabul edilen Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v. 373/983) *Kitâbü'n-Nevâzil'i*, bu yazım türü ile alakalı sonraki fakihlerin fetvâ verirken izleyeceği yönteme dair bir usul edinmelerine zemin hazırlarken Semerkandî sonrası telif edilen bölge imamlarının eserleri irticâlî olarak mevcut olan fetvâ usûlü kaide ve prensiplerin tespit ve gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Son tahlilde fetvâ usûlünde dönüm noktası olarak kabul edilen Kâdîhân, kendinden sonraki birçok fetâvâ türü eser müellifini etkilemiş; Kâdîhân'ın ortaya koyduğu usul ve kaideler farklı coğrafya ve eserlerde kabul görmüştür. Bu durum teşekkülü itibariyle fetvâ usûlünde Kâdîhân'ın rolünü bariz şekilde ortaya koymuştur. Hasîrî, Keşşî, Sadruşşehîd ve Attâbî gibi ilk dönem fetâvâ müellifleri ve hukukçularında fetvâ usûlü salt olarak bir yöntem bilgisinden *(müftâ bih görüşün nakli)* ibaret görülmemiş; bilakis *mezhebin değişimi yönetme refleksi, mezhep dinamizminin temin edilmesi, kurumsallaşmanın ortaya konulması ve gelenek-sistem oluşturma hassasiyeti* şeklinde kendini göstermiştir. Bu bağlamda vurguladıkları *salt olarak fıkhî bilgi ve eğitimin yanı sıra tecrübeli ve mahir bir müftîye mülâzemet gösterme (staj) ve kendilerinden fetvâ verme usûlünü öğreneceği bir müftîden ders alma* gibi hususlar, bu konuya dair gösterdikleri hassasiyetin birer yansıması olarak tebarüz etmiştir.

Özetle bu tebliğimizde *fetvâ usûlünün ne olduğu, neyi amaçladığı ve bunlara değinen isimlerin hangi maksadı taşıdıklarından, mezhebin kurumsal bütünlüğünü temsil ve değişimi yönetme istidâtının genel çerçevesinden, ilk örnekleri itibariyle nevâzil türü eserlerde zikredilen fetvâ usûlü kaidelerinin nasıl tesis edildiği ve gelişiminde hangi isim ve eserlerin katkısı olduğundan, fetvâ usûlü konularına değinen müelliflerin birbirlerini nasıl etkilediğinden, literatüre ilk defa giren bazı kaidelerin hangi maksada mebni olarak kendisine yer bulduğundan* söz edilecek; nevâzil döneminde (H. IV) yazılmaya başlayan ve X. hicrî asırda ilk müstakil (monolog) fetvâ usûlüne kadarki süreçte ele alınan hususlara temas edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda tekamülüne kadar geçen süre zarfında gelişim ve değişim gösteren fetvâ usûlü kaidelerinin Hanefî fetvâ usûlü içinde teşkil ettiği konum ve umûmî manada literatürde ifade ettiği anlam resmedilmeye çalışılacak, teşekkülü, terakkisi ve tekâmülü itibariyle fetvâ usûlünün tarihi süreçte kat ettiği merhaleler burada kısaca ele alınmaya gayret edilecektir.

Kaynakça

Semerkandî, Ebü'l-Leys. *el-Fetâvâ min Akvâli'l-Meşâyih.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2017.

Hasîrî, Muhammed b. İbrahim. *Kitâbü'l-Hâvî fi'l-fetâvâ.* Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nr. 549.

Cürcânî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ali. *Hizânetü'l-ekmel.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2015.

Keşşî, Ahmed b. Mûsa. *Mecmû'u'l-Havâdis ve'n-nevâzil ve'l-vâkıât.* Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 278.

Ûşî, Sirâceddîn Ebû Muhammed Ali b. Osman. *el-Fetâva's-Sirâciyye.* Sehârenpûr, Mektebetü'l-İttihâd, ts.

Gaznevî, Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kutsî.* Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2011.

Zâhidî, Necmeddi. *Kunyetü'l-münye,* Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, nr. 368.

Attâbî, Ahmed b. Muhammed. *Fetâvâ Attâbiyye.* Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 1061.

Kâdîhân, Hasen b. Mansûr. *Fetâvâ Kâdîhân.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2009.

Gücerâtî, Kâdî Ceken. *Hizânetü'r-rivâyât.* Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 1520.

Merginânî, Ali b. Ebî Bekir. *et-Tecnîs ve'l-mezîd.* Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2019.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim. *el-Bahru'r-râik.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1998.

Enderpetî, Âlim b. Alâ. *el-Fetâva't-Tatarhâniye,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005.

Semerkandî, Ebü'l-Kâsım. *el-Mültekad.* Yûpi: Dâru'l-Îmân, 2008.

Kâdûrî, Yûsuf b. Ömer. *Câmi'u'l-muzmerâti ve'l-müşkilât.* Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2018.

Sicistânî, Yûsuf b. Ebî Saîd. *Münyetü'l-müftî,* Adana İl Halk Kütüphanesi, nr.37.

Tarsûsî, İbrahim b. Ali. *Enfeu'l-vesâil.* Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 2014.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. Dâru'n-Nûr: Karaçi, 1436.

Kutluboğa, Kâsım b. *et-Tashîh ve't-tercîh.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2002.

Halîlî, Lüey b. Abdürraûf. *Esbâbü udûli'l-Hanefiyye.* Amman: Dâru'l-Feth, 2016.

Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu.* İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Saylan, Şenol. M*uhammed Ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk.* Trabzon İlahiyat Dergisi, Bahar-2019, c. VI, sy. I, 247, 251-254.

Bayder, Osman. *Hanefî Fetvâ usûlü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin "et-Tırâzü'l-Müzheb" Adlı Fetvâ Usûlünün Değerlendirilmesi.* Bilimname Dergisi XXIX, 2015/2, 212, 219-221.

Kırâat Tarihinde İbn Muhaysın'ın Yeri, Hayatı ve Şâz Okuyuşları

Havva Nur Destici

Ilahiyat Fakültesi Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sevilay.hanne@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kâri, Kırâat, Şâz Kırâat, İbn Muhaysın.

Bu çalışmada kırâat tarihinde İbn Muhaysın'ın hayatı, yeri ve şâz okuyuşları araştırılmıştır. Bunun yanında genel bir perspektifle kırâatlerin menşei olarak kabul edilen yedi harf meselesine ve kırâat tarihine değinilmiştir. Şâz kırâat alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde şâz kırâat imamları ile alakalı yapılan çalışmalar kapsamında Mekke kârilerinden biri olan İbn Muhaysın ile alakalı bir çalışma yapılmadığını tespit edilmiştir. Bu bağlamda İbn Muhaysın'ın kırâat tarihindeki yeri ve kırâatı araştırılmış; alana katkı sunmak hedeflenmiştir.

Bu araştırmada kaynak tarama ve veri toplama metoduna başvurulmuştur. Konumuzla ilgili olan dokümanlar taranarak gerekli veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını, Kırâat Tarihi kitapları, Tabakat kitapları, makale ve tezler oluşturmaktadır. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmanın veriler doküman analizi yöntemi ile toplanmış, içerik ve betimsel analizine de başvurulmuştur. Çalışmamızda bu yöntemleri kullanarak Kur'ân ve Kırâat Tarihi, Tabakat kitapları, makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

İbn Muhaysın, şâz kırâat imamları olarak kabul edilen imamlardandır. Mekke kârisi olarak İbn Kesir ile birlikte şöhret bulmasına rağmen onun kıraâtı Mushaf hattına uymadığı için şâz kabul edilmiştir.

Yedi Harf ve Kırâat

Kur'ân'ın nazil olma sureciyle alakalı tarihi plan incelendiğinde Mekke döneminde Kur'ân'ın okunması konusunda herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştı. Ama ne zaman ki İslam davetinin sınırları genişledi, farklı kabilerle temas kuruldu tek lehçe üzere Kur'ân'ın okunması konusunda sıkıntılar yaşandı.(Kaya,2004,s.221) Kur'ân'ın öğrenilmesini ve tatbik edilmesini amaç olarak gören Hz. Peygamber bunun gerçekleşmesi için farklı lehçelerle okunması

konusunda müsaade verilmesini Allah'tan istedi. Bu talebi Allah'ın: "Kur' an yedi harf üzere inmiştir, kolayınıza geleni okuyun" şeklinde karşılık buldu. (Dağ, 2011,s.31-34)

Yedi harf ile alakalı çok sayıda rivayet olmasına rağmen Hz. Peygamberden herhangi bir açıklama bulunmaması konuyu karmaşık hale getirmiş ve farklı görüşler ileri sürülmüştür.(Karaçam, 2015,s.20; Maşalı,2015,s.335) Her ne kadar içerik bakımından biraz farklılıklar olsa da yedi harf hakikatini ifade eden çok sayıda rivayet önde gelen hadis külliyatının içinde yer almaktadır.(Dağ, 2011,s.334)

Yedi Harf ruhsatının veriliş sebebi ile ilgili bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmış açıklamalara baktığımızda bunun Kur'ân'ın telaffuzu noktasından sıkıntı yaşayan ümmetin sıkıntısını gidermekti. Hz. Peygamber (sav.), ümmeti içerisinde yaşlı kadın ve erkeklerin, çocukların, okuma bilmeyenlerin, cariye ve köle gibi kimselerin olmasından dolayı Allah'tan, Kur'an'ın okunuşu noktasında bir zenginlik ve kolaylaştırma talep etmişti. Yüce Allah, Kur'ân'ı okumayı ve öğrenmeyi kullarına hafifleterek, onlara rahmet etmeyi murat etmiştir. Aslında konu ile alakalı tüm rivayetlerde ifade edilenlerin özeti budur.(Çetin,2001,s.57;Karaçam,2015,s.21.)

Hadislerde bahsedilen yedi harf olgusu, Kur'ân'ın farklı okuma biçimlerine işaret eder. Yedi harf, kırâatlerin menşei olarak kabul edilmektedir. (Önen, 2014,s.188) *Yedi harf ve kırâatler arasında bir bağlantı vardır. Kırâatler, daha spesifik bir anlamı ifade ederken yedi harfler daha geniş bir kavramdır ve kırâatleri de içinde barındırır. Özetle, yedi harfler kırâatlerden daha kapsamlıdır.*(Itr, 1988,s.358)

Kırâat İlminin Tarihi

Hz. Peygamber zamanında başlayan kırâatler arasındaki farklılıklar, tâbiun döneminde be sonraki süreçlerde de devam etmiştir. Cebrâil getirdiği vahyi Hz. Peygamber'e büyük bir dikkatle okuyor, o da ashabına aktarıyordu. Hz. Peygamber hayatta olduğu için sahabe Kur'ân'ı bizzat kendisinden öğrenmişlerdi. Ashab da öğrendikleri bu okuyuşları başkalarına naklediyorlardı.(Karaçam,2015,s.61)Sahabeden bir kısmı yedi harften bir harf, bazısı iki, bazıları daha çok harf üzere Kur'ân öğrendikleri için okuyuş tarzları birbirinden farklıydı ve bu hal üzere de farklı beldelere gitmişlerdi. Binâenaleyh onlar, gittikleri yerde Kur'ân'ı farklı olarak okumuş ve öğretmişlerdir. Buna bağlı olarak onlardan kırâat öğrenen tâbiûnun ve sonraki nesillerin de Kur'â okuma tarzları farklılık gösteriyordu.(Karaçam,2015,s.61)

Kırâat ihtilâflarının doğuş sebeplerinden birisi de Hz. Osman Mushafının konumudur. Cumhûr ulema bu mushaflarda yedi harfin bulunduğu görüşünü benimsemiştir. İstinsah edilen mushafların nokta ve harekesiz olmasının nedeni de budur. Böylece sahâbiler, götürdüğü mushafların içerdiği kırâatları o yöre insanına okumuş ve öğretmiş; belde halkı da öğrendiği şekilde kırâatı okumaya devam etmiştir. Tâbiîn neslide kendi bölgelerinde bulunan sahabilerden Kur'ân kırâatlerini öğrenmiş, onlardan sonra gelen nesilde tabiîinden aynı şekilde öğrenmiş ve meşhur kırâat âlimlerinin ortaya çıkmasına kadar bu durum devam etmiştir.(Karaçam, 2015,s.62)

Kırâat bilginleri çoğalıp muhtelif yerlere dağıldılar. İmamlar birbirini izledi, tabakaları bilindi, çeşitli temayüzlerle birbirlerinden ayrıldılar. Liyakat vasfına sahip olmayan insanlar ortaya çıkıp mütevatir olmayan kırâatlerle okuyarak Müslümanları ihtilafa düşürdüler. Bundan dolayı âlimler sahih kırâatlerle, meşhur, şâz ve merdud kırâatlerin arasını ayıracak usuller ortaya koydular, kırâatlerin senetleri, rivayet, tarik ve vecihleri de ortaya çıktı.(İbnü'l-Cezerî,1,s.9)

Böyle tarihi bir seyir içinde -Hicri II.asırda -İslam şehirlerinde kurralardan bir kısmı kırâat, zabt, adalet, emanet, gibi sebeplerle diğer kurralara göre bulundukları yerlerde daha meşhur oldular; o beldenin halkı da onları takip edip kendilerine önder kabul etti ve onlardan öğrendikleri kırâatleri onlara nispet etmeye başladılar.(Çetin, 2010,s.220)

Hicri III. asrın başlarında da kırâatlerin imamlara nisbetle toplanması çalışmaları başlamıştır. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/838)'ın kırâat ilmiyle alakalı ilk eser veren kişi olduğu tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Eserinde yirmi beş imamın okuyuşuna yer vermiştir.(Albayrak,2001:29) Daha sonra Ebû Hâtim es-Sicistânî(ö. 255/ 868), Ahmed b. Cübeyr (ö.258/871), İbnü Cerîr et-Taberî (ö.310/922)onun izinden gitmiştir.(Taberî, el-Câmiu'l Beyân'da yirmi imam ve kıraatten, Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm ise yirmi beş imam ve kırâatten bahsetmektedir.(İbnü'l-Cezerî,1,s.34)

Kırâat tarihinde İbn-i Mücahid (ö.324/936) yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. O, "*Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*" adlı eseriyle Müslümanlar nezdinde çok kabul gören yedi kırâati bir araya getirmiştir. İbn Mücahid'in tasnifine göre, Mekke'de Abdullah b. Kesîr (ö.210/737), Medine'de Nâfi (ö.169/785), Şam'da İbn Âmir (ö.154/770), Basra'da Ebû Amr (ö.154/770), Kûfe'de Âsım (ö.127/744), Hamza (ö.188/803) ve Kisâî (ö.189/804) yedi kırâat imamıdır.(İbnü'l-Cezerî,1,s.34; Çetin,2010,s.221)

en-Nisaburî (ö.381/992) de "*el-Ğaye fi'l- kırâati'l-aşr*" isimli eseriyle bu yedi kırâate Ebû Ca'fer (ö.130/747), Ya'kûb el-Hadramî (ö.205/820) ve Halefu'l-Âşir (ö.229/844)'in kırâatlarını ekleyerek onlu sistemi ortaya koymuştur..(Kılıç,2017,s.14) Bu imamların kırâatlerinin de diğerleri gibi mütevatir olduğunu söyleyen Hicri 9.asırda İbnü'l Cezerî'dir. Bu konuda İbnü'l Cezerî, bu kırâatlerin kesinlik noktasında birbirinin aynı olduğunu, on kırâatın sahih kırâat unsurlarını taşıdığını, insanların onların kırâatını benimseyip kabul ettiğini ifade etmektedir.(İbnü'l-Cezerî,1,s.41-46)

On dörtlü kırâat sistemine eklenen İbn Muhaysın, el-Yezîdî, el-Hasen, ve A'meş'in kırâatleri ise şâz kırâatler olarak kabul edilmiş, şâz kırâatler le alakalı yazılan eserlerde yer verilmiştir.(Benna,1987:1,s.72; Zürkânî,1995:1,s.340)

İbn Muhaysın'ın Hayatı ve Şaz Okuyuşları

Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî.(Altıkulaç,1999,s.209-210) Ebü'l Kâsım el- Hüzelî'nin verdiği bilgiye göre 123(741) yılında vefat etmiş olup bu tarih diğer kaynaklarda da geçmektedir. Sıbtu'l-Hayyât ve Ebû Abdullah el- Kassâ'ın onun 122 (740) yılında vefat ettiğini söyler.İbn Muhaysın'ın râvileri Bezzî ve İbn Şenebûzdur. (İbnü'l-Cezerî, 2006:2,s.148; Zehebî, 1995:1,s.223)

İbn Muhaysın'ın, kırâatı Said b.Cübeyr, Mücahid b. Cebr, Abdullah b. Abbas'ın

mevlası Dirbâs' tan aldığı kaydedilmektedir.(İbnü'l Cezerî,2006:2,s.148; Zehebî,1997:1,s.89)

Mekke kurrası olarak İbn Kesir ile birlikte zikredilen İbn Muhaysın, kırâatını Arap dili mezheplerinden birine uygun olarak belirlemiş, belde halkı onun kırâatı üzerinde içmâa etmemiş, İbn Kesir'in kıraatı üzerinde icma etmişlerdir. Böylece İbn muhaysın'ın kırâatı okunmamıştır.(İbnü'l-Cezerî, 2006:2,s.148)

Şâz Okuyuşları

" إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا " *"Allah bir sivrisineği, ondan daha da*

ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."(Bakara 2/26) ayetinde geçen " يَسْتَحْيِۦ لا" kelimesini İbn Muhaysın hâ harfinin kesri, meksur yâ'yı da hazfederek " لايَسْتَحِى " şeklinde okumuştur.(Kabâkabî,1423,s.266)

" أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ " *"Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip*

oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz"(Yusuf 12/12) ayetinde geçen " يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ" kelimesini İbn Muhaysın ayn'ın kesri ve nun ile " نَرْتَعِ وَنَلْعَبْ" şeklinde okur.(Kabâkabî,456)

" قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَن يَطْغَى " *Musa ve Harun şöyle dediler: Ey Rabbimiz!*

Şüphesiz biz onun bize karşı aşırı davranmasından yahut azmasından korkuyoruz."(Tâhâ 20/45) ayetinde geçen " يَفْرُطَ " *ifa*desini İbn Muhaysın râ harfinin ile fethası "يَفْرَطَ" şeklinde okumuştur.(Kabâkabî,1423,s.521)

Kaynakça

Benna Ahmed b. Muhammed. (1407/1987). *İthâfü fuzalâil- beşer* .(Şaban Muhammed İsmail (ed.);

Kahire: Mektebetü'l- Külliyyeti'l- Ezheriyye

Çetin Abdurrahman. (2001). *Kıraatların Tefsire Etkisi*, İstanbul:Marifet Yayınları.

Çetin Abdurrahman. (2002).*Kur'an Kıraatlarına Yönelik Oryantalistik Yaklaşımlar. Marife Birimsel Birikim*, *2*(3), 65–106.

Çetin Abdurrahman. (2010). *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Ve Kıraatlar*.İstanbul:Ensar Yayınları https://www.ptonline.com/articles/how-to-get-better-mfi-results

Dağ Mehmet. (2011). *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*. İstanbul:İsam Yayınları

Itr Hasan Dıyauddîn. (1409/1988). *el-Ahrufu's-Seb'a*. Beyrut:Daru"l-Beşşâri'l- İslamiyye

İbnü'l-Cezerî Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed(1427/2006). *Ğayetü'n-Nihaye Fi Tabakati'l-Kurra* (Gotthelf Bergstrasser(ed.)); Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- Ilmiyye.

İbnü'l-Cezerî Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. (n.d.). *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn* (Imran Muhammed b.Ali (ed.)).Beyrut.

Kabâkabî Şemseddîn Muhammed b.Halil. (1424/2003). *İzâhü'Rumuz ve Miftâhü'l- Künûz* (Şükrü

Ahmed Halid (ed.); Ürdün:Dâru Ammar.

Karaçam İsmail. (2015). *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul:İfav Yayınları.

Kaya Osman. (2004). Kuran'inYedi Harf Üzeri İndirilmesi Ve Ahrufu'S-Seb'a (Yedi HarfMeselesi). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 219–244. http://dergipark.gov.tr/cuifd/issue/4301/255987

Kılıç Mehmet. (2017). *Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi,Yalova Üniversitesi, Yalova.

Maşalı Mehmet Emin. (2015). *Kur'an'ın Metin Yapısı* ,Ankara:Otto Yayınları.

Önen Hacı. (2014). Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar. *Dicle Üniversiesi İlahiyat Fakültesi*, 6(11), 182–193.

Yerlikaya Cafer. (2021). *Kiraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Zürkâni Muhammed Abdulazim. (1415/1995). *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*.(Zemerlî Fevvaz Ahmed(ed.)). Beyrut:Dâru'l- Kitâbü'l Aziz.

Zehebi Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b.Osman. (1417/1995). *Ma'rifetü'l-Kurrai'l- Kibar Ale't-Tabakat ve'l-A'sar* .(Altıkulaç Tayyar (ed.)).

Zehebi Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b.Osman.(1418/1997). *Tabakatü'l-Kurra* (Han Ahmed (ed

24. Oturum

Sosyoloji

Oturum Başkanı : Merve Akkuş Güvendi

Salon 3

17 Kasım Cuma

11:00-12.30

Hanife Sena Gür

Spor Salonlarına Giden Erkeklerin Spor Yapma Pratikleri Ve Mahremiyet Dönüşümleri

Kübra Çamurdaş

Mekânın Kapitalistleşmesi Ve Kültürel Dönüşüm: Eski Mardin Esnafı Örneği

Bilal Çavdar

Türkiye'de Mekan Sosyolojisi'ne İlişkin Bilimsel Harita İncelemesi

Mehmet Öcal

Bourdıeu'nün Hukuk Sosyolojisi: Hukukçular, Hukuk Mücadeleleri Ve Hukuk Alanının Oluşumu

Spor Salonlarına Giden Erkeklerin Spor Yapma Pratikleri ve Mahremiyet Dönüşümleri

Hanife Sena Gür

Sosyoloji Selçuk Üniversitesi

hanifessena@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Beden, Spor, Mahremiyet.

Kentsel hayatın önemli faaliyet alanlarından biri de sporken bedensel güzelliğin, estetiksel duruşun ve sağlıksal durumların kaygısı hızla artmaktadır. Toplum bedenin güzelleştirme üzerinde belirli sosyal kabul ortaya koymuştur. Bazı estetik alanlara girilmesi bedensel durumlar, toplumsal konumlarına göre faaliyetlerini şekillendirmiştir. Statü olarak konumlandırılan spor sektörü giderek her kesimin alabileceği bir alana dönüşmesi para ve zamana göre kişilerin hayatlarında aktif yer almasına yol açmıştır. Verilen görsel medya üzerinden kalıplaşan estetik standartları fit, çekici, sağlıklı olarak evrensel bir yapıya dönüşmüştür. Spor salonlarına erkeklerin daha çok katılımı sağlaması konuyu erkekler üzerinden bakılmasına yol açmaktadır. Bireylerin benliklerini oluştururken özel, kişisel alanlarını kontrollü ifşa etmeleri mahremiyet olarak sınırlandırılmıştır. Mahremiyet algısı kapitalist sistemin etkisiyle ve teknolojinin gelişmesi beraber dönüşmüş ve mekânsal sınırlılıkları değişime uğramıştır. Bireyler bu değişimlerle beraber bulunmuş oldukları çevreden etkilenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Sürekli evrilen mahremiyet alanı ve toplumsal alan birbirileriyle bütünleşmeye başlamış, mahremiyet bazı durumlarda kamusala evrilmiştir. Erkekler spor salonuna giderken bedenin gurur verici kaslı, güçlü, etkileyici duruşu üzerine teşhirciliği arttırmış, ideal ölçüler sınırlandırılmıştır. Teşhir alanına giren mahremiyet kamusallaşırken insanların zihin yapısında risk, belirsizlik, güvensizlik gibi alanların kaybolduğu açığa çıkartılmıştır. Metalaşan birey seçimlerini ne ölçüde kullanabileceği dikkat edilmiştir. Erkekler üzerinde görünüş bir statü sağladığından spora yönelimlerinde daha etkindir. Toplumsal olarak kadınların görseli önemliyken zamanla erkekler içinde kalıplar değişmiş iş hayatlarının ya da içinde bulundukları temponun arta kalan kısımlarında spor üzerine yönelimler artmıştır. Spor yeni sosyal sermayeleri beraberinde getirirken spor salonları içerisinde spora olan teşvik daha hızlı sağlanabilmiştir. Kapitalist sistem bedeni tüketmeye yönelik şekillendirmeye başlamıştır. Vücut yapılarında ki değişim kişilerin mahrem alan olan bedenlerini kamusal hale getirmelerine denetimin/ gözetimin denetlenen tarafından meşrulaştırılmasına yol açmıştır. Sosyal medya alanlarında, gündelik hayattaki kıyafetlerinde

dönüşüm teşhircilik açığa çıkmıştır. Beden kültür ve tüketim alanında rızaya dayalı olarak sergilenmesi çevrelerinde bulunan insanlar tarafından normalleştirilmesiyle de açığa çıkartılabilmiştir. Reklamlar, diziler, filmler, gibi sektörün bazı kısımlarında fiziksel modellerin tüketme döngüsüne nasıl dahil edilmesi gerektiği gösterilmiştir. İnsan bedeninin tüketim olarak kullanılması erkeklerin bedensel değişimlerinde ifşalarının arka planında ki kısımdır. Ataerkil toplumda erkeklerin mahrem alanlarındaki baskılar kadınların baskılarından daha az olması, özgürlük alanlarını arttırırken mahremiyetin ifşasına ve değişimine daha kolaylık sağlamıştır. Normların çizilmesini sağlayan din, gözetim, küresel göstergeler enformasyon toplum içerisinde değişikliğe uğradığından anlam ve ifadelerde dönüşmüştür. Erkeklerin spor salonlarına gitme eylemleri sadece bedensel değişim nedeniyle değil içinde bulundukları streslerin azalmasına daha pozitif ve daha özgüvenli olabilmelerini sağlamıştır. Spor yapmak sağlıklı ve özgüvenli olabilmeleri açısından önemliyken çevrenin etkisiyle manasında değişimler yaşanmıştır. Bazı noktalarda kontrol edilemez şekilde sporun bağımlılık yaptığı ve bu bağımlılık nedeniyle kontrol dışı spor eğilimleri de gerçekleşebilmektedir. Spor yapan erkeklerin daha çok bekar ve öğrenci olmaları dikkat çekmiştir. Bekar ve öğrencilerin bedenlerini teşhir etmekte daha etkin olduğu dikkat çekmiştir. Şeffaflaşan beden diğer insanlar üzerinde de normalleştirilmeye geçilmiştir. Kişisel sınırların fululaşıp geçirgenleştiği hususi bir yatkınlık açığa çıkartılmıştır. Sosyal ağların kişinin egosuna doğrudan hitap etmesi nedeniyle paylaşım duygusunu tetiklemesine yol açmıştır. Sosyal medya da mahremiyet alanın kolaylıkla mekânsal taşınmasına ve değişmesine neden olmuştur. Bireylerin sporu nasıl anlamlandırdığı, spor yapma amaçlarına göre değişim, sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi sporun sosyolojik analizinde önem kazanmıştır. Amaç toplumda erkeklerin bedenlerini idealize ederek şekillendirmesindeki etkenleri fark etmek ve mahremiyet alanlarının toplumsallaşmasındaki nedenleri incelemektir. Araştırma kapsamında Konya' da spor salonlarına aktif giden 10 erkek üzerinden görüşme yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılması ve derinlemesine görüşme tekniğiyle veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda erkeklerin bedenlerini kamusallaştırarak statü sahibi olmaları ve spor salonlarıyla birlikte bedenleri üzerinden kıyaslamaya girdikleri geliştirdikleri vücutlarını teşhir etmekte sakınca görmedikleri belirlenmiştir. Bekar erkeklerin ifşa konusunda daha cüretkar oldukları, mahremiyet alanlarının daha kolay esneyebildiği açığa çıkartılmıştır. İyi görünen bedenin saklanması gerekmediğini ve paylaşıma açık olması diğer insanların teşvikine yol açabileceğini bundan dolayı yeni bir toplumsal baskının rotaya çıkartıldığı belirlenmiştir. Bedenin duruşu, rengi, farklı göstergeleri bazılarını ötekileştirirken mahrem alanın ötekileşen insanlar üzerinde daha aktif rol oynadığı görülmüştür. Güzelleşen bedenin saklanması kabul edilmemiştir.

Spor Salonlarına Giden Erkeklerin Spor Yapma Pratikleri ve Mahremiyet Dönüşümleri

Kentsel hayatın önemli faaliyet alanlarından biri de sporken bedensel güzelliğin, estetiksel duruşun ve sağlıksal durumların kaygısı hızla artmaktadır. Toplum bedenin güzelleştirme üzerinde belirli sosyal kabul ortaya koymuştur. Bazı estetik alanlara girilmesi bedensel durumlar, toplumsal konumlarına göre faaliyetlerini şekillendirmiştir. Statü olarak konumlandırılan spor sektörü giderek her kesimin alabileceği bir alana dönüşmesi para ve zamana göre kişilerin hayatlarında aktif yer almasına yol açmıştır. Verilen görsel medya üzerinden kalıplaşan estetik standartları fit, çekici, sağlıklı olarak evrensel bir yapıya dönüşmüştür. Spor salonlarına erkeklerin daha çok katılımı sağlaması konuyu erkekler üzerinden bakılmasına yol açmaktadır. Bireylerin benliklerini oluştururken özel, kişisel alanlarını kontrollü ifşa etmeleri mahremiyet olarak sınırlandırılmıştır. Mahremiyet algısı kapitalist sistemin etkisiyle ve teknolojinin gelişmesi beraber dönüşmüş ve mekânsal sınırlılıkları değişime uğramıştır. Bireyler bu değişimlerle beraber bulunmuş oldukları çevreden etkilenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Sürekli evrilen mahremiyet alanı ve toplumsal alan birbirileriyle bütünleşmeye başlamış, mahremiyet bazı durumlarda kamusala evrilmiştir. Erkekler spor salonuna giderken bedenin gurur verici kaslı, güçlü, etkileyici duruşu üzerine teşhirciliği arttırmış, ideal ölçüler sınırlandırılmıştır. Teşhir alanına giren mahremiyet kamusallaşırken insanların zihin yapısında risk, belirsizlik, güvensizlik gibi alanların kaybolduğu açığa çıkartılmıştır. Metalaşan birey seçimlerini ne ölçüde kullanabileceği dikkat edilmiştir. Erkekler üzerinde görünüş bir statü sağladığından spora yönelimlerinde daha etkindir. Toplumsal olarak kadınların görseli önemliyken zamanla erkekler içinde kalıplar değişmiş iş hayatlarının ya da içinde bulundukları temponun arta kalan kısımlarında spor üzerine yönelimler artmıştır. Spor yeni sosyal sermayeleri beraberinde getirirken spor salonları içerisinde spora olan teşvik daha hızlı sağlanabilmiştir. Kapitalist sistem bedeni tüketmeye yönelik şekillendirmeye başlamıştır. Vücut yapılarında ki değişim kişilerin mahrem alan olan bedenlerini kamusal hale getirmelerine denetimin/ gözetimin denetlenen tarafından meşrulaştırılmasına yol açmıştır. Sosyal medya alanlarında, gündelik hayattaki kıyafetlerinde dönüşüm teşhircilik açığa çıkmıştır. Beden kültür ve tüketim alanında rızaya dayalı olarak sergilenmesi çevrelerinde bulunan insanlar tarafından normalleştirilmesiyle de açığa çıkartılabilmiştir. Reklamlar, diziler, filmler, gibi sektörün bazı kısımlarında fiziksel modellerin tüketme döngüsüne nasıl dahil edilmesi gerektiği gösterilmiştir. İnsan bedeninin tüketim olarak kullanılması erkeklerin bedensel değişimlerinde ifşalarının arka planında ki kısımdır. Ataerkil toplumda erkeklerin mahrem alanlarındaki baskılar kadınların baskılarından

daha az olması, özgürlük alanlarını arttırırken mahremiyetin ifşasına ve değişimine daha kolaylık sağlamıştır. Normların çizilmesini sağlayan din, gözetim, küresel göstergeler enformasyon toplum içerisinde değişikliğe uğradığından anlam ve ifadelerde dönüşmüştür. Erkeklerin spor salonlarına gitme eylemleri sadece bedensel değişim nedeniyle değil içinde bulundukları streslerin azalmasına daha pozitif ve daha özgüvenli olabilmelerini sağlamıştır. Spor yapmak sağlıklı ve özgüvenli olabilmeleri açısından önemliyken çevrenin etkisiyle manasında değişimler yaşanmıştır. Bazı noktalarda kontrol edilemez şekilde sporun bağımlılık yaptığı ve bu bağımlılık nedeniyle kontrol dışı spor eğilimleri de gerçekleşebilmektedir. Spor yapan erkeklerin daha çok bekar ve öğrenci olmaları dikkat çekmiştir. Bekar ve öğrencilerin bedenlerini teşhir etmekte daha etkin olduğu dikkat çekmiştir. Şeffaflaşan beden diğer insanlar üzerinde de normalleştirilmeye geçilmiştir. Kişisel sınırların fululaşıp geçirgenleştiği hususi bir yatkınlık açığa çıkartılmıştır. Sosyal ağların kişinin egosuna doğrudan hitap etmesi nedeniyle paylaşım duygusunu tetiklemesine yol açmıştır. Sosyal medya da mahremiyet alanın kolaylıkla mekânsal taşınmasına ve değişmesine neden olmuştur. Bireylerin sporu nasıl anlamlandırdığı, spor yapma amaçlarına göre değişim, sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi sporun sosyolojik analizinde önem kazanmıştır. Amaç toplumda erkeklerin bedenlerini idealize ederek şekillendirmesindeki etkenleri fark etmek ve mahremiyet alanlarının toplumsallaşmasındaki nedenleri incelemektir. Araştırma kapsamında Konya' da spor salonlarına aktif giden 10 erkek üzerinden görüşme yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılması ve derinlemesine görüşme tekniğiyle veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda erkeklerin bedenlerini kamusallaştırarak statü sahibi olmaları ve spor salonlarıyla birlikte bedenleri üzerinden kıyaslamaya girdikleri geliştirdikleri vücutlarını teşhir etmekte sakınca görmedikleri belirlenmiştir. Bekar erkeklerin ifşa konusunda daha cüretkar oldukları, mahremiyet alanlarının daha kolay esneyebildiği açığa çıkartılmıştır. İyi görünen bedenin saklanması gerekmediğini ve paylaşıma açık olması diğer insanların teşvikine yol açabileceğini bundan dolayı yeni bir toplumsal baskının rotaya çıkartıldığı belirlenmiştir.

Kaynakça

Aksan, D. (1998). "Mahremiyet". Türk Dil Kurumu Sözlüğü. 2. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Castells, Manuel (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi. Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Hacısoftaoğlu, İlknur ve Bulgu Nefise (2012). Kadınlar ve Egzersiz: Aerobik Egzersizin Çatışmalı Anlamları. Spor Bilimleri Dergisi 23 (4): 177–194. Herkes İçin Spor Federasyonu (http://www.his.gov.tr/herkes-icin-spor.html/28 Ekim 2017'de erişildi).

Işık, Emre (1998). Beden ve Toplum Kuramı. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Foucault, Michel (2013). Cinselliğin Tarihi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Er, Yusuf (2015). Aerobik Antrenmanlarının Beden Algısı Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Aktaş, C. (1995). Mahremiyetin Tükenişi. İstanbul: Nehir Yayınları.

Mekânın Kapitalistleşmesi ve Kültürel Dönüşüm: Eski Mardin Esnafı Örneği

Kübra Çamurdaş

Sosyoloji / Samsun Üniversitesi

kubra.cmrds@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Mardin, Esnaf, Kültürel Dönüşüm, Kapitalistleşme.

Mardin çok kültürlü olması, birçok dine ev sahipliği yapması ve zanaatlarıyla pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada Eski Mardin (1. Cadde) çarşı esnafının birbirleriyle ve müşteriyle ilişkileri kimlik ve tüketim kültürü göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Çok kültürlülüğü ve tarihi yapısıyla öne çıkan Mardin'de çarşı esnafı yaşanan nüfus artışı, çıraklık veya dükkanın el değiştirmesi ve satış yapılan kitlenin belirgin olarak turiste yönelmesiyle değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerin tespit edilmesi ve mekânın kültürel kimlik ilişkisinin örneklem üzerinden ortaya konulması araştırmanın konusudur. Çalışmada esnafın farklı dinlere sahip olmasının yanında etnik farklılıklarıyla da birbirleriyle olan ilişkilerinde ve tüketim kültürünün esnaf üzerindeki etkisinde geçmişten günümüze değişim olup olmadığı ele alınmıştır. Turizm şehri olan Mardin'de mekânın kültür ilişkisiyle Eski Mardin çarşısında esnafın güncel hafızası, aidiyet hissi, çeşitli din, mezhep ve kültürlere sahip esnafın birbiriyle etkileşimi önem arz eder. Bu kültürel değişimlerin şehrin yerli ve yabancı turist artışıyla birlikte farklılıklarının ortaya konulması araştırmanın amacıdır.

Mardin'deki kültürel kimlikler din (Hıristiyan, Müslüman), köken (Arap, Kürt, Türk, Süryani) ve aşiretler olarak tasnif edilebilir. Buna göre yerli esnafla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış, din olarak Müslüman ve Süryani esnaf ilişkileri, etnik olarak Türk, Kürt ve Arap (Mardin Arabı ve Suriye Arabı) 15 esnafın etkileşimi sorgulanmıştır. Örneklem çeşitliği için birçok meslek ve yaş grubundan esnafla Temmuz 2023'te izin alınarak görüşme yapılmıştır. Genç, yetişkin ve yaşlılarda kuşak farkı gözetilerek esnaflık kültür geçişkenliği ve farklılıkları incelenmiştir. Kimlik, bireyleri diğerlerinden ayıran ögeler şeklinde ifade edilirken kültürel kimlik dahil olunan kültürün dile getirilmesi veya yansıtılması olarak ele alınır. Sosyal bilimlerde kimlik ve kültür kavramları çok tartışılan başlıklardandır. Kapitalizmle birlikte hızla artan tüketim-üretim, müşterinin tek tipleştirilmesi, hazzın kısa sürmesi, standart tüketim odaklı alışveriş yapılması ve aldatmacayla yoksunluk yaşatılarak bireylerin ürün almaya istek duymasının sağlanmasıyla pazarlama söz konudur. Tüketim kültürü tüketiciyle ürün veya

hizmet arasında bağ kurarak imaj ve sembollerin öne çıkarılmasıyla oluşur. Sosyal onay kazanmak isteyen tüketicinin tüketimi bireysel bir ihtiyaçtan çıkararak tüketerek varolan konuma geçirdiği görülür. Eski Mardin 1. Cadde üstündeki dükkanların öne çıkan ürünlerle doldurulması, yan yana aynı ürünleri satan esnafın rekabete girmesi, özellikle sosyal medya veya dizilerle popülerleşen bir ürünün bir anda neredeyse tüm dükkanlarda bulunması kültür endüstrisinin ve tüketim kültürünün yansımalarından bazılarıdır. Bunun üzerine araştırmaya göre yeni açılan veya el değiştiren birçok dükkan, mekânın turistik olmasına dayanarak işe başlamaktadır. İşler olmayan kasetçi, kalaycı veya yerli halkın gündelik işleri için olan dükkanlar zamanla halkın çoğunluğunun yaşamaya başladığı Yenişehir'e taşınmış, kapatılmış veya el değiştirmeye gitmiştir.

Son yıllarda Mardin Merkez'in en işlek caddesi 1. cadde Eski Mardin'de esnaf değişiminin belli başlı öne çıkan dükkanlara dönüşmesi, satış politikalarının yerli esnaf ağırlığından turiste yönelmesi, Suriye kökenlilerin esnafa katılması, zanaat esnafının ve atölyelerin, dükkanları hazır ürünlere bırakıyor olması değişimi göstermektedir. Buna göre esnaftaki çeşitliliğin artmasına rağmen görünürdeki dükkanların tek tip hazır ürün satışı yapması oldukça önemlidir. Görüşmelerde turizm ile artan tüketim ve moda odaklı tek tip satış yapılması birçok esnaf tarafından dile getirilmiştir. Sabuncu, kuyumcu, kahveci, otantik ürünler ve kolayca tüketilebilen Mardin'e özel olduğu iddia edilen yiyeceklerin satışı bazı yerli esnaf tarafından eleştirilmiştir.

Yerli halkın çoğunluğunun bir süre yaşadığı bir yer olan Eski Mardin 1.cadde etrafındaki taş evlerdeki aileler zamanla su, soba ve doğalgaz sıkıntısıyla apartmanlara geçmiştir. Bazı aileler de turist artışından kaynaklı trafik ve eğlence mekanlarının artmasıyla yer değiştirmeye gitmiştir. Boşalan taş evler ise genel olarak otel, butik veya çok satılan ürün dükkanlarına dönüşmüştür. Ayrıca çalışmada zanaat ve diğer meslekler arasında farklılıklar gözlenmiştir. Zanaat sahibi esnaf, pazarlama dışında üretim de yaptığı için çırak problemi bulunmaktadır ve eskiye göre müşterilerde ve dükkan sayısında azalma görülmüştür. Yaşlı esnaf gençlerin zanaat gerektiren işlerde çalışmak istemediği, zor olarak nitelendirdiği ve kolay işlere yöneldiğini ifade etmiştir. Eğitim de bu noktada esnafın çırak probleminin sebebi olarak gösterilmiştir. Eğitimin öncelendiği başarı sağlanmazsa ikincil olarak mesleği yapabilecekleri dile getirilmiştir. Yaşlı esnaf gelenek ve zorluklardan söz ederken genç esnaf mekanın turistik değeri üzerinden değerlendirme yapmıştır. Genç esnaf bu bağlamda yenilik ve canlılık aramaktadır. Ayrıca kadın esnaf sayısının çok az olduğu görülmüştür. Yaşlı esnaf daha önce

bu sayının çok daha fazla olduğunu ve zanaat sahibi birçok kadının dükkanları erkeklere devrettiğini söylemiştir. Görüşme yapılan genç esnafın genellikle yaz tatillerinde çıraklık yaptığı ve üniversite mezunu oldukları görülmüştür.

Araştırmaya göre Eski Mardin esnafındaki kuşak farklılığı kültürel kimlik ve çalışma motivasyonunda da değişimi ortaya koymuştur. Buna göre yaşlı esnafta memleket aidiyeti daha belirginken genç esnafın dükkan tutması genellikle şehrin turizm şehri olmasından kaynaklanmaktadır. Yaşlı esnafın diğer esnafı, çevreyi ve şehri bilme düzeyi daha yüksekken genç nesil birbirini iş arkadaşlığı dışında neredeyse tanımamaktadır. Pazarlamayla birlikte atölyelerin kapatıldığı, ünlenen ürünlerin el yapımı iddiasının aksine hazır ürünlerin satışına geçildiği görülmektedir. Çok kültürlülüğü, eskiyi andırması ve tarihi yapısıyla öne çıkarılan Mardin şehrinin kültür endüstrisinin bir parçası olarak özgün değerini kaybetmeye başladığı ve atölye, zanaat gibi alanlarda devam edenler olmadığı sürece bu alanın tamamen yok olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

Adorno, Theodor W. *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. Çeviren Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, ve Elçin Gen. İstanbul: İletişim, 2011.

Akto, Akif. "Birlikte Yaşamaya Yönelik Değerlerin Müslüman ve Hristiyanlar Arasında Gerçekleşme İmkânı (Mardin İli Örneği)". *Değerler Eğitimi Dergisi* 12, sy 27 (01 Haziran 2014): 41-73. https://dergipark.org.tr/en/pub/ded/issue/29172/312390.

Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. Çeviren Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Aydemir, Vehbi. "Çokkültürlü Kent Örneğinde Mardin: Sosyolojik Bir Değerlendirme". Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2021.

Baudrillard, Jean. *İmkânsız Takas*. Çeviren Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Baudrillard, Jean. *Nesneler Sistemi*. Çeviren Oğuz Adanır ve Aslı Karamollaoğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2011.

Baudrillard, Jean. *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Çeviren Oğuz Adanır. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2016.

Baudrillard, Jean. *Tüketim toplumu*. Çeviren Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Bauman, Zygmunt. *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. Çeviren Ümit Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Bauman, Zygmunt. *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. Çeviren F. Doruk Ergun. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Berger, Peter L., ve Samuel P. Huntington, ed. *Bir Küre Binbir Küreselleşme*. Çeviren Ayla Ortaç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Çağan, Kenan. *Popüler Kültür ve Sanat*. Ankara: Altınküre Yayınları, 2003.

Davutoğlu, Sedat. "Değişen Yerleşim Alanlarına Göre Kent Bilinci: Mardin Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2008.

Doytcheva, Milena. *Çokkültürlülük*. Çeviren Tuba Akıncılar Onmuş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Hobsbawm, Eric J. *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*. Çeviren Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Horkheimer, Max, ve Theodor W. Adorno. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çeviren Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.

Kartarı, Asker. *Farklılıklarda yaşamak*. Ankara: Ürün Yayınları, 2001.

Küçük, Murat. "Aidiyetin Mekânı: Mardin'de Kimlik ve Mekânın Değişimi". *İdealkent* 4, sy 9 (31 Mayıs 2013): 114-37. https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36682/417576.

Lévi-Strauss, Claude. *Irk, Tarih ve Kültür*. Çeviren Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çeviren Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Ritzer, George. *Toplumun McDonaldlaştırılması*. Çeviren Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Robertson, Roland. *Küreselleşme*. Çeviren Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Sarı, Engin. *Kültür, Kimlik, Politika Mardin'de Kültürlerarasılık*. İstanbul: İletişim, 2010.

Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Simmel, George. *Modern Kültürde Çatışma*. Çeviren Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, ve Elçin Gen. İstanbul: İletişim, 2003.

Taştemir, Mehmet. "Mardin", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mardin#1 (01.08.2023).

Tomlinson, John. *Kültürel Emperyalizm*. Çeviren Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. Çeviren Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Türkiye'de Mekan Sosyolojisi'ne İlişkin Bilimsel Harita İncelemesi

Bilal Çavdar

Sosyoloji İstanbul Medeniyet Üniversitesi

bilalcavdarb@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Mekan Sosyolojisi, Toplumsal Mekan, Bibliyometrik Analiz, Bilimsel Haritalama, Şehir ve Bölge Planlama.

Bir bilim olarak Tarih, kendi inceleme alanı olarak zamanı kullanmaktadır. Coğrafya ise mekanı teorileştiren ve kavramlaştıran bir bilim alanı olarak dikkat çekmektedir. Sosyoloji ise bu iki alanın her ikisini de içine alan, dönüştüren ve kavramsallaştıran bir bilimsel mahiyete sahip durumdadır. Ancak "mekan" kavramsallaştırmasına ilişkin literatür incelendiğinde onun nadir istisnalar dışındaki kuramlaştırma görevinin coğrafya bilimine bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Anthony Giddens (1979) ve Pierre Bourdieu (1985) zamanı ve mekanı birlikte teorize etmişlerdir. Foucault (1997) ve Lefebre'nin (2019) teorilerine ek olarak genellikle coğrafyacılar Harvey (1996), ve Soja'nın (2019) çalışmalarından yararlanılmaktadır. Türkiye'de ise mekan sosyolojisine ilişkin olarak kent ve köy üzerine yapılan çalışmalar akla gelmektedir. Bu çalışmaları salt mekana yönelik bir kaygı olarak okumak güç olsa da sosyoloji tarihimizin birikimi üzerine bize birtakım bilgiler verebilecek nitelikte çalışmalar olmuştur. Ancak dünyadaki mekana yönelik ilginin Türkiye'yi de etkilediği ve bu alanda birçok çalışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Akademik örgütlenmenin yayılması ve genişlenmesi neticesinde mekan sosyolojisi çalışmalarının da çeşitlenmiştir. Mekan sosyolojisi çalışmaları; Şehircilik ve Bölge Planlama, Coğrafya, Mimarlık ve Sosyoloji ana bilim dallarında yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte bu alanda yazılan lisansüstü tezler üzerinden Türkiye mekan sosyolojisi bilim haritası henüz çıkarılamamıştır.

Bu çalışma ile esas olarak amaçlanan Türkiye'de mekan sosyolojisi konusunda yapılan tezlerin bilim haritasını çıkarmaktır. Araştırma kapsamında Şehircilik ve Bölge Planlama, Coğrafya, Mimarlık ve Sosyoloji ana bilim dallarındaki mekan sosyolojisi konusundaki lisansüstü tezlerin yazarı, yılı, adı, türü, danışman bilgisi, üniversite bilgisi, beş temel teması, incelenen mekansal birim ve kullanılan araştırma yöntemi veri olarak ele alınmıştır. Toplanan verilerin detaylı temizliğinin ardından bilimsel haritalandırmaya uygun hale gelmesi sağlanarak bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bibliyometrik analiz bir çalışma alanındaki mevcut literatürün büyüklüğü karşısında adeta literatürün mikroskopik olarak incelenmesini sağlayan

ve okuyucuya bir projeksiyon sunun önemli tekniklerden birisidir. Bu nedenle belirli bir araştırma alnı içerisindeki bilimsel çıktıların özelliklerini ve gelişim sürecini takip etmek isteyenler, bu analiz yöntemine başvurabilmektedir. Araştırmacılar önemli olan bibliyometrik analiz aynı zamanda politika belirleyiciler, üniversiteler, enstitüler ve stratejik planlamalar tüm kurum ve kuruluşlar içerik analizleri ve bibliyometrik çalışmalar çok kıymetlidir. Bu kolaylık araştırmacının hangi yoldan en önemli yayınlara ulaşabileceğini gösteren bilimsel bir navigasyon işlevi görmektedir.

Bu bağlamda bu araştırma YÖKTEZ veritabanında bulunan mekan sosyolojisi tezleri incelenmiştir. Veritabanının arama bölümüne 'mekan sosyolojisi, sosyal mekan, toplumsal mekan, mekan ve toplum' yazılmış ve çıkan sonuçlarda konuyla ilgisi olan toplam 958 tez ele alınmıştır. Konuya ilişkin olarak en eski 1986 yılına ait Mimarlık alanında yapılan bir tezin var olduğu görülmüş ve dolayısıyla 1986-2023 arasındaki tezler kayıt aralığı olarak seçilmiştir. Var olan tüm bu tezlerin konuya ilgi duyanlar için okunması önemli bir vakte ihtiyaç duymalarını gerektirmektedir. Ancak bibliyometrik analiz yöntemleri aracılığıyla daha nitelikli ayrıntılara başvurmak olanaklı hale gelmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada bibliyometrik analiz aracılığıyla Türkiye'de mekan sosyolojisine ilişkin çalışmaların incelendiği ve konumlandığı alanları belirlemek amacıyla bilimsel haritalama (science mapping) yöntemine başvurulmaktadır. Bilimsel Haritalama, bir disipline dair analizlerin ve görselleştirmelerin gerçekleştirilmesi için genel bir süreci ihtiva etmektedir. Bilim haritalama çalışmasının kapsamı, bilimsel araştırma alanı veya özel araştırma sorularıyla ilgili olabilmektedir. Başka bir ifade ediliş biçimiyle bilim haritasındaki analiz birimi, bilimsel topluluğun üyelerinden veya uzmanlıklarından oluşan entelektüel katkı birikiminin yansıdığı alandır. Bilimsel harita çalışmasının temel amacı, entelektüel yapıların ortaya çıkarılması ve dinamik kalıpların yorumlanmasıdır.

Bu araştırma aracılığıyla Türkiye'de mekan sosyolojisi alanında belirgin damarlar olup olmadığı, bilimsel topluluğun konuya ilgi alanlarının neler olduğu konusunda bir izdüşüm sunulması hedeflenmiştir. Mekan sosyolojisinin bilim haritalama tekniğine bağlı olan bu çalışma şu konular açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur: Beşeri Coğrafya, kentsel mekanın gelişimi, kamusal mekan, mekanın postmodern unsurları, mekansal farklılaşma ve eşitsizlik ana temalar olarak belirlenmiştir. Bu alanın entelektüel haritasının çizilmesi neticesinde başka araştırmacıların konu ve yöntem seçmesinde onlara yardımcı olacak, entelektüel iş birliğini arttırması hedeflenmiştir. Bu çalışmada yazarlar, ülkeler, birlikte

yapılan atıflar ve terimler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve görselleştirmek için herhangi bir ücret istemeyen ve herkesin istifadesine açık olan CiteSpace ve VOSviewer yazılımları kullanılmıştır.

Kaynakça

Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups,. *Theory and Society*, 723-744.

CiteSpace, (2018). http://cluster.cis.drexel.edu/~cchen/citespace/, (erişim tarihi, 02.08.2018.

Foucault, M. (1997). Of other spaces: Utopias and heterotopias. In N. Leach, *Rethinkingarchitecture- a reader in cultural theory* (p. Foucault). Londra: Routledge.

Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysi.* Berkeley: University of California Press.

Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Differe.* Malden: MA, and Oxford:Blackwell.

Kurutkan, M. N., & Orhan, F. 2018 (Sağlık Politikası Konusunun Bilim Haritalama (Scıence Mappıng) Teknikleri ile Analizi. İKSAD Yayınları

Lefebre, H. (2019). *Mekanın Üretimi.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Milfont, T. L., & Page, E. (2013). A bibliometric review of the first thirty years of the Journal of Environmental Psychology. Psyecology, 4(2), 195-216.

Soja, E. (2019). *Postmodern Coğrafyalar.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bourdieu'nün Hukuk Sosyolojisi: Hukukçular, Hukuk Mücadeleleri ve Hukuk Alanının Oluşumu

Mehmet Öcal

Sosyoloji Bursa Uludağ Üniversitesi

lawmehmetocal@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Devlet, Alan, İktidar, Kültür.

Pierre Bourdieu üretken bir yazar olmasına rağmen hukuku doğrudan ele aldığı metin sayısı sınırlıdır. Fakat bu durum genel bir Bourdieu Hukuk Sosyolojisi oluşturmaya engel değildir. Çünkü sosyoloji literatürüne katmış olduğu kavramlar, (alan, habitus, doxa vb.) hukuk kavramı içerisinde işletilebilir kavramlardır. Dolayısıyla Bourdieu'ye ait bir hukuk sosyolojisi oluşturmak, ancak onun bütün külliyatını ve genel sosyolojisini kavramakla oluşturulabilir. Söz konusu çalışmada hukuk aynı zamanda kültürel bir norm ve fenomen olarak ve kültür-iktidar ilişkisi arasında hem araçsal hem de amaçsal rolleri bakımından ele alınacaktır. Bourdieu açısından hukuk mücadeleleri ile sembolik/simgesel iktidar mücadelesi arasında ilişki kurmak suretiyle ele alınmasıyla birlikte sembolik sermaye ile ilişkilendirilecektir. Entelektüelleri ve entelektüel alanı da içinde barındıran hukukçuluk mesleği, hukuk alanının ve devletin oluşumuyla tarihsel bir yaklaşımla irdelenecektir.

Giriş

Pierre Bourdieu, çağdaş sosyolojinin kuşkusuz en önemli yazarları arasındadır. Gerek üretkenliğiyle, gerekse sosyoloji literatürüne kattığı kavramlarla (habitus, sermaye, alan, doxa vb.) önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bourdieu'nün Hukuk düşüncesini anladığımız en temel metni 1986 yılında yazmış olduğu "*La Force du Droit: Eléments pour une sociologie du champ juridique* " başlıklı metnidir. "Hukukun Gücü: Hukuk alanının sosyolojisine yönelik unsurlar" olarak nitelendirebileceğimiz metninin yanı sıra, *"Sur l'Etat, Cours au College de France"* adlı Devlet Üzerine College de France Derslerinde bütüncül bir yaklaşımla hukuk ve devlet arasında tarihsel bir ilişki kurmuştur.

Bourdieu öncelikle siyasi aktörlerle mücadele halinin sonucu, tarihsel ve toplumsal bir inşa olarak hukuk ile ilgilenir. Ardından siyasal iktidarın meşruiyetine ve devletin oluşumuna katkı yapan bir siyasi söylem olarak hukuku ele almaktadır. Dolayısıyla hukukun gücünü,

hukukçularla, bir dizi pratiklerle ve en önemlisi hukuk kültürüyle ilişkilendirmesi Bourdieu'nün hukuk sosyolojisinin başlıca çalışma alanlarını oluşturmaktadır.[1]

Bourdieu'de Entelektüel Bir Alan Olarak Hukukçuluk ve Mücadele

Yazarın genel sosyolojisinde de gördüğümüz gibi hukuk sosyolojisinde de mikro alanlara inmeyi, alanı oluşturan bütün unsurları etraflıca bir şekilde incelemek ve tüm bu alt unsurların, hukukun gücüyle ve geniş perspektifte toplumsal güç faktörleriyle arasındaki bağlantıya yerleştirir. Esasen buna bağlı olarak yazar, söylemi ve gücü az olanın yani dezavantajlı grupların adalete erişimini söylem açısından araştırmaya değer bulmaktadır. Hegemonyaya karşı entelektüel azınlıklar söz konusu dezavantajlı grupların toplumsal hareketlerle olumlu iletişim kurmasını, Bourdieu hukukun araçsallığı ve oluşumu açısından önemli bir aşama olarak kaydeder.[1]

Bourdieu'nün bakış açısında hukukçuların da hukukun da anlaşılması için bireysel edimler önemli bir rol oynamakta, örneğin aktivistler, bürokratlar, katipler gibi meslek icracılara hukukun anlaşılmasında merkezi bir konum atfetmektedir. [1]

Hukukun Gücü ve Hukuk Alanının Oluşumu

Temel başvuru kaynağı olan "Hukukun Gücü"'nde Bourdieu, etkileyici bir giriş ile hukuk bilimine "rigorous" yani titiz bir hukuk bilimi adını verir. Bu kavramın esasında tartışmalı bir kavram olan jurisprudence, yani hukukbilimi olarak çevrilen ifadedeki, prudence=ihtiyat anlamıyla örtüştüğü de söylenebilir. Bu titizlik ile öncelikle bir nesne ayrımına işarettir ki, bu yazar için büyük oranda tarihsellik vurgusudur. Kaldı ki bu vurgu yalnız başına kalmış bir vurgu değildir. Benzerini Vinogradoff'un Historical Jurisprundence adlı eserinde de görebiliriz. Bourdieu, hukuku tarihsel bir kurum olarak ele alarak iktidar ve hukuk ilişkilerini çözümlemek için başlangıçta bulunur ve öte yandan hukuk bilimine katkı için ve tarihsel sosyolojik perspektifle hukuki formalizmden kurtarmayı amaçlar. Bununla birlikte, hukukun, içtihadın veya bir kanunun oluşumundaki toplumsal güç ilişkilerini ortaya çıkarmaya ve ekonomik arka planını deşifre etmek gerektiğini iddia eder. Bu düşüncesinde kendisinin de ifade ettiği gibi, Althusser'den mülhem "aygıt" kavramıyla yakından ilişki kurar. [2]

Farklı uzmanlık biçimleri arasındaki bazen düşman bazen tamamlayıcı şekilde ilerleyen evrensel bir işbölümünün sonucunda kuralların, içtihatların geliştiğini düşünen Bourdieu, burada diyalektik ve aynı zamanda kendi sosyolojisinde de net gördüğümüz refleksivitenin

izlerini taşır. Bu birikimin kendine özgü sermaye alanlarıyla birlikte geleneklerden, kültürden beslendiğini ifade eder. Bourdieu'de aşina olan iktidar ve kültür ilişkisi, böylelikle kendini burada hukuk-kültür-iktidar ilişkisi olarak kendini göstermiştir. [2]

Bourdieu hukuk biliminin tarihselci şekilde incelenmesinin yanısıra hukuk normlarının oluşumunu da Gadamer'den mülhem bir şekilde yasa koyucunun salt aklı değil, tarihsel, kültürel, toplumsal temelleri olduğu görüşündedir. Aynı şekilde yargıcın da hem hüküm vermesini hem de normu yorumlamasının arka planında da aynı unsurların yer aldığını düşünmektedir. [2]

Kaynakça

Villegas, M.P., (2004), On Pierre Bourdieu's Legal Thought, Éditions juridiques associées, Droit et société 2004/1 N:56-57 p. 57-70.

Bourdieu P., (1986) "The Force of Law : Toward a Sociology of the Juridical Field", Hastings Law Journal, 38 (5), p. 814-853.

Dezalay Y., Madsen M. R., (2012) The Force of Law and Lawyers: Pierre Bourdieu and the Reflexive Sociology of Law, Annual Review of Law and Social Science, October 2012.

Gürler, S. (2017), Hukukun Gücü: Bourdieu Sosyolojisinde Hukuk Alanının Oluşumu ve İşleyişi, On iki Levha Yayınları.

Swartz, D. (2011), Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi, çeviren: Elçin Gen, İletişim Yayıncılık.

Bourdieu, P, (2020) Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989-1992), çeviren: Aslı Sümer, İletişim Yayıncılık.

25. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı : Kadir Gömbeyaz

Salon 1

17 Kasım Cuma

14.00 - 15.30

Zeynep Sena Kaynamazoğlu

Murtazâ Mutahharî'ye Göre Kerbelâ Hakkında Meydana Gelen Tahrifler

Yasemin Kınay

Spinoza'nın Teolojik Politik İnceleme'sinde Kitab-I Mukaddes'e Bakışındaki Tarihselcilik Anlayışı

Hatice Acar

Filmlerde Senkretik Şeytan Ve Şeytani Temsiller: Güney Kore Sineması Örneği

Şeyma Kaç

Hıristiyan Literatürü Açısından Patristik Dönemde Yahudilik İle Yahudilere Bakış Ve Anti-Semitizm

Murtazâ Mutahharî'ye Göre Kerbelâ Hakkında Meydana Gelen Tahrifler

Zeynep Sena Kaynamazoğlu

Ilahiyat Fakültesi Bursa Uludağ Üniversitesi

kayazeynepsena@gmail.com

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şîa, İran, Kerbelâ, Mutahharî.

Muharrem ayında icra edilen matem merasimleri Şiî gelenek için yeri doldurulmaz bir öneme sahiptir. Bu merasimler Şiî kültürün, Şiî hafızanın ve tarihi algılama biçiminin nesilden nesile aktarılmasını sağlamış, Kerbelâ'nın ve İmamların hatırasını canlı tutarak Şiî kimlik inşasında önemli bir rol oynamıştır. Kerbelâ vakasının vuku bulduğu 680 yılından bu yana farklı şekillerde de olsa matem merasimleri icra edilmiş, Büveyhîlerle (932-1062) birlikte ilk kez resmî olarak icra edilen bu merasimler, Safevî devletiyle (1501-1726) birlikte karnaval tarzı bir hüviyete bürünmüştür. Hatta Safevîler döneminden itibaren sokaklarda halkın büyük katılım gösterdiği bu merasimler, millî bir hüviyet kazanmıştır. Günümüzde de İran, Irak, Lübnan gibi ülkeler başta olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde Şiîlerin meskun olduğu bölgelerde Muharrem merasimleri toplumun en önemli dinî gündemlerinden birini teşkil etmektedir.

Muharrem matemlerinin ana unsurları mescidlerde, Hüseyniyyelerde yahut evlerde düzenlenen ravzahânî meclisleri, sokaklarda düzenlenen desteler, özellikle Âşûrâ (Muharrem'in 10. günü) ve Erbaîn günlerinde gerçekleşen Kerbelâ ziyaretleri ve şebih gösterimleri olarak sıralanabilir. Ancak merasimlerin biçimi ve seyri bölgeden bölgeye değişiklik göstermekte, farklı şehirler hatta köyler kendilerine has ritüeller geliştirmektedir. Bu esneklik ve dinamizm toplumun her kesiminin bu ritüelleri sahiplenmesine ve sürdürmesine sebep olmuştur. Muharrem ayının ilk on günü icra edilen bu ritüeller, İmamların şehadet günleri gibi diğer dinî gün ve gecelere de modellik etmiş, yılın farklı dönemlerinde farklı isimler için matem merasimleri düzenlenmiştir.

Matem merasimleri sahip oldukları işlevler sebebiyle Şiî gelenek tarafından şiddetle tavsiye edilmiş, İmamların yaşadıklarını anıp ağlayanlara uhrevi mükâfatlar verilmiştir. Hem hadislerde hem de maktel türü eserlerde Hüseyin'in şehadetine ağlayanların cennette Ehl-i Beytle birlikte olacağı müjdelenmektedir. Örneğin Cafer es-Sâdık'tan aktarılan bir hadiste İmamların ardından göz yaşı dökenlere cehennemin haram kılındığı söylenmektedir. Bu bakımdan ağlamak ve diğerlerini ağlatmak merasimlerin en önemli yönünü oluşturur.

Günümüzde de Şiî ulemâ matemlerin önemine sıklıkla vurgu yapmakta ve İran'daki mevcut yönetim çeşitli politikalarla bu merasimleri teşvik etmektedir. Buna karşın, Kerbelâ matemleri çeşitli açılardan ciddi eleştirilere de maruz kalmaktadır. Örneğin matemlerde müzik kullanımı, bedene zarar vermek, tiyatro gösterimleri, kadınların sesli bir biçimde ağlamaları gibi birçok husus hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Eleştirilen hususlardan biri ise özellikle de ravzahânî meclislerinde Kerbelâ'da vuku bulmamış olayların anlatılması ve Kerbelâ anlatısının tahrif edilmesidir. Özelde Ravzahânî meclisleri ve genel olarak Kerbelâ hakkında yapılan tahrifler modern dönemde Ali Şerîatî, Murtazâ Mutahharî, Muhsin el-Emîn gibi sayısız alimin eleştirilerine konu olmuştur.

Bu çalışma İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde büyük rol oynayan ve devrimin fikir babalarından biri kabul edilen Ayetullah Murtazâ Mutahharî'nin (ö. 1979) Kerbelâ'nın tahrifine dair görüşlerini ele almaktadır. Mutahharî hutbelerinde Âşûrâ'nın önemi, Hz. Hüseyin'in şehadeti ve Âşûrâ üzerine meydana gelen tahrifleri konu edinmiş ve bunlar daha sonra *Hamâse-i Hüseynî* ismiyle kitaplaştırılmıştır. Mutahharî Âşûrâ'nın hem lafzî hem de manevî olarak binlerce tahrife uğradığını belirtmektedir. Zira Kerbelâ vakasının tarihsel olarak vuku bulma biçimi hakkındaki anlatıların yanı sıra manası ve yorumu hakkında da tahrifler meydana gelmiştir. Öyle ki bazen tahrif edilen hususun aslıyla en küçük bir alakası kalmamış hatta bunlar aslına muhalif bir hal almıştır. Tahrifler o kadar çoktur ki, aslı olmayan anlatılar & yalan *rôze*ler bir araya getirilse her biri 500 sayfa olan birkaç ciltlik bir eser ortaya çıkacaktır.

Mutahharî tarihsel anlatıda gerçekleşen tahrifler için Kerbelâ karakterleri hakkında anlatılan ancak tarihsel gerçekliği olmayan çok sayıda hikayeyi örnek göstermektedir. Örneğin Kerbelâ'da Âşûrâ günü İmam Hüseyin'in yeğeni Kasımla kızını evlendirdiği yönündeki popüler anlatı asılsızdır. İnsanların namaz dahi kılamadığı bir günde düğün yapılması makul değildir. Halbuki Kasım'ın şehit olmadan önce evlendirilmesi Kerbelâ merasimlerinde önemli bir yere sahip olup, bu hatıra görsel unsurlarla da desteklenmekte ve tiyatro şeklinde sunulmaktadır. Benzer şekilde Ali Ekber'in annesi Leyla Kerbelâ'da olmamasına rağmen kendisi hakkında birçok hikaye uydurulmuştur. Mutahharî'nin tarihi vakalarda yapılan tahrif üzerine verdiği örneklerden bir diğeri de erbain günü Medine'den Şam'a giden esirlerin Kerbelâ'ya uğradıkları yönündeki meşhur rivayettir. Mutahharî yine mantıksal olarak bunun doğru olamayacağını ve tarihî kayıtların da bunu desteklemediğini belirtir. Bunun yanında farklı eserlerde, İmam Hüseyin'e tarihi gerçekliği olmayan askerler (ashap) ve düşmanlar da nispet edilmiştir. Mutahharî bu ve benzeri örnekler üzerinden *Ravzatu'ş-Şuhedâ, Muhriku'l-*

Kulûb, Esrârü'ş-Şehâde gibi eserlerde yer alan uydurma rivayetleri eleştirmektedir. Mutahharî bu tarz tahriflerin sebeplerini de açıklamaktadır. Tarihsel vakalarda meydana gelen tahriflerin bir sebebi düşmanın olayı çarpıtma istediğidir. Emevî hükümeti de bunu Kerbelâ vakası için yapmıştır. Diğer bir sebep ise insanoğlunun mitleştirme ve efsaneleştirme eğilimidir. Mutahharîye göre diğer bir tahrif de mana da yapılan tahriftir. İmam Hüseyin'in ayaklanmasındaki niyet tahrif edilmiş ve onun sahip olmadığı amaçlar ona nispet edilmiştir.

Çalışmamızda Mutahharî'nin Kerbelâ vakasına yönelik tahriflerine dair görüşleri ele alınacak, devamında ise İran İslam Devrimi öncesindeki dönemde halk dindarlığına dair bu eleştirilerin ne anlama geldiği dönemin sosyo-politik atmosferi dikkate alınarak tartışmaya açılacaktır. Devrim döneminde yoğun bir biçimde Kerbelâ vakasına referans verilmiş, bir anlamda İmam Hüseyin Humeynî ile, Yezîd ise Şahla özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Kerbelâ vakası da tekrar yorumlanmış, romantik değil rasyonel bir zeminde ele alınmış, ve insanların Hz. Hüseyin'e ağlamasından çok onu modellemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Murtazâ Mutahharî'nin Hz. Hüseyin'in davasının nasıl anlaşılması gerektiği ve nasıl tahrif edildiği konusundaki görüşleri bu bağlamda okunduğunda daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça

Bozan, Metin. "Şii-İmami Kaynaklarda Kerbelâ'nın Menkâbevi Anlatımı". İçinde *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, editör Alim Yıldız ve Ali Aksu, 1:477-92. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010.

———. "Tarihi Hadiselerin Konjonktürel İnşası (Şia'da Kerbela Örneği)". *Şarkiyat* 9, sy 2 (2017): 802-22. https://doi.org/10.26791/sarkiat.341880.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Çağdaş Şîa Düşüncesinde Kerbela'nın Problemli Mirası: İmam Hüseyin Kazanmak İçin Mi Yoksa Canını Feda İçin Mi Ayaklandı?" *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Sempozyum)* I (2010): 383-408.

Calmard, Jean. "Shi'i Rituals and Power II. The Consolidation of Safavid Shi'ism: Folklore and Popular Religion". İçinde *Safavid Persia The History and Politics of an Islamic Society*, editör Charles Melville, 139-90. London: I.B.Tauris, 1996.

İsfendiyârî, Muḥammed. *ez ʿÂşûrâ-yi Huseyn tâ ʿÂşûrâ-yi Şîʿe*. 3. Kum: Ḫayme, 1395.

Kaya, Zeynep Sena. "İran'da Âşûrâ Merasimleri ve Tarihsel Gelişimi". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.

Meẓâherî, Muḥsin Ḥesam. *Resâne-yi Şîʿe: Câmiʿeşinâsî-yi Âînhâ-yi Sugvârî ve Heyʾethâ-yi Mezhebî der Îrân*. Tehran: Neşr-i Beyn'ul-Milel, 1374.

Mutahhari, Murtazâ. *Hamâse-i Hüseynî*. 2 c. Tahran: İntişârât-ı Sadrâ, 1401.

Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiîlik". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6, sy 2 (2013): 223-56.

———. "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Akademik Orta Doğu* 2, sy 1 (2007): 1-9.

Raḥmânî, Cabbâr, ed. *Muṭâlaʿât-i Câmiʿeşinaḫtî ve İnsânşinâḫtî-yi Menâsik-i ʿEzâdâri-yi Muḥarrem*. C. 1. Tehran: Ḥayme, 1392.

———. *Taġyîrât-i Menâsikhâ-yi 'Âşûrâ*. Tehran: İntişârât-i Tîsâ, 1393.

Tabatabai, Seyyid Kazım, ve Seyfullah Efe. "Ravzahanlık Adeti ve Kerbela Olayının Tahrifindeki Rolü". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 34 (2011): 199-218.

Spinoza'nın Teolojik Politik İnceleme'sinde Kitab-ı Mukaddes'e Bakışındaki Tarihselcilik Anlayışı

Yasemin Kınay

Dinler Tarihi Marmara Üniversitesi

yasenay83@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Spinoza, Teolojik Politik İnceleme, Tarihselcilik, Kitab-ı Mukaddes Tenkidi, Hermeneutik.

1670 yılında Amsterdam'da ilk baskısı isimsiz olarak yapılan Spinoza'nın *Teolojik Politik İnceleme* isimli kitabı inanç ve düşünce özgürlüğü, bilgi, akıl, devlet, Kutsal Kitap ve metafizik gibi soru(n)lara yönelmesi, döneminin ve öncesinin önemli dini ve felsefi problemlerini ele alış tarzı, teolojik açmazları felsefi bir bakış açısıyla incelemesi ve Kitab-ı Mukaddes üzerinden hareketle gerek Yahudi gerekse Hıristiyan teolojilerini sarsacak tonda tenkit diline sahip oluşuyla Batı düşüncesindeki en önemli eserlerden biri kabul edilmektedir.[1] Spinoza'nın kutsal metni derinlemesine irdelediği Teolojik Politik İnceleme'sinde Tanah'ın oluşumu ve bu süreçte geçirdiği safhalar, metin içi çelişki ve anokronik hatalar, Yahudilerin tarihi ve devletleşme geleneğiyle ilgili değerlendirmeler ve seçilmişlik kavramı gibi hususlar yer almaktadır.[2]

Spinoza bu eseriyle Batı dünyasında Tevrat tenkit geleneğinin öncülerinden birisi haline gelse de, bu durum eleştiride aşırı kaçanlar tarafından lanetlenmesini engelleyememiştir. Her ne kadar eseri imzasız basılmış olsa da, bir süre sonra kimliği ortaya çıkmış ve belirli çevrelerce şeytanın uşağı olmakla suçlanmıştır. 1656 yılında Amsterdam Yahudi cemaatinden herem ilanıyla kovulan Spinoza, makalemize konu olan eserinden ötürü ateizmi ve hedonizmi yaymakla suçlanarak bu defa Hıristiyan çevrelerce tekfir edilmiştir.[3] Nihayetinde 1678 yılında Teolojik-Politik İnceleme, hem Hıristiyanlığın temel ilkelerini hem de Kitab-ı Mukaddes'in otoritesini küçümsediği gerekçesiyle kafir kitap olarak ilan edilmiş ve Hollanda eyaletlerinin laik yetkilileri tarafından resmen yasaklanmıştır.[4]

Öte yandan Spinoza yaşamı boyunca ne bir Tevrat şerhi yazmış ne de Tevrat üzerine bir tefsir ortaya koymuştur. Nitekim Teolojik Politik İnceleme'sinde amacı kutsal metinlerin anlamını satır satır tevil etmek değil, bu metinlerin hakiki manada anlaşılmasını sağlamak amacıyla hermeneutik prensiplere ulaşabilmektir. Dolayısıyla Spinoza'nın eserindeki amacı tefsir

yapmaktan ziyade bir tefsir teorisi oluşturabilmektir. Bu yolla Spinoza, biblikal tenkit yapmak suretiyle kutsal metinde tespit ettiği bir takım sorunsalları ortaya koymuş ve metni kendisi dışındaki her şeyi paranteze almak suretiyle okuyup anlamaya çalışmıştır.[5] Spinoza'nın geliştirmeye çalıştığı tefsir teorisinin merkezinde ise kendine özgü bir Sola Scriptura (yalnızca kutsal metin) anlayışı ve kanaatimizce Kutsal Kitab'ı tarihselci paradigmadan yorumlayıcı bakış açısı yatmaktadır.

Tarihselci anlayışın Batı geleneğindeki karşılığına bakıldığında ise bir dünya görüşü olmaktan ziyade bir tür metodoloji olarak anlaşıldığı ve Hegel sisteminin parçalanması sonrasında zaman içerisinde çok farklı anlam içeriklerine gelecek şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Encyclopedia of Philosophy'de yer alan tanıma göre tarihselcilik, bir şeyin tabiatının yeter derecede anlaşılmasının ve değerinin yeteri kadar taktir edilmesinin, ancak o şeyin işgal ettiği yer ve gelişim süreci içerisinde oynadığı role göre düşünülmesiyle elde edilebileceğine dayanan bir yöntemdir. Bu metodolojiye göre her olay, içerisinde gerçekleştiği süreçte oynadığı rol göz önünde bulundurulmak suretiyle doğru anlaşılabilir.[6] Başka bir ifadeyle, somut olayları tam olarak anlayabilmenin en nitelikli yolu, bu olayın hakikatte gerçekleştiği sürecin veya içinde bulunduğu bağlamın tarihsel doğasının anlaşılmasından geçer.

Öte yandan Batı geleneğinde dini metinleri anlama kaideleriyle alakalı ilk kırılmanın Protestanlıkla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Katolik Kilise'sinin aksine Protestan yorumcular kutsal metnin mecazi ve batıni anlamlarını reddederek salt literal anlamı kabul etmek suretiyle metnin kendi kendine yeterliliği fikrini savunmuşlardır. Dolayısıyla Protestan yorumcular Kitab-ı Mukaddes metninin yalnızca kendisiyle anlaşılabilirliğini kanıtlamak adına yeni yöntemler geliştirmek durumunda kalmışlardır. Spinoza'dan yüzyıl kadar önce 16. yüzyılda teolog Mattias Flacuis, *Kutsal Metinler için Anahtar* isimli eserinde kendi Protestan yorum teorisine dayanarak kutsal metni anlamak için her şeyden önce bilgi bakımından tarihsel döneme gidilmesi gerekliliği fikrini ortaya atmıştır. Flacuis'e göre kutsal metindeki literal anlam ile metnin gerçekte içinde bulunduğu bağlam arasındaki kapalılıktan doğan boşluklar dilsel ve tarihsel bilgi malzemesiyle tamamlanmalıdır. Bu tarihselci anlayıştan mülhem, kutsal metinlerin yazıya döküldüğü tarihsel şartların ve yazarlarının gayelerinin dikkate alınmasının lüzumu ortaya çıkmıştır.[7] Reform hareketleriyle birlikte Kilise'nin kutsal metnin yorumu üzerindeki hegemonyası kalkmış ve kutsal metinlerin daha rasyonel bir paradigmadan yorumlanması gerekliliği üzerine yoğunlaşan bazı teolojik düşünce hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu konudaki girişimlerden bir diğeri Spinoza'nın çağdaşı Fransız Katolik bir rahip olan

Richard Simon tarafından gerçekleştirilmiştir.[8] Aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes tenkitçisi olan Simon, kutsal metnin anlaşılması için yorum sürecinde filolojik ve tarihsel verilerin dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Simon geliştirdiği rasyonalist ve tarihselci tefsir yöntemini Yeni Ahit'e uygulamış ve *Yeni Ahit Versiyonlarının Eleştirel Tarihi* adlı eserini tarihselci paradigmadan yazarak yayınlamıştır.[9]

Spinoza ile aynı yüzyılda Batı'da kutsal metin üzerine tarihselci tenkit metodların geliştirilmesi süreci devam etmiş, Protestan teolojinin merkezi olarak kabul edilen Almanya Halle Üniversitesi'nden filozof teologlar, tarihselci tenkitçi hermeneutik kuramı kutsal metinlere ve dogmalara karşı yeni bir bakış açısı olarak ortaya koymuş ve bu yolla Hıristiyan Batı teolojisinde yeni bir kırılma yaratmışlardır.[10] Yukarıda kesitlerini sunduğumuz Batı'da Spinoza'dan kısa bir süre önce gelişmeye başlayan ve 17. yüzyıl itibariyle yaygınlaşan, bu yeni tarihselci hermeneutik anlayışın Spinoza'nın Teolojik Politik İnceleme'sine tesir etmiş olması kaçınılmazdır.

Bu makalede Spinoza'nın tekfir edilmesine neden olan Teolojik Politik İnceleme'sinde ortaya koyduğu kutsal metne yaklaşımındaki tarihselcilik anlayışı aktarılmaya çalışılacaktır. Tezimizin omurgasını Spinoza'nın Teolojik Politik İnceleme'si özelindeki tarihselci paradigmasına dair saptamalarımız oluşturacaktır. Öte yandan bugüne dek, Dinler Tarihi ve Felsefe alanında gerek Spinoza gerekse eserleri hakkında farklı başlıklar altında çok sayıda çalışma ortaya konmuştur. Ancak bu çalışmalar daha çok Spinoza'nın biblikal anlayışı, Tanah tenkitçiliği, Tanrı anlayışı, vahye ve nübüvvete bakışı, Tanrı alem ilişkisi, metafiziği, mucize kavramına olan yaklaşımı, etik felsefesi, akıl ve iman ilişkisi vb. konulardaki teolojik ve felsefik yaklaşımları üzerine yoğunlaşmış, Teolojik Politik İnceleme'si özelinde spesifik anlamda kutsal metne olan tarihselci bakışı bugüne dek Dinler Tarihi paradigmasından ele alınmamıştır.

Bu araştırmada literatür taraması yapılacak olup, tarihsel metodoloji ile birlikte tanımlayıcı yöntem kullanılacaktır. Teolojik Politik İnceleme özelinde şahsi kanaatlerimizi ortaya koyacağımız bölümlerde ise betimleyici ve durum saptayıcı araştırma tekniklere dayalı bir yöntemden yararlanılacaktır. Makalemizde her ne kadar Spinoza'nın, eserinde hermeneutik açıdan metne tarihselci yaklaştığını iddia ediyor olsak da 20. yüzyılın önemli felsefecilerinden Gadamer, Spinoza'nın kutsal metne olan yaklaşımını okuyucunun tarihselliğini göz ardı etmesi dolayısıyla a-historik olarak nitelendirmekte ve eleştirmektedir.[11] Nitekim Gadamer, metnin tarihselliği kadar okuyucunun rolünü de hermeneutik sürecin önemli bir unsuru olarak

görmekte ve Spinoza'nın tarihselciliğini yorum sürecinde okuyucunun katkısını önemsiz görmesinden mülhem yetersiz bulmaktadır.[12] Dolayısıyla makalemizin yazımında karşılaştırmalı metodoloji kullanılarak ilgili tartışmalara da yer verilecektir. Tüm bu yönleriyle makalemizin literatüre katkı sağlaması bakımından özgün ve alanında belirleyici bir çalışma olması beklenmektedir.

[1] Bkz.Baruch Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus Ya da Tanrıbilimsel Politik İnceleme*, çev. Betül Ertuğrul, 3. bs (İstanbul: Biblos Yayınevi, 2021).

[2] Bkz. Musa Kazım Arıcan, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İnceleme'sinin Felsefi ve Teolojik Bağlamda Okunuşu Üzerine", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy,* 2012.

[3] Yasin Meral, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi", *Mukaddime* 6, sy 1 (2015): 21.

[4] Mustafa Furkan Dinleyici, "Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2019), 44.

[5] Bkz. Alber Erol Nahum, "Spinoza'nın İbn Meymun Eleştirisi: Kutsal Kitap, Tefsir ve Akıl", ed. Murat Demirkol ve M.Enes Kala (Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2010).

[6] Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzul* (İstanbul,Çemberlitaş: Şule Yayınları, 1996), 48-49.

[7] Mustafa Öztürk, "Yeni Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları", ed. Mehmet Bulut (Güncel ve Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 449.

[8] Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", *Journal of Islamic Research* 9, sy 1-2-3-4 (1996): 120.

[9] Ramazan Adıbelli, "Kitab-ı Mukaddes Eleştirisinin Öncülerinden Katolik Rahip Richard Simon'un (1638–1712) İslam'a Yaklaşımı", *Bilimname,* sy 38 (2019): 11.

[10] Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", 120.

[11] Mahmut Salihoğlu, "Spinoza's Use of The Bible in The Tractatus Thelogico-Politicus" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, UK, Unıversity of Manchester, 2001), 202.

[12] Mahmut Salihoğlu, "Spinoza'nın A-Historik Hermönitiği", içinde *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Bedir Mürteza, Necmettin Kızılkaya, ve Merve Özaykal (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 120.

Kaynakça

Adıbelli, Ramazan. "Kitab-ı Mukaddes Eleştirisinin Öncülerinden Katolik Rahip Richard Simon'un (1638–1712) İslam'a Yaklaşımı". *Bilimname,* sy 38 (2019): 9-55.

Arıcan, Musa Kazım. "Spinoza'nın Teolojik-Politik İnceleme'sinin Felsefi ve Teolojik Bağlamda Okunuşu Üzerine". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2012.

Dinleyici, Mustafa Furkan. "Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2019.

Meral, Yasin. "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi". *Mukaddime* 6, sy 1 (2015): 19-45.

Nahum, Alber Erol. "Spinoza'nın İbn Meymun Eleştirisi: Kutsal Kitap, Tefsir ve Akıl". editör Murat Demirkol ve M.Enes Kala. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2010.

Öztürk, Mustafa. "Yeni Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları". editör Mehmet Bulut. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Paçacı, Mehmet. "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?" *Journal of Islamic Research* 9, sy 1-2-3-4 (1996).

Salihoğlu, Mahmut. "Spinoza'nın A-Historik Hermönitiği". İçinde *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, editör Bedir Mürteza, Necmettin Kızılkaya, ve Merve Özaykal, 115-20. İstanbul: İsar Yayınları, 2019.

———. "Spinoza's Use of The Bible in The Tractatus Thelogico-Politicus". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Unıversity of Manchester, 2001.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzul*. İstanbul,Çemberlitaş: Şule Yayınları, 1996.

Spinoza, Baruch. *Tractatus Theologico-Politicus Ya da Tanrıbilimsel Politik İnceleme*. Çeviren Betül Ertuğrul. 3. bs. İstanbul: Biblos Yayınevi, 2021.

Filmlerde Senkretik Şeytan ve Şeytani Temsiller: Güney Kore Sineması Örneği

Hatice Acar

Dinler Tarihi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

acarhatice365@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Güney Kore Sineması, Şeytan, Hristiyanlık, Kore Şamanizmi, Satanizm.

Birçok ülkede sanayileşme ve kentleşme dini bağlılığı azaltmıştır ancak Güney Kore'de durum böyle değildir. Hızlı dönüşüm ve modernleşmeye rağmen din, modern zamanların en önemli gelişmelerinden biri haline gelmiştir. 1945'ten bu yana dini faaliyetlerde yaşanan artış, Budist ve Hristiyan toplulukların yanı sıra yeni dinlerin ve Şamanizm, Taoizm ve Konfüçyüs inançlarının sürekli ve hızlı bir şekilde büyümesine yol açmıştır. Güney Kore'de ruhani güçler toplumun her alanına dokunmakta ve vatandaşların günlük yaşamları üzerinde güçlü bir etki yaratmaktadır(Connor, 2002). Mezkûr dini gelenekler Güney Kore kültürünü etkilediği gibi sinema sektöründe de kendine yer bulmuştur. Ülke 1960'lı yıllardan itibaren sistemli bir teknoloji ve bilim politikası izleyerek küreselleşme projesi için Güney Kore şirketleri tarafından finansal olarak desteklenen ve hükümet tarafından teşvik edilen Kore Dalgası, *Hallyu* olarak ifade edilen bu hususta alt yapı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Ülkelerin geleneksel kültür politikalarının aksine, Güney Kore hükümeti film ve televizyondan pop müziğine, dijital oyunlara, modaya, geleneksel yemeklere, Kore dili ve yaratıcı içeriğe kadar geniş bir yelpazede kültürel üretimleri desteklemiştir. Türkiye'de televizyon dizilerinin popülerliğinin yanı sıra, Güney Kore yerli film endüstrisi de Dalga'nın arkasındaki itici güç olmuştur. Nitekim Kore Dalgası "Kore halkına, kültürüne ve ürünlerine karşı genel olarak olumlu ve saygılı bir duygu" yaratmaktadır. Sonuç olarak herhangi bir dine bağlı olmayanlar bile Şamanlara danıştığı, bir Budist tapınağına, Hristiyan kilisesini ya da Konfüçyüs mabedini ziyaret etmiş olması normalleşmektedir. Dini senkretik biçim yaşam döngüsüyle ilgili uygulamalarda da görülebilir: Hamilelik ve doğumla ilgili Şamanist ve Budist uygulamalar, düğünlerde Konfüçyüsçü ve Hristiyan ritüeller, cenaze ve ataları anma törenlerinde Budist uygulamalar mevcuttur. Fal baktırma, kötü ruh kovma, uzun ömür, yeni işe ve yeni ev alma gibi konularda din adamlarında dua ve mabetlere bağışta bulunmaktadırlar. Üç büyük dini örgüt; Protestan, Katolik ve Budizm ulusal çapta yayın yapan kablolu televizyon ve radyo ağlarını desteklemektedir. Güney Kore'nin Budist televizyon ağı dünyada türünün ilk örneğidir.

Dini örgütler 200'den fazla dergi ve süreli yayın çıkarmakta ve kendilerine ait günlük gazeteler işletmektedir. Çok sayıda ilk ve orta dereceli okulun yanı sıra, Kore'deki her beş kolej ve üniversiteden biri dini bir bağlantıya sahiptir. Dini grupların ayrıca arazileri, hastaneleri, yayınevleri, dua ve rehabilitasyon merkezleri bulunmaktadır(Connor, 2002). Söz konusu bu bağlamda ülke içindeki değişim ve gelişimler Güney Kore sinemasını da etkileyecektir.

Güney Kore sineması geçmişi çok eskiye dayanmasa da günümüzde Hollywood ile yarışır konuma erişmiştir. Bir sanat olarak kabul edilmesinden beri sinema, uluslararası tanınan yönetmenleriyle ülkeleri temsil eder hale gelmiş ve ülkelerin tarihi, sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönlerini taşır olmuştur. Güney Kore sineması özellikle de 1990'lı yıllarda altın çağından itibaren 2003 yılında en çok hasılat yapan on filmden sekizini yerel yapımlar oluşturmuştur. Günümüzde Kore yapımı filmler toplam gişenin %50'sinden fazla hasılat yapmaktadır. Uluslararası film festivallerinde ödüllü yönetmenleriyle başarılı yapımlarla dünyanın en ilgi çeken sektörlerinden biri haline gelmiştir(Shin & Stringer, 2005). Korku türü sineması, sinemanın en uzun ömürlü ve en çok ilgi gören türünü oluşturur. Hem yapısı hem de içinde barındırdığı zengin konular, öğeler onu sinema için vazgeçilmez bir tür haline getirmiştir(Abisel, 1995). Güney Kore sinemasında ise korku türünü 1960'larda kullanmaya başlamıştır. Kore halk inanışlarında ve mitolojide yer alan Gumiho (Dokuz Kuyruklu Tilki) ve Goblin efsaneleri etrafında dönen filmler gösterime girmiştir. Başlangıçta Amerikan ve Japon korku sinemasının etkilendiği görülmektedir. Ancak Güney Kore Konfüçyüsçü öğretilerini ve ülkenin geçmiş travmalarını yansıtan melodramatik boyutun dahil edilmesiyle kendine özgü kültürel değerlerini korumaktadır. Söz konusu iki bileşen, Kore sinemasına sadece yerel hassasiyetlere hitap etmekle kalmayıp aynı zamanda korku türünü Batı ya da Japon korkularından ayıran farklı bir duygu katmaktadır. 1960 yılında gösterime giren ve Kim Ki-young tarafından yönetilen The Housemaid (Hanyeo), modern Güney Kore korku sinemasının dönemini başlatan ilk filmi olarak kabul edilmektedir(Peirse, 2013).

Korku sinemasının öne çıkan özelliklerinden biri, sadece Hollywood sinemasının bir ürünü olmayıp, Avrupa sineması tarafından geliştirilmiş olmasıdır. Söz konusu korku sineması tarihinde Şeytan'ın temsiline ilişkin en eski film, Fransız yönetmen George Méliès'in 1896 yapımı La Manoir Du Diable filmidir. Hollywood, 1930'1arla birlikte birçok korku filmi üretmiş ve türün vazgeçilmezliğine büyük bir katkıda bulunmuştur. Avrupa ülkelerinin sinema endüstrilerinin son on beş yılda iyice zayıflaması, Amerikan sinemasını bu türün de tek sahibi yapmış görünmektedir. Hollywood, korku sinemasının ticari açıdan en garantili tür olduğunu,

Roman Polanski'nin Rosemary's Baby (1968), The Exorcist (1973) ve Jawş (Steven Spielberg, 1975) gibi yüksek gişe hasılatı kazandıran filmler aracılığıyla kanıtlamıştır(Tuğan, 2019). Bu bağlamda yakın tarihli yapımlara kadar Şeytan, dini konuları işleyen filmlerin ve korku türündeki filmlerin önemli bir karakteri olmuştur. Söz konusu filmlerde Şeytan kötülüğün kişileştirilmesinde öne çıkan bir imgedir. Günümüzde Şeytan ile ilgili birçok film yapılmış ve beyaz perdeye aktarılmıştır(Wyman, 2004).

Sinemanın ilk yıllarından itibaren dinleri ve bu dinlere ait olguları konu edinen filmlerin amacı dinlerin olumlu veya olumsuz yönlerini göstermek ve eleştirmek amaçlı yapılmıştır(Blizek & Yorulmaz, 2015). Bu çalışmanın konusu, filmler arasında dini gelenekten ilham alanların Şeytan'a dair nasıl bir senkretik algı çizdiğini ve şeytan çıkarma-kovma ritüellerini tespit etmektir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı, Kore Şamanizm, Satanizm ve Hıristiyan inancını yoğun bir şekilde kullanan Güney Kore sinemasında Şeytan'ı ve şeytani temsilleri somut bir şekilde tasvir eden son on yılda yayınlanmış ve Türkçe altyazılı filmler ile sınırlı tutulmuştur. Söz konusu filmler şunlardır: The Priests: Exorcism (2015), The Wailing (2016) Byeonshin (2019), Saja: The Divine Fury (2019), The Closet (2020) ve Guimoon: The Lightless Door (2021). Kapsama dahil edilen bahsi geçen filmlerden hareketle Şeytan ve şeytani temsilleri konu edinen yapımcı ya da yönetmenlerin, Kutsal Kitap metinleri, satanizm sembolleri ve Kore Şaman dini geleneğinin hangi yönlerinden ne ölçüde istifade ettikleri, ilgilerini çeken temsilleri ve ayin temalarını beyaz perdeye nasıl yansıttıklarını tespit etmek amaçlanmaktadır. Araştırmanın amacı Türkiye'de giderek yaygınlaşan Kore hayranlığı konusunda farklı bir bakış açısı oluşturmaktır. Söz konusu Kore hayranlığını filmler aracılığıyla seyircinin içselleştirmesini göstermektir. Ayrıca Şeytan konusunda yapılan çalışmaların genel olarak Amerika ve Avrupa sineması ile sınırlı kalmıştır(Battal, 2023). Çalışmanın Uzak Doğu sinemasını çalışmaya teşvik edeceğine inanılmaktadır. Bununla birlikte Dinler Tarihi alanında Kore Mitolojisi ve Şamanizmi konusunda yeni araştırmalara kapı aralaması da umulmaktadır. Araştırma yöntemi olarak nitel bir araştırma olan bu çalışmada Dinler Tarihi biliminin çokça kullandığı deskriptif (nitelendirici) metot ve fenomenoloji metodu tercih edilmiş, konuyla ilgili yorum ve değerlendirmeler yapılırken de hermeneutik yöntem takip edilmiştir(Aydın, 2019). Söz konusu filmlerin betimlenmesi ve bunun üzerinden birtakım değerlendirmelerin yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma sırasında türsel ve psikanalitik eleştiri yöntemleri ile alt metin okuması yapılacaktır. Bu çerçevede türsel eleştiri yöntemi belli bir sıralama takip edilerek yapılacaktır: kültürel dışavurum, anlatı yapısı, çatışma, türsel karakterler ve görsel betimleme(Özden, 2004). Psikanalitik eleştiri yönteminin tercih edilmesinin nedeni filmler

aracılıyla toplumun düşlerini, mitlerini ve korkularını sentez etmesinden dolayı(Wolfenstein, 1970) karakterlerin geçmiş ve gelecek çatışması bağlamında şeytanın temsilleri analiz edilecektir(Gabbard & Gabbard, 1999).

Sonuç olarak Şeytan ve şeytani temsiller çoğu dinde mevcuttur. Şeytan ve şeytani imge düşüncesi, bireysel olarak insanların algılarının yanı sıra Güney Kore kültürünü ve toplum yaşayışını da şekillendirmiştir. Sinema korku türünde filmlerde Şeytanı kullanmış ve seyirciye farklı şekillerde yansıtmıştır. Güney Kore sineması Şeytan ve şeytani temsillere melodram katarak seyircide Şeytan'a karşı empati hissettirmektedir. Kötü karakterlerin yaptıkları Şeytan'a veya içine giren kötü ruha yüklenmektedir. Nitekim seyircilerin Güney Kore hayranlığı eklenince Şeytan ve şeytani temsillere bakış açısı etkilenecektir. Şeytan konulu filmleri psikolojik ve toplumsal yorumlamak gerektirmektedir. Toplumsal açıdan güç ilişkilerini tersine çeviren korku temalarının kullanımıyla, kabul edilen bilgiyi geçersiz kılmak ve korkunç sonuçların sorumluluğunu toplumun gündelik yapılarına yerleştirmektedir. Toplumun sosyal düzeninin istikrarsızlaştırılması korkusunu refleks olarak ifade etmek için Şeytan imgeleri kullanarak Güney Kore'nin geçmiş travmalarını yansıtmaktadır. Psikolojik açıdan ise seyircinin içsel dünyasında kötülük metaforunu değiştirerek seyirci nezdinde farklı din algılarının oluşmasına zemin hazırladığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

Abisel, N. (1995). *Popüler Sinema Ve Türler* (1. bs). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Anselm, K. M. (2016). *Korean Religions in Relation: Buddhism, Confucianism, Christianity*. United States of America: State University of New York Press.

Armstrong, C. K. (2007). *The Koreas*. New York : Routledge.

Aydın, M. (2019). *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri* (2. bs; M. Aydın, M. Şahin, & M. Soyhun, Çev.). Konya: Literatürk Yayınları.

Battal, E. (2023). Hıristiyan Şeytan Algısının Filmlerdeki Yansıması: Amerika ve Avrupa Sineması Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 23*(1), 1-27.

Blizek, W., & Yorulmaz, B. (2015). Sinema Filmleri ve Din. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 47*(47), 193-202.

Collins, B. (2022). Biblical Boogeymen, Holy Ghosts, and the New Demonology: A Review of Three Recent Books on Religion and Horror. *Journal of Religion & Film*, *26*(2).

Connor, M. E. (2002). *The Koreas: A global studies handbook*. Santa Barbara, Calif. : ABC CLIO.

Deok-Geun, S. (Yönetmen). (2021). *Guimoon* [Sinema Filmi]. South Korea: CJ Entertainment Animation Group, Ghost Pictures, Jupiter Film.

Gabbard, G., & Gabbard, K. (1999). *Psikiyatri ve Sinema* (Y. Eradam & H. Satılmışoğlu, Çev.). Washington D.C.: United States by American Psychiatric Press.

Grafius, B. (2022). Giving the Devil His Due: Satan and Cinema. *Journal of Religion & Film*. https://doi.org/10.32873/uno.dc.jrf.26.01.60

Hong-jin, N. (Yönetmen). (2016). *The Wailing* [Sinema filmi]. South Korea, United States: 20th Century Fox.

Jang, J. (Yönetmen). (2015). *The Priests: Exorcism* [Sinema filmi].South Korea: CJ Entertainment.

Kim, H. (Yönetmen). (2019). *Byeonshin* [Sinema filmi]. South Korea: Dana Creative.

Kim, J. (Yönetmen). (2019). *The Divine Fury (Saja)*[Sinema filmi]. South Korea: KeyEast, Studio 706.

Kim, K. (Yönetmen). (2020).*The Closet*[Sinema filmi].Moonlight Film, South Korea: Perfect Storm Film.

Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitapevi.

Peirse, A. (2013). *Korean Horror Cinema*. Edinburgh University Press.

Porter, A. (2013). Satanic but not Satan: Signs of the Devilish in Contemporary Cinema. *Journal of Religion & Film*, *17*(1).

Shin, C.-Y., & Stringer, J. (2005). *New Korean Cinema*. Edinburgh University Press. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g0b1sf

Soyoung, K. (2013). Comparative film studies: Detour, demon of comparison and dislocative fantasy. *Inter-Asia Cultural Studies, 14*(1), 44-53.

Tuğan, N. H. (2019). Korku Sineması Anlatısında Bakış Açısı Kavramı: Diğerleri Filminde Bakış Açısı Kullanımı. *Journal of Turkish Studies, 13*(Volume 13 Issue 5), 655-672.

Wolfenstein, M. (1970). *Movies: A psychological study*. New York : Atheneum.

Wyman, K. (2004). The Devil We Already Know: Medieval Representations of a Powerless Satan in Modern American Cinema. *Journal of Religion & Film, 8*(3).

Hıristiyan Literatürü Açısından Patristik Dönemde Yahudilik İle Yahudilere Bakış ve Anti-Semitizm

Şeyma Kaç

Ilahiyat Marmara Üniversitesi

seyma.kac@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Anti-Semitizm, Yahudilere Reddiye, Kilise Babaları, Patristik Dönem, Şeriat.

Hıristiyanî düşünüş ve yaşayışın birçok safhasına etki etmesi ve onu yönlendirmesi açısından Kilise Babaları'nın eserlerinin oldukça önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Şüphesiz bu tesirin en göze çarpan neticelerinden biri, Hıristiyanların öteki ile ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, Hıristiyanların diğer din mensuplarıyla ilişkileri denince ilk akla gelen Yahudilerdir. Bu çalışmada da, Patristik Dönemde yaşamış olan Kilise Babaları'nın eserlerinden hareketle Yahudilik ve Yahudilerle ilgili hangi konuların ele alındığı ve yine bu eserlerin 19.yüzyıl itibariyle Anti-Semitizm olarak isimlendirilen vâkıayla bir bağının olup olmadığı incelenmiştir. Söz konusu Yahudilik ve Yahudiler olduğunda, birbirlerinin halefi ve selefi olan Kilise Babaları'nın, *Adversus Judaeos (Yahudilere Reddiye)* adı verilen bir gelenek oluşturduğu görülmektedir. Bahsi geçen gelenek; müstakil eserler, eser bölümleri, mektuplar ve risaleler gibi birçok yazım türünde kaleme alınmış çalışmalardan müteşekkildir. Bu geleneğe dâhil edilebilecek çalışmalarda ele alınan konuların başında, Yahudi şeriatının temelini oluşturan yasa, şabat, sünnet ve kurban gibi kavramlar gelmektedir.

Çalışmanın amacı, Adversus Judaeos Geleneği çerçevesinde 19.yüzyıl itibariyle "Anti-Semitizm" olarak isimlendirilen Yahudi düşmanlığının ilk nüvelerinin, Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren mevcut olup olmadığını bazı kavramlardan hareketle Kilise Babaları'nın eserlerine başvurarak incelemek ve erken dönem Yahudi-Hristiyan ilişkileri sürecine bir nebze de olsa ışık tutmaya çalışmaktadır. Söz konusu erken dönem Yahudi-Hıristiyan ilişkileri olduğunda bu makale Türkçe literatür için yeni olarak addedilebilir. Bu çalışmanın yenilik arz edebilecek bir diğer yönü ise Anti-Semitizmin ikinci asır öncesinde sistematik yazınsal bir kökene dayandırılamayacağını bunun yerine sistemlilik arz eden yazınsal kökenlerinin en erken miladi ikinci asra götürülebileceğini iddia etmesidir.

Çalışma, Kilise Babaları'nın eserlerinde yer alan Yahudilik ve Yahudiler ile ilgili konuların nakledilmesi, Kilise Babaları'nın bu kavramlara dair açıklamaları, yorumları ve dikkat

çektiği hususların aktarılması açısından deskriptif bir metotla incelenmektedir. Yine kavramların Kilise Babaları'nın eserlerinde ifade ettiği anlamların benzerliğini ortaya koymak açısından da karşılaştırmalı metot kullanılmaktadır.

Yine makale giriş, iki ana başlık ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Patristik Dönem'in, Apostolik Babalar Çağı'nın bitişi ve Hıristiyanlarca Yeni Ahit yazılarının tamamlandığı kabul edilen M.100 yılı ile M.451 Kadıköy Konsili arasındaki süreci kapsadığı ifade edilmektedir. Daha geniş manada bu dönemin, Batı'da I.Gregory yahut Sevilleli Isidore ile Doğu'da ise Şamlı Yuhanna ile sonlandırıldığına dikkat çekilmektedir. Dönemin en önemli özellikleri arasında, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkinin irdelenmesinin geldiğine dikkat çekilmektedir. Bunun dışında Gentilelerin durumu, Eski Ahit'in nasıl yorumlanması gerektiği gibi hususlar da bu ilişki çerçevesinde odaklanılan konuların başında geldiği ifade edilmektedir. Yine bu dönemin Hıristiyanlık tarihinin tamamına etki eden bir diğer özelliğinin, Hıristiyanlık bünyesinde ortaya çıkan Roma Katolik, Doğu Ortodoks ve Protestan Kiliseleri gibi temel addedilen mezheplerin, zikredilen dönemdeki Kilisesi Babaları, onların eserleri veya fikirlerine referansta bulunarak ortaya çıkmış olduğu aktarılmaktadır. Yine makalemiz açısından önem arz eden Patristik Dönem ve onun karakteristik özelliklerinin başında gelen Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin, *Adversus Judaeos* (Yahudilere Reddiye) olarak isimlendirilen bir yazın geleneğinin ortaya çıkmasına neden olduğuna da işaret edilmektedir. Zikredilen geleneğin aynı zamanda onunla ilgili olarak bir literatürün oluşmasına sebebiyet verdiği de vurgulanmaktadır. Adversus Judaeos geleneğine ait literatürün ise dar anlamda; Mesih'e, Hıristiyanlığa yahut Hıristiyanlara, gerçek veya hayalî Yahudiler tarafından yapılan ithamların kaleme alındığı ya da kaleme alınanların tashih edilip yayınlandığı müstakil eserleri ifade edilmektedir. Daha geniş anlamda ise, Hıristiyanlığın üstünlüğünü tesis etmek için onu Yahudilikten ayıran ve ayrı görerek yazılan her çalışmaya referansta bulunduğu dile getirilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere bahsedilen literatüre yalnızca Yahudilik ve Yahudileri ele alan müstakil eserlerin değil; kitap bölümleri, risaleler, mektuplar, vaazlar vs. gibi çalışmaların da dâhil olduğu söylenmektedir.

İlk ana başlıkta, Patristik Dönemde Kilise Babaları'nın eserlerinde Yahudilik ve Yahudilerle ilişkili olarak yasa, Şabat, Kurban ve Sünnet kavramlarına değinilmektedir. Kavramlar ele alınırken Tertullian'ın *An Answer to the Jews(Adversus Judaeos)* ve *Against Marcion(Adversus Marcionem)*'una; Justin Martyr'ın *Dialogue with Trypho*'suna; Origen'in *Against Celsus*'una; Cyprian'ın *The Treaties of Cyprian: Treatise XII(Three*

Books of Testimonies Against the Jews) adlı eserine; Jerome'un *Letters*'ına; John Chrysostom'ın *Eight Homilies Against the Jews*'ine; John of Damascus'ın *An Exact Exposition of the Orthodox Faith*'ine ve son olarak Augustine'in *The City of God* adlı eserlerine atıfta bulunulmaktadır. Bu kavramlar arasında yasanın, ezeli yasa-ebedi yasa, doğal yasa-yeni yasa, Musa yasası-ebedi yasa, Musa yasası-manevi yasa, eski yasa-yeni lütuf yasası şeklinde ayrıma tabi tutulduğu ifade edilmektedir. Şabat kavramının da aynı minvalde muvakkat-ebedî şabat şeklinde ayrımlara uğrağı aktarılmaktadır. Aynı durumun kurban kavramında da dünyevi ve uhrevi, eski ve yeni şeklinde yapıldığına işaret edilmektedir. Son olarak sünnet kavramında da diğer kavramlarda olduğu gibi bedensel sünnet-kalbin sünneti, cismanî sünnet-ruhun sünneti olarak ifade edildiği gösterilmektedir.

İkinci ana başlıkta ise Patristik Dönem Adversus Judaeos geleneğinde Yahudilik ve Yahudilerle İlgili kavramlar özelindeki görüşlerin Anti-Semitizm ile ilişkisine odaklanılmaktadır. Anti-Semitizm kavramının her ne kadar tartışılan bir kavram olsa da aynı zamanda alışılagelmiş olması hasebiyle kullanıldığı ifade edilmektedir. Yine bu kavramı dönemlere ya da konularına göre çeşitli alt başlıklara ayıran araştırmacıların olduğundan bahsedilmektedir. Patristik Dönem Adversus Judaeos literatürü ve Anti-Semitizm arasındaki ilişkinin ise öncelikli olarak Yahudiliğe karşı teolojik bir karşıtlık ve düşmanlık ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Her ne kadar İsa'nın ölümündeki paylarından bahsedilse de Yahudiler hakkında Anti-Semitizmin temel vurgusu olarak sıfat şeklinde kullanılan *deicide* kavramının İznik Konsili'nin hemen öncesi ve sonrasındaki babalar tarafından kullanılmadığı ve bu kullanımın çok daha sonra ortaya çıktığı açıklanmaktadır. Bu dönemin Anti-Semitizm ile ilişkilendirilebilecek temel vurgusunun Yahudi şeriatından sıyrılma ile Yahudilerin sıkı sıkı bağlı olduğu teolojik çerçevenin kötülenmesi ve reddedilmesi üzerine kurulduğu ifade edilmektedir. Yine bahsi geçen sürecin, Yeni Ahit kanonizasyonundan başlayıp, Tanrı'nın varlığı, İsa'nın tabiatı gibi en temel meselelerin tam anlamıyla izaha kavuşamadığı bir süreç olduğu –dolayısıyla tam teşekküllü bir din haline gelmeye çalıştığı-; Yahudi Şeriatı'ndan ayrılma gayretinin ise Kilise Babalarının en büyük problemi haline geldiği aktarılmaktadır. Adversus Judaeos geleneği ve yazınının da tam olarak bu noktada ortaya çıktığı; teolojik Anti-Semitizmin de bu geleneğin sonucu olarak neşet ettiğinin düşünüldüğü dile getirilmektedir. Yine Teolojik Anti-Semitizme dair temel dayanakların, ilk olarak Yahudilerin putperestliğe nispeti ve yine Yahudilerle Gentilelerin tipolojik olarak çeşitli önemli kişilere atfedilmesi üzerine inşa edildiği söylenmektedir. Yahudilerini Mısır'da puta tapmaları ile Yeruşalim'de İsa'yı öldürülmeleri arasındaki sürecin, Kilise

Babaları tarafından onların ahlaksızlıkları ve günahlarına dair söylemlerle doldurulduğu ifade edilmektedir. Nihayetinde ise İsa'nın ölümüyle Yahudilerin, en büyük günahı işleyen ve Tanrı'nın cezasına müstehak ulus olarak kabul edildiği söylenmektedir. Böylece Yahudilik ve Hıristiyanlık, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında putperestlik ve kutsal bir soya atfedilmekle bir ayrım oluşturulduğu ve Kilise Babaları'nın Yahudilikle kastettiği şeyin, Yahudi Şeriatı olduğuna işarette bulunulmaktadır. Yahudi Şeriatı'nın ise Şabat, sünnet ve kurban gibi ibadet ve ritüeller temelinde reddedildiği dile getirilmektedir. Bu ayrıştırma arzusu ve ayrımların sonucu olarak da Yahudiliğin teolojik zemininin ortadan kaldırıldığı ve Yahudilerin Adversus Judaeos geleneğinin bir sonucu olarak ahlaki bozukluklarının ve kötü yönlerinin çerçevesinin genişletildiği ifade edilmektedir. Tüm bu bahsedilenlerin de sonuç olarak Anti-Semitizmin teolojik ve yazınsal köklerine işaret ettiği aktarılmaktadır.

Sonuç bölümünde ise Kilise Babaları'nın eserlerinde Yahudilik ve Yahudilerin sürekli bir şekilde ele alındığından, temel problemin ayrışma isteğinden hareketle şeriatla ilişkili olduğundan, şeriatı ortadan kaldırmak ve onun iyi bir şey olmadığını kanıtlamak amacıyla da Yahudilerin sürekli olarak putperestlik ve günahkarlıkla ilişkilendirildiğinden bahsedilmektedir. Bu amaca binaen Hıristiyanlığın gelişinin ve Hıristiyanların Yahudilerle yer değiştirişinin zaruri olduğunu kanıtlamak amacıyla, Yahudi Kutsal Metinlerinde Yahudilerle ilgili geçen tüm olumsuz ifadeler delil olarak gösterildiği ve onlara dair yorumlamaların Yahudilerin tarihinin tamamını şamil olarak aktarıldığı söylenmektedir. Yahudilerin pişmanlık ve tövbelerinin görmezden gelindiği, onlar için Hıristiyanların amacına uygun olarak menfi bir tarih inşa edildiği dile getirilmektedir. Sonuç olarak da Yahudilik ve Yahudilere Adversus Judaeos geleneğinin oluşmasının, 19.yüzyılda Anti-Semitizm olarak isimlendirilen vakıanın kökenlerinin Patristik dönemde teolojik ve yazınsal olarak bulunduğuna işaret ettiği ifade edilmektedir.

Kaynakça

Augustine. "The City of God". İçinde *Nicene and Post-Nicene Fathers: Volume II*, C. 2. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1993.

Cyprian. "The Treaties of Cyprian: Treatise XII(Three Books of Testimonies Against the Jews)". İçinde *The Ante-Nicene Fathers: Volume V*, 1995. bs. C. 5. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, t.y.

Davies, Alan. “Anti-Semitism”. İçinde *The Encyclopedia of Religion*, editör Mircea Eliade, 1:323-30. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Hamman, A., ve J. Leal. “Patrology-Patristics”. İçinde *Encyclopedia of Ancient Christianity*, 3:92-94. Downers Grove, Illinois: IVP Academic, t.y.

Jacobs, Andrew S. “Adversus Iudaeos”. İçinde *The Encyclopedia of Ancient History*, 1:111-13. Blackwell Publishing Ltd, 2013.

Jerome. “Letters”. İçinde *Nicene-Post Nicene Fathers: Volume VI*, çeviren W.H. Fremantle, G. Lewis, ve W.G. Martley, C. 6. New York: The Christian Literature Company, 1893.

John of Damasacus. “An Exact Exposition of the Orthodox Faith”. İçinde *The Nicene and Post-Nicene Fathers: Volume IX*, çeviren The Rev. S. D.F. Salmond, C. 9. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, t.y.

Justin Martyr. “Dialogue with Trypho”. İçinde *The Ante-Nicene Fathers: Volume I*, editör Alexander Roberts ve James Donaldson, C. 1. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1996.

Origen. “Against Celsus”. İçinde *The Ante-Nicene Fathers: Volume IV*, editör Alexander Roberts ve James Donaldson, C. 4. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1996.

Patterson, Lloyd G. “Fathers of the Church”. İçinde *Encyclopedia of Early Christianity*, editör Everett Ferguson, 424-25. New York, London: Routledge, 2010.

Ruether, Rosemary Radford. “The Adversus Judaeos Tradition in the Church Fathers: The Exegesis of Christian Anti-Judaism”. Içinde *Aspects of Jewish Culture in the Middle Ages*, editör Paul E. Szarmach ve State University of New York at Binghamton, 1.Baskı. Albany: Suny Press, 1979.

Taylor, Miriam S. *Anti-Judaism and Early Christian Identity: A Critique of the Scholarly Consensus*. Leiden, The Netherlands: E.J. Brill, 1995.

Tertullian. “Against Marcion”. İçinde *The Ante-Nicene Fathers: Volume III*, çeviren DR. Holmes, Reprinted. C. 3. Edinburgh; Michigan: T&T Clark; WM. B. Eerdmans Publishing Company, 1993.

———. “An Answer to the Jews”. İçinde *The Ante-Nicene Fathers: Volume III*, çeviren Sydney Thelwall, Reprinted. C. 3. Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1993.

Tertullian.org. “John Chrysostom, Against the Jews. Homily 1”, 14 Şubat 2022. https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_01_homily1.htm.

Tertullian.org. “John Chrysostom, Against the Jews. Homily 2”, 14 Şubat 2022. https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_02_homily2.htm.

Tertullian.org. “John Chrysostom, Against the Jews. Homily 3”, 14 Şubat 2022. https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_03_homily3.htm.

Tertullian.org. “John Chrysostom, Against the Jews. Homily 4”, 14 Şubat 2022. https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_04_homily4.htm.

Tertullian.org. “John Chrysostom, Against the Jews. Homily 5”, 14 Şubat 2022. https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_05_homily5.htm.

26.Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Ayşe Betül Dönmez Tekin

Salon 2

17 Kasım Cuma

14.00 - 15.30

Sultan Turan

Fahreddin Er-Râzî'nin El-Mebâisü'l-Meşrikıyye Adlı Eserinde Nefsin Mahiyeti Problemi

Masume Kanat

Molla Sadra'nın "Zihni Varlık" Ve Edmund Husserl'in "Saf Ben" Kavramı Bağlamında İnsanın İdraki

Büşra Erdem

İbn Teymiyye'nin Moğol İlhanlılar İçin Verdiği Fetvanın Radikal Örgütler Tarafından Güncellenmesi

Muhammed Emre Demirel

El-Akîdetü't-Tahâviyye Şerhlerinde İlâhî Sıfat Tartışmaları: Ömer B. İshâk El-Gaznevî Ve İbn Ebi'l-İzz Örneği

Fahreddin er-Râzî'nin el-Mebâisü'l-Meşrikıyye Adlı Eserinde Nefsin Mahiyeti Problemi

Sultan Turan

Felsefe ve Din Bilimleri Siirt Üniversitesi

sultanaltuntas09@gmail.com

Anahtar Kelimeler: el-Mebâhisü'l-Meşrıkiyye, Nefs, Soyutluk, Suret, Zâtî Şuur, Süreklilik.

Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) nefsin mahiyeti hakkındaki görüşünün ne olduğu konusunda, ilgili literatürde bir fikir birliğinin olmadığı görülmekte ve meseleye ilişkin araştırmalar devam edegelmektedir. Muhakkik kimliğiyle öne çıkan Râzî'nin kelâmî ve felsefî teorileri mezcederek derinlikli soruşturmalarla takrir ettiği ve çok yönlü bir eleştirel okumaya tâbi kıldığı erken dönem felsefî eserlerinden birisi olan *Mebâhisü'l-Meşrıkiyye* nefs görüşü açısından en tartışmalı kaynaklardan birisidir. Nefsin mahiyeti ve şuur, idrak ve bilgi gibi nefse ilişkin diğer konular bu eserin önemli bir kısmını teşkil eder ve ayrıntılı olarak incelenir. Bu incelemelere dayanan araştırmacıların bir kısmı Râzî'nin *el-Mebâhis*'te hem nefsin soyutluğunu kabul ettiğine ilişkin açık bir ifadesinin bulunmadığını hem de soyut nefs görüşünü eleştirdiğini ve reddettiğini ileri sürer. Bu araştırmacılardan Hayri Kaplan ve Eşref Altaş, onun nefsin soyutluğu görüşünü kabul ettiği izlenimini veren anlatıların Râzî'nin kendi kanaatini yansıtmadığını ve eserin İbn Sînâ ve onun şahsında filozofların görüşlerini açıklayarak tespit ve tenkit etmek, ayrıca çelişkilerini ortaya koymak amacıyla telif edildiğini ve söz konusu anlatıların değerlendirilmesinde bu amacın dikkate alınması gerektiğini ileri sürer. Bu araştırmacıların, soyut nefs görüşünün kabul edilmediğine yönelik iki güçlü dayanağı vardır. Bunlardan birisi Râzî'nin soyut nefs delillerine ilişkin itirazlarıyla birlikte zâtî şuurun, nefsin mahiyetinin soyut olmasını gerektirmediği ve nefsleri soyut olmadığı hâlde hayvanların da zâtî şuura sahip olduğu şeklindeki İbn Sînâ eleştirisidir. Bir diğeri ise Râzî'nin, nefsin soyutluğuna ilişkin öne sürülen delillerin kendisini ikna edemediği şeklindeki ifadesidir. Öte yandan Râzî'nin bu eserde nefsin soyut olduğu kanaatinde olduğunu ileri süren araştırmacılardan Muhammed Salih Zerkân nefsin birliği, zâtî şuurun sürekliliği ve aklî idrakin yapısı hakkındaki tutumu gereği Râzî'nin nefsin soyut olduğu kanaatinde olduğunu düşünür. Tezinde doğrudan *Mebâhis*'in nefs bölümünü çalışan Muhammed Fariduddin Attâr ise Râzî'nin kendisini İbn Sînâ'nın ontoloji anlayışından uzak tutmaya çalışmakla birlikte zâtî şuurun sürekliliği ve duyusal verilerin bütünleşik deneyiminin imkânı açısından nefsin soyutluğunu kabul ettiğini ifade eder.

Bu tebliğde yukarıda bahsi geçen itirazlara rağmen Râzî'nin *el-Mebâhis*'te nefsin mahiyet ve hakikatinin soyut olduğunu kabul ettiği tezini savunacağım. Bu savunuyu iki yönlü geliştireceğim. İlk yönden *el-Mebâhis* bağlamında nefsin soyut olduğunun düşünülemeyeceğini savunanların aksine nefsin soyutluğunun savunulabileceğine ilişkin gerekçelerimi sunacağım. İkinci yönden, nefsin soyut olduğunu kabul eden düşünürlerin eksik bıraktığı noktaları tamamlayacak ve daha önce dikkat edilmeyen bazı hususların altını çizeceğim. Bu hususların tahlilini, Razi'nin kronolojik olarak *el-Mebâhis'*ten önce telif ettiği *el-İşâre* ve yine kronolojik olarak *el-Mebâhis'*ten sonra telif ettiği *Nihâyetü'l-Ukûl* ve *Şerhu'l-İşârât* adlı eserlerinin ilgili başlıklarını karşılaştırarak yapacağım.

İlk olarak Râzî'nin nefsin soyut olduğunu kabul ettiğine dair savunum üç ana gerekçeye dayanmaktadır. Söz konusu gerekçeler şunlardır: (i) Râzî bu eserinde hem kelamcıları hem de İbn Sînâ felsefesini dikkate almakla birlikte kendi özgün fikirlerini de beyan etmiştir. Bu nedenle nefsin soyutluğuna ilişkin delillerin eleştirisi ne kadar ona atfediliyorsa nefsin soyut olması gerektiğine ilişkin ifadeleri de yine ona atıfla anlaşılmaya gayret edilmelidir. (ii) Eserde zâtî şuurun hayvanlarda da bulunduğu dolayısıyla buna binaen nefsin soyut olduğunun ileri sürülemeyeceği eleştirisi bulunmakla birlikte hayvanlarda bu şuurun sürekli olup olmadığının bilinmediği oysa insanın şu an şuurunda olduğu zâtının yirmi yıl öncekiyle aynısı yani sürekli olduğunu bildiği belirtir. Şu hâlde insanın ben diye işaret ettiği zâtı değişmeksizin varlığını sürdürüyor olmalıdır. Bu ise ancak zâtın varlık yapısı itibariyle her an değişim ve dönüşüme uğrayan bedenin parçalarından ve bütününden soyut olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla zâtî şuurun sürekliliğinin nefsin soyutluğunu gerektirdiği hususunda bir ısrar söz konusudur. (iii) *el-Mebâhis* Râzî'nin şuur, idrak ve bilginin hakikatinin surete zait izâfet olduğu görüşünü benimsediği eserlerden birisidir. Suretler vücûdî şeylerdir ve bu nedenle bir mahalde bulunmaları gerekir. Râzî bu eserde suretlerin tikel mi yoksa tümel mi olduğu fark etmeksizin yerleşeceği mahallin cisim ya da cismânî bir şey olmasının mümkün olmadığını ifade eder. Zira aklın ilksel bir şekilde olumladığı gibi büyük olanın, küçük olanda intiba etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bir dağın suretinin cisimsel bir güçte intiba etmesi de düşünülemeyecektir. Râzî bu fikrini vehim, hayal ve hafızada bulunan suretlerin de soyut bir mahalli gerektirdiğine yönelik açıklamalarla destekler.

Bu üç gerekçenin belirginleşmesiyle birlikte *el-Mebâhis*'te nefsin soyut olduğu görüşünün kabul edilmediğini ileri süren araştırmacıların ikinci gerekçe hakkında eksik

değerlendirmelerde bulunduğu, üçüncü gerekçeyi de dikkatlerinden kaçırmış olduğu ortaya çıkacaktır.

İkinci olarak nefsin soyut olduğu görüşünün yer aldığını ileri süren çalışmaları yakından incelediğimde genel olarak Râzî'nin suretlerin mahallinin cisim ya da cisimsel bir şey olamayacağına ilişkin değinileri sorgulanmadığını tespit ettim. Ayrıca nefsin varlık yapısı ile zâtî şuurun sürekliliği arasında kurulan ilişki ve neden süreklilik için soyutluğun şart görüldüğü de etraflıca irdelenmemiştir. Yukarıda bahsi geçen araştırmacılardan Zerkân, ilgili bağlamda sürekliliğin Râzî'nin soyutluğa ilişkin bir burhanı olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Attâr ise daha çok Bilal İbrahim'in doktora çalışmasında öne sürdüğü Râzî'nin fenomenolojik bir epistemoloji programı geliştirme kaygısı taşıdığı düşüncesinin içerimlerine bağlı kalmış ve ağırlıklı olarak şuurun bütünlüğü problemi ve nefs mahiyetlerinin türsel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı meselesine odaklanmıştır. Ben ise birincil olarak Râzî'nin gönüllü ya da gönülsüz nefsin soyut bir mahiyet olduğu kabulüne yönelik ifadelerine odaklanarak bunları nefsin soyutluğu bağlamında ele alacağım. Bu esnada ilk eserlerinden biri olan *el-İşâre*'de nefsin aslî atomlar olduğunu düşünen ve zâtî şuurun soyutluğu gerektirmediğini ifade eden Râzî'nin sonraki eseri *El-Mebâhis*'te soyutluktan yana bir düşünsel duruş sergilemesinin sebebinin izâfetin suretle şartlandırılması ve bu suretlerin mahallinin niteliğiyle ilgili olduğunu ortaya koyacağım. Şuurun bütünlüğü problemini de bu bağlamda değerlendirmelerime dâhil edecek ve Râzî'nin tikel ve tümel bütün idraklerin doğrudan tek bir öznesi olduğu ve onun da ben sözümüzle işaret ettiğimiz nefs olduğu iddiasını, nefsin mahiyetinin soyut bir cevher olduğunun kabul edilmesi pahasına ortaya koyulmuş bir görüş olduğuna işaret edeceğim. Ayrıca zâtî şuurun sürekliliğinin neden beden ve bedene bağlı bir şeye dayandırılamayacağı sorusunu derinleştirecek ve sonrasında Râzî'nin bu hususta farklı bir çözüm geliştirdiğini göstereceğim.

Bu çalışmayla birlikte Râzî'nin nihaî olarak el-Mebâhis'te nefsin mahiyetinin soyut olduğunu düşündüğü ve literatürde genellikle dikkatlerden kaçan izâfetin kendisine eklendiği suretlerin mahalli ve zâtî şuurun sürekliliği gibi hususların konuyla ilişkisi belirginlik kazanacaktır.

Kaynakça

Fahreddîn, er-Râzî. *el-İşâre fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Hani Muhammed Hamid Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas; el-Cezire, 2009.

er-Râzî, Fahreddîn. *el-Mebâsü'l-Meşrikıyye fi İlmi'l-İlâhiyyât ve't-Tabîʿiyyat*, nşr. Muhammed el-Mutasımbillah el-Bağdâdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

er-Râzî, Fahreddîn. *Nihâyetü'l-Ukûl fî Dirâseti'l-Usûl I-IV*, thk. Saîd Abdullatif Fûde. Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 2015.

er-Râzî, Fahreddîn. *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbîhât I-III*, thk. Ali Rıza Necefzâde. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Fehrengî, 1384.

Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî'ye Göre İnsanın Mahiyeti ve Hakikati (Mücerred Nefs Görüşünün Eleştirisi)." *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, ed. Ömer Türker ve İbrahim Halil Üçer, 139-201. İstanbul: İLEM Yayınları, 2019.

Kaplan, Hayri. "*Fahreddîn er-Râzî Düşüncesinde Ruh ve Ahlak.*" Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.

Janssens, Juless. "*Fakhr alDîn al-Râzî on the Immateriality of the Human Soul.*" Journal of Oriantel and African Studies 14, (2005): 121-136.

Attar, Muhammad Fariduddin. *Faḫr al-Dīn al-Rāzī on the Human Soul: A Study of the Psychology Section of al-Mabāḥiṯ al-Mašriqiyya fī ʿİlm al-İlāhiyyāt wa-l-Tabīʿiyyāt.* The degree of Masters of Arts, McGill University, 2014.

Zerkân, Muhammed Salih. *Fahruddin er-Râzî*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973.

Molla Sadra'nın "Zihni Varlık" Ve Edmund Husserl'in "Saf Ben" Kavramı Bağlamında İnsanın İdraki

Masume Kanat

Ilahiyat Kahramanmaraş Sütçü Imam Üniversitesi

masumekanat@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Molla Sadra, Edmund Husserl, Bilinç, Fenomenoloji, Mahiyet.

İslam Felsefe Tarihinde, nesne-mahiyet ilişkisi ve bu ikisini insanın idrak ediş şekli ilk olarak Meşşeai akım ile kendisini göstermiştir. Beraberinde İbn Sina ile dikkat çeken bilinç anlayışı ve insan aklının nesne karşısındaki tutumu, İşraki filozofların önde gelen ismi Molla Sadra'nın *zihni varlık* kavramı ile sağlam bir zemine oturmuş ve 20 yy. ilk yarısında temellenen fenomenoloji yani görüngü bilimi olarak bilinen akımı temelde etkilemiştir. Fenomenolojinin kilit ismi Edmund Husserl, Descartes'in etkisiyle onun "benlik" kavramından *saf ben* kavramına bir yol açar. Temelde düalist bir yaklaşımın etkisinde kalan filozof, özne-nesne ikilisi üzerinden *saf ben* ile insanın nesne karşısındaki idrakini ortaya koyar. Ortaya koymuş olduğu bu düşünce ile her nesnenin aynı zamanda *saf ben* yani bilinç oluşuna vurgu yapar. *Saf ben* kavramı ile nesnel fenomen ve mahiyeti yani zahirde fenomen olarak kabul görülmeyeni ayırmış, insanın nesnel olana *saf ben* yani bilinç ile yöneldiğini savunmuştur. Molla Sadra ise bilinç ve idrak konularına diğer İslam Filozoflarından farklı bakmıştır. Ona göre dış dünyadaki nesne ya vardır ya da yoktur yani zihin soyutlama yaparak nesneyi idrak etmeden önce nesnenin zihni var etmesi söz konusudur. Bu açıdan varlığın bilgisi en kesin bilgi olmuş olur. Mevcut varlık kendi varlığı ölçüsünce bilir ve idrak eder. *Zihni varlık* kavramı tam da bu noktada ortaya çıkmış olur.

Husserl için *saf ben,* tıpkı bir töz gibi değişmeden kalır ve zorunludur. Böylece *saf ben,* yaşantının içinde nesnel düşünülen her şeye ulaşması ile yaşantının akışkanlığında içkin bir yapıya sahip olmuş olur. *Zihni varlık* için de aynı şekilde algılanan nesne, dış dünyadaki gerçekliği ile akışa dahil olmakla birlikte ve aynı zamanda zihinde nesneye ait bir form ile de mevcuttur. Bu durum *zihni varlık*'ın varlığın içinde, kendisinde olması sebebiyledir. Her şey bir şeyin bilincidir diyen Husserl, o döneme hakim olan özne-nesne düzalizmini ters düz eder. Tıpkı Molla Sadra'da olduğu gibi nesnesiz bilincin söz konusu olmayacağını vurgulayan Husserl, bilincin bağımsız olmadığını ve her bilince ait bir nesnenin olduğunu ileri sürer. Bu açıdan nesnenin var oluşu *saf ben* yani bilince bağımlı olmaktan kurtulmuştur. Bu bağımlılıktan

kurtulma durumu beraberinde yönemselliği getirmiştir. Husserl için bilincin doğasında bulunan yönemsellik, bilincin kendisine ait olmayan bir nesne ile dahi bağlantı kurmasına sebep olur. Bilinç ve nesne arasında köprü görevi gören yönemsellik, nesneyi idrakte ona anlam vermede önemli bir etken haline gelir. Bu açıdan bilinç ve nesne karşılıklı etkileşim içerisine girmiş olur. Filozofun bu noktada ortaya koymayı amaçladığı düşünce, bilincin yönemselliği ile zihin ve görünen dış dünya arasındaki ilişkiyi daha açık ve anlaşılır hale getirmektir.

Husserl için *saf ben* nesnel olana yönelim içeresindedir yani, algı insani eylem olan yönelim ile idraki aşamaya ulaşır. Ancak Molla Sadra için insan, bütün eylemleri ile bizzat bu nesnel dünyanın bir parçasıdır. İnsandaki zihin tam da bu noktada onu nesnel olandan ayırıp mahiyeti idrake götürür. Bu açıdan nesneye yabancı olmayan ondan bir parçayı teşkil eden insan, nesneye ait mahiyete yönelim içinde olmaz direkt olarak soyutlama yaparak nesneye ait mahiyeti idrak etmiş olur. Husserl açısından nesneler yani reeldeki varlıklar, *saf ben*in var olması için bir zorunluluk teşkil etmez. Bu açıdan bilinç her durumda var olmaya devam eder. Ancak Molla Sadra için ve aynı zamanda bütün İslam Filozofları için zorunlu varlık yani Allah dışında, her şeyin mahiyeti olmakla beraber sonludur. Bu durumda *saf ben* algıladığı nesneyi yaşantının içinden alırken Molla Sadra için mahiyet zihinden sadır etmektedir yani nesnel olanın mahiyeti insan zihninde batıl olarak var olmaktadır. Bu açıdan dış dünya olarak ifade edilen nesneler dünyasında Allah'tan başka bir şey yoktur. Zihnin algısı ise bu dış dünyanın mahiyetinden başka bir şey değildir. Yani *zihni varlık,* dış dünya ile aktif hale gelmiş olur. Bu şekilde biraz evvel bahsetmiş olduğumuz şekilde dış dünyaya ait mahiyetler zihinden sudur etmiş olur. Husserl için bu durum tanrısal olan yaklaşım dışında yönemsellik ile ifade edilir. Aynı şekilde Husserl'in yönemsellik anlayışına göre nesnenin özünü ve anlamını kavramaya çalışan bilinç, Molla Sadra'nın cisme ait madde bilinemez, bilinç ancak surettir ve nesneler dünyasına ait mahiyet, akli mahiyettir çünkü zihin bu akli suretlerin bizatihi özlerini algılar düşüncesi ile örtüşmektedir.

Edmund Husserl için hakikatin, özlerin ve kesin bilginin erişildiği bir alan vardır ve işte bu alan saf bilinç olarak ifade ettiği özlerin var olduğu alandır. Filozof için bu alana ulaşmadaki en büyük etken epohkedir yani fenomenleri indirgemedir. Bilinç epokhe ile fenomenlerin en saf halini bulur ve saklar. Yani algılanan nesneye ait mahiyetin özü saf ben alanında fenomenin özü olarak saklanır. Husserl epokhe ile görünen nesnenin yani fenomenin, kendi içinde barındırmadığı bütün özlerden ve tanrısal ön kabullerden kurtulmasını hedeflemiştir. Bu açıdan fiziki dünyada algılanan, idrak edilen hiçbir şey fenomene dair herhangi bir özde yer almaz.

Bu sayede yönelen ve indirgeyen bilinç, metafizik olana ihtiyaç duymaz. Ancak Molla Sadra durum hem fiziki hem de metafiziki bir anlam taşır. Kendisinden önceki İslam Filozoflarından farklı olarak aklın soyutlama yaparak nesneye dair bilgiye ulaşmasını basit ve yanlış bir akli eylem olarak değerlendirir. Zihnin idrak ettiği mahiyete dair bilginin bilfiil varlık olduğunu ve maddenin ayrılmayan bir parçası olduğunu ifade eder. Bu açıdan Husserl'den farklı olarak saf bir oluşumdan ziyade nesne ve mahiyetinin tek bir varlık olduğunu ancak insanın onu ayrı ayrı algıladığını ifade eder. Molla Sadra'nın bu görüşü Vacibü'l Vücud'dun saf, değişmeyen ve nesneyi var eden varlığın kendisi olmasından ötürüdür. Aynı zamanda Husserl'den ayrıldığı bir başka nokta ise *zihni varlık*ı yine insanın kendi akli aleminden bir parça olarak görür. Bu noktada bilincin kendisine ayrı bir alan yaratmasına, yönelmesine veya indirgemesine gerek kalmaz. Çünkü *zihni varlık*, idrak eden özneye ve beraberinden varlığa dair akli ve hissi bütün suretlerin bulunduğu bir alanı teşkil eder. Varlığın var edicisinden yola çıkan Molla Sadra, nesne ve mahiyeti de tümel olana dahil eder. Bu durumda metafiziksel bir idrak ve bilinç alanı oluşur. Husserl'de olduğu gibi tek başına saf ve tekil olan bilinç ve mahiyet, Molla Sadra'da tümel ve kapsayıcı bir bilinç ve mahiyet olarak ortaya çıkar.

Çalışmamızda, nesnel fenomenlerin ve mahiyetlerinin *zihni varlık* kavramı ile nasıl işlendiğini, Edmund Husserl'in *saf ben* kavramına etkisini mukayeseli bir şekilde ele almaya çalıştık. Çalışmamızın amacı, Husserl'in nesnel fenomene salt bilinç ile yönelerek mahiyeti yani metafizik alanı saf dışı bırakmasına karşılık Molla Sadra'nın mahiyetsiz bir idrakin eksik olacağına dair savunmasını bir araya getirerek, insan idrakinde temelde metafiziğin önemini vurgulamaktır.

Kaynakça

Baran, Sedat, "Molla Sadra'da Zihni Varlık", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi* 4, sy. 1 (2018): 169-188.

Esendemir, Mehmet. " Kartezyen Öznellik Karşısında Fenomenolojik Öznellik" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020.

Husserl, Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, trc. Harun Tepe. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Kanat, Masume, "Yunan Akılcılığı ve İslam Akılcılığı Mukayesesi", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2022.

Meçin, Aslan, Büşra, " Sühreverdi, İbnü'l Arabi ve Molla Sadra'da Varlık Düşüncesi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11, sy.3(25) (2019): sy. 1091-1111.

Sadra, Molla, *Mahiyet Felsefesi*, trc: Salih Aydın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Unat, Oğuz, "Husserl ve Görüngübilimcilik", *Dört Öge* 1, sy: 1 (Ocak 2012): 11-16.

Uzunhüseyinoğlu, Bahadır. "İbn Sina ile Husserl'in Kesişim Noktası: Fenomenolojik Bakışın Olanağı Üzerine", Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2022.

Yiğit, Fevzi, " Varlık ve Mahiyet Bağlamında Molla Sadra'nın Sühreverdi Eleştirisi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 15, (2020): 549-578.

Yiğit, Fevzi, "Molla Sadra'nın Maddi ve Suri Neden Anlayışı", *Journal of Islamic Research* 33, sy.3, (2022):796-807.

Yiğit, Fevzi, " Sentez Sisteme: Bir Varlık Filozofu Olarak Molla Sadra", ed. Burçin Handan Şolt, *VII. International European Conference on Social Sciences,* Antalya, (Nisan 2022): 405-412.

Zahavi, Dan, *Fenomenoloji İlk Temeller*, trc: Seçim Bayazit. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.

İbn Teymiyye'nin Moğol İlhanlılar İçin Verdiği Fetvanın Radikal Örgütler Tarafından Güncellenmesi

Büşra Erdem

Islami Ilimler Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

busra109500@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Radikalizm, İbn Teymiyye, İdeoloji, Dinsel Şiddet, Cihad.

Meydana gelen hiçbir söylev, eylem ve ideoloji ortaya çıktığı toplumun özelliklerinden bağımsız değildir. Modern dönemde İslam adı altında ortaya çıkan radikal örgütlerin temellerini her ne kadar bağlı oldukları ideolojilere dayandırsakta araştırmamız temel dayanağın sadece "ideolojiler" olmadığını göstermektedir. Çalışmamız İbn Teymiyye'nin Moğol-İlhanlı Devleti adına vermiş olduğu fetvaların radikal örgütler tarafından güncellenmesini, yeni olgulara entegre edilmesinin nedenlerini ve sonuçlarını konu edinmektedir. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin özellikleri bağlamında Moğol-İlhanlı Devleti ve İslam'a ters düşen fikir akımlarıyla fikri ve silahlı mücadelesinin radikalleşmenin İslamlaşmasındaki etkisi ve bu sürecin sosyo-teo-politik açıdan değerlendirilmesi ele alınmıştır. Radikalizm her ne kadar Avrupa temelli bir kavram olsa da İslam dini meşeli bir kavrama dönüşerek günümüzde daha çok İslam ile anılmaktadır. Müslüman coğrafyalarda yaşanan soğuk savaşlar, siyasi, ekonomik, dini ve ahlaki krizler İslam coğrafyalarında radikalizmin düşünsel ve pratik inşasını oluşturmuştur. Mevcut olan kriz ortamlarının son bulması adına kitleler reaksiyoner liderlerin peşlerinden sürüklenmiş, radikal söylevler eyleme ve en nihayetinde şiddete dönüşmüştür. Buradan hareketle araştırmamızın amacını krizlerin asla son bulmayacağı dünya düzeninde radikalleşmenin sebep ve sonuçlarını ortaya koyarak analiz etmek, yeni durumlara nasıl entegre olduğunu açıklamak oluşturmaktadır. Bu minvalde İbn Teymiyye perspektifinde Selefi/Hanbeli ilim ekolünün teo-politik yönleri ele alınarak radikal boyutta geçirdiği dönüşüme ve pratik yansımasına değinilmiştir. Araştırmamızda krizler, İslamafobi ve radikal İslamcılık karşısında teoride ve pratikte çözüm üretilmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Ele alınan bu çalışmada, inceleme ampirik sosyal araştırma ile konu hakkındaki yorumlamalar açısından kurumsal kitaplar ve makalelere yoğunluk gösterilmiştir. Konu bağlamında araştırmalarda tarihsel metod'tan yararlanılmıştır.

Araştırmamızın daha anlaşılır ve sistemli ilerlemesi adına öncelikli olarak İbn Teymiyye'nin muhatabı olan Moğol-İlhanlı Devleti'nin, İslam coğrafyalarıyla olan teo-politik ilişkisini,

Müslüman İlhanlı hükümdarlarının saltanat süreçleri bazında ele aldık. Burada özellikle devlet düzeninde yapmış olduğu İslami reformlarla Cengiz Han yasalarını sentezleyen Gazan Han üzerinde daha ayrıntılı durulmuştur. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin özelliklerini genel çerçevede Moğol-İlhanlı hükümdarları üzerinden sunduktan sonra onun siyasi ve itikâdi düşüncelerine yer verdik. İkinci Bölümde ise İbn Teymiyye'nin siyasi ve itikâdi düşünce sisteminin modern dönem radikal örgütler tarafından bir silah olarak kullanılmasından, güncelleşerek dinsel şiddete yol açmasından bahsettik. Bu süreçte İbn Teymiyye'nin sistemleştirdiği Selefi ilim geleneği siyasi boyut ve radikallik kazanarak karşımıza Vehhâbîlik, daha sonra ise Cihadi ve Suudi Selefilik olarak çıkmıştır. Radikal örgütler ve kitleler kendi çizdikleri sınırların dışında kalan kimseleri özellikle farklı mezhep ve fikir akımlarını tekfir ederek onlara karşı cihadı farz kılmışlardır. Böylece içinde bulunduğu kriz ortamından kurtuluşu ivedili ve kökten isteyen bireyler, reaksiyoner liderlerin etrafında toplanmış dinsel şiddeti meşrulaştırmıştır.

İbn Teymiyye, 12. ve 13. yüzyıllar da Moğolların, Haçlıların, aşırı Şii fırkaların İslam coğrafyasına yapmış olduğu katliamlara tanıklık etmiş, bu süreçte hem fikri hem de siyasi mücadelede bulunmuştur. Moğolların Müslüman olmasıyla birlikte, onlara karşı cihad etme konusunda kendisine soru sorulduğunda ise Moğol-İlhanlı Devleti'nin mürted olduğunu, Ridde ehline benzediğini söyleyerek onlarla cihadı farz kılmıştır. Bunun temelinde ise Moğol-İlhanlı Devletinin Müslüman olduktan sonra da İslam Coğrafyalarında ki zulümlerine devam etmesi, Cengiz Han yasaları ve İslam şeriatını sentezleyerek birlikte uygulama faaliyetleri vardır. Çocukluğundan beri içerisinde bulunduğu kriz ortamının karakterine ve fikirlerine yansıması söylemlerinde ve eylemlerinde kendisini göstermiştir. Moğol-İlhanlı Devletine, Haçlılara ve İslam akidesi dışında kalan fikirlere karşı coşkulu vaazlar, radikal söylem ve eylemlerde bulunmuş, halkı cihada ve mücadeleye ikna etmek için elinden geleni yapmıştır. İbn Teymiyye Hanbelî/Selefi ilim geleneğini yaşadığı ortamın özellikleri doğrultusunda teorik bilgilerin pratiğe aktarılabilmesi için yeniden reforme etmiş, sistemleştirmiştir.

İbn Teymiyye Moğol-İlhanlı Devleti'nin teo-politik istilaları dışında, Hristiyan, İsmaili, Bâtını, Şia ve Ermenistan Krallığı gibi birçok dış etmenle teoride ve pratikte mücadelede bulunmuştur. Doğup büyüdüğü coğrafyanın dini, siyasi ve sosyal açıdan karışık olması hasebiyle İbn Teymiyye'nin verdiği fetvaların dini bağlayıcılığından ziyade siyasi bağlayıcılığının daha yoğun olduğunu görmekteyiz. Özellikle ehl-i bid'at olarak adlandırılan gruplarla siyasi ve fikri noktada mücadele için İbn Teymiyye, devlet tarafından görevlendirilmiştir. İbn Teymiyye'nin

içinde bulunmuş olduğu görev ve mücadeleler teorikte olan sistemini pratiğe aktarmasında siyasi zemin ve deneyim imkânı oluşturmuştur. Siyasi düşünce ve görüşlerini içinde bulunduğu ortama göre şekillendiren İbn Teymiyye'nin görüşleri Sünni kesimin siyaset teorisinde önemli bir yer tutmaktadır.

İnsanların bir arada yaşadığı toplumlarda vuku bulan, bütün fikir ve eylemlerin doğmasına, beslenmesine gelişmesine katkı sağlayan mutlak bir ortam bulunmaktadır. Ortaya çıkan fikir ve eylemler neden-sonuç ilişkisi içerisinde gelişir. Radikalizm kavramı kökten ve bütünsel değişimi savunan, mevcut düzenin ortadan kaldırılıp yenisinin hızlı bir biçimde yerleştirilmesini destekleyen, daha çok teorilerin pratiksel boyutunu ele alan bir mefhumdur. Radikalizmin belirli bir dini, ideolojisi ve devleti yoktur. Aynı dili, kültürü, ırkı, dini, devleti, ideolojiyi paylaşan insanlar yaşadıkları krizler ya da paylaşımlar doğrultusunda radikalleşebilirler. Radikalleşmenin temelinde ise aşırı bağlılık ve fanatizm vardır. Fanatik bireyler, savundukları fikirlere, liderlere karşı sorgulamadan bağlanırlar. İslam coğrafyalarındaki toprakların istila edilmesi, sömürgecilik, burada yaşayan halkların siyasi, iktisadi, ahlaki ve en önemlisi ilmi yönden geri kalmış olması, kitlelerin çözümü radikallikte ve şiddette aramasına zemin hazırlamıştır. Psikolojik olarak radikalliğe ve şiddete hazır olan insanlar, kendilerini güdüleyecek yaptıkları davranışlara dini boyutta anlam kazandıracak bir lider ararlar. İslami radikal örgüt liderleri ise yaşanan felaketlerin sorumlusu olarak başta ABD, Yahudiler ve Batılı ülkeler olmak üzere bu ülkelerle iş birliği yapan, onların yönetim sistemleri ile yönetilen, eğitim sistemlerinde eğitim gören, hukuk sistemleriyle adaletin sağlandığını inanan Müslümanları hedef alarak cihad odaklı, dinsel şiddeti içeren bir çözüm yolu izlemeyi tercih ederler. İlk İslami radikal hareket olan Haricilerin de toplumda yaşanan krizler neticesinde ortaya çıktığını ve tekfir mekanizması ile çalıştığını bilmekteyiz.

Radikal örgütlerin fikirlerini dayandırdığı İbn Teymiyye, yaşadığı dönemin özellikleri bağlamında ele alındığında söylem ve fikirleri daha anlaşılır hale gelmiştir. O yaşadığı dönemde ortaya çıkan problemlerin sebebini Müslümanların, İslam disiplininden uzaklaşmasına ve doğru yoldan sapmasına bağlayarak İslam beldelerinin başına gelen bunca felaketi, dini anlamdaki çözülmelerle ilişkilendirir. Moğol-İlhanlı Devleti, Haçlılar ve İslam dışı fikir akımları ile olan fikri ve siyasi mücadelesi kendisinden sonra ortaya çıkan ideolojilerin temel dayanak noktası olmuştur. İslam şeriatı ve Cengiz Han yasalarını sentezleyerek devleti yöneten Moğol-İlhanlı hükümdarlarının Müslümanlığını sahte bulmuş, onları mürted kabul etmiştir.

İbn Teymiyye'nin heyecanlı vaazları, coşkulu konuşmaları, görüş ve fikirlerindeki fanatikliği, mutaassıp bir kişiliğinin oluğunu göstermektedir. Sert ve aksiyoner bir karaktere sahip olan İbn Teymiyye İslami değerlere ve kaidelere aykırı bulduğu ekolleri, düşünceleri, fikirleri tenkit etmiş çoğu zaman bu tenkitleri tekfir boyutuna ulaşmıştır. Radikal örgütler İbn Teymiyye'nin söylem ve eylemlerini kendi çıkarları doğrultusunda güncelleyerek dinsel şiddet ve terörizme neden olmuştur. Küresel dünya düzeninde internet aracılığıyla radikal söylemlerin, görüntülerin, eylemlerin hızla yayılması bu örgütlerin kitlelere ulaşımını kolaylaştırmıştır. Dinsel şiddet ve söylemler, radikalleşmenin İslamlaşmasıyla beraber, Müslümanların terörizmle aynı başlık altında zikredilmesine sebebiyet vermiştir. Bu da İslamofobinin günden güne yayılmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Yuvalı, Abdulkadir. "Hülagu", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 18/ 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2. Basım, 2019.

Tahralı, Mustafa."Rifaiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35/99-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Verep. Canan Soylu. *İlhanlı Devleti'nin Mezhep Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. yokAcikBilim_10192818.pdf

Ramazan Haykıran Kemal. ''Moğolların Müslüman Oluşu''. *Kafkassam* (09Mart 2022). https://kafkassam.com/mogollarin-musluman-olusu.html.

Kur'an Yolu. Erişim 11 Mart 2022. ttps://kuran.diyanet.gov.tr

Şahin, Hanifi. "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü". *İLTED* 1/45 (Erzurum, 2006), 109-138.

Eryiğit, Adem *İbnTeymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini.* İstanbul: Çıra Basın Yayım, 1. Basım, 2020.

Sağlam, Ahmet. "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi*". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/6 (Aralık 2016), 36-52.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Olcaytu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 33/345-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Sağlam, Ahmet. "Memlûk-İhanlı Diplomatik İlişkiler*".* *Belleten Dergisi* 82/293 (Aralık 2018), 83-158.

Yuvalı, Abdulkadir "Ebu Said Bahadır Han", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 10/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Hajizade, Mohammad Dawod. *İbn Teymiyye'nin Aşırı Şii Fırkalara Yaklaşımı.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. "İbn Teymiyye'nin Siyaset, Hukuk ve İktisat Teorisi*". Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 11/20 (Mayıs 2013), 88-104.

Sivrioğlu, Ulaş Töre - Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak "İbn Teymiyye". *Akademik Bakış Dergisi* 37(Temmuz-Ağustos 2013), 1-16.

Karabağ, Metin Kasım. *Günümüz Radikal İslami Akımların Temelleri.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kıyıcı, Burhaneddin. *İbn-i Teymiyye'de Akıl- Nakil İlişkisi (Der'u Tearuzi'l- Akl ve Naklı Bağlamında).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Özervarlı, M. Sait "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 20/405-413. İstanbul: TDV Yayınları,1999.

Aydın, Hüseyin. " İbn Teymiyye'de Allah Tasavvuru –Eleştirel Bir Yaklaşım-". *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi 4/2(*Ocak 2009), 39-86.

Sarıkaya, Berat. *İslam Düşüncesinde Tevhid: İbn Teymiyye Örneği.* İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2013

Sancar, Faruk. "Bağnaz Bir Selefi Mi Endişeli Bir Entelektüel Mi ? (İbn Teymiyye'nin Eleştirel ve Reaksiyoner Karakteri Hakkında)". *Dini Araştırmalar Dergisi* 18/46 (Ocak-Haziran 2015), 97-125.

Fığlalı, Ethem Ruhi "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kurum, Mehmet - Avcı, Engin. ” Radikalizm ve Aşırıcılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 14/28 (Aralık 2018), 37-85.

Kaya, Osman. “Dini Radikalizm-Terör, Din İstismarı ve Terör Örgütlerine Katılımı Etkileyen Faktörler”. *Uluslararası İslamofobi ve Terör Sempozyumu.* ed. Azize Toper Kaygın-Cüneyd Aydın. 1/89-98. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2016.

El-Akîdetü't-Tahâviyye Şerhlerinde İlâhî Sıfat Tartışmaları: Ömer B. İshâk El-Gaznevî Ve İbn Ebi'l-İzz Örneği

Muhammed Emre Demirel

Temel İslam Bilimleri (Kelam) Yüksek Lisans Istanbul 29 Mayıs Üniversitesi

medemirel1905@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sıfat, el-Akîdetü't-Tahâviyye, Gaznevî, İbn Ebi'l-İzz, Te'vîl.

Kâinatın mutlak ve tek yaratıcısı olan Allah Teâlâ'yı tanımak ve O'nunla imkan nispetinde irtibat kurmak her kulun en önemli vazifesidir. Allah Teâlâ'yı tanımanın ve O'nunla irtibat kurmanın yolu ise O'nun isim ve sıfatlarını bilmekten geçmektedir. Bu doğrultuda İslâm tarihi boyunca O'nun isim ve sıfatlarını anlamak için âlimler büyük çaba sarfetmişler ve bu çabalar neticesinde ilâhî sıfatlar meselesi kelâmın ana konularından biri olmuştur. Bu konuda âlimler arasında vuku bulan ihtilâfların neticesi olarak ilâhî sıfatlara dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

İlâhî sıfatlara dair otaya çıkan görüşleri genel olarak tefvîz, teşbîh ve te'vîl başlıkları altında değerlendirmek mümkündür. Buna göre Selef ulemâsı, genel metodları çerçevesinde ilâhî sıfatların mahiyetleri hakkında yorum yapmamış, meselenin bilgisini Allah'a havale etmiş (tefvîz) ve nihaî olarak başta haberî sıfatlar olmak üzere sıfatları, "varlıkları ma'lûm, keyfiyyetleri meçhul" şeklinde yorumlamışlardır. Müşebbihe ve Mücessime gibi ekoller ise Allah Teâlâ ile yaratılmışlar arasında zât ve sıfatlar açısından benzerlik bulunabileceğini kabul etmiş, sıfatları yorumlarken sık sık teşbîhe başvurmuşlardır. Bu doğrultuda teşbîhî bakış açısına sahip gruplar, müteşâbihât ve ilâhî sıfatları te'vîl etmekten geri durmamış ve yapmış oldukları te'vîller neticesinde Allah'ın zâtına fâni özellikler nispet etmişlerdir. İlâhî sıfatlara dair üçüncü bakış açısı ise te'vîlî bakış açısı olarak ortaya çıkmıştır. Te'vîl, ilâhî sıfatlar konusunda "ilk bakışta Allah'ın yaratılmışlara benzediği izlenimini veren nassları dil bilim ve akıl ışığında yorumlama" şeklinde bir telakki haline gelmiş; Mu'tezile, felâsife, Şîa ve Ehl-i Sünnet ilâhî sıfatlar konusunda te'vîle başvurma noktasında ittifak etmişlerdir. Mu'tezile ve felâsife tenzîh eksenli te'vîl yapma faaliyeti yürütürken Ehl-i Sünet ise ilâhî sıfatlar konusunda teşbîh-tenzîh dengesini gözeterek itidalli bir te'vîl faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu doğrultuda Mu'tezile, ilâhî sıfatlar konusunda zât-sıfat ayrımı yapmamış, sıfatların tamamıyla zâta indirgenebileceğini kabul etmiştir. Zira onlara göre Allah'ın kıdemi hariç O'na sıfatlar isnad edilmesi teaddüd-i kudemâya yol açmaktadır. Bu sebeple Mu'tezilî âlimler, sıfatların nefyi maksatlı "selbî metod"

ve "ahvâl teorisi" gibi çözüm yolları geliştirmişlerdir. Genel olarak Allah'ın zâtına ait aklî itibar ve vecihler olarak sıfatları inkâr etmeyen Mu'tezile'nin inkârı, daha çok sıfatların Allah'ın zâtı ile kâim ezelî ve kadîm olan zâtî varlıklar olarak kabullerine ilişkindir. Te'vîli benimseyen bir diğer grup olan Ehl-i Sünnet âlimleri ise meselenin çözümü noktasında teşbîh ve tenzîhi bir potada eriterek herhangi bir müfrit duruma düşmeden te'vîlde bulunmuşlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah'ın zâtıyla kâim kadîm/ezelî ve ebedî sıfatlara sahip olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Mu'tezile'nin Allah'ın sıfatlarının zâtının aynı olduğu düşüncesine karşılık Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın sıfatları O'nun zâtının ne aynı ne de ğayrıdır.

Çalışmanın ilâhî sıfatlar ile birlikte merkezinde yer alan diğer konu ise Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/993) erken dönem Hanefî itikadını yansıtan eseri *el-Akîdetü't-Tahâviyye* ve üzerine yazılan şerhlerdir. Hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda yaşamış olan Tahâvî, Hanefî mezhebinin Mısır bölgesindeki önemli temsilcilerinden biri olmuş ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) itikadî görüşlerini muhtasar bir şekilde liste halinde *el-Akîde*'de bir araya getirmiştir. Yazıldığı dönem ve bu dönemi takip eden iki asır boyunca eserin ünü Mısır ile sınırlı kalmış ve eser Mısır bölgesindeki Hanefîlerin akaid alanındaki ihtiyaçlarını karşılamıştır. Eserin asıl manada şöhreti ise Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) hicrî 6. yüzyılda *Tebsıratü'l-edille* adlı eserinde tekvîn bahsinde ona atıfta bulunmasıyla birlikte başlamıştır. Bu atıf ile birlikte lokal bir yayılım alanı olan eser, geniş kitlelere yayılmış ve üzerine şerh literatürü oluşmuştur. Nesefî'nin atfıyla birlikte tekvin tartışmalarının merkezine oturan *el-Akîde*, batıya (Mısır ve Irak havzası) göç eden ve Hanefî geleneğini Mâtürîdîlik ile sentezleyen Doğu Hanefîleri tarafından sahiplenilmiştir. Bu sahiplenmenin yansıması olarak *el-Akîde* üzerine Hanefî-Mâtürîdî alimler tarafından şerhler yazılmış ve böylelikle *el-Akîde* üzerinde bir Mâtürîdî tahakkümü oluşmuştur.

Tahâvî, *el-Akîde*'de herhangi bir sistemleştirme gayesi gütmeden Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini muhtasar bir liste halinde kısa ve öz ibarelerle ifade etmekle yetinmiştir. Bu sebeple eserin üslup ve yapısı farklı görüşlerin destek alması açısından son derece esnek bir mahiyete sahip olmuştur. İşte bu esneklikten kaynaklı olarak Doğu Hanefîleri batıya göç ettikten sonra eseri sahiplenmişler ve kendi görüşlerini bölgede muhkem kılmak maksadıyla eser üzerine şerhler yazmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan bölgenin Ehl-i Hadîs ekolüyle yetişen Hanefîleri de eserin esnek yapısından istifade ederek Ehl-i Hadîs metoduyla esere şerhler yazmışlardır. Bu yönüyle eser, bir eser üzerine farklı görüşler tarafından şerh yazılmasının keyfiyyet ve mahiyetini göstermesi açısından dikkate değer bir öneme sahip olmuştur.

el-Akîde üzerine yazılan Mâtürîdî şerhlerden birisi olan Ömer b. İshâk el-Gaznevî'nin (ö. 773/1372) *Şerhu Akîdeti'l-İmâmi't-Tahâvî* adlı eseri ile Ehl-i Hadîs metoduyla yazılan İbn Ebi'l-İzz'in (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* adlı eseri Mâtürîdî ve Ehl-i Hadîs ekollerinin görüş farklılıklarını yansıtmaları açısından yerinde bir misal teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Gaznevî, şerhin yazımında klasik Mâtürîdî görüşlerini takip ederken İbn Ebi'l-İzz ise Selef metodunu takip ederek Hanefî itikadının Ehl-i Hadîs zemininde yeniden inşasını faaliyetini yürütmüştür.

Çalışma esnasında temel kaynaklar olarak Tahâvî'nin *el-Akîdetü't-Tahâviyye'*si, Gaznevî'nin *Şerhu Akîdeti'l-İmâmi't-Tahâvî*'si ve İbn Ebi'l-İzz'in *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'sinden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışma esnasında birçok klasik kaynağa başvurulmuş ve yer yer çağdaş çalışmalardan da yararlanılmıştır. Giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde önce ilâhî sıfatlar ele alınmış, sıfat kavramının genel tanımı yapılmış, ilâhî sıfatlara dair tasniflerden bahsedilmiş, ilâhî sıfatlar probleminin tarihsel arka planın inilmiş ve nihaî olarak ise ilâhî sıfatlara dair farklı yaklaşımlar hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde ikinci bölümde ise genel olarak Ebu Ca'fer et-Tahâvî ve *el-Akîdetü't-Tahâviyye* ele alınmış, Tahâvî'nin hayatı aktarılmış, *el-Akîdetü't-Tahâviyye* hakkında genel bilgi verilmiş, eserin literatürdeki yeri ve üzerine yazılan şerh literatürünün ortaya çıkış sebepleri irdelenmiştir. Ayrıca bu bölümde genel olarak *el-Akîdetü't-Tahâviyye* şerhleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise ilk olarak *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'de ilâhî sıfatların nasıl ele alındığına değinilmiş, daha sonrasında ise *el-Akîdetü't-Tahâviyye* şerhlerinden Gaznevî ve İbn Ebi'l-İzz'e ait olan şerhler tanıtılmış, akabinde bu şerhlerde ilâhî sıfatlar meselesinin ele alınış şekilleri mukayese edilmiş ve bu mukayeseden elde edilen sonuçlar, sonuç kısmında aktarılmıştır.

Tahâvî ve metninin üzerine yazılan şerhler hakkında birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte *el-Akîdetü't-Tahâviyye* ve şerhlerinde ilâhî sıfatlara yaklaşımın nasıl olduğuna dair çok fazla çalışma yapılmamıştır. Eserin diğer öne çıkan yönü ise, vurgulandığı üzere, farklı görüşler tarafından üzerine şerh yazılmasıdır. İşte bu çalışma, bir eser üzerine yazılan ve farklı görüşleri ihtiva eden iki şerhi ilâhî sıfatlar özelinde mukayese etmesi açısından bu konuya mütevâzı bir katkıda bulunma gayesi taşımaktadır.

Kaynakça

Abdülhamid, İrfan. *İslâm'da İtikadi Mezhebler ve Akaid Esasları*. trc. Mustafa Saim Yeprem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Ahmed, Abdullah Nezir. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.

Akhisârî, Hasan Kâfî. *Nûrü'l-yakîn fi usûli'd-dîn fi şerhi Akâidi't-Tahâvî*. thk. Zühdî Âdiloviç el-Bosnevî. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997.

Atcı, İsa. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî: Hayatı ve Fıkhî Görüşleri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.

Aytekin, Arif. "el-Akîdetü't-Tahâviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2:* 259-260. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Çelebi, İlyas. "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37:* 100-106. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Çelebi, Katip. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Gaznevî, Ebu Hafs Siracüddin Ömer b. İshâk. *Şerhu Akîdeti'l-İmâmi't-Tahâvî*. Kahire: Dâratü'l-Karaz, 2009.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. trc. Ömer Aydın ve Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Gökalp, Yusuf ve Sultanbek Taşmatov. "Ebû Cafer et-Tahâvî'nin Allah'ın Sıfatları ile İlgili Görüşleri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 31 (2021): 77-99.

İbn Ebi'l-İzz, Sadrüddîn Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşkî. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnavût. Beyrut: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2012.

İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.

İbn Nedim, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

İbn Teymiyye, Takiyüddin. *er-Risâletü't-Tedmüriyye*. Riyad: Câmiatü'l-Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1976.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Kalaycı, Mehmet. "Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

Karadut, Ahmet. "Ebu Ca'fer et-Tahâvî Hayatı ve Eserleri". *Diyanet Dergisi* 2 (1983): 53-64.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1993.

Makrizî, Takıyüddin Ahmed b. Ali. *Dürerü'l-ukûdi'l-ferîde fi terâcimi'l-ayani'l-müfîde*. thk. Mahmûd el-Celîlî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayıncılık, 2002.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebsıratü'l-edille fi usuli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Tahâvî, Ebû Ca'fer. *el-Akîdetü't-Tahâviyye: Beyanu akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemaa*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.

Timür, İhsan. "el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2016): 39-54.

Topaloğlu, Bekir ve İlyas Çelebi. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2009.

Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2021.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddin. *el-Milel ve'n-nihal*. trc. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

27.Oturum

Edebiyat

Oturum Başkanı: Yasin Beyaz

Salon 3

17 Kasım Cuma

14.00 - 15.30

Mehmet Maruf Ekici

Klasik Türk Edebiyatında Esâmî Türünün Bir Örneği Olarak Ahmed Rıdvan'ın Şairler Esâmîsi

Ladan Amirchoupani

Rebâb-Nâme, Mesnevî-İ Şerîf'in Şerhi Olabilir Mi? Oğuldan Babanın Fikirlerini Dinlemek

Sena Alper

Fuzûlî'nin "Aşk Derdiyle Hoşem "Gazeliyle Simone Weil'in "Tanrı Sevgisi Ve Bahtsızlık" Eserinin Karşılaştırılması

Ayşe Kübra Bilgin

Kendilik İnşası Olarak Tefvîznâmeler

Klasik Türk Edebiyatında Esâmî Türünün Bir Örneği Olarak Ahmed Rıdvan'ın Şairler Esâmîsi

Mehmet Maruf Ekici

Türk Dili ve Edebiyatı Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

marufekici@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Ahmed Rıdvan, Edebî türler, Esâmî, Şair İsimleri.

Esâmî, Arapçada ismin çoğulu olan "esmâ" kelimesinden türemiştir. Kapıkulu askerlerine verilen belgenin adı olan "esâme" de bu kelimenin bozulmuş şeklidir.[1] Edebiyatta ise özel bir alanla ilgili isimlerin sayıldığı manzumelere denildiği söylenebilir. Esâmînin bir tür olup olmadığı henüz tartışmalıdır. Edebî türler üzerinde yapılan çalışmalarda esâmî bir tür olarak yerini almış değildir. Aslında Genç'in de dikkat çektiği gibi Türk edebiyatında "türler" konusu başlı başına tartışmalıdır. Genç'e göre türler konu ve içerik açısından ayrılmaktadır. Türler zaman içinde değişebilir veya farklı bir türe dönüşebilir.[2] Türlerin tasnifindeki bu kargaşanın sebebi türleri sınıflandırmadaki kıstasların belirgin bir şekilde ortaya koyulmamış olmasıdır. Akkuş, Türk edebiyatında türlerin çeşitli şekillerde gruplandırıldığını tespit eder. Buna göre türler uzunluk ve kısalığına göre; şiir veya nesir oluşuna göre; konu ayırımına göre; dinî olup olmamasına göre ve veznine göre gruplandırıldığını belirtir. Kendisi de tür ve tarz ayırımını yaptıktan sonra türleri "din, toplum ve tabiat" olmak üzere üç ana başlık altında incelemeyi doğru bulur. Her ana başlığın altına "zaman, mekân ve insan" olmak üzere üç alt başlık koyar.[3]

Edebî eserlerin, genellikle konu ve içerik bakımından bütünlüğü sağladığında edebî bir tür olarak isimlendirildiği görülür. Kış mevsiminden söz eden şiirlere "şitâ'yye" at tasvirleri yapan şiirlere "esbiyye" denilip ayrı bir tür olarak değerlendirildiğine göre; herhangi bir konuda her beyitte isimleri sayan şiirlere de "esâmî" adı verilmesi mümkündür. Şu ana kadar ulaşılan bilgilere göre bu tanıma uyacak bazı şiirler mevcuttur. Bunlar kitap isimleri ve çiçek isimlerinin sayıldığı şiirlerdir. Sünbülzâde Vehbî, Haşmet ve Diyarbekirli Lebîb kitap isimlerini sıraladıkları birer şiir yazmışlardır. Bunun yanında Önal'ın tespit ettiğine göre Nâbî, Neylî, Şâkir, Şeyhülislam Es'ad ve Kalâyî gibi şairler de lâle isimlerini saydıkları birer kaside kaleme almışlardır.[4]

Yukarıda belirtildiği gibi kitap ve lâle isimlerini sayan şiirler üzerinde araştırmalar yapılmış olmakla birlikte şair isimlerini sayan şiirler üzerinde bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu

çalışmada Ahmed Rıdvan'ın gazel şeklinde yazdığı ve şair isimlerini sıraladığı bir esâmîsi[5] tespit edilmiştir.

Ahmed Rıdvan XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış hamse sahibi bir şairdir. Doğum tarihiyle ilgili kesin bir kayıt yoktur. II. Beyazıd, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamıştır. Karahisar, Hamîd, Teke, Karaman ve Ankara'da sancak beyliği yaptığı bilinmektedir. Şiirlerinde vezin ve kafiye dışında çok fazla sanat maharetlerini gösterdiği söylenemez. Çok güçlü bir şair olmamakla birlikte hamse hatta sitte sahibi oluşu, onu Türk edebiyatında önemli bir yere oturtmuştur.[6]

Ahmed Rıdvan'ın bu çalışmaya konu olan gazeli on sekiz beyitten oluşmaktadır. Bu gazelde kendisi hariç on yedi şair ismini anar. Bunlar Attâr, Mevlânâ, Visâlî, Unsûrî, Me'âlî, Firdevsî, Enverî, Hilâlî, Hâkânî, Cemâlî, Kemâl, Ubeyd, Sa'dî, Îmâd, Hâcû, Selmân ve Hâfız gibi şairlerdir. Bunun yanında Eyyûb Peygamber gibi şair olmayan isimleri de sayar. Ahmed Rıdvan, şair isimlerini bazen gerçek anlamda bazen de söz sanatları içinde zikreder. Burada saydığı şairlerden Visâlî, Cemâlî ve Meâlî dışındaki tüm şairler Farsça şiir yazan şairlerdir. Ayrıca buradaki Cemâlî XV. yüzyıl divan şairlerinden olan Cemâlî olabileceği gibi İran şairi Cemâleddîn-i İsfahânî'nin de olması mümkündür. Çünkü Anadolu sahasında daha güçlü şairler olmasına rağmen onları anmayıp Şeyhî'nin yeğeni olan Cemâlî'yi anması ilginç görünmektedir. Bundan dolayı şairin, tevriye sanatını kullanmak için Cemâleddîn'i, "Cemâlî" şeklinde zikretmiş olması ihtimalden uzak değildir. Şair burada Şeyhî ve Necâtî Bey gibi Anadolu sahasında tanınmış şairlerden söz etmez. Şeyhî'yi başka bir gazelinde ise küçük görür. Bu durum o dönemde Fars edebiyatının Türk şairleri üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Anadolu sahasındaki şairlerden söz etmemesi ise şairler arasındaki rekabete veya sadece Farsça yazan şairleri konu etmek isteyişine bağlanabilir.

Ahmed Rıdvan bu şiirde sadece şairlerin isimlerini anma endişesindedir. Şairlerin isimlerini tevriyeli kullanmaya çalışması dışında edebî bir maharet gösterme kaygısı taşımaz. Bu şiir üzerinden, isimlerini saydığı şairlerle ilgili görüşlerini elde etmek de mümkün değildir. Divan edebiyatında, şairler genellikle İran şairleriyle kendilerini kıyaslarlar ve bu bağlamda onları küçümserler. Ancak burada Ahmed Rıdvan onları küçümsemez. Çoğunlukla onlardan övgüyle söz eder. Şiiri kendisine hitaben yazar. Andığı şairlere benzemek ister ve bunun için kendisine tavsiyelerde bulunur. Şiirin ilk beytinde kendisinin dedikodulara kulak asmadığını; olaylara ve kişilere hoş yaklaştığını söyler. Bu girişiyle şairleri küçümseyici tavırları bir dedikodu olarak

gördüğünü göstermiş olur. İran şairleri gibi olmak için güçlü bir hayale ve Allah vergisine ihtiyacı olduğunu belirtir.

Bu çalışmada, esâmîlerin olgunlaşması adına literatüre yeni bir örnek eklenmiştir. Böylelikle esâmîlerin bir tür olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair bir kanaat oluşturmak için akademi dünyasına bir veri sunulmuştur.

[1] Abdülkadir Özcan, "Esâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDV Yay., 1995), 355.

[2] İlhan Genç, *Edebiyat Bilimi*. (İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık 2017), 58-59.

[3] Metin Akkuş. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler Ve Tarzlar.* (Ankara: Fenomen Yayınları 2006), 17.

[4] Sevda Önal. "Klasik Türk Edebiyatında Lâle Ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literatur and History of Turkish of Turkic, -Klasik Türk Edebiyatı- Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına* 4/2 (Winter: 2009): 892.

[5] Halil Çeltik, *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı*. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 2017), 550, Erişim Tarihi: Ağustos 6, 2023, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/

[6] İsmail Ünver, "Ahmed Rıdvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989), 123-124.

Kaynakça

Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler Ve Tarzlar.* Ankara: Fenomen Yayınları 2006.

Çeltik, Halil. *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017. Erişim Tarihi: Ağustos 6, 2023, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/

Genç, İlhan. *Edebiyat Bilimi*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık, 2017.

Önal, Sevda. "Klasik Türk Edebiyatında Lâle Ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri". *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literatur and History of Turkish of Turkic, -Klasik Türk Edebiyatı- Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına* Vol. 4/2 (Winter: 2009): 878-895.

Özcan, Abdülkadir. "Esâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 11: 355-356. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ünver, İsmail. "Ahmed Rıdvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 2: 123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Rebâb-nâme, Mesnevî-i Şerîf'in Şerhi Olabilir Mi? Oğuldan Babanın Fikirlerini Dinlemek

Ladan Amirchoupani

Türk İslam Edebiyatı İstanbul Üniversitesi

ladan.amirchoupani@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Rebâb-nâme, Mesnevî, Mevlânâ, Sultan Veled, Şerh, Şarih.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî *Ney-nâme* adıyla da meşhur olan, kendi eliyle kaleme aldığı *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk on sekiz beytinde ney metaforu üzerinden insan hayatının hakikatini açıklamaktadır. Sûfîlerin dikkatini çeken bu beyitler birçok kez şerh edilmiş ve genel bir kabul ile neyin insan-i kâmil'in sembolü olduğu kanaatine varılmıştır. Altı cilt ve yaklaşık yirmi altı bin beyitlik *Mesnevî-i Şerîf*'in fatiha ve hülasası sayılan bu beyitlerde, insanın Allah'tan gelişi, burada hicranda oluşu, yine ona dönecek günü bekleyişi ve bu hayat sürecinin en büyük derdinin bu ayrılık acısı olduğu anlatılmaktadır. Hz. Mevlânâ seyrüsülûk kılavuzu mesabesinde olan *Mesnevi*'sinde tasavvufi konuları zahiren basit hikâyelerle anlatmaya çalışmış ancak her fırsatta da suretten manaya geçme gerekliliğini vurgulamıştır. Bu sebeple bu engin eser derin ve farklı manalara ulaşmak için asırlardır farklı bakış açılarıyla şerh edilmeye çalışılmıştır.

Hz. Mevlânâ'nın en büyük oğlu ve halefi olan Sultan Veled, eserlerinde babasının fikirlerini açıklamaya çalıştığı için, her ne kadar *Mesnevî-i Şerîf*'in her beytine izahta bulunmamış olsa da ilk *Mesnevî* şarihi sayılabilir. Sultan Veled, babası ve çevresindekilerin menkıbelerini ihtiva eden ilk mesnevisi *İbtidâ-nâme*'yi – *Velednâme* adıyla da tanınmaktadır – Hakîm Senâî'nin *İlâhî-nâme*'si (*Hadîkatü'l-hakîka*) vezninde yazdıktan sonra bir rica üzerine *Mesnevî-i Şerîf* vezninde ikinci eseri *Rebâb-nâme*'yi kaleme almıştır. Bu eserde *Mesnevi*'de geçen bazı hikâyeler tekrarlanmış, bazı beyitler tazmin edilmiş, kullanılan ayet ve hadisler bazen yeni açıklamalarla beraber yeniden hatırlatılmıştır. Sultan Veled şiirlerinde *Mesnevî*'deki anlaşılması güç bir manayı açıklamak amacıyla daha kolay kavramlarla konuyu şerh etmiştir. Bazen de babasının konuya fazla girmediği, kapalı bıraktığını düşündüğünü bir kıssayı daha uzun, daha fazla detaya girerek, incelikli bir şekilde yeniden hikâye etmiştir. Muhtemelen bazı konuların önemini göstermek için şiirin ortasında *Mesnevî*'deki bir beyti tazmin etmiş veya bir anlatıya atıfta bulunmuştur. Bazen de tam tersine Mevlânâ'nın tekrarlayarak bahsettiği uzun konuları birkaç beyitte özetlemekle yetinmiştir.

Sultan Veled bu ikinci mesnevisine *Rebâb-nâme* ismi vermesini şöyle açıklamaktadır:

> "Rebâb Hz. Mevlânâ'ya – kaddesa'llâhü sırrahu'l azîz – mahsus ve mensup olduğundan bu mesnevi rebâb ile başlatılmış ve ona bina edilmiştir. Hz. Mevlânâ – kaddesa'llâhü sırrahu'l azîz – buyurdular ki: ney, neyistan ve kendi arkadaşlarından ayrılıp gurbete düştüğü için firaktan inlemektedir. Ney'de bir iniltiden fazlası yok fakat rebâb'da firaklar ve inlemeler vardır çünkü ondaki her şey gariptir ve her biri kendi vatanı ve hemcinsinden ayrı kalmıştır. Mesela deri, tüy, demir, ahşap ve bunların hepsi kendi cinsindekilerin ayrılığına inleme ve feryat etmedeler. O zaman rebâb'da daha fazla inleme ve tazarru vardır."

Bu açıklama da Mevlânâ'nın rebâb hakkında söylemiş olduğu bir gazelden mülhemdir. Menkıbelere göre Hz. Mevlânâ rebâb'ın yalnız ve garip düştüğüne inanarak ona sahip çıkmış, dört köşeli olan rebâb'ı âlemin altı köşesinin sırlarını şerh etmesi için altıgen yapmıştır. Sema' meclislerinde kullanılan rebâb'ın sesinden ise cennet kapılarının açılma sesini duymuştur. Rebâb ve sema'a karşı sofu dindarların bidat şikayetiyle kadıya gittiklerini duyan Mevlânâ, rebâb'ın da bu dünya da garip düştüğüne dair gazelini okumaya başlamıştır. Rebâb'ın haram kılınması için düşmanların ısrarı Hz. Mevlânâ'nın irtihâl-i dâr-ı bekâ'larından sonra da devam etmiştir.

Hz. Mevlânâ'nın hayatını anlatan kitaplarda ve onların başında gelen Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-'ârifîn* ve Sipehsâlâr'in *Risâle*'sinde olayların yakın şahidi olan Sultan Veled'in *İbtidâ-nâme*'sinde anlattığı konulardan her zaman istifade edilmektedir. Fakat bilinmeyen nedenlerle Sultan Veled'in *Rebâb-nâme* ve *İntihâ-nâme* mesnevilerine yeterince ilgi ve rağbet gösterilmemiştir. *Mesnevî* ve özellikle ilk on sekiz beyti üzerine asırlardır kitaplar, şerhler ve makaleler kaleme alınmış ama Sultan Veled'in *Mesnevî*'ye yapmış olduğu izahlara çok nadiren yer verilmiştir. *İntihâ-nâme*'nin mukaddimesinde Sultan Veled ikinci mesnevisini, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin vezninde yazdığı ve aynı konuları tekrar ettiğini vurgulamaktadır. İnsana gaflet ve nisyanın galip geldiğini açıklayan Veled, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da uyarılarını bu nedenle tekrar ettiğini açıklayarak kendisinin de bu üçüncü mesnevisinde yine aynı şeyleri tekrar hatırlatmak istediğini belirtmektedir.

İntihâ-nâme, *Rebâb-nâme*'nin bir nevi tekrarı addedildiğinden bu makalede *Rebâb-nâme* baz alınarak literatürde üzerinde pek durulmamış birkaç sorunun cevaplanmasına çalışılacaktır. Bu soruların başlıcaları şunlardır:

- *Rebâb-nâme*, *Mesnevî*'nin bir tür şerhi ve Sultan Veled de bir *Mesnevî* şarihi kabul edilebilir mi?

- Sultan Veled mesnevisinin başlangıcı için neden "ney"in yerine "rebâb"ı kullanmıştır?

Bu soruları cevaplamak için betimsel içerik analiz yöntemiyle Sultan Veled'in *Rebâb-nâme*'si ile bu eser üzerine yazılmış tezler ve makaleler incelenerek bu inceleme sonuçları, *Mesnevî-i Şerîf* şerhleri ve bilhassa *Ney-nâme* bölümü hakkında yazılan risale, kitap ve makalelerin sonuçları ile mukayese edilerek iki eserin benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya ve yeni bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

İncelemelerin sonucunda *Rebâb-nâme*'de bahsedilen konuların, *Mesnevî-i Şerîf*'de defalarca vurgulanan konuların aynısı olduğu görülmektedir. Sultan Veled bir mevzuyu ele aldığında genelde konunun başı veya ortasında babasının beyitlerinden delil göstererek: "nasıl ki Mevlânâ'mız şöyle buyurmuş ise..." ibaresiyle sözlerini pekiştirmektedir. *İbtidâ-nâme*'de bazı insanların babasının dediklerini anlayacak ve akıl edecek mertebede olmadıklerini ancak onların da Mevlânâ'dan nasipsiz kalmamaları için, onun sözlerini daha basit bir şekilde aktarmaya çalıştığını beyan etmektedir. *Rebâb-nâme*'nin sonlarına doğru ise, dile getirdiği her şeyin sadece Mevlânâ'nın sözlerinin tekrarı olduğu ve onun sözlerinden daha fazla ya da daha eksik olmadığını belirtmektedir. Sultan Veled'in kendi itiraflarından da yola çıkarak *Rebâb-nâme*'nin bir nevi *Mesnevî* şerhi ve Sultan Veled'in de ilk *Mesnevî* şarihi olabileceği kanaatına varabilmekteyiz.

Mesnevî-i Şerîf ney hikâyesiyle başlamaktadır ve Sultan Veled kendisi eserinde, Mevlânâ'ya aidiyetinden dolayı rebâb hikâyesiyle başladığını ifade etmektedir. Rebâb'in ney gibi musiki ve sema' da kullanılması ve bundan mütevellit Hz. Mevlânâ'nın düşmanları tarafından sürekli şikayet sebebi olduğu göz önüne alınarak, bu seçimin onlara güzel bir cevap olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Sultan Veled mesnevilerinin birkaç yerinde müritler ve halkın babasını doğru anlayamadıklarını üzülerek dile getirmektedir. Bu nedenle ney sesindeki şikâyet ile tasvir edilen ayrılık derdini daha açık bir şekilde tanımlamak istemiş olabilmektedir. Mabudundan ayrılmış ve ona dönecek zamanı beklemekte olan sadece ney metaforuyla sembolize edilen insan-i kâmil'in derdi değildir. Sultan Veled bu ilkenin tüm insanlar, hatta yaradılışların derdi olabileceğini anlatabilmek için rebâb'ı kullanmış ve rebâb'ı oluşturan tüm parçalarının ayni özlemde olduğunu serdetmektedir.

Kaynakça

Avni Konuk, Ahmed. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. haz. Selçuk Eraydın – Mustafa Tahralı, I-XII. İstanbul: Kitabevi, 2005.

Çetinkaya, Yalçın. “Mevlevî düşüncesinde ney ve insân-ı kâmil sembolizmi.” *Rast Müzikoloji Dergisi* 7 (2019/1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/rastmd/issue/48221/610534.

Çiftçi, Hasan. “Mesnevi’nin İlk Onsekiz Beyti zerine.” *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2017): 7-25.

Eflâkî El-ârifi, Şemseddin Ahmed. *Menâkıbü’l Ârifîn.* I-II, haz. Tahsin Yazıcı. Tahran: Dünya-ye Kitab, 1362/1983.

Fürüzanfer, Bediüzzeman. *Ehadis ve Kısas-ı Mesnevî*. Haz. Hüseyin Davudi. Tahran: İntişarat-ı Emirkebir, 1349/1970.

Fürüzanfer, Bediüzzeman. *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. I-III. Tahran: İntişarat-ı Zevvar, 1367/1988.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi.* I-VI. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2000.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2020.

Hasanzadeh, Shahriyar. “Berresi Bazgasht be Muten-i Asli az Didgah-i Mesnevî ve Rebâb-nâme.” *İrfan-i İslami* 11/41 (1393/2014): 131-158.

Homayi, Jalaleddin. *Molavinâme – Molânâ Che Migooyad*. I-II. Tahran: Neşr-i Homa, 1376/1997.

Küçük, Hülya. *Küpten Sızan Sırlar – İntihâ-nâme-i Sultan Veled*. İstanbul: Aytaç Yayınevi, 2010.

Mevlânâ Celaleddin Muhammed-i Belhi. *Külliyat-ı Şems-i Tebrizi*. I-II, tas. Nizameddin Nuri. Tahran: İntişarat-ı Kitab-ı Âbân, 1386/2007.

Molla Câmî. *Ney’in Feryâdı*. trc. Hoca Neş’et Efendi, haz. Üzeyir Aslan. İstanbul: Sufi Kitap, 2020.

Ocak, F. Tulga. “Sultan Veled’in Rebâb-nâmesi.” *Erdem* 5/11 (1988): 541-592. https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44539/552521.

Oktay, Adnan. “İlk Muakkiplerinden Biri Olarak Sultan Veled’de Mevlana İzleri.” *Mukaddime* 14 / Özel Sayı (2023):48-65. DOI:10.19059/mukaddime.1242011.

Özdemir, Mehmet. "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri." *Turkish Studies* 11/20(2016): 461-502. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093.

Panahi, Vaciheh. "Ara-ı Mevlânâ der Rebâb-nâme-i Sultan Veled." *Ketab-i Mah-ı Edebiyyat* 156 (1389/2010): 32-41.

Rusuhi Ankaravî, İsmail. *Mesnevî Şerhi: Mecmûatü'l-letâif ve matmûretü'l- maârif*. I-VI, Bulak: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1251/1835.

Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*. tas. Mohammad Ali Movahhed – Alireza Heydari. Tahran: İntişarat-ı Kharazmi, 1389/2010.

Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2017.

Sultan Veled. *İntihâ-nâme*. haz. Mohammad Ali Khazanedarloo. Tahran: İntişarat-ı Rozaneh, 1398/2019.

Sultan Veled. *Rebâb-nâme.* haz. Ali Sultani Gard Faramarzi. Tahran: İntişarat-ı Daneshgah Yazd, 1397/2018.

Sultan Veled. *Rebâb-nâme.* trc. Niğdeli Hakkı Eroğlu, çev. Amber Güneysel, haz. İsmail Koçak. Konya: T.C. Konya Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2011.

Sultan Veled. *Sûfîlerin Sırları – Velednâme*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.

Sultan Veled. *Aşknâme*. Şerh. Hasan Halid el-Mevlevî, haz. Emine Öztürk. İstanbul: Sufi Kitap, 2020.

Şehidi, Cafer. *Şerh-i Mesnevi*. I-VIII. Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1392/2013.

Vaseghi, Davood And Mahdi Maleksabet And Kazem Kahdooyi. "Teachings of Mystic Treatments in Masnavi Molavi and their Reflections in Sultan Valad Masnavies." *Journal of Iranian Studies* 19/38 (2021 Winter): 269-299.

Zamani, Kerim. *Şerh-i Came' Mesnevî.* I-VI. Tahran: İntişarat-ı Ittılaât, 1375/1996.

Fuzûlî'nin "Aşk Derdiyle Hoşem "Gazeliyle Simone Weil'in "Tanrı Sevgisi Ve Bahtsızlık" Eserinin Karşılaştırılması

Sena Alper

Türk Dili ve Edebiyatı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

sena.alper@stu.fsm.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Aşk Derdi, Tanrı Sevgisi ve Bahtsızlık, İnayet, Fuzûlî, Simone Weil.

Giriş

Fuzûlî'nin "Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabîb" berceste mısraı Türkçe Divan'ındaki doksanıncı gazeldedir. Bu gazel klasik Türk şiirindeki âşık ile sevgili ilişkisini ve aşığın dertten memnun oluşunu resmetmesi hasebiyle incelenmek istenmiştir. Özellikle Leyla vü Mecnun'a ilahi aşk boyutu katan Leyla şahsında Allah'ı işaret eden Fuzûlî'nin bu gazelini de ilahi aşk çerçevesinde yorumlamak mümkündür.

Simone Weil ise *Tanrı Sevgisi ve Bahtsızlık* eserinde, bahtsızlığı inayete (Tanrı'nın lütfuna) ulaşmada en önemli faktördür. Bahtsızlıktan memnun olma ve bahtsızlığı sonlandıracak yardımlara karşı yabani bir nankörlük sergilenmesinden bahseden eser, en zor ve karanlık zamanlarda yani bahtsızlıkta gösterilen itaati, Tanrı'ya ulaşmanın yegâne yolu olarak sunmaktadır.

Bu makalede, Fuzûlî'nin klasik edebiyatta anılışı ve klasik divanlardaki aşk anlayışının "derd" ile ilişkisine değinilerek mecazi ve ilahi olarak ayrılan aşk kavramları tartışmaya açılacak, ardından Simone Weil'in felsefe tarihindeki anılışı ve postmodern düşüncede din anlayışı ortaya konulacaktır.

Ardından "aşk derdiyle hoşem" gazeli ve *Tanrı Sevgisi ve Bahtsızlık* eseri karşılaştırılacak, iki metin arasındaki benzer görüşler incelenecektir. Metinlerde ağır basan özellikleri ve vurgulanan kavramları sezgisel olarak tespit ederek, yazarların kendi faaliyet gösterdikleri alanlardaki genel temayülleri yardıma çağırarak "Çoğulcu İnceleme" yöntemi kullanılacaktır. (Aytaç, 2021, s.101)

Bu karşılaştırmanın yapılmasındaki amaç, yüzyıllar ve medeniyetler değişse de insanlığın ortak temayüllerinin değişmediğini ve postmodern düşüncenin iddiasının aksine doğrunun ve güzelin göreceli kavramlar olmadığını, tek bir kaynaktan beslendiğini vurgulamaktır.

Ayrıca klasik Türk şiirinin kuşatıcı ve kadim düşünceleri işlediğini, çoğu zaman mazoşistçe değerlendirilen "derd"in zannedilenden daha derin ve insanı harekete geçirici bir anlamı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Fuzûlî'nin meşhur bir gazeli, 20.yüzyıldaki bir filozofun düşünceleriyle karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. "Bir klasiği yeniden okuma, ilk okuma gibi bir keşif okumasıdır(...) Bir klasik, söyleyecekleri asla tükenmeyen bir kitaptır." (Calvino, 2019, s.13) Dolayısıyla klasik Türk şiirine güncel düşüncelerin devşirilebileceği bir kaynak olarak bakmak gerekir. Fuzûlî'nin "derd" kavramına bakışı klasik edebiyatın genel temayülünü de yansıtmaktadır. Yine Calvino'nun tanımına başvurulursa, "Klasikler, bizim okumamızdan önceki okumaların izini üzerlerinde taşıyarak ve geçtikleri kültür ya da kültürlerde bıraktıkları izi peşlerinden sürükleyerek bize ulaştıran kitaplardır." (2019, s.13) Weil gibi güncel sayılabilecek bir filozofun düşünceleriyle karşılaştırılmasıysa güncel sandığımız pek çok düşüncenin aslında klasik Türk şiirinde işlenmiş olduğu gerçeğini örneklendirerek ortaya koymaktadır. Çünkü "En uyumsuz güncelliğin egemen olduğu yerde bile, arka plandaki gürültü gibi varlığını sürdüren şey, klasiktir." (2019, s.17)

Karşılaştırmaya geçmeden önce kuramsal çerçeveyi belirleyebilmek için şu alt başlıklara yer verilmiştir.

Fuzûlî'nin Edebiyat Tarihindeki Yeri

Klasik Divanlarda Aşk

Simone Weil'in Felsefe Tarihindeki Yeri

Postmodern Düşüncede Din Anlayışı

Birinci başlıkta Fuzûlî'nin biyografisi ve poetikası ortaya konmuş (Doğan, 1996, s.52); "mazoşitstlik" ile yaftalanmasına (Tanpınar, 2010, s.142) karşın şairin kendisinin "derd"e nasıl yaklaştığına bakılmıştır. (Samancı, 2019, s.101)

İkinci başlıkta klasik şiirin "aşk"ı tanımlayışı (Koçin, 2003), kurgulanan aşığın ve sevgilinin özellikleri ilgili makalelerden derlenmiştir (Bugan, 2017). Önemli İslam âlimlerinin ve Batılı bir şarkiyat araştırmacısının mecazi ve ilahi aşk hakkındaki fikirlerine yer verilmiş (Pürcevâdî, 1998; Gibb, 1943); "aşk"ın hem mecazi hem de ilahi olacak şekilde iki katmanlı düşünülebileceği ortaya konulmak istenmiştir (Okuyucu 1998; Ayvazoğlu, 2021; Fazlıoğlu, 2016).

Üçüncü başlıkta Simone Weil'in Yahudi kökenli olmasına rağmen postmodern düşüncenin tartışıldığı bir dönemde Platoncu bir çizgide Hristiyanlığı mistik tutumla ele alışı (Yourgrau, 2019, s.18), vurgulanarak biyografisiyle felsefi fikirlerinin ilişkisine değinilmiş; kendisini anlamak için "bahtsızlık", "inayet" ve "zorunluluk mekanizması" kavramlarını nasıl ele aldığı gösterilmiştir (Weil, 2018; Weil, 2022).

Dördüncü başlıktaysa postmodernizmdeki görelilik anlayışının dinin hakikat anlayışını sınırladığına değinilmiş (Pekalın, 2020, s.97), 1960'lı yıllarda konuşulmaya başlanan postmodern düşüncenin aksine Weil'in, klasik anlayışa ait söylemlerde bulunduğu tespit edilmiştir.

İki Eserin Karşılaştırılması

Gazelin her bir beyiti, Simone Weil'in eserindeki felsefi çıkarımlarla şerh edilmiştir. Berceste beyitinin şerhiyse şöyledir:

ʿIşḳ derdi-ile ĥoşem el çek ilācumdan šabíb

Ḳılma derman kim helākum zehri dermānuñdadur (Fuzûlî, 1958, 209; G. 85/2.)

"Ey Tabip! Ben aşk derdinden memnunum, beni tedavi etmekten vazgeç. Bana derman bulma, çünkü beni (asıl) öldürecek olan zehir senin dermanındadır." (Tarlan, 2009, s. 244)

Âşık, aşk derdinden hoşlandığını bu dertli hâlden memnun olduğunu ifade etmektedir. Aşk acısı ona haz vermektedir.

Fuzûlî bir başka gazelinde de "aşk zevkiyle hoşem" diyerek aşkı zevkle ilişkilendirmektedir:

ʿIşk zevkiyle ĥoşem terk-i naŝíġat ḳıl refíḳ

Men ki tiryākí-mizācem zehr kār itmez maña (Fuzûlî, 1958, 140; G. 16/4.)

Simone Weil'e göreyse haz ile acı şu demektir: "Haz ile acı eşit derecede kıymetli armağanlardır (...) Haz yoluyla dünyanın güzelliği ruhumuza nüfuz eder. Acı yoluyla bedenimize işler." (Weil, 2022, s.39)

Bu beyitte aşığın, tabibe karşı aldığı tavır göstermektedir ki âşık kendi kendine mutlu, aşk derdinden memnundur. Dışarıdan yardıma muhtaç derecede derbeder görünse de sert bir dille yardımı reddeder. Simone Weil, bu durumu bahtsızlığın doğal bir sonucu, bir "yabani

nankörlük davranışı" olarak yorumlar: "Eğer bahtsızlık bir iyiliğin etkisiyle sona ermişse, ona bu iyiliği yapana karşı duyulan nefret eşlik edebilir. Bazen bahtsız birini halihazırdaki bahtsızlığından kurtarmak kolaydır, ama geçmiş bahtsızlığından özgürleştirmek güçtür." (Weil, 2022, s.21)

Bahtsızların, bahtsızlıklarını sonlandıracak herhangi bir yardıma nankörce davranmalarının sebebi nedir? "Sevgide sebat edenler, bahtsızlığın onları içine soktuğu alçalmanın en dibinde Tanrı'nın kelamını duyarlar. Bu andan itibaren onların içinde hiçbir şüphe kalmaz." (Weil, 2022, s.23)

Sonuç ve Tartışma

Klasik Edebiyat Tarihi'nde ıstırap şairi olarak tanınan 16. yüzyıl şairi Fuzûlî'nin "aşk" ile "derd" arasındaki ilişkiye bakışıyla "mistik Hristiyan Platoncu" olarak anılan 20. yüzyıl filozofu Simone Weil'in bahtsızlık ve Tanrı sevgisi arasında kurduğu ilişki benzerlikler göstermektedir.

Aşk derdine düşmüş aşığın tutumu ve tavırları, bahtsızların tutum ve tavırlarıyla neredeyse paraleldir. Fuzûlî'nin şiirinde âşık nasıl aşk derdinden hoşnut ve memnunsa Weil'e göre de insan bahtsızlıktan memnun olmalıdır. Çünkü hem âşık için hem de bahtsız için bu dert, acı ve karanlık bir yükseliş vesilesidir. İnayete (Tanrı'nın lütfuna) mazhar olmaya açılan yoldur. Bu sebeple âşıklar ve bahtsızlar kendilerine yapılacak yardımları nankör denilebilecek bir tavırla reddetmektedirler.

İki metni karşılaştırırken İslam teolojisi ve Hristiyan teolojisinin farklılığından kaynaklanan sonuçlar da elde edilmiştir. Simone Weil düşüncelerini ilahi olanın enkarnasyonu fikriyle temellendirmiştir (Yourgrau, 2019, s.172). Bu enkarnasyon inancı hem İsa'nın tanrısal bir kişiliği olduğunu hem de insan kişiliğinin olduğunu ve İsa'nın tanrısal ve insan kişiliğinin hipostatik birlik içinde olduğunu ifade eder. Bu şu anlama gelmektedir: İsa aynı tabiatta iki kişiyi barındırır. İsa'nın bedeni bu yüzden bütün sıkıntılara (açlık, susuzluk, acı, ölüm vb.) uğramaya elverişlidir (Britannica, 2023). Bu klasik şiirdeki sevgilinin hem bir insan hem de yeri geldiğinde Tanrı olarak düşünülmesini çağrıştırsa da teolojik kökenli farklılıklar olduğunu göz önünde bulundurarak böyle bir benzetme de bulunmak doğru olmayacaktır. Ancak daha yoğun bir araştırma neticesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Fuzûlî'nin incelenen metni bir gazeldir. Simone Weil'in eseriyse felsefi bir denemedir. Felsefi bir denemeyle şiiri karşılaştırmada bir sakınca görülmemiştir. Klasik edebiyatta sanatçıların nesirden ziyade manzumeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Bu tercih Kâbûsnâme'de şöyle özetlenmiştir: "Nesir raiyyet gibidir ve nazım padişahdır." (Okuyucu, 2020, s.67) Ayrıca klasik dönemde şiir, hayatın her yerinde beşikten mezara yani ninniden başlayıp mezar taşlarındaki manzumelere kadar hayatın içindedir (Öztoprak, 2022). Klasik şairlerin, düşüncelerini ifade etmede genellikle şiiri kullanmaları hasebiyle bir şiiri bir düz yazıyla karşılaştırmak güç olmamıştır.

İki metin farklı yüzyıllarda yazılmış olsa da ikisi de benzer şeyleri söylemektedirler. Bu gerçeğin ya da hakikatin medeniyet veya yüzyıl fark etmeksizin değişmediği ve ortak bir öze işaret ettiğini kanıtlar niteliktedir. Günümüzde olumsuz nitelendirilen dertliliğe ve bahtsızlığa farklı yüzyıllardaki ve medeniyetlerdeki iki metinde olumlu bir açıdan bakılmış ve insanı yüceltecek bir şey olarak görülmüştür. Bu iki metnin karşılaştırılması, her şeyin göreceli olarak nitelendirildiği ve tek bir doğrunun, güzelin olmadığı inancına dayalı postmodern düşünceye eleştirel bir örnek sunmak çabasından ileri gelmektedir.

Netice itibariyle yukarıda tartışılan sebeplerden dolayı farklı zamanlardaki ve medeniyetlerdeki metinlerin karşılaştırılması, kavramlar üzerine eleştirel düşünmeyi sağlarken (Aytaç, 2021, s.18), insanlığın ortak temayülüne örnekler üzerinden bir katkı sunma çabası olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Aytaç, G. (2021). *Karşılatırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Ayvazoğlu, B. (2021). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, 13 Nisan). *Incarnation. Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/topic/Incarnation-Jesus-Christ

Bugan, F. (2017, Nisan). *Divan Şiirindeki Aşığa Dair*. İnternational Social Research Congress, İstanbul. Erişim adresi: https://www.academia.edu/

Calvino, İ. (2019). *Klasikleri Niçin Okumalı?*. Kemal Atakay (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doğan, M.N. (1996). Fuzûlî'nin Poetikası. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2, 47-72. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/

Fazlıoğlu, İ. (2016). *Fuzulî Ne Demek İstedi?.* İstanbul: Papersense Yayınları.

Fuzûlî. (1958). *Türkçe Divan*. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gibb, E. J. W. (1943). *Osmanlı Şiir Tarihi I*. Halide Edib Adıvar (Çev.). İstanbul: Burhaneddin Matbaası

Koçin, A. (2003). Divan Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11, 395-422. Erişim adresi: https://www.academia.edu/

Okuyucu, C. (2020). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pekalın, Z. (2020). *Postmodern Dönemde Dinin Anlamı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya.

Pürcevâdî, N. (1998). *Can Esintisi: İslam'da Şiir Metafiziği*. Hicabi Kırlangıç (Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Tanpınar, A.H. (2010). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tarlan, A.N. (2009). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Weil, S. (2018). *Allah Aşkı Üzerine Düzensiz Düşünceler*. Orkun Elmacıgil (Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Weil, S. (2022). *Tanrı Sevgisi ve Bahtsızlık.* Murat Erşen (Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Yourgrau, P. (2019). *Simone Weil*. Ümid Gurbanov (Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Kendilik İnşası Olarak Tefvîznâmeler

Ayşe Kübra Bilgin

Türk Dili ve Edebiyatı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

akubrabilgin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Tefvîznâme, Klasik Türk Edebiyatı, Kendilik İnşası, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Tevekkül, Şeyh Gâlip.

Tefvîz, bir kulun teslimiyet ve tevekkülle bütün işlerini Allah'a havale etmesi anlamına gelmektedir. Bireysel ve toplumsal ölçekte tefvîz; dünya görüşü, hayat anlayışı, yaşam ve ölüm felsefesini şekillendirmiş kavramlardan birisidir. Hayat pratiklerine tefvîz düşüncesini katmış bir toplumun ve o toplum içerisinde yetişen bireylerin kendiliklerini nasıl inşa ettiğini anlamak için başvurulacak mecralardan birisi de edebiyattır. Duygu, düşünce ve inançların kelimelere döküldüğü edebiyat eserleri; bu pratiklerin nasıl tecrübe edildiğini bir vesika olarak da ortaya koyar. Özellikle Klasik Türk Edebiyatı ve Halk Edebiyatı müşterekliğinde tefvîznâmelerin varlığı bu minvalde dikkate değerdir.

Bilindiği üzere Klasik Türk Edebiyatı verimlerinde; en meşhuru Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olan tefvîznâme muhtevalı şiirler yazılmış, yazılı ve şifahî pek çok kaynakta dolaşıma girmiştir. Neticede; üretildiği dönemlerde bir "kültür" meydana getirmiş, insana, kâinata, varlığa dair bir bakış açısı üretmiş; zor zamanlarda okurlara teselli sunmuştur. Yazı ve sözün vesilesiyle yüreklere temas eden konuların içerisinde insanlığın ortak sınavı olan belirsizlik karşısında üretilen yorumlar, bir diğer ifadeyle teselliler hemen hemen her çağda insanların imdadına yetişmiştir.

Bir tür; edebî açıdan önemli olduğu kadar felsefî, psikolojik ve sosyolojik açıdan da çeşitli bilgileri ihtiva eder. Zira bir türün oluşması belirli bir ihtiyacın neticesinde gerçekleşir. O hâlde "teselliler tarihi" içerisinde tefvîznâmelerin yerinin olup olmadığının incelenmesi; içinde yaşadığımız halkın felsefesini, varlığa bakış açısını, bilinmeze ve zorlu duygulara vereceği cevapları keşfetmek için de önem taşır. Tefvîznâmelerin teselli metinleri içerisinde yer alıp almayacağı bildirinin temel araştırma sorularındandır. Ve sonuç bölümünde tartışmaya açılacaktır.

Tefvîznâmelerin kendilik inşasında ve teselli tarihi içerisindeki yerinin anlaşılması için öncelikle *tevekkül* ya da *tefvîz* muhtevalı metinlerin kronolojik sırayla tespit ve tahlil edilmesi

gerekmektedir. Bir tür olarak hangi nazım biçimleriyle yazıldığı, hangi konuların veya söz sanatlarının daha sık kullanıldığına dair kapsamlı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Buna eşlik edecek şekilde sayıca az olan tefvîznâmelerin edebiyat tarihi içerisinde; yüzyıllara göre seyrinin çerçevelenmesi önem arz etmektedir.

Yunus Emre'nin şiirlerinden itibaren; örneklerini pek çok şairde, özellikle de Necatî, Fuzûlî, Bağdatlı Ruhî'de, Hayâlî, Taşlıcalı Yahya'da gördüğümüz bu şiirlerin Klasik Türk Edebiyatı ve Halk Edebiyatı içerisindeki yerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Teselli metinlerinin içerisinde ayrı bir yerinin olup olmadığını henüz bilemediğimiz tefvîznâmelerin Arap ve Fars edebiyatlarıyla mukayeseli olarak çalışılması Klasik Türk Edebiyatı ve Halk edebiyatının özgünlüğüne dair bilgi artışı sağlayacaktır. Ortaklaşan ve ayrılan özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir.

Tefvîznâmelerde çizilen tabloya odaklanan bu bildiri; tefvîznâme türünü inceleyip şiirleri şerh etmeyi değil, metinlerindeki "kendilik inşa etme sürecini" yorumlamayı hedeflemektedir. Bütün bu gerekliliklerden hareketle, "tefvîznâmelerin; olumsuz durumlara karşı bir direnç kaynağı veya kılavuz metin olarak değerlendirilmesi de mümkün müdür?" sorusu bu araştırmanın temelini oluşturmuştur. Bu çalışmada; tefvîznâme etrafında geliştirilen bütün bu yorumlar değerlendirilmiş olmakla birlikte, tefvîznâmelerle nasıl bir kendilik inşa edilmeye çalışıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Kendilik inşasından kast edilen; insan davranış ve düşüncelerini etkileyen başat faktörlerdir. Kimliğini ve kişiliğini oluşturan bireylerin bilinmeze, varlığa, ölüme ve hayat karşısındaki motivasyonlarına dair bireysel farklılıklarıdır. Bu faktörlerden belki de en önemlisi bugün "psikolojik esneklik" ve "psikolojik dayanıklılık" olarak kavramsallaştırılan kısımdır. Bu kısımları analiz edebilmek için; tefvîznâmelerin üretildiği toplumun fikirlerini besleyen düşünce süreçlerini analiz etmekle bütüncül bir bakış sağlanabilir. Bilinmez karşısında nasıl tavır almak gerektiğinin öğütlendiği; sürecin nasıl yönetildiği gibi veriler söz konusu toplumun içerisindeki bireylerin kendiliklerini nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer. Özetle, *"edebiyat kendini, kendisindeki insanı, kendisindeki toplumu, değerleri ortaya koymaktadır*.[1]

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinin bibliyoterapide kullanımı üzerine yazılmış bir makalede tefvîznâmesinin; okuma yoluyla sağaltım sürecine (bibliyoterapi) etki edebilecek bir manzume olduğuna kısaca değinilmiştir. Tefvîznâmeden hareketle tekâmül için gereken özellikler sıralanmıştır.[2] Tefvîznâmelerin okuruna bir "hayat yorumu", "yaşama üslûbu",

“hayat felsefesi sunduğu” belirtilip, kullanılan dilin incelendiği aynı paralellikte bir başka çalışma daha mevcuttur.[3] Bu çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlarla birlikte, bildirinin odaklandığı başlıkların edebiyat tarihinin bireysel, sosyolojik ve psikolojik perspektiflerle bir bütün olarak incelenmesinin literatüre mütevazi bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Metin merkezli inceleme yöntemiyle hazırlanan bu bildiri; Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın tefvîznâmesi ve Şeyh Galib’in tefvîznâme muhtevalı müseddesi etrafında yürütülmüş, Divan edebiyatının tefvîz muhtevalı beyitleriyle desteklenmiştir. Özellikle tasavvufî damardan beslenen şairlerin divânlarında tefviznâme muhtevalı pek çok beyit yer almaktadır; ancak bu çalışmaya dâhil edilecek olan beyitler konu bütünlüğü ve üslûpta özgünlük gözetilerek aralarından seçilmiştir. İncelenen metinler; Ahmet Paşa, Necâtî Beg, Bağdatlı Rûhî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahya, Hayâlî Beg, Azmizade Haleti, Nâbî, Nedîm ve Kâmî Divanlarıdır. Bildirinin sınırlılığı gereği; mesnevîler ve nesir eserler ele alınmamıştır. Sonraki araştırmalarda bu eserlere de değinme gerekliliği hasıl olmuştur.

Çalışma hedefiyle uyumlu olarak; metinlerin şerh edilmesi yerine, ana başlıklara bölünüp birlikte değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Söz konusu eserlerin tespit ve tahlil edilmesi neticesinde en çok üzerinde durulan unsurlardan hareketle tefviznâme metinlerinde de geçtiği şekliyle aşağıda sıralanan altı temel başlıkta bildiri şekillendirilmiştir:

1. “Şerlerin Hayra Dönüşmesi”
2. “Mevla’nın Güzel Eylemesi”
3. “Tedbiri Terk Etmek ya da Olanı Seyretmek: “Arif Anı Seyreylemesi”
4. “Tefvîz ile Rahat Bulmak”
5. “Olduysa İnat Etmemek”
6. “Gönülden Gamı Sürmek”

İncelenen metinlerin neticesinde tefviz temelli düşüncenin edebiyat eserlerine yansıyan kısmından kendilik inşasının nasıl işlendiği ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen insan profili şu şekildedir; olana odaklanmak yerine “olduranı” görmekle meşguldür. Olaylar karşısındaki tutumu, kişilerarası ilişkileri, hayat karşısındaki tavrını Yaratıcı merkezli kurulması beklenir. İnsan olmanın sınırlılığından; başına gelenlerin birbiriyle nerede ve nasıl şekilde bağlantıda olduğunu bilemez. Bu bilinmezlik onu ikileme soksa da, Allah’ın güzel olanı sevdiğini bilir, neylerse güzel eyleyeceğine inanır ve neticede güzel olanı görmeyi tercih eder. Uzun vadeli sonuçlarını göremediğinden iyi ve kötü yargılarını askıda tutmayı öğrenmiştir. Bu kısımda duygularını dengeleyerek hareket edebilir. Bütün bunlardan hareketle başına gelenlerle

mücadele etmek yerine başına gelenleri kabul eder. Olan bitenin yerli yerince olduğunu bilir ve kendisini ve gördüklerini yeniden anlamlandırabilir.

Müstakil olarak yazılmış tefvîznâme metinlerinin sayıca az oluşu ve tefviz muhtevalı beyitlerin hangi kıstaslara göre seçileceği bildirinin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu yüzden dolaşımda olan Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Şeyh Galib'in müseddes şeklinde yazdığı iki temel tefvîznâme merkeze alınmıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin Divân-ı Hikmet'i ve Yunus Emre'nin Divânındaki şiirlere de kurucu metinler olması yönüyle değinilmiştir.

Sunulacak bu bildiriyle birlikte; tefviznâmelerle ilgili disiplinlerarası çalışmaların artması, dolaşımda olan metinlerin bireysel ve toplumsal düzlemdeki yerinin ortaya çıkarılmasında yeni soru işaretlerini doğuracak hem de yeni araştırmalara kapı aralayacak diye tahmin edilmektedir.

[1] Ahmet İnam, "Edebiyatını Yitirmiş Edebiyat: Edebiyatın Edebi yatık mı?" *Doğu Batı Dergisi* 22 (2003), 21-25.

[2] Detaylı bilgi için bkz: Gülcan Abbasoğulları, "İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Şiirlerinin Biblioterapi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi, 6/1* (2019): 93 – 123.

[3] Ergüzel ve Aydın, (2014). "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tefvîznâmesi'nde Bilgece Bakışlar ve Kavramlar"., 575-578.

Kaynakça

Abbasoğulları, Gülcan. "İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Şiirlerinin Biblioterapi Bağlaminda Değerlendirilmesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 2019, 6, sy 1, s. 93 – 123.

Ak, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin 2.Cilt,* Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2001.

Alain de Botton, *Proust Yaşamınızı Nasıl Değiştirebilir,* trc. Banu Tellioğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık 2020.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2005.

Bilkan, Ali Fuat. "Nâbî'nin Türkçe Divanı Karşılaştırmalı Metin" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1993), 417.

Bozyiğit, Esra "Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme - Tenkitli Metin - Nesre Çeviri - Sözlük)" Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.

Çobanoğlu, Özkul "Geleneksel Dünya Görüşü Veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri Ve Önemi Üzerine Tespitler", Milli Folklör, 12/45 (2000):12-14.

Diyanet Vakfı Kur'an Meali. Mümin Sûresi" son güncelleme 13.08.2022

Diyanet Vakfı Kur'an Meali. Nisa Sûresi 79. Ayet" son güncelleme 13 Ağustos 2022, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/571/78-79-ayet-tefsiri

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Haz. Fuad Başar, İstanbul: Alem Yayıncılık, t.y.

Hayâlî Divanı, Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mü'min-suresi/4174/41-44-ayet-tefsiri

İmam Gazali. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn,* Çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, tyy.

İnam, Ahmet "Edebiyatını Yitirmiş Edebiyat: Edebiyatın Edebi yatık mı?." *Doğu Batı Dergisi* sy. 22 (2003), 21-25.

Kılınç, Abdülhakim *Fuzûlî Dîvânı (İnceleme – Tenkitli Metin)* İstanbul:. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

May, Rollo. *Kafese Konan Adam*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

Mehmet Mehdi ERGÜZEL, v Ayşe AYDIN, (2014). "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tefvîznâmesi'nde Bilgece Bakışlar ve Kavramlar". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir,ss.577-592

Necatî Beg Divanı, Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992,

Sarı, Ahmet, *Edebiyatın İyileştirici Gücü*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.

Soren Kierkegaard. *Tanrıya İhtiyaç Duymak,* Çev. Zeynep Yeter, İstanbul: Zeplin, 2018.

Şahin, Meryem. "Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma", (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi, 2018.

Şeyh Gâlib. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Haz. Naci Okçu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, yty. e, (Erişim Tarihi: 13.08.2022)

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvân Risâletü'n-Nushiyye,* İstanbul: H Yayınları, 2008.

www.tlck.org.tr

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi